

הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה

הספר העברי מעת הבאתו לדפוס ועד צאתו לאור

חיבורו של

מאיר בניהו

**הוצאת מכון בן-צבי ומוסד הרב קוק
ירושלים תשל"א**

COPYRIGHT, AUTHORIZATION AND IMPRIMATOUR
FOR HEBREW BOOKS PRINTED IN VENICE

By

MEIR BENAYAHU

כל הזכויות שמורות

נסדר בדפוס מונוליין ונדפס בדפוס מונופרס בע"מ, רמת-גן

Printed in Israel, 1971

מאיר בניהו

הסכמה ורשות בדפוס ויניציאה

תוכן העניינים

לוח הציורים (7). - ראשית אמרים (9)

13

פרק ראשון: הסכמת הרבנים

סינאט ויניציאה מעניק זכות הקופירייט (15). - הפריוויליגיה הראשונה שנדפסה היא מטעם הכנסייה (18). - 'הסכמת הרבנים' הראשונה ניתנה ברומא רע"ח (19). - התחרות המדפיסים בומברג, יושטיניאן ובראגאדין (21). - תוצאות ההתחרות והשפעתה על ספרות ישראל (25). - הגזירה על התלמוד (27). - הסכמת הרבנים (30). - רשות הקאטאוירי (33). - מעמד הרבנים (34). - היחסים עם טובי העיר (35). - הסכמות מחכמי קהילות אחרות (38). - ההסכמה רשות, הכרזתה ופירסומה (39). - גוסס ההסכמה (42). - הנימוקים לבקשת ההסכמה (43). - תחומי האיסור (45). - קנסות לעוברים וטפסים גנובים (48). - הגבלת הזמן (51). - כיצד השפיעה גזירת החרם של רבני ויניציאה (52). - הסכמת הרבנים בקושטא (54). - בשאלוניקי (55). - באיזמיר (56). - הסכמות ועד ארבע ארצות (57). - באמשטרדם (60). - בליוורנו ובפירנצי (64).

69

פרק שני: 'חתימת הרבנים' ורשות להדפסת הספר

בספרים ראשונים (71). - תקנת שאלוניקי (72). - בספרי הלכה (75). - תקנות שלוחי קהילות איטליה בפירארה (80). - ההסכמה צורך ספרי הלכה ומחברים בני הזמן (83). - ספרי פילוסופיה (86). - כלום נתקבלה תקנת פירארה? (89). - חידוש תקנת פירארה (92). - הסכמה צורך עריכה והתקנה (99). - הסכמות חיצוניות (100). - הסכמות רבני פראג ורבי דוד אופנהיים (102). - ספרי קבלה (103). - חיבורים נגד הקבלה (106). - המפנה בעטייו של פולמוס חיון (108). - התנגדות מחודשת להדפסת ספרי קבלה ופילוסופיה (112). - ביקורת על חוסר זהירות במתן ההסכמות (113). - קבצי 'בכורי קציר' מיסודו של רבי יצחק לאמפרונטי (114). - הסכמה משולבת (119). - הסכמה באמשטרדם (121). - הסכמה באשכנז (125). - בין ויניציאה לפולין (126). - כללו של דבר (127).

129

פרק שלישי: רשות ועד קטן

ההזדקקות לרשות ועד קטן (131). - חייב הדפסת הרשות בשל הפולמוס על כתבי רמח"ל (135). - עניינה של הרשות (139). - הדפסת חמדת ימים בויניציאה (140). - סדר קבלת הרשות (143). - הסכמות משולבות (145). - ועד קטן (147). - בפירנצי ובליוורנו (148).

פרק רביעי: רשות המדינה והכנסייה

153

האימפרימאטור (155). – לפני הגזירה (158). – אחרי הגזירה (165). – השמטות במחזורים (168). – השינויים בנוסח התפילה (169). – ה"זיקוק" בפיוטים (177). – סדר סליחות כמנהג האשכנזים (181). – עניינו של "זיקוק" (190). – ההודעה בספרים שגויים הם עובדי עבודה זרה (193). – ה"מזקים" היהודים (194). – ה"זיקוק" בויניציאה (198). – השמטות הצנוורה ומקומות חלקים בדפוס ויניציאה (203). – במאה השבע-עשרה (209). – ספרים שהאינקויזיציה מנעה הדפסתם (211). – ויכוח אם מותר להתפלל ולקרוא בספרי קודש שנדפסו על-ידי נוצרים ומומרים (213). – סידור וחומש עם הפטרות כמנהג רומאניה (215). – תגובת יהודי שאלוניקי על פעולת הכנסייה (218). – חידוש הדפוס בשאלוניקי (222). – רשיון השררה (225). – Copia (230). – רשות הריפורמאטורי (232). – בליוורנו (236). – הקאטאוירי (241).

מקורות

245

א. הסכמת הרבנים (247). – הסכמת הרבנים – רומא קושטא שאלוניקי ואיזמיר (309). – ב. רשות ועד קטן (317). – ג. רשות הפרנסים בליוורנו (330). – ג. רשות מועצת העשרה (339). – ד. Cattaveri Reformatori (344). – האישורים והאיסור להדפסת ס' קול יעקב לר' יעקב צהלקן (354). – רשימת הספרים (355).

מפתחות

359

רשימת כתבי-היד (361). – מפתח שמות האנשים (363). – מפתח שמות המקומות (374). – מפתח שמות הספרים (377). – מפתח השירים והפיוטים (386). – מפתח העניינים (387). – מפתח הלצות (396).

לוח הציורים

- הסכמה מהספרים, פירארה שמ"ז (ליד השער)
 כלבו, ויניציאה שכ"ז. השמטות הצנזורה הושלמו בכ"י (ליד השער)
 הפריזויליגיה למקראות גדולות, רע"ז 18
 הסכמת הרבנים הראשונה שנדפסה בספר. סדר הנקור לר' יעקב
 סורזינה, שנ"ה 32
 ההסכמה בסדר קריאת ותיקון לילי חג שבועות והושענא רבא, ת"ח 47
 הסכמת הספרים, שאלוניקי רפ"ט 72
 שער ס' ברכת אברהם, שי"ב 75
 חתימות והלצות לס' ברכת אברהם 76
 שער שו"ת בנימין זאב, רצ"ט 78
 שער ספר תהלים עם פירוש ר' שלמה עתיה, ש"ט 87
 שער ס' כנף רננים, שפ"ז 104
 שער ס' רזא דיחודא, תע"א 109
 ראשית בכורי קציר, כתב העת הראשון של תלמוד התורה בפירארה 115
 שער ס' מציץ ומליץ, תע"ה 117
 נוסח לגלגלי של הסכמת הרבנים לס' מציץ ומליץ 118
 רשות ועד קטן לס' תודת שלמים 134
 שער ס' חמדת ימים, חלק א, תקי"ח 142
 הרשויות להדפסת ספר הרשב"ש בספרדית ובפורטוגיזית, ליורנו תק"ב 149
 רשות פרוסי ליורנו להדפסת ס' איוב עם תרגום לאדינו, תקל"ח 151
 אישורים ואיסור להדפסת 'אור הדרשנים' לר' יעקב צהלון ליד עמ' 153
 רשות האינקוויזיטור להדפסת משנה תורה עם פי' כסף משנה ועוד
 שלושה ספרים, 1574 ליד עמ' 153
 'התשובות שעשה רד"ק לנוצרים', רע"ז 160-161
 רשות האינקוויזיציה לס' דרך אמונה, פאדובה שכ"ג 167
 שער 'תמונות תחנות תפלות ספרד', ש"ד 169
 סדר תפלות כמנהג רומאניה, דף כא, ב 171
 'תמונות תחנות', רפ"ד, עלינו לשבח 172
 שער 'תמונות תחנות', חלק ב, שמ"א 173
 שער 'סידור תפילות כפי מנהג ק"ק ארם צובה', חלק ב, רפ"ז 175
 פיוט שלם במהדורה ראשונה של סידור ארם צובה 178-179
 פיוט חסר במהדורה השנייה, ש"כ 180
 שער 'סדר סליחות מכל השנה כמנהג האשכנזים', ש"ח 182
 סליחות ש"ח, הסליחה לך ה' הצדקה בשלימות 188
 שער 'סדר סליחות כמנהג האשכנזים', העדרגום ש"ו 189

- בית יוסף, שי"א: הלכות עבודה זרה בשלימות ומחיקות בידי הצנזור 204
 בית יוסף, שכ"ד: הלכות עבודת אלילים בהשמטות הצנזור ומחיקות 205
 שער ס' שלחן הפנים, שס"ב 221
 השער הראשון שבו צויינה רשות השררה, פירוש מגילת רות לר'
 עובדיה מברטנורה, שמ"ה 228
 טופס רשיון מועצת העשרה בס' לב האריה, שע"ב 230
 רשות הריפורמאטורי הראשונה, בס' מרגליות טובות תכ"ה 233
 רשות הריפורמאטורי למחזור שער בת רבים, תע"א 235
 העדות הראשונה של רב שאין בספר דבר נגד הכנסייה שנדפסה בספר,
 מאמר מרדכי, ליוורנו תקמ"ד 237
 שער ס' קשת ומגן, ליוורנו (תקמ"ה) 240
 רשות הקאטאוירי למחזור שער בת רבים, תע"א 242

ראשית אמרים

ספריהם של חכמי צפת שנדפסו בויניציאה והזיקה שבין שתי קהילות אלו, ענין גדול הוא לתולדות התפתחות ספרותנו ותרבותנו. רחש לבי לעיין בסוגייה זו, ואכן נפתחו בפני שערים להבנת פרשה חשובה שהיתה מונחת בקרן זוית. אגב כך נתתי דעתי להסכמת הרבנים' והרשויות מן הרשות והמוסדות שבאו מכוחה ומכוח הכנסייה, ולא ידעתי סוף מעשה במחשבה תחילה, שלולי כך לא היה ספר זה רואה אור. נמצאתי למד ש'הסכמה' הורתה ולידתה בהסכמת הקהל, רוצה לומר גזירה ותקנה ואין בינה לבין הסכמה לגופו של ספר דבר, וכולה לא באה אלא לגזור בכוח החרם לבל יושג גבולו של המחבר או המדפיס, וכל שלא נאמר בו הסכמה אלא 'חתימה' וכיוצא בכך, היא ההסכמה במובן המקובל.

רבות נכתב על הצנזורה, וכל שנכתב הוא בעיקרו על הצנזורה במדינת הכנסייה על כתבים עבריים, נדפסים ושאינם נדפסים. הרוצה לדעת על רשות האינקוויזיציה להדפסת ספר עברי הריהו כמי שנכנס לגן עדן של ידיעות כלליות ברורות ומוסכמות שאין אחריהן שאלה. דרושה תחושה עזה והעזה לפרוט את הכלל וכשאתה עושה זאת מתגלה שהמגדל פורח באוויר הוא ושכל יסודותיו רעועים.

ספר גדול על תולדות הדפוס בויניציאה הוא ספרו של בראון¹ וכגודלו כן חשיבותו, אך מעט מאד נזקק לספרים עבריים. המעיין בו מוצא עד כמה לשון החוק לחוד ולשון המעשה לחוד ומה גדול המרחק ביניהן. המסמכים והתעודות יפים הם לסייוע הבנת תופעות מסויימות, אך מה היו פני הדברים במציאות, לגבי כל מדפיס ומדפיס, לגבי כל תקופה ותקופה ואף לגבי כל ספר וספר - למציאות דרך משלה, ואי-אתה יכול לעמוד על טיבה אלא בשעה שכל הספרים פתוחים בפניך ואתה בודק כל פרט ופרט ומצרף קו לקו ורק אז רשאי אתה לשער אם יש כלל או הכלל הוא שאין כלל.

Horatio F. Brown, The Venetian Printing Press, London 1891 1

מלאכה זו קשייה מרובים. לא זו בלבד שאין הדברים נאמרים במפורש אלא שאף במרומו אינם נרמזים; פנקסי ויניציאה לא נשתמרו ואין לנו אלא ספרי הדפוס. ספרי ויניציאה מרובים הם ויקרים. מאז נוסד הדפוס העברי בעיר זו התפשטה השפעתו על הספר והספרות העברית וצריך אתה, איפוא, ללמוד גם תולדותיהם של בתי דפוס אחרים באיטליה ומחוצה לה. ולא זו בלבד, אלא שלא כל הטפסים שיצאו מבית הדפוס שווים הם. אף מלאכת הענזורים, כיוון שלא היתה טבועה בחותם האמת, הרבה גוונים לה ואי-אתה יכול ללמוד אלא מתוך השוואה. וצריך לדעת כיצד נעשתה עבודתם ואיזה ספרים קדמו יהודים ועשו מלאכתם. ואין הדבר חשוב רק לענין זה, אלא שיש בו גם משום מתן סייוע לחוקר המבקש לדעת מהי המהדורה שנוסחה דווקני ושנשתמרה כצורתה הראשונה.

נמצאת למד, שפרשיות היסטוריות ועניינות ביבליוגרפיה, ומן החשובים שבהם, יצאו לקויים או שלא נחקרו. וכל כך למה? שהביבליוגרפיה העברית נצטמצמה בדורנו לרשימות ספרים, מהן בסדר א"ב ומהן כסדר מקום הדפסתם וזמן הופעתם. סיכומים אין בהם אלא מספרים ובאים לגלות את הנגלה לעין כל. ניכרת בהן בעבודות אלו עצלות המעשה ועצלות המחשבה. לא בכדי קרא עליהם, על ביבליוגרפים כגון אלה, ישעיה זנה ז"ל, "שאין מבטם חודר מבעד לשער"². הביבליוגרפיה עודנה עומדת על כתפם של אבותיה הראשונים, שעבודתם עבודת יחיד היתה בדור שלא ידע טיבם של צילומים ותקשורות שבימינו. הם הגיחו יסודות והבאים אחריהם העמידו עליהם ארונות ספרים דוממים.

קורות עם ישראל מקופלים בדפי הספר, לשון רווחת היא בחיבוריהם של רושמי רשומות הבאים להשביח מקצועם. ואכן אמת היא, שההופך וההופך בספרים ידו מוצאת כביר פרטים ופרטי-פרטים, רשימות וצייונים שמלגו ומלבר, ויותר משאתה לומד ממה שיש עשוי אתה להימצא למד ממה שאין.

1 הרב אברהם פיאטילי, רבה של קהילת ויניציאה, הודיעני שכל שחיפש בארכיון הקהילה והמדינה לא העלה דבר. — 2 I. Sonne, Expurgation of Hebrew Books, the work of Jewish scholars, Bulletin of the New York Public Library, Vol. XLVI, 1942, p. 994; טיולים במקום שהמציאות והספר — היסטוריה וביבליוגרפיה — נוסקים זה את זה, ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכט, ניו-יורק תש"י, עמ' ריט. ודומה שלפעמים לא שלטה עינם גם בשער. ר' להלן, עמ' 141, 239.

ודומה שכיוון שיד ההיסטוריונים אינה מגיעה לתחום זה ועיני הביבליוגרפים לא שולטת בהם נתקפחו שני תחומים אלה. ואם צריכים אנו להביא ראיה לגן המבוכות שאנו נמצאים בו, כלום לא תספיק העובדה שהסכמה ראשונה שנעשתה באיטליה בענייני הדפסת הספר העברי במעמד ראשי קהילות הרבה, שנתכנסו בפירארה בשנת שי"ד, הודבקו לגוססה דברים הפוכים לגמרי ממה שיש בה והאפילו על ההגיון והקריאה הפשוטה. עד שכל שעיין בה סבר שהוא קורא בה מה ששמו בפיה החוקרים ונדמה לו שהם כתובים בה. יחידים חלק היה להם ב'שני עולמות' אלו. מאנשי הסגולה שבהם היה ישעיה זנה ז"ל. שפרטים היו פרושים בפניו כפרשיות גדולות! ושליט היה בשני התחומים וידו אחזה בספרים נדירים ובתעודות חשובות שלא רבים זכו לשכמותם. אלא שמטייל היה פעם בהיסטוריה ופעם בביבליוגרפיה. יש שאיהו חזי מה שמזליה לא חזי ויש להיפך. ולא אחז עצמו להמשיך ולחקור במה שהבזיק לפניו עד תום. לפיכך דבריו יש בהם מן ההברקה והרעיון המעוררים השתאות והשקפה כוללת. והריהו דומה לאדריכל הבונה בתים לתפארת, אלא שאדריכל בונה בהווה וזנה בנה בעבר לפי ראייה שלו. שאין בינה לבין העבר דבר. משל למשורר גדול שנוטל לידו שיר של זולתו ומתקנו ומפיח בו רוח שירה אדירה. חן רב משוך על דבריו והקורא הולך שבי אחריו, אבל בשעה שאתה בא לפודטם לפרטים ולבדוק מקורותיהם וענייניהם, אתה מוצא שכוח המדמה קיפח את מידת האמת.

כלום הביבליוגרפיה העברית נגזר עליה, בזמן פריחתם של מדעי היהדות והאפשרויות הגדולות של מפעלים ומוסדות, להצטמצם ברשימת רשומות, מעין קטלוגים מובחרים של מוכרי ספרים, תחת מיצוי הנושאים הכרוכים בה? מה ידוע לנו על ההסכמות סוגיהן והתפתחותן, הרשויות, הקדשות שבספרים ונוסחי השערים, ואף המפתחות ותיקוני השעויות; תולדות האותיות וגילגוליהן מבית דפוס לבית דפוס וממקום למקום; הדפסת הספר, סימני הדפוס, כיצד הדפיסו ודפים וקטעים שחזרו ונדפסו; איזוהי ההוצאה השלימה והמתוקנת שלא חלו בה ידי צנזורים ומה בין מהדורה למהדורה. מהו

1 עיין דבריו בהקדמה למאמרו טיולים ביבליוגרפיים, Journal of Jewish Bibliography, Vol. II, 1940, p. 82.

מדפיס, אימתי הוציא הספר בהוצאתו ומה חלקו וחלק המחבר; כיצד הופץ הספר, נדידת מרכז הדפוס ממקום למקום והתחרות המדפיסים, מקום מקום למקומו והשונה והמשותף שבין מקום למקום ובין תקופה לתקופה. כל שידוע על כך הוא יליד המקרה ולא נחקרו נושאים אלה לשמם ובהיקפם. מקשת מגוונת זאת תיווצר תמונה מרהיבה של תולדות הספר העברי וההשפעה העצומה שהיתה לו על תולדות תרבותנו.

מכאן אתה למד שהביבליוגרפיה העברית לא תיבנה, ועמה גם פרקים נכבדים בתולדות עם ישראל, בלא שייעשו עבודות מוקדמות, שסופם שהם מסייעים להבנת תופעות עיקריות.

אין מלאכתי בכך, וכבר אמרתי שהמסיבות סובבוני והגיעוני לענין זה. אנב אותה סוגייה שעסקתי בה צצו ועלו שאלות על טיבה של 'הסכמת הרבנים', שדומה שמייוחדת היא לייניציאה, ומה ענינן של הרשויות שנרפסו בראש הספרים ובסופם בעברית ובאיטלקית? ומהו הציין 'ברשיון השררה' שבשערי הספרים? סברתי שאטול מצווה זו לעצמי ואצא ידי חובתה במיעוט זמן ויגיעה. והנה נתגלו שורשיה וענפיה, יגעת ואשר מצאתי באתי להציעו בפני חכמי הספר, שאם הם מעטים חובבי הספר הם רבים.

לא אוכל לפתוח דברי בלא לומר דברי שבח על האכסנייה שבה עשיתי בעיין בספרים נדירים, הלא היא ספריית שוקן. גנזיה נפתחו בפני לרווחה וספריה הישנים מלאים חדש, הנאים והמהודרים, היו בידי שעשועים יום יום, המה הרהיבוני ושיכחוני עמלי. טיבותא לד"ר יעקב כצנשטיין, מנהל הספרייה, ולמגישי המנחה אברהם רוזנטאל ואמיתי שפיצר. תודה אמורה לידידי ד"ר מנחם שמלצר, מנהל ספריית בית-המדרש לרבנים בני-יורק, שנענה בלב שלם לבקשותי ושולח לי צילומים מספרים וכתבי-יד שבגנזי הספרייה. לד"ר ישראל מהלמן, שהשאלני כמה ספרים מאוספו המיוחד; לבית הספרים הלאומי והאנויברסיטאי בירושלים ולספרן מר ז' זנד. יזכרו לטובה ידידיי ד"ר מרדכי ראביל, שסייעני בתרגום תעודות לאשניות ואיטלקיות, ד"ר חיים ורדי ופרופ' שלמה סימונסון שקראו בעין הגהה אחת והעירו כמה הערות. המדפיסים מר ד' חוקס ומר י' אנגלסמן והעוסק במלאכה מר מ' קינדלר, טרחו בסידורו ובהדפסתו של הספר וישר כוחם.

פרק ראשון
הסכמת הרבנים

השם 'הסכמת הרבנים', דומה שיותר משהוא מלמד על עניינו היטעה את החוקרים, שסברו שאין היא אלא הסכמה לספר, כלומר רשות להדפסת הספר, הרווחת בכל קהילות ישראל. ברם, בדפוס ויניציאה עניין מיוחד לעצמו הוא ואין בינו לבין הסכמה לדעת המחבר דבר, וכולו אינו אלא איסור השגת גבול, שלא לחזור להדפיס ולהזיק למדפיס ולמחבר².

סינאט ויניציאה מעניק זכות הקופירייט

שמירה על זכות המביא ספר לדפוס קדומה היא בויניציאה ומצוייה למן ראשית הדפוס בעיר זו. שנים הרבה לפני שהחלו מדפיסי ויניציאה לעסוק בהדפסת ספרים עבריים. הספר הראשון שבו נמצאת רשות הקופירייט נדפס בשנת 1492³. הסינאט פיקח על מלאכת הדפוס וקבע נוהגים לפיתוחה ולשיכלולה. בידו היה למנוע התחרות והשגת גבול. באותה שנה ניתנה הזכות למביא לדפוס ובספר אחר גם למחבר ולמדפיס. יש שקיבלו חוות-דעת על הספר, מעין הסכמה, מאיש ידוע ומומחה וקיוו שעל-ידי כך יקל להם לקבל הרשות. מדפיסים מחוץ לוויניציאה צירפו תעודות משגירים ונציגים

1 ר' דרך משל להלן, בענין ההסכמה על ס' בחור (עמ' 19) ועל ס' רזא דיחודא לגחמיה חייא חיון (עמ' 108–111). משה כרמלי סבור שההסכמה בס' בדק הבית (להלן, ס' 8) היא נושאת על עצמה את הסימנים הראשונים של הסכמה מגובשת. כותרת מיוחדת לה, הסכמת הרבנים, חתומה על ידי שלשה רבנים. ר' ספרו וסייף, מכון סורא, ירושלים—ניו-יורק תשכ"ז, עמ' XIV. ואין זו הסכמה כלל. ועיין גם דבריו ודברי אחרים שהביא בעמ' 182 הע' 16—2. ונה הזכיר ענין זה דרך אגב בצורה כוללת מבלי להעמיד על ייחודה של ההסכמה בויניציאה. ואלה דבריו: "כל ההסכמות על ספרים שנדפסו בויניציאה, המכילות עונש הרם על כל שיחזור להדפיס את הספר במשך זמן מסוים, נושאת את חתימותיהם של הרבנים לבד ואין לפרנסים חלק בהן". תעודות על שדרי"ם אחדים באיטליה, קבץ על יד, ספר ה, תשי"א, עמ' רח. ובענין חלק הפרנסים, ר' להלן, עמ' 36. לעומת זאת ר' דבריו של ש' סימונסון בהערת אגב על גרדנויך, שחזר והדפיס ס' השירים אשר לשלמה לר' שלמה מהאדומים ו"ראה הידוש גדול בקופירייט שאינו אלא תופעה רגילה בספר העברי של הימים ההם, ומצוי בהרבה דפוסים של המאה הטי"ז ואילך". תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, חלק ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' 493. — 3 בראון, עמ' 54.

דיפלומטיים. השלטונות עודדו זרים לבקש קופירייט מויניציאה ואחר-כך חייבו להדפיס את הספרים בויניציאה¹.

תחילה לא היה כל סדר קבוע. לא כל מי שקיבל זכות הקופירייט הדפיסה, ולא תמיד נדפסו הספרים שניתנה להם זכות זאת², ואם נמצא מי שרצה להדפיסם היה מנוע מלעשות זאת. עשרים וחמש שנים אחר-כך הוברר שאי-אפשר להסדיר זאת אלא על-ידי חקיקת חוק. ואכן בשנת 1517 חוקק הסינאט חוק מיוחד, שהוא החוק הראשון שתכליתו הסדרת ענייני הדפוס. חוק זה ביטל כל הפריבילגיות שניתנו עד אז מלבד הקופירייט לספרים חדשים או שלא נדפסו קודם לכן. על המבקש היה לפנות לסינאט וההחלטה היתה מתקבלת ברוב של שני שלישים. בהקדמה לחוק זה נאמר שאף-על-פי שריבוי בתי הדפוס בויניציאה גרם להכנסות גדולות לריפובליקה, הרי מספר הבקשות לזכות הקופירייט גדל עד כדי כך שהיתה התחרות קשה בין המדפיסים ובגלל זה כמה מדפיסים נאלצו להעביר בתי הדפוס שלהם למקומות אחרים. כדי לאפשר פעילות לכל בתי הדפוס לא ניתנה זכות לקופירייט אלא לספרים שלא נדפסו קודם לכן³. אף-על-פי כן היו ליקויים רבים. לא היה מי שיפקח אם הספרים נדפסו ברשות או שלא ברשות ולא היתה לשלטונות רשימת הפריבילגיות שניתנו מחוץ לרשימה של הסינאט. המדפיסים שרצו להדפיס ספר לא ידעו, איפוא, אם כבר קדם להם אחר וקיבל זכות להדפסתו⁴. גם ספק אם מקבלי הפריבילגיות הפיקו תועלת מהן. שמירת האינטרסים של המדפיסים היתה, איפוא, עליהם עצמם⁵.

שלטונות ויניציאה לא ראו בעין יפה הקמת בית דפוס עברי. לדעתם כל ספר עברי עשוי להיות מחבל באמונת הנוצרים. המדפיס האיטלקי המפורסם גרשם שונצינו עשה בויניציאה בשנות רנ"ז-רס"ב ועמד בקשרים עם מדינאים ומלומדים ולא יכול היה לקבל רשות להקים בית דפוס בויניציאה⁶. חמש-עשרה שנה לאחר צאתו של שונצינו מויניציאה, עלה

1 שם, עמ' 55-56. — 2 ר' להלן, עמ' 22. — 3 בראון, עמ' 74. J. Bloch, Venetian Printers; of Hebrew Books, New York, 1932, p. 8. — 4 בראון, עמ' 58. — 5 בראון לא מצא בתעודות שמדפיס התלונן על חבירו שהשיג גבולו. ר' עמ' 58. — 6 עיין משה מארכס, HUCA, Wander years in Italy 1498-1527. Gershon Soncino's .Vol. 11, 1936, pp. 441-442.

בידי המדפיס הנוצרי דניאל בומברג מאנוורשה לקבל פריוויליגיה להדפסת ספרים עבריים¹. ב23 באפריל 1515 הגיש לשלטונות בקשה חתומה בידי המומר פיליפ דא-פראטו מן האחים האוגוסטיאניים. לקבל זכות הקופירייט לשלושה ספרים שתירגם מעברית ללאטינית ומהדורה עברית של התנ"ך עם פירושים². כדי שתתפשט גם בקרב הנוצרים נזקק לקבל מהאפיפיור צו לשמור על זכותו. האפיפיור תבע ממנו להדפיס ברומא אבל הוא ביכר את ויניציאה. בומברג ביקש ממועצת העשרה להרשות לארבעה יהודים אומנים לגור בוויניציאה ולשחררם מהאות שהיהודים הוייבו לשאת בלבושם. כיוון שהיתה בידו הסכמת האפיפיור להדפסת המקרא נתנו שלטונות ויניציאה ליהודים לעבוד בבית דפוסו³.

בומברג פנה שוב לסיניוריאה בשבעה בדצמבר 1515 והפעם בשמו וביקש זכות בלעדית לעשר שנים להדפיס ספרים עבריים באותיות שחקק. הפעם לא פירט שמות הספרים, ולא הזכיר כלל הדפסת המקרא. הוא נימק את בקשתו שלפני כן כבר הירשו לו להדפיס כמה ספרים עבריים. הוא התחיל בעבודה קשה של חקיקת האותיות, דבר שלא נעשה לפניו, שכר מגיחים ואומנים והוציא הוצאות עצומות להכנת כל הצריך למלאכת הדפוס. לכך יש ערך גדול לחיזוק האמונה הנוצרית⁴. ואכן בשנת 1516 קיבל רשות להדפסת ספרים עבריים. השלטונות סמכו עליו שלא ידפיס דבר נגד הנצרות. בעודו עוסק בהדפסת מקראות גדולות יצא החוק החדש שביטל את הפריוויליגיות שלו. הוא התעתד להדפיס גם מהדורה שלימה של התלמוד הבבלי. מעתה היה על בומברג לפנות שוב לסינאט כדי שיכירו בזכויותיו לספרים שכבר הדפיס ואלה שעסק בהכנתם. באוקטובר 1525, משהציע למועצת העיר מאה דוקאטים, נדחתה בקשתו. אבל אחרי ששילם 500 דוקאטים מצא הסינאט הצדק "מוסרי" והרשות ניתנה לו ב27 במרץ 1526 להמשיך בהדפסה ושלא יבוא כל מדפיס בגבולו במשך עשר שנים⁵.

1 לדעת מארכס (שם) רשות זאת ניתנה לבומברג כיוון שבשנת 1513 גבחר ליאו העשירי לאפיפיור והוא היה הומניסט. לאפיפיור זה הקדיש את מקראות גדולות, הספר הראשון שהדפיס. — 2 במהדורה אחת של התנ"ך שהדפיס רשומה השנה 1511. עיין י' מהלמן, בית דפוסו של דניאל בומברג בוויניציאה, ארשת, ספר ג, תשכ"א, עמ' 96–98. ברם, אין ספק שלא הדפיס עד שנת 1515 דבר. — 3 מארכס, שם, עמ' 444. — 4 אין ספק שהיו לו לבומברג כוונות מסיונריות. ר' מהלמן, שם, ולהלן, עמ' 23. — 5 בראון, עמ' 105.

הפריוויליגיה הראשונה שנדפסה היא מטעם הכנסייה

אכן, הספר העברי הראשון שבו נדפס איסור לחזור ולהדפיס את הספר הוא ספר התנ"ך הראשון שנדפס בשלימות עם פירושים חשובים הנקרא מקראות גדולות והוא הספר הראשון בעברית המחולק לפרקים ולפסוקים ושמשפר הפרקים צויין בגיליון. אף בו חולקו לראשונה הספרים שמואל מלכים, עזרא-נחמיה ודברי הימים והקרי נרשם בגיליון. שער החומש והקולופון שבסוף כתובים נדפסו בשתי צורות. יש טפסים שבשערם נדפסה תוספת לאטינית ומאחוריה הקדמה של העורך המומר - Felix Pratensis, שהקדיש את הספר לאפיפיור ליאו העשירי. בטפסים אלה נמצא גם קולופון בלאטינית, שזה נוסחו:

Ne quis hosce libros cum Targum; vel absque targum; Bibliaeque expositores hebreos, Ad decennium A.M.D.XV. imprimat; vel imprimendos curet, Leo. X. Pont. Max. sub excōmunicationis; & in terris Sanctae Roma. Ecclesiae Librorum quoque amissionis poena, cavit.

אמר דינאל בן קרניאל במועצת מאנויטשא הרר היום בוויניציאה העיר רבתי עס . הנה מנעורי גרלני הטבע כאב לעורר כעפי החקרה והזעירה ללאהוב החכמה ואהביה כל מי חלרי . עד כי היה לי טבעי למטב כפס לחזק כחותי לדרוף המושכלות ולהאיר אל עבר פני להבילני מטיט היון טוט העצלות והביטול : ואם כי ידעתי נאמנה ערכי הטפל והחסר כי לא ביות אלס לי במה טצריך לחיוב האדם הנמצא החי המדבר . כי בדבור המושכל לבדו יושב בתשובת השואל מהו : ואכבי צעיר הטכל רפה התבונה משלל מהטלימות . למ במציאותי זה אשר בראני ה ואם מך הוא את העיון בחרתי לאח לי ואל החכמה אחרתי אחותי את אס אזכה בה : וכאשר התבוננתי בקוצר ערכי כי תורת ה תמימה מטיבת כפס לה לברה משפט הבכורה להאיר כל אנוס אשר הוא חי בכל מיני הטלמויות והחכמות והדתות והנימוסי כלנה . על כן בחרתי אס אוכל להתבונן בחלקיה עם אחתי ריעים חברים מקסיבים ומיודעים . ולאחברתי אותה מאשר חנ ה אותי הקימותי אכלי אומתם חכמים ויקרים להדפיסה ברפוס באופן מלס ועד תורה ונביאים וכתובים עשרים וארבעה המה מטיבי לכת עם התרגום לכלס למיניהם במקומות ובמוטבות . ופירושים נפרדים להם למטכחותם לגויהם . וזה להפיק רצון כפסי החקרה להועיל לה לעיון בס . וגם לזולתי הירא את דבר ה והחפץ בו להחזיק בס ולקרוא בהם . וידעתי כי ה יודע כי לא מנעתי ממנה דבר להסלים חלקיה בהסתדלות נמרץ ולא עצרתי כחי וכספי להגיעה אל מחוז חפסי כיד ה הטובה עלי כי ממנו הכל . ואברך הוא אשר עזרני עד כה להטלימה פה ויניציאה הגדולה אשר במחוז איטליאה . בטנת יו לרובוס ליאונרדו לורדנו . סנת רעח ללך ביום כ לחרם כסליו . ברוך נותן לעיף כח ולאיף אונים עצמה ירכה :

Ne quis hosce libros cum Targum, uel absq; targum, Bibliaeque expositores hebreos, Ad decennium A. M. D. XV. imprimat, uel imprimendos curet, Leo. X. Pont. Max. sub excōmunicationis, & in terris Sanctae Roma. Ecclesiae librorum quoque amissionis poena, cavit.

הפריוויליגיה למקראות גדולות, רע"ז

וזה תרגומו: לבל יהין איש להדפיס ספרים אלה ולא לגרום להדפסתם עם תרגום או בלא תרגום, אף לא הפירושים העבריים לתנ"ך, במשך עשר שנים משנת 1515, וכן לא לטפל בהדפסתו. ומי שיעבור יחול עליו חרם האפיפיור ליאו העשירי, וכן אבדן הספרים בארצות הכנסייה הרומית הקדושה. בומברג לא הזכיר כלל הזכות שהשלטונות העניקו לו אלא חרם הכנסייה, ספק אם משום שבשעה שנשלם הספר בדפוס, בכ"ז כסליו רע"ח, כבר יצא החוק החדש שביטל את הפריביליגיה שלו, ומסתבר משום שביקש שטפסים אלה יתפשטו בקרב הנוצרים ובמדינת הכנסייה.

הסכמת הרבנים הראשונה ניתנה ברומא רע"ח

נוסח הסכמת הרבנים הראשון על השגת גבול לא נדפס במרכז הדפוס בויניציאה, אלא ברומא, אשר שנים אחרי דפוס הערישה לא נדפסו בה ספרים עבריים. הסכמה זו ניתנה באותו הזמן ממש שאיסור השגת גבול נדפסה בספר עברי מטעם הכנסייה, ואין ספק שמנהג המקום לקבל רשות האפיפיור גרמה לכך. בשנת רע"ח החל ר' אליהו בחור להדפיס שלושה ספרים שלו. ספר 'בחור' על דקדוק לשון הקודש, נתעורר לחברו לבקשת החשמן אגידיו מויטירבוי, ואף-על-פי-כן נדפסה בו הסכמת רבני רומא לאסור הדפסת ספריו שלא ברשותו ולא הפריביליגיה שקיבלו המדפיסים מהאפיפיור. תעודה זו אינה נקראת 'הסכמה', התואר שניתן לה זמן רב אחר-כך, אלא "נוסח כתב הדת אשר נתן ברומי הבירה מרבניה וחכמיה אשר גזרו והחרימו על כל איש השולח ידו במלאכת רעהו"². כותרת זאת מלמדת שכל 'כתב הדת' לא בא אלא כדי למנוע השגת גבולו. אף-על-פי-כן בראש ההסכמה מדברים חכמי רומא בשבח המחבר ובערך הספר ודומה שכל זה אינו אלא הטעם שלשמו הם מקנים לו זכות זאת, "כי פי שנים ברוחו בדקדוק ובמסורת וחבר החבורים הנזכרים בטורח ובעמל ובאבוד זמנו

1 ר' הקדמתו. ראוי להעיר שהמחבר ציין לשבח שיטת חלוקת הפרקים והפסוקים במקרא שבדפוס הנוצרים ומזכיר גם חלוקת הספרים שמואל וכו', אף-על-פי שבאותו זמן כבר יצאו מקראות גדולות והתנ"ך בלא פירושים של בומברג. כלום לא הגיעו לרומא עד שנת רע"ט? לעומת זאת ב"אזהרה למעיין" שבספרו מסורת המסורת שהדפיס בדפוסו של בומברג בשנת רצ"ח, הזכיר מהדורות אלו. — 2 נדפס אחרי ההקדמה ו"סימני הספר" דף (א6-ב). ור' הנוסח להלן, נספח א, עמ' 309-310.

ימים רבים". זכות הקופירייט ניתנה לא רק לו אלא גם למדפיסים האחים יצחק ויום טוב ויעקב בני אביגדור הלוי "אשר נדבו רכושם וגופם לבא עד תכלית המלאכה הזאת"¹. מ'דברי צעיר המחקקים' אנו למדים שהדפסת ספרים אלה היתה "ברשות אדונינו אפיפיור ליאון העשירי יר"ה... גם שאר הספרים שנדפסו אחרי זה... יהיו נדפסים ברשותו ובכח גזרת חרמו כמבואר בכתב חותמו הנתן על ככה הנקרא גרצ"ה ופרוביליי"ו בלע"ז"². ספק אם הפריוויליגיה של האפיפיור נדפסה אף היא בטפסים שנועדו לנוצרים. למעשה לא היה חשש שהספר יחזור ויודפס ברומא. שכן לא היה דפוס אחר ולא עוד אלא שהמדפיסים היו שותפים למחבר בהוצאתו. מבקשים היו למנוע מאחר להדפיסו "בדפוס יותר נאה מזה", כי אכן האותיות הן שחוקות ביותר ומטושטשות.

אליהו בחור חזר לויניציאה והיה למגיה בדפוסו של בומברג. לא הוא ולא בומברג הזכירו בספרים שהדפיסו נוסח הקופירייט שניתן להם. בידי בומברג היה מונופול ומבלעדיו לא יכול היה אדם אחר להדפיס ספר עברי בויניציאה עד שנת ש"ג. שאז החלו כמה מן העוסקים עמו במלאכת הדפוס להדפיס בדפוס זואני די פארי ופראנציסקו ברוצילו, ולא הדפיסו אלא ספרים מעטים. בשנת רפ"א נתנו שלטונות ויניציאה ומנטובה רשות לאומן היהודי משה מקאסטילאצו, שישב בויניציאה ובפיראדה, להדפיס סיפורי המקרא מעוט-רים פיתוחים שפיתח עם בניו. המרקז פידיריקו לבית אסטי וממשלת ויניציאה נתנו להם זכות קופירייט לעשר שנים. נוסח הקופירייט פורסם אבל עד

1 ועיין בשיר שבסוף ס' ההרכבה: "להוקקו נתתיו לאחים שלשה... ונדבו רכושם וגופם וחקקו וזקקו מלאכתם". — 2 בסוף ספר ההרכבה. הכותב הוא "יצחק בן לא"א כמ"ר אביגדור הלוי קצב מפדואה, ונהקק בבית זואן יקומו פאזוט דמונטיקיו ברומה בשוק מונטאנד"י". בשיר שלפני דברי החוקק נזכר זמן ההדפסה ט"ז באב רע"ח, וספר זה היה ראשית מלאכתו. המחוקק מתנצל שלא עלתה יפה, שלא היה ספק לתקן צורת האותיות, ודומה שהשתמש באותיות ישנות. ספר זה הוא יקר מאד במציאות. למראה עיני היה טופס בלתי שלם בספריית שוקן בירושלים. טופס שלם נמצא במוזיאון הבריטי. ר' רשימת צדור, עמ' 226. האח יעקב הדפיס בשנת רפ"ה בטרין "תפלות מכל השנה" כמנהג אשכנזים. ור' הדפוס העברי בקרימונה, פרק ז. — 3 ד' קויפמן, *Der Maler, Mose de Castellazzo*, בספרו *Gesammelte Schriften*, חלק א, פרנקפורט 1908, עמ' 169—173. דוד הראובני קורא לו "משה המצייר צורות" ונסתייע בו בהיותו בויניציאה. ר' סיפור דוד הראובני, מהדורת א"ז אשכולי, ירושלים ת"ש, עמ' קא—קב, 31—32; ש' סימנסון, הולדות היהודים בדוכסות מנטובה, חלק ב, עמ' 476—477.

היום לא נתגלה טופס מספר זה. כשהפסיק בומברג עבודת הדפוס בויניציאה וחזר לאנטוורפן, עבר אליהו בחור לאיזנה (Isny) והיה למגיה בבית דפוסו של הכומר המלומד פאולוס פאגיוס (Paulus Pagius). בשנת ש"ב נדפס "ספר תהילים עם פירוש רבי דוד קמחי" ובשער נדפס תוכן הקופירייט: "עם שטר קיום הנקרא בלשון רומי פרייליגיום כתוב וחתום מיד אדונינו הקיסר יר"ה, שלא יהיה שום אדם שידיפיסהו תוך משך עשר שנים מהיום יום ד' כ"ב ימים לחדש כסליו שנת ש"ב לפרט". זהו כל תכנו של השער מלבד שם הספר ודומה שאין אח וריע לכך בשום ספר עברי.²

התחרות המדפיסים בומברג, יושטיניאן ובראגאדין

בשנת ש"ה הקים מארקו אנטוניו יושטיניאן, מבני האצולה, בית דפוס בריאלטו³ וביקש אף הוא להדפיס ספרות חז"ל וספרי ראשונים חשובים שבומברג עסק בהדפסתם או שהדפיסם. בספרים הראשונים שהדפיס בשנת ש"ה מצויים בסופם דברי "בן משק בית הנעלה האדון מארקו אנטוניאו יושטיניאן לבני ברית שלום" (ואינם ר' יהודה ב"ר יצחק לבית הלוי אשכנזי מפרנקפורט ושותפו יחיאל ב"ר יקותיאל הכהן רפא שדבריהם נדפסו אחריו ונזכרו כאן). הוא בא בהכרזת בשורה גדולה ליהודים: "מי בכס אוהבי התורה ולומדיה הבו גודל לאלהינו והכינו עצמכם להשיג ממנו בקוצר זמן כל חפצכם, אם התלמוד ערוך כלו⁴ והעשרים וארבע, כקטן כגדול⁵, עם כל המתחס לו, ורב אלפס עם חדר שכלו יחפש⁶, וכל חפץ מחופש משאר החבורי חדשים גם ישנים בשכבר נדפסו או לא נדפסו, יהיו נזכרי

1 ר' להלן, עמ' 23. — 2 הפריויליגיה לא נזכרת כלל בספרים שנדפסו בוויניציאה. רק בספר אחד מצאתי שנזכרה אגב צייון רשות השררה. בס' מדע אהבה זמנים ממשנה תורה, ויניציאה תכ"ה, נדפס בשער: Con licenza de Superiori, e Privilegio. בתלמוד בבלי שהדפיסו האחים פרופס באמשטרדם תקי"ב—תקכ"ה נזכרה "הפריויליגיו" בשער, ועיין עמ' 64—68. — 3 רק בס' ראש אמנה לדון יצחק אברבנאל, שהדפסתו נגמרה בז' בניסן ש"ה, צויין בשער "בבית בן משק בית האדון מארקו אנטוניו יושטיניאן בריאלטו", ובקולופון נזכרה ויניציאה. — 4 הדפיסו בשנות ש"ו—ש"א. — 5 מקראות גדולות לא הדפיס, אבל בשנת ש"ו הדפיס חימש עם פירוש מלוקט והתכוון להוציא כל התנ"ך, שכן בשער קרא לו ארבעה ועשרים. תנ"ך קטן בלא פירושים הדפיס בשנת ש"ז. — 6 ביטוי זה נטל מקצת כסף לר' יוסף האזובי; ורב אלפס חדר שכלו תחפש, ולא הדפיסו.

ונעשים בדפוס¹ יותר נאים בגופן האותיות וניירים נאים ונבחרים
ובמסחר יותר נאות ובזול משלעבר נמכרים².

אכן ההתחדות של יושטיניאן היתה קשה ביותר מראשיתה ולא חמש שנים
אחר-כך כפי שדימו החוקרים. בשנת ש"ה הדפיס בומברג מדרש רבה ואף
יושטיניאן הדפיסו באותו הזמן ממש. לא מובן כלל כיצד הוציאו דף על דף
ובאותן האותיות והנוסח. ואין בין המהדורות אלא שינויים קטנים במסגרות
ובשורות. עד שנראה שמהדורת בומברג היא³, ויושטיניאן הדפיס לה שער
משלו. שנה שלאחריה הדפיס בומברג את ספר השרשים לרד"ק. חזר
יושטיניאן והוציאו בשנה שלאחריה בשתי מהדורות ואחת בתוספת תרגום
הוראת השורשים בלאטינית בגיליון. אף ספר זה סודר באותה צורה ממש.
אלא שבמהדורת יושטיניאן נדפסו נימוקיו של ר' אליהו בחור. כל הערה
במקומה. ובמהדורת בומברג הסתפקו בעיין נימוק בגיליון. ובשתיהן מובא
בסוף הספר שירו של אליהו בחור. כנראה שבומברג קדם וקיבל זכות
הקופירייט על כמה ספרי דקדוק. כדי לקדם פני הרעה. הכריז על כך
בסוף ס' דקדוקים שהדפיס בשנת ש"ו, "והם ספרי רבי יהודה המדקדק
הראשון הנקרא חיג, וספר הזכרון מרבי יוסף קמחי וספר הירחי וגם ספרים
ממחברים ישנים"⁴. מחשבה זו לא נצטרפה למעשה ואף יושטיניאן עצמו
לא הוציאם. ולא ברור אם מחמת שהסינאט זיכה את בומברג בקופירייט.
בומברג בתקופת הזהב שלו לא השביח הוצאותיו בהוספת מפתחות. מראי
מקומות וכיוצא בזה. אלא בהידור הדפוס והגהתו. יושטיניאן שלא יכול היה
להתחרות עם בומברג בעזרה, התגדר בהוספות ובמקצת בקישוטים. ולא
רק שהדפיס אותו הספר בזמן אחד אלא התאמץ להדפיס ספר ממין הספר
שמתחרהו קדם להדפיס. בשנת ש"ו-ש"ז הדפיס בומברג שנית ספר מצות
גדול עם הוספות ברוח יושטיניאן. בא זה והוציא ספר הכלבו. משהדפיס
בומברג בשנת ש"ו ס' השאלות ושבלי הלקט, הדפיס יושטיניאן ס' הלכות

1 נחלת אבות לר' יצחק אברבנאל, דף רטו, ב; ביאור התורה להרמב"ן, דף [קנו, א];
ביאור ריקאנאטי על התורה, דף רלד, ב-רלה, א; עין יעקב, חלק א, ש"ו, דף רכא, ג;
משניות, סדר קדשים וסדר טהרות, ש"ו, בסופם. והעתיק הדברים ר"ג רבינוביץ, מאמר
על הדפסת התלמוד, מהדורת הברמן, ירושלים תשי"ב, עמ' נב-נג. — 2 כלום היו
למדפיסים בויניציאה מרגלים? ר' להלן בענין הדפסת משנה תורה, עמ' 24. — 3 ס'
דקדוקים, דף רלז, א.

גדולות (ש"ח) שאף הוא חיבור של גאון וס' אבודרהם (ש"ו-ש"ז) שעניינו מנהגים ופי' התפילות. מבינו של יושטיניאן היה יהודה ב"ר יצחק הלוי מפרנקפורט, שהיה יועצו ומגיהו של בומברג ובעט באדונו והלך למתחרהו. ההתחרות הגלוייה של יושטיניאן היתה רק בספרים שבומברג חזר והדפיס מתוך הוצאות קדומות, של שונצינו או של דפוסי קושטא שלא מדעת בעלי הדפוס הראשונים. ספרים שבומברג פירסם בפעם הראשונה, נקט כלפיהם בהתחרות עקיפה, בהוצאת ספר אחר ממין דפוסו של בומברג³. כל שנמנע יושטיניאן מלהדפיס ספרים שהוציא בומברג מכתבי-יד, אינו משום שהכיר בזכותו, אלא מחמת הפריבילגיה שהסינאט העניק לבומברג על ספרים שלא נדפסו, ובומברג לא יכול היה למנוע מיושטיניאן הדפסת יתר הספרים שהחוק התירם⁴.

התחרות זאת בין המדפיסים מוטטה את העסק של בומברג ובשנת ש"ט חדל מלהדפיס⁵. משהדפיס בראגאדין בשנת ש"י את משנה תורה להרמב"ם

1 דבר זה העמיד עליו והסבירו בהרחבה י' זנה, טיולים בהיסטוריה וביבליוגרפיה, ספר מארכס, עמ' רטז, רכח-רל. — 2 ר' פירוש רש"י על התורה ועל חמש מגילות, ד' בומברג רצ"ה, דברי המדפיס דף קצו, ב. ופלא שזנה מזכיר מהדורה זו והמדפיס (לקורות הטכסט של פירוש רש"י על התורה, HUCA, כרך טו, ת"ש, עמ' ז), לא הזכיר זאת במאמרו הנ"ל. ושמא לא יצא יהודה הלוי מפרנקפורט נגד מעבדיו הראשון ושיבח את אדונו החדש אלא משום שנדרש להמיר דתו? ור' עמ' 17 ולהלן הע' 5. ועיין על המומרים בבית-דפוסו של בומברג: ח' ילון, על קורנליו אדלקינד, קרית ספר, שנה ו, תרפ"ט, עמ' 145-146; י' זנה, תוך כדי קריאה, שם, שנה ז, תרצ"א, עמ' 278. — 3 זנה, ספר מארכס, עמ' רכט. לפי השערתו "נראה שיושטיניאן הכיר את זכותו של בומברג אף מדעת ואם בעל כרחו מטעם השררה ובמנע מלהדפיס כדוגמתם". — 4 ר' למעלה, עמ' 16. — 5 כבר בשנת רצ"ח עזב בומברג את ויניציאה. בפירוש רש"י על התורה כתב ר' אליהו בחור "בית דניאל ולאנווירשה שב למקומו". דף קצו, א. וכן הוא כותב בהקדמה לס' תשבי: "המחוקק דניאל בומברגי כבר הניח עבודת הדפוס ולא יעבוד עוד" [מצאתי עתה עדות חשובה על השבתת מלאכת הדפוס בוויניציאה, בתשובה של מהר"ם מפאדובה לר' משה אלשקר בירושלים. וזה לשונו: "בספר נתחברו שמה כל חידושי מרדכי שאינם במרדכי שלנו. והספר הזה ידעתי רק שלשה מהם אשר הם בארץ הזאת... ואחד הוא ליורשי מורי וחמי הגאון כמהר"ר אברהם מינץ ס"ל והוא בידי, וכמותו הוא גדול כמעט כמות המרדכי שלנו. והיה בדעתי לסדר להדפיסו אך המדפיסים שבתו ממלאכתם כעת" (שו"ת מהר"ם מפאדובה, ויניציאה שי"ג, סי' כט, דף עא, ב). מהר"ם אלשקר עלה לירושלים בשנת רצ"ט ונפטר בסוף שנת ש"ב או בראשית שנת ש"ג (ח"ו דימטרובסקי, ספר צפת, א, תשכ"ב, עמ' קיח, קכ). ומכאן ברור שבשנות רצ"ט-ש"ב נסגר בית הדפוס בוויניציאה. ספר זה לא נדפס גם אחרי חידושו של הדפוס. ועיין למעלה, עמ' 21. ואכן ר' יהודה הלוי מפרנקפורט ושותפו הדפיסו בשנת ש"ד בבית דפוסו של זואן די-פארי ספרים אלה: רבינו בחיי, בעל הטורים, פרקי דרבי אליעזר ויוסיפון.

בהגהתם של ר' מאיר מפאדובה ובנו, התחיל גם יושטיניאן להדפיסו בצורה ובמתכונת אחת והדבר עורר פולמוס גדול, שתחילתו בטרם יצאה לאור מהדורתו של יושטיניאן. תכניתו של יושטיניאן גונבה, לאזניו של המדפיס בראגאדין והוא ראה לקדם את הרעה ולדוקיע את דרכו של מתחרהו. בסוף משנה תורה נדפס תרגום עברי של דבריו. ואלה הם: "על ידי עושי המלאכה אלי דבר יגונב איך היושטיניאן בהקדמה בספר המיימוני שלו הדפיס דברי חבר אחד מעבדיו, שנתן דופי בספרי זה... ולהתכבד בקלון חברו לאמר שלי טוב משלו... ובעט שקר חקק העבד הנזכר לאמר שאדונו הדפיס הספר לתועלת היהודים, כדי שלא יהיו מוכרחים לקנות משלי וימצאו לקנות משלו בזול. כי אדרבה כל כוונתו לסבב שיהיה יחיד במלאכה זו ויכופ היהודים ברצונו ויתעשר מהם. וכן בהנהגתו הבלתי ראויה עם הבומבירג", סבב שפסקו מלהדפיס והזיק בזה מאד ליהודים, כי מלאכתם היתה טובה מאד בכל דבר. וכאשר פסקו מהדפיס נחדלו הספרים הטובים וגם נתיקרו הספריי. וכל מחשבתו למנוע אף אותי מהדפיס. ולא יעלה בידו, כי בעזרת האל בקרב ימים מועטים אחל להדפיס אף התלמוד באופן שלם בנייר טוב, שכולו שוה מעניין אחד ולא בניירים מתחלפים. ומוגה כהוגן הפך משלו. וכן העשרים וארבע הגדול², ורב אלפס³... וידעתי שאדון העבד הזה כאשר יראה התחלתי להדפיס העשרים וארבע ורב אלפס ירוץ גם הוא אל המערכה לעשות המלאכה⁴ ולא מקודם כאשר עשה עמי במיימוני, ובזאת אדע שתתנו לי שבח שבסבתי יהיו הספרים בזול⁵.

מלחמתו העיקשת של יושטיניאן לעסוק בכל אשר עסקו המדפיסים האחרים ולעלות עליהם עשתה לאין הפריויוליגיות שסינאט ויניציאה העניק למדפיסים. אמת שספרים אלה שמדפיסי ויניציאה התחרו ביניהם על הדפסתם לא היו בכתבי-יד שלא נדפסו קודם לכן. אבל מהדורות שונות, כלום לא נחשבו לספר חדש? דומה שיש לראות בכך דוגמה לאזלת היד

1 תכנית זאת נתבטלה כיוון שבינתיים יצאה הגזירה על התלמוד. — 2 בראגאדין לא הדפיס מקראות גדולות. אחרי ביטול האיסור להדפיס ספרים עבריים בוויניציאה, נדפס בשנת שכ"ה על ידי זואן דאגארא. — 3 מהדורה ויניציאנית שניה של הרי"ף הדפיס בראגאדין בשנת שי"ב. — 4 על ספרים אלה הכריז כבר יושטיניאן בשנת ש"ה. ר' למעלה, עמ' 21. — 5 דף תשסז, ב.

תוצאות ההתחרות והשפעתה על ספרות ישראל

של שלטונות ויניציאה ששבעים-שמונים שנה אחרי שהחלו בתי הדפוס לפעול בוויניציאה, והנסיון הרב שנרכש בינתיים והחוקים שהיו מתקנים וחוזרים ומתקנים על-פי הידע שנצטבר אצלם, לא הועילו לבלום את ההתחרות. מדפיסים גדולים היו מפסידים כספם ועוזבים ונוק כבד היה נגרם לאוצר המדינה¹.

תוצאות ההתחרות והשפעתה על ספרות ישראל

תוצאותיה של התחרות זאת היו רבות וחשובות והשפעה עצומה נודעה מהן להתפתחות ספרות ישראל. כבר העמידנו זנה על כך, שמדפיסי ויניציאה, שעיקר עבודתם היתה הדפסת ספרי קלאסיקונים ומהדורות של ספרי ראשונים, הרמב"ם, הסמ"ג והטור וכיוצא בהם, משקעה שמשה של ה'תחייה' "פסקה התעניינותו של ציבור הקונים ב'מקור הגאונים'... והלכה וגברה נטייתו כלפי 'אחרוני הפוסקים'". חשיבות נודעה לספרי המנהגים, "ספרות אשר לרוב היא נבנית מחרבנה של ה'קלסיות' וצצה ועולה בדמדומי חמה של התחייה"². נפשו העייפה של דור השקיעה שאפה למנוחה מן המקורות הקדומים ובחרה בספרי קיצורים ומנהגים. בעיקרה נכונה הבחנה זו, אבל ספק אם אלו היו סיבותיה. כשבתי הדפוס התחרו ביניהם על ספרי היסוד ולא היה בכוח החוק למנוע זאת, טבעי הדבר שפני המדפיסים יטו כלפי ספרים חדשים או כתבי-יד שטרם נדפסו שעמם פריוויליגיה. ולא זו בלבד, אלא שאותם מדרשים, ספרי פוסקים ושאר חיבורים מפורסמים יצאו בזה אחר זה ובעת אחת בכמה מהדורות וכבר היו נפוצים ומצויים. מחברים החלו להדפיס ספריהם בחייהם³, ואי אתה יכול לומר שהספרים החדשים דחקו רגלי הראשונים, שכן לא חזרו ונדפסו גם אחרי תום עשר שנות האיסור שחל על הדפסתם. רק ספרי הקיצורים, כגון בית יוסף ושלחן ערוך הם שנתפשטו ונתקבלו, שהרי הובאו בהם דעות הראשונים והבאים אחריהם ומעתה לא היה צורך להזדקק לספרים הרבה⁴.

מן המוסכמות שהריב שפרץ בין בראגאדין ויושטיניאן על הדפסת

1 ר' למעלה, עמ' 16. — 2 זנה, ספר מארכס, עמ' רכט—רלא. ועיין גם עמ' ריו. — 3 ר' להלן, עמ' 83 ואילך. — 4 ר' דרך משל הקדמת מהדיר ס' לחם משנה, להלן סי' 9, עמ' 263.

הרמב"ם, גרם להתפתחות עצומה. הוא היה עילה בידי האפיפיור לגזור על שריפת התלמוד בשנת שי"ד ומלאכת הדפוס העברי בויניציאה הושבתה במשך עשר שנים¹. לא מחוור על מה מבונה דעה זו. אם על עדויות שבהן נאמר הדבר בפירושא או מכללא, ודומה שהם דברי מקורות שנתפרשו שלא כהלכה. על ריב המדפיסים אין בידינו אלא דברי בראגאדין ותשובתו של ר' משה איסרלש מקראקא מד' אלול שי"ז². ממנה אנו למדים שההדפסה לא היתה על חשבוננו של בראגאדין אלא מכספו של מהר"ם מפאדובה. כנראה הכריז באיסור החרם לקנות ס' משנה תורה מדפוסו של יושטיניאן, אף-על-פי שהזויל מחירו בזהוב אחד. הוא ביקש הסכמתו של הרמ"א, ובודאי גם של חכמי קהילות אחרות, כדי שיתפשט האיסור בכל קהילות ישראל³. הדעת נותנת שאיש האצולה יושטיניאן היה משיב מלחמה על האוסרים קניית הספר מבית דפוסו. אכן, איננו יודעים אם כל חכמי איטליה הסכימו עם מהר"ם מפאדובה ואם החרם הוכרז בויניציאה ובשאר קהילות איטליה, או שיצאו עליו עורדין וגם משום כך נזקק להסכמתו של הרמ"א.

אם מהתחרות זאת נמשכה שריפת התלמוד, כיצד עבר זמן רב עד לגזירה. כשלוש שנים אחרי הדפסת משנה תורה, ופקודת האפיפיור לא על ספר זה מתחה את הדין אלא על התלמוד, שלא בראגאדין הדפיסו אלא דווקא יושטיניאן (ש"ו-שי"א). אף בעדויות אין אתה מוצא אלא, שיהודים שהמירו דתם הלשינו בפני האפיפיור "כי יש מקומות בתלמוד מדברים נגד דתם"⁴.

1 כל שנכתב על שריפת התלמוד אין בו כדי להשקיט את רעבונו. ועיין קיבוץ הידיעות בספרו של א' יערי, שריפת התלמוד באיטליה, מחקרי ספר, ירושלים תשי"ח, עמ' 198—234; ח' מרחביה, קונטרס נגד התלמוד מימי שריפת התלמוד באיטליה, תרביץ, שנה לו, תשכ"ח, עמ' 78—96, 191—207; התעודות בספרו של M. Stern, Urkundliche Beiträge über die Stellung der Päpste Zu den Juden, Kiel 1893, עמ' 100—105, עמ' 100—106. —
2 שו"ת הרמ"א, וארשה תרמ"ג, סי' י, דף יא, א—יב, א. — 3 כך מוכח מן הלשון "גם אנחנו מסכימים... בנידוי חרם... על כל תלמיד וצורב קטן וגדול שם הוא שלא יקנה שום אדם במדינתנו מן הנדפסים החדשים אל' מאותן היוצאין מתחת יד הגאון הנ"ל..." (דף יא, ד). —
4 ר' יוסף הכהן, דברי הימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן התוגר, סביוביטה שי"ד, דף שכח, א. הוא מזכיר גם שבאותם הימים נתגייס נזיר פראנציסקאני ונשרף על קידוש ה', אך ספק הוא אם שני הדברים קשורים יחדיו. בספרו עמק הבכא (קראקא תרנ"ה, עמ' 128—129) הוא מזכיר שמותם של המומרים חננאל, די פולינוי, יוסף מורו ושלמה רומאנו וכדו של ר' אליהו בחור (עיין הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 96). ר' שמואל זאנוויל פישקארול נוקב בתשובה שכתב בשנת של"ו שמות מומרים "נועצו שרבו הספרים מעכבים הקץ, ועל כן העמיקו שחתו ובערו התלמוד וכל הפוסקים מאיטאליאה" (זנה, מפאוולו הרביעי עד פיוס החמישי, ירושלים תשי"ד, עמ' 136).

הגזירה על התלמוד

העילה להלשנה היתה איפוא, הדפסת התלמוד, ומכאן אתה שומע שאכן עסק בראגאדין בשלוש השנים שיי"א-שי"ג בהכנות להדפסת התלמוד כדי להכות את מתחרהו. ראה זאת יושטיניאן, שכר מומר או מומרים ושלחם לרומא להוציא דיבת התלמוד רעה בפני האפיפיור, כדי למנוע מבראגאדין להוציא את תכניתו לפועל, ואולי גם להזיק לו בהפצת רב אלפס שהדפיס בשנת שי"ב. כנראה שהדבר נתגלה לבראגאדין ואף הוא שכר מומר ושלחו לרומא, בלי ספק כדי לטעון על התלמוד שכבר הדפיס יושטיניאן. סופו של דבר שבא זה והכה את זה. יצאה הגזירה על התלמוד וכל שנשאר בידי יושטיניאן נשרף, ואולי גם מה שהתחיל בראגאדין לסדר ולהדפיס הוצא לשריפה עם ספר רב אלפס¹. דעת הכל היא שהגזירה כללה איסור להדפיס ספרים עבריים ולא בוטלה עד שנת שכ"ד. ברם, ספק אם היתה זו גזירה ממש או שבשל הגזירה על התלמוד והתחרות המדפיסים שוב לא היה אפשר להדפיס ספרים עבריים בויניציאה².

1 המלומד הנוצרי אנדריאס מאסיוס כתב לקארדינאל פיגינוס, שפסק הדין של ועדת הקארדינאלים שמינה האפיפיור לדון על התלמוד "לא היה מבוסס על שיקול דעת והוא חרפת עולם לכסא האפוסטולי. הוא נשען על תלונותיהם של שני אנשים שדעתם על בצע כסף בלבד ועל עדותם של שני נוצרים-יהודים (כלום ראויים הם לשם זה?) ששכרום שני מדפיסים מויניציאה השונאים זה לזה" (Vogelstein-Riger, Geschichte der Juden in Rom II, Berlin 1895, p. 147). קשה להבין כיצד יושטיניאן ובראגאדין שכרו שני משומדים למטרות מנוגדות, ואף אם נאמר שכל אחד שכר משומד אחד, ספק אם בראגאדין יכול היה לקוות שמומר יגן עליו, והלא מאסיוס שיצא בתקיפות נגד הגזירה, פוסל עדות שניהם. כנגד זה לפי עדותו של ר' יוסף הכהן המלשינים היו שלושה מומרים (ר' עמ' 26, הע' 4). אין לנו, איפוא, אלא דברי ההסבר שלמעלה. דומה שדברי מאסיוס הם שהטעו את החוקרים בחושבם שההלשנה היתה על ספר משנה תורה. — 2 החוקרים כותבים זאת כדבר ידוע ומפורסם. לא הצלחתי למצוא מקור מפורש על איסור הדפסת ספרים עבריים בויניציאה בשנות שי"ד-שכ"ג. זכה כותב שבתי הדפוס נסגרו על-פי הבולה של יוליוס השלישי (הזיקוק, עמ' 991). ור' דבריו "כשנגזרה גזירה בשנת שי"ג על בתי הדפוס בויניציאה להסגר" (קרית ספר, שנה ו, תר"צ, עמ' 250; ספר מארכס, עמ' ריד, ריז). על הפסקת מלאכת הדפוס העברי בויניציאה, עיין גם שטיינשניידר, קטלוג הבודליאנה, ח"א, סי' 174; עמרם, עמ' 263; רות, ויניציאה, עמ' 259. ואכן לא מצאנו ספרים שנדפסו בויניציאה בזמן הזה מלבד סדור חלב שלפי הרשום בו נדפס בשנת שכ"ב. כנגד זה אנו מוצאים שהמגיהים היהודים בבתי הדפוס בויניציאה נדדו. קורינאליו אידל קינד עבד בבית דפוסו של טוביה פואה בסביוניטה (בשנת שי"ג), ר' שמואל פיהם-בקרימונה ובפאדובה, ר' מאיר היילפרון בקרימונה ובמנטובה (ר' הדפוס העברי בקרימונה,

שריפת התלמוד הפכה את ספר בית יוסף לספר הפסקים של יהודי איטליה. משחזרו להדפיס ספרים עבריים בויניציאה כבר עסקו בהדפסתו כמה בתי דפוס. מהדורה שנייה של טור אורח חיים עם בית יוסף נדפסה בשנת שכ"ד בדפוס בראגאדין ולא יצאו שנתיים וחזר ונדפס בבית זואן גריפו. אבל מהדורה שנייה של יורה דעה נדפסה בשנת שכ"ד בבית זואן גריפו ולא נדפסה פעם שלישית אלא לאחר עשר שנים על-ידי זואן דא-גארא. חלק אבן העזר נדפס בשנת שכ"ה בבית זואן דא-גארא, ובאותה שנה או

עמ' 58—59). דומה שיש על כך עדות מפורשת. בשער ס' עקדת יצחק (של"ג), נאמרו בדברי ההשתבחות של המהדירים על מהדורתם "אשר לא היה כמוהו למיום הוסר מלאכת הדפוס ועד עתה". ושם צ"ל הוסד? ברם, כלום יצא איסור על כך או שבתי הדפוס חששו להדפיס ספרי יהודים. האיסור היה לא רק על התלמוד אלא גם על כל שמבוסס עליו, כפי שמפורש בתעודה מ'21 באוקטובר 1553 ונזכרו, על דרך משל, ספר אדם, הוא ס' אדם וחיה לרבינו ירוחם (שי"ג), שו"ת הרא"ש וסמ"ג (שטרן, ס' 105, עמ' 106). גם הנוצרים נצטוו שלא לקרוא בתלמודים, לא לתמוך בכתיבתם או בהדפסתם (הוראה מ'12 באוגוסט 1553, פוגלשטיין-ריגר, עמ' 146). מסתבר שאיסור ההדפסה הורחב גם על הספרים הנמשכים מן התלמוד. ספר שנדפס בשנת שי"ד הוא מגילת סתרים, פירוש החכם רבי אברהם אבן עזרא לר' שמואל מוטוט. לפניו בשנת שי"ג, נדפס ס' לחם יהודה לר' יהודה לירמה ונשרף כולו, כפי שמעיד המחבר בהקדמה למהדורה השנייה, סביוניטה שט"ו. טופס אחד ידוע ונמצא בספריית הבודליאנה באוקספורד וצילומו במכון בן-צבי (רשימת קוולי, עמ' 363). ראוי להביא כאן דברי ר' שמואל ב"ר אלחנן יעקב ארקוולטי. הוא נקרא "להציב ציונים" למאמרי חז"ל, בספר הערוך, ולא הספיק להשלים עבודתו "הנה מעוף צוקה ואפלה נותן עמלי כחציר גגות שקדמת שלף יבש, כי ככבים אספו נגהם ונפש כל העם מרה עליו, על אותיות פורחות, אשר ירשיעון אלקי". ומאז היו הלך וחסור הצלחות עמנו ואין אומר השב. מן הוא והלאה נשאנו מקרי הזמן אל ארץ אחרת [פאדובה?] וספרי יצאונו. ויהי כי ארכו לי הימים ונשתנו הזמנים אחרי שובי בקריה עליזה [ויניציאה] עלץ לבי בראות העמל שעמלתי הולך ואור ויפג כי לא האמין יזוקק שבעתיים בלא עולתה בו כאשר זמם לעשות". ספר זה נדפס בדפוסו של בראגאדין. בשער צויינה "שנת חמשת אלפים וארבע מאות ושלוש עשרה לבריאת העולם". דבריו של ר' שמואל ארקוולטי אי-אפשר להבינם אלא על גזירת התלמוד, שטרם נשלם הספר בדפוס, הגיעה לויניציאה. עבר זמן רב ובשובו לויניציאה הופתע לראות שפרי עמלו ניצול. דומה שמדבריו על המדפיס ר' מאיר פרינצו ש"הציב דלתות למלאכתו" יגע ומצא אותיות, אתה שומע שהאותיות נשרפו עם הספרים שהכניסה ציוותה להשמידם ומשום כך, כנראה, חדלו להדפיס ספרים בויניציאה. פרינצו "שם נפשו בכפו לדבר עם מלכים ויועצי ארץ או עם שרים להחזיר עטרה ליושנה, ואם הוכח במכאוב, על זה עוד ידו נטויה להגדיל תורה", כלומר הוא השתדל להשיג רשות לחזור ולהדפיס את התלמוד או ספרים עבריים שהדפסתם באסרו, אבל עדיין הרשות לא ניתנה. נראה, איפוא, שספר הערוך נשלם שנים אחדות אחרי שנת שי"ג. השער נדפס עם הגיליון הראשון ולא ברור מהו החלק שנדפס אחרי הגזירה.

סמוך להי נדפס גם על ידי זורזי די-קאבאלי. ההתחרות היתה איפוא עצומה. לא היה ספק בידי המגיהים להגיה את הספר כראוי ומלאכת ההדפסה נגמרה בטרם הספיקו לקבל מן המחבר את התיקונים. הוא כתב להם כמה פעמים שימתינו לתיקונים, אבל ההתחרות בין המדפיסים גברה. דבר זה גרם שמרן לא ימתין שהגהותיו ישולבו במהדורה אחרת והחליט להדפיסן בספר לעצמו. וכך הוא כותב בהקדמה לספרו בדק הבית: "ונתפשט בכל גבול ישראל... והיה בדעתי כשיודפס שנית שיכניסו בו חידושי הגו' ולא עלה בידי, כי מיהרו להדפיסו שני' ופעמי' רבו' טרם יגיע להם כתבי... וכשיודפס הב' יוסף עוד יכניסו כל דבר במקומו".¹

חזיק זה חזר ונשנה בהדפסת ספרו שלחן ערוך. מהדורתו הראשונה נדפסה בשנות שכ"ה-שכ"ו. בשנת שכ"ז נדפס פעמיים. זואן גריפו הדפיסו באותיות רש"י וקאבאלי באותיות מרובעות. בשנת של"ד הדפיסו בראגאדין במתכונתו הראשונה וכן ב"כרך קטן". בצורה זו חזר ונדפס "במצות האדון מיסר אליסנדרה² גרדאני ובביתו", בשנת של"ח.

ברור הדבר שאם כוח הקופירייט של שלטונות ויניציאה היה יפה היו המדפיסים מונעים הוצאת מהדורות חדשות של ספרים אלה באותה שנה או סמוך לה ובייחוד שהוצאת הטור היתה כרוכה בהוצאה עצומה והגהותו קשה ביותר. צריך אתה לומר שגם בידי המחבר לא היתה זכות קופירייט אם ספרו נדפס לפני כן ועבר הזמן שהוגבל בפריביליגיה שניתנה למהדורה הראשונה.

בשעה שר' יוסף קארו גמר בדעתו להדפיס ספרו כסף משנה בויניציאה, בשנת של"ב, מינה נציג ובא-כוח. ר' חזקיהו ב"ר יצחק מפאנו, שהגיה ספר זה כותב בהקדמה לחלק ראשון. שנדפס בשנת של"ד: "הקצין כמה"ר מנחם עזריה מפאנו פקיד מהגאון המופלא מהר"י קארו נר"ו ובית דינו, שהשליטו על החיבור הלז לסדר אופן הדפסתו ולהזהר עוד שלא יבוזו זרים יגיע הרב הנזכר בהדפיסו פעמים אחרות עולה קמשונים וחרולים". למוד נסיון בחר

¹ פרט השנה בשער הוא "קארו חי", ולא נאמר אם הוא לפ"ק או לפ"ג. ברם, ספק אם יכלו להדפיס ספר זה בשנת ש"כ. במהדורה האחרת שנדפסה בשנת שכ"ה נאמר בקולופון במפורש "יצאה שנית". ועיין על כך להלן, עמ' 162. — ² בדק הבית, שאלוניקי שס"ה, דף א, ב; ויניציאה שס"ו, דף א, ב. — ³ צ"ל: אליסנדרה.

ר' יוסף קארו להגן על שלימות חיבורו בדרך החוק, ולשם כך מינה, איפוא, בא-כוח.

משתיקה זאת דומה שיכולים אנו להטיל ספק אם הסכמת הרבנים היתה נפוצה בויניציאה, שהרי עד שמרן ר' יוסף קארו מחליף מכתבים עם מדפיסי ספרו ומתחנן בפניהם לאפשר לו להביא בו תיקונים והוספות, היה יכול לכתוב לרבני ויניציאה, שהיו סרים למשמעתו, למנוע בכוח זההם הדפסת הספרים, או לצוות על המגיהים ושותפי המדפיסים הנוצרים, שלא לעסוק עמהם במלאכה. אכן, לא מצאנו בדפוס נוסח הסכמה לא בעת חידוש פעולתם של בתי הדפוס בויניציאה ולא בשנים הסמוכות לה.

הסכמת הרבנים

יצאו שנים רבות אחרי שמדפיסי ספרים עבריים פירסמו גזירת האפיפיור לאסור הדפסה מחודשת של הספר ולא נזרקו המחברים והמדפיסים להסכמת הרבנים. לראשונה נזכרת הסכמה בויניציאה בשנת של"ט, הווי אומר שההיזדקקות להסכמה באה בשל בתי דפוס שבמקומות אחרים שהחלו מתחרים בדפוס ויניציאה. הפריביליגיה יכלה למנוע השגת גבול בריפוב-ליקה ואילו ההסכמה כוחה היה יפה בכל קהילות ישראל. ולא עוד אלא, שהרבנים אסרו השגת גבול גם על ספרים שנדפסו לפני כן. מעתה כבשה ההסכמה את מקום הקופירייט שניתן מטעם המדינה ושוב אין לו זכר בספרים העבריים שנדפסו בויניציאה.

קדמה לויניציאה קושטא, שכבר בשנת שי"ב מצוי איסור השגת גבול בס' זכרון תורת משה לר' משה ב"ר יוסף פיג'ו, בסופו: "וכל המדפיס טופס חבורי זה ואפילו בשנוי מה מיום השלמתו עד תשלום עשר שנים שלמים יהי דן נח"ש אמן". אבל החרם הוא, כנראה, מטעמו של המחבר. הסכמה ממש לאסור הדפסת הספר שנית נזכרת בשנת שכ"ו, בס' יוחסין, שהדפיס הרופא ר' שמואל שולם. בסופו נמצא כתוב: "רבני וגאוני קושטאנטינ' גזרו אומר בגזר' נחש שזה הספר לא יודפס עד משך י' שני' רצופו'. ואף אם יודפס בערי הגוי' לא יהא רשאי שום יהודי לקנותו ועל ישראל ועל רבנן בכל

מקו' שהם תבא ברכת טוב"י¹. יכולים אנו ללמוד מתולדות הדפוס בקושטא, שלא היה כל חשש שספר נדפס יחזור וידפס בה בפרק זמן קצר, ודומה שיותר משהגזירה מכוונת כלפי פנים, לא באה אלא כלפי חוץ. ואכן נר' להלן, נעלם ענין ההסכמה מקושטא כמאה שנה ולא נזכר בשום ספר. ערי הגויים הן ארצות הנוצרים ובלא ספק שהכוונה בראש וראשונה לויניציאה. משהחלו בוויניציאה לפרסם ענין ההסכמה, עשו זאת במתכונת ההודעה בקושטא. ב"פירוש התורה מהחכם השלם דון יצחק אברבנאל", שהדפיס בראגאדין בשנת של"ט, נמצא בסופו ענין איסור השגת הגבול לראשונה, אבל לא נדפס בו נוסח ההסכמה (סי' 1). שוב הדבר לא נזכר עד שנדפס הנוסח בספר לראשונה בשנת שני"ה (סי' 2)². נמצאת למד שהסכמה היתה ניתנת לספרים אלא שלא תמיד נתגלה צורך להדפיס את הנוסח בגוף הספר או להזכירו. אם כן, כיצד יכולים היו מדפיסים אחרים לדעת על ההסכמה ולהימנע מהדפסת הספר? הסכמות משנות שס"ה-שס"ו שמש הקהל הכריז עליהן בכל הקהלים שבויניציאה (סי' 7-8). ואכן, הנוסח הנדפס בפירוש התורה מעיד שהאיסור מופנה לויניציאה עצמה, שכן הוגבל "להדפיס או למכור באיטאליאה חבור זה", ובאיטליה לא היה אותה שעה דפוס אחר שמסוגל היה להדפיס ספר עברי בהיקף כזה. כנראה לא חששה ויניציאה ממתחרים שבמדינה אחרת. נוסח זה שונה לגמרי מן האיסור הנדפס בס' בחור.

משהחלו בתי הדפוס בערים ובמדינות אחרות עולים ופורחים, בא האיסור על כל מקום והמבקש למנוע חזרת ההדפסה הדפיס נוסח האיסור בשלימותו. מכאן ולהבא, בכל ההסכמות שהגיעו לידינו שוב אין אתה מוצא שהאיסור מוגבל למקום עצמו. בהסכמה הראשונה, משנת שני"ה, נאמר "הן במלכות ויניציאה"גי יר"ה הן באיזה מקו' שיהיה" (סי' 2), בשנת שס"א ושס"ד: "לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת" (סי' 3*), (9), ובשנת ת"ח: "בשום מקום" (סי' 18), או בנוסח כולל יותר "על שום יהודי בעולם" (שנת שס"ב, סי' 4 ואילך).

¹ דף [קעו, ב]. — ² פופר כותב שההסכמה הראשונה נדפסה בשנת שני"ט בס' קהלת יעקב (3). מכאן ואילך נדפסה הסכמה בכל ספר בוויניציאה, ואין היא רק הסכמה להדפסת הספר אלא גם זכות קופירייט. W. Popper, The Censorship of Hebrew Books, New York, 1899, p. 94.

טופס הפארטי

טופס ספרים שחרימו סגאוכ'ינו עם מעלת עשרים השליטים טוכו
קעיר'ינו • ברקות דואמות קשרים קטאוויריורוס קודם:

במהר'ך ליב סראוול: חה'ר גרשין בר קולונימוס גרשיני:
חה'ר דוד לוצאטו: כה'ר מרדכי שמשון ציורדאל:
כה'ר יהודח בר משה כהן: כה'ר קולונימוס בר שמחה:
כהר אברהם בר שמחה: כה'ר יהושע בלדון:
דון אליסיאו רושטאטש: כה'ר ברוך בר שמחה:
כה'ר יצחק בר משה ישי: כה'ר יצחק לין לוצאטו:
כה'ר משה בר זיליקמן גרשין: כה'ר קלמן בילגראד:
כה'ר יצחק בר משה לוי: כה'ר אליקים בר משה כהן:
כה'ר יוסף בר יוסף: כה'ר שמואל זבוק:
כה'ר יואב ולינצין: כה'ר יוסף בר עקיבא גרשין:

יושם פארטיו מנד מעלת פריסיד'ינטי השכונ • בהסכמת האופים סח'ח
שזום אדם בעולם הן איש הן אשה לא יוכל להדפיס הספר אשר
תוכו מן הר' יעקב סורזינס כ'איש קסטילאן כאלאכת סקקור רק
סוא או מי סיקים לו רשות ממנו לבדו על זמן עשרי' שנה הן במלכות
ויכניאלי' יר'ה • הן באיוס מקו'סיסם בגזרת ס'ח וכל סל'ו סכתוכות
ב'תורם • ואש כאל'ו איזה אש יעיו פכיו כנד גזרם סזא' וידעים סספר
קכו' • לא יוכל שום אדם כגזרם סכל לקנות אותם כלל ועיקר
וכשארם על פי כלם:

שמואל יודא קצנאילגבונן מסכים אל כל הנ'ל
יעקב בכמ'ר אברהם שלמה כהן מסכים אל כל הנ'ל
זעירא דמן חבריא אביגדור ציורדאל מסכים אל כל הנ'ל
הקטן ברוך בן ברוך מסכים אל כל הנ'ל

פי'ן

הסכמת הרבנים הראשונה שנדפסה בספר, סדר הנקור לר' יעקב סורזינה, שנ"ה

רשות הקאטאוירי

דומה שהחומר שבידינו מעמידנו על ההסכמה מלפני קבלתה ועד הוצאתה לפועל ויש עניין רב בדרכי קבלתה. תחילה צריכים היו לקבל רשות הקאטאוירי, הם שלושה אנשים ממונים מטעם השררה על עסקי היהודים. רשות זאת נזכרת כבר בהסכמה הראשונה בלשון זה: "ברשות רוממות השרים קטאוירי ירום הודם". רשות הקאטאוירי צריכים היו להדפיסה לעצמה ובלשון האיטלקית זמן רב אחר-כך, משנת תע"א. ברור שאיסור הדפסת הספר תוך זמן שהמדפיס או המחבר תבע לא היה לו תוקף חוקי, אלא אם כן ניתנה לכך רשות הקאטאוירי. הסיבה לכך היא משום שהסכמת הרבנים ניתנה בכוח החרם ואי-אפשר היה להחרים בלא רשות השלטונות². הדבר יוצא מפורש מהסכמת שס"ו: "שיוכלו לנדות ולהחרים כל אשר יעבור תקנת זאת" (סי' 7), ומהסכמת שפ"ג: "אחרי ראינו הרשות על ככה מאת מעלת שרי הקטאויר יר"ה" (סי' 13). הקאטאוירי נזכרים עד שנת שפ"ה³ ולא יותר. ואין הדעת נוחתת שמקרה הוא. ברור שגם לאחר כך היו רבני ויניציאה צריכים לבקש רשותם להכרות החרם, והדבר מפורש בדברי ר' יהודה אריה ממודינה שנכתבו בא"ר שצ"ט ומהם אנו למדים על התקלות שהיו בשל כך. ואלה דבריו: "נתעוררו בני הישיבה הכללית שלנו לגדור פרץ כמה עבירות... ונתנדה יצחק די אלוה נאלבה, עבריין גמור. הגם שהכל עשינו ברשות שרי הקטאויר גמור וברור חתום משלשתם, היה מי שהלשין עלינו והקריבנו למשפט, שמונה רבנים, ואחר ההרבות לחקור

1 ר' עמ' 241. — 2 ידיעות אלו אינן מתיישבות בכללותן עם מה שמצאתי בספרי ההיסטוריה. מהם משמע שהפיקוח על החרם היה בידי הכנסייה, שכן החרם נחשב לענין רוחני. בשנת 1561 נתן האפטריארך של ויניציאה רשות הכרות חרם לשלושה רבנים בצירוף חמשה מראשי הקהילה. אבל לא הקפידו על הוראה זו ולידי השלטונות הגיעו תלונות על שימוש מוגזם בחרם. בגלל כך החליטו השלטונות לבטל את החרם. בשנת 1581, וכן בשנת 1606, העבירו השלטונות סמכות זאת מידי היהודים. לבסוף, בשנת 1671, ניטל הפיקוח על החרם מהכנסייה וניתן לידי הקאטאוירי. Cecil Roth, Venice, Philadelphia, 1930, p. 131. ר' יהודה אריה ממודינה התריע בשנת שפ"ח על "רוב החרמות והאלות לאין מספר... ונעשים בכל יום על כל דבר מועט" (זקני יהודה, ההדיר ש' סימונסון, ירושלים תשט"ז, סי' עח, עמ' קיג). על המצב במנטובה עיין סימונסון, מנטובה, חלק א, עמ' 256. — 3 ר' גם הסכמות שנ"ט (3), שס"ו (8), שפ"ג (13).

הסכמת הרבנים

הניחנו לבא לביתנו בתת ערבות ששה עשר אלף דוקאטי, שני אלפי לא'.
ויגענו ביראה ופחד והוצאה והשתדלות עד כי פטרו אותנו בחסד ה' לשלום
ע"פ שנים מהם, כמו ד' סיון בקירוב"י.

מעמד הרבנים

הביא המחבר רשות הקאטאורי², פנה אל "מעלת עשרים השליטים
טובי העיר" (סי' 2), ומשהסכימו הללו הגיע תורם של הרבנים לגזור את
הגזירה בכוח החרם, שהוא מסמכותם של הרבנים ולא של חברי הועד³.
לא בכל ההסכמות נזכרת ההזדקקות לטובי העיר. דומה שהעניין טעון
הסבר. בויניציאה לא היתה רבנות כוללת ולא רב ראשי. לרבני הקהלים
היתה מועצה שמילאה תפקידי הרבנות. הם נקראו "מעלת הגאונים נר"ו
מויניציאה" (סי' 7). מספרם לא היה קבוע⁴. במאה הי"ז היו חברי "השיבה
הכללית" את מוסד הרבנות⁵. וכך מלמדות אותנו ההסכמות לתולדות
מוסד זה. בהסכמות של"ט (1) ושס"ח (10) לא נמצאות חתימות וא"אפשר
לדעת מה היה מספרם. ברם ברור שלא היה פחות משלושה. כך חתומים
בשנת שנ"ט (3), שס"ד (9), שס"ו (8)⁶, שפ"ז (16), שפ"ט (17). ארבעה
חכמים חתמו בשנים שנ"ה (2), שפ"ג (13), ת"ח (18). חמשה חכמים נמנו
עם המסכימים בשנת שס"ו (7). ואף שבעה, בשנת שס"ב (4), שס"ה (6);

1 חיי יהודה, קיוב תרע"ב, עמ' 59. — 2 ר' דברי ר' יהודה אריה ממדינה שהובאו
למעלה. בזכרונותיו רשם, שבשנת ת' נתאספו כשלושים איש מק"ק ת"ת ספרדים
יצ"ו והחזירו עטרת הישיבה ליושנה". חיי יהודה, עמ' 59. — 3 כך מעיד ר' יהודה אריה
ממדינה: "וזכרנו בימי חרפי בחיי שלשת הגאונים הגדול' מהררי"ק [יהודה קצנאילנבוגן]
והררי"ך [יעקב בן אברהם כהן] ומהררא"ץ [אביגדור ציוידאל] זצוק"ל, שהיה הועד
קטן עשרי נשיאי עדה ובתוכם הגאון מהרר"י סארוואל זצ"ל ורבני' וחברני' אחרים.
ועכ"ז כשהיו רוצים או הם או הקהל כלו לעשות איזו תקנה או פארטי שיהיה בה גזרת
חרם, היו קוראי' לשלשת הגאונים הנ"ל להסכים עמהם. ואקריב עדי, כי מי שיחפש בפנקס
הקק"י בהסכמו' שנעשו בימי' ההם, ימצא הפארטי שיש בה גזרת חרם, שיאמר בהסכמת
שלשת האלופי' וקצת מהן חתומות מידם". דברי ר' יהודה אריה ממדינה נסבו על
"הסכמת הצחוק" בויניציאה שפ"ח (שורת זקני יהודה, סי' עח, עמ' קי). ואכן כך הוא
בהסכמה שתובא להלן, סי' 2. — 4 לא תמיד ניתנה הרשות בקלות. ר' הסכמה משנת
תצ"ח, סי' 36. — 5 ססיל רות כותב שהמועצה הורכבה משבעה הזקנים שברבני העיר
והראש היה הזקן שבחבורה. ויניציאה, עמ' 144. — 6 בספר זה לא התם ר' יצחק גרשון,
מפני שהיה שותף בהוצאת הספר.

שמונה בשנת שס"ח (11), שפ"ה (14), שפ"ו (15)¹; תשעה בשנת שס"א ושפ"א (3*, 12) ואף עשרה, בשנת שס"ג (5). מספר גדול זה נראה שבא משום שלויניציאה היו מזדמנים אורחים חשובים, מהם נמצאו באקראי ומהם תחילת בואם לביקור וסופם ישיבת קבע. חכמים אלה באו לצורך עסקיהם ולא היתה להם משרה רשמית בקהלים, כגון ר' אהרן ׳ן חיים ור' יוסף ב"ר אהרן ששון ואי אפשר היה שלא להתחשב בהם. אפשר שלפעמים נצטרפו אליהם גם ראשי מוסדות תלמוד תורה ודרשנים בקהלים כדי לבטא את יחסי הכוחות בין שלושה הקהלים.

בתקופה השנייה, במאה הי"ח, מספר החותמים שוב לא היה קבוע, אבל לא למטה משלושה ולא למעלה משבעה מלבד בשנת תע"ה (32), שכוודאי היתה סיבה שר' דוד אלטאראס לא חתם. שלושה חתמו בשנות תס"ג (23), תס"ח (27), ת"ע (28), תע"א (29, 30), ארבעה בשנות ת"ל (20), ת"ס (21), תס"ג (22), תס"ד (24, 25), תס"ה (26); חמשה בשנת תי"ו (19) ושבעה בשנת תק"ט (37, 38)². משנת תע"ו ועד ההסכמה האחרונה שניתנה בשנת תקכ"ב חתם לרוב הגדול שבחבורה בשם הישיבה הכללית (33-36, 39-40).

היחסים עם טובי העיר

השלטונות היצרו צעדי הרבנים וגם הפרנסים היו לוטשים עין על סמכויותיהם, והיחסים בין הרשות הדתית לרשות החילונית נמצאו משתבשים. למן ראשיתה של המאה הט"ז נתנו חברי ועד קטן עיניהם לאחוז כל ענייני הקהילה בידיהם ולחדור גם לתחומים שהיו בידי הרבנים³. המתוחות גברה בסוף המאה הט"ז וראשית המאה הי"ז. בשנת שג"ד, כשנה לפני ההסכמה הראשונה, קיפחו הפרנסים סמכותם של הרבנים ונטלו מהם את הכוח של הכרזת חרם⁴. אנו מוצאים את הרבנים שנועדו אחר-כך וקיבלו עליהם

1 גם בשנת שצ"ט מזכיר ר' יהודה אריה ממודינה שמונה. ר' עמ' 33. — 2 בשנת תצ"ה חתמו חמשה רבנים בענין כתבי רמח"ל. עיין ר' משה חייב לוצאטו ובני דורו, מהדורת ש' גינצבורג, תל-אביב תרצ"ז, ספר ב, עמ' רס, שכח, של. — 3 לדעת י' זנה פרשת יחסים זאת הושפעה גם ממלחמתו של פאולו סארפי בשם השררה של ויניציאה בכנסייה הרומאית, כדי למנוע ממנה התערבות בעניינים אזרחיים. ר' מאמרו תעודות על שדרי"ם אחדים באיטליה, קבץ על יד, ה (טו), תשי"א, עמ' רז. — 4 דיואן לר' יהודה אריה ממודינה, מהדורת ש' ברנשטיין, פילדלפיה תרצ"ב, סי' סד, עמ' 113-114; זנה, שם, עמ' רח.

בחרם שבמשך חמש שנים יהיו "לאחדים ובאגודה אחת נגד כל מי שיהיה, ממונים מעמד או פרנסים... שיקום להסיר ממורי התורה שום כח ורשות להחרים ולנדות... וליטול אותו לעצמו".¹ הסכמה זו אין עליה זמן עשייתה ובלוי נתנה ענין לשנת שע"ו² או לשאחריה, משחזרו הפרנסים ונטלו לעצמם סמכות החרם.

דומה, שמצב זה היה גם בזמן כתיבתה של ההסכמה השניה, בשנת שג"ט. מול חתימות שלושה רבני ויניציאה באו חתימותיהם של ארבעה נשיאי ועד קטן, שנים פרנסי ק"ק ליוואנטיני ושנים פרנסי ק"ק תלמוד תורה הספרדי. מכאן ואילך אין שמותיהם של הפרנסים נזכרים ואף לא נאמר שההסכמה נקבעה בהסכמתם. לדעת זנה "לאט לאט התחילו הפרנסים למשוך את ידיהם מן החרם והרבנים זכו בכולו". זאת למד מכך שמשנת שס"ב עד שנת שס"ו אין לפרנסים חלק בהסכמות. משנת שס"ט ועד שנת ש"פ הסכמות רבני ויניציאה נעלמות, מה שאין כן לפני כן ואחרי כן שההפסקות הן לכל היותר שנתיים שלוש.

לדעת זנה נעשה כבר אז נסיון שני להחזיר רסן החרם לידי הפרנסים. זאת למד מתעודה שפירסם בענינו של ר' ידידיה גאלנטי, שנדפסה בדף בודר בשנת ש"ע. הפרנסים חתימותיהם למעלה ושמותיהם נמצאים בחטיבה אחת והרבנים ירדו למטה ואינם חותמים ביחד "כי אם כל אחד חותם על דעת עצמו בתור עוזר ומשרת של הפרנסים והממונים, מאשר ומקיים פסקם וגזרתם". אם יש הצדקה לטענתו נימוקי מפריכים אותה. אדרבה, דרך החשוב לבוא בהסכמה על תעודה של אחרים ואין בכך פגיעה אלא כבוד. הצורה שכל חכם מוסיף שורות מעצמו לפני חתימה היתה רווחת בכל

1 כתבי הרב יהודה אריה ממודינא, הוצאת י' בלוי, בודאפטס תרס"ו, סי' קפג, עמ' 171. על ענין זה עיין ביחוד, ב' קלאר הי"ד, שאגת אריה על קול סכל, תרביק, שנה יג, תש"ב, עמ' 145-147; זנה, שם, עמ' רח. — 2 שנה זו נזכרת בכותרת השיר סי' סו בדיואן ר' יהודה אריה ממודינה, עמ' 115. ועיין זנה, שם, עמ' רט. ואכן בשנת שע"ד גזרו חרם בהסכמת הרבנים, כפי שמעיד ר"י ממודינה: "מעלת מעמד ראשי ק"ק ת"ת ספרדים אשר בוויניציאה יצ"ו בהסכמת וחתימת רבני וגאוני קהלת ויניציאה יצ"ו כתבו וגזרו... בגזרת חרם" (זקני יהודה, סי' מא, עמ' נח). — 3 זנה (שם, עמ' רח) כותב שההסכמות נעלמות משנת שס"ה ועד שנת ש"פ בערך, ומשער ש"יד הממשלה באמצע, ושהחלוקת בדבר המקווה ברוויגו, התישה כוח החרם של הרבנים. ברב, דווקא שנת שס"ו היא שנת שיא, ששלש הסכמות ניתנו בה (סי' 7-9) ובשנת שס"ה — שתיים (10-11).

קהילות ישראל, ואין להסיק מכאן אלא החשיבות שכל אחד רצה להביעה על-פי השקפתו ודרכו.

הזרזות מעמד הרבנים מוכחת בכך, שהראשון לחותמים על התעודה בעניינו של ר' ידידיה גאלנטי כותב: "הביטו לראות הכתוב והמכתב חרות וחתום מיד שלמים וכן רבים פרנסים ממונים"². כלומר שסמכות ההחלטה בענין זה, וכן בהסכמה לספרים, שהיתה לפי מהותה בשליטתם של הרבנים, ניטלה מהם והועברה לפרנסים. אבל עדיין היו הרבנים משתפים פעולה עם הפרנסים. כיוצא בזה, משהחליטה "חברת גמילות חסדים ק"ק אשכנזים" בויניציאה ב' בטבת שע"ח לבקש מר' יהודה אריה ממודינה להכין סדר תפילות לחולים נאמר בה: "להביא לדפוס החיבור והסדר אשר סדר לנו כמהרר"י הג"ל. אכן שיהיה בחתימת רוב הגאונים ואלופים ובהסכמת ראשי ומנהיגי המדינה יצ"ו"³. אף-על-פי-כן אפשר לומר הודעה יש כאן אבל סמכות מהותית אין כאן. אזכרתם נבעה אולי מכוח היות ועד קטן הגוף הארגוני של הקהילה ולמעשה חוות הדעת היתה של הרבנים ועל-פיה היתה נופלת החלטה והפרנסים לא היו מתערבים בדיונים אלא מאשרים דברי הרבנים. רוצה לומר, שהסכמת הרבנים לספרים היתה כמו כל הסכמה בענייני הקהל. ר' יהודה אריה ממודינה כותב שהסדר שתיקן "הראיתי גם כן תחלה לעמיתי ואלופי בתורה לפי ההסכמה והגזירה דלעיל ואמרו ישר".

1 ר' דרך-משל בס' יפה תאר על בראשית רבה לר' שמואל יפה אשכנזי, שנדפס בויניציאה בזמן הזה, בשנת שני"ז-שס"ו. בראשו באו דברי רבני קושטא וכל אחד מהם הוסיף לפני חתימתו מילים אחדות משלו. בשנת שפ"ו כתב כל אחד מחכמי ויניציאה דברים אחדים לפני חתימתו בהסכמה לס' תורת אמת (סי 15). בדומה לכך, "הסכמת ותקנת מעלת האלופים וגאונים ק"ק ויניציאה יצ"ו" לספר התפלות "צרי לנפש ומרפא לעצם, סדר ודוי לשכיב מרע", שסידר ר' יהודה אריה ממודינה בשית שפ"ח (ויניציאה שע"ט), שבו חתמו חכמי ויניציאה וכל אחד כתב דברים אחדים משלו (דף ג, א-ד, א). — 2 קבץ על יד, עמ' רי. — 3 צרי לנפש, דף ב, ב. על המתיחות בין הפרנסים והרבנים גם סמוך אחרי תקופה זו, אנו מוצאים בתשובת ר' יהודה אריה ממודינה על ההסכמה נגד הצחוק וזה לשונו: "ומה נאמר לקהל שעשו זאת, אשר עליה אנו דנין, בלי הסכמת שום חכם, ולא להקל בכבוד הועד ההוא שהיה מכל ג' הקהלות יצ"ו אני מדבר ח"ו, כי לשלשתם אני הקטן שבמשרתיהם, אבל לענין דינא... שלגזור הרם לא די שיהיו טובי העיר והקהל עצמם, אלא שחכמים מנהיגים הקהלות יסכימו עמהם... ואם תאמר שבקהלות ויניציאה אין חכם ולא חכמים שינהיגו הקהלות, אע"פ שאין להם הנהגה וממשלה כבליאונטי ואשכנז בעו"ה, הא מיהא עיר גדולה של חכמים היא וסוף סוף הקהלות על הנהגתם בדבר תורה הם חיים" (זקני יהודה, סי' עה, עמ' קט-קי).

ואכן רבני ויניציאה, הם לבדם כתבו ההסכמה ור' יהודה אריה ממודינה עמהם, אבל בהסכמתם הזכירו שדבריהם באו "בהסכמת ראשי ומנהיגי המדינה יצ"ו". קשה איפוא לדעת אם אכן נמשכה המתיחות שבין הרבנים לפרנסים חמש שנים, או שמחמת עמידתם התקיפה של הרבנים נתפשרו עמהם הפרנסים. לצד הראשון יש כדמות ראייה מכך, שההסכמה הראשונה שניתנה אחר-כך לספר היא משנת שפ"א (ס' 12) וגדפסה בחלק השלישי של הלבוש, בסופו, ולא בחלק הראשון שנדפס בשנת ש"פ. מכאן יש מקום לסבור שתוקפו של החרם היה בעיצומו ורק משנכנעו הפרנסים לרבנים וביטלו את התערבותם, חזרו הרבנים ונתנו הסכמות לספרים. אבל העדות מס' צרי לנפש מרפה כוחה של טענה זו. ויש לפון אם יש בה כדי להעיד על החלשת מעמדם לענין זה, וכנראה שאכן נשמר הסדר, שתחילה הם היו צריכים להסכים. ושלא כל הענין הוא על-פי המקרה, רצה המחבר להזכיר רשות הפרנסים הזכיר, לא רצה לא הזכיר.

הסכמות מחכמי קהילות אחרות

לא תמיד נותני הסכמה היו רבני ויניציאה. מחברים שבאו ממדינה אחרת הביאו עמהם הסכמה מרבני מקומם או עיר אחרת, שדעת רבניה היתה נשמעת. חכמי ויניציאה עתים הצטרפו עמהם ועתים לא נמצא דבר משלהם בספר. ספר ראשון שבו נמצאת הסכמה ממקום אחר הוא יפה תאר, פירושו של ר' שמואל יפה אשכנזי מקושטא על בראשית רבה, שנדפס בוויניציאה בשנות שני"ז-שס"ו. האיסור לחזור ולהדפיס את הספר הוא מחכמי קושטא בלבד. משנדפס הפירוש על שמות בשנת ת"י (19) היו חכמי ויניציאה סניף לדבריהם של רבני קושטא².

דומה שזוהי הדוגמה היחידה מן התקופה הראשונה. מה שאין כן התקופה השנייה, שמראשיתה שכיחה תופעה זו ביותר. ספריהם של חכמי פולין נמצאות בהם הסכמות רבני ועד ארבע ארצות³, וספריהם של חכמי ארץ-

¹ ספק אם רשאים אנו להקיש מן המאוחר אל המוקדם. בהסכמות תע"א (ס' 29) ותצ"א (ס' 35) רשות ועד קטן נזכרת במפורש, ובתקופה זו עצמה שהיה חייב לקבל הסכמת ועד קטן לא תמיד פורש הדבר בהסכמה. ור' להלן פרק ג. — ² לענין זה ר' להלן, עמ' 54-55. — ³ ר' להלן, עמ' 99, 102-103.

ישראל נדפסו בהם בייחוד הסכמות ר' דוד אופנהיים, נשיא ארץ-ישראל, כגון בשו"ת הלכות קטנות לר' יעקב חאגיז, תס"ד (25), שתחילה באו הסכמות חכמי ליורנו ור' דוד אופנהיים ואחר-כך של ויניציאה והקהילות האחרות באיטליה; דברי יוסף לר' יוסף הכהן, ת"ע (28) ומעשה טוביה לר' טוביה הרופא, תס"ח (27). אבל בספר זה ההסכמה היא רשות להדפסה ולא גזירה שלא לחזור ולהדפיסו. בס' ברכת טוב לר' משה נוראל הכהן, אביו של ר' טוביה הרופא, שנדפס בשנת תע"ג או לאחריה, באה הסכמה מחכמי קושטא והסכמה מר' דוד אופנהיים משנת תע"ג ויותר משבאו למנוע השגת גבול יש בהן המלצה על הספר ומתן סייע להדפסתו, ואין בו דבר מחכמי ויניציאה. הוא הדבר בשו"ת הרדב"ז, שנדפס בשנת תק"ט (37), שרבני ויניציאה נעשו סניף לחכמי ירושלים. בס' לקט שמואל לר' שמואל פיוויש ב"ר יוזפא כ"ץ, ויניציאה תנ"ד, נדפכו אחרי ההקדמה "הסכמות וחרם גאונים ורבנים" מפוזן, חעלים, לבוב וקראקא, לאסור ההדפסה שנית במשך עשר שנים ובסוף ההסכמות נמצאת תעודה מרבני ויניציאה, אבל לא לקיים את האיסור הנ"ל אלא המלצה לנותני צדקה לסייע בידי המחבר להדפיס את ספרו.

בספריהם של חכמי איטליה נמצאות לפעמים הסכמות מערים אחרות באיטליה, כגון ס' מעיל שמואל, תס"ה (26), נמצאות בו הסכמות גם מרבני ריג'יו ופאדובה; בס' תודת שלמים (להלן, רשות ועד קטן, ס" 2) ובס' זית רענן, תק"ג (שם, ס" 6) נותני ההסכמות הם רבנים מערים אחרות ולא מויניציאה וכן בס' מפתחות הזהר (שם, ס" 9). בשו"ת הרמ"ה, תק"כ (39) ההסכמה היא מרבני ויניציאה, וחכמי קושטא באו לתמוך דבריהם.

ההסכמה רשות, הכרזתה ופירסומה

ההסכמות לספרים לא היו חובה אלא כל מי שרצה לשמור על זכויותיו בספר ביקש זאת. יש שפנו לפני ההדפסה ויש בשעה שהספר היה מונח כבר בדפוס או משנגמרה מלאכת ההדפסה. דומה שבשנים הראשונות היתה הבקשה בסוף ההדפסה. ספר קהלת יעקב (3) שהתחלת סידורו היתה בניסן שנ"ח, ההסכמה ניתנה בט"ו אדר שנ"ט; ס' המקח והממכר (4) הדפסתו

הותחלה בא"ר שס"ב וההסכמה זמנה יב בתמוז. וכיוצא בזה הספרים שלאחריהם (5-8, 12-18, 38). אבל באותו זמן ממש נזכר בכמה ספרים שהמחבר או המהדיר בא והודיע "שרוצה להדפיס" (10, 11 ור' גם ס" 19, 39, 40). מכמה ספרים מוכח שההסכמה ניתנה בזמן ההדפסה (ס" 22-29, 32, 36).

ניתנה ההסכמה, היתה מוכרות בקהלים בויניציאה ככל הסכמות הקהל¹. אליעזר לוי, שמש הקהילה, מודיע זאת בסוף ההסכמות שבס" 7-8 משנת שס"ו: "פרסמתי החרם הזה במצות האלופים הג"ל בכל בתי כנסיות פה ק"ק ויניציאה". רק בשתי הסכמות אלו נמצאת עדות על ההכרזה, ושתייהן בספרים של מהדיר אחד. אף-על-פי שאין ראיה לדבר נראה לנו להניח שהודעת השמש לא היתה ענין להדפיסה. בודאי היה השמש רושם זאת בפנקס הקהל ור' מנחם יעקב אשכנזי, מוכר הספרים מצפת, העתיקה משם והדפיסה וסבר שיש בכך משנה תוקף.

נתקבלה הסכמה, הדעת נותנת שהדפיסוה והלשון בהסכמת שג"ט (3) "ויהיו נדפסים אחורי הספר הנזכר" מסייעת להשערה זו². תחילה לא נקבע שם להסכמה. בנוסח הראשון שהגיע לידינו משנת שג"ה (2) נמצאת כותרת זו: שופס הפארטי, כלומר ההחלטה. נוסח זה הוא ככל ההסכמות של קהילות וחברות באיטליה, ואכן נדפסה בספר זה החלטת הקהילה. רוב ההסכמות משנת שג"ט ועד שנת ת"ל נדפסו בלי כל כותרת, מלבד בארבעה ספרים אבל כבר בשנת שס"ו ושפ"ה הכותרת היא "הסכמת הרבנים" (8, 14) ו"הסכמת

1 ר' דרך משל ההסכמה בענין החזקות, שהוכרזה ביום ד' כה טבת שס"ב. וכך מעיד שמש הקהילה: "שנתפרסמה הגזירה הג"ל בכל בתי כנסיות מהויניציאה על ידי החתום מטה על פי הסדר וגם מנדאטו מע' האוגדור יר"ה. כן נדבק הטופס ממנה בחצר הגיטו במקום הנהוג. נאם אברהם בכ"ר אורי זצ"ל שמש ק"ק ויניציאה". נוסח ההסכמה ר' L. Finkelstein, Jewish Self-Government in the Middle Ages, New-York 1924, p. 311. במהדורה זו נשתבש הנוסח ותוקן במהדורת 1964, Avogador di Comun, תרבע כללי, (ר' רות, ויניציאה, עמ' 44, 90, 348). עדות חשובה על חייוב ההכרזה, מצוייה בתשובה של ר' יהודה אריה ממדינה משנת שפ"ח. וכך הוא כותב: "שאיין להסכמה כשאינה מוכרזת שום כת, הן מחמת מנהג המלכות יר"ה בכל הגזרות שעושים בעצות שלהם אם אינן מוכרזות בשוקי הערים הראשיים, הן ממנהג ק"ק ויניציאה יצ"ר, שבכל דברי הועד באלוטציוני (הצבעה) ופארטי, נוהגים מנהג המלכות ולהכריז הסכמות בכל בתי כנסיות ע"י שמש הק"ק" (זקני יהודה, ס"י עח, עמ' קיב. ועיין גם להלן, עמ' 139). בליוורנו הכריז סופר הקהל על רשות הפרנסים. ר' פרק ג, עמ' 150. — 2 ר' להלן, עמ' 41 והע' 2.

רבני העיר" (15, שפ"ו), וכן "הסכמת מעלת רבני ויניציא נר"ו" (9, תי"ו).
בס' בחור נקראת התעודה של רבני רומא "נוסח כתב הדת".
מראשית התקופה השנייה, משנת ת"ס, נמצאת כותרת, בראשונה: "הסכמת
מעלת הרבנים היושבים בישיבה של מעלת ישיבה הכללית" (21). וכן בלא
הזכרת המוסד, אלא "הסכמת מעלת חכמי ורבני ק"ק ויניציאה יצ"ו" (22-
36). משנת תק"ט הנוסח הקבוע הוא "הסכמת רבני הישיבה הכללית" (37-
40).

ההסכמה נדפסה לא תמיד במקום אחד ואין בזה כלל, ואף אם נקבעה
בראש הספר או בסופו, עתים באה לפני ההקדמה ועתים אחריה, ובסוף
לפני המפתחות ותיקוני השעויות או לאחריהן. ברם, לרוב בראש הספר
אחרי ההקדמות וההסכמות, וזה משנת שג"ה ועד תקכ"ב. בספר הראשון
נזכרה ההסכמה בסוף הספר ובסי' 3 נדפסה אחרי לוח השעויות (וכן 3*8,
10, 11, 16) ובתקופה השנייה רק בספר תפילות שנדפס בשנת תק"ט (39).
יש שלא בראש ולא בסוף אלא בסוף חלק מסויים (18) ולא בחלק ראשון
אלא בשלישי מתוך ארבעה (12)¹, ופעם אחת בלבד בכל החלקים שנדפסו
(37). מקרה מיוחד הוא שההסכמה נדפסה בספר אחד שתי פעמים, בראש
ובסוף, וזה בס' כהנת אברהם (34). אפשר משום שעבר זמן רב בין תחילת
ההדפסה לגמרה.

הסכמה שניתנה לכמה ספרים בבת אחת נדפסה בספר הראשון בלבד.
ר' חיים אלשיך שקיבל הסכמה לכל ספרי אביו ר' משה אלשיך שהתעתד
להדפיס בויניציאה, לא הדפיס את ההסכמה אלא בס' הראשון, תורת משה,
שהדפיסו בשנת שס"א (3*).

בדרך כלל ההסכמות נדפסו בצורה בולטת וניכרת בדף או עמוד מיוחד
וכן בחלק שבסוף הספר שאין ספק שאינו אלא פרוספקט, אף-על-פי שנכלל
במנין הקונטרסים, ודוגמא יחידה לכך הוא ס' בדק הבית (8). הדף המיוחד
לפעמים נתלש ולא נשמר ומכאן יכולים אנו לשער שאולי היו עוד ספרים
שנדפסו בהם הסכמות אלא שהדף לא נשתמר². אבל יש שההסכמות נדפסו

1 ר' למעלה. — 2 כך קרה לגבי רשויות אחרות, כגון רשות ועד קטן (סי' 13) ושל השררה
(25). ועיין למעלה, עמ' 38.

הסכמת הרבנים

במקום שנותר פנוי, בפינה נדחת, כגון בס' כנף רננים (16). כמובן שהדבר תלוי בזמן כתיבת ההסכמה, אם נתקבלה כשכבר הדפיסו את השער וההקדמה (ר' להלן) הרי שלא היתה להם ברירה אלא להדפיסה בסוף הספר.

נוסח ההסכמה

נוסח ההסכמה שווה בתוכנו אבל לא תמיד בצורתו. ההסכמה משנת שט"ד (4) וההסכמה משנת שס"ה לשונן ציורית ויש בהן ביטויים מיוחדים החוזרים בשתייהן: "כאשר שמענו דברי אמת מזה הנעלה... אשר כמה יגיעות יגע וכמה הוצאו' הוציא להדפיסו, ויוצא פרח הגהתו ויצץ ציץ להרים קרן סך הדמים לנייר ולרגל המלאכה אל בעל הדפוס. ויגמול שוקדים להוציא לאור שלמותו... והיה אם בא אל אשר נחלי בעלי סחורה להדפיסו שנית ושחת ארצה קרנו וריוחו. ומצינו בא לטהר ולזכות את הרבים יצא שכרו בהפסדו ונוקו, כי לאשר לא עמל יתננו חלקו ולחם חקו..." (6). וכן משפט זה: "כי יראו לנפשם מדאגה מדבר פן יזרע ואחר יאכל ולאשר לא עמל ב יתננו חלקו" (3*, 8-9). בתקופה השנייה נהווה נוסח קבוע החוזר כמעט בכל הספרים.

כיוון שההסכמה לא באה להעיד על הספר אין בה דברים על הספר עצמו, לא על חשיבות הספר ולא על המחבר. מן התקופה הראשונה מצויים שניים היוצאים מכלל זה. בס' קהלת יעקב (שנ"ט) נמצאים דברים אחדים על הספר והמחבר: "אשר הפליא לעשות במועצו ודעת... און ותקן ספר גדול התועלת רב הכמות והאכו' והוא ביאור ספר קהלת, נחלק לדרושים עליוני' והם שני חבורים נאים" (סי' 3). פחות מכך בס' לחם משנה (שס"ו): "וגם שמענו מפ' מגידי אמת כי הרב המחבר ז"ל עסק בתורה כל ימיו ויגע ומצא חן ושכל טוב... וגם השאיר אחריו... יתומים ובנים קטנים כלם תלמידי חכמים" (סי' 9). בדברים אלה מקצת מן הסממנים של הסכמה רגילה, אף-על-פי-כן אינם נכללים בקטיגוריה זאת. הדבר מוכח מכתב רבני רומא לס' בחור שכל אזכרת מומחיות וידיעתו בדקדוק באה כנימוק לאסור על אחר שיהנה מיגיעו. דברי שבח חודרים להסכמה על איסור השגת הגבול בתקופה

הנימוקים לבקשת ההסכמה

השנייה, משנת תס"ד ואילך, וב"חוד בס' רזא ד"יחודא לנחמיה חייא חיון שנדפס בשנת תע"א (ס' 30).

בדרך כלל הנוסח הוא ארוך. תחילה באים הדברים בלשון קבלת עדות. בא המחבר או המהדיר וסיפר על עמלו ועל הוצאותיו. הוא ירא שמא ישיגו את גבולו וכל יגיעו יהיה לריק. לאחר הרצאת דבריו חוזרים הרבנים ומקיימים את רצונו בגזירת החרם. החרם הוא קללה קצרה בנוסח קבוע. ברם בחמשה ספרים שנדפסו משנת שס"א ועד שפ"ו (ס' 3*, 9-11, 15) יש בו קללות נמרצות. אף נמצא נוסח הסכמה קצר (ס' 12, 16, 17, 20, 26, 32).

הנימוקים לבקשת ההסכמה

הנימוקים לאיסור נזכרים כמעט בכל ההסכמות, ויש בהם פרטים החשובים לידיעת תולדות הדפסת הספר. מחבר קהלת יעקב (3) הכריז "כי לא הדפיס הנהוג כי אם מעט מזער, עולה לו כל ספר וספר מהנדפסים לסך גדול ויקר כפלי כפלים מהנהוג". הסיבה שר' שלמה מן האדומים פנה לרבני ויניציאה לקבלת הגזירה בעד ספרו 'השירים אשר לשלמה' היא, ש"יגע והיה הראשון להדפיס מוסיקה עברי' והוציא הוצא' בלתי מסודר" (13). כלומר יותר מהנהוג. המביא לדפוס של ס' הישר בשנת שפ"ה (14) טרח טרחה מרובה להשיג את כתב-היד, וכן שנתון היה ל"סכנת דרכים בין בים בין ביבשה" (9); "שם נפשו בכפו מדי עוברו אורחות ימים" (3*). או שהמביא לדפוס ביקש להוציא הספר בצורה מהודרת "ושלהדפיסו מפור נותן לאומנים בשכרם" (22). וכן בשל הטרחה "להשיג הרשות ממעלת השררה" (שנת תצ"ח, ס' 36).

הנימוק של ההוצאה המרובה חוזר כמעט בכל ההסכמות², אבל אנו למדים גם על העזרה של עשירי ויניציאה שהיו מלווים למביאי הספרים לדפוס והללו היו מחזירים להם כספם אחרי מכירת הספר. כך אומר ר' חיים אלשיך על ספרי אביו וכן מהדיר לחם משנה: "וימן ה' בארץ הזאת שרים

¹ ר' להלן, עמ' 157-158. ² ר' ס' 3-9, 12, 15, 17, 20, 23 ומכאן ועד גמירא.

רבים ונכבדים... שנתנו אל לבם לעזור בידי" (3* , 9). המדפיסים בני הלויים בויניציאה, כשתכננו הדפסת המחזור הגדול והמהודר שנדפס בויניציאה, דווקא בתקופת השפל בדפוס, סיבבו בקהילות איטליה והיה בידם פנקס שבו החתימו את הקהילות על התחייבויותיהן. ואלה דבריהם שהובאו בהסכמה: "כמה כרכורין כרכרו וכמה טרחות טרחו בגופם ובממונם באלה מסעי בנסעם מעיר לעיר בקהילות איטליא כדי שיתנדבו הגבירים... שבזבו להוצאת הדרך. ועל כל יתגדל ההוצאה גדולה שכבר נעשית ביציקת האותיות חדשות ברזל ועופרת לצורך הדפסת מחזור הנ"ל".

כנגד הגימוקים שהעלו מביאי הספרים לדפוס בפני הרבנים, מוצאים אנו טעם לנתינת ההסכמות מפי אחד מחכמי ויניציאה החשובים, ר' יוסף סאמיגה משאלוניקי, בהסכמה לשו"ת תורת אמת (שפ"ו). ואלה דבריו: "ותועלת וזכות לרבים הוא. גם כן למען ירוצו כל העוסקים בתורה ומחברי ספרים להזכות הרבים" (15). כלומר הסכמת הרבנים עשויה לעודד הדפסתם של ספרים.

ואכן ויניציאה היתה גורם מעורר להדפסת ספרים. אווירחה היתה ספוגה ריח דפוס וספר שיצרו מתח והתחרות והלהיבו את האנשים לעסוק בהדפסה. ר' יוסף די-נוביש מעיד שהדבר שעורר אותו להדפיס ס' לחם משנה בשנת שס"ו היה, שבבואו לויניציאה "ראיתי בני עליה אחי ורעי כל אחד ואחד מוציאים לאור ספרי ספריהם על הדפוס, ולבשתי בגדי קנאה... אמרתי למה נגרע מאחינו בני גאולתינו..." (9). אף-על-פי-כן כמה מחברים שכיתתו רגלם לויניציאה התכוונו להדפיס גם ספריהם, וכיוון שקדמו והדפיסו ספרי זולתם לבסוף נתקפחו, ספריהם נשארו בכתב-יד ואבדו. ר' יוסף די-נוביש משאלוניקי הוציא לאור ס' לחם משנה לר' אברהם די-בוטון (9) וקיווה להדפיס גם ספרו ולא זכה. יוסף בן שמואל קטן מפאס, שהדפיס ספר הישר (14), ביקש להדפיס גם ספרו "כתונת יוסף" ולא עלה הדבר בידו.

1 ועיין על כך בהקדמתו לספר, להלן עמ' 262. אף ר' מנחם די-לונזאנו מודה בהקדמה לס' שתי ידות (שע"ח) למי שהלווה לו כסף להדפסת ספרו ו"שלקח לי הנייר בהקפה". "מכאן ואילך כל מי שיתנדב למצוה זו על טוב יזכר שמו בסוף הספר" (דף ב, ב). כך כותב גם המביא לדפוס ס' יפה תאר הנ"ל (עמ' 38) ובשניהם אין רשימת הנדיבים. כלום נדפסו הרשימות ולא נשתמרו?

תחומי האיסור

ס' תורת אמת לר' אהרן ששון נדפס על-ידי בנו ר' יוסף ששון בשנת שפ"ו (15). בדעתו היה להדפיס גם ספרו שלו "שפת אמת", חידושי גמרא ואת שובותי. ואף בתקופה השנייה ביקש ר' ישראל געץ להדפיס פירושו למשנה ונתעסק בהדפסת מחזור כמנהג ספרדים ומשנה מנוקדת (23-24) ותכניתו להדפיס ספרו לא יצאה מן הכוח אל הפועל. ר' משה חאגיז רצה להדפיס בויניציאה ספרו לקט הקמח בעת שהדפיס ספרו של אביו שו"ת הלק"ט (תס"ד, 25) ולבסוף הדפיסו בשנת תס"ז באמשטרדם.

בספרים אלה שבהם נמצאות הסכמות, כלולות בהקדמות ידיעות על דרכי ההפצה של הספר והתעמולה לעורר את הקונים לרוכשו. אחרי שנדפס חלק ראשון של לחם משנה, כתב המביא לדפוס ר' יוסף די-נוביש בהקדמה לחלק השני, שהראשון הוא חלק שהכל מתעניינים בו, אבל החלק השני, שהוא בעניינים שהם הלכתא למשיחא, הרי אם לא יקנו תפול עליו כל מעמסת ההוצאה והוא לא יוכל לעמוד בכך. אבל בחלק הראשון הנימוק הוא הפוך. ספר זה כולל דעות המפרשים וכל שלא יוכל לקנות הרמב"ם עם כל המפרשים, הרי ימצא בספר זה את כל הדרוש לו¹. גם שירים נתחברו לעורר את לב הקונים, וכך נמצא בספר זה.

תחומי האיסור

תחילה ניתן האיסור רק לאיטליה (1). משירדה ויניציאה מגדולתה במלאכת הדפוס הורחב תחומו. בהסכמה השנייה, משנת שג"ה, שוב צוינה המדינה שבה נדפס הספר אבל נאמר גם "הן במלכות ויניציא"ני יר"ה הן באיזה מקו' שיהיה". ודומה שאין בלשון זו תוקף לכל המדינות האחרות ויותר משהן

1 כיוצא בזה כותב ר' משה טרינקי שהדפיס בשנת ש"פ את ס' הכונות: "וגם כי היו עלי כמש' כבד דרשותי אשר עשיתי וחדשתי ודרשתי ברוב עם לדפוס ראשון ראשון, או כי יחדיו ימתיקו סוד, מ"מ מוקטר מוקדש מוגש הוא ספר הרב". דרשותיו לא נדפסו ולא ידוע מקומם. תופעה זו חוזרת ונשנית בצורות הרבה. ראוי להביא בהקשר זה דברי תוכחתו של ר' מצליח יחיאל מעובדיה מאנקונה על המוציאים לעז "על החכמים הסובבים מעיר לעיר וכל העסק שלהם הוא להרביץ תורה ולהדפיס ספרים חדשים גם ישנים או שחברו הם עצמם או שחברו אבותיהם והניחו אחריהם ברכה ובעוה"ר לא יחוננו מפני השנאה" (חזון עובדיה, ליורנו תקצ"ג, דף יח, ג), והוא קורא לעזור להם. —
2 ועיי' למעלה, עמ' 25.

באו לכלול ארצות ומקומות רחוקים באו לאסור על ערים אחרות באיטליה. בהסכמה שלאחריה (שנ"ט) ההסכמה עודנה סתמית "שום בר ישראל... לא בויניציא ולא במקו' אחר". אבל בשנת שס"ב כבר נאמר "שום יהודי בעולם... לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת" (4 ור' גם 3*, 5, 7-9), וכן בנוסח "כל בר ישראל אנה שיהיה" (13, 18), או "לא באתרא הדין ולא בכל אתר ואתר" (25). בהסכמות אחדות יש פירוט ואיסור על כל האפשרויות והוסיפו "איש או אשה קטן או גדול" (3); "איש אשר בשם ישראל יכונה, בין איש בין אשה בין קטן בין גדול" (22). ואף כללו כל אדם "כל נברא שבעולם... מאיזה מקום שיהיה..." (15). ברי שהכוונה ליהודי, שלא היתה כל יכולת לגזור על מי שאינו יהודי, ובהסכמות אחדות נזכר הנוכרי אבל כמי שיהודי מעוררו להדפיס: "לא ע"י ישראל ולא ע"י בני נכר" (19, 30).

בהרבה ספרים נמצא נוסח שיש בו כדי למנוע כל עקיפה, כגון בהסכמות שס"א ושס"ד: "ולא ליעץ ולא להתפשר עם שום אדם יהיה מי שיהיה שידפיס בערמה ותחבולה לקנותם אחר כך ממנו" (3*, 9, 10); "ולא על ידי זולתו לא מבני עמנו ולא מבני עם אחר מאיזה עם שיהיה ולא לסבב שום סבה מהסבות שיעלו על לב איש מעולם לא להדפיסו ולא להחזיק בידו... לא פה ויניציאה ולא במקום אחר" (15); "יהודי או נוצרי" (8); "ולא יתן עצה ולא יחזיק יד אשר לא מבני ישראל הוא להדפיסו" (18).

האיסור חל גם על שינוי שם הספר והצורה, תרגומו, קיצורו ועיבודו: ס' הישר נאסר להדפיסו "בשם זה או בשם אחר בלשון זה או בלשון אחר כולו או מקצתו או שיטפל בהדפסתו באיזה אופן שבעולם" (14 ועיין גם 15). ועל הצורה נאמר: "הסדר הלז ולא כתבניתו" (18); "לא כדמותו ולא כצלמו" (12). האיסור על הדפסת חלק נמצא לראשונה בס' קהלת יעקב (שנ"ט), שהוא הראשון שהיה גדול בכמותו: "לא שני הפירושי' ולא אחד מהם, ולא כלו ולא מקצתו" (3), וכן בספר המוסיקה: "שלא ידפיס בשום אופן לא כלם ולא קצת' מהדברי' אשר בחבור זה במוסיקה הזאת" (13), והמהזור שגדפס בשנת תע"א: "לא המחזור וסליחות הנ"ל שניהם יחד ולא כל אחד בפני עצמו" (29).

האיסור חל גם על ספרים שאין הזכויות בידי המו"ל, כגון כתבי-יד, ספרות

חז"ל, ספרי תפילה וכיוצא בכך. כך אנו מוצאים את האיסור בשבעה ספרים שנרפסו מכתבי-יד שקדמו בהרבה לזמן הדפסתם: המקח והממכר לר' הא"י גאון (4) וס' הישר (14), שו"ת הרדב"ז (37) ושיטה מקובצת (40) ועיין גם 1, 22, 39, כלומר שלא נודעו יורשים שהיתה להם טענה על כתב-היד. מדרש שמות רבה לא יכלו לאסור הדפסת הטכסט אלא המדרש עצמו עם הפירוש או הפירוש לבדו (19). המשנה המנוקדת שנרפסה בשנת תצ"ח האיסור היה "בדמותו כעלמו בחומר וצורה" (36). אבל יש גם בלא הגבלה כלשהי, כגון מעמדות שס"ו (7) "לא עם פירוש ולא בלי פירוש". המשנה משנת תס"ד, בודאי משום הניקוד (24), ועין ישראל שנרפס בשנת תצ"ח (35). אבל כאן אנו מוצאים ששיעור הזמן הוא מן הנמוך ביותר. אותה משנה (24) הוגבלה לחמש שנים ועין ישראל לשש שנים. הוא הדין לספרי תפילה. בסדר קריאת ותיקון ללילי חג שבועות והושענא רבא "שלא ידפיס הסדר הלז ולא כתבניתו בשום שינוי וערמה" (18). דומה שבענין זה היתה הצדקה.

נדרשנו

לאשר שאלו ממנו החברים מזילי זרחב מכיסם להדפיס הסדר הלז. אשר כמה הוצאות הוציאו לזכות בואת הרבים. ואינו בהראוי שיכנס אחר ברשותם להזיק להם בהדפסה אחרת. ולכן אחרי רואנו הרשות על כמה כאת מעל שרי קאמורי יורה. אנהנו נזורים בניורת עירק ומאמר קרישין בנחש הנושך על כל בר ישראל כי ואנה שיהיה שלא ידפיס הסדר הלז ולא כתבניתו בשום שנוי וערמה בשום מקום ולא יתן עצה ולא יוזיק יד אשר לא מבני ישראל הוצא להדפיסו במשך חמשה שנים הבא עלינו לשלום. וכל ישראל ישמעו וייראו מלהלכך ברשת האלה והקללה הזאת. והשומע וכזיל כסף מכיסו לקנות מהם מיר בעליו יטא ברכה כאת ה' ישכון בטח ושאנן. והפז ה' מיר יצלח אכזר:

וינצלה ר"ח טבת ה'תח:

Ⲅ

נעצב וצעיר יהודה אריה כבודנא

הצעיר שמחה לוצאטו

Ⲃ

הצעיר נחמיה סראול

הצעיר שמעיה דמרינה

Ⲅ

Ⲅ

סדר קריאת ותיקון ללילי חג שבועות והושענא רבא, ת"ח

שכן ספר זה הוא הראשון שסדר התיקון נדפס עם לשונות המקרא והמשנה שיש לקוראם. ואף כאן צומצם הזמן לחמש שנים. סדר תפלות מכל השנה כמנהג ספרדים (23) נזכר "התפלה הזאת" וכנראה שהכוונה בסדר ובצורה הזאת. והזמן - שלוש שנים.

ברם, בספרי התפילה ניכר שהכוונה היא בעיקר לצורה, לסדר, לתוספת הפירושים והעניינים שלא בגוף הנוסח. במהדורה המפוארת של מחזור אשכנזים שהדפסתה היתה כרוכה במבצע גדול, וההסכמה שבה מיוחדת, מוצאים אנו הנוסח: "שלא ידפיס ושלא יצוה להדפיס מחזור וסליחות הג"ל שניהם יחד ולא כל אחד בפני עצמו, לא באמירה ולא ברמיזה" (29). כלומר שההגבלה היא למחזור עם הפירושים, אף-על-פי שהפירושים כבר נדפסו קודם לכן. ומעניינת ההגדרה בסדר תפלות אשכנזים שנדפס בשנת תק"ט: "לא כולם ולא מקצתם מהדברים הנוספים הג"ל, רק מה שנהגו עד עתה להדפיס בתפלות".

מפליא הדבר שהאיסור חל גם על ספרים שנדפסו סמוך קודם לכן, ללא הגבלת איסור מצד המחברים. ס' בדק הבית, שנה לפני שנדפס בויניציאה יצאה מהדורתו הראשונה בשאלוניקי, ואף-על-פי-כן אסרו רבני ויניציאה הדפסתו במשך עשר שנים (8). כלום יכולים היו למנוע הדפסתו על-פי המהדורה הראשונה? הוא הדין לס' הלבוש, שאסור היה להדפיסו "לא כדמותו ולא שלא כצלמו" (12) והמחזור עם פ"י הדרת קדש שהזכרנו.

קנסות לעוברים וטפסים גנובים

כדי לשמור על זכויות המדפיס שניתנה לו פריוויליגיה, הוטלו מטעם המדינה עונשים כבדים על העובר עליה. החרמת הספרים וקנס 20 סולדי על כל טופס בשנת 1500 ועד לשיא 1000 דוקאטים בשנת 1515. הכסף היה מתחלק לשלישין, לבית המשפט, למתלונן ולקרן צדקה בעיר². קרה גם, בשנת 1500, שנוסף לקנס כלאו את העובר חודשיים בבית הסוהר ולעתים רחוקות אף החרימו את בית הדפוס³.

קנסות ומאסר לא יכלו הרבנים להשיל על העובר על החרם, אך העונש

¹ ועיין להלן, עמ' 53. — ² בראון, עמ' 59. — ³ כך היה גם באמסטרדם. ר' עמ' 60.

שלהם היה הוצאת איסור על כל יהודי לקנות ספר שנדפס שלא ברשות. יש שהכוונה לספר שנדפס תוך תקופת האיסור ויש לטפסים שאינם מידי המחבר או המו"ל. כגון בפי' אברבנאל: "לא יוכל להדפיס או למכור באיטליא"ה חבור זה רק הנדפסים במצות השר הבראגדין", והוא שמצינו בקושטא בס' יוחסין: "ואף אם יודפס בערי הגוי' לא יהא שום יהודי רשאי לקנותו". והדבר מפורש בסדר הנקוד: "ואם באולי איזה אחי יעז פניו נגד גזרה הזא' וידפיס הספר הגוי' לא יוכל שום אדם בגזרה הג"ל לקנות אותם כלל" (2). ותנאי זה ביתר תוקף מצוי הוא כבר בש' רע"ט, בגזירת רבני רומא¹.

היה חשש שפועלי הדפוס והמדפיס יבריחו טפסים, לפיכך נכלל באיסור "שלא יוכל ליקח מן הנדפסים לא מיד בעל הדפוס ולא משום אחד מבני ביתו יהיה מי שיהיה זולתי המגיע לחוקרים" (3*4). וכך בשנת שס"ד: "לא מיד בעל הדפוס ולא משום אחד מבני ביתו בין איש או אשה או פועל או גוי אחר זולת המגיע לחוקרים" (9-11). ובנוסח כזה בתוספת "לחוקרים וההוגים" בסי' 6. הללו הם הריפורמאטורי של האוניברסיטה בפאדובה שעליהם ידובר להלן.

ההסכמה באה גם למנוע מהמדפיס להדפיס מספר טפסים גדול ממה שקבע המחבר וימכרם, ובלשונה: "ובשצף קצף יוסיף המדפיס או זולתו יותר על הנדפסים ברשות" (3*9). ומצינו שנקבו בהסכמה המספר: "להוסיף בהדפסה... על מספר מפקד נתקדו להדפיסו שהוא שש מאות וחמשים ספרים" (19). כיוצא בזה בתקופה השנייה (תס"ג): "אזהרה כנ"ל לנטפלים במלאכת הדפוס הנ"ל שאל יעדיפו ויוסיפו בהדפסה על המנין אגר גמר... הידוע אצלם" (22*2).

נמצאו מוציאים לאור שהיו מוכרים את הספרים שלא באמצעות אחרים, ודומה שלא עשו זאת אלא מחשש שטפסים גנובים יגיעו לשוק והקונה לא

1 להלן, עמ' 310. — 2 ר' משה חאגיז התלונן על קשיי ההפצה של ספרו לקט הקמח, שהדפיס בשנת תס"ז בדפוס פרופס באמשטרדם. וכך כתב באגרת ששלח לר' שמשון מורפורגו באנקונה בשנת תע"ד: "וכל אותן שנמצאים בעולם, או הם מאותם שנחתי במתנה ע"מ שלא למכור, או גנובים מאת המדפיס, כאשר זה דרכם". י' זנה, חליפת מכתבים בין ר' משה חאגיז ור' שמשון מורפורגו, קבץ על יד, ספר ב, תרצ"ז, עמ' קצט. ועיין להלן, עמ' 56.

יידע על כך. בס' המעמדות שהדפיס ר' מנחם יעקב אשכנזי מוכר הספרים מצפת בשותפות עם ר' משה ב"ר יוסף אריה מירושלים, מזהירים רבני ויניציאה שלא יוכלו "לקנות מהמעמדו הללו מיד שום אדם הן יהודי או נכרי... וזה בקשו כדי שאם המצא ימצא בידי איזה אדם יהיה מי שיהיה איזה סך מעמדות הן רב או מעט שנדפסו בלתי ידיעת ורצון השותפים הנ"ל, שלא יוכלו למכור אותם בשום צד ואפן כלל" (7). ספר בדק הבית הוציאו מנחם יעקב אשכנזי בשותפות עם ר' יצחק גרשון והוסכם ביניהם שהספרים "יהיו נמכרים ויוצאים מתחת יד כמר מנחם יעקב" (8). כך ביקש ר' שלמה מן האדומים שלא יזיקו אותו "לקנות מהם מיד אחר" וחכמי ויניציאה נענו לו והסכימו שלא יוכל "שום יהודי לקנות מחבורים אלה מיד שום אדם או מבני עמנו או אחרים שלא ברשות המחבר הנ"ל שיעשה בהם איזה רושם לסימן שנתרצה שימכרו ע"י אחר" (13).

סימן זה, כנראה היה חתימת יד המחבר. ומכאן הסבר לתופעה המצוייה בדפוס ויניציאה בתקופה זו, היא חתימת המביא לדפוס. טופס שלא נמצאה עליו חתימה נחשב לגנוב ואסור היה לקנותו. בשנת שנ"ח הדפיס ר' שמואל נ' דייסוס ס' דופי הזמן לר' יצחק עובדיה פקסימילי של חתימתו¹. אפשר משום שיכול היה להשגיח על הדפסת הקונטרס הראשון שבו חתימתו ולא על כל הספר, שבדרך כלל היו הפועלים הגויים מדפיסים בשבת. ברם, במחזור כמנהג ק"ק רומא, ויניציאה שס"ו, נמצא בשער בכתב-יד "הדפסתיהו אני הצעיר אברהם נ' חמן"².

בסדר קריאת ותיקון ללילי חג שבועות והושענא רבא, שהדפיסו חברי בית המדרש בוירונה, נאמרו הדברים בדרך החיוב: "והשומע ומזיל כסף מכיסו לקנות מהם מיד בעליו ישא ברכה מאת ה'" (18). ברור שמכלל הן אתה שומע לאו, ואם לשון זה נאמר בקיצור הרי אינו אלא ממה שבא במפורש ובאריכות בגזירת רבני רומא בש' רע"ט.

1 א' יערי, קריית ספר, שנת יג, תרצ"ז, עמ' 249. י' ריבקין, דקדוקי ספרים, ספר מארכס, עמ' תכד. — 2 ועיין על ענין זה י' זנה וח' זפרן, Notes on Signatures Found in Hebrew Books, Studies in Bibliography and Booklore, Vol. 1, 1953, pp. 14-16.

הגבלת הזמן

הגבלת הזמן

הגבלת הזמן שונה היא לא רק לגבי ספרים שהמביא לדפוס לא היתה לו זכות עליהם, אלא גם למחברים וכנראה הכל כפי השערת הזמן הצריך למכירת כל המהדורה. בכל הספרים נזכר שיעור הזמן אבל נמצא גם צימצומו "או עד שימכרו הם המעמדות האלו שהדפיסו" (7), וכן אם המחבר או המו"ל נתנו רשות. כגון בס' בית מועד: "בלי רשות בכתב ועדים מהמשכיל כמ"ר אליה רבא יצ"ו בנו של המחבר שהדפיס את הספר" (6). ולשון זה קרוב לאמור בגזירת רבני רומא בשנת רע"ט: "אם לא שיכל רשות... ויהיה הרשות בכתוב". בספרים הרבה נדרשת רשות זאת מהמחבר או באי-כוחו ויורשיו אחרי מותו.

הזמן ניתן בלי ספק על-פי רצון המבקש. בהסכמות הרבה נאמר שמני השנים הוא מעת גמר הספר בדפוס. הממוצע הוא עשר שנים (3*-12, 14, 15, 20-22, 27, 30-33, 37, 39, 40). הזמן הקצר ביותר הוא לספרי תפילה ותיקונים. שלוש שנים (23) ניתן בשנת תס"ג לספר תפילה כמנהג ספרדים וארבע שנים כמנהג אשכנזים (38). תיקון - חמש שנים (18, 26) ומשנה (18); שש שנים (28, 35, 36); שבע שנים (3); שתים-עשרה שנה (29), חמש-עשרה (1, 16, 17, 25). והתקופה הגדולה ביותר, עשרים שנה, לא ניתנה אלא לשני ספרים (2, 19). אך יש ששיעור הזמן בספר אחד אינו שווה. בס' מעיל שמואל (תס"ה) רב אחד קבע שש שנים וחכמי ויניציאה - חמש (26). אכן גם הפרי-וויליגיה של הסינאט היתה במאה הראשונה להקמת הדפוס ניתנת בדרך כלל לעשר שנים. מאמצעה של המאה הט"ז הוארך הזמן לעשרים שנה (1569, 1587, 1593), עשרים וארבע שנים ועוד. אבל גם באותה תקופה עצמה היו הבדלים ניכרים, כגון שנה, חמש שנים וחמש-עשרה. דומה שהטעם הוא שבמאה הראשונה עדיין היו הכל צמאים לספר והשווקים לא היו מלאים, משנתמלא חסרונם נתמעטה ההפצה. אלה שלא הצליחו היו פונים לשלטונות ומגמקים בקשתם שלא הספיקו להחזיר לעצמם ההוצאות או שלא מכרו המלאי שבידם והיו מקבלים ארכה. ויש שגם הפריוויליגיה לא ניתנה מעת נתינתה אלא משיצא הספר לאור¹.

¹ בראון, עמ' 58. בעמ' 236 נמצא לוח שיעור הזמן של קופירייט שניתנו בשנות 1469-1596.

כיצד השפיעה גזירת החרם של רבני ויניציאה?

כלום נתקבלה גזירת חכמי ויניציאה בכל המקומות או רק באיטליה? ואם אותם ספרים שבעליהם חרדו שמא יידפסו שנית היו מבוקשים וההסכמה מנעה הדפסתם? והנה, רק שלושה ספרים נדפסו סמוך לאחר התרת החרם בוויניציאה וכמספר הזה מחוצה לה. סדר המעמדות נדפס בשנת שס"ו ונאסרה הדפסתו לעשר שנים (7). ר' שאול בילגראדו, שלמענו הדפיסו חמישים טפסים מהודרים, לא חזר להדפיסו עם הפירוש אלא בשנת שע"ז. זהו הספר היחיד שיצא מיד בגמר מועד האיסור. סדר קריאת ותיקון ללילי חג שבועות שמשנת ת"ח ועד לחמש שנים מגועים היו להדפיסו (18). חזר ונדפס בשנת ת"ח; וס' תפתה ערוך, שנדפס בשנת תע"ה והאיסור הוגבל לעשר שנים, לא נדפס אלא לאחר עשרים ושמונה שנים בשנת תק"ג. ולא עוד אלא שהמהדורה שונה, שנוסף בה פירושו של ר' דניאל אולמו. ומחוץ לוויניציאה: ס' תורת משה שנדפס בשנת שס"א וזכות ההדפסה נשמרה למהדיר עשר שנים, חזר ונדפס בפראג חמש עשרה שנה אחר-כך (שע"ו-שע"ז). משנה מנוקדת שנדפסה בשנת תס"ד ונקבע זמן האיסור לחמש שנים חזרה ונדפסה באמשטרדם אחת-עשרה שנה אחר-כך, אבל אין היא מבונה על שקדמה לה. יפה תאר על שמות רבה, שעשרים שנות האיסור נשלמו בשנת תל"ו (19). חזר ונדפס בפראג שלוש עשרה שנה לאחר-כך, בשנת תמ"ט. וס' מעשה טוביה שההגבלה היתה עד שנת תע"ח (27) חזר ונדפס סמוך לכך, בשנת תפ"א, ביסניץ. והוא הספר היחיד שהסכמת חכמי ויניציאה לענין הקופירייט נכללה בו.

ספרים אחרים נדפסו לאחר זמן מרובה: תפלות כמנהג ספרדים (23) - 35 שנה; שטה מקובצת (40) - 49; מעיל שמואל (26) - 122 שנה; פירוש אברבנאל על התורה (1) - 131; ערוגת הבשם (5) - 137; מעשה חושב (33) - 168; שו"ת הרדב"ז (37) - 187; תולדות יעקב (11) - 284. כמה ספרים לא חזרו ונדפסו כצורתם. מהם בתרגום, סדר הניקור (2), שנדפס אחרי ארבעים ותשע שנה; מהם עם פירוש: שו"ת הלק"ט (25) רק

1 מ' בניהו, העתקת מרכז הדפוס העברי מויניציאה לאמשטרדם, שיופיע במקום אחר.

בחלקו - 91; המקח והממכר (4) - 200; מהם נכללו עם הספר שבאו לפרשו: לחם משנה (9) עם משנה תורה להרמב"ם אמשטרדם תס"ג - תע"ד - 100; מהם חלק וצילום: שו"ת הלק"ט (25) - 93; השירים אשר לשלמה (13) - 254 (חלק) ו302 (צילום); שו"ת ר' משה גאלנטי ושיטות על הש"ס (10) - 352, רק התשובות.

ספרים אלה כולם נדפסו מחוץ לאיטליה ורק שנים (23, 35) חזרו ונדפסו בוויניציאה. האחד מחזור והשני עין ישראל וזה יצא על-ידי המו"ל הקודם עצמו.

ארבעה-עשר ספרים לא חזרו ונדפסו עד היום בכל צורה, ואלה הם: 3, 6, 15-17, 20-22, 28-30, 32, 34, 39. ברור שלא משום שלא היו חשובים לא נדפסו, אדרבה נמצאים בהם ספרים בעלי ערך כגון קהלת יעקב (3), שו"ת תורת אמת (15) ושו"ת הרמ"ז (39). ספר אחד לא נדפס והוא רזא דיחודא (30) לנהמיה חייא חיון, ספק משום האיסור שיצא עליו ספק משום שספרים ששבתאותם גלוייה לא חזרו ונדפסו. ספרי שירה ותפילות, כמות כנף רננים (16) וכהנת אברהם (34), נראה ששוב לא היתה להם דרישה. ברם, יש ספרים שנאסרה הדפסתם בכל מקום, חזרו ונדפסו כמון ממש להדפסתם בעיצומו של זמן ההגבלה. בוך הבית (8) נדפס לאחר ארבע שנים בקראקא אף-על-פי שהאיסור היה לעשר שנים, אבל שנה קודם לכן יצא בשאלוניקי. ספר הלבוש (12) נדפס לאחר שנתיים בפראג ונאסר לעשר שנים¹. כלום לא התחשבו בכך משום שכבר נדפס קודם לכן בלובלין ובפראג? ברם, ס' הישר (14) שיצא לאור מכתב-יד בשנת שפ"ה נדפס שנית בקראקא שפ"ח. לגבי ספר זה רשאים אנו להניח שהמהדיר מכר כבר כל הטפסים שהדפיס, כי הספר היה בוודאי בעל תפוצה רבה.

כללו של דבר, כל עניינה של ההסכמה ספק אם היה בכוחו לכון למעשה את מלאכת הספר העברי. דומה שאין אנו רשאים להסיק מכך שרוב הספרים לא חזרו ונדפסו סמוך אחר התרת החרם, שההסכמה לא הועילה דבר. יש ספרים שחשובים הם בזמנם ומשנדחתה הוצאתם שנית נדחתה

1 ר' למעלה, עמ' 48.

לגמרי. וכדמות ראייה לכך יכולים אנו להביא מספרים שאין בהם הסכמת הרבנים. הללו חזרו ונדפסו תדיר ואף באותה שנה עצמה בויניציאה².

הסכמת הרבנים בקושטא

מעתה ראוי לתהות על מעשי הדפוס שבמקומות אחרים. בתי דפוס עבריים היו גם בערים אחרות באיטליה בתקופה שויניציאה היתה העיר הראשה למלאכת הדפוס. ברומא הופיעה ה"הסכמה" לראשונה אבל לא נדפסו בה אלא ספרים מעטים בשנות ש"ה-ש"ח. הוא הדין לפיזארה, רימיני ובולוניא. בערים פירארה, סביוניטה, מנטובה, קרימונה וריווא די-טרינטו, הדפיסו ספרים ידועים וחשובים הרבה, בייחוד בתקופה שבוניציאה שבתה מלאכת הדפוס. בפאדובה ווירונה נדפסו בכל אחת שני ספרים בלבד. בספרים אלה לא מצאתי זכר לקופירייט מטעם השררה. אף לא הסכמה מרבני העיר. הדפוס העברי בליוורנו נוסד בשנת ת"י, ואין בו הסכמה לענין הקופירייט אלא בספר אחד שנדפס בשנת ת"ח והוא של רב מאיזמיר וההסכמה היא מחכמי עירו³.

במדינות אחרות ראוי להקדים את הדפוס בקושטא, שה"הסכמה" שנודעה לנו מעיר זאת קדמה להסכמות שבוניציאה⁴. מפליא הדבר שמשנת שכ"ו ועד שנת שנ"ז לא נתבקשו חכמי קושטא לאסור השגת גבולם של מדפיסים, והספר שנדפס בשנה זו לא נדפס בקושטא אלא בויניציאה, והוא "יפה תארי", פירושו הגדול של ר' שמואל יפה אשכנזי מקושטא על בראשית רבה (שנ"ז - שס"ו). בספר נמצאת רק הסכמה של רבני קושטא, שבה נאמר: "גברי חיל מגדיבי שלומי אמוני בני ישראל... הלואת חן וחסד יפרישו מממונם... וגם אחרי כן בכלות שלמות המלאכה הנה כי כן יבורך

1 אכן מצאתי עתה שכך היתה דעתו של יש"ר מקנדיאה: "שא' מני אלף הם הספרים שיובאו בדפוס שנית או שלישית מדלות היהודים, אף כי [ומה גם] ספרי הדרשנים שעריבותם ומתיקותם לפי הזמנים המשתנים, והאחרונים פוסלים את הראשונים". נובלות חכמה בס' תעלמות חכמה, באסיליאה שפ"ט, הקדמה, דף [ז, ב]. ודבריו מאלפים מאד. —
2 כגון טור בית יוסף ושולחן ערוך והספרים שהוציא יוסטיניאן בעת ובעונה אחת שמדפיסי ויניציאה אחרים הדפיסום. ר' למעלה, עמ' 22-23, 28-29. פחות משנה אחרי שנדפס בויניציאה ס' תורת משה על ס' בראשית (ש"ס) חזר ונדפס בשנת שס"א. — 3 ר' עמ' 64. — 4 ר' למעלה, עמ' 30.

גבר פותח את ידו לקנו' בכסף מלא... אמץ כח בעל מלאכתו בפרוע פרעות בשקל מעות אשר הלווהו... למען ספות עוד הדפסת מדרש הרבות על חמש מגלות... גזרה גזרנו... אשר לא יקרב איש לא גדול ולא קטון להוסיף בהדפס' ספר יפה תואר הנזכר על מספר מפקד הספרים הנדפסים במצות הרב הנזכר לא עם גוף המדרש ולא עם ספר יפה תואר לבדו, לא בזמן הדפסה ראשונה זו העשויה במצות הרב הנזכר ולא אחרי כן עד תום עשרים שנה רצופות".

הסכמה זו מקיפה נושאים הרבה. תחילה על הדפסת המדרש לפני כן. הישנים כבר בלו ומחירים נתייקרו, מדברים בשבח הפירוש ומספרים על ההדפסה. החלק האחרון בלבד שווה הוא לנוסח הסכמות ויניציאה. זמן האיסור הוא הגדול ביותר – עשרים שנה.

חלק שמות של ספר זה נדפס בוויניציאה בשנת תי"ו (19) ובו הסכמת חכמי קושטא והתוספת של רבני ויניציאה לא באה אלא לתמוך בדבריהם. עוד ספר נדפס בוויניציאה ובאה בו הסכמה מרבני קושטא, והוא "ברכת טוב" לר' משה נוראל הכהן מקרמניץ, אביו של טוביה הרופא¹. הסכמת חכמי קושטא היא בשבח הספר וכלולה בה המלצה לעזור לבנו להדפיסו ורק בסופה נזכר איסור ההדפסה שלא בהסכמת המדפיס במשך עשר שנים. הסכמה מעין זאת נדפסה בשלימותה בפעם הראשונה בדפוס קושטא במשנה המנוקדת בשנת ת"ד², ושוב נמנו בה קשיי המדפיסים, הוצאותיהם ועמלם. האיסור הוגבל לקושטא, אבל תנאי חשוב נמצא בהסכמה שאינו נמצא במקום אחר, והוא שאם יודפס במקום אחר שלא נאסר עליו, לא יוכלו סוחריו העיר לקנות מהם אלא יחידים. לאחר זמן נדפסו הסכמות כאלו בדפוס יונה אשכנזי בקושטא, כגון בחומש עם תרגום לאדינו של ר' אברהם אסא, שנת תצ"ט.

בשאלוניקי

בעת שהסכמות אלו החלו להינתן ולהידפס בקושטא התפשטה תופעה זו גם לשאלוניקי ולאזמיר. הדפוס בשאלוניקי אברהם הגר חידשו בשנת

¹ שנת הדפסתו היא ורעם ונשא"ה ע"ד העולם לפ"ק. ברם לא ייתכן שהספר נדפס בשנת תע"א, שההסכמות הן משנת תע"ג. – ² להלן עמ' 310–311.

תי"א. ר' משה ב"ר חיים שבת, שמבקש היה להדפיס ספר תשובותיו של אביו, עמד לשלחו למדינה אחרת וקרוב לוודאי לויניציאה, ותוך כך חודש הדפוס בשאלוניקי. הרבה עמל וכסף השקיע בכך ולכן פנה לרבני שאלוניקי וקיבל מהם 'הסכמה'. לשונה ותכנה של ההסכמה מעידים שלפני כותביה היה נוסח הסכמות ויניציאה. כל התנאים שאנו מוצאים בהסכמות ויניציאה כלולים בה, כגון האיסור חל על "שום נברא שבעולם... מאיזה מקום שיהיה... לא כלו ולא מקצתו לא ע"י ולא ע"י זולתו"², והזמן הוא עשר שנים. על ההסכמה חתומים שבעה רבנים והם רבני קהלים שכולם יחד היו כעין ועד הרבנים.

בשנה שלאחריה הביאה לדפוס רחל אלמנתו של ר' שלמה לבית הלוי השני את תשובות בעלה, ואף לה ניתנה הסכמה בנוסח זה, אלא שתקופת האיסור הועמדה על חמש-עשרה שנה, ועל שבעה הרבנים נוספו עתה, גם דבריו של ר' משה ב"ר חיים שבת. הספרים שנדפסו לאחר מכן בדפוס זה ובדפוסים אחרים שוב אין בהם הסכמה לענין הקופיריט.

באיזמיר

ההסכמה הגיעה לאיזמיר עשר שנים לאחר-כך. הדפוס העברי הוקם בה בשנת תי"ז על-ידי אברהם ב"ר ידידיה גבאי והסכמה נמצאת בס' כנסת הגדולה, חלק חשן משפט, שנדפס בשנת ת"כ ונקראת 'הסכמה'. ברם, הסכמת רבני איזמיר ניתנה לכל חלקי הספר (אבל לא נדפסה בחלקים האחרים). לפני כן היא נמצאת בחלק אורח חיים שנדפס על-ידי ר' ידידיה גבאי בליוורנו תי"ח. ואכן, הסכמה זאת היא היחידה שנדפסה בדפוס הראשון בליוורנו, ואין היא אלא מולדת חוץ. בנוסח שנדפס בליוורנו כתוב: "אשר לא יקרב איש לא גדול ולא קטון להוסיף בהדפסת גזרת הספיר הל"ז הספר הזה עד תום עשר שנה רצופות" אלא ברשות המחבר, ואילו בדפוס איזמיר כתוב: "להוסיף בהדפסת גזרת הספיר הלז על מספר מפקד הספרים הנדפסים במצות הרב המחבר נר"ו לא בזמן הדפסה זו ולא אחרי כן עד

1 עי' מ' בניהו, ידיעות על הדפסת ספרים והפצתם באיטליה, סיני, כרך לז, תשי"ד, עמ' קסד-קסה, קצח. — 2 להלן, עמ' 311. — 3 עיין למעלה, עמ' 49.

הסכמות ועד ארבע ארצות

תום עשרים שנה". כלומר שהאזהרה מופנית כאן תחילה אל המדפיס עצמו וכל זה אינו בהסכמת איזמיר, אף-על-פי שהיא אותה ההסכמה ממש ומלבד שינוי זה היא זהה בכל ואף בזמן כתיבתה ושמות החותמים. ההסכמה השנייה נדפסה בס' הליכות אלי לר' שלמה אלגאזי בשנת ת"י ואינה בראש הספר אלא בסופו, לפני המפתחות. בשני ספרים אלה לא מדובר על ההוצאה ועמל ההדפסה, אלא בראש ההסכמה כותבים רבני איזמיר על חשיבות הספר, "לכן" הם אוסרים להשיג את גבולו של המחבר. כלומר הערכה זו לא באה אלא כנימוק לאיסור השגת הגבול. בספר הראשון גבול הזמן עשרים שנה ובשני - עשר שנים וחתומים בראשון ששה גדולי העיר ובשני תשעה. מכאן ואילך לא נדפסו הסכמות בספרי איזמיר לענין השגת הגבול².

הסכמות ועד ארבע ארצות

אין כוונתנו להשוות ההסכמות עם כל מקום שנמצא בו בית דפוס עברי. ברם, חשובה ההשוואה לקהילות שבתחום סמכותם של ועד ארבע ארצות. ועד זה פיקח על הספר העברי לא רק מבחינת תכנון אלא גם על ההדפסה וקבע תקנות למניעת התחרות מצד דפוסי איטליה.

בשנת ש"ד תיקנו חברי ועד ארבע ארצות שלא יודפס שום ספר "בלי רשות רבנים ואלופים"; ספר שנדפס בקראקא או בלובלין "אסור להדפיס באיטליה. ואם ידפיסו ישתדלו אצל ראשי ארצות, שלא ימכרו אותם עד זמן מה ויודיעו מקודם לאיטליה. ויתפשרו פה כמה יתנו מכל בוגין (גליון) לקופת הקהל יצ"ו". כל זה כדי להגן על האינטרסים הכלכליים של הקהילה ולמנוע התחרות מצד הדפוסים הגדולים שבויניציאה.

הספרים שנדפסו בפולין, בהרבה מהם נמצאת הסכמה אבל לא בכולן, ועיקר ההסכמה לא בא אלא כדי להעיד שבספר אין כל פגם וראוי הוא

1 ר' להלן, עמ' 65, הע' 1. — 2 בשו"ת לחם רב לר' אברהם די-בוטון, איזמיר ת"כ, באו דברי רבני עיר תהלה אומיר" (דף ב, א) לא לשם מתן רשות להדפסה ולא למנוע השגת גבול, אלא להמליץ על רכישת הספר שמחירו הוקדש לישיבה, ואף בדבריהם אלה פתחו בשבח המחבר והספר. — 3 י' היילפרין, ועד ארבע ארצות והספר העברי, קרית ספר, שנה ט, תרצ"ב, עמ' 370. וחזר ונכלל בספרו יהודים ויהדות במזרח-אירופה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 80. ועיין גם ספרו פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים תש"ה, עמ' 7.

להידפס. כלומר השגחה ופיקוח על תכנו. כך בספר הראשון שנמצאת בו הסכמה, קצור אברבנאל, לובלין שס"ד¹. בהסכמה לס' אבן העזר לראב"ן, פראג ש"ע², נמצאים דברים בשבח הספר והמלצה שיקנוהו, אבל אין נזכר דבר בענין איסור הדפסתו שנית, וכן בס' זכרון משה נלובלין שע"א³. בספר תקוני זבח, פראג שס"ד, נזכרה הסכמת ועד ארבע ארצות, אבל איסור הדפסתו לא בא בשם הועד אלא כנראה מרבני פראג "לבקשת המחבר גדרו והקיפו חומה... נכתב בספר ע"י סופר דמתא, וז"ל: "הסכמנו... שלא ידפיסו שום אדם אחר בעונש נח"ש עד כלות עשרה שנים מיום גמירא דפוס שלו"⁴.

הספרים הראשונים שזכות הקופיריט נזכרה בהסכמה נדפסו בשנת שע"ד, "הם ס' סליחות ופזמונים" לר' אליעזר אשכנזי (לובלין⁵), שנדפס קודם לכן בקראקא שמ"ג, וההגבלה ניתנה לשנה אחת. "שלחן ערוך" חושן משפט עם פ" מאירת עינים (סמ"ע) לר' יושע פלק ב"ר אלכסנדר כץ (פראג). ההסכמה ניתנה ביריד יעריסלב על-ידי כמה חכמים שנמצאו שם. אף היא אינה נקראת הסכמה ונדפסה לא בראש הספר אלא בסופו (דף שכא, ב). לשון הכותרת יש בה ענין: "החרם שגזרו האלופי והגאוני דמדינת פולין יצ"ו בצירוף הגאוני דפיהם יצ"ו שלא להדפיס מחדש תוך י" שנים ספר זה". בגוף ההסכמה נאמר: "ואמנם לאשר שמו נבניו נפשם בכפם והזילו זהב מכיסם על כל ההוצאה אשר עשו אשר צריכים למלאכת הדפוס כנודע, יראו לנפשם פן יזרעו ואחר יאכל ותם לריק כחם, ע"כ (י)חילו פנינו לחזק ידם במלאכת שמים הזאת לבל יגיעם נזק חלילה. ע"כ גזרנו אומר על כל אשר בשם ישראל יכונה בגזירת נחש חויא דרבנן ובארור בו שמתא בו קללה בו נידוי, לבל יתעסק שום אדם להביא ספר זה אל בית הדפוס, לא ע"י ישראל ולא ע"י ערלים להבדיל, בין בארצותינו בין בארצות זולתן ולא בשום תחבולה וטעדיקי בעולם, זולת ההדפסה הזאת הנעשית כעת בפראג... מיום תשלום ההדפסה הזאת הראשונה עד תום עשר שנים מאותו היום"⁶.

1 פנקס ועד ארבע ארצות, עמ' 15; יהודים ויהדות, עמ' 92. — 2 פנקס, עמ' 26. — 3 פנקס, עמ' 24; יהודים ויהדות, עמ' 103. — 4 פנקס, עמ' 453. — 5 פנקס, עמ' 29; יהודים ויהדות, עמ' 101. — 6 פנקס, עמ' 490.

לא רק תוכן החרם הוא ממש כמו בהסכמות ויניציאה, אלא ביטויים אחדים מעידים שאכן נוסח הסכמה של חכמי ויניציאה היתה בפניהם, כגון: "לאשר שמו נפשם בכפם", "יראו לנפשם פן יזרעו ואחר יאכל", "לבל יגיעם נזק חלילה", "גזרנו על כל אשר בשם ישראל יכונה". הלא הם הדברים שנכתבו בשנת שס"ו בס' בדק הבית ולחם משנה, ובלי ספק שספרים חשובים אלה נפוצו בפולין ובפראג, והן ס' בדק הבית חזר ונדפס תוך תקופת איסור החרם בקראקא ש"ע(?)

מרבני ועד ארבע ארצות במקובץ ההסכמה הראשונה שיש בה מן הדומה להסכמה הויניציאנית, היא משנת ש"ח ונמצאת בספר שלא נדפס, הוא סידור ר' שבתי הסופר. וזה לשונו: "בהיות כי בהגהת הסדור ובפירושו נראה רוב טורח המחבר... גוזרים אנחנו בגזירת נח"ש שלא ידפיס שום אדם בעולם בין במדינתנו בין במדינה אחרת, שום סדור לא קטן ולא גדול, הן עם פירוש הן בלי פירוש, מתוך הסדור שידפיס מהרר"ש הנ"ל בהגהתו הנ"ל עד אחר שימכור מהרר"ש הנ"ל את כל הסדורים שלו שידפיס"1. ואם ידפיס מישהו סידור אסור יהיה לקנותו. אבל סידור זה נשאר בכתב-יד. הזמן לא הוגבל, אבל תנאי זה מצוי באיטליה לקולא, כלומר לצורך הקדמת ההדפסה. אין כאן מן הלשון אלא מן הענין.

הסכמות שכולן עניינן זכות המדפיס, לא מצויות ביותר. מכאן ואילך נמצא הדבר בכמה וכמה הסכמות אבל הוא משולב בהיתר להדפסת הספר2. בספרי חז"ל וחיבורים של גדולי ההלכה שנדפסו קודם לכן כגון עין יעקב, 1 פנקס, עמ' 32; יהודים ויהדות, עמ' 92. על סידור זה ראה ספרו של אברהם ברלינר, הקדמה הכללית לסדור ר' שבתי הסופר, פרנקפורט דמיין תרס"ט. כתב-היד נמצא בספריית בית-המדרש דק"ק אשכנזים בלונדון (קטלוג גויבאויר, סי' 37, עמ' 13). הגדה של פסח שנעתקה מסידורו של ר' שבתי הסופר נדפסה בלונדון תרנ"ז. — 2 ר' תנ"ך באידיש, אמשטרדם תל"ט (10 שנים), פנקס, עמ' 120, 158; יהודים ויהדות, עמ' 93, 94; כתובת פסים, לובלין תנ"א, שש שנים. פנקס, עמ' 209; יהודים ויהדות, עמ' 9; תולדות יצחק, פרנקפורט דאדר תנ"א, עשר שנים. פנקס, עמ' 210; יהודים ויהדות, עמ' 96; בית הלל, דיהרנפורט תנ"א, כנ"ל. פנקס, עמ' 219; יהודים ויהדות, עמ' 96; צפנת פענח חדש, פפד"א תנ"א, כנ"ל. פנקס, עמ' 213; יהודים ויהדות, עמ' 96; מדרש רבות עם פי' ר' נפתלי הירש מווינא, שם תנ"ג, כנ"ל. פנקס, עמ' 225; יהודים ויהדות, עמ' 96; בית יעקב, דיהרנפורט תנ"ו, כנ"ל. פנקס, עמ' 229; יהודים ויהדות, עמ' 97; כבוד חכמים, המבורג תס"ג, חמש שנים. פנקס, עמ' 245; יהודים ויהדות, עמ' 97; מגיני שלמה, אמשטרדם תע"ה, עשר שנים. פנקס, עמ' 254; יהודים ויהדות, עמ' 97; ברית שלום, פרנקפורט דמיין תע"ה, כנ"ל. פנקס, עמ' 266; יהודים ויהדות, עמ' 97.

קראקא ת"ג, וההגבלה היתה לשש שנים, שלחן ערוך עם באר הגולה, אמשטרדם תכ"א-תכ"ד (10 שנים).²

עשר שנים הוא הזמן שנקבע ברוב ההסכמות, אבל יש גם שנה אחת וחמש-עשרה שנה.³ חמש ושש שנים. הספר האחרון שנמצא בו האיסור הוא יד כל בו פרנקפורט דמיין תפ"ז.⁴ גם כאן נמצא שלא תמיד הועילה ההסכמה. בשנת תפ"ד אסרו רבני ועד ארבע ארצות להדפיס שנית יפה מראה לר' שמואל יפה אשכנזי במשך חמש-עשרה שנה. הספר נדפס באמשטרדם בשנת תפ"ז. ברם, לפני כן קדם אחר והדפיסו בברלין תפ"ה, אף-על-פי שידע על ההסכמה.⁵

באמשטרדם

באמשטרדם, שבמחצית הראשונה של המאה הי"ז, החלה בה מלאכת הדפוס העברי, והלכה בכל בעקבות בתי הדפוס בויניציאה⁶ זכות הקופירייט לא נזכרה כלל בספרים הראשונים. אין ספק שהדבר היה שכיח ותחילה ביקשו זאת מן השלטונות. בס' תבנית היכל לר' יעקב יהודה המכונה ליאנוני היבריאי ממידלבורג שבזילאנדיה, שחובר במקורו בספרדית Afbeelding Van Den Tempel Salomonis ונדפס בשנת 1644, נדפסו בראשו Privilegie van de Heern Staden General וכן מטעם המדינה בהולנד ומדינת זילאנדיה, משנת 1642. הפריוויליגיות תורגמו בידו במהדורה העברית. הראשונה כונתה "רשיון אצילי הארץ נקראים נציבים כלליים". האיסור היה לחזור ולהדפיס את הספר במשך חמש-עשרה שנה. רק המחבר תהא לו "הרשות והממשלת להדפיס או למכור... ואם באולי יהיה נדפס במדינה אחרת, שלא להביאו הנה לעשות סחורה ממנו או להתעסק בו". העובר על כך היו כל הטפסים נלקחים ממנו ונתבע לשלם קנס מאתיים פלורנינים. סכום זה היה מתחלק לשלישין, "הראשון יהיה לשוטר העיר אשר יפקוד העון בראש העבריין ההוא והשנית לעניי הארץ והשלישית האחרון ליעקב יהודה הנזכר".⁷ רשות זאת היתה כללית, לכל

1 פנקס, עמ' 67. — 2 שם, עמ' 98; יהודים ויהדות, עמ' 93. — 3 יפה מראה. ר' להלן בסמוך. — 4 פנקס, עמ' 305, יהודים ויהדות, עמ' 97. — 5 פנקס, עמ' 295; יהודים ויהדות, עמ' 97. — 6 במאמר הנז' בעמ' 52, הע' 1. — 7 השווה למעלה, עמ' 48 והע' 2.

המדינות שהולנד שלטה בהן. כדי שהפריוויליגיה תהא בעלת תוקף גם במדינות אחרות היה צריך לקבל רשות מן המדינות עצמן. ואכן נדפס בספר גם "רשיון אצילי מדינת הולנדיא" ומדינת זילאנדיה. התנאים שניתנו על-ידי השלטונות במידלבורג היו שונים: "אם באולי יהיה נדפס במדינה אחרת גם בלשון לעז גם באיזה לשון שיהיה על עונש אבדן כל הספרים הנדפסים או המובאים הנה ועליהם יהיה נענש העבריין בפעם הראשונה במאה פרחים ממטבע המדינה הזאת, ובשנית פרחים מאתים ובשלישית שלש מאות", ויחולקו לשלישין "למגידי הדבר", כלומר פרס למי שמגלה זאת, לעניים ולשוטר העיר.

'הסכמת הרבנים' בצורתה הויניציאנית לא מצוייה בדפוס אמשרד, וכנראה שדי היה להם בפריוויליגיה. מכל מקום את הפריוויליגיה לא נהגו להדפיס בספר. משנת ת"ח ואילך נעשות ההסכמות שכיחות, אבל כל המסכימים הם חכמי אשכנז ופולין. נוסחן הוא נוסח ההסכמה לספר ובסופן נזכר ענין הקופירייט, שלא לחזור ולהדפיס את הספר במשך עשר שנים. כגון בס' עמק המלך לר' נפתלי ב"ר יעקב אלחנן ממשפחת בכרך מפרנק-פורט (ת"ח). וכבר נזכר שבשלחן ערוך עם באר הגולה (תכ"א-תכ"ד) נמצאות הסכמות מרבני ארבע ארצות ועוד.

ספרים שאינם חדשים, שהיו מקובלים ונפוצים בעם, לא הירבו לתת הסכמה עליהם, ומשניתנה הסכמה לא בחמדה ניתנה. כנראה שלא כל מי שקיבל הסכמה הדפיס את הספר ונמצא מעכב בידי אחרים. ר' שלמה די אוליוירה ור' שלמה אאליין התנו עם מדפיסי פרקי רבי אליעזר (תס"ח), "שיחזיקו ידם על המלאכה בתוך זמן ג' חדשים ויתמידו בה עד תומה, ואם לא, בטלה מגילת ההסכמה הזאת", ואליהם הצטרף רב הקהילה האשכנזית. אמשרד נעשתה מרכז לספר העברי. הירבו להדפיס בבתי דפוסיה ספרי תפילות, וכל הרוצה יכול היה לעשות זאת בלא הגבלה. מסורת הדפסת הסידורים והמחזורים כמנהג ספרדים נשענה מראשיתה על הנוהג בויניציאה², מה שם לא נדרשה הסכמה אף באמשרד אין אתה מוצא

1 פריוויליגיה מן המדינה במקורה בשפה ההולנדית ובתרגום יידיש, נדפסה גם בס' "תורה גביאים וכתובים מלשון הקודש נפתקים ובלשון אשכנז נכתבים", אמשרד תמ"ז. —

2 עיין במאמר הנזכר בעמ' 52, הע' 1.

הסכמות, מה שאין כן ספרי תיקונים וסידורים ומחזורים כמנהג אשכנזים. ברם, פרופס קיבל הסכמות לשתי מהדורות של הסידור והמחזור כמנהג ספרדים שהדפיס בשנת תע"ב ובשנת תע"ו. ר' שלמה אאיליין, רבו של ק"ק ספרדים, גזר שהראשונה לא תודפס במשך עשר שנים והשנייה - שמונה שנים. ההסכמה נדרשה, איפוא, לתועלתו של המהדיר וגרמה לייקור המחיר. משום כך, אם לא קיבלו המדפיסים הסכמה מחכמי אמשטרדם היו פונים לרבני קהילות אחרות. ב"א חשון תע"ז התקינו רבני אמשטרדם, ר' שלמה אאיליין, ור' אברהם ב"ר יודא אשכנזי, רבו של ק"ק אשכנזים, ש"לא יותן בעיר הזאת עוד שום הסכמה וגזירה המעכבת להדפיס או לחזור ולהדפיס סדרי תפלות ומחזורים בכרך קטן או גדול, כמנהג ק"ק ספרדים וק"ק אשכנזים יע"א, או מנהג קהילות אחרות".¹ הסכמות שניתנו לספרי תפילה שטרם נדפסו "יהיו בטלין ומבוטלין", ואת התקנה שלחו אל המדפיסים כדי שינהגו על-פיה.

אין ספק שהסכמה זו נקבעה משום תרעומת שהיתה למדפיס אברהם בן חזקיהו עטיאש, שאף הוא עסק בהדפסת ספרי תפילה, שמקפחים את פרנסתו. משום כך לא הספיקה לצאת מהדורת תע"ו וכבר הותקנה התקנה.² כנראה שבשנת תצ"ז הרחיבו האשכנזים את תחומה של ההסכמה וביטלו הצורך בהסכמה גם לספרים אחרים, אבל הספרדים חזרו והעמידו את ההסכמה על מקורה.³ ואכן משנתבקשו חכמי אמשטרדם בשנת ת"ק ליתן הסכמה לסידור הספרדי "תפילת ישרים" מסידורו של ר' דוד מילדולה, נימקו הסכמתם: "והגם שאין אנו נותני' הסכמה על הדפסת סדרי תפלו' ומחזורים כמנהג ק"ק ספרדים וק"ק אשכנזים יע"א כי כל הרוצה להגדיל תורה ולהאדירה ידו על העליונ'. ברם, בראותינו דסדר תפלות הנ"ל יצא

1 ר' נוסח התקנה, י"ש עמנואל, ארבע תעודות בעברית ושתי כתובות מיוחדות מרבני הספרדים של אמשטרדם, HUCA, כרך לו, 1965, עמ' יא-יב. — 2 הדה של התקנה נשמע מהסכמת חכמי הספרדים לס' אוהרות ר' יצחק בן ראובן עם פי' ר' משה מועטי ואוהרות ר' שלמה אבן גבירול עם פי' רשב"ץ, אמשטרדם תצ"ו. הם אסרו לחזור ולהדפיס הספר אבל מיעטו הדפסת "האוהרות הידועים בסדורים של הרב בן גבירול ז"ל בפירוש המלות בלבד כנהוג במחזורים בתפלת חג השבועות, הרי הרשות נתונה לו מעתה ומעכשו יגדיל תורה ויאדיר". — 3 עמנואל, שם, עמ' ו, על-פי פנקס המעמד מג' סיוון תצ"ז.

לידון בדבר חדש... וגם ראינו שירחא יתירתה אשר טרח... כמוהר"ר דוד מילדולה נר"ו לחבר ספר מיוחד לשמו בשם מועד דוד... והדפיסוהו בסוף בית התפלה הנ"ל... וראינו ההוצאה רבה... הסכמנו לעמוד על ימיננו לסלק מהם היזקא דשכיחא... דבל יראה ובל ימצא איש ישראל שידפיס סידור התפלות הנ"ל עם ספר מועד דוד הנז', בין שניהם יחדיו בין כל א' לבדו. בין בכרך גדול כצלמו וכדמותו בין בכרך קטן ובדמות אחר, בין על ידו בין על ידי אחרים במשך עשר שנים". חכמי האשכנזים הצטרפו להסכמה אבל פירשו ש"על הדפסת ספר בית תפלה לבדו לא יחול שום גזרה" וההגבלה היא רק על "בית התפלה עם הפירושים ותוספת הנ"ל".¹

האשכנזים שתחילה הירבו בהסכמות מעתה יצאו כנגדן, והספרדים שלא נהגו בהן אחוזו בהן. לסוף גם הם ביטלו את הסכמות תע"ז. משהביא לדפוס יעקב דא-סילוא מינדיז, בשנת תקל"א, את הסידור והמחזור הספרדי, נתן לו ר' שלמה שלם, החכם הספרדי באמשטרדם, הסכמה שלא ידפיסו במשך חמש-עשרה שנה. שנה אחר-כך הדפיס פרופס "סדר תפלות כמנהג ק"ק ספרדים יז"א בלשון עברי ובלשון ספרדי", ואף הוא קיבל הסכמה

1 בטופס שבידי ההסכמות נדפסו בראש הסידור ובסופו אחרי ס' מועד דוד בשינויים. מבדיקת הנוסח אנו למדים על תכנית הדפסת הסידור. בראשון לא נזכרו כלל הדברים על ס' מועד דוד שהוא חיבורו של אחד משני המוציאים לאור גם לא בהסכמת ר' רפאל מילדולה מבאיונה ובהסכמת חכמי האשכנזים. ההסכמות הן מחודש תמוז ת"ק. חלק העברונות שנקרא מועד דוד נשלם בו באב. מכאן שצירופו של חלק זה נעשה אחר שנשלם הספר והדפסת ההסכמות. הרבנים המסכימים נתבקשו להזכיר גם ספר זה וההסכמות הוחלפו ובדרך מקרה נשתמרו כסדר הדפסתם בטופס שלי. אין ספק שגם השער חזר ונדפס (בטופס שלי חסר שער), שכן נזכר בו מועד דוד ושמו של מי שקנה לבסוף את זכות ההוצאה (ר' להלן בסמוך). בין ההסכמות שנדפסו בסידור נדפסה "הסכמה ורשות ממעלת החכמים המסדרים והמגיהים לזכות בעל ההוצאה". גם בהסכמה זו לא נזכר ס' מועד דוד אלא בנוסח שנדפס בסופו. עניינה העברת זכות הקופירייט של המוציאים לאלישיב נתנאל צרפתי "אחרי שהגביר התורני הנ"ל הזיל זהב מכיסו ועשה כל ההוצאות שהוצרכו לדפוס הנ"ל על מתכונתו... מסרנו בידו כל הספרים הנז' שיצאו מהדפוס ומכרנו לו כל כח תוקף זכות עוז וחרם שיש לנו ע"ד הספרים הנז' כדי שיעשה מהם כל מה שלבו חפץ ומעתה ומעכשיו הוא נכנס במקומינו וכל אותו תוקף וחרם שייך לו ולזכותו עד כלות זמן הנז' בהסכמת הגאונים הנז'". דומה שהסכמה זו על נתינת זכות המחבר לבעל ההוצאה היא היחידה שנמצאת בספרותנו. ס' מועד דוד חזר ונדפס "בתוספת מרובה על הראשון ובכרך קטן" באותה שנה ונשלם בכ"ו באלול בהוצאת אלישיב נתנאל צרפתי, ובשער הוא נקרא "מר חמיו" של המחבר. ההסכמות שנדפסו בתפלת ישרים חזרו ונדפסו בו בנוסח המתוקן ובכללן הסכמת המהדירים.

הסכמת הרבנים

מהחכם שלא יבואו בגבולו במשך עשר שנים. ושלא כנהוג אין בהם הסכמת חכמי האשכנזים.

בליורנו ובפירנצי

בית הדפוס בליורנו נוסד אחרי התקופה שאנו עוסקים בה, אף-על-פי-כן ראוי לומר דברים אחדים על הספרים שנדפסו בו. ליוורנו, כאמשטרדם, נבנתה מחורבנה של ויניציאה ויש בזה ללמד על זו. ר' ידידיה גבאי, בנו של ר' יצחק גבאי בעל הפי' למשנה כף נחת, ייסד את הדפוס העברי בליורנו בשנת ת"י והדפיס בו במשך תשע שנים. הספר הראשון הוא הילקוט עם פי' ברית אברהם לר' אברהם גדליה מחברון. ב"אגרת שלוחה מבעל הדפוס" שהדפיס בראש הספר, סיפר על השתדלותו להקים את בית הדפוס ומורה לפירנאנדרו השני דוכס טוסקאנה על עזרתו. כלומר על מתן ההיתר להדפיס ספרים עבריים. אין בספר "הסכמת הרבנים" ולא פריוויליגיה מהדוכס, אבל בשער נדפס *Con Licentia de Superiori et privilegio*. בספרים האחרים אין הפריוויליגיה נזכרת. רק בספר האחרון שיצא מבית דפוסו, כנסת הגדולה חלק אורח חיים, בשנת ת"ח, נדפסה "הסכמה" לענין השגת גבול, והיא מרבני איזמיר.

הדפוס בליורנו בטל ובמשך שמונים ושנים שנה לא נדפסו בו ספרים עבריים. בנו של המדפיס, אברהם גבאי, עבר לאיזמיר ובשנת ת"יז הקים בה את בית הדפוס הראשון. מקובל הוא שבגלל מות האב החדיל בית הדפוס בליורנו את מלאכתו. ברם, גם ר' ידידיה גבאי עקר לאיזמיר וחי

¹ בס' זכרון פורים, צוואה והשכבה של המן מחיבורו של ר' דוד רפאל ג"ר אברהם פולידו, צויין בשער "שנת באמת" הצמיחם לפ"ק פה ליוורנו. כבר סונינו תמה על כך. לדעתו נדפס בשנת ת"ס ובגלל קוטנו נדפס על-ידי חובב או שהתאריך שונה כדי להערים על הצנזורה (ר' Guido Sonnino, Storia della Tipografia Ebraica (in Livorno, Torino, 1912, p. 27). אכן, בהקדמה כותב המחבר "פה ליוורנו יע"א ט"ו לחדש שבט שנת באמת"ך", כלומר ת"ס. אלא שנראה מכאן שמה שכתוב בשער ליוורנו אין המכוון לדפוס אלא למקום החיבור. הנייר האותיות וההדפסה דומה עלי שהם קרובים לספרי אמשטרדם. — ² סונינו, שם, עמ' 26; ח"ד פרידברג, תולדות הדפוס העברי במדינות איטליה וכו', תל-אביב תשט"ז, עמ' 86.

בה שנים אחדות¹. מה ראה המדפיס לעשות זאת. כלום הוגבלו מעשיו בליוורנו ומשום כך בחר להעביר את בית דפוסו למקום שבו יוכל להדפיס ספרים הרבה?²

והנה ר' עמנואל חי ריקי בהסכמתו לספר הרשב"ש משמיענו שגזירת שלטון היתה על הדפוס, כנראה כמות שבאה על ויניציאה. הוא משבח את

1 א' יערי כותב שגבאי הדפיס בליוורנו עד שנת ת"כ, שלח את בנו לאיזמיר ונשאר בליוורנו עוד כמה שנים, והספר הראשון שהדפיס אברהם גבאי באיזמיר נדפס בשנת ת"ז (הדפוס העברי באיזמיר, ארשת, ספר א, תשי"ט, עמ' 98). — ברם, הוא עצמו ברשימת הספרים (עמ' 119) כותב ת"ח. ולא נראה שר' ידידיה גבאי הזקן שמסר את עבודת הדפוס לבנו נשאר בליוורנו. אכן, ב"דברי בעל הדפוס" שבסוף ס' הליכות אלי לר' שלמה אלגאזי, כותב אברהם גבאי: "וטרם אכלה לדבר אשאלה רשות מעטרת ראשי אדוני אבי נר"ו אשר בא מליגורג'א והעמידני על הדפוס, ה' יתן לו שיבה טובה" (דף עט, א). יערי למד מכאן שבאותה שנה, תכ"ג, בא ר' ידידיה גבאי לאיזמיר (שם, עמ' 99). ולא נהירא. פרט השנה בס' הליכות אלי כלול בגימטריא "תחדה"ו בשמחה" ודומה עלי שאי-אתה יכול ליתנה ענין אלא ליצירה, כלומר ת"ח. ספר זה נדפס באותיות מרובעות, ולא הדפיס באותיות אלו אלא ספר זה וס' שמע שלמה, אף הוא לר' שלמה אלגאזי, בשנת ת"ט. ברם, שמע שלמה נדפס בכמה פקידות. תחילה חלק בראשית-שמות והפסיק בגלל חוסר כסף וכך צויין בסופו "נשלם אכן לא תם כי תם הכסף" (דף צג, א), ותלמידו ר' משה ב"ר משה קארייליו, המגיה, התפלל בעד רבו "יזכהו להוצי' לאור שארית המלאכה גם את השני ומה גם ספר זקנת שלמה אשר יעד ושטותיו על קצת מסכתות" (שם). ס' הליכות אלי לא נזכר. אחר-כך הדפיס החלק השני של שמע שלמה אבל לא באותיות מרובעות כי אם באותיות רש"י (יערי כותב ויקרא 65 דף ואולי לא נדפס באיזמיר [עמ' 120]). לפי מנין הדפים ברור שהיה לפניו גם במדבר ואין ספק שגם חלק זה נדפס באיזמיר, ולא עוד אלא שגם על ס' דברים נדפס וטופס נדיר נמצא בגנזי ד"ר ישראל מהלמן). ה"הסכמה" שבסוף הליכות אלי (ר' להלן, עמ' 315) חתום בראשה ר' יוסף אישקאפה שנפטר בכ"ו טבת תכ"ב, כלומר כשנה לפני תחילת ההדפסה. השלישי, ר' שלמה אברהם הכהן, נזכר בברכת המתים בשער ס' כנסת הגדולה, חושן המשפט, שנדפס באיזמיר ת"כ. ולא זו בלבד. מאייר ת"כ ועד שנת תל"א לא מצאנו ספר שיצא מבית דפוסו. מכל טעמים אלה נראה לי שהליכות אלי נדפס בשנת ת"ח, בראשית הקמתו של הדפוס באיזמיר. אלא שנותר לנו לברר כיצד ס' כנסת הגדולה שנשלם ב"ו כסליו ת"ח נדפס בדפוס גבאי בליוורנו, והרי בשער ראש יוסף צויין שהתחיל בהדפסתו באיזמיר בג' תשרי ת"ח (והוא הספר הראשון שסידר. ר' דברי המגיה, דף קי, א), ובס' הליכות אלי משיב ר' שלמה אלגאזי על השגותיו של ר' חיים בנבנשת על ספרו יבין שמועה בספרו הנ"ל (דף סט, ב—עא, א). אכן, הליכות אלי הוחל בהדפסתו בראש-חודש טבת, סמוך לגמר סידורו יכול היה להגיע ס' כנסת הגדולה לאיזמיר. אין כל ראייה שס' כנסת הגדולה נדפס תחילתו בליוורנו וסופו באיזמיר, אבל כדמות ראייה מוצא אתה בשער. העשיר יוסף פיניא מאיזמיר נזכר בברכת החיים ולאחר ארבע שורות נוספה שורה זו "ויוסף פיניא ז"ל הנזכר למעלה נפטר לבית עולמו יום חמישי ט' כסלו, שהיו ששה ימים קודם שיגמור המלאכה". וכיצד ידעו על כך בזמן הקצר הזה בליוורנו? — 2 ר' אברהם מילדולה, מחדש הדפוס בליוורנו, כותב בדבריו שבראש ספר הרשב"ש "עלה בלב המדפיס ההוא לעקור מקום קביעותו לילך אנה ואנה... ובכל מקום שהלך דפוסתו עמו". כלומר לא עשה זאת אלא מרצונו.

ר' אברהם ב"ר רפאל מילדולה שהחזיר עטרת הדפוס העברי לליוורנו. ואלה הם דבריו: "אשר נשא ונתן בידי השרים העומדים ראשונה במלכות אדונינו הדוכוס הגדול שואה אלטיצא ריאל' איל גראן דוקי די טוסקאנה יר"ה תחינה ובקשה לבקש מלפניו שיחזיר העטרה ליושנה להחזיר את האסור לעם בני ישראל להדפיס ספרי הקדש בעיר המהוללה הזאת ליוורנו יע"א כמו שהיה מימי קדם, ותפילתו עשתה פירו' כי הרשה לכמ"ר המשכיל אברהם הג"ל להדפיס ללומדי תורה מה שלבו חפץ". הדוכוס נתן לו פריוויליגיה שרק הוא לבדו יהא רשאי להדפיס ספרים עבריים בכל תחום שלטונו. וכך כותב ר' דוד מילדולה, אחיו של המדפיס, מחכמי ישיבת עץ חיים באמשטרדם: "ראו דבר חדש... הגי' יריעות הדפוסים שחוזרים ונעורים בעיר ליוורנו המהוללה... אברהם אח"י יפת הגדול שנכנס... לפני מעלת הדוכוס הגדול יר"ה כדי להעמיד את התורה על תילה, ושברוב חסדו הטיב לתת לו הרשיון כפי רצונו וחפצו ובפריוויליגיו' שבכל מדינות ממשלתו לא ידים איש את ידו להדפיס שום ספר מספרי הקדש כי אם ברשותו ובדפוסו". בדם, בטרם התיר הדוכוס להדפיס ספרים עבריים בליוורנו נדפס ספר עברי לראשונה בפירינצי, עיר בירתו, בשנת תצ"ה, בבית פראנציסקו מווקי. "מחזור ספרדים לימים נוראים" התקינו ר' דוד ב"ר אברהם מילדולה, חזן מליוורנו, ואין ספק שעיקר פעולתו היתה לצורך ליוורנו. כנראה שהקהילה הגדולה והחשובה לא היתה יכולה להעמיד דפוס בתחומה ונצרכה להביא ממרחק ספריה. בראש המחזור נדפסה "הסכמת הרבנים המובהקים בעלי ישיבה הכללית של ק"ק ליוורנו יע"א", לאסור הדפסת "המחזור הלזה הן כלו הן מקצתו... מבלי רשות בעל הדפוס והסכמתו עד אשר יעברו עשר שנים". רבו של ק"ק פירינצי, שאף הוא נתן הסכמה, נשען על דבריהם ואף הרשות להדפסה היא מפרנסי ליוורנו, על-פי הסכמת רבני הישיבה.

בדף שלאחר השער באו דברי קארולוס ג'ינורי מ' בדצמבר 1734, בלאטינית. הוא מכונה מזכיר וסינאטור ובלי ספק כתב דבריו בשם הדוכוס, ובהם פריוויליגיה לעשר שנים. ואכן נדפס בשער "קון ליצינציא די סופיריורי ופריוויליגיו די סואה אלטיצא ריאל' (ברשות השררה והפריוויליגיה של

¹ הרשב"ש, ליוורנו תק"ב, דף [ד, א]. גם רבני אמשטרדם כותבים בהסכמתם על רשות הדוכוס.

רום מלכותו. ב"סדר תפלות לחדשים ולמועדים", שנדפס בשנה שלאחריה. באו הסכמות רבני ליוורנו ורבו של ק"ק פירינצי בלבד.

הדפוס בפירינצי תחילתו יסוד לדפוס בליוורנו וסופו שנעשה לו סניף¹. בשנת ת"ק יסד כאמור ר' אברהם מילדולה דפוס עברי בליוורנו בבית דפוסו של ריצי (Ricci). אף-על-פי שפריוויליגיה היתה בידו לא חדלו מלהדפיס בפירינצי. במחברת הקטנה "צדוק הדין", שהדפיס ר' יצחק ב"ר משה די פאס מליוורנו בשנת תק"ד, צויין מקום הדפוס פירינצי, אבל האותיות וההדפסה הן ממש כשל ליוורנו, והמדפיסים הם באטיסטה סטקי (Stecchi) ואיגנאציו ריצי, הוא המדפיס שבביתו הקים מילדולה את הדפוס העברי². מכאן אתה צריך לומר שהדפוסים בפירינצי ובליוורנו אחד הם והפריוויליגיה שנתן הדוכס למילדולה עמדה בחזקתה. ר' יצחק די פאס עצמו הדפיס ספרים בשני המקומות לסירוגין.

מחזור ספרדים, שרק החלק לימים נוראים נדפס בפירינצי, הושלם בליוורנו. מועדים (חלק ב) בשנת תק"א וסדר ארבע תעניות (חלק ג) בשנת תק"ג³. קודם לכן הדפיס סליחות ותקון שובבים (ת"ק). בספרים אלה חוזר בשער נוסח רשות השררה והפריוויליגיה שבדפוס פירינצי במדויק, אבל אין בהם הסכמות⁴. כיוצא בזה בספרים הרבה שנדפסו בראשיתו של הדפוס בליוורנו.

מחברים ומהדירים שהיו זקוקים להסכמת הרבנים, פנו תחילה אל ה"מאסארי" (פרנסי הקהילה) והללו העבירו הבקשה אל חכמי הישיבה

1 כנראה שבית הדפוס בפירינצי עשוי היה להיות בית דפוס גדול. ר' מאיר קרשקש שבא לאיטליה לצורך הדפסת שו"ת התשב"ץ כותב שתחילה סבר להדפיס בפירינצי. בהיותו בעיר זו נתוודע לדוכס ועסק בשירותו כשלוש שנים ומשום כך לא עלתה בידו, חזר ונסע לליוורנו ולמקומות אחרים ולסוף הביאו לדפוס באמשטרדם בשנת תצ"ח. ר' הקדמתו, דף [י, ב]. —
2 גם שם המסדר שבסוף הקונטרס, צבי הירש ב"ר יוסף כ"ץ מהמבורג, הוא שסידר באותן השנים הספרים בליוורנו. ר' דרך משל חזה ציון ואדרת אליהו, תק"ב. —
3 המחזורים הראשונים שנדפסו בליוורנו הם יקרי המציאות ואינם מצויים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. במכון בן-צבי ובידי רק החלקים ב—ג, ודומה שלא חזרו והדפיסו חלק ראשון שיצא בפירינצי, אף לא את סדר תפלות. סונינו מזכיר רק ארבע תעניות תק"ג, ברם כותב מהדורה יפה בארבעה כרכים (שם, עמ' 29). —
4 בס' הדרת זקנים ומאירת עינים לר' יצחק בן משה די פאס שנדפס בבית דפוסו בליוורנו (תקי"ג) נכתב בשער: קון פריוויליגיו די סו מאגיסטאד אימפריאל (ברשיון הוד מלכותו הקיסרית).

הכללית. הנוסח של הבקשה והרשות, גם של החכמים, כתוב פורטוגזית. בספרים אחדים ההסכמה היא משולבת, כלומר דברי הערכה לספר ומתן רשות להדפיסו עם גזירה על השגת הגבול. ונותניה הם חברי בית הדין בליוורנו ומרבו של ק"ק פירינצי. כך הוא, דרך משל, בס' קנאת סופרים לר' חנניה ב"ר מנחם קזיס (ת"ק). שונים מהם ספריו של ר' עמנואל חי ריקי "אדרת אליהו" ו"חזה ציון" (תק"ב). בראשם "הסכמת הרב המחבר גר"ו לזכות המדפיס" (ג, א). שזו נוסחה: "למען לא ירים איש את ידו להדפיס עוד הספר הזה בין על ידי ישראל בין על ידי גוי בין על ידי עצמי בין על ידי אחרים עד כלות עשר שנים מיום גמר הדפסתו בלי רשות המדפיס... כמה"ר אברהם בכמוהר"ר רפאל מילדולה גר"ו... אשר ברשותי הדפיס עוד מהם להנאתו ולטובתו, למען לא יפסד משאו ומתנו... בכח הרבנים דסמכו ידיהם עלי כמבואר בספרים אחרים שהדפסתי בכחם הרב ובכח המועט...". דברי המחבר עצמו גם הם נקראו, איפוא, הסכמה. ר' עמנואל חי ריקי כנראה הסתפק בדבריו שלו ולא פנה למאסארי. מכאן ואילך איסור השגת גבול נזכר רק בהסכמת בית הדין של ליוורנו.

1 גם בהסכמתו לספר הרשב"ש, כלל באיסור הדפסת הספר על-ידי אחר, את שני ספריו אלה.

פרק שני

'חתימות הרבנים' ורשות להדפסת הספר

משנתחווה לנו טיבה של "הסכמה" בדפוס איטליה, יש מקום לברר מאימתי הונהגו הסכמה ורשות להדפסת הספר באיטליה, וכלום לא היתה התפתחות מהסכמה שלענן אחד להסכמה שלענן השני?

בספרים ראשונים

הסכמה ממש, דומה שמצוייה היא כבר בדפוס העריסה. בס' אגור, בסוף ס' חזון, באו דברי הערכה לספר¹. שמונה מגדולי דורו של המחבר ר' יעקב ב"ר יהודה לנדא, כתבו כל אחד ואחד דברים בשבח המחבר וספרו ובראשם ר' יהודה מסיר ליאון ובנו ר' דוד. בדברי ר' נתנאל בן מהר"ר לוי איש ירושלים אף נמצאת המלצה לקנות את הספר: "אשרי המחכה הזוכה לעצמו ולבניו מזכה אשר באהלו יגור דברי אגור יהיה ממכרו ביד הקונה אותו לו ולבניו אחריו". אין שום כינוי לתעודות הרבנים, ברם בין דבריהם באו תיקוני טעויות מהמחבר, ובהם אנו קוראים: "ובהיות כי נאצל על הספר הזה מהוד גדולי הדור וחכמיו... אשר כלם העידו על טוב הספר הזה ועל תועלתו הגדולה... אמרתי אצרפהו כצרוף הכסף לתקן כל החסרונות". עדות זו היא ההסכמה.

זהו ספר ההלכה הראשון למן המצאת הדפוס, שנדפס בידי המחבר. קדם לו ספר נפת צופים לר' יהודה ב"ר יחיאל מסיר ליאון, שנדפס במנטובה בשנת רל"ה בערך, אבל אינו אלא בחכמת הרישוריקה. הדבר נחשב אולי להיעזזה ור' יעקב לנדא חכך בדעתו אם להדפיסו, אם ראוי הוא לבוא בדפוס וכיצד יתקבל על דעת חכמי הדור. ספרים אחרים שנדפסו עברו כור

1 בדפוס שני, רימיני רפ"ו, נדפסו דברי רוב הרבנים מעבר לשער. דברי ר' נתנאל איש ירושלים באו בסוף המפתח שלפני ס' חזון. במהדורת ויניציאה ש"ו לא נכלל ס' חזון ונדפסו בה רק דברי ר' נתנאל, דף קלב, ב.

ההיתוך של הדורות ומסורת נהוונה לספרים קדומים שהחלו להידפס. דומה שזוהי הסיבה שהמחבר נזקק לחוות דעת של גדולי הדור. בכך היה יחיד ונשאר שנים רבות ללא אח וריע. נמצאת למד שהיהדות לא סיגלה לעצמה דרכי הכנסייה. שעם המצאת הדפוס הגבירה פיקוחה על הספרים ובמחצית השנייה של המאה הט"ו נדפסו בראש ספרים קאתוליים הסכמות מכוהני הדת. בראשית המאה הט"ז הטיל האפיפיור חובת הסכמה (Cum Consensu superiorum) לכל ספר שיודפס בארצות הקאתוליות וכל העובר עליה יענש קשה.

תקנת שאלוניקי

ההסכמות הראשונות לא היו תעודות רשמיות אלא סתם דברי שבח ולא דבר של חובה אלא רשות. הנסיון הראשון להטיל ביקורת והשגחה על כל ספר לפני הדפסתו ואם ימצא ראוי לדפוס תינתן לו הסכמה. נעשה דווקא

כונתם הסכמה אחת שהקדמונים חשבו שאלוניקי שלח יוכל להדפיס דבר בלתי ידוע שגם
הם מרפצ' תורה בעצמם הישגה הישגה אחרת תבנה בזה "
באותה התקופה השלישית מרפצ' דורה בקר אשר בשאלוניקי יעל שקדפסו תיוה
דבהם שלח היו ראויים להדפס הקדמונים שלח יורשה שום אחד מבני ישגל להדפיס
שום לבנה בעלם בלתי (שוק שגה יח) ימנע פל תורה בקהלות יע' וקדש עלה יח
נצני וגם תם ידפסו אורש מלבד שהמדפיסם עברהם ונבשלים נצני תכו ונפס
נצני נצני ששום אחד מעב ישגל לא יקנה אורש וגם תם היכל להדפיס לא ינפס
להשלים בלתי דשוק השגה תלמדה תכנים הנכרהם וקדשות שיהיו מנפסם
יחד נמקום מעומד גבתם ותרשם וקדש על זה יהא נצני וקדש קום יוס
פסל לאור שגה הישגה " עבדל נט לינרי קדמנעם " יוסל פלמנר שלמנר קדמנעם
ינרל לבחון " מע נענע שבע ימים וינר קדמני לא שיעל אכסר קדמנעם תלח "
שלמנר קדמני " יעקב צפתי "

הסכמת שאלוניקי רפ"ט

כ"י מכון בן צבי סי' 1776

לא במדינות הקאטוליות. התקנה הראשונה הידועה לנו בענין זה היא משאלוניקי משנת רפ"ט. וראוי להביא את נוסחה בשלימותו:

בראות החכמים השלמים מרביצי תורה בק"ק אשר בשאלוניקי יע"א שהדפיסו איזה דברים שלא היו ראויים להדפס, הסכימו שלא יורשה שום אחד מבני ישראל להדפיס שום כתיבה בעולם בלתי רשות ששה ת"ח ממרביצי תורה בקהלות יצ"ו והעובר על זה יהא בנדוי, וגם אם ידפיסו אותם מלבד שהמדפיסים עוברים ונכשלים בנדוי, אנו גוזרים בגזרת נדוי ששום אחד מבני ישראל לא יקנה אותם, וגם אם התחילו להדפיס לא יורשו להשלים בלתי רשות הששה תלמידי חכמים הנזכרים. והרשות שיהיו מוסכמים יחד במקום מיוחד וכתוב וחתום. והעובר על זה יהא בנדוי. והיה זה היום יום א' עשרה לאלול שנת הרפ"ט.

עבדכם אני אליעזר השמעוני יוסף בכמוהר"ר שלמה שאיטאצאק
אברהם לבית חזן מר ונאנח שבע ימים ורגז הצעיר הלז
שמואל אלבוכיר המכונה חלץ שלמה קאבאלייר יעקב צרפתי
חכמי שאלוניקי התקינו, איפוא, תקנה זו משום מעשה שהיה, "שהדפיסו איזה דברים שלא היו ראויים להדפס". הדפוס העברי בשאלוניקי נוסד בשנת ר"ע בערך על-ידי דון יהודה גדליה ואחריו הדפיסו בשאלוניקי גם משה וגרשם שונצינו. לא יצאו עשרים שנה וכבר היה צורך לפקח על הספרים הנדפסים. מהם, איפוא, הספרים שנמצאו בהם דברי דופי שבעטיים נקבעה הסכמה זו? הדעת נותנת שנדפסו באותה שנה או סמוך לפניה, שאם לא כן היתה ההסכמה נעשית לפני כן, ולא נראה שהספרים נדפסו מחוץ לשאלוניקי. עשרה ימים לפני שניתנה ההסכמה, בראש-חודש אלול נשלמה הדפסת ס' דרשות ר' שלמה מולכו, בשנת רפ"ה דרשות התורה לר' שם

1 נדפסה על-ידי ר' אברהם דאנון, Les Communauté Juive de Salonique au XVIe siècle, REJ, Vol. 41, 1900, p. 264, No. 23. הנוסח דלעיל נעתק מכ"י אמארייליו שבגנזי מכון בן-צבי, סי' 1776, דף 41א. — 2 ר' עמנואל איש בניונטו שואל את מתנגדיו הדפסת ספרי קבלה "ההיתה כזאת בעת שנדפס בוויניציאה הרקנאטי שני פעמים... ובתוגרמה כמה ספרים. ולא זה בלבד אלא שנדפסו ספרים שהם ובעליהם היו חייבים שרפה, ולא עמד איש לגדור את פרציהם ולהרק חנית וסגור נגדם". מערכת האלקות, מנטובה שי"ח, דף ג, ב. ועיין גם פסק ר' יצחק דלאטאש, זהר בראשית, מנטובה שי"ח, דף [י, ב].

טוב נ' שם טוב ובשנת רפ"ב ס' זה ינחמנו לר' אברהם ביבאגו. לא ידוע שגם בקהילה זו התעורר באותה העת פולמוס על העיסוק בפילוסופיה כמו באיטליה. דברי פילוסופיה ודיעות שאתה מוצא בספרים אלה מקובלים ומצויים בחיבוריהם של חכמי שאלוניקי. ספר דרושיו של ר' שלמה מולכו. יש בו כמה דברים שיכולים להיחשב זרים. בהקדמה כותב ר' שלמה מולכו שחיבורו זה נכתב "למען אחי ורעי הנאהבים היושבים בסאלוניקי", שביקשו ממנו "לשלוח להם איזה דרוש על דרך האמת או איזה פירוש על שום פרשה או מאמר מרבתינו ז"ל". ספק אם הסכים עליו ר' יוסף טאיטאצאק. גדול חכמי שאלוניקי, שעמד עמו בקשרים, החתום על הסכמה זו. ואפשר שעל שום דברי הקבלה שבו ביקשו לגונזו, שהרי עד אותה העת לא נדפס ספר בקבלה.

התקנה חייבה כל מדפיס ספר לקבל רשות מרביצי תורה, הם רבני הקהלים שהיו את מעמד הרבנות, ושההסכמה תתקבל במושב מיוחד ותהיה כתובה בפנקס וחתומה בידיהם. דומה שדבר זה אינו הולם ספרי אמונות ודיעות, אלא חיבורים שעניינם פסיקת הלכה. ואכן ספר התשובות הראשון מחכמי שאלוניקי נדפס אחרי דור אחד, בשנת שי"ז בערך, הוא שו"ת ר' יוסף נ' לב. בפתח החיבור הקדים המחבר דברי התנצלות על כך: "וצויתי להדפיס בחיי כי לא ידעתי יום מותי כדי להשאיר אחרי ברכה לזכות למעיינים אשר יחפצו להגות בהם". לא נותר לנו, איפוא, אלא להניח שאותם ספרים נידונו לגניזה ולא נתפשט אפילו אחד מהם. או אינו אלא שהאמור בהסכמה, שספר שהתחילו להדפיסו לא יורשו להשלימו בלא רשות, שכך היה המעשה. נודע להם לחכמי שאלוניקי בשעת ההדפסה על דברים פגומים שבספר והורו להפסיק הדפסתו ובשלו הותקנה התקנה. הסכמה זו ספק אם נתקיימה, שלא מצאנו בדפוס שאלוניקי הסכמות לספרים אלא בתקופה מאוחרת מאד, ואף-על-פי שלא נזכר בהסכמה חייב הדפסתה בספר, לא ימלט שמחבר מן המחברים היה מבקש להדפיסה.

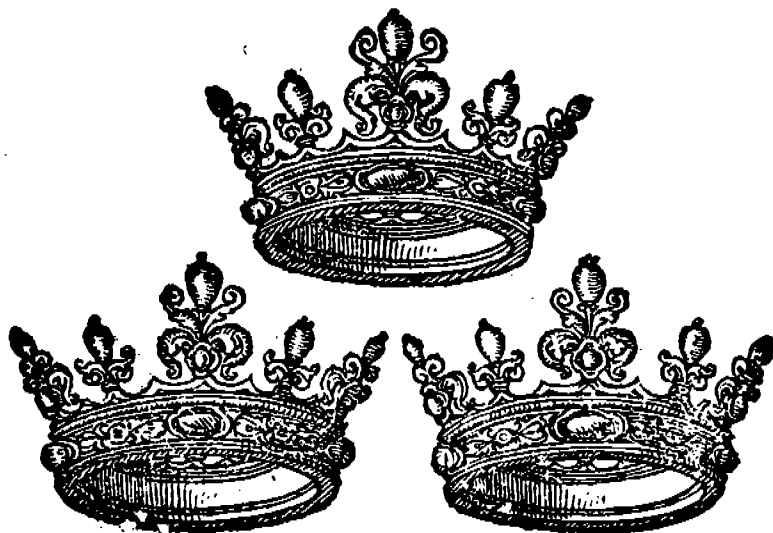
בדפוס ויניציאה לא נמצאת הסכמה עד שנת ש"ב, וכשניתנה לספר
הלכה ניתנה והמסכימים אינם חכמי ויניציאה. בשנה זו הדפיס החכם
האיטלקי אברהם טריוויש צרפתי את ספרו ברכת אברהם "על מקום ברכת

ספר ברכת אברהם

שם הברלח ואבן השדה: שרשו פתוח אלי מים: על מקום ברכת
נטילת ידים: בשחרית סמוך לסדר הברכות: בפלפולים גדולים
ושיטות והלכות:

וכל הספר מראשו עד סופו דבריו מתנגלים ויותר משלש מאות דינים אחרים בכלל הספר
עולים. וכל הלומד בו בעיון גדול יחד שכלו. מה טוב חלקו ומה נכס גילו. כי נגלה
אליו בדברי תורה אליהו ז"ל בח'ים. כלסון הקדש כגפך ספור ויהלם. וקרא אליו
בכחותיו ויאמר בני. תשובתך על שאלתי אל תעלים ממני. הוא בספר זה
הנקרב הלם. החכם השלם הנאון כמהרר אברהם יצו אוהב שלום.
גם חבר הרבה פתקים אחרים על דינים. עברו בינו וכן
חכמים ורבנים. בן הרב הנאון כמהרר שלמה
טריוויש צרפתי ז"ל. מורע המאור הגדול
מטריוויש רש"י ז"ל.

נרפס בבית הארון משיר אלוויזא בראגדין שנת שיב לפ"ק
פה ויניציאה

ענו מאר כמה רר שלמה טריכ'ס צרפתי זל מזרע המאור הגדול רש' זל זל.
החרוזים דלעיל באו יען דברתי בחלוס בעלייה העליונה בתקרא • בשלחן ערוך
 וספלים בליל שבת כפרשת השירה ובשלח המירדא • שאלה תשובה בדברי
 תורה • עם אליהו הנביא לטובה הזכירה • סימן החרוזים המחולפי' דלעיל במנין ובספיר •
 משלימי' כמו הראשון מלעמסוק בתורה • ל'ג ב'ן עדן בתענוב נהורא • שם עורה כבודי עורה •
 ונחיה כל אחד שמח ודשן ושמן • כן יהי רצון אמן ואמן :

אלו הן חתימות והלכות • מחכמי ארצ' • אשר חתמו על ספר ברכת אברהם' ה' הזה אשר חברתי •
 אני אברהם בכמה רר שלמה טריכ'ס צרפתי • והשכחים אשר כתבו עלי איני כראי ידעתי •
 אך נכתבו להודיע כי הם מסכימים לדעתי :

על דברת פרק עשין פסין • הנה לקראתנו מישרי' נסים • אמ' ר' לעזר מאי און וחקר
 ותקן משלים • בסלס מוצב ארצה והנה מלאכי' לקי' בו יורדי' ועולים • ב'נחלה
 היתה תורה דומה לכפישה שאין לה אזני' • ותשב בפתח עיני' • עד שבא שלמה המלך ועש' לה
 אזנים בכף מאזנים • ובחזקתו לקח לו קרנים • ותקן ערובי חצרות שלא להוציא מרשו' היחיד
 לרשות היחיד חברו • בין איש ובין אחיו ובין גרו' • שלא יבא להתיר מרשות היחיד לר' •
 שהוא איסור מן התורה לקול מחצנים בין משאבים • שם יתנו צדקות ה' בצער בת רבים •
 וגם תקן כטילת ידים לעשות סיוע לטהרות וברית הזל'לים בזמורות • שלא יזלזלו ברוכבי
 אתונות צחורות • ויכנו לבס ליוצר המאורות • ואלה תולדות אברהם :

זמירות שמעתי מכנף הארץ מגבר הוקס על • ויהי ה' לקיו עמו ויעל • להקי'
 אלומות מכה האשכנזים • היושבים בערים ובפרו' • כחכם הרזים •
 וכל של אגזים • בהיותם חדשי' לבקרים ממתיני' לבר' על כטילת ידים • לאביה שבשמים • עד
 באס אל הקדש בבית הכנסת ומקום תומים ואורים • ולא בהיותם כבתיה ספונים או בחדרי
 חדרים • וגם לא בבתי החצרי' • ויש על המכה הזה קורא תגר דרך האתר' • ויעבו' אברהם
 בארץ עד מקו' שכן עושין וקורין • עד אלון מור' ה' והנה הוא זורה • בגרנה של תורה ברכת
 ובמורה • וקונץ אלה המטה והפתילים • באיש חיל רב פעלים • באסע' דה וצמיד בתי הנפש
 והפארים ועשה אזנים כיושב על האבנים • למנהג הזה • כי טוב הוא ולא רזה • וכל מלח
 בזה • בתרדמה שוכב בזה • אשר מחזה שרי יחזה • אברהם' הוא אברהם' :

ראשון לציון הנה הוא חכם חרשי' • זקן בא באגשים • הגאון כמה רר אברהם'
 יזיא' בן מהר"ר שלמה טריכ'ס זל' ה' למשפחה גדולה שבצרפתי •
 תרעתיס שמעתיס וסוכותיס אשר הראני בחדר משכיתי אשר
 המציא • וגם הוציא • חשב אפורתו • בספ' ספר וספור בנה עליו ויקף • בשמי ערוגתו • לבטל
 מביאוח כל זמורה עם האשכול מקול קורא תגר חרש חכם נוטה קו תשובתו • על
 המנהג הלז שוכב על נקודתו • במראות הצובאות ובתשובות נצחות • ובלשון תמהר לרבר
 נחות • כצאת השמש בגבורתו • עתקו וגם גברו חיל אמרי נעימות • עם קשתו דרך כתובות
 כפיו

נשילת ידים בשחרית סמוך לסדר הברכות". הוא היה מגדולי דורו ועבר בקהילות הרבה ונתוודע לגדולי החכמים. בכללם ר' יוסף קארו וחכמי קושטא ויוון. בראש ספרו באו דבריהם של חכמים על הספר, ואותם כינה המחבר "חתימות והלצות מחכמי ארצו" אשר חתמו על ספר ברכת אברהם". ה"חתימה" הראשונה היא של ר' עזריאל דאינה, הפוסק האיטלקי הגדול, שחי בסביוניטה ונפטר בשנת רצ"ז. דבריו נכתבו בשנת רצ"ב ואין ספק שגם ה"חתימות" האחרות ניתנו סמוך לזמן הזה. אף-על-פי-כן לא הדפיס ספרו אלא כעבור עשרים שנה. ולא זו בלבד, בהקדמתו הזכיר פסקים שכתב ולא בחר להדפיס אלא ספר זה. תכלית הדפסתן של ה"חתימות", "להודיע כי הם מסכימים לדעת", כמפורש בדברי המחבר. ספר זה היה ספר ראשון של חכם איטלקי שנדפס בחייו. קדם לו בכך חברו מרן ר' יוסף קארו מצפת, שספרו בית יוסף חלק אורח חיים נדפס בשנת ש"י וחלק יורה דעה בשנה שלאחריו, והיה ראשון הראשונים לחכמי צפת שספריהם נדפסו. ואפשר שבשל כך נתעורר ר"א טריוויש להדפיס ספרו. פסקים ראשונים של חכמי איטליה שנדפסו עניינם פולמוס ומחלוקת שחותם הזמן טבוע עליהם. ספר פסקים הראשון נדפס לצורכי השעה, בשנת רע"ט. ומעשה שהיה כך היה. השותפים העשירים עמנואל רפאל נורצי מפירארה ואברהם רפאל פינצי מבולוניה, ניתדלדלו עסקיהם והפסידו כסף הרבה. ידידיו של פינצי הטילו אשמת ההפסדים על נורצי. הדבר הובא בפני רבני איטליה והללו נחלקו בדעותיהם. רבני ויניציאה הדפיסו פסקיהם והפיעום בקהילות אחרות. אין שם כולל לפסקים אבל הקונטרס הראשון נקרא "פסקי הגאון מהר"ר ליווא סג"ל י"ץ ומהר"ר אברהם מינץ י"ץ המסכימים להשיא עשיר ופרנס מעירו", ולפיכך נקרא שם זה על כל הספר. בפסקים נזכרו עניינים אישיים הרבה והללו לא נועדו אלא לצורך אותה פרשה בלבד. לפיכך הדפיסום בטפסים מועטים ורק טופס אחד שלם ידוע.

ראשון המשיבים שהדפיס ספרו בחייו היה ר' בנימין בן מתתיה המכונה

1 ר' אלכסנדר מארכס, *A Jewish Cause, célèbre in sixteenth century Italy, Studies in Jewish History and Booklore*, New York 1944, pp. 107-154.

בנימין זאב מארטה. הוא למד תורה בויניציאה מפי ר' בנדיט אקסילדר ותלמידו ר' חייא מאיר ב"ר דוד והוסמך על-ידם לרבנות. פסקיו עוררו פולמוס גדול בקהילתו ונגדו יצאו גדולי החכמים בתורכיה ובאיטליה. ר' בנדיט ור' עזריאל דאיינה הסכימו להעבירו מן הרבנות ואסרו עליו להורות הלכה. בשנת רצ"ז או לאחריה נסע לויניציאה להדפיס את תשובותיו. ר' בנימין בן מתתיה היה תקיף בדעתו ולא ירא מן הפולמוס ומן המחלוקת.

זה הספר נקרא שמו בישראל

בנימין זאב חברו האלוף המר העלוב מהרר בנימין
בכהר מתתיה זל ונדפס פה וניזיאה רבתי
בבית השר דניאל בומבירגי מאנוירשה
והיה התחלתו יום ה' יא תשרי
שנת רצ"ט לפקעם
רב העיון:

שער שו"ת בנימין זאב, רצ"ט

על כל שנשאל השיב גם מבלי להשתית דבריו על מקורות והתיר לעצמו להביא דברי פוסקים שלא בשם אומרים. חכמי קושטא הזהירו מהוראותיו ור' אליהו ב"ר בנימין הלוי מקושטא מוכיחו עד כמה דברי תשובתו אינם ראויים לתלמיד חכם¹. ר' בנימין מתתיה הדפיס גם דברי המחלוקת הקשים בספרו והשלים הדפסתו בשנת רצ"ט. הוא לא נזקק לקבל רשות והסכמה מרבני ויניציאה, אבל השמיד דברי הפולמוס עם ר' בנדיט (סי' רנה-רנו) אחרי הדפסתם "מפני דרכי שלום"² ולא מחמת שרבני ויניציאה הכריחוהו

1 ר' אליהו הלוי, זקן אהרן, קושטא תצ"ד, סי' קפד, דף קא, ג. — 2 שם, סי' קצה, דף קו, ג ואילך. — 3 דף אחרון של גל' מו נדפס שנית ובראשו כתוב "כאשר גשלם הספר הסרתי ממנו הכתב שהיה בסימן רנ"ה ובסימן רנ"ו מפני ד"ש". אף סי' רנח קוצר ביותר, שכן גל' מז אין בו אלא שני דפים, כאשר העיר בראשו באיטלקית ובעברית. הדפים החסרים נשתמרו רק בטופס אחד או שנים.

לעשות זאת. בגלל פסקו של ר' עזריאל דאיינה נדחק הספר באיטליה¹. ר' יצחק גרשון מחכמי צפת, שהדפיס והגיה ספרים בויניציאה, כותב שר' מאיר מפאדובה "הדפיס עליו מדורות שכל דבריו פשוטים או דינים דפליג מדידיה אדידיה"². ומכאן אתה שומע שוב שגם ספר הלכה לא פיקחו עליו חכמי ויניציאה לפני הדפסתו. כנראה שלאחר שנדפס ונודע טיבו של הספר יצא מהר"ם מפאדובה נגדו ופירסם כרוז על כך, כדרך כתבי הפולמוס השכיחים של חכמי איטליה, וממנו לא הגיע אלינו אפילו טופס אחד³.

הדעת נותנת שפסקים אלה על בעיות היחיד והציבור שימשו אות אזהרה למנוע הדפסת תשובות של חכמי הזמן, שדברי פולמוס שבהם עשויים להרבות מחלוקת, לגרום להתנצחות ולא להוציא משפט לאשורו.

דומה, שבכך אנו מוצאים הסבר יחיד המתקבל על הדעת, כיצד בני הסמכא היותר גדולים בהלכה בתקופת התחייה באיטליה, אחרי ר' יוסף קולון, ר' יחיאל טראבוטו הראשון, ר' עזריאל דאיינה ור' משה פרוינצאלי, תשובותיהם נעתקו פעמים רבות ולא נדפסו, במקום שהדפוס מצוי ושרגילים היו להדפיס מכל הבא אל היד⁴.

אכן, הפוסק האיטלקי הגדול מהר"ם מפאדובה עצמו, משהדפיס בשנת

1 ש' אסף, שו"ת ר' עזריאל דאיינה, קרית ספר, כרך טו, תרצ"ט, עמ' 112—119. לעומת זאת השיב ר' יחיאל טרבוט, מגדולי בעלי ההוראה באיטליה, לקרובו ר' נתנאל ב"ר בנימין טרבוט בפינאלי: "שמח לבי ויגל כי אתה שוקד ללמוד תורה יומם ולילה. וספר בנימן זאב הוא טוב מאד. ומכל מקום יותר טוב בעיני שקודם קודם בכל יום ויום תעין ההלכה בהרי"ף ז"ל עם פי' ה' ר"ן ז"ל..." שו"ת ר' יחיאל טרבוט, כ"י הסמינר בניו-יורק (ר' להלן, עמ' 92), סי' קעט, דף שנא, ב. ודבריו נכתבו בכ"א בחשון שמ"ח בפירארה. — 2 ר' תשובתו שנדפסה בשו"ת ר' יום טוב צהלון (מהריט"ץ), ויניציאה תנ"ד, סי' קמת, דף קכג, ג. — 3 ומן המאוחר יכולים אנו להקיש על המוקדם, מה שמצאנו בשנת רצ"ט בענין שו"ת בנימין זאב, חוזר שמונים שנה אחר-כך. בשו"ת מהר"ם מלובלין (שע"ט) נדפסה תשובה (סי' יג) על המחלוקת שבין ר' אשר גרסיט ור' רפאל ציודאל. אחרי שנדפס הספר התרעמו בני ר' אשר גרסיט על דברי העלבון שהוטחו באביהם. חכמי ויניציאה הורו "לחזור ולהדפיס הדף הנ"ל ולהשמיט מן התשובה הנ"ל כל דברי דופי מדובר על החכם הנ"ל" וגזרו על כל מי שבידו ספר זה "יביא אותו דף י"ד ויחליפנו וימיר אותו רע בטוב" (ר' יהודה אריה ממדינה, שו"ת זקני יהודה, ההדיר ש' סימונסון, ירושלים תשט"ז, עמ' מד—מה; י' ריבקינד, דקדוקי ספרים, ספר מארכס, עמ' תכו—תכח). הביקורת לא היתה, איפוא, לפני ההדפסה. — 4 דעתו של זה היא שהסיבה שלא נדפסו תשובותיהם היא "נכיון שנשארו מעורים ביהדות האיטלקית, גם יצירותיהם נשארו מותחמות בתחומי הנקום... ומצאו להן מהלכים בהעתקים רבים" (קרית ספר, טו, עמ' 264). והיא הנותנת, כיוון שנותרו בכתב-יד לא נתפשטו בקהילות ישראל.

ש”ג בויניציאה תשובות רבו ואבי חותנו ר’ יהודה מינץ. התנצל על שכלל בו תשובות שלו. שלא היה עושה זאת אלמלא הפצרת תלמידיו: “הגיע השעה לעשו נחת רוח לתלמידי שהעמדתי אשר יום ידרשו ממני להעתיק להם השאלות ותשובות אשר נתהוו על ידי. אמרתי עתה אקום ואחבר אותם עם הפסקים של מ”ו”. נמצאנו למדים שעדיין היתה רתיעה להדפיס תשובות של בני הדור.

תקנות שלוחי קהילות איטליה בפירארה

בעצם הזמן הזה יצאה הגזירה על התלמוד וחודשים אחדים אחר-כך, בכ”א תמוז ש”ד, הותקנה באיטליה, בעיר פירארה, התקנה הראשונה בענייני הדפסת הספר העברי. באותו מעמד נמצאו מורשי קהילות ויניציאה, רומא, בולוניה, פירארה, מנשובה, ריגיינו ומודינה. הם דנו בשאלות העיקריות שהעסיקו אז את קהילות איטליה. הסכמה ראשונה² זה עניינה: “שלא יוכלו בעלי הדפוס להדפיס שום ספר שלא נדפס מעולם כי אם ברשות והסכמת שלשה רבנים סמוכים משלשה רבנים ועם הסכמת ראשי

1 דומה שראוי להביא כאן דברי יש”ר מקנדיאה בהקדמתו לס’ גובלות חכמה. וזה לשונו: “גם אני הייתי תמה על כמה גדולים ובפרט על רבתי אבותי שלמדתי אצלם, המאור הגדול אבי אבא זצ”ל שהיה עוקר הרים בפלפולו ומחדש בכל יום בהלכה והוא למד בישיבה יותר ממ”ה שנה ומלחמות ה’ נלחם עם אריות דבי עלאי. וכן א”א הגאון היושב על כסא ההוראה וממלא מקום אביו בעיר קנדיאה אשר אין ערוך אליו בלמוד התוספות. וקודם להם אבות אבותי המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם שכל ימיהם למדו ולמדו ולא הניחו אחריהם רושם מחכמתם הנפלאה, רק הפסקים והתשובות שהשיבו והויכוחים ופלפולים שעברו ביניהם ובין בני גילם גאוני עולם, וגם הם מפוזרים א’ הנה וא’ הנה כי לא כווננו לקבצם כדי להדפיסם”. תעלמות חכמה, באזיליאה שפ”ט, דף [ז, א]. — 2 ר’ המחברת תקנות חכמים לר’ יצחק ברוך הלוי מפירארה והערות שזח”ה, ברודי תרל”ט; L. Finkelstein, Jewish Self-Government in the Middle Ages, New York 1924, pp. 300–303. פינקלשטיין השתמש בכ”י ערבי נחל לר’ יחיאל טרבוט, כ”י הסמינר בניו-יורק דף 383א [עתה הגיע הצילום לידי והשוותי הטכסט לכתוב בסי’ רי, שממנו העתיק פינקלשטיין ולסי’ קעח, דף שג, ב שאף בו נמצאת הסכמת הספרים. ועיין להלן, עמ’ 92]. בפנקס מקרימונה שבאוסף מונטיפיורי, סי’ 94, מצאתי נוסח ההסכמות (דף 29א) ובראשו כותרת זו: “אלו הן התקלות נעשו בועד קלל”י”. כלומר מסדר הפנקס מלגלג על התקנות ועל מעמד ראשי הקהילות על-פי דרכו של באסולה (ר’ להלן). ההסכמה מקוצרת. נאמר בה “ברשות שלשה רבנים והסכמת ראשי הקהילה הסמוכה לדפוס. וזולת זה לא יוכל אחד מישראל לקנות הספר ההוא בקנס עשרים וחמשה סק’ לקופה”. נוסח ההסכמות נמצא גם בכ”י גינצבורג במוסקבה, סי’ 579 (צילומי במכון בן-צבי).

אחת הקהילות הקדושות הסמוכות אל מקום הדפוס, אם יהיה הדפוס בעיר קטנה, ואם יהיה בעיר גדולה אז תספיק ההסכמה מראשי הקהילה ההיא עם הג' רבנים סמוכים הנ"ל, ויהיה רשום² בהקדמת הספר שמות הרבנים וראשי הקהילה ההיא. וזולת זה לא יוכל שום אחד מישראל לקנות הספר ההוא, בקנס עשרים וחמשה סקודי³ לכל אחד מהקונים הספר ההוא, וילכו הכ"ה סקודי הנ"ל לקופת הצדקה ממקום הממרה⁴.

סמיכות הכינוס לשריפת התלמוד המציאה את החוקרים למדים שלא בא זה אלא לצורך זה⁵, ופירשו את התקנה ומה שבא מכוחה "הנהגת צנזורה פנימית על בתי הדפוס העבריים, ושתדלנות אצל ראשי הכנסיה, ובעיקר אצל האפיפיור, להקל מחומרת הגזירה שבאה להחרים ספריהם ולאסור את הדפסת התלמוד"⁶. הגדיל י' ונה, שקשר בכך גם ענין הפולמוס על הדפסת ספרי הקבלה. כל שנידון באותו פולמוס נתנו ענין לתקנת פירארה ותקנה זו בעיקרה לא באה לדעתו אלא למנוע הפצתם של ספרי קבלה, ולהתנאות בפני הכנסייה. ואלה מקצת דבריו: המהססים והמתנגדים להדפיס ספרי קבלה תמכו יתדותיהם בהסכמה משנת שי"ד "שהכריזה צנזורה על הדפסת ספרים עבריים חדשים, וזה בהתאם להוראות החקירה להגביל במידת האפשרות את פרסומם של ספרים עבריים. ומצד שני הם מרמזים שיש בהפצת ספרי קבלה סכנה לסייע בידי המסיתים, כי מכילים הם דברים שאפשר לטעות בהם ואשר המסיתים משתמשים בהם להעביר את היהודים על דתם"⁷. הנימוק הראשון מכוון לשלטונות להראות להן שממלאים רצונן שלא לפרסם דבר נגד הנצרות. הנימוק השני מופנה כלפי היהודים "ומוכר-חיים היו להבליעו בנעימות, כי לו הכריזו הרבנים איסור מפורש על ספרי הקבלה מפני הסכנה שישמשו כלי מכשיר להסתה ולהמרה, היתה הכנסייה

1 בנוסח המצורף לשו"ת ר' עזריאל דאיינה שבכ"י ירושלים כתוב "ראשי הקהילות".
 עיין ש' אסף, קרית ספר, כרך יד, עמ' 540. בכ"י ערבי נחל, דף שג, ב אחת מהקהילות, ובדף שפג, א ראשי אחת הקהילות. ומכאן שכך צ"ל. — 2 בכ"י ערבי נהל, דף שפג, א נמצאת הערה זו בכ"י אי"ש ג"ר: "נ"ל ויהיו רשומים או צ"ל ויהיה רשום בהקדמת הספר כל שם ושם מהרבנים וכו'". — 3 כבר ר' יצחק ברוך הלוי העיר על כך במחברתו, עמ' 8, ואחריו החרו-החזיקו כל שהזכירו תקנה זו (כגון פופר, עמ' 38—39, 67. ור' הע' הבאה). — 4 ר' המקורות המובאים בספרו של סימנסון עמ' 302—303, 501; עמרם, עמ' 387—388. — 5 מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי, עמ' 124.

דנה אותם כ'מעכבי הגאולה'". ראשי הקהילות ביחד עם הרבנים הרשמיים ממשיכים לטייל בעולם הריניסאנס. "תגובתם זו שמצאה את ביטוייה בתקנות ועד פירארה משנת שי"ד, מופנית כלפי חוץ, וכל כוחה בהגנה שלילית. גוזרים הם גזרה על ספרים חדשים, שלא יודפסו אלא בהסכמת שלושה רבנים מוסמכים ואת הספרים הנדפסים הם מתאמצים לזקק ולטהר מכל שמץ של דופי אנטי-נוצרי כדי ש'לא לתת מקום לבעל דין לחלוק'. זו היא סיסמתם". הרבנים הנודדים מסגלים לעצמם חלק מן התכנית של בעלי הריפורמה הקאתולית, המלחמה בריקבון המוסרי, דורשים מחכמי הדור לא להסתפק בהגנה שלילית "כי אם לנשות ידיהם על המנאפים ולגרש המפקרות מעל עיר ועיר..." ולא היססו לבער ספרי פילוסופיה שיש בהם דעות כוזבות¹. בניינו של זנה תלוי על בלימה², כי אם הדברים מכוונים להסכמת פירארה, מדוע התעורר הפולמוס הגדול והמצדדים והמתנגדים אספו מלא חופניהם נימוקים ואף אחד מהם לא הזכיר ענין התקנה. עלינו, איפוא, לחזור למקור ולהבינו כפשטו³.

1 שם, עמ' 125. זנה משתית דבריו על ר' עמנואל איש בניונטו, מגיה ס' מערכת האלקות, מנטובה שי"ח: "לא על ההסכמה תלונותי, כי יש לדון אותם לכף זכות למען אשר לא יקרב איש זר שאין לו עסק בנסתרות להדפיס דברים אשר לא כן וכו'" (דף ד, א). "הסכמה" זו היא לדעת זנה הסכמת פירארה שי"ד (שם, עמ' 128). ואם כן הרי שלדעתו כולה אינה עוסקת אלא בענין הדפסת ספרי קבלה, כי כך מוכח מדבריו של ר' עמנואל בניונטו. ולא חש ולא הרגיש שאין זו אלא הסכמת חכמי וויניציאה, שר' ישראל יעקב ב"ר רפאל פינצי מפיסארו, מן המתנגדים להדפסת ספרי הקבלה, מזכירה בפסקו. וזה לשונו: "שרבני וויניציאה כמו החכם השלם כמהר"ר מאיר יצ"ו מפדואה והזקן חשוב מלא חכמה הגאון כמהר"ר אליה [חלפן] יצ"ו הרופא וחבריו אשר כבר גזרו קודם גזירת נחש על כל איש, שלא ירים ידו לדפוס שום ספר של קבלה. כי כן עיני ראו בגזירה ההיא וחתמתי שמי עליה... איך לא יקומו עתה למלחמה נגד האנשים הפושעים, כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתם בטבעת המלך אין להשיב". ש' אסף, מקורות ומחקרים, ירושלים תש"ו, עמ' 246. ועיין י' תשבי, הפולמוס על ספר הזוהר במאה השש-עשרה באיטליה, פרקים א, מכון שוקן, ירושלים תשכ"ט, עמ' 137, 145, 166. — ² בדעתי לדון בכך ברצות ה' במקום אחר. וכבר ערער תשבי בעניינו של זנה שההסכמה שבדברי ר' עמנואל בניונטו אינה כלל ענין לתקנת פירארה. על חילוקו של זנה בין רבנים רשמיים ונודדים באיטליה ר' גם דבריו של ש' סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, עמ' 459. — ³ זנה שומע מדבריו אלה של ר' עמנואל בניונטו נגד ההסכמה: "כי היה להם לראות תחלה את אשר כבר עשוהו אם יש בהם נפתל ועקש", תלונה על הרבנים בפירארה, "שלא גזרו גזרת ביקורת אלא על ספרים שלא נדפסו, אבל לא על ספרים נדפסים (את אשר כבר עשוהו), דוגמת הצנזורה הנוצרית" (שם, עמ' 128). אף שמע מכאן "הד קולו של רב נודד אחר, ר' משה באסולה" בהשגותיו לתקנות פירארה שיובאו להלן, ומסיים: "האין זה קולו של פאולו הרביעי נגד ספרי מינות?". ברם קריאה ללא עקמומיות אינה יכולה

ההסכמה צורך ספרי הלכה ומחברים בני הזמן

במעמד פירארה דנו בעניינים הרבה, כגון ההליכה לערכאות של גויים, דיני בוררות, חזקה, קידושין והלוואה בריבית. נוסח ההסכמה הראשונה מעיד על עניינים אחרים. זעמה של הכנסייה נפל דווקא על ספרים שכבר נדפסו, כגון התלמוד, ובהסכמה מדובר אך ורק ב"ספר שלא נדפס מעולם". הרחקת רמזים הפוגעים בנצרות או שהכנסייה אסרה אותם דייה שתיעשה בידי תלמידים והדיוטות ולכך אין צורך בהסכמת שלושה רבנים סמוכים משלושה. חייב הדפסת שמות המסכימים אין לו דבר עם הענזורה, כלום רצו להתפיש אותם ערבים? מכאן שהדבר נדרש לענין הסמכות. ולא זו בלבד, האיסור לקנות ספר שאין בו הסכמה והקנס למי שעבר על כך לאיזה צורך בא? הן אם בפחד הכנסייה מדובר, היא תעשה את דינה והקנס היה צריך ליפול על המדפיס והמביא לדפוס. קבלת הסכמתם של ראשי הקהילה לא נדרשה אלא לענין שבתחום הארגוני של הקהילה, שכל הסכמה היו הפרנסים מאשרים אותה. מכלל זה אתה שומע שזימון מאורעות מקרי היה כאן.

ההסכמה צורך ספרי הלכה ומחברים בני הזמן

ההסכמה נועדה לספרים שהחלו מחברים להדפיס בחייהם, שאלות ותשובות שנמצאו בהם עניינים אישיים של הצדדים, כגון שו"ת מהר"ם

לפרש מובאה זו אלא על ההסכמה הכוללת שלא להדפיס ספרי קבלה שהיה להם להגבילה ולא לצאת בהכרזת האיסור לפני ההדפסה אלא לאחריה, משבדקו את הספר. שכן לדעת בנינוטו המהדורה המתוקנת של ס' מערכת האלקות שהוציא מתחת ידו היתה מתקבלת גם על דעת האוסרים אלמלא קדמו ואסרו כל ספרי הקבלה.

1 ר' למעלה, עמ' 35. — 2 מאז נדפס בית יוסף וכעשר שנים לאחר-כך כתבו חכמי איטליה דברים קשים ביותר נגד חיבורים של בני זמנם, וראוי להביא מקצת הלשונות. ר' אליהו מגחם חלפן הרופא, מחכמי ויניציאה, כותב בהקדמה לבית יוסף, יורה דעה (שי"א) על מה שבין הראשונים לאחרונים, ולאחר שמזכיר הוא את הראשונים כותב על "הבאים אחריהם כמעט העלו חרס בידם, כי לרוב הפוסקים וספרים מספרים שונים אשר יצאו לאויר העולם אחרי פרסום המלאכה מהדפוס, וכל אחד נוטל עטרה לעצמו לחבר ספרים וללקוט אחרי העמרים באומרו, מקום הניחו לי אבותי להתגדל ולא להתגדר ולעשות לי שם בגדולים, שיהיה שמי חקוק בעט ברזל ועופרת. ועל כיוצא בזה נאמר: ועשות ספרים הרבה אין קץ וגו'". כנגדם מעמיד הוא את מרן ומשבח את חיבורו: "ראה הרבה, חכמה ודעת יבקש לכלות הקוצים מן הכרם מהאספסוף אשר התאוו תאוה לעשות להם שם ובנפה נקייה קלט את הסולת". אף מהדירי "קיצור מרדכי וסימניו", קרימונה שי"ז, קובליב על שמורי ההלכה החדשים מלקטים מספרי הקודמים, מגבכים דברים ואינם דנים דין לאמיתו. וזה לשונם: "משרבו

מפאדובה. עצם הדרישה לשלושה רבנים מוסמכים משלושה, דומה שאינו אלא לענין שבדין. באיטליה רבו הרבנים שלא שימשו כל צורכם ולא מילאו כריסם בש"ס ובפוסקים ולכן, כבר בדור הקודם, שיגר ר' עזריאל דאיינה, הפוסק הגדול באיטליה, שישב בסביוניטה, קול קורא לקהילות שלא לסמוך את מי שאינו ראוי ו"לא יהיה נסמך רב אם לא בעצת וברשות שלשה רבנים, כדתנן סמיכה וסמיכת זקנים בג"י¹. אחריי בא מהר"ם מפאדובה וגזר "שמכאן והלאה לא נסמך גברא לא למהר"ר ולא לחברות כי אם על ידי שלשה רבנן סמיכי למהר"ר, שיסכימו יחד לסמיכה ההיא... שהם בג' עיירות. אכן סמיכה חברות אפי' ע"י ג' מעיר א"י². כיוצא בזה אתה מוצא בהסכמתו של מהר"ם מפאדובה, שגם אם תותר הדפסת התלמוד "לא יהיה מותר ולא יהיה רשות להדפיס שום ספר קבלה אם לא ברשות שלשה רבנים משלשה מלכיות, סמוכים באמת וביושר

התלמידים שלא שמשו כל צרכם, רוצים להדבק בדרכי יוצרם ולהתדמות במדותיו, מה הוא צופה מסוף העולם ועד סופו בסקירה אחת, כמוהו יהיו מעשיהם ובהבטה אחת בכל הפוסקים יעלו שמים ירדו תהומות להכניס תילי תילים של הלכות במלא נקב מחט סדקית. ואת הדבר הקשה ישפוטו הם כפי שכלם, יתלו באילן גדול פימו דברו בגאות... ומתוך כך יצא משפט מעוקל... ובגד בוגדי' בגדו ובגדי פרושי' מדר"ש לעם הארץ ותור' מתבזה על לומדיה". כנגד המתהדרים בדברי אחרים ואינם יורדים לעומקא דדינא מוצאים אנו תלונות גם על מהדירי ספרים, שאין לבם לתקנת הספר אלא לעשות רווחים. הרופא יעקב מרקריאה, המדפיס הנודע מריונה די-טרינטו, משבח תכנית הוצאת הספרים של ר' יוסף אוטולינגי, ראש ישיבת קרימונה, שהוא עצמו היה שותף לו, בהקדמה לספר רב אלפס, הוא הספר הראשון שהדפיס. ואלה דבריו: "יודי כראות יוסף כי יש שבר, וראה כי אזלת יד הספרים וכשל עוזר ונפל עוזר, כל איש לבצעו פנה, אין מכוין לבו לשמי' ודורש טוב לעמו, והדופסי' והמדפיסי' יצר מחשבו' לבם רק לאצור למטה ולקבוץ על יד, ירבה להביא כסף לביתם, ויטו אחר הבצע... ולא העלו על לב אם הוא כספר החתום ובלתי מוגה, קנא לה'... עת לעשות לה' להדפיס ספרים, ולא שת אל לבו כי היתה הרוחה, אך לשמה הוא עושה...".

תגובות חריפות אלו על ספרים של מחברים חדשים ומהדורות חדשות בלתי מתוקנות, מעידות ששוב לא היתה רתיעה מהדפסת ספרים חדשים וחומת הדפוס נפרצה. לאמיתו של דבר, הצעקה גדולה מן המעשה, שכמעט לא ידועים לנו חיבורים חדשים שנדפסו באיטליה בשנים הללו, ואפשר שהגדישו את הסאה כדי לבלום את הזרם החדש בראשיתו. אף-על-פי-כן דומה שצריך להיות שנדפסו כמה ספרים. כלום אבדו ולא הגיעו לידינו? יש להניח שתגובות אלו העמידו בפני המחברים החדשים מחסום וביטלו מחשבתם להדפיס ספרים.

1 סנהדרין משנה א. גמרא דף יג, ב. ש' אסף, שו"ת ר' עזריאל דאיינה, קרית ספר, כרך יד, עמ' 551. — 2 ר' נוסח "החומרה", י' זנה, לתולדות קהילת בולונייה בתחילת המאה הט"ז, HUCA, כרך טז, תש"ב, ע"א עה. ועיין דבריו של זנה על כך בעמ' מז.

כמנהג, אשר הם ראשי קהילות יצ"ו¹. ודוק שאין המכוון לבחינת מהותו של ספר, אם ראוי הוא או לא, אלא שהשאלה היא עקרונית אם יש להתיר הדפסת אותו ספר, והיא בכלל דין תורה. כימי דור אחר-כך, בתקנת החזקות שהותקנה בקרימונה בשנת שמ"ב, חוייבו בעלי דין "לבא לפני שני חכמי ישראל המוסמכים להוראה ולקבל תשובה מהם"². והדברים נמשכים למה שלמעלה, ומאששים הסברה שגם בשאלוניקי לא נצרכו כל חברי מעמד מרביי: התורה שבעיר לבחון טיבו של ספר אלא בשל כך.

על הסכמה זו, הראשונה, של מורשי הקהילות באיטליה באה השגה חריפה מר' משה באסולה, שייוחדה דווקא לספרים שבתחום אחר (ר' להלן). ברם, אין ספק שאף הוא חרד מהדפסת ספרי פסקים שלא כהלכה. על התקנה השלישית, שלא יכתוב הרב פסק אלא אם כן ברצון שני הבעלי דינין, העיר שיש בכך הוצאת לעז על הרשב"א, הרא"ש ומהרי"ק ודומיהם. "אמנם עתה כי רבו הפורצים גדר התורה לכתוב פסקים כרצון איש ואיש כל הבא למלאות את ידו ואת הישרה יעקשו, וראוי לגמור ולגזור, שכל רב דאזיל בתר שמא ולא אזיל בתר טעמא וחשוד אממונא, לא יכתוב פסק ולא ידין אפי', מרצון שני החלקים"³. השגתו על התקנה הרביעית, שבאה למנוע מרב של קהילה אחת לבוא בגבולו של רב מקהילה אחרת, היא על הסמכות היתירה הניתנת לרב הרשמי: "עוד הוסיפו סרה לאמר, כי במקום שהרב ממונה מקהל או מראשי הקהל לא יוכל רב אחר אפי' מהעיר ההיא לעשות שום גזרה, א"כ יבנו במה לעצמם ויעשו מה שלבם חפץ עם הרב אשר הקימו עליהם, אכיל דלאו דיליה ובהיל לאסתכלא בהו. וראוי ליסר הרבנים הגוזרים שלא כדין ושלא כהלכה".

עיון מדוקדק בדברי ר' משה באסולה "המעולה שבין הרבנים הנודדים"⁴, מלמד שלא רק להגן על חבריו שלא השתמשו בתגא, יצא, כפי שאפשר

1 פרקים, שם, עמ' 164. — 2 פינקלשטיין, שם, עמ' 311. תקנה זו הסכימו עליה חכמי ויניציאה. — 3 תקנות חכמים, עמ' 14. השגות אלו לא נדפסו בספרו של פינקלשטיין. תקנת הנוסח על-פי כ"י מונטיפיורי הנ"ל. — 4 זנה, לתולדות קהילת בולוניה, עמ' מו. בעמ' מד מכנהו "אחד המעולים בין הרבנים הנודדים". ולא היה מן הרבנים הקבועים שסמכותם נודעה על הקהילה. לעומתו מעמידו תשבי בשורה של גדולי חכמי איטליה שדעתם היתה נשמעת. ר' מאמרו הנ"ל, עמ' 149, 164. בדבריו על התקנה הרביעית כותב זנה, שזו מגמתה של השגת ר' משה באסולה ואילו התקנה השלישית (עמ' מו) היא לדעתו "מכוונה בעיקר נגד הרבנים הנודדים בשירותם של הבנקירים העשירים", ועל כן כתב באסולה את דבריו החריפים.

להסיק מן ההשגה לתקנה הרביעית, אלא יצא חוצץ נגד כל הפוסקים החשודים במשוא פנים. תחילה דיבר ברבנים שהיו נזקקים לדורשיהם ומקבלים מהם טובת הנאה, ודבריו אלה דווקא ראוי ליחסם לרבנים המכונים “נודדים”, ואחר-כך הזהיר רבנים רשמיים, שעשו רצון ראשי הקהל. חשדו התעורר בכוונתם, שלא נתנו סמכות זאת לרבנים אלא כדי שיפיקו רצונם ולמנוע מאחר שיבטל דבריהם. בכך אנו מסירים חשד כפול מר' משה באסולה. לא רק שלא נשא פנים לרבנים “הנודדים”, אלא גם שלא בא להגן על ספרי הלכה מכתבי הפילוסופיה ולהתיר הדפסתם בלא כל פיקוח. אלא דיבר על מכלול נושאייהם של הספרים. אם כן השגתו על ההסכמה הראשונה לא יצאה כדי לבטלה. מבקש הוא להוסיף איסורים והגבלות על מה שלא נאמר בה ועל הנושא העיקרי, ספרי ההלכה, הסייע דבריו למקום אחר. כדרך פולמוסן חריף, ביקש הוא להשיג על כל תקנה ותקנה ולפיכך פיזר טענותיו גם אם ראוי היה לכנסם. רגלים לדבר, שחששות מפני פוסקים מעין אלה, של הללו ושל הללה, היו ביסודה של התקנה. עיוות דין יכול היה לצאת מתחת ידי מחבריהם, מספרים אלה היו שותים התלמידים והוראותיהם יכול שהיו מתקבלות לאחר דורות, כפי שהשכיל להסביר זאת יש”ר מקנדיאה.

ספרי פילוסופיה

מכאן אנו באים להשגתו של ר' משה באסולה על ההסכמה הראשונה. וכך הם דבריו: “חבל על דמשתכחין ולא אבדין, כי לא שתו לבם אל הספרים אשר כבר הדפיס שלמה עטיא, ופי' אגדות נעשה בדפוס מחדש, ושאר הבלים אשר ראוי לשרפם ואסור לקרוא בהם”. הספר שהדפיס ר' שלמה עתיה, כנראה שהוא פירוש תהלים שלו שנדפס בויניציאה בשנת ש”ט¹. לא מחוור בשלמה יצא קצפו על ספר זה. לא מצאתי בו דבר של פסול. באין נקודת אחיזה מקום ניתן להשערה שר' משה באסולה חרץ דין זה משום שפירושו של ר' שלמה עתיה הוא בדרך הדרוש שהחל להיוסד בבתי מדרשם של חכמי תורכיה. שיטה זו לא ערבה לחיכו של ר' משה

¹ שזח”ה, שם, עמ’ 11. הוא משער שפי' אגדות הוא עין יעקב.

ספר תהלים

לפי שהפצתי לתת תושבחות לאלרס נוראתהלות
התחלתי לפרש ספר זמירות
דוד בן ישי אמרות טהורות

והסדר שתפסתי היא זאת: ראשונה אפרש המלות הזרות של כל פסוק
ופסוק וגם החבר שלה כמונהג בשאר הספרים ואם יהיה מלה שיהיה
לה שני סרשים כפי הסרשים שלה אפרש הפסוק ואביא גם במקומות
הנרבים ראיה נורטי ומהלך דרך ומבן עזרא וגם מה שדברו רז"ל על
אותו הפסוק כפי אשר תשיג ידי ותדע שכל זמן שאומר או יאמר הוא
מבד דוחק או קושיא שיש בפירוש הקודם או בעניין או באיזו תיבה
מהפסוק ועם היות שלפני תהלים אי אפשר לתת סדר לפי שהם
כאמרים בפסוקים דבות כפי מה שהיה קודם לו ואחרי לעתיד ואחרים
למעבר שכלתי איפשר לתת להם סדר לפי שתפסו כל הכתובים הדרך
שתפש משה דבני שאין מוקדם ומאוחר בתורה אבל לכל מזמור
ומזמור אבי עושה שיהיו הפסוקים מוקשרים אל לאלו ובקנת
מזמורים דברתי על דרך האמת לפי שאי אפשר בלאו
הכי כמו במזמור הבו לי בני אלילים וגם במזמור אלרי
בך בטחתי ל אבושה ובמזמור בשמתי את טעמי
וגם ביאמרו באלוי וגם ביושב בכתר עליון
סקראו זל שיר של פגעים וגם באשרי
משבי ביתך וגם באלפכיתות ואבי
מתחן לכל מי שיראה אותו
שיקנה באופן שלא ימנע
איש ממנו חכשי הלא
מנער היא ותמי
כשני

תהלים עם פירוש ר' שלמה עתיה ש"ס

באסולה וסבר שהן דרשות של דופי. ודומה שעל ספרים כגון זה התריע גם יש״ר מקנדיאה בתלונתו על הדפוס: “ויותר מכלם המחברים בחכמות בקבלה והעושים לפסוקים ולמאמרים כונים וצורות ע”ד השכל או הרמז שדעתם אצל כל אדם בטלה ולא יטה לארץ מנלם”¹.

פ”י האגדות, אין ספק שהוא “פרדס רמונים על הגדות החכמים” לר’ שם טוב ן’ שפרוט שנדפס בשנת ש”ד בסביוניטה. הוא מפרש את אגדות חז”ל בדרך אליגורית והמתפלספים². באותו זמן ממש דן גם ר’ יהוסף אשכנזי, שנודע אחר-כך בכינוי התנא מצפת, את ס’ פרדס רמונים לשריפה ומקלל את מחברו קללות נמרצות: “כי באמת כל המסתכל בדברי בעל פרדס רמוני ורואה דרכיהם, רואה שכל דבריהם שבושים והבלי’ וזה דרכם הרעה שכל מקום שמוצא’ דבר נס הם מכחישי’ אותו, ואינם אומרי’ שהנסי’ אינן באפשרות אלא מביא עליהם מצד אחר עד שהם נופלי’ מאליהם... והנה המין הבליעל הזה בעל פרדס המיני’ הרבה הרשיע לדבר בספרו עם שכפר בה’ ובתורתו, וע”כ נקללנו בכל לשון, אוי לו ואוי לנשמתו, ישחקו עצמותיו, כי חטא והחטיא וע”כ נשמתו בגיהנם... ימח שמו וזכרו מלהזכירו בזכרון בר ישראל...”³. אין ספק שבעלי ההלכה והקרובים לקבלה ראו בפירסום ספר זה סכנה גדולה, בייחוד אחרי שריפת התלמוד והחשש שהפילוסופיה וספרי החול יתפשו את מקומו. ר’ יוסף אשכנזי סבור שכל הגזירות והצרות אשר עברו בזמנו באו אחרי הדפסת ספר מורה נבוכים בוינציאה בשנת ש”א. האווירה כולה נעשתה רוויה רוח השכלה פילוסופית. המדפיסים נתנו עינם בהדפסת ספרי פילוסופיה והדרשנים דורשים בקהל בדרך הפילוסופיה⁴.

1 הקדמה לס’ נובלות חכמה, בס’ תעלמות חכמה, באסיליאה שפ”ט, דף [ז, ב]. —
2 בנוסח שפי’ שזח”ה כתוב “שעשה בדפוס” וממנו מתעורר קושי לזיהוי הספר. אבל בכתב-היד כתוב במפורש “געשה בדפוס”, כפי שהובא למעלה. ראוי להעיר שבראש הספר ובסופו רומז המהדיר ר’ שלמה יצחק ב”ר זעקל אשכנזי ירושלמי לשריפת התלמוד. —
3 ג’ שלום, ידיעות חדשות על ר’ יוסף אשכנזי התנא מצפת, תרביץ, כרך כח, תשי”ט, עמ’ 77–78, 233. הקללה נאמרה על המן בלשון זה: ימח שמו וזכרו ונמח זכורו מלהזכירו בזכרון קדוש. מן הפיוט אל נא לעולם תערוץ לשבת זכור. מחזור אשכנז, סביוניטה-קרימונה ש”כ, דף לו, א. ועיין אוצר השירה והפיוט, סי’ 3870. — 4 שלום, שם, עמ’ 75. זה היה גם אחד הנימוקים למדפיסי ספרי הקבלה. ר’ עמנואל בגיונטו משתמש בלשון החריפה של באסולה בהקדמה לס’ מערכת האלקות. ר’ דף ג, ב (דבריו הובאו בעמ’ 73, הע’ 2. ועיין

כלום נתקבלה תקנת פירארה?

דבריו של ר' משה באסולה מלמדים גם על מה שלא התכוונו, לפחות לדעתו, מתקני התקנה, שהם דיברו בכל ספר בדרך כלל וברור שהתכוונו בעיקר לספרי הלכה, שהמחברים החלו להדפיס בחיים חיותם. באסולה ראה את הנגע דווקא בספרי פילוסופיה והדרוש שבדרך המושכלות, שאם לא כך מה בא להשיג עליהם? אם הסכמה זו כוחה היה יפה גם לספרים שמובאים בהם דעות פילוסופים, ספק אם היה ר' עזריה מן האדומים יכול להדפיס בשנת של"ד את ספרו מאור עינים. הגבלת העיין בספר באה אחרי הדפסתו. חכמי ויניציאה ואחריהם רבני קהילות אחרות, הסכימו שלא יוכל איש "להחזיק ברשותו החבור הנז"ל ולא דנוהו בגניזה אלא תבעו קבלת "רשות בכתב" מחכמי העיר¹.

הטעם שלא חייבו הדפסת נוסח ההסכמה בשלימותו נראה ברור, שדי היה להם למתקנים שתינתן ותירשם בפנקסי הקהילה, שכל עיקרה אינו נוסחה אלא פירסומה, ולכן הסתפקו בהזכרת שמות המסכימים בספר.

כלום נתקבלה תקנת פירארה?

מוסכמה שאין עוררין עליה היא, שתקנות אלו נתקבלו ונתפשטו בקהילות איטליה. לפיכך לא נמצא מי שיבדוק באיזה מקומות נתקבלו התקנות ובאיזה אופן ועד מתי נהגו על-פיהן. כבר מהשגתו של ר' משה באסולה, מגדולי חכמי איטליה², היה מקום לשאלה, אם חכם זה מצא בתקנות דופי וליגלג עליהן, כלום באמת נתקבלו ההסכמות?

והנה, הספר היחיד שנדפס בפירארה שבו נמצאים שמות הרבנים המסכימים הוא ספר איסור והיתר לר' יונה גירונדי, שנדפס בשנת שט"ו. מעברו השני של השער כתוב: "נדפס פה פירארה ברשות שלשה רבני העיר הלא המה הגאון האלוף עמוד הימיני מהר"ר ברוך עזיאל חזקישו יצ"ו והחכם השלם חריף כבן עזאי בשוקי טבריא בפילפול וראיה מהר"ר

גם דף ד, א). בטרוניה זו יצא גם ר' עמנואל ב"ר גבריאל מקורפולי בהקדמתו לספר הזהר, "על המדפיסים ספרים חצונים, הם אשר כל עקריהם מיוסדים על אדני ההגיון והפילוסופיא, ושמו אותם לראשיהם כגולת דדהבא...". זהר בראשית, דף [ב, ב].

1 D. Kaufman, Gesammelte Schriften, Vol. II, Frankfurt 1915, pp. 91-92.

2 ר' עמ' 85, הע' 4.

אברהם יצ"ו מרוויגו ואחיו איש חסיד ירא אלהים פטיש החזק טובינא דחכימי מהר"ר ישראל מרוויגו. הלא המה שלשה רועים וגם בהסכמת פרנסי ק"ק פירארה". שמותם נזכרו שלא כפי שהותקן בהסכמה¹. בשנה שלאחריה נדפסו ספרים שמבחינת טיבם בוודאי היה מקום לשאילת חכמים כגון ספר האמונות לר' שם טוב וכן "השגות שהשיג החכם ר' משה אלאשקר ז"ל על מה שכתב רבי שם טוב בספר האמונות שלו נגד הרמב"ם". ספר זה הוא של חכם בן הדור, והביאו לדפוס ר' ברוך עוזיאל חזקוני מרבני פירארה שגמנה עם חברי המעמד בשנת שי"ד וחתם על התקנות. בהקדמתו לספר לא הזכיר כלל שמות החכמים והפרנסים שהסכימו להדפיסו. ואכן לסברתם יפה התרעמו מדפיסי ספרי הקבלה שספרות הפילוסופיה מתפשטת ואין עוצר. "ולא עמד איש לגדור את פרציהם"².

מערכת האלהות שנדפס בפירארה בשנת שי"ח, יצא עליו איסור מר' משה באסולה ומהר"ם מפאדובה, אבל לא בגלל שלא הסכימו עליו הרבנים והפרנסים, אלא משום שביקשו למנוע הדפסת ספרי קבלה, ובייחוד שנכלל בו פירוש קדום "הנותן טעם לפגם על פי ארסטו ופילוסופי" אחרים³. ואכן ר' עמנואל איש בניונטו כותב בהקדמה למערכת האלהות שהדפיס בשנת שי"ח במנטובה "ואני במוטב תלתא נטעתיהו שורק כולו זרע אמת, לא יראה ולא ימצא בו דעות אריסטו ותלמידיו ושום דבר מילדי נכרים"⁴. כלום רומז שעשה זאת בהסכמת שלושה רבנים?⁵ אף-על-פי-כן לא עמדה לה למהדורה זו הצנזורה ואף אותה גינו⁶. הצד השווה למתנגדים להדפסת ספרי פילוסופיה וספרי קבלה הוא, שמא "יניחו תורה שבכתב והפוסקי בקרן זוית ולא יקראו בגמרא ולא במשנה, כי גרסה נפשם לתאבה אל הספרי חדשים מקרוב באו... ונמצאת תורה משתכחת מישראל", ולפיכך קבע ר' משה באסולה שכל זה עד שתותר הדפסת התלמוד.

בסביוניטה נדפסו ספרים העוסקים באמונות ודיעות ללא בדיקה. ס' לחם

1 זנה מעיר על שינוי, שבהסכמה נקבע שהמשות יזכרו בשער ואין הדבר כן. בהסכמה כתוב במפורש בהקדמה. ר' מאמרו Expurgation of Hebrew Books, Bulletin of the New York Public Library, Vol. 46, 1942, p. 990. 2 ר' עמ' 88, הע' 4. 3 ר' נוסח החרם, תשבי, שם, עמ' 152, 163, ומסקנתו בעמ' 166. 4 דף ג, ב. 5 תשבי (שם, עמ' 170) מפרש זאת על גוף הספר ושני הפירושים. 6 שם, עמ' 171. 7 ר' משה באסולה בנוסח החרם, שם, עמ' 160.

יהודה לר' יהודה לירמה, שנדפס בויניציאה שי"ג ונשרף כולו עם התלמוד בחשוון שי"ד, חזר ונדפס בחודש אב בסביוניטה. יש בו דברי ביקורת קשים על הרמב"ם, שהם חריפים בלשונם מן המהדורה הראשונה, ואף-על-פי-כן לא נזקק להסכמה ואיש לא עיכב בידו. רק אחרי הדפסתו נתלשו דפים אחדים מן הספר¹. רק במהדורה הראשונה של ספר מהרי"ל שנדפס בשנת שי"ז, צוין בשער: "ברשות שלשה גדולי עולם הלא הם נקובים בשמות בסוף הספר". אבל שוב אין זה כפי המתקן ולא זו בלבד אלא שלא ידוע טופס שבו נזכרו שמות המסכימים². מויניציאה שהדפוס העברי חודש בה בשנת שכ"ד, לא ידוע אפילו ספר אחד שבו נזכרו החכמים המסכימים. הוא הדין לדפוס קרימונה, ריווא די-טרינטו ופאדובה.

נמצאנו למדים כמה גופי הלכות: א. הסכמת פירארה לא נעשתה בשל גזירת הכנסייה ולא בשל ההתגוננות מפניה. ב. ההסכמה נועדה בעיקרה לספרי הלכה ושני הספרים ששם המסכימים נמצא בהם הם ספרי דינים ומנהגים. ג. הדעת נותנת שנועדה גם להגביל הדפסת ספרים של בני הדור שטרם עברו כור ההיתוך של העיון והזמן. ד. ספרי קבלה לא נכללו באיסור, שאם לא כן לא יובן הפולמוס הגדול שהתעורר אחר כך מבלי שאיש מן האוסרים יסתמך עליה ולא יזכירה אפילו ברמז. ה. לא היתה ביקורת על ספרים מבחינת אמונות ודעות ועל כך התאוננו מתנגדי הפילוסופיה; בחינה זו ספק אם צריכה היתה להיעשות בשלושה. ו. ההסכמה לענין הספרים לא נתקיימה זמן הרבה. העתק הסכמות פירארה שבפנקס הקהילה במנטובה קיימו ר' ברוך עוזיאל חזקישו מרבני פירארה בכ"ה בכסליו שכ"ב³ ושנתיים אחר-כך נעתקו בבולוניה⁴. לא ברור אם בשביל העניינים האחרים שבהסכמות⁵, והדעת נותנת כן, שבזמן הזה לא היה בית דפוס בבולוניה.

1 טופס, כנראה יחיד, של מהדורת ויניציאה נמצא בספריית הבודליאנה באוקספורד וצילומו במכון בן-צבי. מר יוסף הקר מקווה לעסוק בהשוואת שתי המהדורות. — 2 זנה, ר' הע' 1 בעמ' הקודם. — 3 סימונסון, שם, עמ' 285. — 4 ש' אסף, שו"ת ר' עזריאל דייאנה, קרית ספר, כרך יד, תרצ"ח, עמ' 540. שני האישורים שבכ"י ירושלים נמצאים גם בכ"י גינצבורג 579 (ר' עמ' 80, הע' 2) והיו גם בכתב-היד שהעתיק ממנו ר' יצחק לאמפרונטי (פחד יצחק, ת' עמ' קנט). אנשי בולוניה העתיקו התקנות מטופס מנטובה, שכן נמצא בו נוסח הקייום של ר' ברוך עוזיאל, אלא אם כן חכם זה שלח בזמן אחד העתקים מקויימים לכמה קהילות. — 5 חכמי איטליה מזכירים הסכמות פירארה בענין החזקות פעמים רבות, ר' בתעודות שפי' זנה, הועד הכללי באיטליה — אב לועד ארבע ארצות בפולין, התקופה,

אבל אפשר גם שנזדקקו להסכמת הספרים לא לצורך הדפסה אלא לצורך איסור קניית ספרים שלא ניתנה הסכמה להדפסתם. מכל מקום דומה שהסכמת הספרים היתה בת תוקף זמן קצר, כעשר שנים, ולא נשתמרה כצורתה. משחודשה מלאכת הדפוס בויניציאה נראה ששוב לא היתה כל זיקה אליה.

חידוש תקנת פירארה

בחינתה של הסכמת מורשי קהילות איטליה בענין הספרים, נעשתה על-פי תעודה חדשה, שנתגלתה אחרי השלמת הספר הזה. לא נותר מקום לספקות בכל אשר נאמר למעלה על מהותה וזמן קיומה. התעודה היא הסכמה שנעשתה בפירארה בשנת שמ"ו, וכלולה היא בקובץ תשובותיו של ר' יחיאל ב"ר עזריאל טרבוט מאסקולי, שהיה רב בפירארה. התשובות סודרו ונעתקו בשל קרובו החכם המפורסם ר' אברהם יוסף שלמה גראציאנו, הנודע בכינויו אי"ש ג"ר, ונקראו "מערבי נחל". כתב-היד נמצא בגנזי הסמינר בניו-יורק וסי' 61455. מן ההסכמה ודבריהם של כמה מחכמי איטליה שהסכימו עליה וכן מהערותיו של אי"ש ג"ר, דומה שהתמונה מתגלה עתה בפנינו במלוא בהירותה. ואלה דברי ההסכמה:

תורף ההסכמה מהספרים > שלא² להדפיסם אלא עפ"י התקנה וההסכמה הראשונה שעשו מעלות המורשים מהקהלות הקדושות אשר באיטאליאה משנת שי"ד לפ"ק, וסימן לדבר ואל שדי"י יתן לכם רחמים. ועתה החזירו עטרה זו ליושנה חכמי הדור הזה, היינו על הפרט הראשון מהדפסת הספרי' כאמור בשנת שמ"ו לפ"ק ליצירה. ומפני שמע' הגאון כמוהר"ר יחיאל טרבוט מאסקולי המחבר זצוק"ל הזכיר כאן התקנה הראשונה הנ"ל עם

ספר לב-לג, תש"ח, עמ' 668—675. ועיין גם פינקלשטיין, עמ' 307—315. גם גזירת היישוב "חזרה ונשנית בשנת שמ"ב מגדולי הרבנים שהיו באותו פרק והוכרזה בכל בתי כנסיות ברומה וויניציאה וקרימונה ונדפסה במצודתם". תשובת הרמ"ע, זנה, שם, עמ' 671. אף ההסכמות שלא להדפיס ספרי קבלה, שנעשו על ידי גדולי איטליה בתמוז שי"ח, לא נשמעו להן. ר' תשבי, עמ' 172—173. הגיעה השעה שייחד מחקר מקיף על תקנות פירארה, לאחר התעודות הרבות שנתפרסמו על כך בייחוד על-ידי זוה.

1 סי' קעה, דף שג, ב-שנא, א. ר' תצלום מול השער. ועיין למעלה, עמ' 80. — 2 הדברים שבסוגרים משולשים הם של אי"ש ג"ר.

אחוזת מריעיו, לכן העתקתיה לקמן בסימן ר"י, והיא שייכה להכתב אחרי ההסכמה השניה הזאת אשר מחמת שנסתרה מנגד עיני עד עתה, לא העתקתיה כאן אלא בסימן הנ"ל.²

כאשר שמענו שיש קצת אנשים חכמים בעיניהם שממשמשים ובאים לחבר ספרים ולהביאם אל בית הדפוס להוסיף עלינו להג הרבה יגיעת בשר כדי למכרם בעיירות ולהטיל מלאי לתוך כיסם. על הראשונים שנדפסו מבני זמננו אנו מצטערים, כי בקצתם נמצאו קליפות ומילין לא יועיל במקצת עניינים נגד האמת ויש לחוש פן ישתו התלמידים ונמצא שם שמים מתחלל. וידוע הוא כי לא כל הרוצה ליטול את השם לחבר ספרים ימלא את ידו להדפיסם ולמכור אותם אם לא יגיעו אותם בכברה יחד המשכילים ויודעי ספר כאשר נגזר ונשתכלל והוסכם מאת ראשי הקהלות הקדושות בשנת שי"ד לפ"ק העבר בוועד הכללי פה פירארה.

לכן הסכמנו אנחנו ח"מ להחזיר העטרה ליושנה ולקבוע מסמרות על אשר כבר עשוהו, דהיינו ששום יהודי הן איש הן אשה לא יקנה ספר משום אדם בעולם, דהיינו מהחבורים שחברו או שמחברים בני דורנו זה, חדשים מקרוב באו, אם לא יקוימו משלשה רבנים מובהקים וראשי הקהלה שנדפסו שמה. ולמען יתברר ויוודע כי זו אינה דיוטגמא³ חדשה, נעתיק לפנינו מה שנגזר על דבר זה בשנת שי"ד לפ"ק העבר, כי הקדמונים אחזו שער זה להרים מכשול מדרך עמנו ולא יתפרץ שום אדם להקדיח תבשילו ברבים.

1 סי' רי, דף שפב, א. בראש ההסכמות כתב איש ג"ר: טופס ההסכמות והתקנות אשר הסכימו ותקנו מעלות החכמים נבונים ושלמים המורשים מן הקהלות הקדושות [שפג, ב] שבאיטאליאה בוועד כללי, שעשו הם עצמם בק"ק פירארה בשנת שי"ד לפ"ק ליצירה, ע"ד הדפסת ספרי הקדש ועל דברים אחרים שעשו סייג וגדר בהם. וסימניך של מעלות המורשים הנ"ל הוא ה"ט אונך ושמע דברי חכמי. ודע שנתחדשה ה"הלכ"ה והתקנה הראשונה אשר היתה בתקנות הללו, הלא היא מענין הדפסת הספרים, בהסכמה אחרת שנעשתה בעיר פירארה פעם אחרת ע"י הרבנים האדירים שהיו מאותה העיר בשנת שמ"ז לפ"ק ליצירה, ככתוב בש"ת הללו סי' קע"ח. וראש המדברים והמסכימים היה רבינו הגאון כמוהר"ר יחיאל טרבוט מאסקולי מע' המחבר זצוק"ל ככתוב בסימן הנ"ל. ויען שבהסכמה הנ"ל שעשה החכם עדיף מנביא כמוהררי"ט המחבר הנ"ל ודעמיה הזכירו ההסכמה הראשונה הזאת, לכן מן הראוי שאעתיקנה כאן בש"ת אלו כאשר עשיתי בס"ד. —
2 אחרי שכתב דברים אלו הוסיף אי"ש ג"ר ציון לס' הזכרונות. ר' להלן, עמ' 99. —
3 תיקונו של אי"ש ג"ר. במקור שלפניו היה כתוב שמשמשים ונאים. — 4 ר"ל ינפו. —
5 גזירה, ולפי מובנה המקורי דבר מלך. מצוי בלשון חכמים, כגון: מצוך היום, שלא יהו בעיניך כדיוטגמא ישנה. ספרי ואתחנן, מהדורת איש-שלום, פ' לג, עמ' עד. ועיין צריך השלם, ג, עמ' לו.

ועל התקנה ההיא חתום בראשונה הגאון מהר”ר מאיר מפאדובה ז”ל מורשה
מק”ק ויניציאה והגאון מהר”ר ברוך חזק ז”ל ופרנסי פירארה ז”ל ויתר
מורשי הקהלות מספרם עלה אח”ד.¹

וזה נוסח מה שתקנו על הפרט הלז – – –². עכ”ל התקנה שהתקינו אבות
העולם כנ”ל.

ומעתה די לנו להוזה שנתמיר על עצמנו ועל יושבי מקום זרוננו שלא
לקנות מאלו הספרים, ומי שיקנה מהם בעיר הזאת או בעיר אחרת או שיקנה
על מנת למכרם לאחרים יקרא בשם סרבן ופורץ גדר ופורש מן הצבור
שלא יראה בנחמת צבור. והשומר ומקיים תקנה זו יזכה לראות בנחמת ציון
והוא יכוננה עליון אכ”ר.

נאם הצעיר רפאל יוסף טריו”ש מסכים כנ”ל
י”ט מרחשון שמ”ז לפ”ק

ההסכמה הזאת ראויה היא לקיימה וראויה היא להכתב. וכבר ראינו
אנשים מבני דורנו חברו ספרים והדפיסום והיו טעונים גניזה או להשליכם
תוך האש הספרים עם מחבריהם, בהיות דלא כהלכתא נינהו. כי לא כל
הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול³. אלא אם כן הוא מוחזק להורות הוראות
בישראל. על כן הנני מסכים בהסכמה זו, כל שכן כי היא קמחא טחינא
מגאוני עולם כנ”ל, וראוי לגדור גדר בפני פריצי הדור ולעשות סייג לתורה.
כי השעה צריכה לכך. ושלו.

ממני ומאתי הצעיר והדיוט יחיאל בן לגאון א”א כמוהר”ר עזריאל טרבוט
ז”ל גר פה פירארה

1 על כך העיר אי”ש ג”ר: “ואנכי תולעת ולא איש ראיתי בהעתק התקנה הראשונה של שנת
שי”ד לפ”ק הנ”ל אשר אצלי, והנה מעלות המורשים מההסכמה ההיא מספרם עולה במנין
ונתתי להם בביתי ובחומותי י”ד ושם וכו’, וכמו כן זכר לדבר הוא מקרא שכתוב ונודעה
י”ד ה’ את עבדיו. ואולם הגאוני הללו ג”ע בהעתק אחר מהתקנה הנ”ל אשר ראוי, אולי
לא היו חתומים בה רק כמנין וכמספר שעולה אח”ד, של מעלות האלופים המורשים הנז’
ככתוב בהסכמה הזאת. וחלוף גירסאות ונוסחאות על ההסכמה והתקנה הראשונה הוזה
איכא הכא”. גם בכל הנוסחאות שלפנינו החותמים הם ארבעה עשר. —² כאן באה ההסכמה
הראשונה בשלימותה, שכבר נדפסה למעלה, עמ’ 80. —³ נראה שצ”ל זה גזרנו. —
4 בגיליון כתב אי”ש ג”ר: “בס’ שהעתקתי ממנו היה כתוב וה’ יכוננהו עליון. אבל ג”ל
כמו שכתבתי בפנים”. —⁵ ברכות טז, ב.

מי זה האיש ירא ה' אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות לה גדר שלא יכנסו יונים מבני עמנו בהיכלה לפרוץ בה פרצות. וזה החילם לעשות חבורים חברים הם לאיש משחית שמים חשך, פנים שלא עמדו על הר סיני, לאור, המוציא תעלומה מתוך אספקלריא המאירה, ואור לחשך בהיפוך דברי אלקים חיים למינות שנזרקה בהם ולשונם תמק בפיהם פסול לכם. ועתה יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות. לכן צור לבבי וחלקי אלקים לעולם מלא לבי להצטרף לעשרה לזמן בשם, כי הנה רחקיו יאבדו ואני קרבת אלקים לי טוב.

יש מבני זמנינו חוברים חבר קטן או גדול והם הריקים המצויידיים לצוד ציד להביא, ומניחים ספרי הקדמונים המלאים חכמה ודעת בקרן זוית עש יאכלם. על זה יבוא רקב בעצמי וקורא אני תגר נגד המחברים והמדפיסי והקונים, מלבד שיש זלזול הקהלותו כבר, דמגילת אסתר בזוזא ומגילות הבלים בתרי זוזי ואין מוחה בידם. על כן גם אני בכל כחי מסכים על כל הנ"ל ואומר עליהם אישר.

אלה דברי נתנאל ממשפחת הדני יצ"ו אשר יצא מארץ מצרים

עיקרה של ההסכמה לא בא, איפוא, אלא כנגד מחברי ספרים בני הדור, ושני דברים נמנו בה: טיבם של הספרים החדשים והחשש שיתבטלו מלעסוק בספרים החשובים של הקודמים. הספרים שביקשו למנוע התפשטותם לוקים היו משתי בחינות: ספרים שאין בהם כל תועלת, פחותים בתוכנם ואין בהם אלא דברי דופי ולא נעשו אלא לצורך טובת הנאה, שביקשו להתפרנס מהם. התרעה על כך אנו שומעים גם מקהילות אחרות וביחוד אחרי גזירות פולין.² קשה מכך ספרים שאינם בדוקים, הנגועים בהוראה שלא כהלכה ובדברי מינות.

1 רומז לקהלת, שנאמר בה: בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ (יב, יב). ולחלן הוא מכנה ספרים שאין להם כל ערך מגילות הבלים, כיוון שבמגילת קהלת נאמר הבל הבלים.
2 דרך משל ר' ברכיה בירך בהקדמה לס' זרע ברך, חלק ב (אמשטרדם תכ"ב): "והן עתה קמו קצת אנשי שם בעיניהם משתמשים בתגא ועשאוה קרדום לחפור בה, מחברים חבורים בעניני הקבלה ומחזירין בהם על העירות לחלקם ביעקב ולהפיצן בישראל". ר' יעקב קאפיל מרגלית שנמלט מגזירות פולין, הדפיס בבואו לאיטליה שני ספרים בויניציאה קול יעקב (תי"ח) ומזבח יעקב (תכ"ב) לצורך קבלת תרומות. ר' הקדמותיו לספרים אלה. ועיין ש' אסף, באהלי יעקב, ירושלים תש"ג, עמ' 19.

הנימוק השני הוא שמעת שנפתחה הדלת בפני כל אדם להדפיס ספרו עשויים הם לרחוק מפניהם הספרים היותר מצוינים. הללו שהם יסוד דתנו ימצאו לוקים וספרים בלתי חשובים יתפשטו, מעין הטענה שטענו מתנגדי הדפסתם של ספרי הקבלה והפילוסופיה, שהעם יחדל מלעסוק בתלמוד ובפוסקים ויתן כל מעייניו בקבלה ובפילוסופיה. ספרים כאלה כבר נדפסו בדור ההוא. עליהם כותב בחריפות יתירה ר' יחיאל טרבוט “והיו טעונים גניזה או להשליכם תוך האש הספרים עם מחבריהם”, ממש כלשונו של ר' משה באסולה בהשגותיו על הסכמת פירארה הראשונה. מפליא הדבר שדווקא במאה הראשונה להמצאת הדפוס מיעטו מחברים להדפיס ספרים בחייהם וכל אלה שבאו לויניציאה, להוציא חכמי צפת, הקדימו הוצאת ספריהם של מחברים אחרים מכתבי-יד וקיפחו את ספריהם שלהם.² אין מנוס מן ההנחה שכמה וכמה ספרים פעולות אלו גרמו לאבדם. ואכן בהקדמה להסכמה מדובר על שמועה שיצאה “שיש קצת חכמים בעיניהם שממשמשים ובאים לחבר ספרים ולהביאם אל בית הדפוס”. בכך רצו להקדים תרופה למכה ומתוך מה שהגיע לידינו דומה שהדבר עלה בידיהם של המסכימים. על ספרים שכבר נדפסו ובייחוד המכוון בדברי ר' יחיאל טרבוט, כלום הוא על ס' מאור עינים, שכבר בשנת של"ד, בהיותו בפיסארו נמנה עם האוסרים את העייון בו שלא ברשות?³

1 כדברים האלה כותב ר' יוסף שלמה דילמדיגו בהקדמה לספרו נובלות חכמה, אלא שלגבי בני דורו הוא מתרעם על העשירים שיש בידם להדפיס ספריהם ולא על קבצנים. ואלה דבריו: “וכן יש בינינו ספרים קטנים מחידושי הלכות ופוסקים שלא דברו על כל הדינים וש"ת מועטי הפירות שלא עשו הבעלים אלא להראות העמים יופי שכלם... ויותר מכלם המחברים בחכמות ובקבלה והעושים לפוסקים ולמאמרים כונים וצורות ע"ד השכל או הרמז... וכל העם אומרים שהדפוס הועילנו ובאמת קלקלנו, שלפנים היו נפרעים הסופרים בדמים יקרים ולא היו קונים מהם רק הספרים הטובים הערבים המועילים, ומעצמן היו ספרי שוא והבל מתבטלים, משא"כ עכשיו בזמנינו שרבים מעמי הארץ מתיהרים ובהיותם בחייהם חשוכים וקטנים מכל החסרים, מבקשים להיות בדור אחר שאינם ניכרים כככבים המאירים, ומי שהשיגה ידו ורב כספו מהשגתו, מערים להוציא ספרים לאורה... וכל עסק המדפיסים בספרים חדשים ואין משגיח על כתבי הקדמונים להקימם ולנערם מעפרא”. נובלות חכמה בס' תעלמות חכמה, באסיליאה שפ"ט, דף [ז], ב]. — מעין זה אתה מוצא בשער ס' מלות ההגיון להרמב"ם, ויניציאה ש"י. בספר נדפסו שני פירושים למחברים עלומי-שם והמהדיר, דניאל אדיל קינד, העיר על כך: “ולגודל ענוותנותם לא הזכירו שמם על ספר כי כוונתם הייתה להועיל לזולתם, ולא על מנת שיקראו רבנים וחכמים”. ור' למעלה, עמ' 83—84. — עמ' 44—45. — 3 כתבי קויפמן, כרך ג, עמ' 91.

קשה להבחין בלשון ה"חתימות" מהם הספרים שכנגדם בעיקר ביקשו לגדור גדר ודומה שעירבוב התחומים מצוי בדבריהם. בגוף ההסכמה נאמרו הדברים בצורה כללית ויש להניח שזו היתה מטרתה, אלא שלא כל החותמים היו פניהם מכוונים לענין אחד. ר' יחיאל טרבוט חרד על ספרי הלכה "דלא כהלכתא ניהו", ולכן הוא מזהיר שלא כל איש יורשה להדפיס "אלא אם כן הוא מוחזק להורות הוראות בישראל". לעומת זאת בולטת נטייתו של ר' אברהם באסולה לאסור ספרי מינים. קובל הוא על מחברים המהפכים "דברי אלקים חיים למינות", אם כי אפשר לפרש בדוחק שגם ספרי הלכה שאינם כשורה נחשבו לספרי מינים. בכך הולך הוא בעקבות ר' משה באסולה, כנראה קרובו, שגם הוא ראה בספרי הפילוסופיה שורש הרע.

בזמן שהותקנה ההסכמה השנייה, שוב לא נדפסו ספרים עבריים בפירארה, ולכן יותר מאשר באה היא לצוות על מחברים ומדפיסים, מזהירה היא את הציבור מקנייתם של אותם ספרים ששלושה רבנים מוסמכים לא סמכו ידיהם עליהם. כלומר עקירת הגורם הראשי לחיבורם, שאם תבוטל הסיבה הרי ייבטל המסובב.

נראה שהסכמה זו הורתה ולידתה פירארה ולא נעשתה אלא לצורך קהילה זו. מחוללה הוא, על-פי עדותו של אי"ש ג"ר, ר' יחיאל טרבוט, מן הגולים מפיסארו שהתיישבו בפירארה, מגדולי הפוסקים באיטליה. חתם ראשון ר' רפאל יוסף טריוויש מחמת הכבוד. הוא היה הארי שברבני פירארה, בנו של ר' יוחנן ב"ר יוסף טריוויש מחבר קמחא דאבישונא, הפירוש למחזור רומא (בולוניה ש'-ש"א). תחילה היה רב בסביונטה וסייע בהוצאת הספרים שנדפסו בקהילה זו. גלה לפירארה והיה בה בזמן שיצאו חכמי העיר עוררין על ס' מאור עינים. חבריו נמנו עם האוסרים החזקתו והוא לא חתם עמם. נפטר בפירארה אחרי שנת שמ"ח.

1 עיין כתבי קויפמן, כרך א, עמ' 90. נפטר אחרי שנת ש"ג. קינה עליו פי' ש' ברנשטיין, משירי ישראל באיטליה, ירושלים תרצ"ט, עמ' נג-נה. הוא מסיק (עמ' קמז) משו' 7 שנפטר בשנת נקרא, כלומר שנ"א, ואין כל רמז לכך. יום פטירתו נזכר בשו' 22 והוא ה באב. — 2 עיין מ' בניהו, קינות חכמי איטליה על רבי יוסף קארו, קובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' שיח-שיט.

אף שני החכמים האחרים פירארה היה מקום מושבם. ר' אברהם באסולה ודאי הוא "אברהם באסולה בכ"מ אברהם ז"ל איש פאבריאנו" שכבר בשנת שכ"ו היה בפירארה וחתם עם גדולי העיר ובכללם ר' רפאל יוסף טריוויש בענין הגט של תמרי-וינטורוציו. בשנת של"ג נמנה עם רבים מחכמי הקהל וראשיו, שסידרו הסכמה בענין התיישבותם של המגורשים בפירארה² וכן היה מן החותמים על פסקים שנכתבו בקהילה זו בשנת שמ"ד ובסוכות שמ"ז³. נתנאל הדני היה רב בקאסאלי ובשנת של"א חתם ראשון לחכמים על הסכמה בענין תקנת פירארה משנת שי"ד שאין לקדש אשה אלא בפני עשרה: נתנאל בכמ"ד שבתאי ממשפחת הדני ז"ל דיין ומסדר ופוסק על כל הנ"ל⁴. סמוך אחר-כך עקר לאליסנדריה ושימש רב ודרשן. זנה מזההו עם *Dottore Hebreo Adeodato della tribu de Dan*, שהאינקוויזיטור באליסנדריה הסתייע בו ב"זיקוק" ספרים עבריים⁵. בשנת שמ"ו התיישב בפירארה ובשנת שמ"ז עצמה, בה' כסליו, כשבועים אחרי ההסכמה בענין הספרים, כתב פסק שר' רפאל יוסף טריוויש ור' יחיאל טרבוט הסכימו לדעתו⁶.

החוקרים שעסקו בסוגייה זו וגילגלו בכתב-היד הזה, לוחיו נותנים דעתם על התעודה, הרי שבלי ספק לא היו נכשלים בבניינים פורחים באוויר בענין הסכמת מורשי הקהילות בפירארה, שנתגזה ענין ל"זיקוק" הספרים מטעמה

1 הצעה אודות הגט, ויניציאה שכ"ו, דף יא, ד; יח, ג ובב' באייר שכ"ו, דף כב, ג. אבל לא חתם עם חכמי פירארה בד' בניסן. שם, כ, א-ב. — 2 י' זנה, מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי, ירושלים תשי"ד, עמ' 227. — 3 כ"י מתנות באדם בגנוי הסמיגר בניו-יורק, ר' תיאורו, *REJ*, M.G. Montefiore, *Un Recueil de Consultations Rabbiniques*, Vol. X, 1885, pp 190, 191. התשובה מסוכות שמ"ז כלולה גם בשו"ת ר' יחיאל טרבוט, כ"י באוסף זנה שבמכון בן-צבי, סי' 4047, סי' כח, דף מה, א. מורטארה, מזכרת חכמי איטליה (עמ' 6) כותב שר' אברהם באסולה חי בקרימונה. הוכח אני בדעתי שמא למד זאת מן הפסקים שבשו"ת ר"י טרבוט שנשלחו לקרימונה אבל נכתבו בפירארה. מקור זה מורטארה מצינו. — 4 פינקלשטיין, שם, עמ' 307. זנה (במאמר שיוזכר בהע' הבאה) קבע ש"ל והנכון הוא של"א. עיין מארכס *Studies in Jewish History etc.*, p. 126. בסוף אייר של"א חתם על פסק אחר בראש חכמי קאסאלי. מונטיפיורי, שם, עמ' 191—193. ופלא שנעלם הדבר מזנה, עד שנוקק לבירורים וחקירות. — 5 במאמרו על הזיקוק, ביוליטין הספריה הציבורית בניו-יורק, עמ' 983—985. ודומה שקרא לעצמו בהסכמת שמ"ז "אשר יצא מארץ מצרים" על שם העיר אליסנדריה באיטליה, ששם עברו עליו צרות רבות. — 6 כ"י שו"ת ר' יחיאל טרבוט שבמכון בן-צבי. זנה, שם, עמ' 1012—1013; מונטיפיורי, שם, עמ' 189. במכתב למוטובה מרבני פירארה מ"ג באב שמ"ו חתום הוא אחרון. שם, עמ' 190.

הסכמה צורך עריכה והתקנה

של הכנסייה. בנוסחה הכללית וכל החותמים וא"ש ג"ר אומרים וחוזרים ואומרים שהסכמת שמ"ז נעשתה "ע"פ התקנה וההסכמה הראשונה", ולא באו הם אלא "להחזיר העטרה ליושנה". נמצאת למד שהמסקנות שלמעלה שעל-פי השערה, יוצאות ברורות ומאוששות מכאן. חידושה של ההסכמה יש במשמעה שבטלה ומכותלי הכתב ניכר שעבר זמן לא מועט עד שחידשוה, שכן הוצרכו להוכחה, היותה מעוגנת בשקדמה להולהביא נוסחה. ברי שכל זה לא היה צריך אם לא נשכח הדבר מזמן רב.

הסכמה צורך עריכה והתקנה

תקופה ארוכה לא נמצא כל רמז להסכמה כלשהי בדפוס איטליה. בכמה ספרים נדפסו דברי הערכה ושירים שכתבו ידידי המחבר, המגיחים והמדפיסים בשבח הספר¹. ומכאן ועד שנתגבשה ההסכמה בדפוסי הקבועים עבר זמן רב. כך היה גם בדפוס תורכיה. מעין החתימות שבס' ברכת אברהם נמצא בס' בן פרת יוסף לרון יוסף נשיא שערך והדפיס ר' יצחק עונקנייירא בקושטא בשנת של"ז. בסוף הספר² באו תעודות מר' משה מטראני, ר' משה עונקנייירא, ר' משה אלשיך ור' יום טוב צהלון ובראשי העמודים נקראו "חתימות", ודבריהם נאמרו לעת ההדפסה ולמענה.

ההסכמה שבתקופה הראשונה נדרשה למהותו של הספר ולא נתקיימה והתבססה. לקראת שנות הת' נדרשה לענין אחר. כתבי הקודש וספרי התפילה נדפסו בשיבושים ובלי הגהה. זהו הערך העליון, העבודה בבית ה', שבמאה הראשונה שבה נתעוררה שאלת הפיקוח, לא ניתן עליה הדעת. דומה שראשונה נשמעת התרעה על כך מפ' ר' שמואל אבוהב בס' המוסר שלה, שנדפס בעילום שמו. הדעת נותנת שחיברו אחרי שעקר מעיר מולדתו המבורג, ספק בעוברו לויניציאה ספק בוירונה ומכל מקום לפני שעמד בראש הישיבה הכללית בוויניציאה³. "וכמקרה הזה בלתי טהור" - כותב

1 ר' שיריו של ר' יהודה אריה ממודינה לספרים, דיואן, סי' כא-מו, עמ' 67-90. וכן המכתב של ר' שמחה לוצאטו לר' שמואל הכהן די פיזא לויטאנו, שנדפס בספרו "צפנת פענח", ויניציאה ת"ו, דף ב, ב-ד, א. 2 דף [ז, ב-ח, ב]. 3 בשנת שצ"ט עברה משפחת אבוהב מויניציאה לוירונה. עיין י' זנה, אבני בנין לתולדות היהודים באיטליה, ציון, שנה ג, תרצ"ח, עמ' 145-148. בתמוז שנת ת"י כבר עקרה משפחת אבוהב לויניציאה. ר' פנקס וירונה, כ"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים סי' 554, דף קנב, א; קנד, ב.

הוא - “קרה ביתר הספרים כמעט אין נקי. וראוי לאבירי הרועים לכבוד ה' ותורתו לעמוד על הדבר להרים מכשול מאת העם ולגזור על כל הרוצה להדפיס איזה ספר שיהיה, שילך בתחילה לפני ב"ד שבעירו ויאמר להם ספר זה אני רוצה להדפיס, אם טוב בעיניהם שיצא לאורה, או אם הוא ספר שכבר נדפס שישובו להדפיסו, יתנו לו רשות. ואם יש בו לתקן ולחדש איזה דבר ילמדוהו ויצוו עליו לבקש מגיה זריז ושוקד על ההגהה באימה וביראה כראוי. ואז נמצא המדפיס הזה זוכה ומזכה וטוב לו”¹. קריאתו של ר' שמואל אבוהב יותר משיש בה צורך צנזורה יש בה צורך עריכה, התקנה והגהה. הדעת נותנת שלא התריע על כך אלא משום שבזמנו לא היה כל פיקוח על הדפסת ספרים. לא ידוע לנו אם בתקופת רבנותו בויניציאה נתקבלה דעתו.

הסכמות חיצוניות

הסכמות חכמי העיר, לא זו בלבד שלא נדפסו בויניציאה, אלא שגם הסכמות של רבני מקומות אחרים אין בדפוסיה. בס' ביאור על ספר מצות גדול לר' יוסף ב"ר משה מקרעמניץ (שס"ה) נמצאת בראשו “הסכמת הרבנים”, שבראשה כתוב: “הסכמת רבני פולוניא ושל וואלין ומקצת רבני וגדולי פראנקוורטי נלוו עמהם בשבח הביאור הזה להרב המחבר נר"ו” ונמנו שמותיהם על-פי מה שמסר להם המחבר. בסופה אין אלא משפט זה: “ולכן אנשי אמת כן הוא ואל תחוסו על כספכם”. שמם של המסכימים לא נזכר, ונראה שהם חכמי ויניציאה². אבל זו המלצה לקונים.

תוך כדי הזמן הזה נתקנה כנראה תקנה חדשה בויניציאה שעליה אין בידינו אלא עדות מאוחרת. ברשות ועד קטן לס' שמש צדקה (סי' 7) שניתנה בשנת תק"ב, נמצא תנאי שחלקי כתב-היד לכשיגיעו מאנקונה למדפיס ימסרו מיד לידי רבני הישיבה הכללית לעיונם, “וזה בחומר האלות הכתובות בתקנת ראשי ומנהיגי המדינה שנת שס"ח לפ"ק”. לכאורה נשמע מכאן

1 ר' שמואל אבוהב, ספר הזכרונות, פרק י, זכרון א, דף סד, ב. הספר נדפס לדעת הביבליוגרפים בפראג בין שצ"א לת"א. עיין וינר, קהלת שלמה, סי' 3602, עמ' 436. רגלים לדבר שחיברו בין צאתו מויניציאה לחידוש הדפוס בוירונה, כלומר בין השנים שצ"ט-ת"ה. עיין מ' בניהו, ידיעות על הדפסת ספרים והפצתם באיטליה, סיני, כרך לד, תשי"ד, עמ' קמב. — ² ולא המביא לדפוס כפי שסבר היילפרין, יהודים ויהדות, עמ' 98. הכותרת והנוסח “אשר הראה לנו” מעידים על קבלת עדות בבית דין.

שהיה חייב לקבל הסכמה ורשות להדפסה מהרבנים, כלומר עשרים שנה אחרי שרבני פירארה חידשו את התקנה עשו זאת גם בויניציאה. מכל מקום גם ספרים שנדפסו אחרי שס"ח אין בהם הסכמה. מעין החתימה שבס' בן פרת יוסף, אבל שונה ממנה, נמצא בס' כסף נבחר לר' יאשיהו פינטו שנדפס בויניציאה בשנת שפ"א. אחרי ההקדמה נדפסו דברים שכתב ר' יעקב אבואלעפיא על הספר. דבריו יש בהם מה שיש בסמיכה לרבנות וכנראה שנדפסו כדי לספר בשבחיו של המחבר. בלאו הכי ר' יעקב אבואלעפיא נפטר לפני כן. בעצם הזמן הזה, בשנת שפ"ג, נדפס בפאדובה הסמוכה ספר תשובות ופסקים של ר' יעקב ב"ר אלחנן היילפרון ומשל חכמי זמנו וקרא לו "נחלת יעקב"². בראשו באו דברי ר' ישעיה הלוי הורוויץ, בעל של"ה, שיש בהם משום הסכמה: "ראוי ומצוה להדפיסו". ודבריו אלה נכתבו בהיותו בויניציאה בדרכו לארץ-ישראל, בשנת שפ"א. דומה שהדפסת ספר עברי יחיד בפאדובה אחרי הפסקה של שישים שנה, ולא בויניציאה, לא על מגן הוא.

כל שאנו מוצאים הסכמות עד התקופה החדשה, הן לספרים של מחברים מפולין שחכמיה כבר גזרו שלא להדפיס ספר בלא הסכמה, או מחברים ומדפיסים, שבדרך הילוכם קיבלו הסכמות והמלצות לספריהם כגון בס' ביאור על ספר מצות גדול שהזכרנו, ס' עץ שתול, הוא פ"ס' העקרים לר' גדליה ב"ר שלמה איש ליפשיץ מפולניה שנדפס בשנת שע"ט. בראשו נדפסו "הסכמות הגאונים... דמדינת פולוניא יצ"ו שהסכימו להביא את הספר הנכבד הלז אל בית הדפוס כדי לזכות בו את הרבים". ההסכמות הן משנת שע"ד, ואין בהן דבר על השגת גבול.

באמצעה של המאה הי"ז נדפסו בויניציאה ספרים של חכמי ארץ-ישראל ובהן הסכמות. בשנת ת"ט נדפס מגיד משרים לר' יוסף קארו. אחרי ההקדמה נמצאת "הסכמת רבני גאוני ירושלים תוב"ב". לאמיתו של דבר לא באה אלא כדי להמליץ בעד המביא לדפוס "שיקנו משלנו" ולהטיל מלאי לכיסו. בס' זהרי חמה לר' אברהם אזולאי (ת"י) נדפסה אגרת מחכמי

1 עיין מ' בניהו, חידושה של הסמיכה בצפת, ספר היובל ליצחק בער, ירושלים תשכ"א, עמ' 263, 266. — 2 לשון זה שבשער: "ועתה לעת זקנתו העלה אותם כלם על הספר לתועלת הרבים ולהנחת אחריו ברכה" (ר' גם דבריו בהקדמה), יש בו מן ההתנצלות.

ירושלים לקהילות בכלל וקושטא בפרט משנות שפ"ג ות"ח. להשתדל בהדפסת הספר. הסכמה ממש נמצאת בס' מעשה חייא לר' חייא רופא (תי"ב) שבתחום ההלכה, ואין היא מכונה הסכמה אלא "חתימת הרב מארי דקרתא קדישתא היא חברון תוב"ב ר' אליעזר ן' ארחא. על דרך זה, ההסכמות שנדפסו בראש ס' נחלת צבי לר' צבי הכהן על שולחן ערוך אבן העזר (תכ"א) הריהן רשות להדפסת הספר, וכבר כונו "אלה הסכמות הגאונים חכמי פולין ואשכנז". אחריהן נדפסו "הסכמות חכמי גאונים ויניציאה", שאין בהן אלא הסכמה לדבריהם של רבני פולין שטוב להודות למחבר ולפרסמו. גם בס' נחלת צבי לר' צבי ב"ר שמשון טוך פירד מקראקא, פי' על אבות (תכ"ה), מצויינות הסכמות מרבני פולין, אובן, בילגראדו, סופיה, קושטא ולאריסה. עניינן הסכמה להביא את ספרו לדפוס, ואין דבר מחכמי ויניציאה אף-על-פי שיש הקדשה לשלמה וברוך סארוואל שתמכו בו. ואילו בס' בית הלוי לר' ישעיה ב"ר יעקב הלוי הורוביץ, נכד בעל שלי"ה (תכ"ו), יש הסכמות מובהקות מחכמי קהילות פראג וגרמניה. דברי חכמי ויניציאה אין בהם אלא המלצה להחזיק בידי המחבר.

הסכמות רבני פראג ורבי דוד אופנהיים

בסוף המאה הי"ז מתרבות ההסכמות מרבני פראג ובייחוד מר' דוד אופנהיים. בס' ברכת אברהם לר' אברהם ברודו מחכמי קושטא (תג"ו) באו הסכמות מרבני המבורג, מחכם צבי ורבני פראג, וכולם הסכמה לגוף הספר. כיוון שבא להדפיס ספרו בויניציאה, וכנראה נתאכסן בביתו של ר' יעקב אבוהב, נטל חכם זה קולמוסו וכתב "ברכה ברכת הדיוט ויזכה קולמוסי לכתוב ספר תהלותיו". אחריו באו דברי ר' שלמה ניצה, שהם בעיקרם המלצה. לא היו אלו הסכמת חכמי העיר, אף-על-פי שכך הוכתרו "הסכמות חכמי עיר ויניציאה יע"א", ובודאי לא נזקק לכך, אלא משום שהדפיס מחכמי קהילות אחרות ולא רצה לפגוע בכבודה של אכסניה.

1 גם בסוף הספר, דף קלב ודף קלד, יש הסכמות מחכמי אשכנז, שבאו כנראה משום שיצא קול על המחבר שהחיבור על אורח חיים הוא של אביו ולא שלו.

ספרי קבלה

כיוצא בזה בס' מעשה טוביה (תס"ח. סי' 27) שיש בו הסכמה ממש מר' דוד אופנהיים בענין הקופירייט ובריבוי דברי שבח מחכמי ויניציאה ומלבד זה דברים בשבח הספר מר' יעקב אבוהב שבאו אחרי מאמרו של ר' שלמה קוניאן על הספר וענייניו. ואין בדברי ר' יעקב אבוהב אלא מה שיש בשירים בשבח הספר של ר' יצחק חיים כ"ץ מהחזנים ור' יעקב יונה. הוא הדין לס' כבוד חכמים לר' יהודה ליב פוחוויצר. הסכמת רבני ועד ארבע ארצות משנת תנ"ח ניתנה להיתר ההדפסה ואיסור השגת גבולו של המחבר במשך עשר שנים. חכמי ויניציאה החרו החזיקו באיסור ההדפסה ולא במתן ההיתר לדפוס.

ספרים שנדפסו משנה זו ואילך יש בהם הסכמות מר' דוד אופנהיים, כגון ס' שלשה שריגים לר' יוסף יששכר ב"ר אלחנן מקרמזיר (תס"א)² ושו"ת הלק"ט (סי' 25) שנדפס בשנת תס"ד. באותה שנה נדפסה משנה מנוקדת שהמסכימים הם חכמי פולין ואשכנז (סי' 25). בספרים אלה הסכמת ויניציאה היא לענין הקופירייט בלבד. בשנת תע"ג נדפס ס' ברכת טוב ויש בו הסכמות אבל לא מחכמי ויניציאה, ושני ספרים בלאדינו "שלחן הפנים" ו"חובת הלבבות", והללו אין בהם כל הסכמה ורשות.

ספרי קבלה

שבעים וחמש שנים לאחר שנדפסו ה"חתימות" הראשונות, חוזר נוסח ההסכמה לספר בשנת שפ"ז בס' כנף רננים. ספר זה עניינו שירים ותפילות שחיבר ר' יוסף ידידיה ב"ר בנימין יקותיאל קרמי בעד חברת שומרים לבוקר (סי' 16) ורוח הקבלה שורה עליהם. בהקדמתו כתב: "מעפר תשח אמרתי לפני כל יודעי דת ודין, לכבו' ה' ותורתו, עיניה' ישיתו בחיבורי הלזה ויעברו בין בתריו בנר שכל' הזך והטהו' היפה לבדיקה. ואם ח"ו ימצאוהו שיחה בטלה או חבור בלתי נרצה וראוי לעלות לפני שלחן מלכים... העלם יעלימוהו ובסבר פנים יפות אצדיק עלי את הדין... וכמובן אם ימצאוהו תוכו כברו כלו אומר כבוד למלך הכבוד... יעשו עמי חסד

1 להלן, סי' 21. ור' פנקס ועד ארבע ארצות, עמ' 240. — 2 עיין מ' בניהו, ה'חברה קדושה' של רבי יהודה חסיד, ספונות ג—ד (= ספר שור), תש"כ, עמ' קנד.

לאשרו ולקיימו בכתב ידם הנאדר. ובזה יתנו ליעף כח ולאין אונים כמוני
היום ירבו עצמה להביאו בעה"ו אל הדפוס"י. הפנייה לחכמי איטליה
שישמיעו חוות-דעתם על הספר לא נעשתה משום חייב אלא לרצונו של

המחבר. גדולי חכמי איטליה וחברי הישיבות במנטובה, וירונה וויניציאה כתבו דברי שבח על הספר בשנת שפ"ה ובראשם ר' נתנאל ב"ר בנימין טרבוט. אין עדויות החכמים מכונות "הסכמות", אבל לשונן לשון ההסכמות ממש ואף נמצאת בהן המלצה לסייע למחבר להוציא ספרו לאור וכגון בדברי ר' יהודה אריה פוייטי ור' יהודה אריה ממודינה. בסוף ההסכמות מוצאים אנו כתוב: "אחרי הדברים האלה היה דבר חד צורבא מרבנן אשר היה חוכך להחמיר על הדפסת החבור הלז ובאו דבריו ודברי המחבר לפני יודעי דת ודין מעלות הרבנים יצ"ו אשר בעירם וכך גזרו רבותינו"¹. המחבר השיב תשובה ארוכה על כל טענה וטענה של המערער על הספר ואת שמו לא הזכיר². על תשובה זו חתמו חכמי איטליה בשנת שפ"ו. אחרי שכל אחד כתב דברים שלו עצמו. מדברי ר' נתנאל טרבוט יכולים אנו ללמוד מיהו החכם שהתנגד לספר. הוא כותב עליו שגם "החכם המקשה בס' מעירי שחר ומעבר יבק שיסד, כתב פעמים רבות כדברי בעל ס' הכנף..."³. אין הוא, איפוא, אלא ר' אהרן ברכיה ממודינה.

בספר הכונות, הספר הראשון בקבלת האר"י שנדפס (ש"פ), אין הסכמות ולא בס' מגיד משרים. חלקו הראשון של ספר זה נדפס בלובלין ת"ו ורבני פולין הרבה נתבקשו להסכים להדפסתו מה שאין כן בחלק שנדפס בוניציאה ת"ט⁴. יכול אתה לומר כיון שהם מארי דשמעתתא בקבלה ולא נמצא מי שראוי להסכים על דבריהם. ברם, גם בס' מנחת נתן לר' נתן שטירנבורג (שפ"ז) וס' ישע יה לר' ישעיה ב"ר אליעזר חיים מניצה (שצ"ז) אין הסכמה. לעומת זאת בס' "זאת חקת התורה", עיבוד ס' הכונות, שהדפיס ר' אברהם חזקוני בשנת ת"ט, באה בראשו "הסכמת שני מאורות הגדולים הראויה לסמוך עליהם". והדבר הוא בלי ספק בעל משמעות. דברי ר' בנימין הלוי שליח ארץ-ישראל מלמדים שבאו מחמת ריבויים של ספרי קבלה והעוסקים בה וכיון שסמך על המחבר ש"לא יוציא מידו אלא למי שהוא ראוי והגון לו, לכן הסכמתי עם הרב המחבר נר"ו להביאו לבית הדפוס". ר' אליעזר נחמן פואה, אב-בית-הדין במודינה, חוזר על הדברים וכותב: "והסכמתי לדבריו להדפיסם". בספר זה נמצא

¹ דף ה, ב. — ² דף ו, א—א, א. — ³ דף יא, ב. — ⁴ ר' עמ' 101.

לראשונה היתר מפורש להדפסה. ודאי שהסכמה זו נדרשה בעיקר לספרי קבלה, משהחלו להדפיסם ולהפיצם בלא כל בדיקה והדבר עורר תרעומת מרובה. דבר זה לא היה נחוץ בשנה שלאחריה כשנדפסו ספרי הקבלה של ר' נתן שפירא, טוב הארץ, מצות שמורים ויין המשומר. שמו נודע בין מקובלי איטליה והם ביקשו לקבל מפיו ובשער הספרים הוא מכונה ”המקובל הנאמן”². ס' תעלומות ומקורות החכמה שהשבתאי שבת רפאל הדפיס בויניציאה בשנת תכ”ז³, אף-על-פי שכולו קבלה מעשית בחכמת צירוף השמות הקדושים וביאור סגולותיהם, אין בו הסכמה. כיוצא בו ס' כונת שלמה לר' שלמה רוקקה (ת”ל, להלן סי' 20), שאף הוא כולו קבלה ולוקה בעירבוב שיטות קבלת הרמ”ק והאר”י ויש בו רמזים שבתאיים⁵, לא נזקק כלל להסכמה וכל שיש בו הוא הסכמת הרבנים בויניציאה לעניין הקופירייט בלבד, ובכללם הרמ”ז שהוא שהשיג עליו.

חיבורים נגד הקבלה

כשם שרבני ויניציאה לא מנעו להדפיס בעירם ספרי קבלה ולא ראו חובה לעצמם לבחון את טיבם, כך הרשו להדפיס דברים נגד הקבלה והמקובלים. השיר ”אשרי הגוי בחר לו יה” של ר' יעקב פראנסיש⁶ דברים בוטים נאמרו בו נגד בני דורו העוסקים בקבלה. נחלקו הדעות אם יש בו התנגדות לקבלה⁷ או שביקש לגדור הפירצה שרבים עוסקים בקבלה ואינם

1 ר' דרך משל תולדות האר”י, עמ' 65–66, 123. — 2 מכאן שההסבר למונח זה, שכל שנתכנה בו היה שבתאי מאמין, בטעות יסודו. — 3 בסוף הס' כתוב שנדפס בש' תכ”ב. וכבר העיר ג' שלום שצ”ל תכ”ז. ר' ספרו שבתאי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, תל-אביב תשי”ז, עמ' 667. בהקדמתו הוא כותב שאמצו אותו להדפיס ס' זה ר' משה כנבנשת ור' יהושע כנבנשת ו”בשעתא אצטריכנא למדפס ית לשנא דמלאכיא קדישא ולא הויתי מדפיס יתי בגין דאמרו לבא מגאוני עלם דהוא לשנא דקדשי ואצטריכ” טהר” והוה ג”כ מצטערתא דלבא לחקקא והויתי על אורחא ולכן לא הדפסתי אותה”. גאוני עולם אין הכוונה לבני דורו. — 4 ר' אגרות הרמ”ז, ליורנו תק”מ, סי' ה, דף ה, א. ר' שלמה רוקקה בהקדמה לספר, תולה הדפסתו של הספר בזכותו של הרמ”ז והרמ”ז עצמו כתב ”שיר נאמן” בשבח הספר ומחברו (דף ד, א). על כך מתנצל הרמ”ז באגרתו: ”וגם אלצני בבקשותיו שאהיה מגיהו והרבה עלי רעים על זה אשר לא יכולתי להשיב פניהם ריקם. שם ערבב ובלבל את הכל דברי הראשונים והאחרונים”. — 5 ר' דף נו, ד-נז, א. והעיר על כך הרב ר' מרגליות, ציונים ביבליוגראפיים, ארשת, א, תשי”ט, עמ' 438. וזכורני שראיתי זאת גם בשם החיד”א ולא הצלחתי למצוא הדברים. — 6 דוידון, אוצר השירה והפיוט, א 8390. וחזר ונדפס עתה בס' כל שירי יעקב פראנסיש, מהדורת פנינה נוה, ירושלים תשכ”ט, עמ' 401–408. — 7 ר' דבריו של ר' אביעד שר שלום באזילה, אמונת חכמים, מנטובה ת”צ, דף לא, ב.

ראויים להי, שכבר ביקש ר' בנימין הלוי לגדור בשנת תי"ט. מן המושכלות הוא שכל שליבו נוטה אחד לימוד מן הלימודים לא יעשה דבר לבטלו מן הרבים גם אם לדעתו לא הגיעו לדרכה זו. דרך משל תביעת בעלי ההלכה שלא יורה מי שאינו ראוי לא באה אלא כדי שירבו בלימוד ויעמיקו בו, ולא שיתבטלו ממנו. דומה, איפוא, שמתוך שבחה של קבלה בא ר' יעקב פראנסיש לידי גנותה. פולמוס מוסווה נגד הקבלה מצוי גם אצל יש"ר מקנדיאה, שכבר ר' יהודה אריה ממודינה העמידנו, "שהראה את עצמו מגין בעד חכמת קבלה זו ומשבח אותה, וכוונתו להשפילה ולבוזתה בכל כחו".² התנגדות גלויה לקבלה לא תמצא הד אלא תעורר התנגדות, אלא אם כן יהא הטיעון לשמירת כבודה. לענין זה חשובה תגובתו של ר' אביעד שר שלום באוילה, שחי סמוך לזמנו, ורחוק מן הדעת שנעלמה ממנו מגמתו העיקרית של השיר. השיר נדפס במנטובה בשנת תכ"א בערך ורבני מנטובה גזרו עליו חובת שריפה.³ מה שאין כן "חברת רבני ויניציאה המהוללה המה גאוני עולם ובראשם גדול שבכולם... כמוהר"ר שמחה לוצאטו ותהי להם השירה לעדה".⁴

ר' שמשון מורפורגו מאנקונה כלל שיר זה בספרו "עץ הדעת"⁵ ויניציאה תס"ד) שחיבר נגד הוראת הקבלה ובשבח ספריו של הרמב"ם, כפירוש על ס' בחינת עולם, ורבני ויניציאה לא יצאו עוררין עליו.⁶ ברם, גם בספר זה אין הסכמה.

ערות אחת בלבד יש בידינו על התנגדות להדפסת ספר נגד הקבלה. ר' מרדכי קורקוס מויניציאה חיבר "ספר גדול ומופלג נגד חכמת הקבלה

1 ח' ברודי, מתק שפתים, קראקא תרנ"ב, עמ' 74; ש' סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, עמ' 460-461. ועתה פ' נוה, שם, עמ' 91-94. — ² עיין תולדות האר"י, עמ' 67. — ³ טופס נשתמר בגנזי המוזיאון הבריטי. ר' קטלוג צדנר עמ' 299. טופס שיי שהגיע לידי שד"ל נמצא בארכיון שד"ל. ר' הע' 6. על גזרת רבני מנטובה עיין ח' ברודי, מתק שפתים, עמ' 74; פ' נוה, שם, עמ' 96-97. — ⁴ ח' ברודי, וכוה לבני ושמעי, החוקר, כרך א, תרנ"ג, עמ' 213. — ⁵ דף לה, ב-לו, א. — ⁶ ההקדמה השנית שחיבר ר' יעקב פראנסיש אחרי הדפסת השיר לא נדפסה. שד"ל תוהה ומשער "אולי מפני מניעת הרבנים" (אגרות שד"ל, ד, פרעמשייל תרמ"ב, עמ' 640). דומה שבידי מורפורגו לא היה "קונטרס שיריו" בכתב-יד שהיה באוסף שד"ל וכנראה הדפיס את השיר על-פי הדפוס הראשון. הקדמה זו נכללה במהדורת פ' נוה, עמ' 401-402.

ונגד עשר הספירות¹ בשנת תל”ב וביקש להדפיסו. חכמי איטליה התנגדו לכך ומנעוהו על-פי “פקודת המושל”². ברי שאין מכאן ראיה לפיקוח על הספרים, אלא טובת הציבור. שספר זה בהתנגדותו החרפה לקבלה היה מעורר תגובה נועמת ומחלוקת קשה ועל כגון זה לא היו רבני ויניציאה יכולים להחשות.

בתקופה זו נדפסו כמה ספרי קבלה. ס’ עת הזמיר (תס”ז), שירים בדרך הקבלה לר’ בנימין הכהן, אין בו הסכמה, וס’ בת מלך לר’ שמעון ב”ר דוד אבאיוב (תע”ב), המסכימים הם ר’ נפתלי הכהן ור’ שמואל הכהן שאטין מפרנקפורט והם קבעו גם שאין לחזור ולהדפיסו.

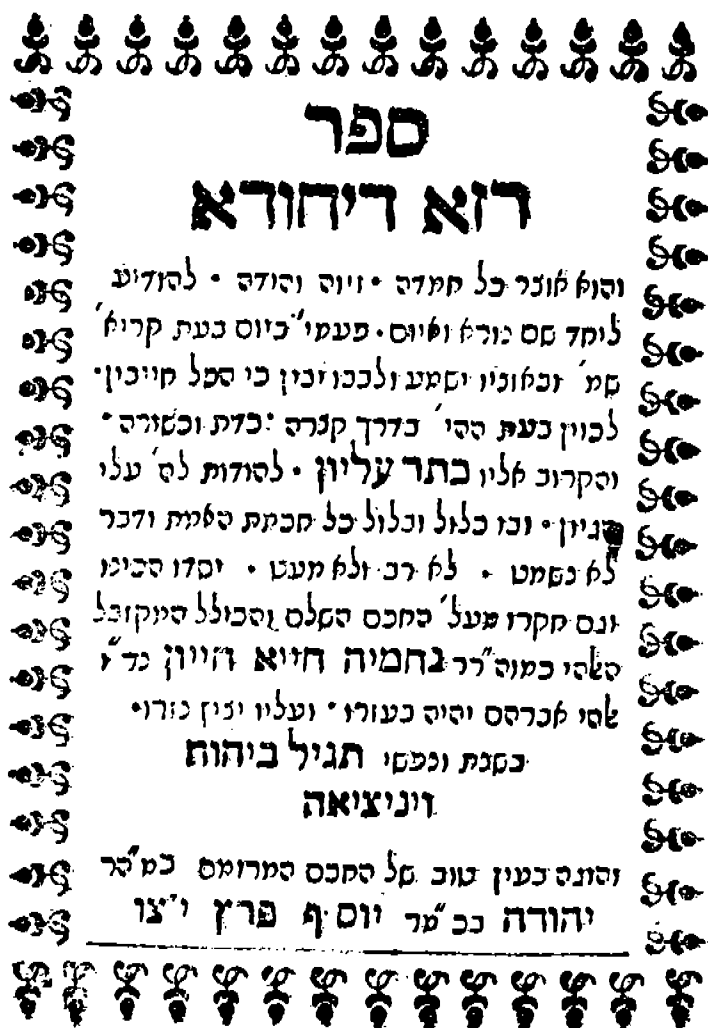
המפנה בעטייו של פולמוס חיון

מפנה בהתפתחות ההסכמה בא אחרי שנת תע”ג. בשנת תע”א נדפס הספר האחרון שניתנה לו “הסכמת הרבנים” לעניין הקופירייט בלבד, הוא ס’ רזא דיחודא, קיצור עוז לאלהים לנחמיה חייא חיון (ס’ 30). חכמי איטליה לא נתנו את דעתם לתכנו של הספר ולא עמדו על סודו השבתאי אלא לאחר שנדפס ס’ עוז לאלהים (ברלין תע”ג) ועורר פולמוס גדול³. רבני ישראל עוררו קיטרוג על רבני ויניציאה שנתנו הסכמתם לס’ רזא דיחודא והמשיגים לא שמו ליבם שאין בהסכמה רשות הדפסה אלא השלת חרם על משיג גבול. דברי השבח שבראש ההסכמה, כמותם כמות הדברים שנכתבו על ר’ אליהו בחור ב”כתב הדת” של רבני רומא לס’ בחור⁴, ולחינם נחשדו

1 הקדמתו של עלום שם לס’ ארי נהם לר’ יהודה אריה ממדינה, לייפציג ת”ר, עמ’ XVII. הדברים שולבו בסוגריים בהקדמה, כנראה מידי המהדיר פירסט. על זהותו ר’ כרמלי, ספר וסייף, עמ’ 75. — 2 על-פי Bibliotheca Rabbinica, Roma, קרית ספר Giulio Bartolucci 1675, Part IV, p. 56; וולף, חלק א, עמ’ 798. — 3 ר’ יהודה בריאל ממנטובה עורר את חכמי איטליה להחרים את ס’ רזא דיחודא. בכ”ר באב תע”ג השיב לו ר’ בנימין הכהן שהוא מסכים לבער את הספר. עיין אגרות בפרשת פולמוס נחמיה חייא חיון, ספונות, ספר י, תשכ”ו, עמ’ תקסד. ר’ שמשון מורפורגו כתב בי’ בניסן תע”ד, “שבהגיע הס’ לידו השלכתיו מעל פני באף ובחימה” (י’ זנה, חליפת מכתבים בין ר’ משה חאגיו ור’ שמשון מורפורגו בענין נחמיה חיון וסיעתו, קבץ על יד, ב, תרצ”ז, עמ’ קפג). רבוי אנהוגה ציוו על כל מי שבידו הספר להביאו לבית דין וכך כתב מורפורגו בשבט תע”ה: “וקבצו כל הרזא דיחודא שהיו מפוזרים ומסודרים א’ הנה וא’ הנה וביד השליח ב”ד נקברו בשוחה עמוקה... ולא שרפנו אותם בפומבי כמו שעשו בליורנו לפי ששם לב מלכות אין חקר”, כלומר שהשלטונות בליורנו אינם חוקרים ודורשים כמו באנהוגה שהכניסה שלטת עליה (שם, עמ’ קצה). — 4 ר’ למעלה, עמ’ 19.

רבני ויניציאה שנתנו הסכמה לספרו של חיון. כדי לאסור השגת גבול לא היו חייבים לקרוא את הספר.

משנתעורר הפולמוס, פנו ר' משה חאגיז והחכם צבי, ראשי מתנגדיו של חיון, לוניציאה לברר אם ההסכמה שנתנו רבני ויניציאה אמיתית היא או

מזוייפת, כפי שטענו רבני אשכנז על ההסכמות שלהם שנדפסו בס' עוז לאלהים, ואם נתנו ההסכמה, להתרעם עליהם שלא נתנו דעתם לתוכנו השבתאי. המכתב לא נשלח ישר אל המסכימים, שכן התשובה ניתנה מטעם "האלופים הקצינים" בני ר' שמואל אבוהב והאח ר' יעקב אבוהב

¹ החוקרים כותבים בפירוש שרבני ויניציאה נתנו הסכמה לספר. ר' גם ג' שלום, חלומותיו של השבתאי ר' מרדכי אשכנזי, ירושלים תרצ"ה, עמ' עא; מ' פרידמן, ספוגות, שם, עמ' תפט.

חתם בשמם. אבוהב היה חבר ועד קטן ויש להניח שהפנייה נעשתה אל הפרנסים. כנראה שחשדו בעמדתם של רבני ויניציאה ואם היו מאוהדיו של חיון, הרי שרצו להכריחם לחזור בהם באמצעות ראשי הקהל. אגרתו של ר' יעקב אבוהב נכתבה בשלושה באלול תע"ג, והיא היחידה שבה מסופר הדבר. תכנה לא הובן נכונה ולכן מן הראוי להביא דבריו. אבוהב כותב שחיון התעכב אשתקד כמה ימים בויניציאה ולא דברו עמו. אחרי ששמעו תלונותיהם קראו בפני חכמי ויניציאה את האגרת לשמוע "איך קרה הדבר הזה, ומה ראו על ככה ומה הגיע להם מטיבו של עוב"ר זה, ואם ראו ספריו הגרמזים ונקראים בשם מהימנותא דכלא, באמצע מזה ומזה שני פרושים הא' בקה"ק ועוז לאלהים, ואיך הסכימו בהדפסתם". כששמעו זאת חכמי ויניציאה, "נשתוממו שעה חדא על המראה, ובמותב תלתא כחדא² ענו ואמרו, שמעולם לא ראו ספרים הללו ולא חתמו הסכמה זאת, וגם מהספר הקטן כמעט לא ראו מקצתו, ובודאי שמזוייפת היא מתוכה. ואין ביעור חמץ אלא שרפה. ולא יעלה על לב אדם כשר לחשוד החכמים הכשרים שראו ספרים כאלה וחשו להתיר איסור אפילו במחשבה... ועינינו לא ראו ספריו ולא ידענו האיש נזאת שיחו... ואם יבאו לידינו הספרים הללו נדון אותם כסיפרי המידס"³.

אם נעיין היטב בנוסח האגרת נראה שלא הושם לב לדיוק הלשון ודבריה נתפרשו, כאילו חכמי ויניציאה הכחישו מתן הסכמתם לס' רזא דיחודא, ולא היא. הקול יצא שגם חכמי ויניציאה הסכימו על ס' עוז לאלהים, כשם שחיון בדה שר' יוסף פיאמיטה מאנקונה הסכים עליה⁴. התיאור שלמעלה הולם רק ספר זה ועל כך נשאלו מפי האחים אבוהב. הם הכחישו לא רק ענין ההסכמה אלא הודיעו שלא ראו את הספר כלל. מעצמם הוסיפו על "הספר הקטן", הוא רזא דיחודא, ש"כמעט לא ראו מקצתו", כלומר ספר זה ראו אלא לא עיינו בו בכולו, שלא נתבקשו לחוות דעתם עליו או להסכים להדפסתו. הדברים על הזיוף "ובודאי שמזוייפת היא מתוכה, אינם חוזרים

1 בית קודש הקודשים. — 2 כלומר שלושה החכמים המסכימים, ר' שלמה ב"ר ישעיה ניצה, ר' דוד אלטאראס ור' רפאל די סילוה. — 3 ד' קויפמן, אגרות ר' גבריאל עשקעלעש ור' יעקב אבוהב בענין נחמיה חיון וזיופיו, החוקר, שנה ב, תרנ"ד, עמ' 14—15. — 4 ר' הכחשתו להלן, עמ' 111.

אלא על ההסכמה שמדובר בה והמכוון לס' עוז לאלהים. ספריו של חיון. שר' יעקב אבוהב מעיד שלא התפשטו באיטליה, אינם אלא מהימנותא דכולא ושגי הפירושים עליו כפי שמפורש בראשית דבריו, ושם נזכר ס' זה בלשון רבים.

תומכי חיון ניצלו בלי ספק את אי-הידיעה של רבני הקהילות בטיב הסכמת ויניציאה, והדברים שנאמרו בשבח המחבר סייעו להם בכך. הם הפיצו ברבים שאכן נתנו חכמי ויניציאה הסכמה לספרו של חיון במובן שהיה נהוג ומקובל ביתר הקהילות. וגם כשבאה עדותו של ר' יעקב אבוהב, הוזמו אותה במכוון, כאילו לא הבינו שבהכחשה מדובר על עוז לאלהים. מתנגדי חיון הדפיסו אגרותיהם של ר' גבריאל עשקלעש מניקולשבורג ור' יעקב אבוהב והפצו: ותומכי חיון הכחישו דבריהם: "ובסוף נדפס כתב מהר"ר יעקב אבוהב מויניציאה שדבר עם חכמי העיר ואמרו שלא נתנו ההסכמה (וכתיבת יד הסופר החכם ה"ר משה הכהן נודעת לרבים) ומדבריהם של אלו הגדולים נראה שלא ראו הספר אחר שנדפס. דבריו של ר' משה חאג'ז באגרתו לר' שמשון מורפורגו משנת תע"ה, על יהודה פרץ "תלמידו של התועב ומי שזייף לו חתימות רבני ויניציאה"³, סובבים על ההסכמה המזוייפת לס' עוז לאלהים. יהודה בן יוסף פרץ מראגוזה הוא שהביא לדפוס ס' רזא דיחודא, כפי שצויין בשער, לפני שבא חיון לאיטליה בשנת תע"ב.

אכן, חשובים דבריו של ר' יוסף פיאמיטא, שחיון הכריז שאף הוא הסכים על ספרו, לא רק לענין זה אלא להסברת תופעת ההכחמה באיטליה בדרך כלל. ואלה דבריו: "ומעולם לא חתמתי ולא הסכמתי לא בהדפסת הספר ההוא ולא בהדפסת שום ספר, כי במקומות הללו אין נוהגין לבקש הסכמה

1 לא הגיע אלינו שום טופס מודפס. קויפמן פירסמן מכ"י. ר' עמ' הקודם, הע' 3. — 2 הכתוב בסוגריים תשובת תומכי חיון היא. מלחמה לה, אמשטרדם תע"ד, דף לו, ב. בלשון זה בשינויים קלים נמצאים הדברים גם בימעה שהיה איך היה (ספונות, שם, עמ' תקיט). — 3 זנה, קבץ על יד, שם, עמ' קצג. — 4 ספרו פרח לבנון נדפס בברלין תע"ב, בזמן שחיון נמצא שם ועסק בהדפסת ספריו. בשנת ת"ע הדפיס בויניציאה שערי רחמים, סדרי עבודה לר' מנחם די-לונזאנו והרמ"ע מפאנו ותפילות בקבלה ולפני כן בשנת תס"ז, סייע לר' יוסף ב"ר מרדכי הכהן להדפיס שערי ירושלים, תפלות לימי השבוע שהביא מירושלים. בספרים אלה אין הסכמות. לעומת זאת בס' דברי יוסף לר' יוסף הכהן (ויניציאה ת"ע, סי' 28), שפרץ הביאו לדפוס והגיהו, נמצאות הסכמות.

על הדפסת ספרים. ועיר הזאת אין בה דפוס וכל ימי היות המחבר הנז' שר"י פה בעיר הזאת לא דבר עמי בחכמת הקבלה¹. דבריו יוצאים ללמד גם על מעשיהם של חכמי ויניציאה, אף-על-פי-כן יצא הקצף עליהם. נמצאת למד שדברי חכמי ויניציאה אמיתיים הם ואין בהם שמץ התחמקות. מפליא הדבר שחכמי ויניציאה הוציאו עצמם ממעגל הפולמוס והגניחו עטרה זו למנטובה ולאנקונה, בשעה שבפולמוס רמח"ל היו הם ראשי המדברים. כל שידוע לנו על חלקם של רבני ויניציאה בענין חיון היא אגרתו של ר' יעקב אבוהב בלבד. גם משנתאספו רבני איטליה והכריזו חרם על חיון שמה של ויניציאה נפקד².

אף-על-פי שס' רזא דיחודא נדפס בשנת תע"א, לא בא כל מפנה עד שנת תע"ד, משהגיע הפולמוס על ספרי חיון לאיטליה ורוב חכמיה חברו נגדו. בשנת תע"ב נדפס ס' בת מלך, חיבור בקבלה, שהוזכר למעלה, ואין בו הסכמה מחכמי ויניציאה. גם בספרים שנדפסו בשנה שלאחריה, אין ההסכמות מחכמי ויניציאה.

התנגדות מחודשת להדפסת ספרי קבלה ופילוסופיה

בשנת תע"ד הורם קול זעקה נגד הדפסת ספרים, בייחוד ספרי קבלה, ללא השגחה. התנגדות להדפסת ספרי קבלה תחילתה בהדפסת ספר הזוהר בשנת שי"ח³. חזרה וניעורה כלפי ס' כנף רננים, שנכללו בו תפילות בדרך הקבלה⁴. התרעה על ריבוי ספרי הקבלה הנדפסים ללא השגחה כבר השמיע בויניציאה בשנת תי"ט שליח ארץ-ישראל ר' בנימין הלוי בהסכמתו לס' זאת חקת התורה: "אך רע"ה ראיתי עוני רבו כמו שרבו מאד אשר העתיקו והדפיסו ספרים לאין קץ אשר לא ניתנו להיכתב ובכמה טעיות ושיבושים מלא כמושים..."⁵. לספר זה נתן ר' בנימין הלוי ועמו רבה של מודינה היתר להדפסה, אבל שוב נדפסו ספרי קבלה בלא הסכמות. משהתפשטו ספריו של חיון חשו רבים ששוב אין להתיר הדפסת ספרי קבלה ללא פיקוח והשגחה. פה לתביעה זו היה ר' יוסף פיאמיטה מאנקונה,

1 דבריו נכתבו בפ' וירא, כלומר ט-יד חשון תע"ד. מלחמה לה', דף יא, ב. — 2 ר' "אסיפת זקני ישראל רבני וגאוני איטליא". מלחמה לה', דף מב, ב-נא, ב. — 3 ר' למעלה, עמ' 82. — 4 ר' למעלה, עמ' 103-104. — 5 ר' למעלה, עמ' 100 והע' 1.

ביקורת על חוסר זהירות במתן ההסכמות

שכתב בחשוון תע"ד: "שאגה לי כלביא על ראשי הדורות, גדולי המאורות העומדים בפרץ לגדור גדרות, להבין ולהורות, איך סגר עניהם מלראות, כי הדפוס עלינו כתב מרורות, והפיל אותנו במהמורו, כי אם לא היו גותנים רשות למשחית לחבל, והיו מבחינים בין טוב לרע, לא אירע המאורע הרע הזה, כי לא על זה בלבד תלונותינו, כי רבים הם אשר יצאו החוצה אמרות בלתי טהורות ולקו מאורות, ובעיני מחבריהם לחלם ולטובייה עטרות, והלואי הובלו לקברות בצורים וחוחים ומערות... כי בזה ובזה אכלה חרב הדפוס בינינו, אלא שלא נשמע קולם בחוץ, ומשום דאיתמחו גביהו גברא אע"ג דלא אתמחי קמיעי, תלו רבנן עליה זינא במקום שלא שלטא בה עינא...".⁴

על דברים אלה הוא חוזר באגרתו לר' שלמה אאילין, שכתב בשבט תע"ד: "יודעים אנחנו שכזה אכלה חרב הדפוס בינינו, כי הודפסו ספרי רבים הן מדברי פילוסופיא הן מדברי קבלה שהיו ראויים לישרף כספרי המירס, ובשביל דלא שלטא בהו עינא ולא זנו רבנן עיניהון מהם, לא גלו ערותם ונעלמו מן העין נולא נאסרו".⁶

ביקורת על חוסר זהירות במתן ההסכמות

נגד חוסר הזהירות במתן ההסכמות והשימוש לרעה שהמחברים עושים בהסכמות יצא אחד מגדולי חכמי פירארה בהקדמה לספרו "מציץ ומליץ", שנדפס בויניציאה בשנת תע"ה, וחומרת הדבר הוא מדגים בכתבי חיון. ואלה דבריו "רהבו נערים מנוערים בזקנים מפוארים... ובשנאה מדגים מעוררים, ובחבילות תחבולות מתגברין, פורשים ידיהם ואומרים, ראו כי אנו טהורים, ומהנים לרבנן סבוראי, וחוטפים הסכמותיהם באמור להם כי באמונה הם עושים ואינם מתפארים... ובראות העולם דברי הגאונים המשבחים חבור אחד מהמחברים, שלא יבחנו אם הם זקנים או בחורין, מבינים או חסרים, נפיק חורבא לענין דינא בין הסוחרים. טוענים ונטענים,

1 זכריה ו, יד. — 2 צ"ל: כזה וכזה. — 3 ר' שבת סא, ב. — 4 מלחמה לה, דף י, א. — 5 השווה לשונם של ר' משה באסולה ור' יוסף אשכנזי, למעלה, עמ' 88. — 6 ספונות, י, עמ' תקפז. — 7 המחבר העלים את שמו. ר' דף יב, א, אבל הוא יוצא משם הספר: מציץ — מרדכי צהלון ישמרהו צורו, מליץ — מרדכי צהלון יחי לעד. ועיין י' זגה, אבגי בנין לקורות היהודים באיטליה, חורב, כרך ו, תש"ב, עמ' 80.

לוקחים ומוכרים, אם באולי המחברים הללו מחברים חיבורים אחרים, ועיי הסכמות גאוני עולם הוחזקו מחבריהם לדון ולהורות כשרים, גם שהמסכימים עצמם לא הסכימו אלא באותו ענין בלבד ולא התירו להם להיות מורים... וחדשים לבקרים קרו מקרים בלתי טהורים, בכתבי חיון הארורים, כי עמודי תבל לא היו נזהרי לשקול בפלס הרים, מה שיבן של חבורי אשר הם בסטריכו¹.

ביקורת זאת אינה אמורה בספרים שנדפסים ללא השגחה והסכמה, ולא על ספרי קבלה ופילוסופיה בלבד, אלא על המסכימים שבקלות ראש נותנים הסכמות לספרים, מעדיפים דברי שבח ותארים מופלגים למחברים מבלי להבחין אם גדולים בתורה הם או צעירים שלא הספיקו למלא כריסם². אם ההסכמה היא על ספרי הלכה, תקלה יוצאת מתחת ידם, שפוסקים את הדין ויש בהם שאינם ראויים להורות. הסכמה שניתנה לספר אחד משתמשים בה המחברים לרעה, כאילו היא לכל חיבוריהם, גם אם ענינם שונה לגמרי. חוסר הזהירות הגיע למדומיו בכתבי חיון, שהרבנים לא עמדו על טיבם.

קבצי 'בכורי קציר' מיסודו של רבי יצחק לאמפרונטי

הספרים הראשונים שנדפסו אחר-כך, הם קבצי "בכורי קציר" של התלמידים בתלמוד תורה בפירארה מיסודו של ר' יצחק לאמפרונטי. החלק הראשון, הנקרא ראשית בכורי קציר, כולל תשובתו של ר' יעקב אולמו והסכמות חכמי איטליה הרבה, כל אחד ואחד לחוד, וקרוב לסופו באה "הסכמת חכמי ורבני ויניציא", שניתנה בודאי בחורף תע"ה. בסופה כתבו: "מסכימים על ההדפסה והחקיקה". דבר זה נמצא רק בהסכמה זו. גם במחברת השלישית, "עישור בכורי קציר" של יצחק נורצי, נמצאות הסכמות הרבה ובסופה, דברים אלה שלא נלוותה אליהם כל תוספת

1 מציץ ומליץ, דף ב, ב-ג. — 2 ראוי להוסיף שההסכמות היו לדבר שבשיגרה והמסכימים היו מפליגים בתוארי שבח למחברים ולספריהם בלא שעיינו בדבריהם. על כך כותב ר' יונה לבד סופר, מחכמי פראג, בשנת ת"ע בהקדמה לספרו מעיל צדקה (פראג תקי"ז): "דורות הראשונים חשבו לתקן שלא יודפס שום ספר בלי הסכמה, ומסבות הזמן היתה לתקלה תקנתם, כי מי יעיד על המסכימים אם נאמנה עדותם". והרי הוא דורש מרבני דורו שטרם יתנו הסכמתם יעברו על רוב הספר. ועיין ש' אסף, באהלי יעקב, עמ' 20. — 3 על סדרן של המחברות, ראה י' זנה, חורב, שם, עמ' 92-93.

קבצי בכורי קציר מיסודו של רבי יצחק לאמפרונטי

ראשית בכורי קציר תלמוד תורה של קק פירארה יצו :

והוא פסק על מנהג אשכנזים בענין נשיאות כפים בתפילת נעילה של יום קדש
הוא ז"ה, אשר און והקר ותקן להלכה, אחד מתלמידיו תת' הג"ל.
ה"ה מעלת החבר כמה"הר **יעקב אולמו** יצו : וקיים
דבריו להלכה ולמעשה

הרב הכולל והרופא המובהק כמה"הר **יצחק**

לאמפרונטי נר"ו רבו מובהק
המרבין תורה בקק

במדרש הג"ל ובאו על החתום

שא"ר רבני. וגא"ו

ושיבות נר"ו :

אפריין כמטויה אל האנשים העלמים המעולים ה"ה כמה"הר **משה**
מלאוידה וכמ"הר **אלישע יהושע** קלאוה. מניהם
היו לאחדים פקידים גם על הת"ת הכל' וגם על פסקי בות
הכנסת כל אשכנזים אתה ה' תשמרם :

ונרפס **בויניציאה**

בשנת • **עתה באתי** • לפ"ק :

Nela Stamparia Bragadina .

Con Licenza de Superiori •

כתב העת הראשון של תלמוד התורה בפירארה

וכותרת: "פסק מעלת המחבר הג"ל ראינו, והסכמת מעלת הרב רבו מובהק
נר"ו עם הסכמות הדרת מע' חכמי רבני הדור נר"ו עמו קרינו, ושאהבה
נפשנו בו מצאנו, על כן להביאו בדפוס גם אנחנו הסכמנו".

שלמה ב"ר ישעיה ניצה, רפאל ב"ד שלמה די שילוה, יעקב ב"ר שמואל אבוהב. עמהם הצטרף ר' שמואל דוד אוטולינגי.

במחברת "תוספת בכורי קציר" תשובה לר' פנחס חי ענו והוא פסק על שאלתו של ר' נחמיה ב"ר ברוך הכהן על ניגון ברכת הכהנים שתחילתו בשנת תס"ו וחזר והתעורר בשנת תע"ג. נחמיה הכהן רצה לשנות המנהג ולנגן את ברכת כהנים במלעיל ור' פנחס ענו פסק שיש לקיים מנהג האשכנזים ולנגן במלרע. שלושה החכמים הנ"ל הסכימו בפרשת ויקהל (כא-כו אדר א) תע"ה: "כה דברי החותמים ומסכימים על הדפוס והחקיקה". ושוב הצטרף אליהם אוטולינגי.

משיצאה לאור מחברת זו מצא ר' נחמיה הכהן שהפוסק נגדו פגע בכבודו. ר' מרדכי צהלון עמד לימינו וגולל את הפרשה מראשה בספרו מציץ ומליץ. הוא הדפיס תשובות ראשונות של חכמי איטליה, שכבר בשנת תס"ו הורו שלא כר' פנחס ענו, וב"חוד התריע על הדרך שבה הלכו ר' יצחק לאמפרונטי ותלמידו כדי לכפות דעתם, עד שלא נרתעו מלפנות להגמון. ספר זה, שבו נמצאת תרעומת על חכמי ויניציאה שאינם זהירים במתן הסכמות, שהרשו להדפיס את חוברותיו של לאמפרונטי וכבר נכשלו גם בספרי חיון, נדפס, כאמור, בלא שם המחבר. רחוק מן הדעת שהפחד מפני ר' יצחק לאמפרונטי וחבורתו גרם לכך, כלום אפשר שיימצא אדם בפירארה שלא יכול היה לדעת מיהו, שהרי עמדות הכיתות היו ברורות ולשונו וידיעת העובדות הנהירות לכותב מכריזות עליו. אלא שמחמת התקנה מנוע היה מלהדפיס ספרו בלא הסכמת רבני ויניציאה, והוא שהתריס נגדם לא יכול היה לבקש הסכמתם.

אכן, סיבה זאת, שנעלמה גם מעיני החדות של זנה, יוצאת מאוששת מתעודה מוזרה ומעניינת שנדפסה בסוף המחברת השניה של הספר², הנקראת "אמר המשיג" וכונתה גם בשם "לוח הטעיות קציר ת"ת". והרי נוסחה:

הסכמת שלשה עמודי עולם. במותב תלתא כחדא הוינא כד אתא קדמנא

1 דף יז, א. אמת שגם ר' משה זאב ב"ר יעקב שליח פדיון שבויים ממזריטש כתב "וכל מן דין סמוכין לנא להעלות על מזבח הדפוס" (דף י, א), ודבריו נכתבו בג' אדר א, אבל לא היה להם התוקף הדרוש, ונכתבו בדרך השיגרה של הסכמות פולין. — 2 דף לא, א.

Nella Stamparia Bragadina,
Con Lice. De Super.

המשכיל כמ"ר נחמיה ברוך הכהן יצ"ו ובידו חבור הרשום מציץ ומליץ.
וקרינו יתיה כמה פעמים עם החבור הקדום ה"ה תוספת בכורי קציר ת"ת.
שהדפיסו מקדמת דנא נגדו. ובדקוהו וחקרוהו בכיון נמרץ. ומצאנו כל
דברי מליצותיו צדיקים אמתים וישרים. וקיימנו ואשרנו חבור מציץ ומליץ
הנזכר לעיל כדקא חזי. ומובטחים אנחנו שכל בית דין הצדק שיצא לפניו.

הסכמת שלשה עמודי עולם

במותב תלתא כחדא הוינא כד אתא קדמא התמכיל כח"ר נחמיה
ברוך הבהן יכ"ו, ובידו חנור הרמס **מציין**
ומליין וקרינו יתיה כמה פעמים עם החבור הקדום ה"ה תוספת בכורי קציר
 ת"ת מסדפיסו מקרמת דנא כגדו וברקמיהו וחקרמיהו בכיון כמרץ ומצאנו כל דבר
 מליבותיו צדיקים אמתיים וישרים וקיומנו ואסרכו חבור **מציין ומליין**
 שנזכר לעיל כדקא חזי ומוכסחים אכחנו מכל בית דין הגדק סימא לפכיו וקיימסו
 ויאמרהו בכל תוקף כדקא יאות כי בכל מכל כל מקוון לרעתו ,

עמוד חדין
 עמוד האמת
 עמוד השלום

תו של בע

נוסח לגלגני של 'הסכמת הרבנים' לס' מציין ומליין

הסכמה משולבת

יקיימם ויאשרו בכל תוקף כדקא יאות, כי בכל מכל כל מכוון לדעתנו.
עמוד הדין (ולפניו ציור לב)
עמוד האמת (ולפניו ציור יד)
עמוד השלום (ולפניו ציור לב).

שמו של ר' נחמיה ברוך הכהן נזכר כיוון שבהסכמות הובא תמיד שם האיש הפונה אבל לא נאמר שהוא חיבורו. העמודים נבחרו להודיע על המגמות של פירסום החיבור לברר את הדין ולגלות את האמת בפרשת הפולמוס. כל זה לא בא אלא להטיל מום בהסכמת רבני ויניציאה, שדבריהם אינם מיוסדים על עמודים אלה ולפיכך נכשלו ואין הוא נזקק להם. הפולמוס הספרותי ספק נשתתק ספק נמשך בכתבים שמעתה מנועים היו להדפיסם. מכל מקום תכניתו הגדולה של ר' יצחק לאמפרונטי להוציא כל חודשיים-שלושה בכורי פסקיהם של תלמידיו הופסקה. כתב-העת העברי הראשון נתקפח בראשיתו.

הסכמה משולבת

הספר הראשון² שבו באה הסכמה, שבה נשתלבו ההיתר לדפוס והאיסור להשיג גבולו של המחבר בראשו של הספר בצורת הסכמה ממש, הוא

1 זנה סבור שר' מרדכי צהלון "רצה להשפיע על רבני ויניציאה שימשכו את הסכמתם מחוגו של לאמפרונטי" והצליח בכך, משמשכו רבני ויניציאה "הסכמתם מפני דרכי שלום והוצאת הספרים נפסקה" (שם, עמ' 95). ולא מסתבר שמי שהתכחש להסכמת רבני ויניציאה ותקף אותם ביקש להשיג ביטול הסכמתם מיריבו. ועוד "בכורי קציר" כל חלק שלו דן בענין לעצמו מבלי כל קשר בין כרך לכרך. החדלת פירסומים כדי שלא להרבות במחלוקת, ודאי שהיתה בוויניציאה, כפי שנמצא בהסכמת רבני ויניציאה מכ"ה טבת תקל"א על פסק של ר' משה מרגלית בענין ירושת נטף מתונים. וזה לשונם: "ואהר שיודפס הסכמתנו זאת על פסק הרב הנ"ל נר"ו עם שאר חכמי איטאליא, שוב לא יכתב עוד שום כתב על גידון זה, וכ"ש לא ינתן להדפיסו שלא לאפושי במחלוקת". "תשובה", ליורנו תקל"א, בלי פאגינאציה.

2 בשנת תע"ה עצמה, באותו הדפוס ובאותה צורה שנדפסו בכורי קציר, נדפס ס' חבורי לקוטים לר' זליג ב"ר יצחק אייזיק מרגליות מקאליש, ואין בו שם הסכמה. ברם, המחבר נפטר בזמן ההדפסה (בשער נזכר בברכת החיים "וכהיו בדבה רוחו למיסק לארעא קדישא". בסוף הספר נזכר שנקבר בצפת, ר' דף נו, א). ולא זו בלבד אלא שציווה להדפיס בספרו "עטרת וסמיכת זקנים" שקיבל מר' אברהם ברודא מפראג בשנת תנ"א "להיות רודה בכל עבר הגהר עם שכת המוסר אשר בידו לקרב לב ישראל לאביהם שבשמים". כלום לא הספיק לקבל הסכמה? לא נראה שההסכמה מר' אברהם ברודא הספיקה לחכמי ויניציאה. קרוב יותר לומר שבשנת תע"ה נקבעה ההסכמה שלא להדפיס ספר בלא רשות חכמי ויניציאה.

מעשה חושב לר' עמנואל חי ריקי, שנדפס בש' תע"ו (סי' 33). יש ליתן את הדעת שבאותה שנה נדפס הספר תפתה ערוך לר' משה זכות, אבל ההסכמה איננה מרבני ויניציאה אלא מפרנסי החברה "חדשים לבקרים" שלא נמנו על רבני העיר. אף בס' קריה נאמנה, שנדפס באותה שנה וההסכמה היא מכ"ב אב תע"ה (סי' 32), אין כל רמז להיתר ההדפסה. כלום משום שהראשון הוא מכתב-יד של רבם של חכמי איטליה והשני אינו אלא קיבוץ תפילות מס' מעבר יבק, של אחד מגדולי החסידים והמקובלים באיטליה?

הספרים שנדפסו מכאן ולהבא הם עין יעקב ומשנה (תצ"ח, סי' 35-36), מלבד ס' כהנת אברהם (תע"ט, סי' 34). בהסכמות אלו האריכו חכמי ויניציאה בשבח המהדורה החדשה והספר ולא נזכרה רשות ההדפסה. אפשר שהדבר יוצא מכללל, שהסכמה לאיסור השגת גבול יש במשמעה היתר להדפסה שאם אין רשות להדפיס, הסכמה למה? דבר זה מכתבר יותר שכן בסדר תפלות כמנהג אשכנזים (תק"ט), ההסכמה היא במובהק להשגת גבול והובלע בה "אנו מסכימים להדפסת סדר הנאה ומתקבל הזה"1. אבל יש ספרים שאין בהם כל הסכמה: ס' אבות העולם לר' בנימין הכהן מריג'יו, שנדפס בשנת תע"ט2; יסוד תשובה לר' יצחק ב"ר משה עליס, שחזר ונדפס בשנת תע"ח, וספר זה עניינו קבלה. בשנת ת"פ חזר ונדפס ספר מעירי שחר לר' אהרן ברכיה ממודינה ונקרא בשם "סדר אשמורת הבקר" והמהדירים לא הוצרכו לקבל הסכמה, מכל מקום להדפיסה. כלום רשאים אנו להסיק שספרים שכבר נדפסו בוויניציאה, ספרי תפילה וספרות חז"ל או חיבורים מכתב-יד של חכמי איטליה הנודעים, לא חלה עליהם ההסכמה, או שההסכמה ניתנה לכל אבל לא נדפסה. בתקופה זו רק ספרים מעטים נדפסו וקשה לקבוע מסמרות.

סדר מסויים מוצאים אנו דווקא משנת ת"ק. ספרים גדולים וחשובים שנדפסו משנה זו ועד שנת תקמ"ד מוצא אתה בהם הסכמות משולבות3.

1 ר' רשימת מועצת העשרה, סי' 31. — 2 גם ספרו אלון בכות שנדפס בש' תע"ב, אין בו הסכמה. — 3 לשם הקיצור אציין כאן שמות הספרים על-פי סימניהם בפרק הריפורמאטורי שיבוא להלן: מגיני שלמה, תק"א (סי' 23); אור החיים, תק"ב (26); מעשה רוקח (25), שמש צדקה, תק"ג (27); תפתה ערוך (29), מוסר מלכים, תק"ד (רשות ועד קטן, סי' 10); תפלות, אשכנזים, תק"ט (31); פחד יצחק, תק"י (32); שושנים לדוד לר' דוד פארדו, תק"ב; משכיל לדוד, תק"כ (35); בירך יצחק (ועד קטן, 17), קהלת יעקב (51).

הסכמה באמשטרדם

בס' מעשה רוקח לר' מסעוד חי ב"ר אהרן רקח (תק"ב) נאמר: "הקריב לפנינו... ושאל מאתנו להסכים עמו להביאו אל בית הדפוס". בכל הספרים נמצאת הסכמה להדפסה מלבד בס' זית רענן, תק"ג (ריפורמאטורי, 28). שו"ת הרמ"ז, תק"כ (39) וס' קורא הדורות לר' דוד קונפורטי שנדפס מכתב-יד בשנת תק"ו (אין בו כל רשות והסכמה) ושיטה מקובצת, תקכ"ב (40). כלום אין ללמוד מכאן, שההסכמות באו על ספרים חדשים בלבד, וגם ספרים של מחברים של הדור הקודם לא נזקקו לכך?

משירדה ויניציאה מגדולתה וגם בית הדפוס נדחק ממקומו שוב לא נזקק מי שבא להדפיס ספר לשום דבר. ספריו של ר' יעקב פארדו "אפי זוטרי" ו"מנחת אהרן" (תקנ"ז, תקס"ט) אין בהם הסכמה ורשות. לא היה חשש להשגת גבול בספרים גדולים, ובספרים קטנים, כגון ספרי לימוד, האיסור אינו מבית הדין אלא מהמחבר עצמו. כך אנו מוצאים בס' שערי לשון הקדש לר' אלחנן חי כהן מריג'יו, ויניציאה תקס"ח. מעבר לשער באו דבריו אלה: "גזרת נח"ש. למען לא יקרב איש להסיג את גבולי להדפיס מבלי רשותי בין ע"י ישראל בין ע"י אחר חבורי זה הקטן תוך משך עשר שנים מיום כלות ההדפסה... המחבר".

הסכמה באמשטרדם

הספר הראשון שנדפס באמשטרדם שיש בו הסכמה, הוא ס' אילם לר' יוסף שלמה דילמדיגו שנדפס בבית מנשה בן ישראל בשנת שפ"ט. ההסכמות הן בענייניו של הספר ולא באו לשמור זכויותיו של המחבר, ואין הן מחכמי אמשטרדם אלא דווקא מן העיר שלא נהגו בה כלל להדפיס הסכמות לספרים. בראשן נמצאת כותרת זו: "חתימות רבני גאוני ק"ק ויניציאה יצ"ו על ספר אילם", והם ר' יהודה אריה ממודינה, ר' שמחה לוצאטו, ר' נחמיה סארוואל ור' יעקב לבית הלוי, שכל אחד כתב הסכמה לעצמו. מכאן אתה שומע שהסכמה זו לא היתה חובה אלא רשות.

שתים עשרה שנה אחר שהחלה באמשטרדם מלאכת הספר העברי, חוייב מדפיס כל ספר, ישן או חדש, לקבל רשות המעמד של הקהילה הפורטוגזית. ביום כב תמוז שצ"ט, התקין המעמד תקנה זו: "שום יהודי לא יוכל להדפיס

בעיר הזו או מחוצה לה ספרים בלאדינו או בעברית בלא רשות המעמד כדי שיהיו מתוקנים ונבדקים. בעונש שינטלו ממנו וינתנו לצדקה”¹. המעמד היה מוסר את הספר לרבנים ומבקש חוות-דעתם. כך כותב ר' שלמה אאילין בראש הסכמתו ל”ע” עת קץ לר' יצחק כהן מהחונים מפאדובה בשנת ת”ע: “הובא לפני מנועם קציני אנשי המעמד דקהילתנו יע”א... לתת רשות והסכמה להדפיסו... היה דברי להתרצות בהדפסתו באמירה בעלמא”².

בספרים אחדים נדפסה הסכמה בפורטוגיזית, ואף גם רשות המעמד. בס' קדש הלולים, תרגום ופ' תהלים לספרדית לר' יעקב יהודה ליאון (תל”א), באו בראשו Aprobção e Licença (הסכמה ורשות): פניית המחבר לפרנסים, החלטתם למסור את הספר לעיינו של ר' יצחק אבוהב ור' רפאל די-אגילאר, דברי החכמים האלה, רשות הפרנסים, הסכמה ארוכה מר' יצחק אבוהב ובעלי התורה, שנכתבה שמונה חודשים אחרי הרשות, וכן הסכמה מר' יצחק אורביו די-קאשטרו, רופא ופילוסוף. בס' השירים אסירי התקוה ליוסף פינסו (תל”ג), נמצא Aprobção מר' משה רפאל די-אגילאר ור' אברהם כהן פימינטל משנת תכ”ח. הרשות להדפסת הספר ניתנה, כיוון שאין בו “שום דבר נגד הדוקטרינה של החוק הקדוש שלנו ושל המנהגים הטובים”.

ידוע גם על ספרים שהמעמד מסר אותם לבדיקה לחכמים ונמצא בהם פסול, שנאסרו בהדפסה, משום שאינם לפי “כבוד היהודים וחוקיהם”: ספרו של יעקב די-פינא, Chansas del Ingenio, נפסל בשנת 1656, בשל דברים “בלתי הגונים”; ספר שיריו של דניאל הלוי די-באריס Flor de Apollo בדקוהו ר' יצחק נהר ור' יצחק אבוהב. ב18 בפברואר 1663 אסרו פירסומו וגם אם יודפס במקום אחר ישרוף המעמד כל הטפסים שיגיעו לאמשטרדם. ואכן נדפס בבריסל בשנת 1665. גם ספרו Coro de los Musas, בריסל

1 נוסח התקנה במקורה בלשון הפורטוגיזית, פירסמה J. Mendes dos Remedios, Os Judeus Portugueses em Amsterdam, Coimbra 1911, p. 195. — 2 הבקשה לאסור על אחר להדפיס את הספר במשך עשר שנים ניתנה “להפצרת המדפיס הנגס אלי”. ההסכמות לא נדפסו בכל הטפסים. ר' זלמן שזר, התקנה לשנת ת”ק, ירושלים תש”ל, עמ' 13. —

1672, נפסל על-ידי החכמים ר' יצחק אבוהב, ר' משה אגילאר ור' אברהם הכהן פימינטל, וכן עוד כמה ספרים שלו.¹

הקהילה הפורטוגזית בראשיתה ידעה על הרוחות המגשבות בקירבה וכדי למנוע רוח תזוית הקפידה על התקנה שכל ספר ייבדק בידי חכמיה. ברבות השנים נעשתה ההסכמה ענין שבשיגרה. המסכימים לא נתנו את דעתם לכתוב בספר, אלא עברו על דפים אחדים. הדבר גרם לתקלות, ואנו יודעים על מכשלה שיצאה בשנת תקי"ג. ר' חייא הכהן די לארה ממארוקו, שהיה "מכת ראשונה" של ישיבת עץ חיים, חיבר מפתחות עניינים בסדר הש"ס וקרא לספרו משמרת כהונה. הוא ביקש הסכמה מר' יצחק חיים ן' דנא די בריטו, רבו של ק"ק הספרדים. החכם מעיד שקרא בו "כמה דפין זעיר שם זעיר שם והנאני". בהסכמתו כתב "וראוי להעלותן על מזבח הדפוס לתועלת הרבים", ואף אסר על אחר להדפיסו במשך עשר שנים. בספר זה נמצאו דברים קשים נגד דרכי הלימוד של חכמי דרום ואשכנז, על גדולי הפוסקים כתב שלא הבינו הפשט, הירבה להתיר, כגון יין שרוף שנעשה מסתם יינם נגד הוראת רבני הספרדים והאשכנזים באמשטרדם ולימוד חכמה יונית ומה שנאסר מתקנת חכמים. משיצא ספרו נתעורר בלי ספק פולמוס וגשמעה תרעומת על ר' יצחק די בריטו. המחבר חוייב, כנראה, להדפיס "התנצלות המחבר על הדברי שנמצאים בספר הזה שלא כהוגן". שבה חזר בו מדבריו, הסיר את התרעומת מעל רבו של ק"ק הספרדים ותלה בעצמו את הקלקלה. וכך כתב: "ועדיין הנני צריך למודעי שאם באולי ימצא תמצא בספרי איזה דברים שלא כסדרן נגד כבוד מעלת החכמים המובהקים ומפורסמים בעלי ההוראה, ואני הנני כאשם שלא הראתי למעלת החכם השלם מקהלתינו ק"ק ספרדי ה"י כל חבורי הנ"ל כי מקצתו כנזכר בהסכמתו הרמה. ע"כ הנני מבקש ממעלתו אל יאשימני כי לא במרד ולא במעל יצאה המכשלה הזאת מתחת ידי כי אם מחמת הטרדות...". התנצלות זאת נדפסה מעבר לשער ורק שופס אחד ידוע

1 עיין I.S. Revah, Les Ecrivains Manuel de Pina et Miguel de Barrios et la censure de la Communauté Judéo-Portugaise d'Amsterdam, אוצר יהודי ספרד, ספר ח, תשכ"ה, עמ' LXXIV-XCI. ועיין גם כרמלי, ספר וסייף, עמ' 113-114.

(בספריית) שבו נמצא השער המקורי בלא תוספת זאת. כל זה לגבי חברי הקהילה הפורטוגזית.

ההסכמות לספרים שהמחברים והמודפסים לא היו חברי הקהילה הפורטוגזית שכיחות משנת ת"ח ואילך (כגון בס' עמק המלך לר' נפתלי ב"ר יעקב אלחנן ממשפחת בכרך מפרנקפורט), אבל הן מולדת חוץ. כל המסכימים הם חכמי אשכנז ופולין. נוסחן הוא נוסח ההסכמה המגובשת והמקובלת ובסופן נזכר ענין הקופיריט, שלא להדפיסו במשך עשר שנים. ספר עמק המלך עניינו קבלה ולכן היה צורך במתן רשות להדפסתו. שנה אחר-כך נדפס ס' עשרה מאמרות לר' מנחם עזריה מפאנו עם פ"י יואל משה לר' משה ב"ר שלמה הלוי מפרנקפורט שישב בזולקווא. הסכמות שניתנו לספר זה אף הן מחכמי אשכנז ואין בדבריהם אלא רשות להדפסת הספר. יש בספר גם הסכמות רבני אמשטרדם הספרדים, ר' שאול מורטירה, ר' דוד פארדו, ר' מנשה בן ישראל, ואב-בית-דין הספרדים בהמבורג ושני רבנים אשכנזים באמשטרדם, אבל דבריהם נסמכים על המסכימים מגרמניה.

בשנת ת"י חזר ונדפס באמשטרדם "פירוש על המסורה" לר' יעקב בן הקדוש ר' יצחק מצויזמיר על-ידי בנו יהודה יצחק מחאנטשין עם הוספות משלו. מעבר לשער נדפסו "הסכמות גאוני ארץ": ר' יום טוב ליפמן הלר, בעל תוספות יום טוב, כתב הסכמתו בעת שנמצא בפניגטשוב "בעת הוועד בהתאספו יחד ראשי הגליל", ויש בה שני העניינים "רשות והורמנא לכמהר"ר יהודא הנ"ל להביאם לבית הדפוס... וגוזרני, אם יסכימו עוד שנים מגאוני הארץ, שלא יהיה רשות לאחר בעונש החרם תוך שלשה שנים מהתחלת הדפוס, לחזור ולהדפיסו". ברם, רק הסכמה אחת נוספת נדפסה והיא של ר' אליעזר ב"ר שמואל החסיד אב"ד דאפטא שניתנה בפ' עקב ת"ט. וכך אתה מוצא גם בס' נחלת יעקב, מליצות לר' יעקב בן נפתלי סופר מדינה איש גנין (תי"ב), שיש בו הסכמות רבני פוזנא ופולין "להעלותו לדפוס" ולא משל חכמי אמשטרדם. הסכמות ניתנו גם לס' נחלת שבעה לר' שמואל ב"ד דוד הלוי מבומברג (תכ"ז). המסכימים הם רבני אשכנז ונלוו עמהם ר' יעקב ששפורטש שישב בהמבורג, ר' יצחק אבוהב מאמשטרדם ור' יהושע פארדו מרוטרדם, וענין השגת גבול לא נזכר בהן.

הסכמה באשכנז

אירע בויניציאה מה שקדם ואירע בשאלוניקי. משנתרבו הספרים החדשים שמחבריהם ביקשו להדפיסם יצאו רבני הקהילות באיטליה בתביעה לפקח על הספרים ולהגבילם על-ידי כך, ומה שלא נתקיים במקומות אלה, התבסס והתפשט בקהילות אשכנז ופולין. כבר בשנת שס"ג נתאספו חכמי אשכנז בפרנקפורט והתקינו שלא יהא יהודי שבתחומם רשאי להדפיס כל ספר חדש או ישן בבאזל או בעיר כלשהי בגרמניה בלא רשות שלושה דיינים. העובר ומדפיס נאסרו ספריו בקנייה בחרס. ואין צריך לומר שהשפעת הסכמת פרארה ניכרת היטב בתקנת פרנקפורט.

תקנה זו אף היא נעשתה רפוייה ולפיכך חודשה והוחרפה כשני דורות אחר-כך. ר' מנחם מנדל ב"ר יצחק אביגדורש, אב-בית-הדין בפרנקפורט, כתב בהסכמתו ל"מאמר החמשי והששי מספר עשרה מאמרות" לר' מנחם עזריה מפאנו, שהביא לדפוס ר' טעבלי מגולי פוזנא בהמבורג תכ"ג: "בכנ הנני מוכן להסכים להביא אל בית הדפוס... אמנם שאר ספרים זולת הספר הנ"ל, על תוקף גזירתי אעמודה שגורנו בקרוב בחרם חמור שלא להדפיס שום ספר, דבר גדול או קטן, שאפילו תחינות או שירות וכיוצא בו, בלי רשות רוב חכמי אשכנז והעובר על זה, הן המדפיס עצמו או הבא להדפיס, יהא מוחרם ומנודה"². ספר זה הוא ספר קבלה והפרט שבא למעט נכלל גם הוא בתחום זה, ולא נאמר בהסכמה על ספר חדש. דומה שמכאן רשאים אנו למעט שאר ספרים³.

1 M. Horovitz, Frankfurter Rabbinen, I, p. 40; פינקלשטיין, עמ' 263. —
2 מאמר החמשי והששי, דף (ב, א). הסכמה זו מביאה גם ר' אליהו ב"ר עזריאל מוילנא וכותב: "שכבר נשמע בין החיים מענין תקנות גדולות וקבועות ששנו כאן בעסק הדפסת וקניית ספרים חדשים מקרוב באו..." (הקדמת לס' אור תורה, הומבורג תצ"ח, דף 4א). —
3 ושוב אין הדבר בחזקת ודאי שתקנה זו היתה בתוקפה שנים הרבה או שנשתנתה. בש' תמ"א הסכים ר' יששכר בער, אב-בית-דין בפרנקפורט דאודר בעל ס' ארבע חרשים, על ס' קנה חכמה (שם, תמ"א), וכתב: "אבל באמת אחרי סמוך ומופלג, שרעה ראיתי שרבו המדפיסים, שעל עצמן חסים, מדפיסים את כל אשר תמצא ידם ולקראתו רצים ונסים כאשר הדפיסו ספרים חדשים מקרוב באו לא שערום אבותינו הקדושים, בכנ יצאתי חלץ חושים, ועל המדפיסים שבמקום הזה גזירתי לחשי"ם, שלא ידפיסו שום דבר חדש אם לא אלי יובא לשום עין השגחתי עליו לטובה... כדי לשבר מלתעות עושה עול ושקריב, בתחילה בונים במות לעצמם בעמקי סתרים, ולבסוף בונים על ההרים". אין הוא מזכיר כלל התקנה הראשונה אבל אפשר שדרישתו מבונה עליה. ועיין להלן, עמ' 127.

בין ויניציאה לפולין

השוואת ענין ההסכמות בכללו, כפי המטבע שטבעו לו בפולין וכצורתו בויניציאה, המציאתנו למדים שהמוקדם בפולין מאוחר בויניציאה והמוקדם בויניציאה מאוחר בפולין ויש בזה מה שאין בזה. הסכמות ראשונות בפולין לא היו אלא דברי שבח והמלצה ורשות להדפסה, ואילו בויניציאה לא החלו בכך אלא בראשית המאה הי"ח. אף ההסכמה להגן בכוח החרם על זכויות המדפיס בויניציאה נעשתה משום ההתחרות הקשה של המדפיסים במקום זה עצמו, שמייצר היה לצורך מקומו ולכל קהילות ישראל וכמה בתי דפוס היו בו שהיו מתחרים ביניהם, מה שאין כן בפולין, שיותר מצרכיו ותביעותיו של המדפיס, ביקשו להעמיד את בתי הדפוס בפני התחרותם של דפוסים איטליה המשוכללים והגדולים. התקנה הראשונה של רבני הקהילות הותקנה, בטרם נוסד ועד ארבע ארצות, לחזק את ידי המדפיס בלובלין ולהדפיס את התלמוד הבבלי (שי"ט-ש"מ), והתקינו "שילמדו בכל ישיבה בשלש מדינות נפולין, רוסיה וליטא הנ"ל מסכתא אחר מסכתא כאשר ידפיס אי"ה, כדי להרביץ תורה בישראל ולאמץ ידים במלאכת שמים"¹, וכן התקנה של ועד ארבע ארצות משנת שנ"ד, שספרים הנדפסים בקראקא ובלובלין אסור להדפיסם באיטליה, ואם יודפסו אסור יהיה לקנותם בפולין. והיפוכו של דבר בהיתר להדפיס, שבפולין דבר זה מן התקנות הראשונות של ועד ארבע ארצות, משנת שנ"ד, ויצאו מאה ועשרים שנה עד שהונהג דבר זה באיטליה.

בפולין יצא איסור על הדפסת ספרים ללא הסכמה, כשבולמוס של כתיבה תקף את יודעי התורה בפולין וספרי דרוש ומוסר וספרות עממית בכלל צצו חדשים לבקרים והיה חשש שיובלעו בהם דברים שלא ראוי להעלותם בפני הקוראים, כגון האמונה השבתאית. ועד רבני ארבע ארצות התקין בשנת תמ"ה או לפניה, "שלא להדפיס שום ספר בעת הזאת"². תקנה זו כוחה היה יפה כארבעים שנה, מלבד בהפסקות קצרות ולאחר זמן צומצמה התקנה ולא אסרו אלא ספרי דרוש³. סיבה זאת עצמה התעוררה בויניציאה

¹ היילפרין, יהודים ויהדות, עמ' 79. — ² היילפרין, קרית ספר, ט' עמ' 375—376; יהודים ויהדות, עמ' 85, 88—92. — ³ לדעת א' יערי מעיקרא חל האיסור על ספרי דרוש. קרית ספר, שם,

כשלושים שנה אחר-כך, כשספר שבתאי מובהק נדפס בלא תשומת לבם של חכמי ויניציאה, ודומה שכך נקבעה התקנה שרק ספרים חדשים לא יודפסו והללו אין איסור להדפיסם אלא בלא הסכמה, כלומר שלא בחומרה כפי שהיה בפולין. והפליגו בזה אחר-כך חכמי אשכנז, בתקנות שהתקינו כנראה לפני שנת תפ"ו.

כללו של דבר

עברו דורות הרבה מעת המצאת הדפוס ועדיין הסכמה לא היתה נהוגה באיטליה וברוב הקהילות מלבד פולין. יהודי איטליה שהרבה מסדרי המקום נתקבלו או נכפו עליהם, סלדו כנראה מדרך הכנסייה, שהנהיגה ביקורת על הספרים כבר במאה השישית והגבירה פיקוחה על כל ספר שיש בו ניגוד לעקרונותיה למן המצאת הדפוס, ומראשית המאה הט"ז חייבה כל מדפיס ספר במדינות הקათוליות שיהא בידו אימפרימאטור. ההסכמה העברית אין בינה לבין ההסכמה שהונהגה על-ידי הכנסייה דבר,

עמ' 393–394. ועיין תשובתו של היילפרין, קרית ספר, יא, תרצ"ה, עמ' 106–110; יהודים ויהדות, שם. היילפרין ויערי תולים זאת בהתפשטות האמונה השבתאית ויערי מסיק מדברי ר' יששכר בער (קרית ספר, שם, עמ' 394) שהאיסור היא תולדה מפורשת "מחשש שציו"ת". אך ספק אם יש לנתק תקנות אלו ממה שנמשך למעלה מהן בזמן, ומשמצאנו דברים אלה בפי רבני אשכנז בשנת תכ"ג (ר' עמ' 122), הרי ודאי שלא מחמתה של השבתאות באו, אלא בעיקר בשל ריבוי ספרי קבלה ודרוש שאין בהם טעם וכמובן שהמאמינים בשבתי צבי הוסיפו על כך ואולי גרמו החמרה בפיקוח.

1 ר' טופס ההסכמות של רבני פראג וסביבותיה: "ומשנה זו תקננו שלא יורשה שום אדם מהיום והלאה להדפיס שום ספר כת"י מקבלה כל עיקר, ובפרט ספרים וכת"י שנכתבו או שכבר נדפסו ע"י א' מהנז' וכל הדומה... בכל מקום שיהיו, יהיו נדונין לשריפת אש, ואב באולי איזה חצוף ע"י זולתינו יביא איזה ס' קבלה מכת"י... ענוש יענש המדפיס אם הוא מבני ברית, המגיה, המביאו לדפוס, המחזיק בידו, הקונה מידו, בעונש הח"ח להיות מופרש ומובדל מעדת ישראל" (ספונות, י, עמ' תרי). וכך כותב גם ר' אליהו ב"ר עזריאל מווילנא על תקנת אשכנז (הנ"ל בעמ' 122) בשנת תצ"ח: "לכן נתחדשה כאן התקנה, והתקינו פה שלא יהא מקבלין פה ספרים חדשים משום אדם אפי' מן המכירין אם לא שיהיה הספר עצמו ניכר בטביעת עין שיש בו צורך גדול לתקון העולם, ועם כל זה טעון ביקור ובדיקה הדק היטיב ע"י עיני העדה החכמי' השלמים שבעיר הזאת [פרנקפורט] ובראשם אמ"ו הגאון [ר' יעקב כ"ץ] אב"ד ור"מ נר"ו ושאר פרטים כל דבעי דרישה כפי שיקול הדעת מכרעת, שעל דעת כן תיקן מוהר"ם [ר' מנחם אביגדורש. ר' עמ' 125] ז"ל תקנה זו שיהי' להמדפיס רשות מרוב חכמי אשכנז" (הקדמה לס' אור תורה, הומבורג תצ"ח, דף 34). ר' אליהו מווילנא כותב מה רב הקושי ומה מרובה הטרדה הכרוכים בקבלת הסכמה מרוב הרבנים. משום כך דחה הדפסת ספרו, והסתפק בליקוטים שצירפם לחיבורו של ר' מנחם די-לונזאנו.

סיבותיה היו שונות. לא בכל מקום הנהיגוה והכל לפי הצורך המיוחד שנתגלה באותה שעה. אם גודעה השפעה מן הכנסייה לענין הספר העברי, הרי זה בתחום "הסכמת הרבנים" לאיסור השגת גבול. שהורתה ולידתה ברומא ובויניציאה, במקומות שהאפיפיור נתן למדפיס פריויליגיה בכוח החרם.

איטליה, שראשונה היתה למעשה הספר העברי, לא רק שהתפתחות הספר העברי בכל מקום שנדפס נמשכת ממנה, אלא שהיא יצקה המטבעות לכל הכרוך בהבאת הספר לדפוס והפצתו, וממנה נתפשטו למקומות אחרים, אלא שעברו כמה גילגולים והכל לפי צורך המקום ודרישות הזמן.

פרק שלישי
רשות ועד קטן

פרנסי איטליה ניסו פעם בפעם לפרוש שלטונם על תחומים שבסמכותם של הרבנים, ותבעו לעצמם זכות הכרזת החרם, ומכל מקום שלא תיעשה אלא בהסכמת ועד קטן. בכינוס פירארה, בשנת שי"ד, תיקנו שהסכמת הרבנים לספרים תיעשה "עם הסכמת ראשי אחת הקהלות הקדושות הסמוכות אל מקום הדפוס אם יהיה הדפוס בעיר קטנה, ואם יהיה בעיר גדולה אז תספיק ההסכמה מראשי הקהלה ההיא עם הג' רבנים סמוכים". חזירה יותר עמוקה לתחום סמכותם של הרבנים ידועה לנו מקהילת פירארה, בתקנה "שלא יהיה כח ורשות לשום ח' מחכמי הקק"י לסמוך שום א' מרבני הקק"י גם דבר סמכא הוא, בלי הסכמו' הוועד כללי ועמו הסכמת חכמי העיר"². תקנה זו לא ידוע אימתי נתקנה ואם כוחה היה יפה רק בפירארה, ומסתבר שלא רק קהילה זו בלבד הנהיגה זאת³. מכל מקום כיוון שהוועד בפירארה התנגד לאלה שהכתירו את ר' יצחק לאמפרונטי בתואר רב הכולל, יש להניח שזמנה קדום לכך.

ההזדקקות לרשות ועד קטן

רשות ועד קטן לספרים לא נמצאת בספרים אלא בתקופת הירידה של הדפוס העברי בויניציאה, אבל אין מכאן ראיה שלא היה צורך בכך גם קודם לכן, אלא שלא היה חייב להדפיס את הרשות. נראה שהסכמת ועד קטן היתה ניתנת ונרשמת בפנקסי הקהל, והללו לא נשתמרו, שהרי מצאנו חברי ועד קטן מצטרפים לרבנים בהסכמת הקופיד"ש וכבר בספר הראשון, סדר הנקוד, שנדפס בשנת שני"ה⁽²⁾, צויין בראשה "שופס החרם שהחרימו הגאוני' יצ"ו עם מעלת עשרים השליטים טובי העיר יצ"ו". בהסכמה

1 ר' למעלה, עמ' 35. — 2 מציץ ומליץ, דף כח, ד ועיין שם הקדמה, דף ב, ג. — 3 אכן העירני פרופ' ש' סימנסון בטובו, שמסוף המאה הט"ז כך היה גם במנטובה ובכמה מקהילות איטליה. ר' ספרו תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, חלק ב, עמ' 379.

של אחריה, משנת שני"ט (3), חתומים בצד החכמים ראשי ועד קטן ופרנסי תלמוד תורה. עד כאן ולא יותר. בשנת שס"ח נעשתה הסכמה, שכל כתב-יד יובא אל חכמי ויניציאה ואל ועד קטן. לא היינו יודעים על כך אלמלא נזכרה ידיעה זאת ברשות הועד לספר שנדפס מאה שלושים וחמש שנה לאחר-כך.

רמז ראשון להודקקות לועד קטן לצורך הדפסה הוא משנת תנ"ד. אותה שנה נפטר גדול חכמי ויניציאה, ר' שמואל אבוהב. ר' משה ב"ר יעקב לוי מויא² ביקש להספידו. מחמת ערכו הרם של הנפטר ולעומתו קטנותו שלו בפניו, שאל "מי הוא זה אשר יזיד לדבר דבר ולהשמיע במרום צער האומה העבריה על התמוטטות אבן השתיה... אם לא יכיר את מקומו ובישראל גדול שמו?". אך מצא דרך לעצמו: "לכה אל הגדולים אשר ידעת כי הם ראשי העם הלא אתה עבדם... יכנסו דבריך באזניהם להחזיק במעוזך וירשו אותך לדבר...". נמלך בדעתו ופנה אליהם בלשון זו: "עתה באתי אלופי ומיודעי בכפים פרושות וברכים כורעות לפני הדרת רום מעלתכם, להתחנן לכ"ת יעשו עמי אות לטובה, ויאצילו מן הרוח אשר עליהם, ויתנו מהודם עלי, למען אצדק לכתוב על ספר את אשר עבר עלי רוח קינה הלו, אשר כתבתי בעט הכאב ובדיו הדמעות על כל דברי הצרה הזאת, כי יהיה לי למשיב נפש כי יקרא שמם עליהם"³. אכן, דבריו אלה כלולים באגרת ששלח אל "מעלת שבעה טובי העיר... ונקראים בשם מעלת הועד קטן מוניציאה", ובראשה נקב שמותם: שמואל קוסי, יעקב וולטירה, יוסף שאמי, יעקב בר אליעזר מקרקוביא, שמואל מוקאטו, משה אלפארין ושלמה חי לוי. מחבר הקינה קרא לעצמו "הלא אתה עבדם" ודומה שאין ספק שהכוונה למשרתו בקהל. הוא היה סופר הקק"י⁴, אבל לא בשל כך נזקק לרשותו, אלא משום שכל הדפסה היתה נעשית בהסכמתם. נוסח כזה של דברי הלל,

1 ר' למעלה, עמ' 100. — 2 היה חבר הישיבה הכללית וחתום על הסכמות הרבנים משנות ת"ס-תס"ה. — 3 חוברת בעלת ארבעה דפים, מתחילה "ראשי עם קדש...". נדפסה בלי ספק בשנת תנ"ד. טופס זה מצאתי בגנזי בית-המדרש לרבנים בניו-יורק ותצלומי במכין בן-צבי. ואינו רשום באוצר השירה והפיוט. הקינה מתחילה: לא, לא, לא החיים הם חיי החלד. — 4 אחריו כיהן בתפקיד זה בנו יעקב במשך שנים רבות. משנת ת"ק ועד תקמ"ד הסופר היה שמואל חי לוי מויא.

שאיננו נקי מחנופה, מצוי גם בספר המפורסם והחשוב ביותר שנדפס אז. הוא פחד יצחק לר' יצחק לאמפרונטי (סי' 13).

ושוב נזכרת זיקה לוועד קטן, בשנת תע"א, במחזור שער בת רבים. בהקדמת המחוקקים כתוב: "קול השירים... לשבעה... הגדולים... האדם הגדול בענקים החכם שבחכמים וטוב שברופאים כמהר"ר שלמה בכמהר"ר יוסף קוניאן זלה"ה. ונצר הקדש היקר ונעלה כמ"ר דוד בכמהר"ר שמואל אבוהב זצוק"ל. ואביר הרועים העולה למעלה ראש על ארץ רבה כמ"ר מנחם בכמ"ר משולם הלוי משולמים זלה"ה. והגביר הנעלה לשם ולתהלה כמ"ר יוסף בכמ"ר שמואל סאמי זלה"ה. והנכבד ונשוא פנים כמ"ר שמשון בכמ"ר יעקב גראסיני זלה"ה. ונדיב נדיבות יעץ כמ"ר עמנואל בכמ"ר יעקב בליליוש זלה"ה. ואיש זרוע לו הארץ כמ"ר גבריאל בכמ"ר משה ברוך קארוואליי זלה"ה. הן אלה שבעה אנשים מרואי פני המלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא היושבים ראשונה במלכות עם ה' אלה, הסכימו גם המה עם מעלת הרבנים נר"ו לבלתי היות איש שיכנס בגבולכם... והמתאבק בעפר רגליהם נאמן ביתם ומשרתם אשר קסת הסופר במתניו כמ"ר יעקב בכמהר"ר משה לוי מוייא זצוק"ל".

אף הסכמה זו היא לענין זכות ההדפסה ולא היתר ודומה שלא לחלוק כבוד נתכוונו אלא שהיה זה נוהג מקובל.

איזכור מפורש וצירוף שמותם של חברי הוועד לרבנים המסכימים ראשיתו בשנת תצ"ח. בספרי קדמונים, שנדפסו בשנה זו, עין ישראל ומשנה (סי' 35-36), הוכתרה ההסכמה בלשון זו: "הסכמת מ' רבני ק"ק ויניציאה מקוימת ממעלת הוועד קטן". ראש הישיבה הכללית חותם לבדו בשם הרבנים ואחריו "שמות הוועד קטן המסכימים את דבריהם", בלא תוספת כל דבר מהם ובלא חתימת הסופר.

מכאן ואילך נדפסה רשות ועד קטן לעצמה בין אם נמצאת הסכמת הרבנים ובין אם לא. שלא כבשנת תצ"ח הרשות ניתנה לכל הספרים מלבד משנה, עין יעקב וספרי תפילות. בכלל זה ספרים שכבר נדפסו בוויניציאה או מחוצה לה (1, 4-6, 9) ואף על ספרי גדולי ישראל שנדפסו מכתב-יד.

¹ דף ג, ב.

רשות ועד קטן

נתועדדו יחד מע' אנשי הועק' ולפניהם נא כמ' אברהם חיים בכמ'הדר מנחם קרקניאר
וצ'קל וכידו אנרת שלומים מאת כמ'חרר ישראל בנימין באסאן נר'מריגיו ובתוכר
ג ב תחינה למעלתם למען יותן רשות להרפים ספר תורת שלמים בשנים חלקים שם האחר
זכר' תורה חביר קדמון מהנאונים וצ'ל והחלק השני בשם לחמי תורה אשר חבד הנאו
אב'רק'ק ריגיו כמ'רר ישעיהו בסאן אביו וצ'קל וחוא משאלות ותשובות ובתוכם ישוש
מכמ'הדר ישראל בנימין בנו הנ"ל נרו:

על כן אנחנו ראשי ומנהיגי המדינה כולנו בהסכמה אחרת כפי הסדר שלנו נעתרנו אל השואל
כחונן בכל מכל כל ונוסף לזה יחויבו המדפיסים לשים דברינו אלה ונכתב בספר:

חזותמים פה ויניציאה ליל חג'ל סרד איש צריק תמים חית ברורותיו

א' מהועק'	יעקב בם לוצאטו	הערך המבואר הערך הערך הערך
א' מהועק'	מאיר בורדולאן	
א' מהועק'	יצחק פוארה	
א' מהועק'	יעקב ז' יקר	
א' מהועק'	יעקב כליליוש	

והמרתאבך בעפר רגליהם
שמואל חי לוי מויא סופר הקק'

רשות ועד קטן לספר תורת שלמים, תק"א

שו"ת הרדב"ז (10), שו"ת הרמ"ז (15) ושיטה מקובצת (16). ולא זו בלבד
אלא שנזכר ברשות החיוב להדפיסה בספר, כגון בס' לוי' חן ואור יקרות
(תק"ב) מפורש: "ובחיוב לשים דברינו אלו בספר טרם הדפסת הספר
הנ"ל". אף החמירו "לשים דברינו אלה בספר בכל כרך וכרך כנהוג".¹
מכאן אתה למד על החשיבות שנודעה לה לרשות מן הקהילה.

¹ סי' 4. רעיון גם 2, 7-5, 10-12, 17, 18. — ² סי' 13. כך נהגו בשו"ת הרדב"ז (12)
ופחד יצחק (13).

חייוב הדפסת הרשות בשל הפולמוס על כתבי רמח"ל

הנהגת רשות הועד קטן והדפסתה בספר ודאי שלא נעשתה אלא מחמת סיבה נכבדה. אימתי הונהג חידוש זה ובשל מה? אין בידינו ספרים שנדפסו לפני שנת תצ"ח מלבד "כהנת אברהם" (תע"ט, 34), שהדפסתו נמשכה עד שנת תפ"ו, וספרו הקטן של ר' ישעיה ב"ר יוסף רומאנין מבני חוגו של רמח"ל, "מליץ ישר" על סליחת תא שמע, שנדפס בשנת ת"צ. בשניהם אין רשות הועד קטן ובס' מליץ ישר אין גם הסכמה, אלא שיר בשבח החיבור מרמח"ל¹. יכולים אנו, איפוא, לשער שבין שנה זו לשנת תצ"ח נתקנה תקנה על כך, משהוברר השינוי המהותי, שהאיסור חל על ספרים ולא על ספרי תפילה וספרות חז"ל, והחייוב להדפסת הרשות הוא משנת ת"ק, רשאי אתה לדון מכך, שההסכמה כוונה כנגד דברים חשודים, או ספרים שאפשר היה להגיהם ולהוסיף בהם דברים שחכמי ויניציאה והועד התנגדו לפירסומם. הווי אומר, שהסיבה לקביעת נהג זה אין בה אלא מה שיש בקביעת ההסכמה שלא יודפס ספר בויניציאה בלא רשות מרבני ויניציאה. מה שם בשל החשש להדפסת ספרות נגועה בשבתאות בעטייו של נחמיה חייא חיון, אף כאן בשל סיבה מעין זו. ומהו שגרם לכך אם לא הפולמוס על ספרי רמח"ל?

ר' משה חיים לוצאטו גר בפאדובה הסמוכה לויניציאה. משיצאו עוררין על כתביו, כל הפונות היו כנגד רבני הישיבה הכללית בויניציאה. הללו נחשבו לבעלי הסמכות לאסור ולהתיר ספריו. סמיכות המקום והדפוס גרמו לכך, שהרי השמיע רמח"ל דברים בוטים באזני חכמי ויניציאה: "ידעו שאני אני משועבד להם כלל, אני מפאדובה ולא מויניציאה!"², וספריו לא ביקש רמח"ל להדפיסם בויניציאה אלא באמשטרדם³. הווי אומר שאותה שעה מעמד הישיבה הכללית בויניציאה היה גבוה על כל סמכות שבקהילות איטליה⁴.

1 ור' להלן, עמ' 140. — 2 ש' גינצבורג, ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו, תל-אביב תרצ"ז, עמ' רמט. ועיין גם עמ' רנה. — 3 ר' שם, עמ' קנג, רמח. — 4 בשל כך דרשו מרמח"ל מתנגדיו שמחוץ לאיטליה שישתחוה ויבא לפני הישיבה הכללית בויניציאה. ר' משה חאגיז באגרתו מערב ראש חודש אייר ת"צ. שם עמ' קלב. ועיין

חיבורו הראשון של רמח"ל, "חנוכת הארון", מזמורים ושיר ליום הקמת ארון הקודש בבית כנסת הספרדים בפאדובה, נדפס בויניציאה בשנת תפ"ט. כנראה שבשל קוטנו ועניינו לא היה צריך להסכמה ורשות. בשנה שלאחריה החל לחבר ספר בקבלה, שתכנו גילה במכתבו מכ"ו בסיון ת"צ לרבו ר' ישעיה באסאן. ואלה דבריו: "ועתה ספר אחר אני מחבר... החלק הא' הוא להציל מאמרים מרשב"י זלה"ה מאשר חפא עליהם איש נבל נצרי אחד, שרצה להוכיח כל בניני שוא אמונתם הרעה על פיהם והמה כתובים בספר אחד נדפס... והחלק הב' להציל כמו כן מאמרי הרשב"י זלה"ה מדברי שקר אשר בנו עליהם שוא ותפל אנשים טועים רודפי הצב"י¹. שמו של ספר זה יוצא מאגרת אחרת שלה, והוא קנאת ה' צבאות². ספר זה לא יכול היה רמח"ל להדפיסו בלא רשות חכמי ויניציאה ואם יבקש הסכמתם לא תינתן לו, לפיכך ביקש "לשלוח אותו להדפיסו באמשטרדם"³.

משהשלים ספרו "חוקר ומקובל", פנה רמח"ל לרבו בריג"ו ולחותנו ר' דוד פינצי במנטובה לקבל רשות להדפסה. הדבר גרם צער לרבו. לא קל היה לו להשקיש המחלוקת שיצאה על ספריו ועתה, במעשה זה, עשוי רמח"ל לעורר נגדו מחלוקת חדשה. לא רצה לסרב לו אבל הפציר בו מאד שלא להדפיסו. וכך כתב לו בכ"ח בסיון תצ"ד: "ואתה עתה משלם לי רעה תחת טובה, במה שאתה מכריחני לשום שמי על פני חוץ על הדפסה שקרוב לודאי לא תיטב בעיני הרבים, אם לא מצד הדברים עצמן, מצד המחבר"⁴. אף-על-פי-כן חזקה עליו בקשת תלמידו והוא שלח לו הסכמתו. מעניין הדבר שאין היא נקראת הסכמה אלא "טופס הרשות". וראוי להביא כאן את נוסחה: "בשבטי ישראל הודעתי נאמנה, שהחכם המחבר גר"ו הציג לפני חיבורו זה, הנקרא בשם מאמר הוכחה⁵, ועברתי בין בתריו, ובחנתי דבריו, ולא מצאתי בו לפי הנראה לע"ד נפתל ועקש. אשר על כן הרשות

גם דבריו בעמ' קסא: "הם המה מעלת רום הישיבה הכללית שבמהנה ק"ק ויניציאה... אשר ביד יכולתם לצרף פרנסים ומנהיגים שבדור הקרובים והרחוקים משאר ק"ק הסמוכות בערי איטליא... ויחייבו אותו ואת הצד שלו".

1 שם, עמ' קנג. — 2 שם, עמ' קנה. — 3 שם, עמ' קנג. — 4 שם, עמ' רמו. — 5 אין הוא אלא חוקר ומקובל. ר' מכתב רבני ויניציאה לר' משה חאגיז, שם, עמ' רסח. ועיין ג' בן-מנחם, כתבי ר' משה חיים לוצאטור, ירושלים תשי"א, עמ' 40.

חייוב הדפסת הרשות בשל הפולמוס על כתבי רמח"ל

נתונה לו מאתי לפרסמו. יהי אלקיו עמו וינחהו במעגלי צדק למען שמו
אכ"ר¹.

מכותלי דבריו של ר' ישעיה באסאן ניכר שנתן הסכמתו כמי שכפאו שד.
לעומת זאת ההסכמה של ר' דוד פינצי הוא כתב פולמוס עם מתנגדי חתנו
וכל היוצאים נגד העיסוק בקבלה והדפסת ספרים בתורת הסוד: "הוי
האומרים לשוב רע, זו ששנה רשב"י, כעודה, על דא ודאי קא בכינא... כי
אור חכמת הקבלה כאור חוכמה ברה, יגאלוהו המתפלספים בעם ושדו ביה
גירא"². טענה זו, שמיעוט העיסוק בקבלה יגביר את העיון בפילוספיה,
כבר נשמעה בויכוח על הדפסת ספר הזוהר³. למסכימים הצטרף גם ר'
אביעד שר שלום⁴.

לפני נסיעתו לאמשטרדם ביקר רמח"ל בויניציאה, בראשית שנת תצ"ה.
מיד עורר עליו חשדו של ר' יעקב בליליוש, חבר הועד קטן, שהוא "הולך
להדפיס ספרים". הלך ומסר זאת לרבני הישיבה הכללית⁵. שלושה שלוחים
נשלחו אליו, להזהירו לבל יעבור על כתב ההתחייבות שלו שלא לפרסם
דברי קבלה. שנים מהם, ר' יעקב בליליוש ומשה מנחם מררי, היו חברי
ועד קטן⁶, והשלישי גבריאל פאדובני⁷. רמח"ל השיב להם שאין כוונתו
בביקורו להדפיס ספריו אבל יש לו ספר שכבר הורשה מר' ישעיה באסאן

1 אמן כן יהי רצון. אגרות רמח"ל, עמ' רמז. — 2 שם, עמ' רנו-רנז. —
3 ר' למעלה, עמ' 88-89. י' זנה נאחז בסברתו שגורם מכריע לאיסור על הדפסת ספרי
הקבלה בשנת שי"ז-שי"ח, היה הסייוע שהמסיתים והכנסייה עשויים למצוא בהם. גם בפרשת
רמח"ל לא היה עיקר התנגדותם של חכמי ויניציאה אלא משום שהפצת ספרי קבלה תגביר
את ציד הנפשות לנצרות וגניזתם תחליש את השפעת המסיתים. זוהי לדעתו הסיבה שהתנגדו
להדפסת מאמר הויכוח של רמח"ל. נימוקם שרמח"ל מסייע בכך לפעולות המסיתים לא
ניתן לו פומבי מאימת החקירה (חורב, שם, עמ' 108). והדברים רחוקים מן הלב כשם
שהוכח בפולמוס על הדפסת ספר הזוהר שאין להם עמידה וקיום. במכתבים לא נמנעו
חכמי איטליה להזכיר דברים אישיים ביותר וכל שאסור הוא שיתגלה לחקירה. ולא זו
בלבד, אלא שלא מעט ספרי קבלה או ברוח הקבלה נדפסו באיטליה ולא נאמר שיצאו
עליהם עוררים. ההתנגדות היתה לספרים סוטים ולאמונות חדשות. — 4 אגרות רמח"ל, עמ'
רפט. — 5 שם, עמ' רמח, ור' דברי רמח"ל על בליליוש, שם, עמ' רנד. באגרתם לר"י באסאן
כותבים חכמי ויניציאה שבא אליהם שלום בן כ"ל חוזה ואמר להם: "הלא ידעתם אם לא
שמעתם שגמר בדעתו והוא הולך למסעיו לעיר אמשטרדם המהוללה להדפיס כתביו וספריו...
כי עיר הדפוס היא על כל שאר העירות" (עמ' רנ), וכיוון שלא נתאמתה אצלם עדותו
כתבו לבאסאן. גינצבורג (עמ' תכו) כותב כי "כל חוזה" הוא תרגום קאלימאני, ולא ידעתי
מקורו. — 6 ר' להלן, עמ' 147-148. — 7 שם, עמ' רנט.

להדפיסו¹. כששמע זאת ר' יצחק פאציפיקו, ראש הישיבה הכללית, אמר: "הרב בסאן אינו כל העולם... אנחנו רוצים לראות, אנחנו רוצים להסכים, ואותו הכתב שעשה הרב בסאן אינו כהוגן ואנחנו רוצים לעשות כתב אחר כרצוננו"². יצאו השלוחים ושבּו אליו ובידם התראה בכתב. לדבריו ביקשו השלוחים ממנו שלא ידפיס "שום ספר אלא בהסכמה שלהם ביחוד"³. הוא דחה אותם באומרו שאין הוא כפוף להם. אבל רבני ויניציאה ראו עצמם רשאים לחייבו וטעמם ונימוקם היו, שהם "יושבי העיר הקרובה אל החלל, כי שם בלל ובלבל את העולם בחלומותיו אשר חלם. לא נוכל להתאפק"⁴. המדיניות של חכמי ויניציאה שנקבעה אחרי פרשת חיון, היתה, כלשון מסירתה לשלוחים: "בזמנינו אלה עת צרה ליעקב ואנחנו בארץ השמאה... ושהלימוד האמיתי בזמנים האלו הוא תורה נביאים וכתובים משנה וגמרא, פוסקים ומפרשים, והשרידים אשר ה' קורא חכמת הארץ" והזהר הקדוש בהצנע לכת, וסרח העודף יהיה מוקצה מחמת איסור"⁵. ספרים אלה הם שביקשו רבני ויניציאה למנוע הדפסתם. הגבלה זו שתחילתה בשנת תע"ה, נתרחה בתקופת הפולמוס על ספרי רמח"ל, אבל עדיין לא הוטל האיסור שלא להדפיס בלי רשות. בפולמוס לא נזכר כלל האיסור וכל הצעקה היתה על ספריו של רמח"ל, שקיבל עליו שלא להפיץ חיבורים על-פי הקבלה שלו.

בשנת תצ"ה יצאה קריאה מאשכנז לאסור "שום מכתב ספר חדש שנתחדש ע"פ הנסתר במשך מאה שנים שעברו אשר לא נדפס עדיין מעולם"⁶, כפי שנאמר בכרוזו של ר' יחזקאל קצנילבוגן רבן של קהילות אה"ו. רבני ברלין הצטרפו לאיסור וגזרו על ספרי קבלה שנתחברו במשך שבעים השנים שלפני כן, כלומר משנת תכ"ה, זמן הופעתו של שבתי צבי, "וגם שלא יבואו לדפוס מהיום והלאה ספרים כאלה במשך כ"ה שנים מהיום בלי שום התרה"⁷. וכבר הצטרפו אליהם כארבעים רבני קהילות ועמהם גם רבני

1 עמ' רמט. ועיין גם עמ' רסח. — 2 שם, עמ' רמט. — 3 שם, עמ' רנה. ועיין בעדות השלוחים "שלא להדפיסם לא ע"י עצמו ולא ע"י אחרים, יהודי או ארמאי, אלא בהסכמת כל ישיבתנו יר"ה". שם, עמ' רנט. — 4 שם, עמ' רנא. ור' עדות השלוחים, שהתרו בו שלא ילמד לתלמידיו "חכמת הקבלה אשר בדה מדעתו ושקיבל עליו בשבועה ובחרם שלא להדפיס שום חיבור אלא בהסכמת ישיבתנו". עמ' רנט. — 5 שם, עמ' רנה. — 6 שם, עמ' רצ. — 7 שם, עמ' שח.

עניינה של הרשות

איטליה¹. על דעת רבני הקהילות יצא החרם מרבני ויניציאה על ספרי רמח"ל בה' חשוון תצ"ו "ופירסמוהו ברחובות חצר ישן וחצר חדש וגם הכריזוהו בכל בתי כנסיות ביום ש"ק לסדר הנ"ל"².

דומה ששנת תצ"ו היא השנה שבה נקבעו הסדרים החדשים. מעתה נדרשה רשות ועד קטן. משנתבדר שהגבלות שהיו עד אז לא הספיקו. השרביט ניתן בידי הועד החילוני שלו היתה הסמכות החוקית מטעם השלטונות.

רמח"ל שכנגדו בעיקר כווננו כל ההגבלות. עקר דירתו לאמשטרדם³. עיר זו שוחרת הדפוס. רבניה נשאו פנים אף לכתבי חיון. בשנת ת"ק הדפיס רמח"ל את ספרו מסילת ישרים שהוציא את טבעו בכל קהילות ישראל. ובשנת תק"ב את דרך תבונות וקיבל עליהם הסכמות מחכמי אמשטרדם. בטלה. איפוא, הסיבה אבל לא המסובב וההסכמות החדשות על הספרים נשמרו בקפידה רבה. עד כדי כך שלא היתה עוד תקופה בוניציאה שדיקדקו בכל ספר שהדפיסו וששקדו על קיום ההסכמה הלכה למעשה בכל החומרה כמות תקופה זאת. המסמלת את תקופת השפל בדפוס.

עניינה של הרשות

מעתה ניתנה הרשות לפני ההדפסה ואחרי שהרבנים עיינו בספר ובדקוהו ומצאוהו ראוי לדפוס. ברשות לס' פרשת דרכים (5) כתבו חברי ועד קטן: "ואחרי ההתבוננות הנאותה ממעלת רבני ישיבתנו יר"ה הסכמנו..." ובהסכמה לכ"י עינות מים: "אחר העיון והשיקול שנעשה מרבני ישיבתנו הכללית" (8). הרשות לשו"ת שמש צדקה (7) ניתנה בתנאי שהמדפיס "יביא מידי פעם בפעם אשר יגיע אליו מעיר אנקונה... אל מול פני הדרת מעלת רבני ישיבתנו יר"ה ואלינו בלי איחור ועיכוב". לפעמים ניתנה הרשות ביום שניתנה ההסכמה. כגון שו"ת הרדב"ז (12), שהפרנסים הסכימו "לתת לו

1 שם, עמ' רצז. — 2 שם, עמ' שכה—שכה. בטופס אחר נוסף: "ואז הוטל ברחובות חצרות היהודים, וביום שבת קודש לסדר הנ"ל, ששה ימים למרחשון, הכריזו ופרסמו בכל בתי כנסיות הקק"י, למען כל העם ישמעו וייראו ולא יזידון עוד". שם, עמ' תמב. על הכרזת ההסכמות עיין למעלה, עמ' 40. — 3 לדעת זנה הסיבה להעתקת מגוריו של רמח"ל היא אולי המרת איש חוגו נחמיה הכהן אחרי מאי 1735, שרמח"ל חשש שמומר זה יכה את היהודים בכתבים של נערצו (שם, עמ' 111). גם זו השערה יפה שבל עוד אין לה עמידה במקורות קשה לקבלה. ועיין עמ' 137, הע' 3.

רשיון זה, יען שכבר הורו מע' הרבנים משיבתנו הכללית". הקדימו הפרנסים את הרבנים הרי הם מתנים: "יביא ספר כ"י הנ"ל תחת שבט מוסר מעלת רבני ישיבתנו הכללית יר"ה, למען יחקרוהו וישקלוהו במאזני צדקם ואז יודפסו הספרים ברשיונינו" (9)¹. ואכן הסכמת הרבנים להדפסת הספר ניתנה אחר-כך.

בספר שכבר נדפס קודם לכן כתבו ברשות: "הרשות נתונה להדפיס... בעיר הזאת בלי שום תוסף כי אם בעלם ובדמות הספר אשר הראנו" (סי' 1). אבל ס' לוית חן, שגם בו נמצא נוסח זה (4), נדפסו בו תוספות².

מן הספרים שנדפסה בהם הרשות יש ספר אחד, מוסר מלכים, שכנראה העלתה הביקורת שיש בו חלק שאסור להדפיסו, ומחברו הוא ר' ישעיהו רומאנין מבני חוגו של רמח"ל בפאדובה. חכמי ויניציאה כתבו בסתם: "אמרנו להשכים ולהסכים עמו בהדפסת הספר", אבל מדברי הפרנסים מתגלה, שלא על כולו הסכימו, "ובהסיר ממנו מה שמע' רבני ישיבתנו הכללית יר"ה גזרו אומר בתקנותם". הרבנים היו, איפוא, מחוויים דעתם על טיב הספר והפרנסים הם אשר הסכימו להדפיס ספר שלא התנגדו לו הרבנים והם אשר אסרו כל שהתנגדו לו. הדבר הגיע עד לפאראדוקס, שגדול חכמי איטליה, בבקשו מפרנסי ויניציאה רשות להדפסת פחד יצחק, כתב אליהם: "יזכר שמכם שמא רבה על חיבורי זה אשר בעילכם... הוא מתכסה למסתור ולמחסה, להשמר מזרם וממטר ומריב לשונות של לוחשי לחישות נחש שרף ועקרב, הדוברים רע הם ידברו רע עלינו" (13). חכם מופלא זה, שאף הוא כרבים מחכמי איטליה ידע בימיו ריב ומחלוקת, צריך היה הסכמתם של הפרנסים ועדותם על טיב ספרו!

הדפסת חמדת ימים בויניציאה

דומה, שתעלומה גדולה בהדפסת ספר מפורסם בקבלה, חמדת ימים, עשויה למצוא פתרונה לאור מה שהועלה למעלה, אלא שלמרבה ההפתעה לא חשו עד כה בתעלומה זו אף-על-פי שהדברים צועקים מתוך הספר.

¹ גב בס' שיטה מקובצת (17) הרשות קדמה להסכמה באחד-עשר יום. — ² ר' דף פו, א-צב, א.

המהדורה היפה ביותר של חמדת ימים נדפסה בויניציאה בארבעה חלקים ולא בשלושה כבמהדורות הראשונות. המדפיס מעיר בחלק הרביעי שחלק שלישי חולק לשנים "להפקת רצון השואלים אותו כך מחולק לד' ראשים כדי שיהיו כמעט ארבעתם שוין בעביון ובקומתן". בשער נאמר "נדפס פעם שלישית". פרט השנה כלול בגימטריא "ועתה יגדל נא כח ה' לפ"ג, כלומר תקי"ח. ברם, הביבליוגרפים קבעו משום מה תקכ"ג ויצא להם שמהדורת ליורנו שנדפסה בשנות תקכ"ב-תקכ"ה קדמה לה². אבל ברור שהחלוקה היא של המהדורה השלישית, כפי שמעיד המדפיס, ועל-פיו הדפיסו בליורנו והמביא לדפוס בליורנו, משה עטיאש, שמשתבח בחידושים שבמהדורתו ומונה את מעלותיהן לא ביקש עטרה זו לעצמו. גם הדעת נותנת כך, שבמהדורת ליורנו באו הוספות הרבה ואם נדפס הספר בויניציאה לאחר-כך, היה המהדיר נוטל משהו מהוספות אלו. ועוד, שהרי ברשימת דפוסיו שהדפיס בשנת תקכ"ג, מנה פואה גם ספר זה³. מעבר לשער מהדורת ליורנו "מודעא רבא" שהאומות הנזכרות אינם הגויים שבקרבתם אנו חיים. נוסח זה הוא מילה במילה כמות הנוסח שבדפוס ויניציאה, וברור איפוא שאחד העתיק מהשני. אם כן למה התעלם ר' משה עטיאש ממהדורת ויניציאה⁴, והדפיס הספר בליורנו סמוך ממש אחר שיצאה לאור מהדורת ויניציאה?

תעלומה גדולה מזו היא, שהמדפיסים העלימו את מקום הדפוס, את שמם,

1 א' יערי, תעלומת ספר, ירושלים תשי"ד, עמ' 91. ור' גם מה שנסתפק ונתבלבל בן-יעקב, אוצר הספרים, עמ' 193. — 2 בשער חלק א של מהדורת ליורנו צויין: "נדפס פעם רביעית". בדברי המדפיס שמעבר לשער נזכרה מהדורה שלישית שנדפסה בזולקווא. — 3 ר' הסכמת הרבנים, סי' 38, עמ' 305, הע' 2. אלמלא דמסתפינא הייתי אומר שס' חמדת ימים נדפס לפני תקי"ח. בספר זה הוא מזכיר "באותיות חדשות ובנייר יפה" מה שאין כן ביתר דפוסיו. ואכן אותיות אלו החל להדפיס בהן בדפוס בראגאדין בשנת תצ"ה. ספר במתכונת זו ובצורה זו הדפיס בשנת תק"א והוא ס' מגיני שלמה. בס' פרשת דרכים (תק"ג) כתוב בשער "בתכלי היופי ובשלימו ההידור בנייר לבן ודיו שחור ואותיות חדשות". אחר-כך נשתחקו האותיות ונתקלקלו ואין מסתבר שלאחר עשרים שנה שהשתמש בהן יכתוב שהדפיס באותיות חדשות. — 4 א' יערי כתב, שהמדפיסים בויניציאה כתבו על מהדורתם שלישית "כי לא ידע המדפיס על קיומם של ארבעה דפוסים זולקווא. ואשר לדפוס ליורנו הרי נדפס בו בזמן שנדפס דפוס ויניציאה" (שם, עמ' 91). אם בשנת תקכ"ב נודע דפוס זולקווא בליורנו לא יתכן שלא נודע בויניציאה, אלא שמהדורה זאת נתגלתה באיטליה אחרי תקי"ח. והטעם השני לא מובן גם הוא. חלק ראשון של מהדורת ליורנו יצא בשנת תקכ"ב וכיצד יעלה על הדעת שלא ידעו עליו בויניציאה שנה אחר-כך, לסברת יערי שנדפס בשנת תקכ"ג?

נאיתי להגיד כי חמדות אתה ואתן לך

אין חמדה נחלת צבי צבאות גוים ואומר לא יאלי תקרא לי

ספר

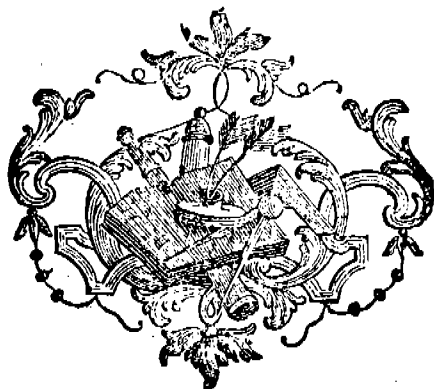
חמדת ימים

לשבת קודש

יסודתו בהדרגה קדש. תאזה הוא לעינים ונחמד העין להשכיל לשבת
בקרש. פארתיו ורליוטיו לשבת וראש חרש ולמקראי קדש. מאורות
בתן סביבות עווס דרך הקדש. נהיה כל מקדש ה' יבא אל אהל מועד
וקריב את קרבן ה' כמנצח ימלא מרור לפי כבודו כאלה קדש. וארשת
שפתיו כקול שדי בדבר רכבי שבקדש המיסרים את הלבי על טהרת
הקדש. במדבר הזה ית' מן חטאים בדרך חמים והדרת קדש.
חלק המגן תלוי עליו חכן כוחן פינת יקרת מנהגי
ושפר הכוונות האור המופלא הארץ אל
זל'ה כי בקדש.

חלק ראשון

נרפס פעם שלישית בחדש בנאותיות הרשורת ובנייר יפה
במבליית השלמות והיופי לא נהיה כבוהו בעולם.

שנת ועתה יגדל נא כחוד לפ'נ.

Con Licenzia de Superiori.

האגל לאוטס אלסו זמאמו זמאמו זמאמו

שער ס' חמדת ימים שנדפס בוויניציאה ולא נזכר בו מקום הדפוס

סדר קבלת הרשות

את שם המגיה והמביא לדפוס. ודומה שלכך אין אח וריע בדפוס ויניציאה.¹ בני פואה הם שהדפיסו ספר זה² ובמהדורותיהם נהגו להזכיר את שמם בשער בגינוני התפארות, ודווקא בספר שהוא מן המהודרים שבספריהם, שהכריזו על יופיו בשער ובהקדמה³. נהגו הפך מדרכם. בכל ספר שיצא בויניציאה נזכר בסופו הנצב על המלאכה והפועל במלאכת הקודש⁴ ובכל חלקי חמדת ימים אין להם זכר.

דומה שהפתרון לכך הוא לא במה שיש בספר אלא במה שאין בו. אין בספר שום הסכמה ורשות אף לא הסכמות שנדפסו במהדורות הקודמות, מלבד הקדמת ר' יעקב אלגאזי והאיזכור בשער Con Licenzia de Superiori. דון מכאן, ספר זה לא הסכימו הרבנים וועד קטן להדפיסו בהיותו עוסק בעניינים שכמותם הקימו סערה בזמנו של חיון ורמח"ל. בני פואה שעיקר השווקים שלהם היו במזרח, הדפיסוהו לצורכם ולא לצורך מקומי. נטייה זו בולטת וניכרת במחזורים שהדפיסו⁵. נמנעו הם מלבקש הסכמתם של רבני ויניציאה והוועד קטן שבוודאי היו מונעים מהם, כדי שלא להטיל שוב סערה בקהילות ישראל.

אחרי הדיון בסיבותיה של התקנה נחזור לדון בגופה.

סדר קבלת הרשות

משביקש אדם להדפיס כתב-יד או מהדורה חדשה של ספר היה מציעו בפני חכמי העיר. עיינו בו, כתבו הסכמתם והחזירוהו אליו. בדרך כלל ראש הישיבה הכללית היה עובר על הספר והחברים היו מצטרפים עמו והוא שהיה כותב את ההסכמה. נטל המחבר או בא כוחו ההסכמה ובא לו לוועד קטן. כיוון שלא תמיד היה המחבר בויניציאה, היה המבקש המדפיס,

1 כיוצא בו ספר שנדפס בליוורנו. ר' עמ' 239. אמת שגם בס' מציץ ומליץ, שנדפס בויניציאה שלא בהסכמה בשנת תע"ד, אין מצויין בשער מקום הדפוס, אבל שמו של המדפיס בראגאדין נזכר ובקולופון צויינו שמות העושים במלאכה. — 2 יערי, שגם הוא כותב כך, לא מזכיר ספר זה ברשימת דפוס פואה, מחקרי ספר, עמ' 401. — 3 בשער כתבו: "באותיות חדשות ובנייר יפה בתכלית השלמות והיופי לא נהיה כמוהו מעולם". ובדברי המדפיס בחלק ד: "בתכלית היופי הן בנייר הן בכתב הן בדיו לא יערכנו הראשונים". — 4 ר' רשימת דפוס פואה, יערי, שם, עמ' 383—414. — 5 כגון בסדר ארבע תעניות ומחזור לימים נוראים, שהדפיסו בשנת תקט"ז "עם תוספת מרובה מתפלות מיוחדות מבעל חמדת ימים שנוהגים לאמרם בקושטאנדינה ואיזמיר וכו'". ר' רשימת דפוס פואה, מחקרי ספר, עמ' 393.

ובתקופה זו היו בני פואה או מאיר דא-זארא (3-17), או מי שטיפל בהדפסה. ר' ישראל בנימין באסאן מריג'יי שלח לויניציאה שליח (2) ובידו מסר בקשה בכתב. משביקש להדפיס ספר שני מכתב-יד בא לויניציאה (8). מהדיר ס' מגיני שלמה (1) הופיע בעצמו וכן בא בפניהם ר' יעקב פארדו, בשנת תקמ"ד, כשהדפיס ספרו קהלת יעקב (19). חברי ועד קטן היו דנים בספר ובנוסח ההסכמה בישיבות הקבועות שלהם וכתבו רשות בנוסח קצר וברור, שנעתק בידי הסופר בפנקס הקהילה, חתמו הפרנסים שמותם בפנקס וצירף הסופר חתימתו שלו. אף הוא מסר העתק הרשות למבקש. לפעמים ניתנו כמה רשויות במעמד אחד (4-7; 15-16). ספרים שאיש אחד ביקש הרשות להדפיסם היה צריך כנראה להגיש כל בקשה לחוד. יצא, היו מעיינים בבקשה, הסכימו ונתנו לו, ביקש בעד ספר שני עליו היה להופיע פעם שנית. כך אנו מוצאים שר' שמואל פואה ביקש בעד ס' פרשת דרכים (5) ובעד ס' זית רענן, וברשות נאמר "ביום ההוא בא שנית" (6). הרשות ניתנה כמובן להדפיס את הספר בויניציאה. לעתים הורשה להדפיסו "בא' מדפוס העיר כפי אות נפשו" (5), אבל יש שהרשות ניתנה לבית דפוס מסויים, לדפוס בראגאדין (6, 13) ובספר אחד נאמר שהמחבר ביקש להדפיסו בבית דפוס זה (19), ויש שהרשות ניתנה לדפוס וינדראמין (11).

הרשות חייבים היו בהדפסתה, וממקום אחד יוצא שחובה זו הטילה רבני הישיבה (14). בס' לויית חן (4) נאמר במפורש שיש להדפיסה לפני הספר, אבל לא תמיד נהגו כך. ברובם נדפסה אחרי השער ולפני ההסכמות (2, 6, 7, 9-10, 13, 15-16, 18-19) ויש אחרי רשות הביקורת של המדינה, אחרי ההסכמות וההקדמה (1, 3, 11, 12, 17) או בסוף ההקדמה (4). בשני ספרים נדפסה הרשות בסוף הספר (6, 14). התעודה הוכתרה בכותרת זו: "הרשות נתונה ממעלת ראשי ומנהיגי המדינה דק"ק ויניציאה הנקראים בשם ועד קטן יצ"ו"².

מן הרשות ניתן ללמוד כמה פרטים על הדפסת הספרים בויניציאה ועל

1 ברשות שבס' תודת שלמים (2) כתוב "החותמים פה ויניציאה ליל הג'ל", ולא נאמר הזמן. אלא שבוודאי באותו לילה עשו כמה הסכמות, לאו דווקא לספרים, שהרי לא ידוע ספר אחר שניתנה לו הסכמה באותו מעמד. — 2 ס' 7. ועיין גם ס' 13, 15-18.

הסכמות משולבות

הרכבו של ועד קטן. לספר פחד יצחק הרים הועד תרומה לסייע למחבר בהוצאות הגדולות שבהדפסת ספרו. ולא זו בלבד אלא שכנראה הטילו על כל קהל וקהל להשתתף בהדפסה¹.

קצב ההדפסה היה מהיר ביותר וכל הספרים, אף הגדולים ביותר, לא יצאה שנה מעת שעלתה במחשבה להדפיסם ועד צאתם לאור. בשנת תק"ב קיבל ר' ישראל בנימין באסאן רשות להדפיס ס' עינות מים שכלל שלושה ספרים ובכללם אגלי דל תשובות של אביו, שחלק מהם כבר הדפיס בשנת ת"ק בשם לחמי תודה (2). וזהו הספר היחיד שלא נדפס ותעלומה היא. ספר פחד יצחק החזיק בכתב-היד שבעה כרכים, ובדעת המחבר היה להוציאו בשבעה חלקים (13). אף תיאור כתב-היד של ס' שמש צדקה נמצא ברשות (7). ר' משה חיים מורפורגו, בנו של המחבר, היה שולח למדפיס מאיר דא-זארא חלקים חלקים. תחילה שלח חלק אורח חיים וקצת מיורה דעה מ"ו דפים והרשות ניתנה תחילה לדפיס אלה. מפתחות הזוהר על שני חלקיו החזיק בכתב-יד קסו דפים (10). שו"ת הרדב"ז (12) היה כ"י גדול, והמדפיס ביקש להדפיס רק חלק ממנו.

הסכמות משולבות

ראוי להעיר גם על הסכמות משולבות. תחילה היתה הסכמת הרבנים ניתנת בסוף ההדפסה, לצורך שמירת הזכויות של המדפיס. כשהוצרכו לקבל רשות להדפסה שולבו הסכמת הקופירייט והרשות לספר, ומעתה היתה הפנייה נעשית לפני ההדפסה. הסכמה משולבת נמצאת בספרים אלה. בשנת תק"א - בס' מגיני שלמה; תק"ב - אור החיים ומעשה רוקח; תק"ג - שמש צדקה ותפתה ערוך; תק"ד - מוסר מלכים; תק"י - פחד יצחק; תק"ב - שושנים לדוד; תק"כ - משכיל לדוד; תקכ"ג - בירך יצחק; תקמ"ד - קהלת יעקב.

בשני ספרים ההסכמה המשולבת היא מרבני קהילות אחרות באיטליה

1 חוזר נשלח לקהילות לבקש חותמים על הספר. עיין סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, א, עמ' 329-330. מעניינת ההשוואה לענין זה עם פעולת ועד ארבע ארצות לסייוע הדפסת ס' כלי יקר לר' שלמה אפרים לונטשיץ, לובלין שס"ב. עיין י' היילפרין, יהודים ויהדות במזרח אירופה, עמ' 81.

(2, 10). ואין צריך לומר שכמה מחברים לא הסתפקו בהסכמה מויניציאה וקיבלו הסכמות גם מחכמי קהילות אחרות. בס' פחד יצחק (13), כמעט שלא היתה קהילה באיטליה שבה נמצא רב ידוע שלא נתן הסכמתו. יש ספרים שאין בהם כל הסכמה (4, 5) או שההסכמה היא לענין הקופירייט בלבד (12, 16, 17). ספר מעשה רוקח שנדפס בשנת תק"ב, בידי מחברו, הסכמה ורשויות השררה יש בו (ריפורמאטורי 25) ורשות ועד קטן אין בו. מקרה זה אי אפשר להסבירו אלא שהרשות נדפסה בדף מיוחד ונתלש. כמות שרשויות השררה לא נשתמרו ולא נודע אלא טופס אחד שהן נמצאות בו. אף רשות ועד קטן שבס' שושנים לדוד (14) נדפסה בדף מיוחד בסוף חלק א, ובכמה טפסים לא נשתמר.

בשתי מהדורות של ס' קב הישר שהדפיסו בני פואה בשנת תק"ג ובשנת תקל"ב, אין רשות והסכמה וכן בס' יד חרוזים לר' גרשון חפץ מהדורה שניה, שנדפסה בשנת ת"ק-תק"י בערך. בתקופת ירידת הדפוס בויניציאה נדפסו בה לרוב לא ספרים חדשים ומקוריים אלא ספרי תפילה, משנה, עין יעקב, חק לישראל, וספרי תיקונים, חוברות ודפים, באלה וכן בס' זכרון יימי תמימים" (תקי"ג), לא נמצאת רשות ועד קטן. מפליא הדבר שגם ספרי תיקונים שעל-פי חמדת ימים שבני פואה הדפיסום בכמה מהדורות, והללו שהיה מקום לחקור ולדרוש בהם, לא נצרכו לרשות ועד קטן ולא להסכמת הרבנים ונחשבו, כנראה, לספרי תפילה שאין ההסכמה חלה עליהם.

הרשות האחרונה ניתנה בשנת תקמ"ד בס' קהלת יעקב. בין ספר זה לספר שקדם לו ושבנו נמצאת הרשות, עברו יותר מעשרים שנה. בשנת תקנ"ו נדפס חלק ג של פחד יצחק ושנתיים אחר-כך חלק ד. ועד קטן חייב הדפסת הרשות בכל חלק וחלק וכך היה בשני החלקים הראשונים אבל בחלק השלישי והרביעי לא נדפסה. כיוצא בזה בשולחן ערוך אורח חיים (תקנ"ח) ובשני ספריו של ר' יעקב פארדו אפי זוטרי (תקנ"ז) ומנחת אהרן (תקס"ט), שאין בהם כל הסכמה ורשות. נמצאת למד שמעתה בטל הצורך בבקשת הרשות והדפסתה.

ועד קטן

ועד קטן. הוא הוועד שכל קהלי ויניציאה היו מיוצגים בו והוא היה מאחד את כולם. בידו היו סמכויות השלטון הפנימי של הקהילה, כגון גביית מיסים. הטלת חרם וכיוצא בזה. עד שנת תפ"ו כל קהל גבה מיסי יחיד קהלו ומשנה זו ואילך נגבה המס במשותף. ברשות נקראים חברי ועד קטן "ראשי ומנהיגי המדינה". בויניציאה לא היה רב ראשי וועד קטן ייצג את יהודי ויניציאה בפני השלטונות, ולפעמים גם את ערי השדה, כגון וירונה ופאדובה. הרשות לבחור היתה בידי כל ראשי בתי אב ששילמו יותר מ-12 דוקאטים לשנה. ראשי בתי אב אלה נקראו קהל גדול ולכן הנבחרים נקראו ועד קטן². זמן כהונתם היה שנתיים וחצי ואפשר היה לבחור בפרנס פעם נוספת, אבל לא יכול היה לכהן יותר מחמש שנים³. מגיינס היה משתנה לפי הצורך. כבר הוראינו שבשנת שנ"ה היה מספרם עשרים. בשנת תנ"ד ותע"א - שבעה. תחילה כיהנו שלושה אשכנזים, שלושה פורטוגזים ואחד ליוואנטיני. בשנת ת"ה גדל מספרם לעשרה, ארבעה אשכנזים, 4 פורטוגזים ו-21 ליוואנטינים. במאה הי"ח ניתלדלה הקהילה ומספרם הועמד על חמשה⁴ ומכאן למדנו שהדבר החל סמוך לפני שנת תצ"ח ועד תקמ"ד.

גם על הרכבו של הועד ניתן ללמוד מן התעודות הללו. בין כ חשוון לו' תמוז תק"א יצא הרכב אחד ונכנס שני. בשנת ת"ק היו כל החברים חדשים ולא נמצא בהם אחד מאלה שחתמו בשנת תצ"ח (35-36). באלול תק"ב (8-9) חזר יעקב בליליוש, שהיה בועד בשנת ת"ק (1) והוא מופיע במקום החבר החמישי, אהרון כהן, שלייד שמו צויין "נכנס", רוצה לומר ממלא מקום⁵. חודשים אחדים אחר-כך בד' חשוון תק"ד (10) בא בליליוש במקום

1 על ועד גדול במנטובה, ר' סימונסון, שם, עמ' 245. בשנת 1604 היה למוסד קבוע ומספר חבריו ארבעים. המספר נשתנה ובשנת 1660 ירד עד שבעה-עשר. ² במנטובה גזכר ועד קטן לראשונה בשנת 1584. מתוך ששה-עשר חברי ועד גדול נבחרו ששה לוועד קטן. בסוף המאה הט"ז נקבעה צורתו ומנין חבריו היה בין שמונה לשנים-עשר. בשנת 1617 - 18 ושוב נשתנה המספר עד שבתחילת המאה הי"ח עמד על עשרה. שם, עמ' 246-247. ³ ססיל רות, ויניציאה, עמ' 128-129. ⁴ שם, עמ' 129. ⁵ בהחלטות שנתקבלו בקיבוץ ראשי הקהילות בפאדובה בשנת 1585 נאמר: "יוכל המעוכב לשלוח שם איש אשר ימלא מקומו. היינו במקום הגאון הנ"ל יכנס הגאון קלוימוס הכהן מפאוויה, ובמקום... יכנס וכו'". סימונסון, שם, עמ' 306. וכן אתה מוצא בסדרי ההערכה של מנטובה במאה הי"ח, שמספר חברי ועד גדול הוא כמנין שבטי ישראל "מלבד שלשה הנכנסים לעת הצורך... ובתנאי שימצאו שם כל הי"ב הם או נכנסיהם עם שנים מהממונים". שם, עמ' 246.

משולמים, החבר הרביעי, ואילו את מקומו תפס משה מררי "נכנס". בייג בשבט אותה שנה שב משולמים למקומו. בליליוש חותם חמישי ומררי לא נמנה עם הועד. בתמוז תק"ט (12) נשתנה כל ההרכב. החברים הם חדשים מלבד מררי. באדר תק"י חזרו לועד חברים משנים קודמות יעקב חי לוי (4), יצחק פואה (1), יעקב נ' יקר (1) ושנים חדשים - אברהם חיים קרקוביאה ויעקב עוזיאל. באלול תק"כ (15) עמד בראש הועד יעקב נ' יקר שהיה חבר בשנת ת"ק, ואחריו חתמו מררי ועוזיאל ושני חברים חדשים, יהושע ברוך לוי וגד בן יצחק פואה. כך היה עד אלול תקכ"ג, שבחודש זה נכנס במקום יהושע לוי משה בר אהרן כהן, כנראה בנו של הפרנס הנ"ל. בשנת תקמ"ד נשאר רק הסופר שמואל לוי מויא וכל החברים היו חדשים. דומה שעובדות אלו יוצאות ללמד, שהפרנסים היו מתחלפים בתקופות השנה, כמות שמצאנו במנטובה, שוועד קטן נחלק לשלוש משמרות, וכל משמרת כיהנה ארבעה חודשים בשנה.

בפירינצי ובליורנו

באותם הימים שהחלו להדפיס בויניציאה נוסח רשות ועד קטן נוסד הדפוס העברי בפירינצי וחזר וחודש בליורנו¹. הספרים שנדפסו בתקופה זאת בדפוסים אלה מצוייה בהם רשות המאסארי (הפרנסים). על המחבר או המדפיס היה לבקש מן הפרנסים רשות להדפיס את הספר. הפרנסים העבירו את כתב-היד לחכמי הישיבה הכללית. מן השמות מתברר שהם שלושה חברי ועד איסור והיתר (נוכר רק בסי' 7, 16, 17), והם חברי בית הדין החותמים על ההסכמות לספרים בעברית. עיינו החכמים בספר ומצאו שאין בו דבר נגד האמונה ולא כל פגם, כתבו הסכמתם לפרנסים. המאסארי דנו בהסכמה ואם קיבלוה נתנו רשות לחכמים לכתוב הסכמה וחייבו את המבקש לתת טופס מן הספר לתלמוד תורה של הקהילה.

ההסכמות כתובות פורטוגזית כדרך כל החלטות קהילת ליורנו למן הזמן שאנוסי פורטוגאל נתרבו בה. הרשות הראשונה נדפסה בפירינצי במחזור ספרדים בשנת תצ"ה ובליורנו בספר הרשב"ש בשנת תק"ב. בספר זה

¹ סימונסון, עמ' 247. — ² ר' סוף פרק א.

MUY ILLUSTRES SENORES PARNASSIM.

Comparece

El Señor Abraham de Raphael Meldola en esta parte como Empresario de la Empronta de Estampar Composiciones Ebraicas y otro &c. en fuerza de la Gracia que goza privativamente de S. A. R. nuestro Señor, Y en qual quiera otro Titulo y nombre que Comparecer pueda y licito y de razon le sea.

Y Representa a Umd's Muy Illustres como aviendo tenido noticia dela Insigne obra Intitulada SEELOT Y TESSUBOT del H. H. SELOMOH hijo del Doctissimo H. H. SIMHON ZEMAH Autor del TAZBEZ, J successivamente delos HIDUSSIM del mesino TAZBEZ, quales obras son de mucha luz ala Erudizion Ebraica, J ala leteratura delos Profesores de nuestros Santos Rittos, por cuyo motivo el Comparente Tomò la Empronta de dar ala Empronta dichas obras para la comun noticia y Exaltacion de nuestra Santa Ley.

Pide por tanto de Umd's Muy Illustres la solita Aprobacion y successivamente la consueña ASCAMA' delos Señores H. H. prohibiendo debajo las acostumbradas HUMBROT que por diez Años no se pueda Estampar de ningun otro en qualquiera parte y Mucho meos Estampadas, que sean caso que &c. dispenfarse, ni distribuirse debajo qualquiera Titulo &c. con interponerse de Umd's Muy Illustres en pie dela presente el Decreto a tal effetto necessario, que dela Gracia quam Deos.

A 31. AGOSTO 1741.

OS SENORES PARNASSIM SEDENTES.

VISTO a sobre ditto Instanza do teor &c. feito as devidas reflexoims &c.

Deliberaram, e deliberando Commeteram a Os Señores H. H. da publica Jesiba o reconhecer o Contido da peccam de que se trata, e quanto se ofrece sobre a mesma e refiram quanto estimarem de convenensia, e de beneficio anosso publico, e da Escama que beim pedida para fazerse do Magistrado de Suas Señorias Muy Illustres, a gulas declarassoims que acharem de rezam e o mays que &c.

*Raphael de Aron Bocara PP.
Saul Bonfil.
Isaque de Lazzaro Recanati.
Jacob de Biniamin Sacuto.
Isaque de David Attias.
Gabriel Pereyra de Leon Cancelier.*

MUY ILLUSTRES SENORES PARNASSIM.

EM ordema sobreditta Commisam dadonos de Umd's Muy Illustres, Esaminemos as Composissoims que pide a facultade de Estamparlas o Señor Abraham de Raphael Meldola como pella sua Instancia &c. E achando tereim ditas obras de Summa Importancia, y muy necessarias para a Perfeita Inteligencia de Nossos Santos Dinim, posto que dos mais Celebrimos nossos Autores venem acoradas Suas Autoridades, assim pois estimamos de munta utelidade e proveito, que se ponha a Empronta para a Publica e Comun noticia que e quanto &c. remet.

De Umd's Muy Illustres

Muy sertos Servidores de Umd's.

Da publica Jesiba este dia 5. Settembre 1741.

*Daniel Valentin.
David d' Abram Meldola.
Jacob Lusena.*

A 5. SETTEMBRE 1741.

OS SENORES PARNASSIM SEDENTES.

VISTO a sobreditta relacam dos Excelentissimos Señores H. H. Daniel Valentin, David Meldola, e Jacob Lusena do tenor &c. feitas as devidas reflexoims e conf. &c.

Deliberaram, e Deliberando approvando si como approvam a mesma, deram facultade a o Señor Abraham de Raphael Meldola, a poder fazer Emprimir as Compolicioims de que se trata, e commetterem a os Senores H. H. a poder fazer a escama de que se faz Instanzia nos modos solitos, e segum as consueñas formalidades a fin &c. Ea loor de Deus &c.

*Raphael Bocarra PP.
Saul Bonfil.
Isaque de Lazzaro Recanati.
Jacob de Benjamin Sacuto.
Isaac de David Attias.
Gabriel Pereira de Leon Cancelier.*

הרשויות להדפסת ספר הרשב"ש

אתה מוצא דרכי נתינת הרשות. א) בראשו תוכן בקשתו של המדפיס אברהם ב"ר רפאל מילדולה, שהציג בפניהם את הספר ודיבר בחשיבותו, וביקש היתר להדפיסו ולאסור על אחר לחזור ולהדפיסו במשך עשר שנים; ב) חמשה הפרנסים והסופר נועדו ב31 באוגוסט 1741 והחליטו להעביר את הספר לעיונם של חכמי הישיבה הכללית; ג) חכמי הישיבה הכללית כתבו חוות-דעתם שהספר חשוב בעיניהם וראוי הוא להידפס, ושלחוהו אל הפרנסים (5 בספטמבר); ד) רשות המאסארי ניתנה ביום הנ"ל, אחרי העיון בחוות-הדעת של חכמי הישיבה. אף הם נתנו רשות לחכמים לכתוב הסכמה לספר¹. ואכן נמצאת בו הסכמה גדולה בעברית מחברי בית הדין בליוורנו, שהם החכמים החתומים על חוות-הדעת בפורטוגיזית. אף הם מציינים כפיפותם לרשות הפרנסים: "כאשר מפי כתבו יעיד ויגיד לפני מעלת תהלת הפרנסים ה"י, גם אנחנו כמצווים ממעלתם ועושים, בראותינו התועלת הגדול המגיע מהספר הלזה למעיינים לחכמים ולתלמידים אשר על דלתי התורה שוקדים".

יש בידינו לעמוד על הזמן שנצרך לכל הפעולות הללו. ביום התיצבות המבקש או למחורתו הועברה הבקשה לחכמים (16). כתב-היד היה בידי החכמים לעיון זמן קצר ביותר, מארבעה ימים (6, 12), חמשה (2, 14-15) ועד שלושה-עשר יום (7, 10-11) ולא יותר משבועיים (3, 8-9). ביום קבלת חוות-הדעת של החכמים (2) או למחורתו (3) ניתנה רשות הפרנסים ורק לגבי ספר אחד ידוע שהדבר נתעכב חמשה ימים (4). הרשות נרשמה בפנקס ההחלטות ומספר ניתן לה, ובשני ספרים (4, 5) אף צויין המספר ברשות המודפסת. סופר הקהל הכריז נוסח ההסכמה² בנוכחות שני עדים, בדרך כלל למחורת נתינתה, ושלושתם העידו על כך בחתימתם בפנקס ועדותם נדפסה בספר.

יש שהרשות ניתנה באותו יום לכמה ספרים (8-9, 10-11, 14-15). רשות שניתנה בבת אחת לכמה ספרים של מהדיר אחד לא נהגו לחזור ולהדפיסה, כגון במחזור ספרדים, בספרי הרשב"ץ ובנו, שאין אתה מוצא הסכמה ורשות

1 סדר זה קיבלה קהילת ליוורנו מאם הקהילות הפורטוגיזיות, אמשטרדם. ר' עמ' 122. —

2 בויניציאה היה יוצא הכרוז ומכריז על הסכמת הרבנים. ר' פרק א, עמ' 40.

בס' יבין שמועה (תק"ד) וחדושי הרשב"ץ (תק"ה). שכבר נכללו בהסכמה לספר הרשב"ש (2).

לא היה כל חיוב להדפיס את הרשות. בס' שבעה עינים (תק"ה). פרי צדיק (תק"ו). עומר השכחה (תק"ח). יד מלאכי (תקכ"ז). לא נדפסה הרשות. הללו מהם חיבורי ראשונים ומהם של חכמים שמחוץ לאיטליה ומהם ספרי חכמי ליורנו עצמה. במחזור כתבו הפרנסים שהם מרשים להדפיס את דבריהם בספר. מיוחדת בכל הספרים שנדפסו באיטליה היא שורת הרשויות שהדפיס מילדולה בספר הרשב"ש ודומה שלא עשה זאת אלא משום שהספר הוא הגדול והחשוב ביותר שהדפיס בראשות עשייתו.

הנוסח הנדפס הוא בדרך כלל זהה. חוות-הדעת של הרבנים נדפסה רק בספר הרשב"ש ובס' שער יוסף להחיד"א (3) וביתר הובא רק תורף דבריהם. בס' בני שמואל שנדפס בש' תקי"ט (5) הנוסח הוא מיוחד. הסופר מאשר שהכל נעשה בהסכמת הקהל ומעתיק נוסח רשות הפרנסים בלבד.

Lionne em 13 mayo 1778

Os Muy Illustres Senhores Parnassim sedent. ec.

Vista huma Escrita do Senhor JACOB HAI do q.^{am} H.^m DAVID MELDOLA esibida 8 Mayo 1778 do teor ec.

Visto a Escama feita, e estabelecida pelos Senhores Hahamin nella firmados, em orden ao Decreto de S. S. do dia 17 Março proximo passado do teor aqual ec.

Visto e Considerado quanto ec. Decret. ec. e Decret. ec. approvaçao, e aprovan ditra Escama tal qual nella, e a misma permitiraõ impimirse respectivamente nos Libros de que se trara guntamente com esta

aprovaçao de S.S. Muy Illstres affirmados ec. e todo ec. mandò ec.

*Jacob de Samuel Ergas Parnas Presid.
Jfac Fonseca Silva
Samuel Rimini
Abram de Jacob Pardoroques
Josef Abutaram*

Foy Leido, e publicado o presente Decreto por mi abaixo firmado Canc. presentes. os

*S.S. Reubem Jfurun Lopes, e
Mordohai Marache* } Tell.

Manoel Nunes Canc.

3 1

רשות פרנסי ליורנו להדפסת ספר איוב, תקל"ח

גם בספרים שנדפסו בהם כל העדויות והרשויות בשלימות מרובים הקיצורים ודומה שלא רק חיזוקי סופר נכללו בהם אלא גם כמה תנאים, כיוון שהיו ידועים ומקובלים, כגון חייב מתן טופס לספריית תלמוד תורה, שנזכר בשלושה ספרים (3-5) בלבד, וכן איסור השגת גבול (2).

נוסח הרשות משנת תקל"ח ועד תקמ"ג הוא קצר וקבוע. כנראה שאותה שנה קבעה הקהילה הסכמה חדשה בענין הדפסת ספרים והיא "החוקה של האדונים הפרגנסים מ'17 במאדס" הנזכרת בשני ספרים שנדפסו אז (8-9). לא מצאתי רשות המאסארי בפורטוגיזית אחרי שנת תקמ"ג. שני ספרים שנדפסו לאחר-כך, מאמר מרדכי לר' מרדכי צ'רמון מאלג'יריה (תקמ"ח) ומקור ברוך לר' ברוך פייטוסי מתונים (תק"נ), נמצאים בהם דברי הפרגנסים באיטלקית ובנוסח אחר. לא נאמר בו דבר על חוות-הדעת של ועד איסור והיתר, אלא שהורו להם לחכמים לעיין בספר. רגלים לדבר שמעתה הסתפקו בהסכמה העברית ושוב לא נצרכו החכמים לשלוח חוות-דעת בכתב לפרגנסים, לאחר נתינת רשות המאסארי לכתוב הסכמה. בספרים אלה כלול איסור השגת הגבול בהסכמת בית הדין בליוורנו.

Ego infra scripsi uidi huiusmodi Librum
compositum a R. Jacobo Tzakalon Romano
Philosopho ac medicina Professore. et est
Index omnium materiarum ordine Alpha-
betico digestus, earum uidelicet, quae in Libro
cui nomen est *Sefer Jalkut* reperiuntur hinc
inde dispersarum.
Romae die 17. Aprilis 1675.
Joh. est. ego. D. Julius Barthelemy Maffei

Librum hunc hebraicum cuius est *Sefer Jalkut* 1675
id est Memoriale Jacobi a Rabbi Jacobo Tzakalon
compositum uidi, et diligenter perlegi, et ex
omnium materiarum, et sententiarum ueteris Rabbin-
arum, quae in opere *Sefer Jalkut* reperiuntur, quae
quidam Jalkut est magnus Commentarius in
Sacramenta ueteris. Sed quia omnia haec
continere, quod fides Catholicorum
imprimi non censet, si brevis
uidebitur. Romae die 30. Januarii
Valerius Botricinus S. O. Hebraicorum

Adi. X. Romae 1694.
Inductio, de igneo Libro in
quodam modo si stampi, uel reser-
uata all. Stante, uel si
reperitur in *Paucellaria del*
St.

פרק רביעי

רשות המדינה והכנסייה

הידיעות על "זיקוק" (צנזורה) הספרים העבריים באיטליה הן כלליות וחוזרות
בניסוחים שונים. עיקרן על צנזורה של ספרים מודפסים וכתבי-יד ועל ספר
הזיקוק. הרוצה לדעת על הפיקוח מעת הגשת הספר לדפוס ועד צאתו לאור,
מה בין ויניציאה לערים שבמדינת הכנסייה והתמורות שחלו במשך הזמן,
אינו מוצא ידיו ורגליו.

האימפרימאטור

צנזורה היתה לאו דווקא על ספרים עבריים. לפיכך ראוי לומר מילים
אחדות על ענייני הצנזורה בוויניציאה. עסקי בתי-הדפוס היו בתחומן של שתי
רשויות. הסינאט נתן פריווילגיות לכל שהוא כרוך בצד העיסקי של הספרים
ומניעת השגת גבול, ומועצת העשרה ממונה היתה על המוסר והמסתעף
ממנו. פיקוחה על הספרים נעשתה באמצעות הצנזורה. כל ספר נבדק
משלוש בחינות: דתית, ספרותית ומוסרית. וזו שתי פנים לה – מוסר ציבורי,
כלומר שלא יהיה בספר דבר נגד המדינה וכל שהמדינה סברה שיהא לה
ממנו נזק, ומוסר פרטי, דברים שביחסי אדם וצניעות.

לא ידוע אימתי הוחל החיוב לקבלת רשות להדפסת כל ספר (Imprimatur)
ומה היה תפקידם של המפקחים. הדעת נותנת שתחילה לא היו כללים
קבועים וכל דבר שבא לפני השלטון נידון לפי עניינו. הספר הראשון שיש
בו הסכמה הוא ספר תפילה נוצרי שנדפס בשנת 1480. המחבר היה כומר,
ובספר הדפיס תעודה מהכנסייה. אפשר שאישור זה נחשב כאימפרימאטור,
אף-על-פי שרשות זאת מסמכות המדינה היא². ידיעה ברורה ראשונה על
ספר שנבדק מבחינה תיאולוגית לפני מתן האימפרימאטור, היא משנת

1 בראון, עמ' 60. — 2 שם, עמ' 61.

1508. מועצת העשרה מינתה צנזור ועל סמך חוות-דעתו נתנה רשות להדפסתו. ספק דרשה זאת הכנסייה משלטונות ויניציאה ספק עשתה זאת מועצת העשרה מדעתה. מכל מקום הסמכות לשמור על הספר גם מבחינה דתית אחזה המועצה בידיה. כל זמן שיחסי המדינה והכנסייה היו תקינים שמעה המועצה חוות-הדעת על הספר מכמריה. בשנת 1516 הורה ליאו העשירי שכל ספר לפני הדפסתו יימסר לבדיקת הצנזורה.² הממונים על הצנזורה בוניציאה היו הפאטריארך והאינקוויזיטור. האפיפיור שראה סמכותו פרושה על כל הנצרות היה נותן רשויות להדפסת ספרים וגוזר על השגת גבול בכוח החרם ובעונשים וקנסות גם על מדינות שמחוץ לשלטון הכנסייה, כגון ויניציאה.³ פליצייה די-פראטו ביקש בשנת 1515 מהאפיפיור רשות להדפיס בדפוסו של בומברג תרגומם של ספרים עבריים וגם ספרים עבריים. הוא ידע שאין הסכמת האפיפיור מספיקה וביקש רשות גם ממועצת העשרה. המועצה נתנה לו זכות לעשר שנים ולא הזכירה כלל הסכמת האפיפיור.⁴ התערבות הכנסייה עוררה כנגדה את המדינה.

הסדר מתן האימפרימאטור מבחינת החוק נעשה אך ורק בשנת 1526. נקבע איסור להדפיס ספר בלא אימפרימאטור ממועצת העשרה. ספרים שנדפסו מחוץ למדינה לא יימכרו בוניציאה בלא רשות המועצה, והוטלו קנסות ועונשים על העובר.⁵ שני צנזורים היו בודקים את הספר ושולחים למועצה חוות-דעת בכתב ובשבועה חתומה בידיהם. בחוק לא נאמר מי יהיו הצנזורים אלא שהמועצה צריכה לבחור בהם. במשך הזמן נמסר תחום זה לידי הכנסייה והמועצה החזיקה בידיה הפיקוח על ענייני מדינה ומוסר ההדפסה. משנתברר שלא הכל פנו למועצת העשרה לקבלת האימפרימאטור, הוכבדו בשנת 1542 העונשים. על המדפיס הוטל קנס 50 דוקאטים ועל המוכר 25 דוקאטים.⁶ ואפילו הכי לא תמיד עמדו המדפיסים בחובה זאת.

1 שם, עמ' 62. — 2 פופר, עמ' 25—26; זנה, הזיקוק, עמ' 976. — 3 דרך-משל בשער ספר *Delle Lettere di M. Claudio Tolomei*, שנדפס בשנת 1549, כתוב: *Con Privilegio del Sommo Pontefice Paulo III & de lo Illustriss. Senato & d'altri Principi* (ברשות הוד קדושתו האפיפיור פאולוס השלישי ואדוני הסינאט הויניציאני הנעלים ושאר הנסיכים). — 4 בראון, עמ' 63. — 5 שם, 74. — 6 שם, עמ' 78.

בשנת 1544 ניתנו סמכויות הצנזורה כולן לשלושה מן הסטודיו (אוניברסיטה) של פאדובה¹. בכך נעשה צעד ראשון להסדר ענייני הצנזורה. כדי להחיש קבלת הרשות או לעקוף אותה, נמצאו מחברים שהשיגו המלצות על ספריהם ממומחים וידועים. על סמך ההמלצה היו הריפורמאטורים כותבים חוות-דעתם למועצת העשרה. כדי למנוע זאת, ציוו הריפורמאטורים על המזכיר בשנת 1562 לבל יתן רשות עד שהספר ייבדק בידי שלושה, האינקוויזיטור או בא-כוחו או במי שיבחר בית-הדין של האינקוויזיציה; על-ידי Marco Antonio Mocenigo, מרצה לפילוסופיה בפאדובה או איש אחר מאוניברסיטה זאת, ועל-ידי מזכירו של הדוכס². הספר היה, איפוא, נבדק מבחינת הדת על-ידי נציג הכנסייה; מבחינת ערכו על-ידי איש אקדמי ומבחינה פוליטית בידי מזכירו של הדוכס. שכר כל אחד היה bezzo אחד (רבע לבן, אחד מארבעים שבדוקאט) לכל דף. הללו צריכים היו להצהיר שאין בספר פגם מבחינת הנושא שבתחום השגחתם. בהסכמת הריפורמאטורי צויין מספר הדפים ושורה ראשונה ואחרונה שבספר. עם גמר ההדפסה היה על המדפיס להביא ספר למשרד הריפורמאטורי, לבדוק אם המחבר הוסיף או שינה משהו בספרו אחרי שקיבל את הרשות. אם רצה לשנות עליו היה לחזור ולהגיש את ספרו לריפורמאטורי כדין ספר חדש ולקבל רשות חדשה. התקנות לייעול הפיקוח וההשגחה הותירו פרצות. יש שעקפו את החוק בהעלימם שם ויניציאה מן הספר ונקיבת שם מקום אחר, ויש שהדפיסו בשער: Con Licentia de superiori, בלא שהיתה להם רשות. המשטרה לא ידעה מי קיבל רשות ומי לא. בשל כך ציוותה מועצת העשרה, בספטמבר 1566, שכל מי שבידו רשות ירשום זאת בפנקס שיוחד לכך במשרד המשטרה.

תלאות רבות היו פוקדות את מי שביקש להדפיס ספר: תחילה היה פונה לאינקוויזיטור, לאיש האוניברסיטה ולחצר הדוכס. הללו לא היה בידיהם להרשות הדפסת הספר בשלימותו או בחלקו אלא היה לדבריהם דין של גביית-עדות, אחר-כך נתן מזכיר הריפורמאטורי תעודה שלא היתה אלא אישור גביית-העדות. היו בידי מסמכים אלה הלך אל מועצת העשרה כדי

1 שם, עמ' 79. — 2 שם, עמ' 92.

לקבל את האימפרימאטור ואל הסינאט כדי לקבל זכות הקופירייט או מונופול. מכאן היה עליו ללכת אל המשטרה ולרשום התעודה שבידו בספר שנועד לכך. ההוצאות היו גדולות והעמל רב. כל זה גרם שמחברים או מדפיסים ביקשו להתחמק מן הויקה לרוב הרשויות הללו.

בסוף המאה הי"ז היה חייב כל הרוצה להדפיס ספר לקבל רשויות אלו: (א) הסכמת האינקוויזיטור, (ב) רשות מטעם הדוכס, (ג) אישור הריפורמאטורי, (ד) הסכמת מועצת העשרה, (ה) בדיקה מטעם הנהלת בתי הדפוס של המדינה, (ו) בדיקת המגיה הציבורי, (ז) אישור מהמזכיר של הריפורמאטורי שהשווה את הנדפס עם כתב-היד המקורי, (ח) קבלה מהספרן של ספריית סט מארקו שטופס אחד נמסר לספרייה, (ט) קביעת מחיר הספר על-ידי המומחים שמינתה העיריה².

לא יפלא שרבים לא שמרו הוראות אלו. הדפוס בויניציאה ירד ומשחש בכך השלטון, סייע הוא בידי המדפיסים לעקוף את הרודנות של האינקוויזיציה, שלאט לאט תפשה את מקום הרשות החילונית. על-ידי זיוף שנת ההדפסה³. בשנת 1695 ביטלו את האימפרימאטור של האינקוויזיטור והדבר גרם שמספר בתי הדפוס יגדלו, ואכן הגיע מספרם לתשעים. השימוש התמידי בתאריך מזויף וצייון מקום הדפסה אחר, כמעט שגרמו להשכחת שמה של ויניציאה כמקום דפוס. בשנת 1765 הסכים הסינאט להצעת הריפורמאטורי, להדפיס האינדקס של שנת 1595, כדי שהספרים יודפסו על-פי הוראותיו ושוב לא יהיה צורך בהסכמת האינקוויזיטור⁴.

לפני הגזירה

מכאן נבוא לענין הצנזורה על הספרים העבריים לפני הדפסתם. השמטת דברים מצוייה בספרים למן ראשית הדפוס. בס' ביאור על התורה לרבינו בחיי, נאפולי רנ"ב ובמהדורות שלאחריו, נשמטו קטעים ובמקומם נשאר הנייר חלק⁵. השמטות אלו אין לומר שאימת הנצרות בלבד גרמתן. דברים הרבה שכנגד הנצרות נשארו ואחרי ההדפסה העבירו עליהם הצנזורים

1 שם, עמ' 94. — 2 שם, עמ' 180. — 3 שם, עמ' 198. — 4 שם, עמ' 200. — 5 פר' ויצא, דף 46 א-ב; במדבר, דף 192ג; נשא, דף 193ג. וכן ברימיני רפ"ד, ויניציאה ש"ד ש"י, שכ"ר. ועיין מהדורת ש"י, דף לו, ב; לח, א; קנה, ב; ריג, ד; רכה, א.

קולמוס. רק מילים אחדות בפרשת תצא שעניינן נוכרים נשמטו בדפוס. מכאן שכמה השמטות סיבה אחרת גרמתן. כגון חסרון שבכתב-היד. ברי, שכל שנעשה היה רשות ולא חובה ומשום דרכי שלום נעשה. שאם לא כן לא יובן חוסר כלל מנחה אחד וההפרשים הגדולים בין ספר לספר. זוהי הסיבה שבכמה מסכתות השמיטו בני שונצינו מילים אחדות והותירו מקום ריק לסימן. ולא רק באיטליה, אלא גם בדפוס ליסבון הושמטו דברים קשים כנגד ישו ומקומן של המילים נותר חלק².

בית דפוסו של בומברג הוקם זמן קצר לפני שהצנזורה נמסרה לידיהם של הפאטריארך והאינקויזיטור. הכנסייה התעניינה בספרים העבריים שהדפיס. אף-על-פי שלא היתה לה שליטה בויניציאה, עשתה כל שבכוחה לסכל הדפסת ספרים שהיה בהם לדעתה אף משהו כנגד האמונה הנוצרית. כבר נזכר שהמומר פליציה די-פראטו ביקש בשנת 1515 רשות מהאפיפיור להדפסת ספרים מתורגמים מעברית וספרים עבריים. לא השלים בומברג הוצאות התנ"ך וכבר כתב האפיפיור ליאו העשירי ב-25 במאי 1518 לנציגו בויניציאה שעליו לבוא בדברים עם הדוג'ה, שגם אליו כתב, ושניהם יסייעו לציר Jacobus de Pennis מפאדובה, לחקור על יהודים שהדפיסו ספרים שיש בהם דברי כפירה ועלבון לישו. לא ידועים לנו ספרים עבריים שאינם מקרא שהדפיס בומברג בשנת רע"ח. מקראות גדולות רע"ז, שנדפסו בו פירושם, הוקדש לאפיפיור. אף-על-פי כן ברי שבפירושים נותרו עניינים

1 ההשמטות הן בעיקרן ישו הנוצרי, מינין, מלכות הרשעה. ר' רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, מהדורת א"מ הברמן, ירושלים תשי"ב, עמ' כח. — 2 בס' אבודרהם, ליסבון ר"ג, בפירוש התפילה, קונטרס כג, החסר בשורות החלקות הוא: "למשומדים פי' הרמב"ן ז"ל חשד מין שהם מתנכרים מלהכיר יוצרם, אל תהי תקוה שלי דהא אחריתם טובה, אלא יכלו בלי תקוה כדי שיתכבד שמך בעולם. וכל המינין פי' רש"י ז"ל מינין תלמידי יש"ו גלחים שמחזיקים דת הש[לוש] מהרה יכרתו. ומלכות זדון, מלכות רומי הרשעה, שאויבים את ישראל. ותמגר תר' ויפל רוכבו — ימגר. שובר אויבים, על שם שבר ה' מטה רשעים". השלמה זו מצאתי בכתב-יד במהדורת ליסבון. במהדורת ויניציאה ש"ז אין כל סימן להשמטה. הברמן כותב שסימנים להשמטות נמצאים גם בס' הגדות התלמוד, קושטא רע"א (הספר העברי בהתפתחותו, ירושלים תשכ"ח, עמ' 200). וספק הוא. וכבר הראה רבינוביץ שבמקום שנשמט שמו של ישו הוא נזכר בסמוך ולדעתו כבר היתה זאת בכתב-יד ספרדי שעל-פיו נדפס הספר. מאמר על הדפסת התלמוד, עמ' כח. ועל ההשמטות במחזור אשכנז דפוס שאלוניקי ר' להלן. — Moritz Stern, Urkundlich 3 — Beiträge über die Stellung der Päpste zu der Juden, Kiel 1893, pp. 73-74

הרבה שמבחינתה של הכנסייה היו בגדר מינות. בדיקת השכסטים מורה שגם לפני שהכנסייה הטילה חובת זיקוק על הספרים העבריים לפני הדפסתם,

[illegible]

וזה המצור פירש אותה הזכרים על יסו. והוא תספר כל הרעו' טעמו ל
ישראל. וה' כונן הבין לאב מתוך הכרו'. ואומר אלי אלי למה עזבתני
כל המצור. ולת' בארזי ויוצרי ואחרו כרו'. מלפני כיוצרה אים כור

[160]

לפני הגזירה

אם האב והבן הם אלהות אח האחד נביד לחברו לא יקרא אלה אם יבטל לזולתו. ואף ואמר האב לבן שב לימני עד אסתי אביך. אם כן נביד הוא לימני ולעזרתו אם חולסה אתו. והאלה איש חלם וחסר היכולת. והוא אומר לו אתה כהן לכולם. ומקדם לא היה כהן בעד. ואם יאמרו כהן כמסמנו ויאמרו מהיום ואילך תהיה הכהונה בענן אחר. לא סיהיו מקריבו בסר דם כמו שהיו מקריבים עד היום אלא לחם ויין כמו טעם מלכי בדיק. סגאמר מלכי בדיק מלך שלם הוכיח לחם ויין והוא כהן לאל עליו. אומר להם למי אומר אתה כהן. אם לבן הוא אומר כמו טעם מתחלת המזמר עד זה הפסוק וכן מזה הפסוק עד סוף המזמר. והנהן הוא העובר המקריב והאלה לא יקריב אבל יקריבו לפניו. ואם ואמר לאדם בעולם ואינו מדרך המזמר למי ואמר. כי הם אח להם לכהן מספחה אלא כל הבא יחלא את ידו. אם כן למי ואמר כסכע ולא יכחם אתה כהן לעולם. ועוד להם מזה דכונט כי מתחלה בזה להקריב בסר ואחר כך לחסיון. ואף ואמר ולא יכחם והרי כחם. והרי לא נתנה התורה לזמן. והנה מלאכי חומים הכביאים אחר זכרו תורת משה עבדו אשר כוניתו אותו כחורב חקים ומסכרים. ואמר הנה אנכי סולח לכם את חלואי הכבוא. והנה חלואי לא בא עדין ולא יבא עד זמן ימות המשיח. והנה אומר טיכורו תורת משה לעשותה כמו טעם אלה כסכרי לא כמו טעם יסו. מזה תראה כי לא תסתנה התורה לכולם אלא כמו סמנה למטה כן תהיה לעולם יעוד אלתמחן במס אפומלכי. ואיה המלחמה סכלה יסו. ואיה המלכי אשר כח. ואף אלתמחן כבדים. והוא לא בא לזמן אלא הסמנה ולהוסיפם. ואמר על כן ירים ראש ועד היום ההוא לא הרים ראש. יסקחו העורים את עיניהם ויאמרו את סך סך נחלו אבותינו.

אתה תאמר להם תחלה אף אומר יאמרו ככהו הלא ופדיו. ופדיו כסכר. ועוד אם פלגין הוא אומר על הטלר כמו שהם אומרים. ופדיו מלת והוא טעמו על האדם הנלד סכר. אומר להם הנה חקוקי. ופדיו מורה על אבנים רבים. והוא לא היה אלא אחר. ועוד אומר ופדיו יסו. ומה הוא אשר כונן יסו ביחוסם. והם ואמרו לך לא אומר על הכסכר. ופל האבנים אלא כהן וירוסלם רוחניות בא לכולן. והוא האמונה סמולות ירום היו טעמים המאמין בו. ואמה תאמר להם אף תעסו אותה עתה גויניות ועתה רוחניות. הלא אחר יולד פס סהוא טלר ככיון ואותה תעסו גויניות וראוי עליה ואמר וכוונה. כי כסכר הוא. ואמה אומר על הרוחניות אף וכוונה. הנה אתם טעמים על סקי הסעפים. ועוד המדינות סוכר גוס. וסכלה רוחניות. רהב וככל פלמת ונור פס כוס. ועוד כי הוא אחר על ה המדינות זה חלר סס. אם כן תאמרו כי בכל אחר מאלה המדינות טלר. ה אחר. והנה תסוכתם סגאר מכל.

ובמזמור ק' לדרור מזמור בלום ה' לארזי. אומר. והנביא מפרש זה המזמר על יסו. ואמרו כי בפסוק ראשון יתבאר בו האב והבן סהם קרואי בלום ה' לארזי בקמן הנון. ואמרו הלא יאמר הלא ארזי לא סהם סהם והרוע הסליס. ועוד טענות אחר קרואים בזה המזמר עדין טרבות קרואים אותו עמר בחרת העין ואמת בהררי קדם הוא הקדם סגאר מדיחם. ואמה תאמר להם פל טענות קרואים כי גירולמים המכתין סכלה טעה. כי לארזי בחרת הנון. והוא חול על דוד. כמו ספיר סכ. ואף חקל להחזיק טענות אים אלה כגבר רבים. כי מתנחה סמס ועד מבווא יתבאר ככל הספיר בחרת הנון. וכן פסוק טרבות כפתת העין. והלא הם אמרי פי הקתיה פלם ערות להם. אם כן יאמרו ככד. ופל טענות אמתות תאל להם.

נמנעו המדפיסים מלהשאיר בספרים עניינים מפורשים וברורים נגד ישו והמאמינים בו. רד"ק כלל בפירושו לתהלים תשובות לנוצרים שפירשו פסוקים מספר תהלים כראיה לאמיתות משיחיותו של ישו. במהדורות הראשונות, שאף הן נדפסו באיטליה אבל בבתי דפוס של יהודים (בולוניה רל"ז ונאפולי רמ"ז), נדפסו ההשגות בשלימות. ברם, במקראות גדולות נשמט חלק גדול מהם. והנה לא ניתנה הדעת על כך שהשמטות אלו הן הן "התשובות שעשה רד"ק לנוצרים" שנחשב לחיבור בפני עצמו.¹ תשובות אלו נדפסו בשני דפים בסוף המהדורה שלאחר ויניציאה, איזנה ש"ב, ולא נשתמרו אלא בטפסים מעטים ביותר. מעניין הדבר שדברי רד"ק בסוף המזמורים טו, קיט וקכ"ט לא נשמטו מדפוס ויניציאה.² מלבד זה הוחלפו או הושמטו מילים שיש בהן משום פגיעה בנוצרים.³

והנה נמצא באוסף ד"ר י' מהלמן בירושלים דף אחד, ארבעה עמ', מודפס ובראשו כתוב: "אלו הן התשובות שעשה רד"ק לנוצרים על קצת מזמורים וגם ההקשים שחבר עליהם. ובתחלה במזמור שני...". הנוסח טוב

1 ע"צ מלמד כותב על כך: "הצנזורים מחקו את הקטעים הללו בכתב-היד ואף בספרים נדפסים. ומיראתם או בפקודם של צנזורים אלו השמיטו המדפיסים את הקטעים הללו". ור' השוואת הנוסחאות במאמרו פירוש רד"ק לתהלים, ארשת, ספר ב, תש"כ, עמ' 47-48. — 2 י' רוזנטל כותב: "ליקוטים אלה נחשבים כספר וויכוח מיוחד". ספרות הוויכוח האנטי-נוצרית, ארשת, שם, עמ' 141. הוא רושם כמהדורה ראשונה ס' לקח טוב לר' משה סרטילס, פראג שס"ד. — 3 מלמד, שם, עמ' 47. — 4 שם, עמ' 48.

ממהדורות איזנה, שנדפסה על-ידי נוצרי. בדיקת האותיות וצורת ההדפסה לא מותירה מקום לספק שאכן דף זה נדפס בדפוסו של בומברג בעת הדפסת מקראות גדולות. דומה שדף זה נכלל מעיקרו בהוספות שבסוף כתובים¹. בקונטרס ב, אחרי תרגום שני של מגילת אסתר, חסר דף כפי שמוכח ממספר הקונטרס שבשולי הדף, ואפשר שדף זה נדפס אחרי לוח ההפטרות או לפניו.

ברור, איפוא, שמהדורת בומברג היתה הראשונה שדברים אלה שבפירוש רד"ק נתלשו ממקורם, אבל לא מחוור כלל אם בומברג קבע להם צורתם החדשה. כלום השמיט תשובות רד"ק מן הטפסים שבהם נמצאת ההקדשה לאפיפיור ושהיו מיועדים לנוצרים ולמדינת הכנסייה וכדי שלא יימנעו יהודים מרכישת מקראות גדולות הדפיס דף זה למענם, או אינו אלא שאחד מן היהודים שעבד בבית דפוסו עשה זאת בלי ידיעתו? משנתבררו מגמות מסיונריות במלאכת הדפוס של בומברג, הדעת נוטה להשערה השנייה, ותבוא העובדה שלא נותר מדף זה אלא טופס אחד ותחזק זאת.

ספרים שהדפיס בומברג בשנת רע"ט היו פירוש ר' איסרלין על רש"י, ליקוטי הפרדס בקובץ שכולל עניינים שונים, שו"ת מהרי"ק, תרומת הדשן ומחזורים. ספק אם נציגי מועצת העשרה והאינקוויזיציה נגעו לרעה בכתבי-היד. בשנת רפ"א נדפס בדפוסו של בומברג ספר העקרים לר' יוסף אלבו על-ידי דון שלמה בן יהודה וול"ד. ספר זה יצא לראשונה בשונצינו בשנת רמ"ו. נכדו של המדפיס, גרשם שונצינו, יצא בדברים קשים נגד המביא לדפוס במהדורה שהוא עצמו הדפיס ברימיני רפ"ב. וכך הוא כותב, שאחרי זקנו "קמו תחתיו אנשים מלאם לבם להדפיסו שנית? ועוו פניו... לא לבד חסרו דברים עקרים כי גם אמרו על הן לאו ובהפכו"². ועוד: "חזינא די גדו אילנא וקציצו ענפיה... תורת ה' תמימה בקשו לעקור את הכל... כי נבלה עשו בישראל ובביתו אשר יהיה לאש ובית יוס"ף להבה ובית עשו נבלה לקש ובערו בהם ואין מכבה עד הורידם לבאר שחת". מרשימת

¹ בדף זה 62 שו" לטור ובהוספות 64 שו". — ² גם בקולופון ד' ויניציאה כתוב "להדפיס שנית", והרי בני שונצינו הדפיסוהו בפאנו, אלא שכנראה שנית היא בהוראת שוב. — ³ ס' העקרים, רימיני רפ"ב, מעבר לשער.

השעיות שהדפיס שונצינו במהדורותיו, אין להסיק שיד הכנסייה היתה בשיבושים אלה. ואכן הדברים שהם נגד אמונת הנוצרים נמצאים במהדורת ויניציאה זו.² אף המהדורה הראשונה של התלמוד, ר"פ-רפ"ב, שהדפיס בומברג לא עבר עליה קולמוס של צנזור והדברים האמורים בישו שאינם בה כבר נשמטו בדפוס פיזארו.³

מומרים מרומא פקדו את ביתו של בומברג. גרשם שונצינו, שהדפיס בתקופה זו ספרים ברימיני, מספר שבינואר שנת פר"ה (1525) "בא משדה רומא לוויניציא מומר מאראנו, כל היום דברים לא כן על ה' ותורתו ונגד בני עמנו ברשע ידבר בנערינו ובזקננו ידלג כשור נגח. ויצר לישראל מאד על חלומותיו ועל דבריו. ויהי היום ואני בבית חורף מסיד דניאל בוויניציא ואדבר אליו עסקי סחורה בחברת קורניליו ישראל וקמלו יוני ומשרת פיינרדי (מפלאנדריה), ושם אתנו הערטילאי אשר בכל פה ידבר נבלה. הלאני לכתוב עמו שירים".⁴ שונצינו כתב שיר אל דניאל בומברג על בורותו וחוסר ידיעתו של המומר. בדברי שונצינו יש אולי רמז שהמומר ניסה להשפיע עליו להמיר לנצרות: "ומה היה לך להתגדל עלי בהראותך זוהמת קולמוסך אשר הקיאות וכמעט שלא עשיתי ערב ושתי, אחרי חשבתך חכם ואתה פתי, כמעט עשיתי שתי וערב בהתבונני גאותך וסכלותך מבערב". אין בידינו להכריע אם המומר מאראנו יצא מרומא לוויניציאה בפקודת האפיפיור להשגיח על הדפסת הספרים או שבא לפעולת הסתה. מכל מקום ברור ששונצינו ראה עצמו חופשי לכתוב לנוצרי בומברג דברים קשים בגנותו של אותו מומר, שיש במשמעם לעג והיתול על אמונתו החדשה.

כל תקופה זו, דומה לא היתה צנזורה ממש מטעמה של הכנסייה, אלא המדפיסים מרצונם ומיראת הכנסייה השמיטו דברים בולטים ומזדקרים

1 עיין דף ב, ב: "מקצת טעיות נדפסו בספר העקרים אשר הדפיס שנית דון שלמה גליטי", ובוודאי זהו כינויו של בן ווליד. התיקונים הם רק לשנים מארבעה המאמרים. —
2 אכן ברשימת הספרים האסורים מטעם בית הדין של האינקויזיציה, שנעשתה בשנת 1753, נזכר ס' העקרים, שהוא "פרוץ בדעות נפסדות, החולק ביחוד בפרק כה מאמר ג על עיקר האמונה בענין משיחיותו של ישו... המהדורות שיצאו לאחר מהדורת ויניציאה רפ"א כבר תוקנו". ברלינר, כתבים, ב, עמ' 36. — 3 רנ"ג רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, עמ' מא. — 4 דף מיוחד המצורף לס' מליצה למשכיל, רימיני רפ"ו בערך. והוסר מרוב הטפסים. עיין מאמר על הדפסת התלמוד, עמ' ל-לא; פרידברג, תולדות הדפוס העברי באיטליה, תל-אביב תשט"ז, עמ' 59.

לעין כל, לבל ימנעו מכירת ספריהם במדינת האפיפיור. משהוסדר בשנת 1526 האימפרימאטור מבחינת החוק, באה התפתחות קלה שניכרת במחוזים הראשונים, שעליה ידובר בפרק לעצמו.

משנת ש"ב, משהוגבר הפיקוח, ושנתיים אחר-כך, משנמסר ענין הצנזורה לסטודיו של פאדובה, נעשתה ההשגחה יותר שיטתית. ב"פירוש התורה לרבי יעקב ז"ל בעל הטורים", ויניציאה ש"ד, הגימטריה הנלמדת מן הפסוק כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום, היא בלתי שלימה: "בקרובך בגימ' זו האשה"¹ וחסר "ובנה", ואף המילים "זו האשה" נמחקו אחרי ההדפסה בידי הצנזור. בפרקי דרבי אליעזר שנדפס באותה שנה, נשמט הכינוי רשעה על מלכות רומי וכתוב "בסוף שעבוד מלכות נ [הרביעית עד שיבא מלך המשיח]². ודבר זה הוא כמות שמצאנו בשנים שקדמו לכך. ברם, במסכת סופרים, יושטיניאן ש"ז, חלו שינויים רבים שלא היו בקודמתה³. בס' כפתור ופרח לר' אשתורי הפרחי, ויניציאה ש"ט, מובאים דברי הרמב"ם: "ובימי ר"ג הזקן יצאו נהצדוקים וגם ישו ולזה תקנו בימיו ברכת נ [וכדאיתא...". ולהלן: "וכן הערלים נקראים נ [סתם"⁴, ולא נדפסה המילה מינים. לא השמיטו שמו של ישו ואף דברי הרמב"ם שהצדוקים "חברים לנצרי" ו"המשומד הוא רשע". מינים נזכרים פעמים הרבה אבל ברכת המינים אסור היה להזכירה ומילה זו בהקשר לערלים נשמטה. כלומר כל שהוא ידוע מן הוויכוח נאסר⁵.

¹ דף נח, א. בקרבך נביא עולה 387 וכמספר הזה "זו האשה ובנה". — ² פרק ח, דף ט, ג. בדפוס הראשון, קושטא רע"ו, כתוב מלכות הרשעה. ועיין עמ' 170–176. — ³ רביגוביץ, שם, עמ' נד. — ⁴ כפתור ופרח, ויניציאה ש"ט, דף יז, ב—ית, א. ור' מהדורת לונץ, ירושלים תרנ"ז, עמ' ס—סא. — ⁵ בסביוניטה מצאנו תופעה זאת מלבד במחזור אשכנזים (שי"ז) בס' צדה לדרך עצמו. מלכתחילה לא חלו בנוסח שינויים וקיצוצים. ברם, אותם הפרקים חזרו ונדפסו בתיקונים. דפים לג—לז נתקצרו ונדפסו מחדש בארבעה דפים, מספר השורות שבעמוד קטן ואין בהם סימני הדף (ר' זנה, קרית ספר, ז, תרצ"א, עמ' 485). ספר זה בשלמה הדפסתו באדר שי"ד, כלומר לפני התכנסות מורשי קהילות איטליה בפירארה, שהתקנה בעניין הספרים הותקנה בכ"א בתמוז אותה שנה. אף בדפוסי קרימונה, שלא היתה בתחום שלטון הכנסייה, הושמטו מילים ופסקות. ר' הדפוס העברי בקרימונה, פרק ד.

אחרי הגזירה

הגברת פעילותה של הכנסייה בזיקוק ספרים החלה בשנת 1500 ונמשכה עד 1592. אימת הכפירה שבספרות הלותראנית נפל על הכנסייה. שמעתה עשויה היתה להתפשט בדפוס ולחבל באמונה הקתולית. האיסורים יצאו כנגדה אבל גם הספרים העבריים נמצאו לוקים. החשמן ג'יובאני פייטרו קארפאפה, שעתיד היה להיבחר לאפיפיור ולהיקרא פאולו הרביעי, הציע בשנת 1532 לאפיפיור קלימנס השביעי הצעות קיצוניות להסיר מן הספרים כל אבק מינות. הדבר עלה בידו בימי יוליוס השלישי. בשנת 1550 הוציא בולה נגד ספרים לותראניים. לאחר ארבע שנים פקד שכל ספר יזקק לפני מסירתו לדפוס. סמוך לפני כן יצאה הגזירה על התלמוד. בראש השנה שייד נשרף ברומא ובי"ג ובי"ד חשוון בויניציאה, וברוב ערי איטליה². שאר ספרי היהודים נבדקו, נאסרו או שתוכנם שונה וקוצץ. האינקוויזיציה חדרה לויניציאה על-פי הסכם עם המדינה, אבל כל פסק דין של האינקוויזיציה זקוק היה לאישורה³.

הקונציל הייח בטרינטו, שביקש להחזיר לכנסייה עוצם שלטונה (1545–1563), דן גם בשאלת הפיקוח על הספרים. באוקטובר 1563 שלחו היהודים נציגים להביא בפני הקונציל השגותיהם על האיסור שחל על הספרים העבריים⁴. באותה שנה קיבל הקונציל החלטה זו: *Ne praeterea quis librum, scriptumve cujusvis generis imprimat, imprimere curet, nisi ab eisdem Episcopo, E Inquisitore recognitum E scripto comprobatum*⁵. (אין להדפיס שום ספר או כתב כלשהו ולא לגרום להדפסתו אלא אם כן אותם האינקוויזטורים יבדקוהו ויאשרוהו בכתב). בעקבות כך נדפס "לוח של ספרים אסורים" (אינדקס). הספרים חויבו זיקוק מדוקדק והחקירה לא הרשתה להדפיס ספרי תלמוד אלא בשינוי

1 פופר, עמ' 34–48; זנה, הזיקוק, עמ' 976. — 2 ר' עמ' 26–28. — 3 בראון, עמ' 109–111. Isidoro Bianchi, Sulla Tipografia Ebraica di Cremona, Cremona 1807, p. 13.
4 M. Stern, Urkundliche Beiträge über die Stellung der Päpste zu den Juden, No. 131, 5 p. 131. התעודה הנ"ל מספרת על חמישה נציגים של קהילת מנטובה.

השם. מאז חוזר הדבר ונשנה בכל הלוחות¹. כנראה שמכוח החלטה זו יכלו בתי הדפוס בויניציאה לחזור ולעסוק בהדפסת ספרים עבריים. החזקת ספרים עבריים היתה אף היא בגדר איסור. הוראות הכנסייה חודשו בחומרה בשנת 1591. חובת "זיקוקם" של הספרים המודפסים הוטלה על היהודים², לא שסמכה האינקוויזיציה ידה עליהם אלא משום שאם האינקוויזטורים יעשו זאת יתפרש הדבר שהנותר, שגם הוא רע, מוסכם על הכנסייה³. ספר שלא נמחק בו כל שהוא נגד הכנסייה ישרף, וכיוון שהיהודים מוסיפים בכתב-יד את המחוק יש צורך לבדוק ולחזור ולבדוק את הספרים⁴, וכל מי שמחזיק ספר שיימצא בו דבר אסור ייענש⁵. למעשה הותר ליהודים להחזיק בביתם רק תנ"ך, ואם יימצאו ברשותם ספרי דקדוק הותר שלא להחרימם⁶.

בשנת 1592 נבחר קלימנס השמיני לאפיפיור. בעשרים ושמונה בפברואר 1593 הוציא בולה Cum Hebraeorum Malitia לתת תוקף מחודש להגבלות על הספרים העבריים ולבטל כל ההיתרים של הקונציל בטרינטו. נתבטל תוקפם של הזיקוקים שנעשו בעבר. היהודים נצטוו להביא שנית ספריהם לבדיקה. ספרי תלמוד וקבלה נאסרה החזקתם. ספרים אחרים הותרו בתנאי שהיהודים עצמם יזקקו אותם. שלוש שנים אחר-כך נאסרו באינדכס גם התלמוד שלא נקרא בשם זה וכן ספרי קבלה⁷.

בויניציאה באה הפוגה דווקא בתקופת ההחמרה שבמדינת הכנסייה. בשנת 1592 נסתכסה מדינת ויניציאה עם האפיפיור. במשך עשרים וארבע שנים שחלפו אין זכר למשפט בבית דין האינקוויזיציה. אחר-כך נעשו הדפוסים קבועים וההתנגדות לכנסייה דעכה. האינדכס של קלימנס משנת

1 *Thalmud Hebraeorum eiusq. glossae... expositiones Si tamen prodierint sine nomine 1 Thalmud, et sine iniuriis et calumniis in religionem Christianam tolerabuntur. Index librorum prohibitorum cum regulis confectis per patres a Tridentina Synodo delectos...* Mediolani 1564, Fol. 14b. מובא על-ידי זנה, מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי, עמ' 137.
2 תעודה מ' 13 באפריל 1591. שטרן, שם, סי' 5 עמ' 170. — 3 תעודה מ' 18 במאי 1596. שם, סי' 16, עמ' 174. — 4 תעודה מ' 15 ביוני 1591. שם, סי' 7, עמ' 171. ור' להלן עמ' 208 והע' 2. — 5 תעודה מ' 17 באוגוסט 1591. שם, סי' 8, עמ' 172. — 6 תעודה מ' בספטמבר 1592. שם, סי' 10, עמ' 173. — 7 סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, חלק א, עמ' 311–312; חלק ב, עמ' 503.

1595 גרם לדילדול היצירה שפרחה במאה הט"ז. השלטון השתדל לתקן את המצב על-ידי הסכם עם רומא, אבל ללא הועיל.¹ עדויות ראשונות לצנזורה בספרים העבריים לפני הדפסתם נמצאות בספרים שנדפסו ארבעים שנה ויותר לאחר שבתי הדפוס בויניציאה התחילו עוסקים בהדפסת ספרים עבריים. בדפוס איטליה נודעה תופעה זו ארבע שנים אחרי שריפת התלמוד, בזמן שמנועים היו מלהדפיס בויניציאה ספר עברי. עדות זו מפליאה היא במקריותה. קייומה קצר ביותר ונמצאה בבית דפוס עברי אחד. משנת ש"ז ועד קיץ ש"ט נדפס בקרימונה האימפרימא-טור בלאטינית בשבעה ספרים ומלבד הראשון והאחרון, כל הספרים הוגהו בידי המומר ויטוריו אליאנו. האינקויזיטור העיד שהספר נמסר לעיון לשלושה בודקים רשמיים ונמצא נקי מכל פגם. הדפסת הספרים החלה ואף נגמרה לפני קבלת האימפרימאטור. בדפוס פירארה, סביניטה וריווא די-טרינטו, שבתקופה זו נודעה להם חשיבות בשל השבתת מלאכת הדפוס בויניציאה, אין אימפרימאטור. בפאדובה נדפס בספר דרך אמונה בשנת

Marinus de Caballis Aequus Pad.Pot.

*Magister Maximilianus Benianus Cremensis Inquisitor
in Diocesi Patavi. Licentiam concedit, ut possit
imprimi propria manu cum consultis fue-
rit super hac re vir peritissimus.*

רשות האינקויזיציה לס' דרך אמונה, פאדובה שכ"ג

שכ"ג. במנטובה, בספר הזוהר, מעבר לשער חלק ראשון נדפסו בטפסים מעטים ביותר אישור הצנזור על שאין בספר דבר האסור ורשות להדפסת הספר מהקארדינאל של מנטובה. הדעת נותנת, איפוא, שלא היתה זו חובה אלא מהדירים, שסברו שעדות האינקויזיציה תמנע שריפתם, עשו זאת. ואף בקרימונה, משהוחמר ה"זיקוק", אחרי שריפת הספרים בסופה של שנת ש"ט, שוב לא נזקקו להדפסת האימפרימאטור.²

¹ בראון, עמ' 198. — ² עיין לכל זה הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 75–79.

השמשות במחזורים

פעולת הצנזורה ניכרת היטב בספרי התפילה ובייחוד בסדר הסליחות כמנהג אשכנזים. התפילות היו ידועות וכבר בוויכוחים של ימי הביניים מנו הנוצרים את היהודים על תפילותיהם. דברים ידועים ורגילים אי-אפשר היה להסתירם מעיני האינקוויזיציה. קשים מהן הפיוטים, שמרובה תוכחתן על האומות, מהן במילים כדורבנות ומהן במליצה, שכדי לדעת במה הדברים אמורים צריך אתה לימוד רב.

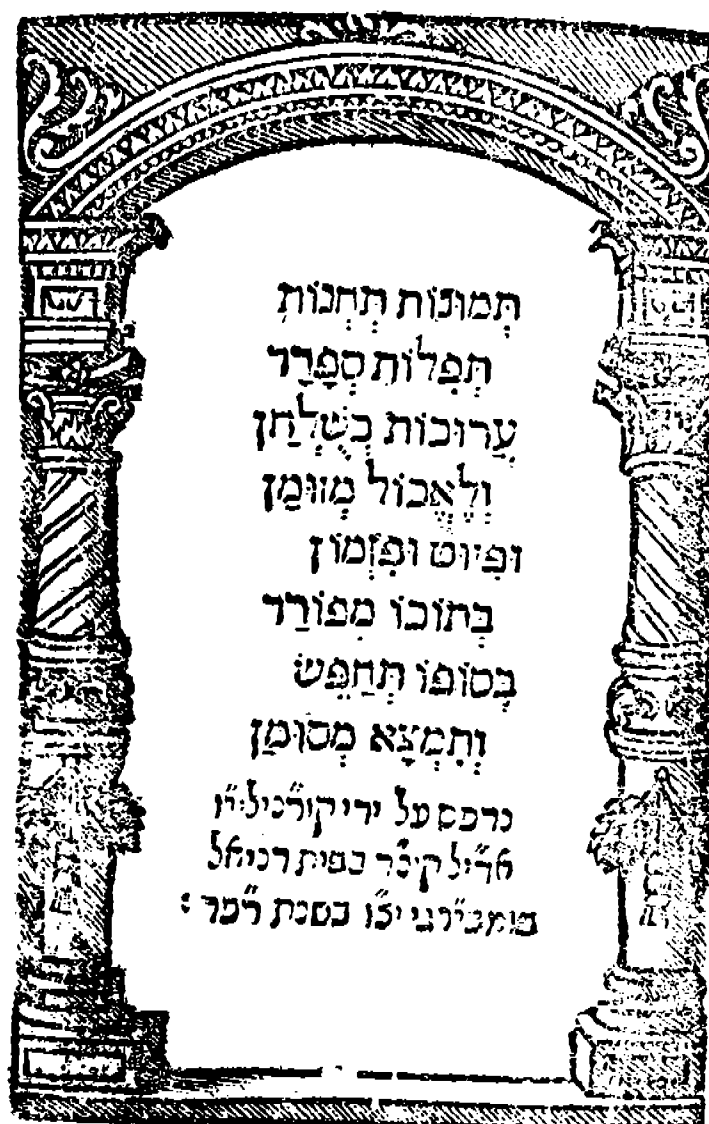
התיקונים הללו אינם מיוחדים לויניציאה ולא דווקא לאיטליה. גם בספרי תפילה וסדרי-סליחות שנדפסו שלא בארצות הנוצרים חלו בהם ידי מתקנים. סליחות הספרדים משולבות במחזור. אין הן מרובות כשל האשכנזים והאיטלקים, עניינן הזדככות הנפש ובקשת סליחה ואין בהן רוב הדברים שבגנות האומות והאמונה הנוצרית. דומה שמשום כך לא נעשו בהן שינויים. מה שאין כן בסדר סליחות כמנהג אשכנז שפיוטיו מרובים הם ביותר וכמעט שאין סליחה שלא אמורים בה דברי חימה על האומות הנוצריות.

התפתחות שינויי-הנוסח חשובה היא ביותר. החוקרים נתנו דעתם על הנוסחאות השלימים והמדויקים שבכתבי-יד ולא עמדו על השתלשלותם בספרי הדפוס, שהם היו בידי אבותינו והם שנאמרו בתפילתם. יש תפילות וסליחות הרבה שאין צורתן הראשונה ידועה לנו, וגם כשידי הכנסייה לא היו כבדות החזיקו בנוסחן המעוות.

1 ושמא נשמשו פיוטים מן המחזור הספרדי בימי השמדות ומלכתחילה גם בהם נמצאו פיוטים זעם על שעוללו האומות לישראל? אכן במחזורים כמנהג אראגון וקאטאלאן מרובים הפיוטים ממחזור ספרד. נראה גם שקינות על גזירות ושמדות לא היו נקבעות בסדר התפילה, הפך מן הנהוג במחזור האשכנזי.

השינויים בנוסח התפילה

מחזורים וסידורים ראשונים אלה יקרים הם ביותר במציאות. לא הכל נמצא כירושלים ואלה שנמצאים לא כולם שלימים. על כן יהיו דברינו על דרך

שער מהדורת ש"ד שבשער נשאר התאריך של המהדורה הקודמת

משל. מקומות שענינם גנות לאומות ולאמונתן שווים הם בדרך כלל בספרי התפילה של כל המנהגים. נפתח בסידור הספרדי, שלמן המהדורות הראשונות שלו שנדפסו בבית דפוסו של בומברג, נקרא "תמונות תחנונות

תפלות ספרד". מהדורת רפ"ד, כלומר זו שנדפסה כשנתיים לפני שהוסדר ענין האימפרימאטור בויניציאה מבחינת החוק (1526), לא חלו בנוסח ידים. בתפילת השחר מצוייה הברכה שלא עשני גוי. במחזור רומא שנדפס לפני כן, כגון רימיני רפ"א, הנוסח הוא: שעשיתני ישראל¹. במנהג אשכנזים, כגון סדור אשכנזי, ויניציאה ש"ט, נשמר הנוסח שלא עשני גוי (ג, א), אבל במהדורות שלאחריו - שעשני ישראל². במהדורת תמונות תחנונות, ויניציאה שמ"א, שונה הנוסח על דרך החיוב: שעשני יהודי (מה, ב)³. ובשנת שמ"ד: שלא עשאני כותי⁴. בסדר תפלות כמנהג רומאניה, רצ"ה-רצ"ו בערך - שלא עשני גוי.

ברכת המינים. בתמונות תחנונות רפ"ד היא שלימה אבל פותחת ב"למלשינים" ולא "למשומדים" ודומה שזה הנוסח הספרדי המקורי. בברכה זו יש נוסחאות רבות מתחלפות שכולן בעטייה של הצנזורה. במנהג אשכנז הנוסח המקורי הוא "למשומדים"⁵, אבל כבר בסדור טרין רפ"ה הנוסח הוא: למלשינים אל תהי תקוה וכל המינים כרגע יאבדו וכל אויבי עמך מהרה יכרתו ומלכות זדון מהרה תעקר ותמגר ותכניע כל אויבנו במהרה בימינו. ברוך אתה ה' שובר אויבים ומכניע זדים. במהדורת שאלוניקי ש"ח-ש"ט: למשומדים, במקום למלשינים (37). בסדור אשכנזי ויניציאה ש"ט הנוסח הוא: ולמלשינים אל תהי תקוה וכל הזדים כרגע יאבדו וכל אויבך מהרה יכרתו ותכניע אותם במהרה בימינו. בסדר תפלות מנשובה ש"ח וסביוניטה-קרימונה ש"ז-ש"כ לא נאמר אויבי עמך אלא אויבך ובמקום ותכניע כל אויבנו - ותכניעם: למלשינים אל תהי תקוה וכלם כרגע יאבדו וכל אויבך מהרה יכרתו ותכניעם במהרה בימינו (מה, א). אבל בעמידת תשעה באב הנוסח הוא: למלשינים... וכל המינים כרגע יאבדו וכל אויבך... והחוטאים בזדון מהרה תעקר ותשבר ותמגר ותכניע כל אויבך... (קסד, א). בסדור אשכנזי סביוניטה ש"ז (ריב, א) הנוסח הוא כבמהדורת ויניציאה ש"ט.

1 וכן הוא במהדורות שלאחריה: בולוניא רצ"ז, מנשובה ש"ז, ש"ט, ש"מ. — 2 נוסח זה נמצא במחזור אשכנז סביוניטה ש"ז-ש"כ, בסדר תפלות מנשובה ש"ח ובמחזור ויניציאה ש"ח. — 3 וכן הוא במהדורת ויניציאה ש"א, אבל בדפוסים המאוחרים, משנת תס"ג ואילך חזר הנוסח למקורו. — 4 מחזור מימים נוראים עם פ"י הרמ"ק, דף מה, ב. ועל-פי זה במהדורות ש"ד ות"ב. — 5 ר' הע' הבאה.

תפלות חחול

מתנות ירך שמור והצל את השנה הזאת מכל מיני משיחית ומכל מיני פורעניות ותהי אחריתך חיים ושבע ושלוש ותן ברכה והצלחה והרחה בכל מעשה ידינו וברכנו וברך את שנותינו בברכת השנים הטובות והמבורכות כי אל טוב ומטיב אתה ברוך אתה יהוה מברך השנים בשופר גדול לחרותינו ושא נס לקבוץ גלויותינו וקרא דרור לקבצנו יחד מהרה מארבע כנפות כל הארץ לארצנו ברוך אתה יהוה מקבץ גלותי עמו ישראל

תקע

השיבה

שופטנו בבראשונה ויועצנו בבתחלה ותמליך עלינו אתהו לכוך בחסד וברחמים בצדק ובמשפט וצדקנו במשפט ואל נא תרשיענו בדיון ברוך אתה יהוה מלך אוהב צדקה ומשפט אל תהי להם תקוה והמינים והמלשינים והכופרים והמסורות כולם כרגע יאבדו וכל אויבי עמך ישראל מהרה יכרתו ומלכות דודן מהרה תעקר ותשבר ותכניע אותם במהרה בימינו ברוך אתה יהוה שובר רשעים ומכניע זדים

למשומרים

על

החסידים ועל הצדיקים ועל גירי הצדק ועל פלגת עמך בית ישראל ועליו ותמו רחמיק ואלהינו ותן שכר טוב לכל הבושתים בשמך הטוב באמר ושום חלקנו עמם לעולם לא נבוש כי בשמך הגדול בטחנו ועל הסדיק נשענו ברוך אתה יהוה משען ומכסת לצדיקים

על

ירושלם עירך ברחמים תשוב ובנה אותה בגין עולם במהרה בימינו ברוך אתה יהוה בונה ירושלם

את

צמח דוד עבדך במהרה תצמיח וקרנו תרים בישועתך כי לישועתך קוינו כל היום ברוך אתה יהוה מצמיח קרן ישועה לעמו ישראל

אב

הרחמן שמע קולנו יהוה אלהינו חוס ותננו ורחם עלינו והושיענו וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו ואת תחנונו כי אליך עינינו כי אל שומע תפלה ותחנונים אתה ומעולם לא נשוב ריקם מלפניך כי אב מלא רחמים רבים ונאמן אתה ושמע נא אל בקול תפלתנו כאשר שמעת לתפלת אבותינו הצדיקים כימי קדם ברוך אתה יהוה שומע תפלה

רצה

יהוה אלהינו בעמך ישראל ובתפלתם שעה והשב עבודת כהנים לדביר ביתך ואישו ישראל בעבודתם ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון ותהי לרצון תמיד עבודת עמך כל בית ישראל בימינו ותחזיקה עינינו בשוכך לציון ברחמים כמאז וכשנים קדמוניות ברוך אתה יהוה המשיב שכינתו לציון

מודים

אנחנו לך שאתה הוא יהוה אלהינו ואלהי אבותינו על היינו המסורים בידך ועל נשמותינו הפקודות לך בהטוב כי לא כלו רחמיק המרהם וכי לא תמו תסדיק כי מעולם רבות קוינוך לא תכליתנו יהוה אלהינו ולא עזבתנו

סדרת פלות כמנהג רומאניה דף כא ב

במחזור רומא ויניציאה רפ"א ובולוניא ש"א: ולמלשינים בל תהי תקוה וכל המינים כלם כרגע יאבדו... ומכניע זדים. וכן הוא במחזור רימיני

בתפילה לתשעה באב אבל בשחרית לצום גדליה: וכלם כרגע יאבדו. הנוסח קוצר במחזור מנטובה ש"ז-ש"כ ושנת ש"ט: ולמלשינים בל תהי תקוה וכלם כרגע יאבדו וכל אויביך מהרה יכרתו ותכניע אותם במהרה בימינו... ומכניע זדים. אבל בעמידה לצום גדליה (קלג, א; שז, ב) הנוסח הוא כמו

עמו בשלום ו
קדים
על
ישראל ועל רבנו ועל תלמידיו
ועל כל תלמידי תלמידיו
ועסקין באוריתא קדישתא דיבאתרא הרין
ודי בכל אתר ואתר יתא להון וחנא וחסדא
ורחמי מן קדם מאריה שמיא וארעא ואמר
אמן
יהא סלמא וברכו
עלינו
לשבח לארון הכל לתת
גדולה ליוצר בראשית
שלא עשאנו כגויי הארצות ולא שמנו כ
במשפחות הארמה שלא שם חלקנו בהם
וגדלינו בכל המזגם שהם משתהוים

ואנו
משתחיים לפני מלך מלכי
המלכים הקדוש ברוך הוא
שהוא נוטה שמים ויוסד ארץ ומושב יקרו
בשמים ממעל ושכינת עוזו בגבהי מרומים

תמונות תחנות רפ"ד

ברמיני בתפילת יום זה. הווי אומר שהמתקן לא זכר לשנות הנוסח או שלא חשש שעיניו של האינקויזיטור תחדורנה עד מקום זה.
ברכת המינים שבסדר תפלות כמנהג רומאניה גשתמרה. בנוסח זה:
למשומדים אל תהי להם תקוה והמינים והמלשינים והכופרים והמסורות
כולם כרגע יאבדו... ומלכות זדון מהרה תעקר... שובר רשעים ומכניע זדים.

עלינו לשבח היא התפילה היחידה שיש בה השמטה בתמונות תחנונות
ובצורות שונות בכל ספרי התפילה. אין ספק משום שהדבר היה ידוע

תמונות תחנונות תפלות ספרדי, חלק ב', שמ"א

ומפורסם לנוצרים מוויכוחיהם עם היהודים על דתם. הנוצרים ראו באמירה
הבל וריק גימטריא לשמו של ישו שמנין "יוריק" ו"ישו" עולים 316. בתמונות

1 במבוא למהדורה של האוינגליון, בשורה בפי מתי, נשמעות טענות אלו: "שהיהודים
קוראים לאותו איש או אשה שמאמינים במשיח... משומד או משומדת... ומקללין אותו
כל יו' ערב ובוקר ג' פעמים, כגון למשומדים אל תהי תקווה... והיו מחמירין שלא לאכול
עם המשיחים אפילו גבינה או חמאה... חושבין את המשיחיים כנכרים לענין רבית..."
וכו'. תורת המשיח, באזל 1537, עמ' 42-44. תפילת עלינו לשבח מובאת שם, עמ' 16. —

תחנות רפ"ד אחרי "שהם משתחווים" שורה חלקה ואחר-כך "ואנו משתחווים". כלומר נשמט "להבל וריקומתפללים אל אל לא יושיע". אבל במוסף יום כיפור "שהם משתחווים" — ומתפללים אל אל ואנו משתחווים... (שמש, א). במחזור מימים נוראים כמנהג ספרדים, כנראה קרימונה שכ"ו: ככל המונם ואנו משתחווים. וכן הוא במהדורת תמונות תחנות ויניציאה שמ"א (קג, א), מחזור עם פי' הרמ"ק שמ"ד (מד, א; קלג, א), בסידור מן השנה הנ"ל ובמחזור שע"ד ות"ב. אבל בדפוסים המאוחרים הוחזר הנוסח לקדמותו, כגון מחזור תס"ג.

במחזור רומא רימיני רפ"א ויניציאה רפ"ו, בולוניי רצ"ז וש"א, מנטובה שי"ז וש"ט: שהם משתחווים — ומתפללים — ואנו כורעים ומשתחווים. אבל במנטובה ש"מ: ככל המונם ואנו כורעים.

בנוסח אשכנז, טרין רפ"ה, אחרי "ככל המונם" שורה חלקה "ואנחנו כורעים". בסידור ש"ט ריווח דק, גדול ממנו בסדר תפלות מנטובה שי"ח. ב"סידור תפילות... של ארם צובה", רפ"ז, בתפילת עלינו לשבח שורה חלקה (סט, א; תקה, א), אבל במוסף ראש השנה: "שהם משתחווים ומתפללים ואנו משתחווים" (תלט, ב).¹ כיוצא בזה במנהג רומאניה שנשאר חלל ריק להשמטה, אבל במוסף ראש השנה נשאר הנוסח שלם (שכ, ב).

בעמידת שחרית של שבת, הנוסח בתמונות תחנות רפ"ד וש"ד: "ולא נתת ה' אלהינו לגויי הארצות וכו'" בלי כל השמטה. אבל במהדורות שלאחר כך כגון תמונות תחנות שמ"א, סדור ומחזור שמ"ד ות"ב: ונתת ה' אלהינו לעמך ישראל באהבה ולזרע יעקב אשר בם בחרת. הנוסח הנכון הוחזר במחזור תס"ג.

במחזורים הראשונים כמנהג רומא שונה הנוסח: לעובדי פסילים במקום אלילים. הוא הדין לספרי התפילה כמנהג אשכנז - טרין רפ"ה, ויניציאה ש"ט ומנטובה שי"ח: פסילים.²

בסביוניטה-קרימונה לא ישכנו בו ערלים (יד, א) נשמטו שתי המילים האחרונות אבל הניקוד של ערלים נשמר.

¹ השווה תמונות תחנות, מוסף ליום כיפור. גם שינוי זה בא משום ריחוק המקום מן הטעמים שמנינו בעמ' 172. — ² על דרך זה השינוי בתפילת נחם, סידור ד"ו ש"ט: וירשוה עובדי פסילים (מא, א).

בנוסח רומאניה אין "ולא נתתו" וכו' שכן אין גם "ישמחו במלכותך" וגם בכתבי-יד שמלפני הדפוס אין פיסקה זו.

סידור תפילות כפי מנהג ק"ק ארס צובה, חלק ב, רפ"ז

בתפילת ימים גוראים "והרשעה כלה בעשן תכלת כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ". כך הוא בתמונות תחנות רפ"ד, ש"ד ושמ"א. ברם במחזור שמ"ד בליל ראש השנה: כי תעביר החושאים בזדון מן הארץ (לט, א), ובשחרית ומוסף: ממשלת רשעים מן הארץ (פד, ב; קכה, א). ומיוחד הוא הנוסח במחזור שע"ד: ועולתה תקפוץ פיה והמורדים כולם... ממשלת המורדים.

1 עיין ד' גולדשמידט, על מחזור רומניא ומנהגו, ספונות, ה, תשכ"ד, עמ' רכ.

במהדורות הקדומות של מנהג רומא הנוסח הוא כראוי. אבל במנטובה שיי"ט וש"מ: ועולתה תקפוץ פיה וכלה כעשן תכלה כי תעביר ודים מן הארץ.

בנוסח אשכנז, טרין רפ"ה: כי כל הרשעה כולה כעשן תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ. אבל בסידור ש"ט: כי כל הרשעה כלה כעשן תכלה כי תעביר החוטאים בזדון מן הארץ. וכן הוא בסביוניטה שכ"ז. במחזור סביוניטה-קרימונה, בכל מקום כסידור טרין בטופס השלם אבל בחצאיי בתפילת נעילה הנוסח הוא: ממשלת חוטאים מן הארץ. ובדפים שחזרו ונדפסו בויניציאה וזקק יותר: החוטאים נבזזדון מן הארץ. מה שאין כן בסדר תפלות מנטובה שיי"ח: וכל הרשעה כלה כעשן תכלה כי תעביר החוטאים מן הארץ.

במנהג רומאניה הנוסח הוא שלם.

נוסח שונה לגמרי ב"סידור תפילות... כפי מנהג ק"ק של ארם צובה": ואז צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלוזו וחסידים ברנה יגילו ועוסקי תורה ירנו >ועולתה תקפוץ פיה והרשעה כולה בעשן תכלה כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ ומלכות י - י - י מהרה תעקר ותשמד בימינו< ותמלוך אתה ה'... (תקג, ב). המילה החסרה ניקודה נשמר בכל מקום והיא "העליזה", שכך נוסף בכתב-יד². עליזה הוא כינויה של רומי, שכך מצאנו במכילתא דרשב"י: "וכן אתה מוצא במלכות עליזה זו שאין נפרעין ממנה אלא ברוח קדים"³. במהדורה השנייה נשמט כל שהוא מוסגר. במקום אחד (צב, א) ללא כל סימן ובכמה מקומות (ערבית לכיפור, מוסף ונעילה) נשאר המקום פנוי.

1 הוא החלק השני שנדפס אחרי שנת ש"כ. ר' הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 163. — 2 בטופס שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, דף תרח, א. — 3 מהדורת רי"ב אפשטיין, ירושלים תשט"ו, עמ' 62. ועיין הנוסח במכילתא דויהי בשלח פרשה ד. שימוש זה מצוי גם בפיוט. כגון "גאוני עליזים דביר קדשי חרמו", בקינה "אך זה היום יום פקודת חובי" הנאמרת בשחרית לתשעה באב (אוצר השירה, 3223). ור' מילון בן-יהודה, עמ' 4517. הנוסח במחזור פרס הוא "מלכות הרשעה והעליזה" (עיין E. N. Adler, The Persian Jews their Books and their Ritual, JQR, Vol. X, 1898, p. 615). גם במחזור תימן, שהרבה מקבילות לו למחזור הלב, מצוי הכינוי עליזה. וסובר אני שמנהג תימן הנקרא שאמי, איננו מנהג ספרד אלא הנוסח המוסתערבי שהיה נהוג בארץ-ישראל, סוריה ובבל, כורדיסטאן ופרס לפני גירוש ספרד. מקומות אלה נקראו בימי הביניים באופן כולל שאם. ואכן מפרשי התכלאל מרבים לציין למחזור חלב. והדבר צריך עיון ודייון.

ה"זיקוק" בפיוטים

סידור תפילות כפי מנהג ק"ק של ארם צובה, רפ"ז וסדר תפלות כמנהג רומאניה, רצ"ה-רצ"ו בערך, מרובים בהם הפיוטים משל הספרדים. תפילות אחדות "תוקנו" מאימתה של הכנסייה אבל דברים חריפים ביותר כנגד אדום נשארו בשלימות ללא שינוי. סידורים אלה שלא היו להם מהלכים באיטליה, הדעת נותנת שהשינויים לא באו אלא מכוחה של הצנזורה, שהרי מיד אחרי הדפסתם נשלחו אל מחוץ לאיטליה. אלמלא כך ברי שהמהדירים לא היו משבשים נוסח התפילות.

מנהג ארם צובה חזר ונדפס בויניציאה בשנת ש"כ ונקרא "סדור תפלות... כפי מנהג ק"ק בני חלף" ורבו בו התיקונים גם בפיוטים. אך מפליא הדבר שבקושטא, שאינה בתחום שלטון הכנסייה, לא החזירו למנהג רומאניה את הנוסח על תיקונו במהדורה שנדפסה שם בשנת של"ד, וכל שקולקל בידי הצנזורה נשאר כמות שהיה בדפוס ויניציאה. אין לכך הסבר אלא שהמהדירים לא חלו ולא הרגישו בכל השינויים האלה ועבודתם נעשתה בכוח השיגרה. כמקרה הזה אירע ל"מחזור הגדול מכל השנה כמנהג... קהלות אשכנזים" שנדפס בשאלוניקי ש"ח-ש"ט. אף בו מוצא אתה מקצת מקומות חלקים והשמטות מעטות. כגון בפיוט ישראל עמך תחנה עורכים וברהוטות ובכן מי לא יראך מלך הגוים² הנאמדות ביוצר לכיפור. מחזור זה הוא כמנהג הלועזים³ וברי שנדפס על-פי מהדורת פאנו רס"ה ובשל כך באו בו "תיקונים" אלו ואין לכך דבר עם המחיקות מאימת הכנסייה.

והרי כמה השמטות במהדורה השנייה של סידור ארם צובה:

1) בליל צאת המועד⁴, סליחה לר' יצחק ן' גיאת לצום גדליה, בית ח: חשוף זרוע רמה / > לחדש עת נקמה / ומעבידי איומה / חיש כלה החמה / ולצבי האדמה < / תשית חיל וחומה... (תקכג, א). במהדורת ש"כ (חלק ב, דף סו, א) כל שמוסגר נשמט ומקומו חלק.

1 להלן עמ' 183, סי' א. — 2 באיטליה העתיקה ההשמטות בדף בודד והניחותו בתוך המחזור. העתקה כזו מתחילת המאה הי"ט מצוייה בכ"י מכון בן-צבי. — 3 ר' הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 144. — 4 דוידון, אוצר השירה והפיוט, 729.

2) חי בכל ממשלתו מקדם קדמונית, פיוט שלאחרי הנ"ל: נחמסים
נמאסים / ולעבדים נכבשים / נרפסים נתפשים / בין זאבים ולישים / נשחטים

סליחות של צום גדליה

יבואון • בִּנְחַת וְשׁוּבָה • וִירוּשָׁלַם תְּהִיָּה •
כִּמְאֵז חֲטוּבָה • וְהִכְלֵךְ כְּתִבְנִית • בְּנִין
קְדֻמוֹנִית • וְקָבַל

אחרת יום להטיב

חי בכל סְמִשְׁלָתוֹ • מְקָדֵם קְדֻמוֹנִית •
וְעַל הַכָּל מַמְלָכָתוֹ • לְעוֹלָמִים
אַחֲרוֹנִית • יִדְּךָ לְעֶבְדְּךָ תוֹסִיף • לְקִנּוֹת שְׁנִית •
הַצּוֹעֲקִים לְנִגְדְּךָ • הַשְּׂרוּיִם בְּתַעֲנִית • כּוֹמוֹן
נֶאֱפָלִים נִשְׁפָּלִים • בְּתִגְרֵת רוּדָה וְלוֹחֵץ •
נֶאֱלָמִים נֶהְלָמִים • בְּיַד כָּל מִכָּה וּמוֹחֵץ • נֶעְצָבִים
מוֹצָבִים • כִּמְטָרָה לַחֵץ • רֹאֵה עֲנִיִּים שְׁמַע בְּכֵיִם •
וְשׁוֹעֲתֵם תִּנְחֵץ • הָאִירָה וְהַעֲרִירָה • עֲזֹז יְמִינְךָ
הַיְסָבִית • כּוֹמוֹן • נְחֻמָּסִים נְמָאִסִים •
וְלַעֲבָדִים נִכְבָּשִׁים • נִרְפָּסִים נִתְפָּשִׁים • בֵּין זָאֲבִים
וְלִישִׁים • נִשְׁחָטִים נִשְׁפָּטִים • בְּיַד אֲדוֹנִים קָשִׁים •
בְּיַד הַגֵּרִים נִתְרָשִׁים • וְלֶאֱדוֹמִים נִכְבָּשִׁים • בְּגִבִּי
חֲרָשׁוֹ חוֹרָשִׁים • הָאֲרִיכוֹ לְמַעַנִית • כּוֹמוֹן
לְכַסֵּהֶם וְתַמָּהֶם • בְּתִרוֹן אֶף וְחֶסֶת • נְבִזִּים
נְגִזִּים • קָמוּ רַחֵל נֶאֱלָמָה • נְמָסָרִים נְמָכָרִים •

סידור תפילות כפי מנהג ק"ק ארם צובה, רפ"ז דף תקכז, ב

נשפטים / בידי אדונים קשים / ...ביד אדום ואהליבמה / ...ויפול בן אמה
מכסאו אחורנית (תקכג, ב). בדפוס שני חסר ושליש עליון של העמ' חלק
(סו, ב).

(3) ידיכם קודש תשאוי, פיוט שלאחריו לר' יצחק ן' גיאת: כי נתן בכף
<טמאוגם הגלה אל רומי> צורי למה ולמה (תקבד, ב). המוסגר חסר

סליחות של צום גדליה חקנד
ביר אדום ואהליבמה · אל נורא חיש מהרה ·
לעשות בהם נקמה · ויפול בן אמה · מבסא
אחורנית · פזמון

לרבי יצחק זל

ידיכם קדש תשאוי · צבאים להלל
גבראוי · חוק דרשו וקראוי ·
וליל פגיו הראוי · ויום תבקשו ותקראוי ·
שלומו אשר נפלאוי · ויאמר שלום לכם ·
אל תיראוי · ויאמר
תיראל לא אלמן · מהאל הרחמן · עוד יבוא יום
וזמן · לשלם אל חיק שלמן · ויפק חסדו
וימן · לעם זו בגלות נטמן · ויאמר לצפון
ותימן · תנו ואל תכלאוי · ויאמר
צחות אמרי שפר · הכינותי במ לספר · פלאי
צבא רום סופר · ואותות ברים מפר · וישע
יצוה לעופר · היחקר ויספר · דרשו מעל
ספר · ויקראוי · ויאמר
חרד מרוב עוני · נדדה שנת אישוני · וישם
את פניו · אל היכל מעוני · ויתל את פני

בדפוס ש"כ (סז, א).

(4) שינה אזורר ואפקח עיני², לר' שלמה הכהן. בית ה: <כלה שושני /

מריבי נפשי / אשר גרשוני / מבית קדשי / ונשכח < בציון / מועדי וחדשי
(תקלו, א). התוכחה נשמטה בדפוס ב (עה, ב).

סליחות של צום גדליה

לכניינסקל

יְדִיכֶם קִדְשֵׁי שָׂאוּ • צְבָאִים לְחַלֵּל גִּבְרָאוּ • חוֹפֵּ
דְּרָשׁוּ וּקְרָאוּ • וְלֵיל פָּנִיו חָרָאוּ • וְיוֹם
תִּבְקְשׁוּ וְתִקְרָאוּ • שְׁלוֹמִי אֲשֶׁר נִפְלָאוּ • וַיֹּאמֶר
שְׁלוֹם לָכֶם • אֵל תִּירָאוּ • וַיֹּאמֶר
יִשְׂרָאֵל לֹא אֶלְמִן • מִחֵאֵל תְּרַחֲמֵן • עוֹד יְבוֹא יוֹם
וְזִמְן • לְשֵׁלֶם אֶל חֵיק שְׁלֹמֵן • וַיִּפֶּק חֲסִדוֹ וַיִּמְן •
לַעֲטֹז בְּגִלּוֹת נִשְׁמֵן • וַיֹּאמֶר לְצַפּוֹן וְתִימֵן •
תִּנּוּ וְאַל תִּכְלָאוּ • וַיֹּאמֶר
צַחֲוֹת אֶמְרֵי שֹׁפָר • חֲכִינוֹתֵי צֶם לְסִפָּר • פְּלֹאִי
צְבָא רוֹם סוֹפָר • וְאוֹתוֹת בְּדִים מִפָּר • וַיֵּשַׁע
יִצְחָק לְעוֹפָר • תִּיחַקֵּר וַיִּסְפָּר • דְּרָשׁוּ מֵעַל סִפָּר •
וַיִּקְרָאוּ • וַיֹּאמֶר
תִּרְדֵּי מְרוֹב עֲוֹנֵי • נִדְרָה שְׁנֵת אִישׁוֹנֵי • וַיֵּשֶׁם
אֶת פָּנָיו • אֶל חֵיכֹל מְעוֹנֵי • וַיַּחַל אֶת פָּנָיו אֲדוֹנֵי •
לְחַלְפִין בְּתַמֵּי זְדוֹנֵי • בְּזִכּוֹת אָמַר לְבָנָיו •
לְמַח תִּתְרָאוּ • וַיֹּאמֶר

סדור תפילות כפי מנהג ק"ק בני חלק, ש"כ פיוט 2
שתי המחרוזות האחרונות חסרות והמקום בשאר פגוי

(5) ביום כפור פשעים, לרבי מזהיר, בית ב: זכות אבות יעמיד / לכם
< ואויביכם / צור יכחיד וישמיד > / ובשקט ובטחה / תהיו נא תמיד (תקפה,
א). בדפוס שני (קיא, א) המילים שבמוסגר מקומם חלק.

- 6) צועקה מים חטאי: בית ה' בשמך תעמוד לפני / <זאיבי ערב> / ותקריב לך קרבן (תקפו, א). המקום של המילים החסרות פנוי במהדורה ב (קיי, ב).
 7) און שלש עשרה מדות². אות ג: גבור הנשא וריבה <ריבנו והשב נקם לכל אויבינו> (תקצו, א). בדפוס ב חסר (קיי, א). פיוט זה נדפס גם במנהג רומאניה (שעו, ב) והוא שלם.
 8) רועה ישראל האזינה לקול צאנך³. תוכחה על רודפי ישראל ומעניו (תרב, א). חסרות המחרוזות ג-נ מלבד כ, מ (קכג, ב) ומקום החסר חלק.
 9) הושענות ליום ראשון: תתפרקון ותשתזבון... <וידושון רגליכון על פרקת צוארי שניאכון>. מקום פנוי (קמז, א).

סדר סליחות כמנהג האשכנזים

"סליחות מכל השנה כמנהג האשכנזים" לא נדפס בויניציאה אלא בשנת ש"ח, אף-על-פי שהורתו ולידתו של סדר זה באיטליה. כבר שונצינו הדפיסו בשונצינו בלי נקודות חש"ד, בבארקורנ"י⁴ ובפאנו רס"ו ובראשו פסוקים שבראשיהם נפתלי טריזש. כנראה שבשני הדפוסים הראשונים לא נשמט דבר מאימת הצנזורה והחלו בכך בדפוס פאנו⁵. בין דפוסים ראשונים אלה לדפוסו של בומברג יצאו הסליחות במקומות שבהם היה מנהג האשכנזים עיקר, באויגשבורג רצ"ו ובהעדרנום ש"ו⁶. ומטבע שנטבעה לו לסדר הסליחות

1 שם, 180. — 2 שם, 2191. — 3 שם, 762. — 4 שטיינשניידר, קטלוג בודלייאנה, חלק א, סי' 2829—2830. לצערי לא יכולתי להשתמש אלא במהדורת פאנו שבגנזי ספריית שוקן. מתיאורו של שטיינשניידר נראה שמהדורה זו נדפסה על-פי הראשונה. סדר סליחות דפוס פאנו הוא יקר מאד במציאות. בידי שד"ל היו, כנראה, חלקים ממהדורה זו וכן ממחזור כמותה שנדפסו "על ידי שונצין, אולי בפיטארו בין שנת ר"ע לר"פ" (אגרות שד"ל, חלק ח, קראקא תרנ"ג, עמ' 1161). התיאור של שד"ל הולם בכל הפרטים את מהדורת פאנו, מלבד שלדבריו בסליחה גדול עונוי (סי' פ) כתוב במחזור: בחיקנו ובסליחות: בחיקמו, ואולי נהפך לו הסדר. ועיין גם אגרותיו של שד"ל לשטיינשניידר (שם, עמ' 1165, 1172). [אכן המחזור הוא דפוס פיזארו רע"ה ועיינתי בו בטופס שבבית הספרים. נכללו בו גם הסליחות, והיא הנותנת שסדר הסליחות שהיה בידו לא נדפס בפיזארו באותה שנה, הפך סברתו של שד"ל, ומסתבר יותר שהיא מהדורת פאנו]. — 5 שד"ל באגרתו לשטיינשניידר (שם, עמ' 1165). על הדפוס השלישי כותב: "וכאן הושמטו קצת לשונות מפני היראה, ובקצתם הניחו הנקודות והשמיטו האותיות". —

6 מספרי הפיוטים בפאנו ובאויגשבורג שווים, ושונים במקצת במהדורת ויניציאה. סי' נג נשמט והנדפס בסי' זה הוא סי' נד שבראשונים. הפיוט האחרון קפא מספרו זהה גם בהדרגהיים אבל בויניציאה הוא קפח. בסוף סליחות אויגשבורג נוספו עשרים פיוטים. לפנייהם נדפס: "נשלמו הסליחות כמו שהיו נדפסים בארץ לועז, ומכאן ואילך הם סליחות

באיטליה לא נשתנתה בכל הגילגולים הללו. אלא בחילופי פיוטים אחדים.
שד"ל השווה מהדורת רצ"ו לויניציאה ש"ח ומצא ששה פיוטים שהוחלפו
ושיער שסיבת הדבר בהרחקת "כל מה שיוכל להעלות עלינו חמת האומות...
שכבר החלו ערלים ללמוד לה"ק"י, ו"המטהרים" היו חכמי איטליה ואולי
ר' מאיר מפאדובה, שבשער נזכר שמו.

סליחות

מכל השנה במנהג האשכנזים על הסדר דבר יום
ביומו עם חוספת ביאור מלות
חמורות

נדפס על ידי קורנליית אדיל קינד בחדם אלול
בשנת ס"ח לפ"ק פה.

ויניציאה

ברם, בטרם נדון במכלול השאלות הכרוכות בענין הצנזורה והמהדורות,
ראוי לרשום אותם ששה הפיוטים המצויים בסדר סליחות אויגשבורג והוחלפו
במהדורות שנשתלשלו ממנה, בדפוס העדרגנוס וויניציאה. כמה מפיוטים

האומרים בארץ אשכנז (קו, א). וכן הוא בהדרנהיים (קו, ב). במפתח הדרנהיים הוקדמו
להם דברים אלה: "ואלה הם הסליחות שאומרים בקצת קהלות באשכנז". פיוטים אלה לא
נכללו במהדורת וויניציאה. מהדורת הדרנהיים נדפסה באותה מתכונת ובאותן האותיות של
אויגשבורג. ומכאן תשובה לשאלתו של שד"ל (שם, עמ' 1143). אין ספק שגם מחזור
אויגשבורג לקוח ממהדורה איטלקית (שד"ל, שם, 1165) אבל המהדירים החזירו בכמה
מקומות את הנוסח לקדמותו, מה שאין כן מהדירים אחרים. ר' דרך-משל פיוט א (יג)
שהנשמט בפאנו נמצא באויגשבורג.

1 שם, עמ' 1142. בידי שד"ל לא היתה מהדורת הדרנהיים ונדע לו עליה מרשימת "קהלת
דוד" (המבורג תקפ"ו, סי' 1076, עמ' 162), שבה צויין שהותקנה בידי מהר"ם מפאדובה.
מכאן בא לשער "כי בהכרח הגהות מהר"ם לא נדפסו תחלה באשכנז, אלא באיטליאה
בדפוס בלתי ידוע לנו" (עמ' 1143). ור' להלן, עמ' 189.

אלה נדפסו ביותר ממקום אחד וחילופם חוזר בהם. חמשה מהם זהים במהדורת הדרנהיים וויניציאה. ואלה הם:

א) ישראל עמך תחנה עורכים (יג, קס), במקומה באה הסליחה: אקרא בשמך להחזיק בך אתעורר (ה: יב, קנט; ו: יג, קסג).

ב) אני יום אירא אליך אקרא (טו, קסו). ובמאחרים: אנחנו החומר ואתה יוצרנו (ה: יד, קסה; ו: טו, קסט).

ג) ה' אלהי רבת צררוני מנעורי (נא, קכב, קלו, קמט). נמצאת גם בהדרנהיים (נ, קכ, קלד, קמו), אבל במהדורת וויניציאה הוחלפה בסליחה: אליך האל עיני כל יציר תלויות (נא, קכא, קלה, קמט).

ד) אלהים אל דמי לדמי (נב, קמה). באחרים: אלהים בישראל גדול נודעת (ה: נא, קמג; ו: נב, קמה).

ה) את הקול קול יעקב נוהם (נג). בהדרנהיים וויניציאה: אני עבדך בן אמתך (ה: נב, ו: נג).

ו) אליך אקרא איום וגורא (קג). באחרים: איככה אפצה פה ואיך ארים עין (ה: קא; ו: קב).

אם חילופי פיוטים אלה מדינה של הכנסייה נעשו, כיצד נשארו כל אותן סליחות שמרובים בהן הדברים הקשים, קללות ותוכחות על האומות? הפיוטים שנמצאו בסדרי הסליחות החדשים, אף הם לא נקיים מדברי תוכחה על מלכות אדום, ומשהותקנה הצנזורה על ספרים שנדפסו העבירו עליהם קולמוס. כגון בסי' יג: שאון קמין העולה הדק וכלה; סי' טו: סלוח וארוה מואסי בריתך, שבור רשעה וחבוש צולעה; סי' נב: רודה רודף באף תכלה, שנת שלומים לריב ציון תגלה; סי' נג: לחרב ולהרג נמסרתי ביד רודי... הקיצים כלם כלו ובנך ביד קמין מתאחר.

אמת שבפיוטים שבסליחות אויגשבורג יש ביטויים קשים¹, אבל בסי' טו, שנאמר בו "החושבים להשכיח שם קודש הנכבד ולהרגיל שם נהטומאה ----- עבד", ושבשל כך הוחלף הפיוט, המילים הושמטו ונשאר מקומן פנוי. סי' נא הסדור בסדר א"ב אות ר חסרה והמקום נשאר פנוי. וכן בפאנו.

¹ כגון אתה מקדם אלהינו אדונינו (כח). בכולם נמצאות בחרוזות מ-נ: מואסי דתך המשלת על עם דלים, טובתך כפר והחזיקו טובה לאלילים. נושאים לבם להראות כבודם לפסילים. חבל נחלתך להעביר לגלולים. — ² ר' שד"ל, שם, עמ' 1142.

ואחד הבעלים הוסיף בכ"י: תשקט מהם אויביהם וקמיהם. ולהלן: "ונקום דם עבדיך אשר שפכו" ונשמטו מילים ובשניהם שורה פנוייה. וכן בס" נב באות ו: "ולא יזכר שם ישראל המועל ולכת אחרי נהתהו משוקץ ומוגעלז". ועוד מילים שנשמטו בפאנו ובאויגשבורג וניכרות. בס" נג, אות ז בלתי שלימה: זנוח אל חי נקלקולם ללמדז. מקום פנוי בשניהם, אבל להלן באות נ: נטוש יראתך נבהליהם לעיין, מקום פנוי רק בפאנו. בס" קג: בקום עלינו בעלי נמארהז... נהבן הילודז לקבל לאלוה... נטמא מתז הבא מקרוב. הסליחה ה' אלהי רבת צררוני מנעורי, שנכללה גם במהדורת הדרנהיים (נ), אותיות ט-י הוחלפו ובמקום: טופלים שקר וכזב להתגולל ולהתנפל עלינו, יפלו ממועצותיהם וממחשבותיהם והשפלתם תחזינה עינינו, הנוסח במהדורת הדרנהיים הוא: טובך ומדת רחמיך יגולו עלינו. ישועתך אלהים תשגבנו. אות ר שנשמטה בנוסח אויגשבורג בא במקומה בהדרנהיים: רחמיך יכמרו עליהם ועל בניהם. ולהלן: יריבי ריב וחיית קנה גער ומקנה תורידנה... שפטה משפט ונקום דם עבדיך אשר שפכו" נוהיתר מקום פנוי... יבושו ויסוגו אחור חפצי קרבי. כתוב במהדורת הדרנהיים: ידיך יעלוזו ויעלו לציון ברנה... שמע קול תחנוני בשופכי עתירה מגיני וסתרי מושיעי בעת צרה... יגל לבי בישועתך כי תסלח לפשעי וחובי.

תיקונים אלה שנעשו בלי ספק מפחד הנוצרים יכולים היו להיעשות גם ביתר הפיוטים שהוחלפו. ואכן אנו מוצאים כמותם גם בפיוטים שנשארו כמו במהדורת אויגשבורג, וכבר הביא שד"ל שני פיוטים כאלה מני הרבה: פיוט און תחן והסכת עתירה (י), שהוא מן החרפים ביותר על שיעבוד ישראל באומות ובו רימוז לאונס המרת הדת, נאמר בו: מערימים סוד ממך להדיחם מכבידים עול להכשיל כחם... קצץ עולם מצואר עמך... ריבה ריבנו מעם חרמך. לאחר ההדפסה עשתה בו הצנזורה שמות. במהדורת ויניציאה נשאר כל זה מלבד שבמקום מעם חרמך נדפס למען חסדיך, ומחרוזת ש: שבעתים השב לחיק מאגיני שכר חציך מדם מעני. במהדורת הדרנהיים (ט) תוקן: שכינתך השב לבית ארמוני שם לשרת לוי וכהני. בדומה לו אבל לא כמותו בנוסח ויניציאה (י): שכינתך השב למקום מאוי שבת בציון לוי וכהני. ובגליון "נ"א שרת".

ארכו הימים ודבר כל חזן (כ). אות ע בנוסח פאנו ואויגשבורג: עזוך נמהמירדן בחומר קרוץ. בדפוס הדרנהיים (יט): עלובים ומאוסים כשרץ שרוץ. אבל דווקא בדפוס ויניציאה נמצא ענין ההמרה לנצרות: עזוך מהמיר ובשמך נרוץ. בדפוס אויגשבורג בלבד נמצאות אותיות ק - ר אבל המשפט "רעי נחזירך להיות מצרים", במהדורת פאנו מקום פנוי ואילו באויגשבורג אין סימן לדילוג. וכן הבתים: שכן ברק חרבך, נקום הדם. ראשונה תשלם, בפאנו ובאויגשבורג מקום חלק. ובשתי המהדורות האחרות אין סימן להשמטת מחרוזות אלו.

ראוי להוסיף הפיוט אל ימעט לפניך כל התלאה (לד) שבמהדורות הדרנהיים (לג) וויניציאה (לד) נשמטו הרבה מחרוזות, אבל גם בדפוס אויגשבורג עצמו בסופו נשמטה שורה ונשארה חלקה. בפאנו חסר גם בחרוזה של אות פ.

השינויים שבמהדורות הדרנהיים וויניציאה, מציאותו של פיוט נא במהדורת ש"ו והנוסח המתקן שאינו זהה בכל מקום, מעוררים ספק גדול אם אכן מהדורת ויניציאה עשויה על-פי מהדורת הדרנהיים. יתירה מזאת, שבסליחה סי' י מובא בגליון נוסח אחר לתיקון, שהוא עצמו קרוב לשל הדרנהיים אבל אינו זהה. כלום אין חילופי הפיוטים ענין לנוסח ומנהג? כדמות ראייה לכך יכולים אנו להביא משופם של מהדורת אויגשבורג שהיה בידי חכם איטלקי קדום. באותם הפיוטים המוחלפים ציין שאין אימרים אותם בלא למוחקם וכתב שמות הפיוטים המוחלפים².

החמרה בצנזורה היתה באיטליה גם בימים ראשונים. דפוס פאנו לקוי בחסר ובשינויי-נוסח בעניינים אלה שבין ישראל לעמים יותר מן המהדורה השנייה שלו שנדפסה באויגשבורג. כגון פיוט א (יג): נטמאים האמורים נחלתך לחבל כבודך להמיר נואחר הצלם להתחבל נפסילים ואלילים לאלוה לקבל. המוסגר אינו בפאנו והושלם בכ"י במקום החלק ואילו

1 כגון ד"ר סי' יז, אודה עלי פשעי, חרוזה ד: דמינו לקהת מדבר, פסל לאלוה כחובר. הדרנהיים סי' יז: רשע אלי כחובר. והנוסח במהדורת פאנו (יז): מת לחי כחובר. —
2 כגון ליד פיוט ד (קמה) כתוב: "אין אומרי" זאת הסליחה ובמקומה אומ' אלקי' בישראל גדול נודעת בדף צ"ג ע"ב". הוא הדין לפיוט ג: "צל אליך האל עיני כל יצור תלויות דף מ"ג ע"ב". טופס זה מצוי בספריית שוקן.

באויגשבורג הנוסח מלא בדפוס ופיוטים אלה אינם בהדרנהיים ובוניציאה. כיוצא בו פיוט ב (טו): נהחושבים להשכיח שם קדש הנכבד נולהרגיל שם <טמאה נקלה ונ> נעבד זה דרכם טובי עם אבדן חשון השאר נכותשם בבית הבדן. ולהלן: <שפט רעה> נתבוא אליהם והאשימם למו עולל והתעולל בכבוד ישימם. פיוטים כ, לד, נא-נג שהובאו למעלה, הלקויים בחסר בשניהם, מרובה החסר בפאנו משל אויגשבורג. פיוט ג (קמט) החסר שווה בשתי המהדורות אבל בפאנו, ברוב המקומות החסרים נותר הניקוד בשלימותו. נמצאת למד שמהדורת אויגשבורג נדפסה על-פי דפוס פאנו, אבל מקומות אחדים שנשמטו הוחזרו למקורם.

אירע למהדורת הדרנהיים וויניציאה היפך ממה שאירע למהדורת אויגשבורג, שהתיקונים לא פחתו אלא הלכו ורבו והחמרה רבה מבחינת הצנוורה ניכרת בהן: פיוט אני עבדך בן אמתך (נד), בראשונות מצוי לקראת הסוף: אורך זמן זמנים זמנים קדשה נתחללה וטומאת אבי אבות הטומאה בוקעת ועולה, ירודים עד עפר תעלה למעלה למעלה. כל זה אינו באחרונות, הדרנהיים (נב) וויניציאה (נג). בקינה אלה אזכרה (נח), בראשונות כתוב בליעל ובאחרונות - קיסר, ובסופה במקום: חי זעוך קומתם בביעור היום הבא, תוקן: חי זכותם יעמוד לנו להבא. בסליחה אבדו חכמי גזית (קד), בראשונות חסרו מילים אחדות ובהדרנהיים (קב) וויניציאה (קג) נשמטו מחרוזות שלימות.

כנגד הצד השווה שבשתי המהדורות, הדרנהיים וויניציאה, מוצא אתה שינויים גדולים ביניהן:

אליך צורי (לו). בראשונות, חרוזה מ: מרומם יראני בשורי נקמתו ונקמת בחירי מוסר כלימתי לאויבי כי נשאתי חרפת נעורי. בהדרנהיים כתוב: מרומם יאזין אמרי, ויקשיב תפלת בחירי, מה אשיב לצרי, כי נשאתי חרפת נעורי (לו). אבל נוסח וויניציאה הוא: מרומם יראני בשורי נקמתו ונקמת בחירי, מוסר כלימתי לערי, כי נשאתי וכו'. בכל הנוסחאות באות ס: שוטנימו יבושו. בהדרנהיים "תוקן" - שוטניך.

אם אמרי אשכחה מרי שיחי (עד). אותיות ט-י. בראשונות (עד) מצוי הנוסח המקורי וכן בוויניציאה (עג), אלא שבמקום "מציקים צוררי עמך ממך

להעביר", נוסח ויניציאה הוא: מורדים ופושעים ממך להעביר. בדפוס הדרנהיים (עב) חסרות חרוזות אלו מכל וכל. באות ל בויניציאה כבראשונות: לא תחשה לענותם ולכלותם אויביהם. בהדרנהיים תוקן: לא תחשה ותעלים עיניך מהם.

גדול עוני ולחטוא הוספתי. בראשונות (פ): חרפתנו זכור שאתנו בחיקנו גמולימו. גמולימו השב לחיקם ויפלו בל יקומו. יקומו סנגורי וקטגורי יודממו. יודממו דוברי שקר ועל פה יד ישימו. ישימו לה' כבוד ותהלה. ותהלה ורנה באבוד בני עולה. בויניציאה (עט) קוצץ מאד: חרפתנו העבר וישימו לה' כבוד ותהלה. ותהלה ורנה באבוד בני עולה. בהדרנהיים (עח) אף נוסח זה קוצר ושתי המילים הראשונות נשמטו.

בפיוט אחר הנוסח בהדרנהיים שווה ושונה כאחד: באשמורת הבקר קראתיך (פט). פיוט זה קוצץ ושונה מאד בשתי המהדורות האחרונות. בויניציאה (פח): צרי עבדיך נבמקור: מזעימך... שאון שלוחיך נבמקום קמדיך. שפוך רוח קדשך על ישראל עמך נבמקום: שפוך עליהם זעמך וחרון ממרומיך. וכן הוא בהדרנהיים (פז), במקום על ישראל עמך - עלינו ממרומיך.

יש שמהדורות ויניציאה היא היחידה שבה נוסח שלם אף יותר מן הדפוסים של פאנו ואויגשבורג: אשמרה אליך עזי (צ). בראשונות חרוזה של אות ב בלתי שלימה: בזעם תשפיל גאים, ומקום פנוי. מה שאין כן נוסח ויניציאה (פט) שנמצא בו: <בקרנך תרום ענוים, ענוים ביראתך> לטעת. ונוסח הדרנהיים (פח) הוא אחר: ברחמים נהל חלכאים, בזעם תשפיל גאים, גאים תגרש לטעת.

חרוזות שלימות החסרות בכל הדפוסים הנ"ל נמצאות דווקא בויניציאה: לך ה' הצדקה (צט), סליחה בסדר תשר"ק ומשה בהדרנהיים (צז) מגיעה עד אות פ. בויניציאה נמצא הכל. אודה עלי פשעי (קעג). יש בו אותיות א - צ וכן בהדרנהיים (קעב), אבל רק בויניציאה (קעו) יש עד סוף הא"ב.

מן האמור רשאים אנו, איפוא, להסיק שמהדורת הדרנהיים היא כמהדורת אויגשבורג אלא שנכנסו בה שינויים על-פי המנהג ו"זיקוקה" הוחמר. אין כל קשר בינה לבין מהדורת בומברג. זו היא מהדורה יותר שלימה ומתוקנת.

שנכללו בה פירוש מילים קשות ונוסחאות ואף יש בה מה שאין גם בראשונות.
כלום מהדורות הדרנהיים וויניציאה הותקנו וזוקקו בידי מהר"ם

ליום רביעי שבין ר"ה ל"ה

ס ז

ויכלמו במעמם אל יי ולא ענם ענם לישראל ויחרוך כי שמת מעיר
לגל וחמדות על בן באורים בברוך יי בצר פקדון: פקדון
פיות פונות לב לקרא חלעם מעונש ומגזרה פנהנא אל הרנה
והעתירה מעוזם בעת צרה: צרה וצוקה הסר מני וחוללי
ושערי דמעות לא יונעלו במעלי: ספורות בנאדך הלא בספרתי
גואלי שועתי שמעת קולי: קולי ארים דרך בקשה מפני עקת
אויב המרעשה קפחתני חמת המציקה מתקשה אם על בני
רוטשה: רוטשה ילדיה לעיניה נשחטים פניה לכלימות
ולחיה למורטים: רוזנים מלשפת הגזית מתמעטים ששם
עלו שבטים: שבטים תשיב לנות בית עטרת להיות
שארית מוכתרת תשמי על פלטת יהודה הנשארת והיית עטרת
תפארת: תפארת אמוניך עם זו קנית שקצתם קראוך וענית
יחיד ועני משבתך הכנת ושמעת את תפלתם ואת תחנונם אשר
התחנונת: התחנונת על בניך שכלו ומעל שלחן אביהם
גלו מדת רחמיך על מדותי יגוללו ביי יצדקו ויתהללו:
ויתהללו חוסך תפלתם ותפלת בני עימים ותתנהג עמנו במדת
צדקה ורחמים זכותך קדמם וזכור שלשת קדומים אל מלך יושב
על כסא רחמים:

זכור לנו ברית אבות כאשר אמרת וכו' ברא

שמים בלולי אשומים שלש מאות ותשעים
במנין שמים: התפתחו להנן יפת
פעמים ותעל תפלתם אל השמים: שער רקיע בומאורות
הרקיע וממנו זורחים במקומם להשקיע: התפתחו לחנון
יסלמו הבקיע ותעל תפלתם פני רר רקיע: שער רלון
נבנם

שערי

הרקיע

סליחות כמנהג האשכנזים, ש"ח
הסליחה לך ה' הצדקה בשלימות

מפאדובה? נוסח שער הדרנהיים הוא: "סדר סליחות כמנהג האשכנזים מסוקלים מכל דבר מכשול וסכנה כאשר הגיה ותקנם הגאון מהר"ר מאיר מפדואה יצ"ו. נדפסו ברוב חריצות שנת שו' לפק פה קק העדרנום". אם נכון הדבר, הרי יש בו כדי להתמיה. שמן האריות שברבני איטליה לא הדפיס

סדר סליחות במנהג

האשכנזים מסוקלים מכל דבר מכשול וסכנה
כאשר הגיה ותקנם הגאון מהר"ר
מאיר מפדואה יצ"ו נדפסו
ברוב חריצות שנת
שו' לפק פה קק
העדרנום

הסליחות בויניציאה אלא באשכנז. עיון בנוסח השער מלמד שאין בו כדי להקנות לעבודתו של מהר"ם מפאדובה מלאכת מהדיר ומתקן. דומה שהמהדירים רצו להשתבח בשמו, ואין "כאשר הגיה ותקנם" רוצה לומר אלא שהמדפיס ההדירה על-פי שופס של מהר"ם מפאדובה. יש להגיה שבידי מהר"ם מפאדובה היה דפוס פאנו או אויגשבורג ותיקונים שמצאו בו הכניסום במהדורתם. רק בזאת יוסבר לנו כיצד נעדר שמו של מהר"ם מכל וכל במהדורת בומברג שנדפסה שנתיים לאחר-כך. הביאורים והנוסחאות שנעשו בדפוס זה הכינו אותם מגיהים וחכמים מויניציאה שלאחר התחרות המדפיסים עם יושטיניאן נהגו גם הם להשביח מהדורותיהם בהוספות כאלו¹.

¹ ר' למעלה, עמ' 182. — ² ר' פרק א, עמ' 22.

עניינו של "זיקוק"

מלאכת ה"זיקוק" בידי מי נעשתה? דעה רווחת היא שהיהודים שותפו בזיקוק. עליהם היה להסיר מן הספר כל ששלטונות הכנסייה ראו בו איסור¹, אבל לא מצאנו שמות של מזקקים יהודים². הרבה תלה זנה במונחים שגילה בהם פנים חדשות ודבריו נפלו על אוזן שומעת והשפעתם נודעת במחקר. הביטוי "מזוקק" הפך לחביבו של זנה שלא חסך עמל מעצמו וכיתת רגליו בדרך קלה ובדרך קשה להחזיר אובדה זו לחיקו.

בדפוס קושטא הראשונים, משנת ר"ע ואילך, נמצא ביטוי זה לרוב³. יסודו הוא שהתורה נמשלה לכסף, השיבושים שדבקו בספרים הם סיגים, המגיה מזקק את הכסף מן הסיגים ומזוקק שבעתיים חורז עם מלאכת שמים. הורתו בתהלים יב, ז: אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל מזוקק שבעתים. כך אנו לומדים דווקא מדברי מגיה בקרימונה על מהדורה משובשת: "כלו סיג כסף נמאס קראו למו" (ס' כריתות).

גם באיטליה מצוי הוא לפני גזירת הצנזורה. כגון בס' אור עמים, בולוניה רצ"ו⁴, ובפרקי דרבי אליעזר, ויניציאה ש"ד, ואף-על-פי שספר זה יש בו בצמוד "מלאכת שמים" ונדפס בשנה מוקדמת זאת, משער זנה שעניינו צנזורה. שימושו מצוי גם בשער עקדת יצחק בומברג ש"ו "בפרט שמאד מזוקק ומצורף בעין ע"י בקיאים וחדים", ואחר-כך במנטובה, בשנת שי"ז, בס' בן המלך והנזיר⁵. לעומת זאת שימוש זה בהוראת הסרת דברים שהכנסייה יצאה כנגדם הוא משנת שט"ו⁶ אבל בכתב-יד של הצנזור ולא בדפוס. לדעת זנה לפני כן השתמשו בעברית במונח מוגה' במובן מזוקק.

1 זנה, הזיקוק, עמ' 990. הוא מביא ראיה מכך שבתכנית להדפסת התלמוד בשנת ש"ג נעשו כללי הזיקוק במיפגש של קארדינאלים עם ששה יהודים. — 2 זנה כותב שהסיבה היא אולי מפחד דברים שנעלמו מהם ונותרו בספרים ונמצאו חבים בפני הכנסייה. — 3 בנוסח הקולופון בס' השגות של הרמב"ן (ר"ע) כתוב: "ותשלם המלאכה, מלאכת שמים, יפה צרופה מזוקקת שבעתים", וכן בס' בית מדות, הגדות התלמוד, שערי תשובה לרבינו יונה ובס' ערוך הקצר (רע"א), מדרש רבה (רע"ב), פירוש התורה לרבינו יעקב בעל הטורים ובס' פרקי רבי אליעזר (רע"ד), זהר הרקיע וקצור פסקי הרא"ש (רע"ה), הלכות פסוקות מן הגאונים (רע"ו) ובן המלך והנזיר (רע"ח). — 4 זנה עצמו מביא זאת, שם, עמ' 978. — 5 אחרי הדפסת הספר מצאו בו הצנזורים ביטויים שיש למוחקם והעבירו עליהם קולמוס. — 6 בטופס של ס' העקרים, שונצינו רמ"ה, שבספריית גיו-יורק פאבליק ליבררי. זנה, שם, עמ' 977. — 7 שם, עמ' 978.

במקום שנמצא "מזוקק" בשנת שט"ו נמצא גם "מעויין". כתיבות אלו הן בדרך חלק שבראש הספר, לא בסופו ואף לא בשער כדרך מעשיהם של הצנזורים. זיהויו של זנה שהכותב הוא ר' אברהם פרוינצאלי ממנטובה או אביו ר' דוד, אין לו שורש וענף. דוגמה מובהקת לדעת זנה היא מהדורת רבינו בחיי, ויניציאה שכ"ו, שנעתקה ממהדורת ש"ו. האחרונה נאמר בה "מזוקק שבעתיים", בלא החריזה עם מלאכת שמים, ולכן הוראתה מלאכת הצנזורה. אבל מה נעשה ובשער לא כתוב אלא "ומוגה מחדש ומזוקק שבעתים תוך העתק ישן כתוב בעט סופר מדויק"¹.

הביטוי זיקוק במשמע צנזורה נמצא בלשונו של הצנזור המומר דומיניקו ירושלמי: "זקקתי וחקרתי הספר הזה כראוי", ושם הספר שבו כלל הוראות הצנזורה נקרא ספר הזיקוק. ואפשר שגם המומר ויטוריו אליאנו התכוון לכך בקולפון טור אבן העזר, ויניציאה שכ"ה "הוגה מזוקק ומצורף"². לא מצאנו אפילו ראיה אחת שיהודי עשה מלאכה שפלה זו וכינה אותה בתואר כבוד זה. וכי לראיה אנו צריכים, שהרי לאיזה צורך יתפארו ה"מזקקים" היהודים בתואר זה, כלום דבריהם היו מכוונים כלפי הכנסייה או כלפי הקונים היהודים, שביקשו להשביח סחורתם ומקחם. אם חובה היא הרי זו רעה שיש לקבלה ולהחריש, והן היהודים יידעו שהספרים קולקלו מחובת הכנסייה, גם אם לא ירומז על כך.

שימוש זה נעשה אחרי הדפוס ובלי חתימה, וכך מורות הדוגמאות שהביא

¹ כל הספרים שנדפסו בוויניציאה, שיש בהם השימוש זיקוק, אפשר להוכיח שאינו אלא לתיקון הזיבושים. ר' שמואל ארקוולטי כותב בסוף ס' הערוך, שי"ג: "להציב ציונים... בכל מקום יזכר בו מסכתא בלעדי הפרק או הפך זה ובכלל להורות דרך הדפים... ואם און ביד המדפיסים הרחקתיו... יזוקק שבעתים בלא עולתה בו כאשר זמם לעשות" (דף קסו, א). וכן בשער שערי דורא שכ"ד: "לכלות הקוצים מן הכרם מזוקק שבעתים הצב גבולות הגהות איש על דגלו". והדבר מפורש בהקדמה. על ר' משלם ב"ר שמעיה קפמן, שהגיה ס' בית יוסף אורח חיים, שכ"ו, נאמר בשער: "והוסיף לוח הזהב כדי שכל תלמיד ותלמיד ימצא די מחסורו... באופן שהשלים הכל מזוקק שבעתים... טורי אב"ן יפים וצורפים מזוקקים שבעתים". ובשיר של ר' משלם (כנראה הנ"ל כסברת זנה, מפאוולו הרביעי, עמ' 137) בס' עין ישראל, שכ"ו: "כמצרף כמ/טהר כסף / זוקק שבעה / כל יתגאל". זנה כותב גם כאן: "הטכסט זוקק וצורף וגשמשו ממנו כל מקומות שהחקירה חשבה שהם מטילים דופי בצורות". אף בבית יוסף יורה דעה, של"ד כתוב בשער: "והוגה בעיון נמרץ ומזוקק שבעתים". — ² זנה, הזיקוק, עמ' 979 ור' להלן, עמ' 202.

זנה. אבל עדיין אין כל הוכחה שמיד ייחודים שנשארו דבקים באמונתם יצא הדבר ולא מידי מומר כדומיניקו ירושלמי? והן אנו יודעים שגם צנזורים נוצרים כתבו עברית. זנה מציין שהצנזור אסינארי חתם שמו בעברית? ועליו יש להוסיף את בונפירטה³. ואף אם תאמר שברי הוא שהכותב יהודי, מה תשיבני על כך שכל אימת שתמצא זאת הוא בלי חתימה⁴. כלומר שגם אם חייבו את היהודי לצנזר ספר עברי, סלד ממעשה בזוי זה ולא רצה להכתים בו שמו. ולא עוד אלא אם נתקבל ביטוי זה וקנה לו שביתה אצל הצנזורים העברים, למה כותב ר' יצחק מארלי, שגם הוא מצנזורי זנה, "מתוקן על ידי" ולא מזוקק. ויותר מכך בטופס רבינו בחיי, ויניציאה ש"ד, שבאוסף זנה במכון בן-צבי נרשם בשער בכתב עברי איטלקי: "נמחקו כל המקומות <יש לבעל דין> לחלוק בגזרת אפיפיור יר"ה שנת ויש תקוה ליי"א נליצירת אדם"⁶. זנה משער שהכותב הוא ר' אברהם פרוינצאלי, כלומר אחרי שאותו פרוינצאלי יסד וחולל מונח זה הוא דווקא לא השתמש בו, ודווקא כאן אפשר להניח שהנוסח מידי יהודי יצא. בדומה לזה נמצא בספרים הרבה מאד הנוסח שצנזור מומר כתב בכתובה עברית איטלקית: פ' ב' ה"י מלות כללות לגנאי על עכו"ם לא על הנוצרים נדפסו. ולמטה חתימת צנזור Girolamo da Durallano משנת 1640-1641⁸. נוסח יותר

1 סימונסון מסתמך על זנה וכותב שבעקבות תקנת פירארה שי"ד ר"ק במקרים מועטים באופן יחסי חתמו הצנזורים היהודים על המהדורות שנופו על ידם... אבל כבר הוכח שפעולתם היתה נרחבת. ספרים וספריות של יהודי מנטובה — 1595, קרית ספר, כרך לו, תשכ"ב, עמ' 103-104. — 2 פופר, לוח ה; זנה, עמ' 987. — 3 בטופס אגרות הרמב"ם, ויניציאה ש"ד, מאוסף זנה שמכון בן-צבי. ר' זנה, שם, אבל לא ציין שחתם גם בעברית וכן בס' יוחסין מנטובה שברשותי. — 4 זנה מביא גם ס' רבינו בחיי, ש"ה, שבשער למעלה נכתב: מזוקק הכל כהוגן, וכן מהדורת ש"ו (עמ' 978). דומה שבמקום שאין חתימה יש להניח זאת בחזקת הצנזור הגוי. סצירדוטי כותב לפניו שראה ברומא שני כתבי-יד של ס' הזהר וכתוב בסופם "מזוקק" בעברית, אין בהם שם המזקק וכל מחיקה ואולי בא הדבר למנוע מן הצנזור לצנזר את הספר. ר' Gustave Sacerdote, Deux Index Expurgatoires de Livres Hebreux, REJ, Vol. 30, 1895, p. 279. — 5 זנה, עמ' 985. — 6 זנה, עמ' 981. ותיקנתי הנוסח על-פי הספר. כל שבסוגריים לא נראה לי כתוב. — 7 פירש בעל הספר. — 8 כן הוא בשער ס' הזהר מנטובה חלק ג שבידי. בספר עצמו במקום שגדפס ע"ז נמחק ונכתב עכו"ם. בדף האחרון חתימת חמשה צנזורים משנת 1575 עד 1626. וכן בס' שערי דורא, ויניציאה ש"ד שברשותי; בס' גורן נכון, ריווא די-טרינטו שכ"ב שבאוסף זנה במכון בן-צבי. ראיתי זאת גם בס' עקדת יצחק, ויניציאה ש"ו שבספריית שוקן. בכמה ספרים שהיו בספריית קהילת וינה נמצא נוסח זה. ר' ואכשטיין, מנחת שלמה, חלק ב, וינה תרע"ד, סי' 24-25, עמ' 11; סי' 51, עמ' 23; סי' 195, עמ' 74. ועיין פורגס, Jewish Encyclopaedia, כרך ג, עמ' 646.

ההודעה בספרים שגויים הם עובדי עבודה זרה

מפורט מצאתי בשער ספר קהלת יעקב לר' ברוך ז' ברוך, ויניציאה שג"ט: בדו(?) בעל הספר. כל דבר שנמצא בספר הזה על אומ' אובין אד' בין כללי בין פרטי ומין בו שם הנוצרי על עכו"ם לא על הנוצרי מדבר. בשער ס' שערי דמעה לר' משה אלבילדה, ויניציאה שמ"ז, נמצא השימוש זיקוק בנוסח אחר: "מוזקק. זה שמי נעלם אד"ם וזה זכרי יעמ"י". לדעת זנה הוא ר' אליעזר דוד מהטוב. כיוון ששני צנזורים גוים חתומים, ירושלמי בלי תאריך ואחר בשנת 1610, נמצא מכאן למד שעסק בזיקוק בפירארה בשנות ש"ע-ש"פ מטעם הקהילה בשיתוף עם הצנזור הנוצרי ויסטורני, שכנראה פעל אז בפירארה. והדברים מופרכים מכמה בחינות. לא זו בלבד שאין הוכחה על זהותו וזמן ומקום פעולתו, אלא שאם היה צנזור מה הם שעשועי הלשון וההסתתרות. הצנזור רושם שמו ודין. אין כל ראייה שאד"ם זה העביר קולמוס או עבר על הספר וזנה לא כותב זאת.

ההודעה בספרים שגויים הם עובדי עבודה זרה

הסבר זה לא רק שהוא מתקבל על הלב ויסודותיו נתמכים על בדיקת החומר כולו, אלא שיש בו כדי להסביר תופעה אחרת. בס' אור עינים, קרימונה שי"ז, נמצאת "הערה למעיין". וזה לשונה: "כל מקום שתמצא בזה הספר נזכר שם אומות העולם ואויבי ישראל וכן אדום וישמעאל, ר"ל עובדי ע"ז והאלילים שהם אויבי השם בודאי. אבל שאינם עובדי ע"ז והולכים לתומם כבר אמרו חז"ל, חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא". נוסח זה הפך בתקופה מאוחרת למצוי בספרים עבריים שנדפסו בארצות הנוצרים, ולראשונה נדפס בקרימונה. ברי, שלא בא אלא כדי למנוע מחיקת הפסקות שבהם נזכרו עניינים אלה. וזוהי הסיבה שבכל מקום שנזכר גוי הוסיפו ע"ז. נמצא אתה שואל, בשלמה לא נדפסה מודעה זו גם בספרים אחרים בקרימונה ובאיטליה, אלא בדורות אחרונים⁴. כנראה שהכרזה זו לא סיברה

1 בידי ד"ר יוסף אל-עסרי בניו-יורק. — 2 בטופס שבספריית היברו יוניון קולג' בסינסינטי. זנה, עמ' 986. — 3 בטופס, דף ל, ב. — 4 ר' דרך משל במכתב הבקשה של יהודי רומא להחזיר לידיהם הספרים שנלקחו מהם, 28 במאי 1731. הם מציינים שבראש כל ספר הוצהר שבכל מקום שנזכר עכו"ם המכוון לעובדי אלילים. ברלינגר, כתבים נבחרים, ב, עמ' 26.

את אוזנה של הכנסייה ולא הועילה. בטופס של ס' אור עינים שבידי מחק הצנזור כל מקום שנזכרו אדום וע"ז וכיוצא בכך, ולא התחשב כלל ב"הערה למעיין".

כל הבדיקות והשיקולים מובילים לדרך אחת, שהיהודים באיטליה עשו כל נסיון לצמצם היקף פעולתה של האינקוויזיציה. כל דרך לא נראתה קשה בעיניהם ובלבד שיעלה בידם למעט קילקולם של הספרים או ביעורם. משהוצרכו למסור ספרים מודפסים וכתבי-יד לבדיקת האינקוויזיציה, קדמו ו"הכשירו" אותם, בחינת הרע במיעוטו. ואפשר שהדבר הוטל על "מזקקים" יהודים מטעם הקהילה והיו צריכים להעיד על מעשיהם.

ה"מזקקים" היהודים

הרב היחיד שהיתה לו זיקה ממשית לצנזורה הוא ר' אברהם פרוינצאלי ממנטובה. הוא עשה אינדקס בלאטינית לספרים העבריים וציין כל מקום שיש בו משום פגיעה בנצרות. דעת החוקרים כולם היא שהאפיפיור יוליוס השלישי הטיל עליו זאת. את האינדקס השלים האח היפוליטוס מפירארה ומסרו לשלטון הכנסייה ב-24 במאי 1584. האינדקס הגיע לידינו בכתב-יד פירארה, בהעתקה משנת 1672. ברם, זנה הופך את הקערה על-פיה.

1 בעמוד הראשון נקרא: "תיאור של כמה ספרים עבריים שהתחיל בו הרב אברהם פרוינצאלי ממנטובה על-פי צו יוליוס השלישי. יתר על כן שחזר ונבדק בדקדוק רב בידי האח היפוליטוס מפירארה. מתוארות בו בקפדנות רבה טעויות הכפירה ומתורגם ללאטינית ביגיעה רבה על-פי שני אינדקסים. ניתן מטעמה של הכנסייה הקאתולית ב-24 במאי 1634 בקרימונה. נעתק בנאמנות בידי האח גבריאל... תורגם מהמקור ונדפס בפירארה ב-23 בספטמבר 1672. סאצ'רדוטי, שם, עמ' 260. מאמרו מבוסס בעיקר על אינדקס זה. על תוכנו של האינדקס נאמר שם: "fasciculus spinarum et purgatio librorum hebraeorum secundum edictum felicitis recordationis Julii tertij Pont. Max. in sermonem latinum versus. In quo quidem libro multa stant notanda atque intelligenda et loca praecipua expurganda. In eo continentur plures expositores supra sacram scripturam, aliqua ex libro Talmud usurpantes dicta Rabbiorum antiquorum opinionesque eorum et vanas declarationes a Vera intelligentia sacrae et catholicae fidei dissonantes, multa nefario ore polluta adversus Deum Max^m conati sunt proferre, aliaque somnia de Angelis, de mundi creatione, de Regno Romanorum, de Principibus eius, de Ecclā, de Ponte Maximo, de Episcopis, de Presbyteris, de aliisque Ministris, denique de omnibus Chri fidelibus locuti bunt". זה תרגומו בקיצור: תיאור הקוצים שבשונים לפי צו יוליוס השלישי. מתורגם ללאטינית. רשימות רבות של המקומות שיש להשמיטם. נמצאים בו יותר הערכות על תנ"ך ותלמוד שאינם על-פי הדוקטרינה של הקאתולים... דברי אפיקורסות נגד ישו. דברים אחרים

לדעתו לא האפיפיור דרש ממנו לחבר את האינדקס, אלא הוא סידרו על-פי כללי הצנזורה. היהודים מינוהו לצנזור וכדי לקדם עבודתו, בחר כנראה עוד יהודים שיעשו עמו במלאכה. בתפקיד זה החזיק זמן הרבה². גם אחרי שהמומר יעקב ג'יראלדיני היה לממונה מטעם הדוג'ה על ספרים וכתבי-יד עבריים במנטובה, פירארה ומודינה, השאירוהו היהודים כעוזר לג'יראלדיני. ביסוסו העיקרי של זנה הוא על הגיונו ושיטחו שכל הצנזורה היתה ענין יהודי. כתוספת ראיה לסברתו הזכיר בקשת היהודים להחיש מלאכת הצנזור על-ידי שכירת עוזר לצנזור על חשבונם³. הצעה זו ספק אם נתקבלה וספק אם ניתן ללמוד ממנה לענין אחר. כל מקום שמוצא אתה ענין צנזורה יהודית, אין אתה מוצא זאת אלא בהצעות ובשידולים להדפיס את התלמוד או להחזיר ספרים שנלקחו על-ידי הכנסייה. ולא זו בלבד, אלא שהדיעות הראשונות הן יותר משלושים שנה אחרי גזירת השריפה. ופלא שלא הבחינו בכך החוקרים. ועוד, אין כל ראיה שמשעשתה זאת הקהילה היהודית מלאכתה נעשתה בידי יהודים⁴.

בקשר למלאכים, בריאת העולם, מלכות רומי, בענין הכנסייה והאפיפיור ואנשי הדת מכל הדרגות ולבסוף מה שאמרו על מאמיני ישו.

1 הזיקוקי, עמ' 980. — 2 סאצי'רדוטי, פופר וברלינר סברו שהאינדקס של ר' אברהם פרוינצאלי לא השתמשו בו אלא פחות משנה עד מותו של יוליוס השלישי. זנה מקשה עליהם (עמ' 980) שאם כן מדוע בסמך עליו המומר הפוליטוס? דומה, שמכאן אין סתירה, שהרי יכול היה אינדקס זה לשמש עזר וסייוע לצנזור. אף הוא חורץ את הדין שהביטוי זיקוק נוסד בבית-מדרשו של פרוינצאלי וממנו עבר אחרי חמישים שנה לדומיניקו ירושלמי (עמ' 981). ועיין גם מסקנותיו המופלגות בעמ' 990. — 3 שטרן, סי' 155, עמ' 162. — 4 משיצאו מורשי הקהילות לקונציל בטרינטו בשנת שכ"ד כדי להשתדל "בעסק הספרים", ביקשו שיתירו ליהודים להחזיק בספריהם והבטיחו שיהיו "עם הזיקוק היותר טוב אשר יעשה על ידי חכם ונבון ישיתוהו מע' הקונצילייו" (סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, חלק א, עמ' 303). וספק אם היה הקונציל ממנה יהודי. ואכן הצנזור הראשון שהעמידה קהילת מנטובה היה המומר אליסאנדרו שיפיונה. הוא החל לקבל משכורת קבועה בשנת 1589 (סימונסון, חלק ב, עמ' 503). בשנת 1595 הוסכם בין הצנזורים ונציגי קהילת מנטובה שהיהודים ישלמו ארבע מאות סקודי שכר טרחה לצנזורים בעד בדיקת ספרים מודפסים וכתבי-יד. אחרי שנת 1605 פרעה הקהילה לאינקוויזיציה תשלום שנתי קבוע, פעמים לצנזורים עצמם ופעמים לאינקוויזיטור של הבירה (שם, עמ' 504—506). ועיין גם שטיינשניידר, הרצאות על כתבי-יד עבריים, עמ' 53). לעומת זאת מביא סאצי'רדוטי תעודה מחצר האפיפיור 11 ביאנואר 1591, שנשלחה לכוזר הממונה על כך בסבינה, שהספרים העבריים אין לזקקם בידי כמרים או האינקוויזיציה אלא על-ידי יהודים (שם, עמ' 278). ועיין דברי ברלינר: "מאז הופעתה של בולה זו [1592] סירבה האינקוויזיציה... לבקר ספרים עבריים... למנות מזקקים לשם כך ולא אישרה שום ספר שיהודי עצמו ביקר אותו

לא מצאנו אפילו ראיה אחת ואף לא דמות של ראיה שאכן עסק ר' אברהם פרויניצאלי בזיקוק ספרים לפני הדפסתם¹. כיוון שחש זנה שגילה רב ידוע בתפקיד "נכבד" זה, חיפש בלשונות קולופונים וברמזי שערים והקדמות ואור גדול נגלה לעיניו. כל משפחת פרויניצאלי במנטובה עסקה במלאכת קודש זו ואפילו גדול חכמי מנטובה ר' משה פרויניצאלי בכבודו ובעצמו². הן בשנת שט"ו הגיה ס' אגרת שמים לרום, הוא בחינת עולם, ובקולופון כתוב "והוגה ע"י...". בדרך זו הלך גם אביו של ר' אברהם, ר' דוד פרויניצאלי, שעליו ניחר את הדיבור להלן.

כך העלה גם שמו של ר' נתנאל הדני מליסנדריה³, שמונה לצנזור בשנות 1570-1586 בערך ומחיקותיו נתקבלו על-ידי האינקוויזיטור של אליסנדריה. זהו באמת החכם היהודי היחיד ששמו נזכר באישור האינקוויזיטור וכנראה היה יועץ לצנזור. אבל מכאן ועד לקביעה שמונה על-ידי הקהילה היהודית, רחוקה הדרך. בשני הספרים שנזכר שמו, פעולת הצנזורה היתה אחרי ההדפסה. עמו מזכיר זנה את ר' יצחק מארלי שלדעתו הוא אחיו של ר' יוסף מארלי. הוא נתמנה על-ידי קהילת פירארה כדי לתקן את הספרים בטרם יציגום לפני הצנזור ופעל בין השנים של"ה-של"ט⁴. בסמ"ג בומברג רפ"ב⁵ כתב "מתוקן על ידי" בעברית, ובשער ס' תרומת הדשן רע"ט כתב "מתוקן"⁶. כל זה זמן רב אחרי ההדפסה ואין בעדות זו שימוש הלשון

וזיקקו, ואינקוויזיטורים שאישרו מהדורה מזוקקת של איזה ספר, או שקיימו בתעודה שבחנו תכנו של טופס אחד ולא מצאו בו שום פגם לפי השקפת הכנסייה, קיבלו נזיפה על מעשיהם. הטילו על היהודים שיוקקו בעצמם את ספריהם... אלא שהכנסייה השאירה לעצמה את הזכות לבקדם מחדש... ואם לפי ראות עיניה לא יהיה הספר מזוקק די צרכו, יקנסו את הבעלים". כתבים נבחרים, ב' עמ' 17. אבל כבר העמידנו סאצ'ירדוני שכל הספרים שזוקקו בשנים 1520-1596 לא זוקקו בידי יהודים אלא על-ידי נוצרים, כמוכח מחתימת הצנזור.

1 בשנת שי"ט הגיה את ס' חובת הלבבות שנדפס בעירו מנטובה והירבה לספר בדיקדוק הגהתו ובגנאי המהדורות הקודמות שלא נוקו משגיאות ואינו אוהז כלל במונח מזוקק. והרי אם זו היתה מלאכתו, כיצד התעלם ממנה ולא עשאה או שלא הזכירה? — 2 זנה, שם, עמ' 992. — 3 שם, עמ' 983. זנה מצא שבשנים 1570-1585 ניתנה לו סמכות מן השלטונות להעניש כל שלא ציית לו, והרי לא ייפלא שאותן שלטונות מינוהו למזקק. כבר פורגס כתב במאמרו על הזיקוק (JE ג', עמ' 646, 648) שנתנאל הדני זיקק ספרים בשנת 1566 ברשות האינקוויזיטור של אליסנדריה. — 4 שם, עמ' 985-986. ועיין למעלה, עמ' 192 והע' 5. — 5 בספריית היברו יוניון קולג' בסינסינטי. — 6 באוסף זנה שבמכון בן-צבי. בעמ' האחרון חתימת הצנזור פראנגוילוס 1575. בשער כתוב בכתובה איטליקת גסה "מתוקן" ואין כל סימן שלא צנזור משומד כתב זאת.

זוקק. אף משרת צנזור שלדעת זנה הוטלה על ר' משלם קפמן ועל ר' שמואל פישקארול לא היתה ולא נבראה.²

רב נודע במנשובה שאכן עסק בזיקוק ספרים, לא הזכירו זנה. ר' עזריהו מן האדומים³ מעיד על עצמו: "ואני בשכבר הימים אשר עבר זקוק קצת ספרים על ידי ראיתי שני ספרים מהם נמהמשניות קדמונים מת"ק שנה עם הנקודות וטעמים מפסיקים"⁴. ודומה שיש בכך הסבר לענין. יהודים הועסקו בזיקוק משהוטל איסור להחזיק בספר שאינו מזוקק כדי למנוע שריפתם והטלת קנס. דבריו של ר' עזריהו על כתבי-יד קדומים, וסמי מכאן כל צנזורה ומשמעות לביטוי זיקוק בספרים נדפסים. כדי להבדיל בין הגהה. שמשמעה הסרת כל טעות ותיקון כל שגיאה. נאלצו להשתמש במילה שהיא תרגום מן המונח הלאטיני, והתירו לעצמם שימוש זה כיוון שבספרותנו לא נמצאה משמעות של קדושה אלא למליצה "מזוקקת שבעתיים" החוזרת עם מלאכת שמים, ולא בצורה החדשה זיקוק או מזוקק. ויבואו המקורות ויוכיחו זאת. ברי, שמשבאו להדפיס ספרים היו כבר "מתוקנים" אם בידי הצנזורה אם בידי היהודים עצמם על-פי האינדקס או על-פי מהדורות שהצנזורים העבירו עליהן קולמוס⁵. ספרים חדשים שלא היו כלולים באינדקס ולא שלטה בהם ידם של מזקקים נותרו בהם דברים קשים שהכנסייה לא היתה מתירה הדפסתם. כל שעשו היהודים לא עשו אלא משום שהנצרות כפתה עליהם הר כגיגית ולא הפכו את מעשה הזיקוק לאידיאולוגיה, עד כדי כך שכל בחירי חכמי איטליה⁶, בעלי הלכה ואנשי מחשבה, היו להוטים לעסוק במלאכת קודש זו של תיקון הספרים במסירות נפש.

1 הסברו של זנה (שם) רחוק מלהתקבל על הדעת. — 2 ר' להלן, עמ' 206, הע' 3 וס' הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 68—69. — 3 אכן הוא מזכיר בעמ' 992 שהוא ור' יוסף מוסקאטו עסקו בזיקוק ספרים עבריים. והראיה היא שסדור מתפלה כמנהג רומא, מנטובה של"א שיש בו פיוט של ר' עזריה תוקן בידי ר' יוסף מוסקאטו (וצ"ל ר' יהודה ב"ר יוסף מוסקאטו). — 4 מאור ענים, פרק נט, מנטובה של"ד, דף קפ, ב; וארשה תרנ"ט, עמ' 416. גם יש"ר מקנדיאה מעיד שראה "משניות בכ"י עם הנגניות". מצרף לחכמה, באסיליאה שפ"ט, דף י, א. במסכת קדושין, סביוניטה שי"ד, נדפסה המשנה עם טעמים. בענין קריאת המשנה בניגון על-פי הטעמים ר' תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 231, הע' 4. — 5 כל שנמחק בדייו אחרי ההדפסה במחזור אשכנזים שאלוניקי ש"ח—ש"ט וסביוניטה-קרימונה שי"ז—ש"כ נשמט בדפוס בסדור אשכנזים סביוניטה שכ"ו. — 6 ר' דברי זנה, שדווקא הרבנים הם שקבעו הכללים לצנזורה ובידיהם אחזו ביצוע הלכה למעשה והם אשר הכשירו הספרים לדפוס. שם, עמ' 989. ועיין עוד להלן.

ה"זיקוק" בויניציאה

משחזרו והדפיסו ספרים עבריים בויניציאה החמירו מאד בזיקוקם. המשימה העיקרית שעמדה מעתה בפני מדפיסי ויניציאה, שהדפוס העברי שבת בה כעשר שנים בעטייה של גזירת האפיפיור, היא לדעת זנה, העמדת מגיהים ומזקקים. הללו גדלו וצמחו ב"חוג מנטובה-פירארה" ו"בבית מדרשו של ר' יוסף אוטולינגי" בקרימונה, כגון ר' דוד פרוינצאלי, ר' שמואל פיהם, ויטוריו אליאנו וכו'.² מזקקים אלה החדירו הקאנון שלהם לדפוס ויניציאה. ולא זו בלבד אלא שכאן היתה מלאכתם יותר קפדנית וזהירה. וכל הקדוש מחבירו חרב יותר. ר' שמואל יהודה קצניאלנבוגן, שאביו מהר"ם מפאדובה הציע בפני מורשי הקהילות באיטליה שהתכנסו בפירארה התקנה לענין חיוב הסכמה לספרים בשל הצנזורה, החמיר והקפיד על כללי ופרטי דיני הכנסייה יותר מן האחרים. חכם זה שלפני הגזירה הגיה ספרים עבריים, הפך עתה למשגיח ומזקק הספרים בדפוס בראגאדין. ומהיכן למד זאת? טור בית יוסף אורח חיים, מהדורתו השנייה נדפסה בשנת שכ"ד, המגיה היה ר' מנחם פורטו הכהן ובהקדמתו הזכיר תפקידו זה של ר' שמואל יהודה קצניאלנבוגן. כשהוא מדבר במדפיס מאיר פרינצו הוא כותב: "ולכלות קוצי טעיות והשגיאות מיני כרם וגלל את האו"ן מעל פי הבאר. ויד השר אריא דבי עילאה הגאון מופת דורנו האלוף מהר"ר שמואל יהודה קצניאלנבוגן יצ"ו היתה להועיל. ותהיינה עיניו פקוחות על ההדפסה, לא הניח טעות עצמי יוצא מתחת ידו אשר ממנו ח"ו תצא מכשלה אל המעיין. באופן השלים הכל בעליל מזקק שבעתים, אמרות טהורות אמרות ה'". דומה שבכך הגיע זנה לשיא שרק אדם בשיעור קומתו מסוגל להעפיל אליו. כל התארים המופלגים לא באו אלא להעיד על גדולתו וגאונותו של הרב הויניציאני באינדקס הכנסייה ובלא שהיו בו מעלות אלו ספק אם היה יכול לעשות מלאכה זו, ומהן אמרות ה' אמרות טהורות מזקקות, הלא היא הוצאת הקטעים הפוגמים בנצרות, שכל שפוגם בה הוא און לדעתו. מליצה זו היא על-דרך הכתוב וגללו את האבן מעל פי הבאר (בראשית כט, ג). און

1 ר' למעלה, עמ' 27, העמ' 2. — 2 זנה, שם, עמ' 1008—1010.

היא שגיאה וטעות, הבאר היא התורה שנמשלה למים (תנחומא תבא, ג). והנה ביטויים אלה היו נפוצים זמן רב לפני כן, ובכל מקום שאתה מוצא שימוש זה אינו בא אלא להורות על הרחקת הטעויות ותיקונן. וכבר פרינצו עצמו נקט לשון זו בשנת שי"א. ומה נעשה שכבר מהר"ם מפאדובה עזר

1 זנה (עמ' 1010) מדגיש המשפטים "וגלל את האון וכו' והשלים הכל בעליל וכו'". ולא בדק עד כמה רוחים לשונות אלה. ר' אליהו בחור כותב בסוף מהלך שבילי הדעת לר' משה קמחי: "נדפס כמה פעמים... עם כל השגיאות... על הראשונים אני מצטער שהיה לה' הקוצי' לבער ולא די שהניחם כמו שהם אך שהוסיפו טעויות עליהן". וספר זה נדפס בבאול בשנת רצ"א. בשער מס' ברכות, יושטיניאן ש"י, כתוב: "הוגהו כל ההעתיקות בעיון רב על ידי... הגאון מהר"ר משלם בכמ"ר שמעיה זצ"ל אשר כלה קוצים מן הכרם, ירצה מלפני האל פעלו". המדפיס ר' יוסף בן יעקב מפאדובה כתב בקולופון ס' מרכבת המשנה, סבינוניטה שי"א, על המחבר ר' יצחק אברבנאל: "ויג"ל האון והספיקות מתוך פי הביאור לא הניח דבר קטן וגדול..." (דף קלב, ב). ר' אליה מנחם חלפן, בדבריו שבראש טור בית יוסף, יורה דעה, ויניציאה שי"א, אומר על מרן: "ראה הרבה חכמה ודעת ובקש לכלות הקוצים מן הכרם", הם הספרים שאין לסמוך עליהם, "ובנפה גקיה קלט את הסולת". והמדפיס ר' מאיר מפרינצו כתב בשירו שבסוף הספר: "ולבער קוצי הכרם אמצא שוקל גם הסופר". סמוך לכך אחז בביטוי זה ר' שמואל ארקולטי, בדבריו שבסוף ס' הערוך, ויניציאה שי"ג: "ואם און ביד המדפיסים הרחקתיו" (קסו, א). ר' יעקב מרקריאה כותב על ר' יוסף אוטולינגי, בדברים שבראש רב אלפס חלק א: "וכל המלאכה נמבזה ונמס החרמנו. הלא מבלעדי יגע ומצא תאמין כל הטעויות נדפסו מקדם וכלה קוצים מן הכרם... ובער הרע מקרבנו". ובמנטובה כותב ר' עמנואל בניונטו בספרו לזית חן (שי"ז): "ותדד שנתי מעיני להגיהם... להגות סיגים מכסף ולהוציא כלי למעשה" (ג, א). אף מדפיסי ס' מנורת המאור (שכ"ג) כותבים בשער: "מלאכה שלמה... מאשר יצאה לאור ראשונה המלאה לה סיגים שוגים כל בה הוגים. ואנחנו כלינו הקוצים מן הכרם ובערנו הפסולת מתוך האוכל על פי סופרים בקיאים ועל ספר כתוב יד ישן ומוגה". וכן בקרימונה בשנת שכ"ה בס' תניא (עיין הדפוס העברי בקרימונה). בס' שערי דורא, ויניציאה שכ"ד, כותב ר' מנחם פורטו כהן בהקדמתו, שהספר נדפס "כלו קמשוני רבו טעויות מני ארבה", לפיכך נתעורר "אחד מהאלופים... לפתוח פתוחי חותם קודש... אל מלאכת הדפוס שנית לסקל המסילה ולכלות הקוצים מן הכרם" (ועיין גם עמ' 191, הע' 1). ו"המחוקק" ויטוריו אליאנו מפרש "לא ינצלו המדפיסים משגיאה" (קולופון). ר' שמואל פיהם נוקט אף הוא לשון זו בהקדמתו לטור בית יוסף יורה דעה, שכ"ד: "כלינו הקוצים מן כרם הקאר"ו". שנה אחר-כך נדפסה מהדורה שנייה של חלק אבן העזר והמגיה ר' מאיר בן הרא"ש כתב בקולופון: "לכלות קוצי הטעויות הנופלים מצד האומני". בשנה שלאחריה מוצא אתה זאת בחלק אורח חיים בהקדמה שכנראה כתבה ר' חיים נ' סרוק. וכך כתב על ר' יוסף קארו: "סקל המסילה מאבן ומכשלה, ברב חכמתו גלל את האון מעל פי הבאר שאב מים בששון וישק את הצאן מימי ישע ורצון". וכן כותב פרינצו בסוף ילקוט מנביאים וכתובים: "כל ההעתיקות אשר היו לפני כסו חרולי הטעויות... ותקנתי המעוות כפי האפשרי וגללתי האון מעל פי הבאר, באר מים חיים יוצאים מבית הספר היקר הזה" (קצ, א). ר' יחיא נ' חמו מפיס, כותב בראש ב"י יורה דעה (של"ד): "נערת חצני לבררו וללבנו עד ישאר נקי מכל סיג, מכל עון ואשמה". מצוי גם הביטוי "לברר אוכל מתוך הפסולת להסיר מבוכת הסופר ולתקן את אשר עותו", בדבריו המדפיס ר' יוסף מפאדובה בס' מרכבת המשנה (מעבר לשער). ועיין עוד כיוצא באלה בס' הדפוס העברי בקרימונה, פרק א.

בשנת שכ"ד עצמה לר' שמואל פיהם מפאדובה שהגיה טור בית יוסף יורה דעה והיה נמלך בעצתו. כלום גדול זה שהיה עסוק וטרוד ביותר הגיה ופיקח גם על ספרים אחרים?

חכם אחר, אף הוא מגדולי חכמי איטליה ומבעלי המחשבה שבהם, שנאמר עליו שעסק בזיקוק הוא ר' דוד פרויניצאלי. בשנת שכ"ה נדפס ס' עקדת יצחק בפעם השנייה בויניציאה, וכך נאמר עליו בשער: "ויבא האיש המטהר לטהר כל בית ובית... עד בואו אל תכליתו ולא הגיח לא דבר גדול ולא דבר קטן אשר לא תקנו על מכונו מזוקק שבעתיים". הביטוי "המטהר" נדרש על הזיקוק, משל היו דברי תורה היפוכו של דבר ובאה הצנזורה וטהרתם. הדושה לומר כך הדיהו כאומר שהקהילה היהודית קיבלה עליה אמונת הכנסייה, הודתה בה והתפארה בכך. אבל ניתן דעתנו לנוסח השער. המדפיס מאיר פרינצו כותב שמרובות מעלותיה של מהדורה זו יותר משל בומברג. הציונים במפתחות ובמראי המקום נבדקו היטב והוסרו הטעויות ונוסף "לוח לכל דרוש אשר יבאר הרב במקומות שונים"¹. את דבריו על ר' דוד פרויניצאלי הוא פותח בלשון זה: "יהי ה' מבורך אשר לא השבית לנו גואל ויאר לנו בחדושים חדשים לבקרים, לא גם ולא ישן, עד דוד הגדיל עצה הרבה תושיה, ה"ה החכם הכולל כמהר"ר דוד פרויניצל יצ"ו מעיר מ"ן טוב"ה. ויבא האיש המטהר לטהר כל בית ובית וכו'". לשון זו, נמשכת לשלמעלה, על בדיקת הציונים "מה שבדפוסים הראשונים כל ספק היה

1 ר' הקדמתו לספר. ספרי מרן כתובים היו בכתיבה ספרדית ולא כל הסדרים והמגיהים היו בקיאים בה. ר' שמואל יהודה קצניאלנבוגן עצמו כותב שמרן היה שולח לו ספריו להשגיח על הדפסתם. ר' שנים עשר דרשות, ויניציאה שנ"ד, דרוש עשירי, דף נו, א. ועיין קינות חכמי איטליה על ר' יוסף קארו, קובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' שד. ומה היה עושה זנה לו ידע אשר נכתב על מהר"ם מפאדובה בשער סליחות כמנהג האשכנזים, הדרנהיים ש"ו: "מסוקלים מכל דבר מכשול וסכנה כאשר הגיה ותקנם הגאון מהר"ר מאיר מפדואה"? — 2 זנה (עמ' 990—991) סבור שהוא המזקק היחיד ששמו פורש. אם כן מה יאמר על כל אותם המזקקים שהזכירם? הדבר החשוב ביותר שעשה בראגאדין היה לדעת זנה שלקח את ר' דוד פרויניצאלי למזקק. היה לו ולבנו אברהם נסיון גדול בזיקוק אולי במנטובה מראשית הצנזורה בספרים העבריים. לאב היה קרוב לוודאי חלק בסידור האינדקס הראשון שיצא מידי הבן והבן עזר לו בזיקוק ס' העקידה. אכן שיתוף זכויות שנה זנה וכאילו משימות אלו לא יכול אחד, ואפילו ממבחר החכמים, לעשותן. — 3 במהדורת בומברג ש"ז נאמר "הוספנו עליו כל מאמר שהביא הרב ז"ל... מורה מקום מהתלמוד... מבוא השערים...". התמצית שבראש כל שער נמצאת במהדורת ש"ז בסוף לפני המפתח ובשכ"ה בסוף כל המפתחות.

נשאר במקומו ובבתי כלאים נחבא ולא נודע מקום התרו אין". אחר-כך מדובר בזכותו של פרינצו שזיכה את הרבים, "השם כל עינו להסיר המכשלה מתחת ידינו כי לא ימצא בה ערות כל דבר מעוות. אלה פוסל הראשונים המלאים עמירי אמירי שגיאות מי יבין כי לא היה בית אשר אין שם שגגה היוצאת מלפני המדפיסים חדשים גם ישנים". עבודתו של פרוינצאלי לא היתה אלא השוואת הציונים במפתחות והנספחות שבענין זה לא יכול לסמוך על המגיהים שלהם. כיון שהוא בתחום העיין, והן ידוע שר' דוד פרוינצאלי עסק בפילוסופיה ונקרא "ראש לדרשני איטליה שהיו בזמנו"². ר' דוד פרוינצאלי לא עבר כלל לויניציאה ועשה תיקונים אלה בביתו במנטובה³. המגיהים היו פרינצו ועמו המומחה ר' מנחם פורטו הכהן שכתב דברים בשבח הספר.

לא הספיק לזנה להעמים על מליצות פשוטות תילי-תילים של מובנים ומשמעויות לצורך הפיכת רבנים לצנזורים, אלא שנמצא למד מן הפסוק "עד דוד הגדול עצה הרבה תושיה", שקול הקורא שיצא מלפניו בשנת שכ"ד להקמת אוניברסיטה, אכן לא נותר בגדר תכנית ובשנת הדפסת ס' עקדת יצחק כבר עמדה על תילה. "הגדיל עצה" הם הלימודים החילוניים, "הרבה תושיה" חכמת הדת. אך מליצה זו אתה מוצא אותה בדברי מדפיסים ולעולם אינה באה אלא לענין ההדפסה⁴.

ואם כל זה אין דינו תבוא בדיקת הספר ותאשש שמבחינת הצנזורה רחוקים התיקונים שבפסקות המדברות על הנצרות והגויים מלהשביע את רצונה של הכנסייה, כלומר הספר אינו "מטוהר" דיין. דבר זה אפשר לעשותו

1 בקולופון מהדורת ש"ז כתב המגיה ר' משה ב"ר זכריה כ"ץ מקורפו: "והוגה על יד שנים... כי לא היה עמוד ושיטה שלא היה שם טעות ושגיאה רבה, והוציאוהו מטיט היון ובררו האוכל והנוצות והפסולות והקליפות העבירו עליהם קולמוס". — 2 ר' אברהם משער אריה בחתימת ספרו, שלטי הגבורים, מנטובה ש"ב. ועיין סימונסון, ח"ב, עמ' 535—536. — 3 בכ"ו אדר ב שכ"ו חתם בראש חכמי מנטובה בפסק בענין הגט של תמרי-וינטורצו. ר' "הצעה אודות הגט", ויניציאה שכ"ו, דף ל, א. ור' דעת זנה למעלה, עמ' 200, הע' 2. — 4 בשער החומש שנדפס בקרימונה שכ"ו נמצא כתוב: "זאת ועוד אחרת הפליאו עצה הגדילו תושיה המדפיסים יצ"ו להוסיף נופך אחר". ר' יחיא ב"ר אברהם נ' חמו מפיס כותב בדבריו שבראש טור בית יוסף, יורה דעה, של"ד: "עשו אתנו ברכה, הפליאו עצה הגדילו תושיה המכניסים אותו במלאכת הדפוס", כיוצא בזה בהסכמת רבני העיר לשו"ת תורת אמת, ויניציאה שפ"ו: "הפליא עצה הגדיל תושיה, הוסיף אומץ להוציא לאור ולקרבה אל המלאכה מלאכת הדפוס...". (דף ג, א).

בהשוואת מהדורת ש"ז, שהצנזורים העבירו בה קולמוס על דברים האסורים לדעתם, עם מהדורת שכ"ה שאף היא מצונזרת². יש דברים שהצנזורה מחקה אותם ובמהדורת שכ"ה הם נמצאים³. יש שהדברים קוצרו או באו בשינויי לשון קלים⁴ ויש שנשמטו לגמרי גם אם הצנזורה לא מחקה אותם⁵. דומה שהאיש שמונה על הזיקוק לפני הדפסת הספרים היה המומר ויטוריו אליאנו. עם חידוש הדפוס עבר מקרימונה לויניציאה⁶ ותפקידו היה לא רק להגיה ספרים מטעויות הדפוס אלא גם להשגיח שלא ישתרבבו בהם דברים ה"אסורים". דבריו בקולופון טור בית יוסף אבן העזר, שכ"ה: "הוגה מזוקק ומצורף על ידי אני ויטוריו אליאנו... וע"י האלוף כמהר"ר מאיר בן הרא"ש ולה"ה". משתמע לשתי פנים והכללתו של ר' מאיר בן הרא"ש מטה את

1. השתמשתי בטופס זנה שבמכון בן-צבי. שני צנזורים עברו עליו בשנת 1575 ובשנת 1599. — 2 רוב הטפסים שראיתי נקיים הם מקלקוליהם של הצנזורים מלבד טופס אחד שבבית הספרים בירושלים. — 3 שער ראשון, ש"ז, דף ו, ד — על רומי (בטופס תוקן בכתב-היד "והכוונה על פרסום פעולותיהם כמו שאמרנו"), ונמצא במהדורת שכ"ה ז, ב ואינו כלל במהדורת של"ג ובמקום רומי נדפס כרך (דף ו, ג); פרשת האזינו, שער קג, דף רפח, ג: "שהיה כומר ונביא לעבודה זרה...", מחקה הצנזורה בטופס אחד ובטופס אחר השאירה וישנו במהדורת שכ"ה, דף שלא, ובמהדורת של"ג, דף רעב, ג; וזאת הברכה, שער קד, דף רצ, א, נמצא במהדורת שכ"ה, דף שלג, ב ובמהדורת של"ג, דף רעד, א. — 4 פר' שמיני, שער ס, דף קעב, ד, רוב הדברים שנמחקו נותרו במהדורת שכ"ה דף קצח, ד. כגון "על אדום תרד החרב". ואכן בטופס המצונזר שבבית הספרים בירושלים נמחקו שורות אלו. ונמצא גם במהדורת של"ג, דף קסד, ב. כי תבא, שער פח, דף רעו, ד — על הגזירות והשמדות: "אמר זה על מה שנתחדש אחר החרבן > מהאמונה החדשה מענין המשיח הנצרי ושלוחיו ותלמידיו אשר נמשכה אלהותו ועבודתו [] וצלמו וצלמי כל קדושיהם אשר עמם < ולזה אמר... על מה שנמצאו בגלות הזה כמה אלפים ורבבות מישראל שהחליפו שיטתם והמירו דתם לסבת הגזרות אשר נגזרו עליהם, על היוצאים מכללם אמר ועבדת שם...". כל הדברים נשארו במהדורת שכ"ה דף שיח, ב ובמהדורת של"ג, דף רסב, א מלבד הקטע המוסגר. ואף אלו נמחקו בידי הצנזור בטופס שבבית הספרים. — 5 פרשת וישב, שער כה, דף עו, ב — על המשיח: "וגובה להם ויראה להם", במהדורות שכ"ה ושל"ג נחסרו חמש שורות ואילו בש"ז הצנזור מחק רק שורה וחצי; שם, עז, א למטה, בשכ"ה פט, ב הושמט הכל; שמיני, שער ס, דף קעא, ג, נשמט בשכ"ה קצו, ב; בחקותי, שער ע, דף רה, ב וד' נשמט בשכ"ה דף רלו, ב וד'. על-פי האינדקס של דומיניקו ירושלמי דרוש זה אין לו תקנה ויש לתלוש את הגליון. במהדורת שכ"ה נשמטו רק 13 שורות (עיין זנה, עמ' 991 הע' 45. וקדם לו פופר, עמ' 54); ובמהדורת של"ג שלושים ושלוש שורות (דף קצה, ב); בחקותי, שער פח, דף רנג, א. נשמט ברובו במהדורת שכ"ה, דף רצא, א. ראוי להעיר גם שהביטויים ערלים ועובדי עבודה זרה שבשער קד שבמהדורת ש"ז דף רפט, ג נמחקו ובמקום ערלים תוקן בכ"י אומות והצנזור מחק אף זאת. הללו נמצאים במהדורת שכ"ה דף שלב, ד, אלא שבמקום ערלים ואומות נדפס "אנשים". וכן להלן שלג, א. — 6 ר' הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 97—98.

השמטות הצנוורה ומקומות חלקים בדפוס ויניציאה

הכף לצד ההגהה. ברם, בקולופון שבטור בית יוסף חושן משפט, שכ"ז הדברים מפורשים: *Revisto & corretto per mi Vittorio Eliano, iust a la copia della correctione de libri, come è nel officio delli claris S. esecutori contr a la Biastema.* ויטוריו אליאנו, לפי הוראות תיקון הספרים, כמות שהן מצויות במשרד האיסקוטורי, נגד דברי כפירה.

השמטות הצנוורה ומקומות חלקים בדפוס ויניציאה

מענין הדבר שהנוסח המעיד על פעולתו של אליאנו בשירות האינקוויזיציה אינו נמצא אלא בספר זה. אף-על-פי-כן ההחמרה במלאכת ה"זיקוק" ניכרת היטב בספרים שנדפסו אז. מוצא אתה זאת בהשוואת אותם הספרים שנדפסו בוניציאה לפני שריפת התלמוד ולאחריה. טור בית יוסף יורה דעה, במהדורת שי"א, ס"י קלט ואילך: הלכות עבודה זרה ותקרובתה ומשמשיה ואידיהם של גוים ודברים שאסור למסור להם". ותחילתן: עבודה זרה אסורה בהנאה. בדפוס שכ"ד נשתנה הכל: "הלכות אליל ותקרובתה ומשמשיה ויום חג של עובדיהם...". וראשית הסימן: "האליל אסורה בהנאה". ובכל מקום שבראשונה כתוב עבודה זרה, בשנייה – אליל. במהדורת שי"א כתוב: "והכרות שנותנים לכומרי... לכומרים". ובשנייה: "לכהני האליל... לכהני המשמשים". בסימן זה נשמטו פסקות שלימות ללא כל ציון, הרבה יותר ממה שמחק אחר-כך הצנוור במהדורת שי"א. דברים הרבה נותרו ללא הקשר ומובן, ושיבושים אלה של הצנוור נדפסו מכאן ואילך בכל הדפוסים עד ימינו. אי ההבחנה בין זכר לנקבה? ובין יחיד לרבים, דומה

1 ור' דבריו של ר' מאיר בן הרא"ש עמ' 199, הע' 1 המורים על הגהה דווקנית בלבד. לענין טיב הזיקוק של מהדורה זו ר' להלן. המגיה היהודי לא ידוע הוא ואף ראשי-התיבות של שם אביו לא נתבררו לנו. והנה שם אביו הוא אשר. פסק שלו נדפס בס' "אלה הדברים" בענין גט תמרי – וינטורוצו, מנטובה שכ"ו, דף 6א. ב"הצעה אודות הגט" הוא נקרא "הגאון בן הרא"ש" וכן "האלוף כמהר"ר מאיר בן מהר"ר אשר ז"ל" (דף ט, ב). להלן הוא מסכים על חרמם של גדולי ויניציאה על המגרש וחותרם שמו "נאם העומד חתן זע"ר אפי"ן מאיר בן לא"א הגאון הרא"ש זלה"ה" (דף יד, א). כלום רומז הוא לשם חותנו? בס' נוה שלום לר' אברהם שלום, ויניציאה של"ה, נדפס בראשו שיר שבראשי בתיו: בן רבינו אשר זצ"ל (דף 3א). — 2 כיוצא בזה בשלחן ערוך בדפוסים הראשונים. הלכות עבודה זרה נקראו עבודת אלילים וסי' קלט: "דיני אלילים וביטולה".

למיתניו דשריף במנא עליה מעות וכמות וכלים דרך כיוון כדמקו לה
בגמרא זכר שריף במנא דשריף דבר הקרב ע"ג המזבח אלה ולא עליה כדמנא
מדיקא דלא אסרה בדבר הקרב ע"ג המזבח אלא במנא בראשה ומשמע
דאם מנא אלה כיון דלאו בראש הוא מותר היינו דוק במנא חוץ לקילקליו

דמיתניו דשריף במנא עליה מעות וכמות וכלים דרך כיוון כדמקו לה
בגמרא זכר שריף במנא דשריף דבר הקרב ע"ג המזבח אלה ולא עליה כדמנא
מדיקא דלא אסרה בדבר הקרב ע"ג המזבח אלא במנא בראשה ומשמע
דאם מנא אלה כיון דלאו בראש הוא מותר היינו דוק במנא חוץ לקילקליו

דמיתניו דשריף במנא עליה מעות וכמות וכלים דרך כיוון כדמקו לה
בגמרא זכר שריף במנא דשריף דבר הקרב ע"ג המזבח אלה ולא עליה כדמנא
מדיקא דלא אסרה בדבר הקרב ע"ג המזבח אלא במנא בראשה ומשמע
דאם מנא אלה כיון דלאו בראש הוא מותר היינו דוק במנא חוץ לקילקליו

דמיתניו דשריף במנא עליה מעות וכמות וכלים דרך כיוון כדמקו לה
בגמרא זכר שריף במנא דשריף דבר הקרב ע"ג המזבח אלה ולא עליה כדמנא
מדיקא דלא אסרה בדבר הקרב ע"ג המזבח אלא במנא בראשה ומשמע
דאם מנא אלה כיון דלאו בראש הוא מותר היינו דוק במנא חוץ לקילקליו

דמיתניו דשריף במנא עליה מעות וכמות וכלים דרך כיוון כדמקו לה
בגמרא זכר שריף במנא דשריף דבר הקרב ע"ג המזבח אלה ולא עליה כדמנא
מדיקא דלא אסרה בדבר הקרב ע"ג המזבח אלא במנא בראשה ומשמע
דאם מנא אלה כיון דלאו בראש הוא מותר היינו דוק במנא חוץ לקילקליו

דמיתניו דשריף במנא עליה מעות וכמות וכלים דרך כיוון כדמקו לה
בגמרא זכר שריף במנא דשריף דבר הקרב ע"ג המזבח אלה ולא עליה כדמנא
מדיקא דלא אסרה בדבר הקרב ע"ג המזבח אלא במנא בראשה ומשמע
דאם מנא אלה כיון דלאו בראש הוא מותר היינו דוק במנא חוץ לקילקליו

וב"ט כה כ 25 11

ויהי דעה

להתיר

עגס איבער מיינעם אל בויגן אס מעלא מונח דראס אל הי נוי ואסור
 גרעט דראס ברין זה בתבתי לעיל במחך :
 שבת בשם הרב רבינו יונה איבא למידק
 וסח

אורו כפי אליל ~~א~~ שמצא אותו לפניו מורמדת
הפרסה לפניו אשר שטח תולין עשה ממט תקוברת
ואפילו מלחומים שאני דרך כבודו של שמצא חן מהמצח
אם הוא דרך כבוד אשר מסובים ניו ואם לא מותר ופער
מקורלים כל מה שמצא עינים אפילו דרך ביון בדרך הכל
אשר והרב רבינו משה בר מייזון כתב דלפנים שחמחצה
אפילו הוא דרך ביון ואנן ראוי למזבח הכל אשר ופח שראוי
שמכניס אותו לאליל ודיון לזה נבנים מותר שקדון לזה
נעשה תקוברת ~~מא~~ בראש מקום כסות וכלים אם מצא
דרך כבוד אשריו ואם הם דרך ביון כיון כים תלוי בנאות
ובנד מקפלת על כתפו כפי על ראשו מותרין
שנותנין ~~האליל~~ אף על פי שיוצא בו לפניו מותרין
שאין מקריבין אותם לאליל אלא חק הוא ~~הוא~~
~~הוא~~ לפניה ניו חן ואסורין ואם משכנן
~~האליל~~ לשרה אל או מכרן מותרין רבין דכבו לשרה
עצמו זה ביטול וזה זונה כתב אפילו אם כבו על דעת להחור
ולתלוקו וזה ביטול אבל כבו מעצמן לא הוי ביטול אבל אם
משכנן לישראל או מכרו הוי ביטול כיון דלא אליל עצמה הן
והיתכות של שעה שנותנין לפניו מותרות דלא ניו חן וזה
תקוברת ומה שישן שלושין כתב האליל כשנכנסין לבית
אליל ניו שליון חן וזה ניו ~~האליל~~ ואפילו ביטול ~~הוא~~
צריכן קמ עכזה

לֹא הָיָה בִּיטוּל מִשְׁמַע דְּמַחֲמָךְ אִם
מִשְׁבֵּךְ לְיִשְׂרָאֵל קֹאמֵר וְאִם כֵּן מֵאִי
הָיָה דְקֹאמֵר בְּתֵר הָיָה אֲבֵל אִם
מִשְׁבֵּךְ לְיִשְׂרָאֵל אִם מִכְרָךְ הָיָה בִּיטוּל
כֵּן אִם עֲדָה בְּמִכְרָךְ אִם מִשְׁבֵּךְ
הָיָה אִי יִדְיוּן. וְכֵן דְּרִישׁ בְּלֹא
מִכְרָךְ וְלֹא מִשְׁבֵּךְ אֲלֵא שְׂתֵּנִי לְיִשְׂרָאֵל
אִם שְׂכַפְלֵנוּ וְנִמְנָף לְיִשְׂרָאֵל דְּכִין שְׂלֵא
בִּיבֵן בְּדִים לֹא תִכְתְּבֵנוּ מִפְּנֵי שְׂתֵּנִי
לְיִשְׂרָאֵל וְכֵן שָׂן שְׂלֵא תִכְתְּבֵנוּ. ב
בְּשַׁפְלֵנוּ מִמֵּנו אֲבֵל בְּמִשְׁבֵּךְ אִם
מִשְׁבֵּךְ לְיִשְׂרָאֵל. קָף עַל פִּי שְׂכַפְלֵנוּ
מִעֲבָרָה וְתִכְתְּבֵנוּ אִם עַל פִּי שְׂאֵלֵי
שְׂתֵּנִי אִם שְׂתֵּנִי לְיִשְׂרָאֵל. וְכַמּוֹךְ כְּתֵב דְּכִינֵי שְׂתֵּנִי
בְּמֵה שְׂתֵּנִי דְּכִינֵי בְּיִדֵּי קֹאמֵר שְׂאֵלֵי
הָיָה שְׂאֵלֵי אֲלֵל עֲבָרָה אֲלֵל בְּיִדֵּי
אֲלֵל הִלְכָךְ בְּמִכְרָךְ אִם מִשְׁבֵּךְ לְיִשְׂרָאֵל
מִכְתִּיל. וְכַמּוֹךְ כְּתֵב דְּכִינֵי שְׂתֵּנִי
מִחֲלֻקַּת פּוֹסְקִים. וְדַבְרֵי הָרִךְ
כֵּן דְּרֵשׁ בְּיִשְׂרָאֵל כְּדַבְרֵי הָרֵב דְּכִינֵי
יִיבֵה בְּיָד שְׂתֵּנִי וְכֵן לֹא שְׂתֵּנִי
כְּדִתְּשֵׁל שְׂתֵּנִי שְׂתֵּנִי לְיִשְׂרָאֵל אֲלֵל
מִשְׁתַּבְּרָא דְּלֹא מִתְּשַׁרְשֵׁשׁ מִשְׁנֵי
תְּקֻרְבֻתָא אֲלֵל מִשְׁנֵי בְּיִדֵּי דְּלֹא עַל
בְּ דִּהְוֵי הִלְכָךְ בְּמִכְרָךְ מִכְל מִקֵּץ
זִכְיָה אִם כְּכִין פְּנִים הִלְכָךְ בְּיִשְׂרָאֵל
דְּכִין לְיִשְׂרָאֵל מִתְּשַׁרְשֵׁשׁ וְכֵן עַל
אֲפִילוּ יִקְרֵא אִם מִשְׁבֵּךְ לְיִשְׂרָאֵל
יִיבֵה דְּמִיָּה יִקְרֵא מִכְל לֹא מִשְׁבֵּךְ
יִיבֵה יִקְרֵא וְכֵן הָרִךְ בְּכֵל מִשְׁמַע
וְעוֹד שְׂאֵל חֲבֵת מִשְׁמַע עֲלֵיהֶם
וְתֵר מִכְרֵי דְּמִיָּה דְּכִינֵי דְּמִיָּה
הָיָה לְיִשְׂרָאֵל דְּכִינֵי דְּכִינֵי בְּמִכְרָךְ
אִם מִשְׁבֵּךְ לְיִשְׂרָאֵל וְכִינֵי הָיָה אֲלֵל מִתְּשַׁרְשֵׁשׁ
כְּתֵב דְּכִינֵי שְׂתֵּנִי דְּכִינֵי כְּכִין אֲתֵם
עוֹלֵן דְּכִינֵי כִינֵי כִינֵי וְכִינֵי עַד בְּאֵן

[illegible]

וזה
 שכתב דמלבושים שלובשים ~~הם~~ כשנכנסים
 לבית אליל כד שזלה הוא ולא כיו של אליל
 ואפילו ביטול אינם דריכים מן כתבו היטומות שכתב דשכס בשם
 דש' וכן כתב הראש בפרק רבי ישמעאל והמרדכי כתב בשם ראש
 דראביה כתב בשם רבן נמליאל להתייר משום דלף יוצא בסם להקבאות
 בגנו המלכות:

מורה דעה זק ב יג יד טו

שיוצאת ללמד שמלאכת צנזור נוצרי היא, שמחק ולא היה צריך לתקן כל שבא בהמשך.

בחלק אבן העזר, שנדפס בשנת שכ"ה והגיהוהו ויטוריו אליאנו ור' מאיר בן הרא"ש, מוצא אתה השמשות מילים מחמת צניעותו. בס"י כה מילים שהצנזור העביר עליהן קולמוס במהדורת ש"יג לאחר הדפסתה, נשמטו בזו שלאחריה ונותר מקום חלק כדי מילה אחת. בסוף ס"י קעח דברים שבמהדורה הראשונה הועבר עליהם קולמוס נמצאים בשנייה אלא במקום "שנשתמדה" כתוב "שהמירה". כלום דווקא מומר זה ויטוריו אליאנו לא החמיר ב"זיקוק"? ס' עין יעקב דפוס שני של ויניציאה, שכ"ו, שוב לא נקרא בשמו אלא "עין ישראל" וחלקו השני "בית ישראל" ומלאכת ה"זיקוק" ניכרת בו היטב. בשנת שכ"ז נדפס ס' הכלבו ובהלכות עבודת אלילים (קח, א-קט, א) נשמטו קטעים גדולים ונשארו חלקים⁴, מה שאין כן במהדורת יושטיניאן ש"ז, שלאחר ההדפסה מחק הצנזור מילים אחדות.

השמשות אלו מי עשאו? כלום האינקוויזטור, שבידו היה הספר לפני הדפסתו, או "הצנזורה הפנימית" היהודית? אם יד הצנזורה היתה בדבר, אפשר שלא היו מרשים להשאיר מקום פגוי⁵. ברשות האינקוויזיציה שבדפוס קרימונה, לא נרמז דבר על קטעים שיש להשמיטם אלא אישור שהספר ראוי להדפיסו⁶. בס' ביאור על התורה לרבינו בחיי שנדפס בשנת שכ"ו,

1 על השמשות הצנזור מחמת צניעות, ר' למעלה, עמ' 155 ולהלן, עמ' 209. — 2 ס' שערי דורא, שויטוריו אליאנו הדפיסו בשנת שכ"ד, אין אתה מוצא בו שינויים ממהדורת ש"ה, כגון בדיני בישול גויים (לה, ב ואילך) ודיני גבינות וחלב של גויים (לז, א ואילך), אף לא הוסיף למילה גוי — ע"ז. וספר זה נאמר בו כמה פעמים ש"זוקק". ר' עמ' 199 והע' 1. — 3 זנה כותב "הטכסט זוקק וצורף ונשמטו ממנו כל מקומות שהחקירה חשבה שהם מטילים דופי בנצרות" ומשער שמשולם מחבר השיר הוא ר' משולם קפמן "שעמד אז בראש חבר הרבנים בוויניציאה והוא היה 'המוקק' והמצרף והמגיה" (מפאוולו הרביעי, עמ' 137). אבל כבר הראנו (עמ' 199 והע' 1) שאין במשמע זיקוק זה הסרת דברים האסורים לדעת הכנסייה. זנה כותב שלא ידוע שר' משולם קפמן הגיה ספרים בשנת שכ"ו. ברם, הרי חכם זה הגיה טור בית יוסף אורח חיים, שנדפס באותה שנה עצמה. לראשונה נזכר כמגיה בשנת ש"ו, במס' ברכות מהדורת יושטיניאן. אף הוא הגיה בשנת ש"ב ס' רב אלפס שבהוצאת בראגאדין. ועיין רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, עמ' מח-מט, נא הע' 7. ועיין הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 63. — 4 ר' צילום מול השער. — 5 על השארת מקום חלק ר' גם עמ' 164, 172 ואילך. ומרובות הן הדוגמאות. וכן אתה מוצא בס' תולדות יצחק לר' יצחק קארו, מנטובה ש"ה, בראש דף מח, ג חמש שורות ריקות. כיוצא בכך בסביניטה, כגון בס' דברי הימים למלכי צרפת ולמלכי בית אוטומאן התוגר (ש"ד), בדף רט, א שורה פגוייה ובדף ריב, א ורכ"ז, א 6 שו' ומדובר שם על האנוסים. — 6 ר' הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 75.

השמטות הצנוורה ומקומות חלקים בדפוס ויניציאה

נשמטו בפרשת בלק המשפטים נגד אדום, על הקץ ועל מלכויות אדום וישמעאל ולא נסתמו השורות, והללו נמחקו בידי הצנזור במהדורות שלפני כן זמן רב אחרי הדפסתן. בפרשת כי תצא מרובה המחיקה ממהדורות ש"ד וש"ו. מהדורה שכ"ו, המצונזרת ביותר, אתה מוצא בה את הפיסקה החסרה בפרשת נשא, שנמצאת במהדורת ש"ו, ובלי ספק לא נשמטה בשל הצנוורה. כיוצא בזה אתה מוצא בס' צרור המור לר' אברהם סבע, שכ"ו. בפרשת כי תצא נשמטו קטעים הרבה והמקום נשאר חלק, והדברים נמצאים בדפוס בומברג רפ"ג ובדפוס יושטיניאן ש"ו. אף-על-פי כן ספק אם הצנזורים עיינו היטב בספרים והבינו מה שקראו, ולא רק הנוצרים אלא גם המומרים שבהם. פעמים שעשו מלאכתם בחופזה והשאירו דברים שבודאי לא עלו לרצון לכנסייה². בדין וחשבון של בית משפט האינקוויזיציה ברומא, נקרא תגר על ספר הביקורת של המומר ג'יראלדינו, ונאמר שבויניציאה נמסר להם שספרים הרבה שעליהם חתימת האינקוויזיציה ומועצת העשרה וכו', נמצאו בהם דברים כנגד הדת ואינם "מזוקקים". לדוגמה נזכר ס' בראשית רבה, שמהפסוק לא טוב היות האדם לבדו³ נשמעים דברים נגד התבודדות הנזיר. לפיכך דורש בית דין האינקוויזיציה לבדוק שוב את הספרים ושיעשה זאת איש מאמין וחכם ויודע בדת הנוצרית⁴.

אף-על-פי שדו"ח זה אין זמנו עליה, נראה שאין הכוונה למדרש רבה שנדפס בש' שכ"ו, אלא לבראשית רבה עם פי' אור השכל לר' אברהם ן' אשר מצפת, שנדפס בשנת שכ"ז-שכ"ח⁵. בפירוש זה אתה מוצא, דרך-משל, שמי שאין לו אשה הוי "כבגין מרועע שקצתו הרוס"⁶. ואכן ספרים שנדפסו והיה להם אימפרימאטור ורשיון השררה, לא פסחו עליהם הצנזורים והוסיפו לבדוקם ולהעביר קולמוס במקום שהיה צריך לדעתם ושלא צריך.

אם כן דרך השמטה זו אין בידינו עליה אלא משחודשה מלאכת הדפוס

1 ר' למעלה, עמ' 158 והע' 5. — 2 על השוני שבעבודת הצנזורים ר' הדוגמאות שהביא סאצ'ירדוטי, REJ, שם, עמ' 279-280. לדעתו נעשה הדבר בגלל בורותם של הצנזורים וכן משום שהיהודים נתנו להם שוחד לבל יעשו שמות בספריהם. — 3 בראשית ב, יח. — 4 שטרן, שם, סי' 160, עמ' 168. — 5 שטרן שיער זמנו מאה ה'י"ז. וכבר העיר עליו פופר (עמ' 98) שלדעתו זמן הדו"ח הוא 1568 בערך. — 6 אור השכל, דף מה, א. — 7 פופר, עמ' 79.

העבדי בויניציאה. יכול אתה לומר שהמקומות החלולים מחיקת הצנזור היא. אלא שבמקום להבליע את החסר השאירו המדפיסים היהודים בכוונה תחילה מקום פנוי, שכל יהודי שירצה בכך יוסיף בכתב-ידו מה שהושמט. ואכן בטופס הכלבו שבידי נשלמו שורות אלו בכתב-יד אשכנזי קדום. בטופס שבספריית שוקן לא הושלם החסר ובס' רבינו בחיי שכ"ו שבבית הספרים ההשלמה היא בכתובה ספרדית קדומה². ולומד אתה זאת גם מס' ציוני שמגיה המהדורה השנייה הודיע שהשאיר מקום פנוי לכל המבקש להוסיף את החסר³. ידעה האינקוויזיציה שכך יעשו היהודים והטילה עליהם גזירה חדשה. בס' הטורים, פאנו רע"ו, רשם צנזור בכתב-ידו בשנת 1754: "בפקודתו ובהוראתו של החבר העליון מזהירים בזה לכל אחד אם באיזה זמן ימצא בספר הזה דבר מן הדברים שנמחקו... יחוייב המחזיק בספר קנס בשיעור 100 סקודי"⁴. בענין זה רשאים אנו בלי ספק ללמוד מן המאוחר על המוקדם. בספרים שנדפסו לאחר-כך הוחמר הדבר ביותר. פירוש ספר דברים שנכלל ב"פירוש התורה מהחכם השלם דון יצחק אברבנאל", ויניציאה של"ט, אינו אלא ס' מרכבת המשנה, ראשון לדפוס סביניטה, שי"א. כבר בהקדמה, בסיפור גירוש ספרד, מוצא אתה קטעים שנשמטו במהדורת ויניציאה בלי כל ציון, יותר ממחיקות הצנזור בס' מרכבת המשנה שנעשו לאחר הדפסתו. המחיקות הגדולות של הצנזור בפ' תבא ובפ' האזינו לא נדפסו בויניציאה ולא נשאר המקום פנוי לסימן אבל יש מחיקות במרכבת המשנה בפ' ואתחנן, שלא נשמטו בדפוס ויניציאה ויש דברים שנדפסו בויניציאה ובא אחר-כך המומר דומיניקו ירושלמי ומחקם.

ס' הכוזרי עם הפירוש קול יהודה לר' יהודה מוסקאטו, שנ"ד, נתקצרו בו מאמרים וגשתנו לשונות. כגון בראשו, במהדורת ויניציאה ש"ו כתוב: "שאלו שאלו אותי על מה שיש אתי מן הטענות והתשובות על החולקי עלינו מן הפילוסופי" ואנשי התורות ועל המיני החולקים על המון ישראל"⁵.

1 ר' צילום מול השער. — 2 כיוצא בזה במחיקות הצנזור לאחר ההדפסה. בטופס ס' העקרים, ויניציאה ש"ד, שבידי השלים אחד הבעלים שהיה באיטליה את המחיקות בכתב-ידו בגיליון. ועיין עמ' 166 והע' 4. — 3 ר' הדפוס העברי בקרימונה, עמ' 81. — 4 הרצאות על כתבי-יד עבריים, הערת א"מ הברמן, עמ' 129. — 5 דף ב, א. הטופס שבידי מלא מחיקות הצנזור, וקטע זה נשאר. אבל בטופס מצונזר שבמכון בן-צבי נמחקו המילים "ועל כל החולקים על המון ישראל" עד לבלי הכר. עמרם סבור שתקונים אלה נעשו על-ידי המדפיס הנוצרי דא-גארה. ואין הדבר כן. ר' ספרו, עמ' 358.

במהדורה השנייה הנוסח הוא: "מן הפילוסוף ואנשי התורה חוץ מהנצרים ועל המינים נפי' הקראים והצדוקים והבייתוסים".¹ וכמה פסקות שלאחר-כך שבטפסים "מזוקקים" של מהדורת ויניציאה ש"ו הועבר עליהן קולמוס. מהן אתה מוצא בקול יהודה ומהן הושמשו ולא נזכר הדבר כלל. סמוך לזמן זה, בשנת שנ"ו, נדפס ס' דברי שלמה, דרשותיו של ר' שלמה לבית הלוי משאלוניקי. אין בידינו כתב-יד של חיבור זה, אבל מלכויות הנוצרים ואדום אינן נזכרות כמות שנמצא הדבר בספריו האחרים ואין ספק שבהרבה מקומות שהוא מזכיר ישמעאל הכוונה היא על אדום.² בס' בדק הבית לר' יוסף קארו, שנדפס ראשונה בשאלוניקי שס"ה ושנה לאחר-כך בוניציאה, חלו בו שינויים. כגון יורה דעה ס"י קמז: "נשבעים בקדשים שלהם הנקראים עון נאמן גיליון ואין תופסים בהם אלהות. ואף-על-פי שמזכירין שם שמים וכוונתם ליש"ו נלע"א מכל מקום אין מזכירין שם עבודה זרה נע"א וגם דעתם לעושה שמים וארץ".⁴ כל שהונח בסוגריים הוא המצוי בדפוס ויניציאה. בס" קלט כתוב "שהאוסטיאה אסורה" ובדפוס ויניציאה "כתב שאסורה".⁵ ס"י קנ: "ושוב ליזהר ולמנוע בכל היכולת מלהשתחוות נגדו". תוקן בוניציאה: "וכו' נמקום חלקן בכל היכולת וכו'".⁶ אבל דברים שבפרקי דרבי אליעזר שמחמת צניעות העביר עליהם הצנזור קולמוס, לא נשמשו במהדורת ויניציאה שס"ח.⁷

במאה השבע-עשרה

על כובד ידה של החקירה גם במחצית הראשונה של המאה הי"ז ועל הסכנה שעשויה היתה להרחיש על היהודים, אם נתפרסמו דברים שאסרה אותם, יש בידינו עדויות מהזחכס הויניציאני הנודע, ר' יהודה אריה ממודינה,

1 קול יהודה, דף ח, א. — 2 עיין י' הקר, ישראל בגויים בתאורו של ר' שלמה לבית הלוי משאלוניקי, ציון, שנה לד, תשכ"ט, עמ' 66—67. — 3 ר' רבי חיים יוסף דוד אזולאי, ירושלים תשי"ט, עמ' קב ולהלן עמ' 217 והע' 3. — 4 שאלוניקי, דף י, א; ויניציאה, דף ט, א. — 5 שאלוניקי, דף ט, א; ויניציאה, דף ח, ב. — 6 שאלוניקי דף י, ב; ויניציאה, דף ט, ב. ולהלן ס"י קנא "ביום אידם", בדפוס ויניציאה כתוב: "ביום חג ידוע שלהם". — 7 פרק יו. בטופס קושטא רע"ו שבגנזי היברו יוניון קוליג' נמחקו המילים: "ראה שמא נגע בצנור, אלא הביא את הנערה האהלה והוציא את בתוליה באצבע. אם טהרה בבתוליה הרי היא לך מפי הגבורה. הכניסה האהלה והוציא את בתוליה באצבע וחראה אותן לאברהם אביו". והדברים נמצאים גם במהדורת סביוניטה שכ"ז.

שקשריו עם בתי הדפוס היו הדוקים והתפרנס גם מהבאת ספרים לדפוס והגהתם. ספרו הלועזי על חוקי היהודים ומנהגיהם, *Historia de Riti Ebraici*, שחיברו לבקשת שר אנגלי בשנת שע"ה, מסר אותו כעבור עשרים שנה לידי צרפתי אחד. "ואז – כותב ר' יהודה אריה ממודינה – לא נזהרתי מלכתוב בו דברים נגד החקירה, כי כתוב יד היה, ולקרות בו אנשים אשר לא מכת האפיפיריות המה"י. הוא נעתר לבקשת הצרפתי להדפיסו בצרפת. לאחר זמן עיין בכתב-היד לראות מה דברים יש בו נגד החקירה, ומצא "ארבעה או חמשה דברים רשומים אסורים לדבר וכ"ש לכתוב ואין צ"ל להדפיס, נגד רצון החקירה... אמרתי כאשר יבא ויגלה ויראה הספר הזה ברומא יהיה לאבן נגף לכל היהודים, כי יאמרו כמה חצופים הם לשים בדפוס בלשון לע"ז להודיע לנוצרים לא לבד חוקותיהם כי גם מה שהוא נגד דתנו והסכמתנו, ולעצמי בפרט". ירא היה להמתין לתוצאות וביקש לקדם פגי הרעה. לפיכך פנה אל החוקר ברומא וזה נטה לו חסד ויעץ לו עצה טובה². ר' יהודה אריה ממודינה שמע לעצתו, אבל למעשה לא נצרך לכך, שכן משהגיע אליו טופס מודפס (פארס 1637), מצא שכבר הצרפתי השמיט מדעתו אותם המקומות המסוכנים. המהדורה לא נשאה חן בעיניו. טעויות נמצאו בספר ו"נשארו בו ג"כ קצת דברים חששתי באולי עדין לא ישרו בעיני הנוצרים, הסכמתי להדפיסו שנית פה ויניציאה [1638] והסירותי ממנו והוספתי עליו כרצוני".

באותו הזמן ממש עסק בהדפסת ספר יבין שמועה, חיבורו של ר' שלמה אלגאזי מאיזמיר על ס' הליכות עולם לר' ישועה בן יוסף וכללי הגמרא לר' יוסף קארו. בכ"ה בתשרי שע"ט כתב ר' יהודה אריה ממודינה למחבר, שהתמהמה מלהשיב על מכתביו "עד יעלה בידי ראשית הדפסת ספרו היקר, אשר זה לי שמנה חדשים כמה יגיעות יגעת ויכמה טרחות טרחתי להסיר כמה מעיקים ומתנגדים אשר עמדו בפנינו, יארך זכרם... שבוע שלפני ר"ה עבר היה ראשית מלאכת ההדפסה ב"ה, ואחר הטרחות להשיג הרשויות אשר עלי היו כלנה וההשתדלות אשר עשיתי לצמצם ההוצאה"³.

1 חיי יהודה, עמ' 56. — 2 שם, עמ' 57. — 3 כתבי ר' יהודה אריה ממודינה, סי' קצא, עמ' 159.

ספרים שהאינקויזיציה מנעה הדפסתם

הוא משתדל להגיה הספר היטב, אף-על-פי כן "לא ימלט משגיאה כנודע ואיזה מלות אשר מפני החקירה מהשרי' הוצרך לשנות, כמו תלמוד לגמרא. גוי לעכו"ם וכדומה"¹.

ספרים שהאינקויזיציה מנעה הדפסתם

אין ספק שספרים הרבה מנעה האינקויזיציה הדפסתם אלא שלא נשתמרו עדויות על כך. רמז כלשהו יש למצוא בדבריו של ר' שלמה מלכו, שהלך לויניציאה "לדבר עם בעל הדפוס להדפיס לי דברים נוראים ועמוקים מסתרי תורתנו הקדושה לזכות כל ההוגה בס"². בויניציאה היה בשנת ר"צ ואם כן אין לומר שהתכוון לס' דרשות שלו שנדפס בשלהי שנת רפ"ט³. אם נסע ר' שלמה מלכו לויניציאה לשם כך, ברי שאי הדפסת הספר לא נגרמה אלא מסיבות של זולתו. הווי אומר איסור הכנסייה, שכן ספק אם באותם הימים יכולים היו חכמי ויניציאה לעכב בידו.

צימצום מלאכת הדפוס העברי בויניציאה במאה הי"ז, דומה שלא ירידת לימוד התורה באיטליה בלבד גרמה לו, שהרי לויניציאה נשלחו ספרים להדפסה מקהילות רבות, אלא גם מחמת המכשולים ששמה הכנסייה בדרך הדפסתם של ספרים עבריים.

בשנת תי"ח הדפיס הרמ"ז חיבורו וחיבור ר' יוסף חמיץ על הזהר בשם אור נגה⁴. חיד"א כותב "ונדפס קצתו וכמדומה שנשרף או אבד כולו" וראה מאה דפים מודפסים⁵. ברם, גרשם שלום הראני בטובו טופס מצולם של הספר ובו השער, שמצא בספריית בית הדין בלונדון. אין ספק שלא נשרף בדפוס ויש מקום להניח שנדפס בלא רשות ונשרף. חיזוק להנחה זו היא

1 סימונסון כותב שבתקופה זו היתה הצנזורה חייבת לבדוק הספרים שנדפסו במנטובה ומביא ראיה לכך מס' אילת השחר, מנטובה שע"ב. ברם, הדברים המובאים אין הם מלמדים אלא על פועלי הדפוס שהיו נוצרים וסמי מכאן כל ענין של צנזורה. — 2 דברי הימים למלכי צרפת ולמלכי בית אוטומאן התוגר, סביניטה שי"ד, דף ריג, ב. חית קנה, אמשטרדם חש"ד, דף ו, א. — 3 ר' למעלה, עמ' 73—74. — 4 עיין דברי שטיינשניידר המובאים באוצר הספרים א סי' 526. על שנת ההדפסה ר' מ' בניהו, אגרות ר' שמואל אבוהב והרמ"ז ובני חוגם, ירושלים, ספר ב (ה), תשט"ו, עמ' קמא. — 5 שם הגדולים, מערכת ספרים, ערך יודעי בינה. בספרו כסא דוד, כותב החיד"א: "מצאתי בס' יודעי בינה פירוש הזהר מהרמ"ז (שנדפס חציו ולא נשלם ונאבד) על דף קמ"א ע"א... עכ"ל בדפוס ובגליון כתב הרמ"ז וז"ל... עכ"ל הרמ"ז בכ"י בגליון". כסא דוד, ליוורנו תקנ"ד, דרוש כא, דף צ, ב.

העובדה שס' דרך אמת, הגהת נוסח הזוהר להרמ"ז, שהוא חלק מספר זה, אין בכל הטפסים שער והדעת נותנת שלא נדפס שער כלל. וכל זה מפני שלא ניתנה לו רשות. אפשר שעם הגשת הבקשה התחילו לסדרו בדפוס ומשהתנגדו להדפיסו לא רצו לגנוזו.

בתקופה זו ממש ביקש ר' יעקב צהלון מחכמי רומא להדפיס ספריו, אור הדרשנים, מפתחות לילקוט בסדר העניינים (ושינה שמו לזכרון יעקב ולקול יעקב), וס' אהלי יעקב בחכמת הרפואה. אין ספק שהתכוון להדפיסם בוניציאה. הוא מסר כמה ספרים לעיונו של המלומד הנוצרי יוליוס בארטולוקיוס מרומא². ב15 באפריל 1675 כתב בס' קול יעקב ובס' אהלי יעקב "ראיתי הספר", כלומר שראוי הוא להידפס. לא ברור משום מה נתעכבה ההדפסה. בשנת תמ"ב נדפס ספרו אוצר החיים, שהוא שנקרא תחילה אהלי יעקב, אוצר החכמות חלק ב, אבל לא נדפסה בו כל רשות והסכמה ולא נזכרו דבריו של בארטולוקיוס. שוב פנה ר' יעקב צהלון בהיותו רב בפירארה, בשנת תנ"ג, לקבל הסכמת הכנסייה לספרו קול יעקב. ואליריוס בוטיצינוס "מן המסדר הקדוש, קריין של ספרים עבריים", כתב חוות-דעת ב30 ביאנואר 1693, שקרא הספר "בשלימות מראשו ועד סופו... שאין בו שום דבר נגד האמונה הקאתולית, לכן אני סבור שהוא יכול להידפס אם הדבר יראה לאב האינקוויזיטור המכובד בפירארה". הדיון נמשך כנראה זמן הרבה ועשרים ושנים חודש אחר-כך (10 בנובמבר 1694) "ניתנה הוראה שספר זה לא יודפס בשום אופן ולא יוחזר לתובע, אלא יוחזק בקאנצילריה (מזכירות בית הדין) של המשרד הקדוש"³. ואכן נמצאים החיבורים בספריות הוואטיקאן, הראשון בספריית קאזאנטינצה, ס' 217 והשני הוא כ"י הוואטיקאן, ס' 466.

ס' מפתחות לילקוט שתחילה אנשי הכנסייה לא מצאו בו שום דופי לדעתם

1 בזמן הזה ביקש ר' מרדכי קורקוס להדפיס את חיבורו נגד הקבלה וחכמי ויניציאה שהתנגדו לו מגעו את ההדפסה ב"פקודת המושל". ר' פרק ב, עמ' 107 — 2 ור' עדותו בספרו, Vol. 3, Roma 1693, קריית ספר G. Bartoloccio, Bibliotheca Magna Rabbinica pp. 852-854. — 3 ר' צילום התעודות בראש פרק זה, ותרגום עברי, להלן, עמ' 354. אני מודה לר' יצחק סוסלנד מגני-יורק, שעוסק בההדרת ס' אור הדרשנים ובתולדותיו של ר' יעקב צהלון, שהמציא לי תצלום התעודות.

ויכוח אם מותר להתפלל ולקרוא בספרי קודש

ולאחר גילגולים נאסרה הדפסתו מבלי נתינת טעם, דומה שהסיבה לכך היא משום שס' הילקוט עצמו נאסרה החזקתו.

כללו של דבר. בשנים הראשונות לאחר שריפת התלמוד, בשנות שכ"ו-שכ"ז בלבד, מקומות שנשמטו על-ידי הצנזור יכולים היו להשאירם חלקים, ואחר-כך נאסר הדבר על-ידי הצנזורה ולא נודע לקורא על המילים והפסקות שהוסרו מן הספר, עד שלפעמים אין לדברים כל מובן, והם נראים מוזרים ביותר.

ויכוח אם מותר להתפלל ולקרוא

בספרי קודש שנדפסו על-ידי נוצרים ומומרים

הדפסת ספרים עבריים שלא על-ידי יהודים, השתלטות הכנסייה על הספרים העבריים, קיצוץ תוכנם ושינוי לשונם, עוררה תגובת זעם בקהילות שמחוץ לשלטון הכנסייה. דעת רבנים בתורכיה לא היתה נוחה מכבר מעצם הדפסתם של ספרי קודש בידי נוצרים ומומרים, ובתי הדפוס בויניציאה מנועים היו מלהעסיק יהודים. נמצאו שדרשו לא רק שלא להתפלל ולקרוא בהם אלא שדנום בשריפה. ר' אליה ב"ר בנימין הלוי, מרבני הרומאניזם בקושטא, הורה בקהל לפסול אותם ספרים שלא יהודים נתעסקו בהדפסתם. מקצת רבנים סברו שספרים אלה מותרים ועל כך נתעורר פולמוס¹. נביא דבריו של ר' אליה הלוי בלשונם: "גויים הללו שעובדים לאיש² שקראוהו אלוה, וחושבים האזכרות שהם כנויים לו, הרי כלם בשריפה עומדים. הלא תראה שכבר נמצא דפוס שהביאו ממעשיהם, שחקוק בראשו צורת תלוי מצד אחד וצורת תלוי מצד אחר ושם המפורש מרובע כתוב באמצע

1 הילקוט נכלל ברשימת הספרים הטעונים זיקוק. ר' פופר, עמ' 81 ועיין גם בקונטרס נגד התלמוד מימי שריפת התלמוד שפי' ח' מרחביה, תרביץ, שנה לו, תשכ"ח, עמ' 86. אף נכלל ברשימת הספרים המוחרמים מ12 במארס 1073. ברילנר, כתבים, ב, עמ' 36. —
2 הוא כותב: "מה שעבר בשבת לעיני הקהלות... ואחרי כן שמעתי שפסקו להתר קצת מבלתי שישאלו את פי אותם המתירים לדעת סבת האסור". שו"ת זקן אהרן, קושטא תצ"ד, סי' קע, דף צג, ב. התשובה נדפסה קודם בס' בני חיי לר' חיים אלגאזי, אורטה קייזאי תע"ב, טור יורה דעה, סי' רפא, דף סב, ג. קטעים מן התשובה הביא א"מ הברמן, התנגדות להדפסת חומשים וסידורים על-ידי גויים, קרית ספר, כרך טז, ת"ש, עמ' 497—499. —
3 בס' בני חיי הנוסח הוא: "לישו שקראו אותו אלוה". אבל בהשגת ר' יעקב ן' פורנה (שם, דף סה, ג) הנוסח כמו בשו"ת זקן אהרן.

באותיותיו יתעלה שמו מפי הכופרים... שחקיקה בין בולטת בין שוקעת
הוא כתיבה². "הכלל העולה. שחטאת' כתובה בעט ברזל ועופרת ומה
שכתבו גוים שהם מינים לע"ז, וכ"ש אלה המשומדי' שיודעי' רבונם ומכוני'
למרוד בו... ראוי לשרוף אותם ואת אזכרותיה'. וא"ת שדוקא ס"ת או חומשי'
שקורי' בהם בצבור ויש להם קדושה יתירה החמירו חכמים, אבל בסדורי'
אין להם קדושה כל כך, הא ליתא שהרי בסדורים יש להם שמע והיה אם
שמוע ויאמר, ועוד יש בהם קריאות המועדים ועשר' הדברות והרבה מכתבי
הקדש ופסוקים של תורה ועוד, אפילו לא היה בהם אלא התפלות חמורים
מקריאתם... והארכתי בזה מפני הרגל עבירה, שכבר הרגילו בו רבים³.
רגלים לדבר שר' אליה הלוי יצא בעיקר כנגד בית דפוסו של בומברג,
שהפועלים והמסדרים היו משומדים ונוצרים. משנת רע"ז הדפיס חומשים
עם הפטרות ומחזורים ואין ספק שנתפשטו גם לתורכיה. הדעת נותנת שדבריו
של ר' אליה הלוי נאמרו בקהל שלו, כלומר ק"ק רומאניה. והנה חומש עם
הפטרות כמנהג רומאניה נדפס לראשונה בקושטא בשנת רס"ה ושנית בשנת
רפ"ב⁴. "סדר תפלות השנה למנהג קהלות רומניא", ר' אליהו הלוי עצמו
ייסדו וסידרו ונדפס בקושטא ר"ע⁵, ובו נכללו פיוטים הרבה משלו. יופיים
והידורם של הספרים שיצאו מבית דפוסו של בומברג פגעו בלי ספק בדפוס

1 מהדורת תנ"ך עם ציור זה לא ידועה לי. ואולי הכוונה לתרגום לאטיני, איטלקי או
ספרדי? מהדורות אלו הן רבות ביותר ורובן לא נמצאות בירושלים. מר אברהם רוזנטל,
ספרן בספריית שוקן, הראני ספר דרכי לשון הקודש לר' משה קמחי, הגנוי רע"ט, שבסופו
תמונה של נער מימין ונער משמאל, בדמות כרובים שנראים כאילו תלויים, ולמעלה מן
הדמות הימנית כתוב באותיות עבריות יהושה. — 2 זקן אהרן, דף צג, ג. —
3 מגיה ס' בני חיי, ר' יעקב ן' פורגה, ביקש ללמד זכות על מנהג זה: "ואנחנו שמענו
אבותינו ספרו לנו מנהגם של ראשונים כך הית' ואין פוצה פה ואין גם א' מעת שיצא לאויר
העולם ונתגלה הדפוס להוש לכל זה". הוא כתב פסק כנגד דעתו של ר' אליהו הלוי (דף סג,
א-סו, א) ומסיק: "פשיטא דמותרים אף שיש בהם צורת תלוי. חדא דאינם בולטי, ועו'
דעושים למכור לישראל ובודאי ליכא חשד, דהכל אומרי' לנוי עביד" (דף סה, ג). ועיין על
כך להלן. על הלכה זו עיין י"ז כהנא, הדפוס בהלכה, פרק קדושת הספרים שנדפסו על-ידי
נכרים, סיני, כרך טז, תש"ה, עמ' קמו-קנב. — 4 מהדורת רס"ה נמצאת בגנזי בית-
המדרש לרבנים בני-יורק. יערי לא ציין שהפטרות הן כמנהג רומאניה. הדפוס העברי
בקושטא, סי' 2, עמ' 59-60. ועיין ב' פריד, הפטרות אלטרנטיביות בפיוטי יוני ושאר
פייטנים קדומים, סיני, כרך סא, תשכ"ז, עמ' רסח, רעו. ד"ר י' מהלמן הודיעני
שיש בידו קטעים אחדים של הפטרות כמנהג רומאניה שנדפסו לדעתו בשאלוניקי בשנת
ר"פ בערך ואין הכוונה לחומש שאלוניקי ר"פ שבספריית הבודליאנה (קוולי, עמ' 76). —
5 טופס אחד ידוע והוא בספריית הבודליאנה באוכספורד, ר' קטלוג קוולי, עמ' 553. ועיין
יערי שם, סי' 15, עמ' 68.

סידור וחומש עם הפטרות כמנהג רומאניה

העברי בקושטא. ואכן לא ידוע לנו כל ספר שנדפס בשנות רפ"ו-רפ"ט. מעתה גם יהודי רומאניה ביקשו להדפיס ספריהם בויניציאה.

סידור וחומש עם הפטרות כמנהג רומאניה

בשנת רפ"ד הדפיס בומברג חומש ורש"י עם הפטרות כמנהג רומאניה². לשם כך שלח ק"ק רומאניה לויניציאה את אחד מגדולי החכמים ר' אברהם ב"ר יום טוב ירושלמי. הדבר מפורש בסוף סדר תפלות השנה: "ואזן וחקר ותקן להדפיס לרבים ספר סדר התפלה... להפקת רצון הקהלה הנוראה קהלת רומניא"ה אשר בקושטדינ"א"³. הרבה קולמוסים נשתברו על השאלה מתי נדפס מחזור זה ויש שנתנוהו ענין לכל שנות בית דפוסו של בומברג⁴. בדברי הפתיחה שבסידור נאמר שפעולתו החלה "במכתב הקדש ובספרי הנבואה". והרי זה חומש עם הפטרות. אכן, חומש שהדפיס בומברג בשנת רפ"ז ההפטרות שבסופו יש שהן כמנהג רומאניה, וכתוב בו: "במצות המעולה כמה"ר אברהם ירושלמי יצ"ו בן המעולה הישיש זקן ונשוא פנים כמ"ר יום טוב ירושלמי יצ"ו"⁵. בשער ובהקדמה למחזור נזכר אביו של ר' אברהם ירושלמי באותם תארים ובברכת החיים. אבל בחתימה בלא תארים ובברכת המתים. לכאורה, כאן נמצא פתרון התעלומה. ר' אברהם ירושלמי פתח בהדפסת חומש וסיים בהדפסת סדר התפלות, בשנת רפ"ז עצמה או בשנה שלאחריה, ואז נפטר אביו⁶. ומסייעת לדבר זה צורתו של הספר, שהיא מן

1 ר' דברי הפתיחה לסדר התפלה דפוס ויניציאה, דף א, ב: "יבקש לו להתם המלאכה שמורה וערוכה מערכה לקראת מערכה ביופי וגוי ואותיות פורחות בתים מרוחים ועליות בחקר כליות השר דניאל בומבירג"י ובביתו אשר נודע בשערי שמו, אשר נתאמץ וזרועו חשף החל שלם במכתב הקדוש ובספרי הנבואה ובתבונתו לעיני העמים והשרים גלה צדקתו והתאמץ להשלים מאויי לבו כי אהבו וצוה לאומנים בכח נמרץ ואמץ להיות נקי מבורר ומבואר חבן לא ישאר בתוך הבר...". ועיין גם בדברי החתימה, דף תע, א. — 2 טופס יחיד בגנוזי ד"ר י' מהלמן. — 3 סדר תפלות, דף תע, א. — 4 כגון קוולי, עמ' 554. רוב הביבליוגרפים מציינים שנת רפ"פ בערך, ששנה זו נזכרת בנוסח הגט (דף תסא, א). דוידזון כתב רפ"ג ולמד זאת מן הלוח שר' אברהם ירושלמי קבע אותו על-פי מחזור רע"ט, ושנה ראשונה שלו היא שנת רפ"ג (דף תס, א). אוצר השירה והפיוט, חלק א, מפתח המקורות, עמ' LVI. — 5 פרידברג, תולדות הדפוס העברי באיטליה, עמ' 64. לא מצאתי בספרייות ירושלים מהדורה זו. — 6 בין "חתימות" הרבנים על ס' ברכת אברהם לר' אברהם טרייז צרפתי, נמצאות חתימותיהם של ר' אליא הלוי ואחריו "הקטן אברהם בכמ"ר יום טוב ירושלמי יצ"ו". רק בחתימת ר' עזריאל דאינה נזכר זמן הכתיבה, שנת רצ"ב.

הקדומים שבספרי בומברג, בעשר השנים הראשונות לפעולתו. ברם, ר' אליה הלוי נזכר בסדר התפלה בברכת המיתים¹. זמן פטירתו לא ידוע אבל ברור שבשנת רצ"ג היה בחיים². ואם כן המחזור נדפס אחרי שנה זו ודומה שיכולים אנו לשער שזמנו הוא שנת רצ"ה או רצ"ו³. תקופה זו דווקא היא מן הדלות שבדפוסו של בומברג, שמשנת רצ"ג, שבה הדפיס חומש, ועד שנת רצ"ז שהוציא מהדורה מוקטנת של ספר תהלים, לא ידענו על ספר אחר.

כנגד איזה חומש ואיזה סידור יצאה, איפוא, קובלנתו של ר' אליה הלוי? ברי, שהפטרות שבחומש רפ"ד ורפ"ז הגיעו לקושטא בזמנו, אבל סידור לא ידוע, אלא אם כן נאמר שהוראתו לא יצאה לקהל שלו דווקא והכוונה למחזור "תמונות תחינות תפלות ספרד", מהדורת רפ"ד או זו שקדמה לה, משנת רע"ט⁴. או אינו אלא, ששמע ר' אליה הלוי על התכנית לשלוח לויניציאה להדפיס את סדר התפלות וביקש לבטלה? מכל מקום דומה שבני קהלי רומאניה בקושטא לא החזיקו בדעת ר' אליה הלוי, שהרי ר' אברהם ירושלמי הדפיס מטעמם סדר התפלות בויניציאה ולבקשתו נכללו ההפטרות כמנהג רומניא בחומש שהדפיס בומברג⁵. אפשר גם שר' אברהם ירושלמי הוא החכם שהורה בקהל שלא כר' אליה הלוי. רחוק מלהניח שרק לאחר

1 בפתיחה נאמר על ר' אברהם ירושלמי "אשר און וחקר ותקן ספר סדר התפלה אשר סדרו הח"ר אליה הלוי זלה"ה". — ² מקובל הוא שר' אליה הלוי מילא מקומו של ר' אליהו מזרחי שנפטר סמוך לשנת רפ"ה. ריזאניס מעיר על-פי ספרו זקן אהרן סי' קיט שנפטר אחרי שנת ש' (קורות היהודים בתורקיה, חלק ב, סופיה תרצ"ח, עמ' 8—9). ואין בתשובה זו כל רמז. ידיעות על שנות חייו מצויות בספרו שו"ת זקן אהרן. הוא דן על גט שנכתב "בג' בשבת ט"ו ימים לירח אייר הרצ"א" (סי' קסח, דף צב, ד) ועל גט שזמנו "חמישי בשבת ארבעה עשר לירח טבת משנת חמשת אלפים ומאתים ותשעים ושלוש ליצירה" (סי' ריז, דף קיג, ב). בדיקת הלוח מורה שהתאריכים מדויקים. — ³ גם לפי זה נפטר ר' אליהו הלוי בזיקנה מופלגת, שהרי היה תלמידו של ר' משה קפסאלי והתערב במחלוקת שהיתה לו עם ר' יוסף קולון, וחכם זה נפטר בשנת ר"מ. עיין ח' מיכל, אור החיים, עמ' 171—173. רחוק הוא שהיה ר' אברהם ירושלמי מסדר הלוח על-פי מחזור רע"ט, כלומר שנות רפ"ג—ש"ב, בשנותיו האחרונות של המחזור. אם הדפיסו בזמן האמור למעלה הרי שנותיו שמונה—תשע שנים מתוך תשע-עשרה. הלוח שסידרו ר' אליה הלוי הוא על-פי מחזור רע"ח, שתחילתו שנת רס"ד (ר' דף תנב, א), ואת סדר התפלה הדפיס בשנת ר"ע. ר' יום טוב ירושלמי נפטר, איפוא, סמוך אחר ר' אליה הלוי. — ⁴ ר. פריימן, ZfHB, כרך י, 1906, סי' 11א, עמ' 80; סי' 78, עמ' 83. — ⁵ בסדר ההפטרות כתוב שנדפס "במצוות הנעלה כמה"ר אברהם ירושלמי יצ"ו בן המעולה הישיש זקן ובשוא פנים כמ"ר יום טוב ירושלמי יצ"ו".

פטירתו יכול היה ר' אברהם ירושלמי להדפיס סדר התפלות בויניציאה. שהרי בחיים חיירו של ר' אליה הלוי ציווה להדפיס ההפטרות. באותה שעה. אפשר שמלאכת הדפוס העברי בקושטא הופסקה. מה שאין כן משנת ר"צ ואילך, שתקופה חדשה באה לדפוס עם הקמת בית הדפוס של גרשם שונצינו. דומה שהפולמוס על ספרים שלא יהודים הדפיסו עורר ויכוח גדול בכמה מקומות ודורות. אלא שהמקורות לא הגיעו לידינו. ואין לדעת כיצד נהגו. מעניין הדבר שהחכם האיטלקי ר' יצחק ב"ר עמנואל מלאטאש שצידד בהדפסת ס' הזהר בשנת שי"ח. הופך קללה זו לברכה. לדעתו תנ"ך שנדפס על-ידי גויים עדיף, שאין לו דין קדושה ולא נכשלים בשמירתו. "נהגו שלא לנהוג בהם קדושה כי הם נכתבים ע"י גוי בלי כונה ושלא לשם קדושה ולא נעשה על טהרת הקדש. ויותר טוב להשתמש באלה הספרי" מלהשתמש מהכתובים ביד איש יהודי שיש בהם קדוש יותר ואי אפשר להזהר בשמירת קדושתם כראוי"².

בקובץ תשובות ופסקים משאלוניקי שבגנוי בית-המדרש לרבנים בניו-יורק, סי' 34290, מצאתי ידיעה חשובה על כך אגב דיון אם רשאים הסופרים להשתמש בדיו שנעשה בידי גויים. המחבר הוא בלי ספק ר' שלמה יצחקי. וספרו זה נכתב בין השנים שמ"ה-שנ"ה. ואלה דבריו: "וכן בספרים הנדפסים ע"י גויים ואומנים ישראלים, אע"פ שהדיו שלהם וגויים ג"כ עוסקים בהדפסתם מ"מ נוהגים בהם כבוד וכן מנהג העולם. אמנם כאשר נדפס ע"י גויים מכל וכל בלי שום אומן יש' או ע"י משומדים, מסתפק אני ולבי נוטה לדונן בשרפה, כי מסתמה כוונתן לע"ז. וכן ראיתי עון גליון שלהם שנדפס בלשון הקדש ונדפס בצרפת¹. בכל מקום שהיו מזכירין ליש"ו הנצרי, היו כותבים שם ההויה במקומו והיו מכנים לו השמות הקדושים. וא"כ המשומדים בפרשות, ואפי' סתם גויים כשמדפיסים השמות והספרים כוונתן לע"ז. ודנין בהם דין ס"ת שכתבו מין. ואעפ"י שלא כתבו בידו אלא שקבעו בדפוס דין אחד להם. ולענין יהודי בעל הדפוס ולו שכיר גוי, שהגוי

1 נראה שר' יעקב נ' פורנה הפריז באומרו שכך נהגו למן היכון הדפוס. — 2 שו"ת ר' יצחק ב"ר עמנואל מלאטאש, וינה תר"כ, עמ' 126. — 3 האוינגליון. ר' עמ' 209. מהדורה זאת איננה מתי שנדפס בשם "תורת המשיח", באזל 1537. — 4 בוודאי בפאריס והכוונה לפני שנת שנ"ה. בשנת 1555 נדפס שם בשורת מתי ולא מצאתי בו כדבר הזה.

השכיר הוא המדפיס. היה נר' להחמיר וכדאמר' בגיטין דאפי' בנכרי דאפי' בעומד על גביו גוי אדעתא דנפשיה קא עביד. אמנם ראיתי בעיר שאלוניקי גוי שכיר מדפיס בבית ישראל בעל הדפוס, והיה הדבר מפורסם מאד וחכמי העיר נכנסו שם, ולא ערער אדם בדבר ואין פוצה פה ומצפצף. וצ"ע. ואפש' לומר דדוקא בגוי הכותב שבהכרח מבין ויודע מה שכותב ככה אמר' דמסתמא לע"ז קא מכוין, אבל בגוי שהוא מדפיס ואינו יודע מה מדפיס אלא עושה מעשה בהמה בעלמא, לא אמרינן בכה"ג לשם ע"ז קא עבד, ולכן הקלו בכך. וכן מסתברא לי". ברור, איפוא, שגם בשאלוניקי הסתייגו מספרי קודש שנדפסו על-ידי נוצרים ומשומדים.

תגובת יהודי שאלוניקי על פעולת הכנסייה

יהודי שאלוניקי לא הסתפקו באיסור, אלא פתחו במעשה. אחרי שריפת התלמוד נשאל ר' שמואל די-מדינה על איש שנפטר בפירארה ויורשיו היו עמו אלא שהיה לו רכוש גם בשאלוניקי, אם יכול האפטרופוס לתבוע העברת הנכסים לפירארה. וזאת היתה תשובתו: "ואחר שענינו דאו ולא זר הקורו' והצרות אשר הגיעו ליושבי האיטליא מה' או' שנים ועד עתה, הן משרפת התלמו' הן מענין הדת ומדברי' כיוצ' באלה ודברי' פרטיי' אין צריך לווכרם, אין ספק שהמתעבב שם אינו ירא לנפשו ולתורתו, שאם לא כן איך יעמוד לבו תחזקנה ידיו ממי שראה השרפה אשר שרפו אויבי' ה' ותורתו לעמוד במקום ההוא, כי בכל איטליא היתה הגזרה. ולא עוד אלא שא"א ללמוד שם תורה אחר שאין בידם טובים הוא התלמוד... באופן שהנפש עם הגוף גם הנכסים בטוחים יותר ויותר לאין שיעור במלכות הזה מלכי חסד יר"ה". שומע אתה מכאן שאף-על-פי שלא הוכרז איסור מפורש לגור באיטליה רצון היה למנוע יהודים מלגור ומלהסתחר בה.

על יחסם של חכמי שאלוניקי להדפסת ספרים בויניציאה, למדים אנו מס' שלחן הפנים, שלא ניתנה עליו הדעת. הספר הוא תרגום וקיצור שלחן ערוך

1 כ"י ניו-יורק, דף 120ב. — 2 שו"ת מהרשד"ם, חושן המשפט, שאלוניקי שו"ה, סי' שג, דף רטו, ב.

בלאדינו. נדפס בשאלוניקי שכ"ח ונקרא גם "מיזה די איל אלמה". "שהוא שלחן הנפש"¹. המתרגם העלים את שמו אלא שבהקדמה רימו לו: "ועם שהיה יכול להקראות מאיר לארץ כפי ענינו ועל שמו של מעתיקו"². נמצאת למד ששמו מאיר. ואולי הוא ר' מאיר לבית מאיר נ' יאיר, מחברם של ספרי לימוד, שנדפסו בסביוניטה אבל כנראה מוצאו משאלוניקי³. הוא משביע שלא להדפיס את הספר בכתב לאטיני: "ויען כי ירא אנכי שמא יבא אחר אחרי... להעתיקו בכתב הלועזים למי שלא ידע כתב אשורי, וכמו שהעתיקו הסדורים, משביע אני לו בשמותי שלא יעשה כן, יען שלא יקראו בו הגוים... ובכלל השבועה שלא ידפסו אותו בשום עיר איטאליא, לפי שמהפכים בהעתקות דברים הרבה באומרים שהם נגד להם, ומי שאינו יודע לא ידע שהוא טעות ויטעה". בהקדמה שכתב בלאדינו הוא חוזר ומזהיר שלא ידפיס את תרגומו "באותיות של גוים שזה חטא גדול. וגם פן ימצא מישהו שירצה להדפיסו באיזו עיר באיטליה, כי שם מחליפים דברים רבים בדפוס שלנו באומרים שזה נגדם"⁴.

התנגדות לתרגום ספרי קודש בלועזית היתה גם באיטליה עצמה⁵. ר'

1 שלחן הפנים, סוף ההקדמה. המתרגם ביקש לתת להמון "הדברים הצריכים להם... והדברים המאורעים והנהוגים אצלנו". חלק אורח חיים תורגם איפוא רובו ומיתר החלקים—ליקוטים. 2 — הקדמה, דף ב, א. 3 — ההקדמות לספר מעידות שהיה תלמיד חכם, מבין בהוויות עולם ופדגוג שמעמד נכבד נודע לו בקהילה. דומה שהאיש שצירוף הידיעות שבידינו הולט אותו ביותר הוא מאיר בן ר' יעקב לבית מאיר נ' יאיר. חכם זה חיבר ספר קטן בדקדוק "הא לך פה סימני כל השמנה בנינים מהשלמי' בנקודתם ומהם תבין כל גזרה מהשלמים ותקיש על השאר" (4 דפים), סביוניטה שי"ד (נעתק בכ"י דקדוק שנכתב באיטליה במאה הי"ז, כ"י מכון בן-צבי 1075, דף 4א—4ב; בכ"י מונטיפיורי 479 ובכ"י שטרסבורג 48); "יאיר נתיב", הלכות שחיטה ובדיקה, סביוניטה שי"ד. אף ספר זה עשוי בצורה שיטתית לצורך התלמידים וכדי שיוכל כל אדם ללמוד בנקל ויזהר במעשה ידיו" (גם ספר זה נעתק באיטליה ונמצא בספריית הוותיקן, סי' Borg. Ebr. 5. עיין אלוני-לוינגר, רשימת תצלומי כתבי-היד העבריים במכון לצילומי כ"י, חלק ג, ירושלים תשכ"ח, סי' 741, עמ' 86). כנראה שמוצאו היה שאלוניקי, שהרי חיבר "הלכות בדיקת הריאה בקוצר בשיר שקול כפי מנהג אשר נהגו בשאלוניקי רבתי עם" (גל' ג, ז). בהקדמה לס' שלחן הפנים הוא מזכיר עוד שני ספרים שחיבר לצורך הנשים. האחד "לחזנים של הנשים ושאותו קראתי בלשון הקודש מראות הצובאות ובלאדינו אישפיוזייו די לאש מוזייריש, חוץ מדיני הנדה" (הקדמה בלאדינו, דף ג, א). על דינים אלה ייחד כנראה את חיבורו "סדר נשים" (שם ג, ב). יש להניח שספרים אלה נדפסו אבל לא ידוע מהם אפילו טופס אחד. כנראה שמשחדלה פעולת הדפוס בשאלוניקי נסע לאיטליה ושם חזה בייסורי האינקויזיציה ותהליכי הדפוס הקשים וידיעותיו באו לו מן הניסיון. — 4 דף ג, ב.

יחיאל ב"ר משה הכהן מאנוסקריו, ממשפחת מגורשי צרפת שהתיישבה באיטליה. חיבר בשנת שכ"ה בעיר ויליטרי "חכמת נשים", ספר דינים לגנים באיטלקית (*Scienza della Donna*) שהקדישו לגב' וירטואוזה אשת ר' מרדכי דאטו הנודע. הוא נתעורר לכך בשל דרישת הנשים שהתאוננו: "הנה רוב הנשים להתכנעותם והשתעבדותן אל האנשים לא ידעו ולא יבינו דרכי לה"ק ואינן מכירות לדבר יהודית". תכנית ראשונה זאת להדפיס ספר בלועזית יצאו עליה עוררין, והמחבר הוצרך בהקדמתו להצטרף: "שמעתי דבת רבים אומרים מי התיר לך להוציא מצוות התורה מלשון קדש אל לשון חול"². ואפשר שמשום כך לא נדפס.

שלושים וארבע שנים אחרי שנדפס ס' שלחן הפנים בשאלוניקי נדפס בויניציאה. המהדיר, ר' יוסף ב"ר דוד פראנקו, העלים שהספר נדפס קודם לכן. הוא לא רצה להשמיט הקדמת המתרגם, שחשובה היא לעניין הספר והתרגום וכדי שלא יתגלה שעבר על השבועה "תיקן" את הנוסח, וכך יצא במהדורתו: "ובכלל השבועה שלא ידפסו אותו בשום עיר איטליא כי אם בויניציאה, יען שם אין מסירים מהספרים כ"א מה שכנגד דתם לגמרי וכאן

1 גם ר' יעקב ישראל פינצי, בהתנגדותו להדפסת ספר הזהר בשנת שי"ח, הביע חשש זה: "ופן ח"ו יבא גם כן בידי האומות ויעתיקו אותם בלשונם לעשות בהם מעשים כרצונם. נמצא שאין לך חילול השם גדול מזה". ר' פסקו, ש' אסף, מקורות ומחקרים, עמ' 245. חשש זה היה מבוסס. בעל שלחן הפנים מספר שכמה שנים לפני שכתב קם אחד "שהעתיק כל הדינים הנהוגים מהטורים בלשון לעז ובכתב הלועזים. ואח"כ זה ימים נשלח העתק ממנו לאנוסים שבעיר פלאנדיש. וצעקתי על הענין מפני סבות הרבה ולא נעניתי, עם שכונת השולח היתה לשמים כאשר שמעתי מפיו". הוא מזכיר הדפסת ספרי התלמוד בלאטינית באנגליה "וגם ידענו כי רוב ספרי הדפוס הנדפסים היום בארץ איטליא מוליכים אותם לפאוד"ה לפרי"ש ושלמאנק"ה ושאר איי הגוים כן ספרי הפוסקים כמו ספרי המפרשים ז"ל ואין צ"ל ספרי הקבלה. ומה שלא נתנה התורה שבע"פ ליכתב לא היה כי אם מפני שלא ילמדו אותם הגוים" (דף ב, א). לא עלה בידי לברר מיהו המתרגם ושם הספר. מן הלשון נראה שהיה באיטליה וספר לועזי ספק אם יכולים היו להדפיס בתורכיה. ולפי דרכנו יש גם מכאן סייוע שבעל שלחן הפנים היה באיטליה. — ² תשובתו שכן "עשו כמה גאוני עולם כמו הרמב"ם... בעלי התלמוד... ספר הזהר", היא בלתי מובנת. עיין M. Steinschneider, *Die Italienische Literatur der Juden*, MGWJ כרך 42, 1898, עמ' 520—521; כרך 47, 1903, עמ' 179—180. ור' גם מ' כרמלי, ספר וסייף, עמ' 67—68. גם בעל שלחן הפנים מתפלמס עם האוסרים לתרגם ספרי הקודש ומביא ראיות מעין אלו. זמן רב אחר-כך נדפס ספר כזה באיטלקית ובאותיות לועזיות בויניציאה בשנת ת"ב. ר' יעקב היילפרון תרגם ספר "מצות נשים מלמדה, הלכות נדה חלה הדלקת הנר ודרך ארץ" שחיבר ר' בגימין די-ארודונו בגרמנית. הספר נקרא *Precetti da Esser Imparati dalle Donne Hebre*.

שער ספר שלחן הפנים, ויניציאה שס"ב

אין להסיר שום דבר¹. שינוי זה בא ללמד על פעולת הצנזורה בויניציאה. שבאופן יחסי צריכה היתה להיות פחותה מדפוסים שבתחום השפעת האפיפיור. ולא זו בלבד, אלא שלדעתו הקפידה הצנזורה לזקק רק דברים שהם נגד דתם במובהק. סניגוריה זו ברי שאין האמת טבועה בחותמה. עקבות ה"תיקונים" בספרים שנדפסו בויניציאה ניכרים ובוולטים גם בתחומים אחרים, כגון על גאולת ישראל.

חידוש הדפוס בשאלוניקי

משדפוס איטליה אנוסים היו להיכנע לדרישות הכנסייה ובכלל זה ויניציאה. שמעה היהדות שמחוץ למדינת הכנסייה חרפתה ולא שתקה. ותוצאות חשובות נודעו מכך להתפתחות הדפוס והפצת הספרות העברית. הדפוס העברי בשאלוניקי שייסדו דון יהודה גדליה והחדיל מלאכתו, חזר והוקם על-ידי האחים שלמה ויוסף בני ר' יצחק ב"ר יוסף יעבץ החסיד הדורש. בשנות שי"ד-שט"ו עברו לאדריאנופול, ומיד אחר-כך חזר יוסף לשאלוניקי. בראש הספר הראשון שהדפיס, שו"ת ר' יוסף ז' לב חלק ראשון, בשנת שי"ז-שי"ח², הדפיס דף מיוחד, שאינו אלא הכרזה על חידוש עבודת הדפוס. וזה לשונו:

אמר המדפיס בן לאדוני החכם השלם כה"ר יצחק בן הרב החסיד הדורש

1 דף ב, א. ברי שספר זה היו מדפיסי ויניציאה קופצים עליו קודם לכן. שבע שנים לאחר-כך, נשלם מעגל הפרת השבועה. ר' משה אלטאראס מחכמי ויניציאה קיצרו והדפיסו באותיות לאטיניות בשם אחר והעלים שספר זה הושחת על ס' שלחן הפנים. ספק אם המהדורה הראשונה היתה לפניו, שכבר מציאותה היתה יקרה, ובכון לשער שבידו היתה המהדורה החדשה בלבד ובה לא מצא האיסור להדפיס הספר בויניציאה ובאותיות לאטיניות. וזה נוסח השער: Libro de mantenimiento de la alma. Enal qual se contiene el mondo con que se â de regir el judio en todas sus acciones, traduzido del hebraico al spangol par Mose Altaras, Ano 5369. טפסים נמצאים במוזיאון הבריטי (צדנר, עמ' 335) ובידי האספן מר אליהו נחמיאש בפאריס. ועיין Moses Bensabat Amzalak, A tradução espanhola do livro de Joseph Caro feita por Mosé Altaras sob a denominação de "Libro de mantenimiento de la alma". Lisboa, 1927, 12 p ס' שלחן הפנים ונדפס בויניציאה. המהדיר ציין שהיא "הדפסה שניה" ו"התיקונים" שבהקדמת מהדורת ויניציאה הראשונה נדפסו גם בה. הקדמת המהדיר הראשון הוכתרה כאן כהקדמת המחבר. ר' דף א, ב. — ² רבים טעו וכתבו שס' זה נדפס בקושטא ש"כ בערך. ואין בכך ממש. ועיין על זה במאמר על מהריב"ל שיופיע ברצות ה' במקום אחר.

זכרם לחיי העולם הבא. קנא קנאתי לה' אלהי ישראל בראותי כי נשרפו התלמודים. אמרתי אל לבי עת לעשות לה' הפרו תורתו. אקומה נא ואבשרה אל בית המלך ואומרה להם כי בחסד אלהים בטחתי והשם אלהים יעזור לי. כי אחרי השלמתי זה הספר שהם תשעים ניירים ואולי יותר שהם שלשים קונטרסים ב"ה אתחיל להדפיס התלמוד אם יגזור ה' בחיים בסיעתא דשמיא ובסיוע מי שידבנו לבו לקרבה אל המלאכה מלאכת שמים. הרחמן יזכנו להדפיסם ושלא נצטרך לזולתנו בביאת משיחנו במהרה בימינו אמן.

דומה שקנאתו של יעבץ יש לצרפה לדבריו של מחבר שלחן הפנים, שעשר שנים אחר-כך הדפיס בדפוס יעבץ את ספרו. כלומר לא רק שריפת התלמוד עוררה את המדפיס למעשהו, אלא עלבונה של תורה שזרים רודים בה, ולא רק התלמוד ביקש להדפיס¹ אלא לאפשר הדפסתם של ספרים עבריים מתוקנים ולהכות את דפוס איטליה². הרי זה מעשה כמות שנעשה באותו הזמן ממש, הנסיון להכריז חרם על נמל אנקונה בשל שריפת י"ח יהודים באנקונה בשנת שי"ו בגזירת האפיפיור. דבריו של בעל שלחן הפנים דומה שלא רק את דעתו ביטאו. הרבה לקוחות שהיו עשויים להדפיס ספריהם בויניציאה מסרו את ספריהם לידי יעבץ ושולחן ערוך שהחל בהדפסתו בשנת שכ"ח במתכונת של הדפוס הראשון בויניציאה יעיד על כך. החששות שהיו לשלטונות ויניציאה מהכבדת עול הצנזורה ודרישות מופרזות מן המדפיסים³, שבסופו של דבר יגרמו לירידת הדפוס בעירם, כמקרה של יעבץ עמד בפניהם.

באותו פרק זמן ניתנה תנופה חדשה גם לדפוס בקושטא. בשנת ש"כ החלה פעילותו של שלמה בן יצחק יעבץ. אחיו יוסף הדפיס בשאלוניקי עד שנת של"ב וחזר והשתתף עם אחיו בקושטא ובשנת שמ"ג החלו להדפיס את התלמוד. גם בפולין התפתח הדפוס העברי בשל כך ובשנת שי"ט נדפסה המסכת הראשונה של התלמוד הבבלי בלובלין.

יניציאה עם כל המגרעות שבאו עליה בעטייה של הכנסייה, יכולה היתה

1 על הדפסת התלמוד בשאלוניקי עיין י' מהלמן, פרקים בתולדות הדפוס בשאלוניקי, ספונות, ספר יא (שיופיע בקרוב). — 2 אין ספק שהלך בדרך דפוס ויניציאה, ר' דרך משל בסוף מפתחות שו"ת מהריב"ל חלק א: "באתי לעשות פה הריגישטראטו הנהוג בספרי דפוס ויניציאה". — 3 ר' למעלה, עמ' 158.

רשות המדינה והכנסייה

לעמוד בהתחרות. להינזק אבל לא להתבטל בפני מתחרותיה. הידורם של האותיות והנייר ואמנות הדפוס בכללה עמדו לה לויניציאה ובכך עלתה על כל הדפוסים. חכמי ישראל לא חדלו לשלוח ספריהם לויניציאה ונתייחדו בכך חכמי צפתי.¹

¹ עיין על כך בס' ספריהם של חכמי צפת שנדפסו בויניציאה (בכתובים).

רשיון השררה

עדויות ממוסדות הכנסייה מודפסות בספרים העבריים שמצאנו משנת שי"ז בקרימונה ואחר-כך בפאדובה, אין אתה מוצא כמותן בדפוס ויניציאה. בספרים שנדפסו בעיר זו אין כל סימן לפעולת האינקוויזיציה או לזיקה לשררה שהיתה למחבר ולמדפיס. התעודה הראשונה שהגיעה אלינו היא משנת 1572, ולא ניתנה בוניציאה אלא במנטובה והשנייה שעניינה ויניציאה היא משנת 1574 ושתייהן לא נדפסו. שתייהן עניינן הדפסת משנה תורה להרמב"ם עם כסף משנה לר' יוסף קארו. ג'יובאני באטיסטא, אינקוויזיטור מנטובה, נתן בעשרה באפריל 1572 רשות ל *Mirra de Crescino* מפאדובה, הוא המדפיס מאיר בן אפרים מפאדובה, שהוא וחביריו יוכלו להדפיס, להביא לדפוס ולמכור את הספר בתנאי שישמרו כללי הזיקוק של יאקומו ג'יראלדיני שנעשו בפקודת האפיפיור. מכאן משמע שהאחריות לזיקוק מוטלת היתה על המביא לדפוס. לאחר זמן נמסר הספר לעיון הריפורמאטורי בפאדובה והללו בדקו ומצאו שאין בספר דבר נגד הנצרות, המדינה והמוסר. בין רשות האינקוויזיטור במנטובה לרשות מועצת העשרה בוניציאה עברו עשרים חודש, שהללו חתמו על התעודה שלהם בארבעה ביאנואר 1574. יש להניח שזמן רב לא היה דרוש לריפורמאטורי והללו קיבלו את הספר בקיץ 1573.

מתן רשות הכנסייה במנטובה והזמן שעבר מקבלתה עד לאישור

1 התעודות נמצאות בארכיון קהילת מנטובה והן מתפרסמות להלן, מקורות, פרק ג, סי' 2-1. ור' צילום סי' 2 בראש פרק זה. שטרן ראה את התעודה הראשונה בארכיון מנטובה ומזכירה בספרו (סי' 137, עמ' 146). עיין גם סימונסון, עמ' 502-503. האישורים נרשמו במשרד האינקוויזיציה במנטובה בשלושים בנובמבר 1589 והטעם נראה לי פשוט, שבאותה שנה שרף האינקוויזיטור של מנטובה טפסים של משנה תורה שנדפס במנטובה (סימונסון, עמ' 502). הדוכס הביע תרעומתו שהדבר נעשה שלא בידיעתו. סברו, כנראה, יהודי מנטובה שהצגת תעודות אלו לאינקוויזיטור תועיל לקבלת היתר להחזיק ס' משנה תורה בידם. ממילא אין מקום לשאלתו של סימונסון "אולי הופיעה במנטובה מהדורה של משנה תורה בשנה זו?" (עמ' 503).

הריפורמאטורי, דומה שיוצאים הם ללמד שתחילה היתה הכוונה להדפיס במנטובה. והן ספר זה שלחו מרן לר' משה פרוינצאלי ממנטובה וסייע בידו ר' עזריה מן האדומים. כנראה שחכמים אלה סברו להדפיס בבית הדפוס היפה של רופינלי בעירם שבו המדפיס היהודי היה הסופר ר' מאיר ב"ר אפרים מפאדובה, אלא שחלה הפסקה בפעולתו. בשנת של"א הדפיס בו מאיר מפאדובה ס' בדיקות למהר"י ווייל וסדר התפלות כמנהג רומא ומכאן ועד לשנת שמ"ח בערך לא נדפס ספר עברי בדפוס רופינלי¹, מלבד מאור עינים לר' עזריה מן האדומים, בשנת של"ד. ספר זה ספק אם אפשר היה לו להידפס בויניציאה, שבודאי היו רבניה נמנעים מלהסכים עליו. שם המדפיס לא נזכר בו כלל ומקום הדפוס והשנה רשומים בשורה האחרונה באותיות ועירות: "נדפס פה מנטובה, י"ח נובימר של"ד". ונראה שמילים אלו נדפסו אחר-כך. אישור האינקוויזיטור צריך היה למנטובה, מה שאין כן בויניציאה, שמשנקבעו הריפורמאטורי שוב לא היו צריכים לכנסייה. השנה שעברה בין האישור ממנטובה למסירת החיבור לריפורמאטורי נצרכה לבדיקת אפשרות הדפסת כסף משנה בויניציאה. יש להניח שהחלו להדפיס הספר מיד עם קבלת רשות הריפורמאטורי או קודם לכן, שהרי בשנת של"ד נדפסו שלושה חלקים גדולים.

בפני הריפורמאטורי הובאו בבת אחת ארבעה ספרים, כסף משנה וספר המזרחי, שנדפס באותה שנה בדפוס בראגאדין, ולא צויין בו שם המהדיר והמביא לדפוס. שני ספרים לא ידועים לנו. "הספר הנקרא רבינו" אין ספק שהוא ביאור על התורה, שבמהדורות ש"ו ושכ"ו נקרא רבינו בחיי, "והפירוש המתחיל זהו ספר שכבר נדפס פעמים אחדות בעיר זו", הסברה אומרת שהכוונה לפי רש"י או הרמב"ן אבל לא מצאתי בשעריהם זהו ספר. הריפורמאטורי הסכימו להדפסתם. כלום נדפסו ואבדו או שבטלה הדפסתם? בשני הספרים שנדפסו אין כל אישור ורמז לרשות. בס' משנה תורה חלק ד, שנדפס בשנת של"ו נמצא בסוף המפתחות, לפני דף הקולופון: Con licentia de li superiori. כלומר ברשיון השררה. וזהו הספר הראשון

1 עיין מ' בניהו, קינות חכמי איטליה על רבי יוסף קארו, קובץ רבי יוסף קארו, ירושלים תשכ"ט, עמ' שה. ויש בידי העתק אגרת ששלח מרן לר' עזריה מן האדומים בענין הדפסת ספר זה. — 2 ח"ד פרידברג, תולדות הדפוס העברי באיטליה, תל-אביב תשט"ז, עמ' 19.

הידוע לי שנמצא בו דבר זה בויניציאה. קדם לו בכך מאור עינים. שגדפס
 במנטובה של"ד. בסוף הספר כתוב: Stampato in Mantoua con
 licenza delli Superiori אבל בכמה טפסים אין הודעה זו. אחר-כך הדפיס
 ר' עזריה מן האדומים "מהדורות". ובסוף לוח הפרקים²: Et questo con
 la detta licenza. חזר והדפיס "השגה" של ר' משה פרוינצאלי ותשובתו
 עליה והוסיף בסופה - Con la detta licenza³. חזרה זו מוסברת בכך שכל
 שינוי או תוספת הצריכה פנייה מחודשת לקבלת רשות. רשיון השררה
 בדפוס קרימונה נמצא בסוף ס' יוסף לקח לר' אליעזר אשכנזי, של"ו. שהוא
 הספר האחרון לדפוס קרימונה.

כלום נדפסו טופסי האישורים בכסף משנה בדף מיוחד או בטפסים מעטים.
 כפי שמצאנו בס' הזוהר מנטובה? עד כה לא נתגלה טופס שיש בו נוסח
 הרשיון. וספק אם נדפס. הרשות לכסף משנה כוללת עוד שלושה ספרים.
 ואם היה חייב להדפיסה ספק אם היתה ניתנת רשות כוללת. ולא עוד אלא
 שעברו שנים רבות עד שגדפסו טופסי הרשות של מועצת העשרה.
 הריפורמאטורי והקאטאוירי. ברם האימפרימאטור, שהוא רשיון הכנסייה
 נעשה חזיון נפרץ בדפוס ויניציאה. בפעם הראשונה נזכר האישור
 מרפא לגפש לר' רפאל בן גבריאל מגורצי, ויניציאה של"ט.
 מעבר לשער (דף טו, ב), נרשמו שמותם של שלושה הספרים
 שגדפסו יחדיו: "סאה סלת מרפא לגפש אורח חיים Le tre operette
 sudette d'uno istesso autore, sono state eviste e spurgate dal
 Rever. Padre Don Marco Marino da Brescia, e stampate da
 Gioanni Degara in Venetia con licentia dei Superiori (שלושה
 החיבורים הקטנים הנזכרים לעיל של מחבר אחד זוקקו על-ידי הריורנד
 האב דון מארקו מארינו מברשצי'א והדפיסם ג'ובאני די-גארה בויניציאה
 ברשיון השררה).

ושוב אין נזכר רשיון השררה בספרים שגדפסו בשנה זו. כגון מדרש
 שמואל, ראשית חכמה ותקון יששכר, ובארבע השנים שלאחריה. בס' מעשי

1 דף קפד, ב. — 2 דף קפח, ב. — 3 פופר, עמ' 56 הזכיר זאת, אבל לא עמד על סיבת
 הכפילות ושזכרת הרשות אינה בכל הטפסים. על השינויים עיין י' ריבקין, דקדוקי
 ספרים, ספר מארכס, עמ' תכא.

השער הראשון שבו צויינה רשות השררה

ה' לר' אליעזר אשכנזי וס' ראשית דעת לר' משה אלבילדה (שמ"ג) הציין
הוא בסוף הספר, וכן בשנת שמ"ו, בפירוש שיר השירים לר' אלישע
1 דף קצז, א; ובשני דף רמג, ב. ובס' זה לא בדפס בעמ' זה דבר מלבד ההודעה על הרשות.

גאליקו ובשלשלת הקבלה לר' גדליה ן' יחייא, אבל בספר זה הוזכרה הרשות גם בשער. איזכור ראשון בשער נמצא בפירוש מגילת רות, מקראי קדש, לר' עובדיה המון מברטנורה (שמ"ה). מכאן ואילך נמצא בכל הספרים בשער מלבד בס' לחם שלמה לר' שלמה לבית הלוי שנדפס בשנת שג"ז². ואף בשנת שמ"ה אין הדבר קבוע. שני ספרים שנדפסו בשנה זו מדרש שמואל לר' שמואל אוזידה וס' מנות הלוי לר' שלמה הלוי ן' אלסקץ אין בהם בשום מקום. משנת שמ"ז הפך הדבר לקבוע, אלא שיש יוצאים מן הכלל מעטים כגון בס' חבצלת השרון לר' משה אלשיך ומגילת אסתר לר' יצחק די ליאון שנדפסו בש' שג"ב, תנא דבי אליהו (שג"ח) ופרקי רבי אליעזר (שס"ח). אפשר שבכמה ספרים הדפיסו זאת אבל לא בכל הטפסים. ולא ס' מאור עינים לבדו מעיד על כך אלא גם ס' תפוחי זהב, ויניציאה תס"ה, שיש טפסים שכתוב ברשיון השררה (באיטלקית) בסוף הדף האחרון ולא בכולם. ונראה שנפש היהודים סלדה מכך והיה להם בחינת רע במיעוטו. ציין רשיון השררה אינו מיוחד לויניציאה. מלבד מנשובה וקרימונה שנזכרו למעלה, מצוי הוא גם בוירונה. בעיר זו נדפסו שני ספרים, בשנת שג"ד מדרש תנחומא ובשלאחריה מנחה בלולה ובשעריהם נזכר רשיון השררה. בכל הספרים האיזכור הוא באיטלקית. רק לעתים רחוקות בעברית, בשער ס' מזבח יעקב לר' יעקב קאפיל מרגלית, תכ"ב ובשו"ת ר' יעקב בירב, תכ"ג, כתוב: ברשות השררה יע"א³. הדבר נמשך כמעט עד שנת נפילת הריפובליקה הויניציאנית בשנת 1797. הספר האחרון הידוע לי הוא ס' תיקוני שבת, תקנ"ב⁴.

1 דף סד, ב. — 2 מפתחות דף ט, ב. — 3 בסוף מזבח יעקב, דף כ, ב נמצא הנוסח גם בלועזית. — 4 ר' ריפורמאטורי, סי' 53.

Copia

ההודעה על רשות השררה הופיעה בספר משנת של"ה, ורק לאחר שלושים וחמש שנים החלו להדפיס בספרים יהודיים בעברית ובלועזית טופס רשיון מועצת העשרה. הנוסח הזה לרשיון שנתנו חברי המועצה לארבעה הספרים בשנת של"ד. דבר זה נמשך תקופה קצרה, חמש-עשרה שנה בלבד. דומה שאין יד המקרה בדבר. כלום הדפסת הטופס באה מחשש הכבדת ידה של האינקוויזיציה, והן חיוב האימפרימאטור בטל בשנת 1595, או משום שביקשו להפיצם גם במדינת הכנסייה? קשה למצוא תשובה מתקבלת על הלב. שבעה ספרים בלבד ידועים לנו שיש בהם נוסח הרשיון. ראשון הוא ס' לב האריה לר' יהודה אריה ממורדינה. ספר זה נדפס בשנת שע"ב יחד עם ספרו האיטלקי גלות יהודה, אבל הרשות היא לספר העברי בלבד. ברי, שלא היה הכרח להדפיסו, שהרי נדפסו עוד כמה ספרים בשנים אלו שאין בהם נוסח הרשות. בספר השני(4) לא נדפס הנוסח בשלימותו, אלא תוכנו נמסר בקיצור.

C O P I A

Gli Eccellentiss. Signori Capi dell'Eccello Conf. di X. infra scritti hauu-
ta fede dalli Signori Riformatori del Studio di Padoa per relatione à
loro fatta dalli due à questo deputati, cioè dal Reu. padre Inquisitor
et dal Circ. Secretario del Senato Gio. Maraneglia con giuramento
che nel Libro intitolato Leù, cioè cor del Leon, non si troua cosa
contra le leggi, et è degno di Stampa, concedono licentia, che possi
esser Stampato in questa Città.

Datum die 5. Maij. 1612.

D. Zuane Dandolo

D. And. Contarini.

D. Giust' Anto. Belegno.

Capi dell'Eccello Consiglio di X.

Illustriſs. Concilij X. Secr. Barth. Gominus.

1612. à 9. Maggio. Regist. in libro à cart. 104. terg.

Ant. Laured. Officij Cont. Blasph. Not.

טופס רשיון מועצת העשרה לס' לב האריה, שע"ב

בכל הספרים הנוסח נמצא בסוף הספר או קרוב לסופו, מלבד עין ישראל (6) והספר הספרדי של ר' יצחק עטיאש (9), שהרשיון נדפס אחרי השער. הרשיון נקרא Copia, העחק, ובלשון הזמן "טופס". בסוף התעודה נמצא אישור שנרשמה בריגסטראטו, כלומר במשרד המשטרה בויניציאה, ובו שם הרשם ומספר הרישום והתאריך.

בדיקת זמני מתן הרשות וההדפסה מלמדת שבדרך כלל עבר זמן מרובה בין זו לזו. רק שלושה ספרים לא יצאה בין הרשות להדפסה יותר משנה אחת (3, 8, 9). ספר ראש מר דרור (4) נדפס ארבע שנים אחרי הרשות ומפליא הדבר ששלושה ספרים שנדפסו בשנת שפ"ה-שפ"ו, קדמה הרשות בעשר שנים ויותר. כלום היתה בדבר אזלת ידם של המדפיסים, שלא השיגה הוצאות ההדפסה, או שבתו הדפוס בויניציאה לא פעלו באותן שנים? אמת שלא היתה זאת תקופה של פעילות גדולה. ברם, בשנת ש"פ-שפ"א נדפס ס' הלבוש בארבעה כרכיו הגדולים וס' השירים אשר לשלמה בש' שפ"ג.

¹ ואין לומר שטעות נפלה בתאריך, שכן הרשות לס' עין ישראל ולס' הישר ניתנו ביום אחד. פרט זה חשוב לידיעת גילגוליהם של המביאים לדפוס. אותו חכם ממארוקו, יוסף קטן, שהביא לדפוס ס' הישר ור' יוסף ששון משאלוניקי שהדפיס שו"ת תורת אמת של אביו התכוונו להדפיס הספרים עשר שנים לפני כן וכל שנים אלה היו באיטליה.

רשות הריפורמאטורי

Riformatori dello Studio di Padova הוא מוסד ויניציאני שנוסד בשנת 1516. שלושה אנשים היו חברים בו. תפקידם היה לפקח על אוניברסיטת פאדובה. במשך הזמן נתרחבו סמכויותיהם והיו ממונים על כל מוסדות הלימוד שבמדינה, חוץ מבתי הספר לכמרים. הם היו ממונים גם על צנזורת הספרים והיה בכוחם להרשות הדפסת ספר או למונעו וכן הכנסת ספרים שנדפסו במדינה אחרת למדינת ויניציאה. אף הופקדו על ספריות ומוזיאונים ושמירת ספרים וכתבי-יד.

חזות-הדעת של הריפורמאטורי הועברה למועצת העשרה בוניציאה. הסמכות להרשות הדפסת ספר היתה בידי המועצה, וטבעי הדבר שאם באו להעיד על כשרות הספר, הדפיסו את נוסח הרשות עצמו, שבו נכללו כבר כל השלבים שהחוק הויניציאני חייב עד ההדפסה. מאזחדלו להדפיס הטופס של מועצת העשרה נמשכת שתיקה גדולה כארבעים שנה, ואחריה באו אישורים של הריפורמאטורי דווקא. הללו נדפסו משנת תכ"הועד תקנ"ב, כלומר עד סמוך לביטולה של הריפובליקה הויניציאנית. מספרם שמונה וארבעים, גדול ממספר של הסכמה ורשות, וההסכמה נדפסה בכל כרך וכתב².

בשבעים השנים הראשונות לא נדפסו אלא ששה, ומשנת תצ"ו ואילך ברציפות ובקביעות. כלום כרוך הדבר ברשות הועד קטן, שמזמן זה היה

1 הנוסח נדפס גם בספרי נוצרים. ר' דרך משל ספרים הקשורים ביהודים, F. Luigi Maria, *Le Saeete di Giornata, A favor degli Ebrei* (חץ היום לטובת היהודים), ויניציאה 1703. בספר זה רשות מהאינקזיציה משנת 1700, הסכמה מטעם הכנסייה—1702, רשות המדינה—1702 וריפורמאטורי; Francesco Maria Ferretti d'Ancona, *Le verità della Christiana...* (התגלות אמיתתה של הדת הנוצרית לעדת ישראל), ויניציאה 1741. המחבר הוא שבתי נחמו מקורפו שהמיר דתו (ר', C. Roth, *Forced Baptisms In Italy*, JQR, NS, Vol. 27, 1936, pp. 124–125; זנה, חורב, כרך ו, עמ' 104). בספר הקדמה לקורא הנוצרי והקדמה לקורא העברי. בראשו הסכמה מרומא ורשות הריפורמאטורי בנוסח המצוי בספרים העבריים. — 2 ס' 13, 26, 32, 42. אבל לא בס' 20, 44, 47. ראוי להעיר שהגדה של פסח שנדפסה בבת אחת בשלוש מהדורות, לפי מנהג אשכנזים, ספרדים ואיטליאני (56–57), לא נדפסה הרשות בנוסח הספרדי.

חייב להדפיסה בכל ספר, אלא שהריפורמאטורי צריך היה להינתן לכל ספר ולכל מהדורה, ורשות ועד קטן בעיקר לספרים שלא נדפסו קודם לכן? ואכן בס' תקוני שבת שנדפס בשנת תקנ"ב (53) נזכר בתעודה החייב

Noi Riformatori dello Studio di Padova,

Hauendo veduto per fede del Padre Inquisitore, nel Libro in Hebraico intitolato, *Margalioth, Tomod*, che vuol dire Perle pretiose, non esserui cosa alcuna contro la Santa Fede Cattolica; e parimente per attestato di persona deputata, niente contro Prencipi, e buoni costumi, concedemo licenza, che possi esser stampato; offeruandosi gli ordini &c.

Data 17. Agosto 1665.

(Zuane Donado Ref.
(Andrea Pisani Pr. Ref.
(Battista Nani K. Pr. R.

Angelo Nicolosi Secretario.

1665. 25. Agosto Registraro nel Magistrato Ecceleno-
tissimo contro la Blasfemia.

Carl' Antonio Gradinigo Nodar

רשות הריפורמאטורי הראשונה בס' מרגליות טובות, תכ"ה

להדפיסה בספר. אישור הריפורמאטורי ניתן בשלושה, אבל לפעמים החותמים הם שניים בלבד.

1 כגון בס' ברכת אברהם (סי' 11) הראשון אינו חתום. בס' מעשה טוביה (12) ובס' פחד יצחק (32) השלישי אינו חתום, אף במשנה מהדורת תצ"ז (17) חתומים שנים.

אימתי היה המדפיס פונה לסטודיו של פאדובה לקבל הרשות? מעטים הספרים שהרשות נתקבלה לפני ההדפסה. שו"ת שמש צדקה, שנדפס בשנת תק"ג, הרשות היא מעשרים בפברואר 1741. סי' 19 שנדפס בשנת תצ"ח, הרשות היא מששה במארס 1736, וסי' 22 תק"א - הרשות מהיום הנ"ל.¹ כאן היתה הסיבה שהמדפיס ביקש בבת אחת רשות לכמה ספרים.² יש שהרשות ניתנה תוך כדי הדפסת הספר או לקראת השלמתו. בספר מרגליות טובות, תכ"ה (סי' 10) הרשות היא משבעה-עשר באוגוסט 1665 ואכן נדפסה הרשות בסוף הספר.³ ויש חודשים אחדים אחרי גמר ההדפסה. בס' שערי ציון, מהדורת תצ"ו, הרשות היא משלושה בנובמבר 1727 (ור' גם סי' 38-39).

תעודת הריפורמאטורי נדפסה לראשונה בספר תפילות מרגליות טובות (10), מחיבורו של הרופא ר' יעקב צהלון, בשנת תכ"ה. לא עוד חוות-דעת אלא בפירוש רשות להדפיס. הרשות ניתנה אחרי שהאינקוויזיטור בדק ומצא שאין בספר דבר נגד האמונה הקאתולית ומומחה חילוני - שעקרונות המדינה והנימוסים הטובים נשמרו בספר. ברי, שמעתה לא היה צורך בהסכמתה של מועצת העשרה. מוסד הריפורמאטורי נחשב לצורך זה שלוחה של השלטון בויניציאה העושה את דברה. אבל גם אישורים אלה נרשמו בריגיסטראטו, כדי שהמשטרה תדע אם יצא הספר ברשות או שלא ברשות. הקשיים שנערמו בדרך הדפסתם של הספרים בויניציאה, בייחוד בשל הצורך לבקש רשות האינקוויזיטור, שיבשו גם את עבודת הריפורמאטורי. ראו אלה כך והציעו לסינאט להדפיס האינדקס של שנת 1595, וכל הספרים ייבדקו לפי ההוראות שבו, ומעתה לאסור על המדפיסים לבקש הסכמת האינקוויזיטור. הסינאט הסכים להצעת הריפורמאטור ובמקום נציג האפיפיור ניתנה הרשות לריפורמאטורי לבחור באיש כנסייה אזורי ויניציאה שאינו נמנה על שום מסדר. מאז נשתחררה ויניציאה מהתלות בכנסייה הקאתולית בכל שהוא בתחום הדפוס.⁴

1 על-דרך זה, סי' 28, 30, 35, 46-48, 51. - 2 ואלו הן הרשויות שניתנו בזמן אחד: 1 (15, 16, 19, 22; 2 (38, 39; 3 (42-44; 4 (46, 47; 5 (49, 50; 6 (53, 54; 7 (55, 56, 57. - 3 ועיין גם סי' 10, 11, 12, 13*, 15-18, 20, 21, 23, 24, 26, 29, 31-34, 36, 37, 41-45, 49, 50, 52-57. - 4 בראון, עמ' 200, 204.

NOI REFFORMA TORI DEL STVDIO DI PADOVA.

Concediamo Licenza à Gioanni de' Paoli
Stampatore di poter ristampare il libro in-
titolato compendio d' orationi per tutt' l' anno
Tomo Primo e' Secondo in Idiomat' Hebraico
Quanto gl' Essemplari stampati nell' anno
1600 In questa Città.
Datta li 29 Genaro 1710.

(Carlo Ruzzini K.^r Proc.^r Refformator.
(Francesco Loredan K.^r Proc.^r Refformator.
(Aluise Pisani K.^r Refformator.

Agostin Gadaldini Segretario.

Registrato all' Eccellentissimo Magistrato
Della Bestemia.

רשות הריפורמאטורי בשלימותה נדפסה בספר הראשון (10). מכאן ואילך לא הקפידו על כך, ויש שנדפס נוסח מקוצר¹. ברוב הספרים הרשות היא בראש הספר², אבל יש ספרים הרבה שנדפסה בסופם³. משנת תנ"ו נזכר ברוב הספרים ככולם החיוב לתת טופס לספריית סאן מארקו בויניציאה ולסטודיו של פאדובה. ודומה שהיו נוהגים לתת גם לחברי הריפורמאטורי, שהרי בהסכמות חכמי ויניציאה נאסר לקנות הספר שלא מידי המחבר מלבד הטפסים של "החוקרים וההוגים"⁵.

בנוסח הריפורמאטורי הראשון לא נאמר למי ניתנה הרשות, אבל בס' מעשה טוביה, תס"ח (12), נזכר שם המדפיס והרשות ניתנה לו. מן התקופה החדשה, כלומר משנת תצ"ו (ס' 14) ואילך, ניתן למדפיס היהודי בבית הדפוס של הגוי, שהרי לא היה רשאי יהודי להקים בית דפוס בויניציאה. יהודי זה היה בנימין פולאקו, שעשה עבודתו בדפוס בראגאדין. משנת תקט"ז (33) נזכר גם שותפו מרדכי בן שלמה ציויטה, פעמים הוא ופעמים שותפו, אבל בסוף הספר. בקולופון נזכרים שניהם יחדיו. נזכר גם המדפיס היהודי מאיר דא-זארא (25-27) שהדפיס בדפוס וינדראמיץ. כמה ספרים ניתנו על שם המדפיס הנודע פואה (ס' 41-45) ולא על שם בעל בית הדפוס (36-37). בספרים אלה נזכר בקולופון שמם של פולאקו וציויטה.

בליורנו

רשות הכנסייה אינה מצוייה בספרים שנדפסו בליורנו אלא ארבעים שנה אחרי שהועמד בה בית הדפוס שנית ורק בשנים תקמ"ב-תקס"ה. זוהי התקופה שבה בטלה האינקוויזיציה בליורנו (1782) ומפליא הדבר שדווקא בשנים אלו ראו צורך להדפיס רשות הכנסייה. הרשות לא נדפסה אלא בחלק קטן של הספרים ובכל חיבוריהם של חכמי קארפינטראץ ודומה שנזקקו לכך משום שיד הכנסייה היתה תקיפה בדרום צרפת.

1 ס' 13. כנראה משום שזו מהדורה שנייה שקודמתה נדפסה גם היא בויניציאה. —
2 ואלה הם: 10*, 11, 13, 13*, 15, 17, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 29, 32-34, 36-39,
41, 43-48, 51, 52. — 3 ס' 10, 12, 14, 16, 18, 21, 25, 28, 30, 31, 35, 42, 53,
54-57. — 4 ס' 11, 12, 14-16, 18-35, 37-39, 41-48, 51-57. — 5 ר' למעלה,
עמ' 49. — 6 גם בזה אין נוהג קבוע. מחזור תקל"ד (45*) אין בו שמות המדפיסים
העבריים אלא בראגאדין ווינדראמיץ.

שלא כבויניציאה המעיינים לא היו נוצרים או מומרים. אלא הרופא יעקב בונדי בנו של הרופא והדיין ר' אדם רפאל בונדי חבר בית הדין בליורנו. שנמנה עמו בהסכמות לספרים הרבה. כל הספרים שיש בהם הרשות נמסרו לבדיקתו בלבד. ואכן על חברי ועד איסור והיתר הוטל לבדוק את החיבורים שהוגשה בקשה להדפיסם ולכתוב חוות-דעתם עליהם. מבחינת הפגיעה בכנסייה. ולשולחה למאסארי. הפרנסים העבירו את האישור לנציג הכנסייה והוא נתן את הרשות להדפסה. לפני שנת 1782 מצוייה בחוות-הדעת של

Livorno a dì 20. Settembre 1782.

A vendo attentamente letto più volte il presente Manoscritto Ebraico intitolato MAAMAR MORDOHAI o sia un Nuovo Comento sopra i Riti Ebraici, per Opera del Celebre, ed Eccellentissimo Sig. Rabino MORDOHAI CARMİ DI CARPANTRAS, e non essendovi cosa, nè contro la Fede Cattolica, nè contro i Principi, ne contro i buoni Costumi; però ho qui fedelmente rapportato i miei sentimenti, affinchè sia con le folite Licenze ammesso alle Stampe, ed in fede

D. JACOB BONDI

Si Stampi
ANTONINO BALDOVINETTI Proposto e Vicario Generale

Si Stampi
G. PIERALLINI.

העדות הראשונה של רב שאין בספר דבר נגד הכנסייה שנדפסה בספר
מאמר מרדכי, תקמ"ד

חכמי הישיבה הכללית לפרנסים הודעה גם לענין זה שאין בספר "דבר נגד הדת הקאתולית ולא נגד העקרונות והמוסר הטוב וגם לא נגד דתנו" (5, 7). ממש כעדות הריפורמאטורי של האוניברסיטה בפאדובה. ברם, נוסח זה לא נמצא אלא בשני ספרים שנדפסו בשנות תקי"ט ותקכ"ב. בספר שנדפס בין שנים אלו טושטש הנוסח ונאמר בו "שלא נמצא בו דבר נגד תורתנו הקדושה והצווים האלהיים וגם לא נגד המוסר הטוב והעקרונות" (6). כלום מסתבר שהדבר יוחד לשלוש שנים אלו? דומה שאין צריך לומר שגם ביתר

1 סונינו כותב שהדבר נעשה משנת תקמ"ב שאז בטלה האינקויזיציה. ר', G. Sonnino, *Storia della Tipografia Ebraica in Livorno*, Torino 1912, p. 14

ההסכמות היתה עדות על כך אלא שהמחברים סלדו מאזכרה זו בספרי קודש והשמיטו זאת או הכלילוה בקיצורים.

חוות-הדעת כתובה איטלקית וזה נוסחה:

אחרי שקראתי כמה פעמים החיבור העברי הזה, שמו מאמר מרדכי, שהוא פירוש חדש על מנהגי היהודים שחיבר הרב הנעלה מרדכי כרמי מקארפינטראץ ולא מצאתי בו דבר נגד האמונה הנוצרית, נגד העיקרים ונגד המנהגים הטובים. אני מאשר זאת כדי שתניתן רשות להביאו לדפוס.

ד"ר יעקב בונדי

למטה ממנו "ניתן צו להדפיס" וחתום אנטוניו באלדוויניטי נציג הויקארייו הכללי, ומתחתיו הנוסח הנ"ל וחתום G. Pierallini

הרשות ניתנה ב-20 בספטמבר 1782 ונדפסה בשני החלקים של ס' מאמר מרדכי (תקמ"ד). בשנה שלאחריה, ב-24 ביוני, ניתנה לס' אוצרות יוסף לר' יוסף ב"ר משה דמיליאב מוסקאט, ואף הוא מקארפינטראץ (תקמ"ג). כיוצא בו בשני ספריו של ר' משה ב"ר מיכאל דמיליאב, משה משה (תקמ"ו, בסופו) ומשפט אמת (תקמ"ז). בשני ספרים אלה אין כל הסכמה ולא רשות הפרנסים. הנוסח שונה במקצת בס' משה משה, שבו כתוב: "אחרי שקראתי ספר זה כמה פעמים כדי להיות בטוח", אפשר משום שספר זה הוא בתחום הפילוסופיה. בה בשנה נדפס גם ס' דברי מרדכי לר' מרדכי כרמי, ואף בו אין דבר מלבד האישור של ד"ר בונדי שנכתב באחד בפברואר ורשות הויקארייו היא מחמשה בו.

הספרים האחרים שבהם נדפסה הרשות הם: דרך ישרה לר' ראובן בכ"ר אברהם (תקמ"ח), שעניינו קבלה וסגולות; בן זקונים לר' חזקיה דוד אבולאפיו מטריאסטי (תקנ"ג), כללי התלמוד ושירים. והנוסח בספר זה הוא כמו בס' משה משה. ברם, נציג הויקארייו כתב: "קיבלתי לתשומת לבי את העדות שלמעלה והריני נותן רשות להדפיס. ג'ירולאמו קילי, הויקארייו הכללי, הנציג בליוורנו; חופת חתנים לר' רפאל בן חזקיהו מילדולה (תקנ"ז), דיני חופה. הרשות נדפסה בסופו. שונה מהם הנוסח בס' דבר המלך לר' אברהם מבראד (תקס"ה) שכמדומה הוא הספר האחרון שבו נדפסה

1 ר' למעלה, עמ' 148, 152.

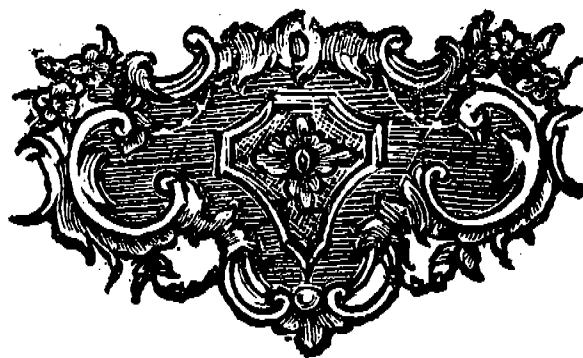
הרשות. ממנו נראה שהנוסח הקבוע הוא של הכנסייה, שכן לאחריו באו דבריו אלה: "אני הרופא יעקב בונדי מאשר כל הכתוב למעלה בתפקידי כבודק של האינקוויזיציה. ואני מאשר". ומתחתיו באו דברי נציג הויקאריין "לפי האישור הוסכם שהספר יודפס".

בתקופה זאת נדפס ס' קשת ומגן להרשב"ץ ונכלל בו ס' מלחמת מצוה לבנו הרשב"ש. אין בספר כל רמז למקום ושנת הדפסתו ושם המהדיר ומכל שכן שאין בו הסכמה ורשות. אין כל ספק שנדפס בליוורנו ואולי הוא הספר היחיד שנדפס בעיר זו שהפרטים הנ"ל הושמטו בו. ספרו של הרשב"ץ אינו אלא הפרק הרביעי מחלק ב של ספרו מגן אבות, שנקרא חלק שוסינו, ושמו מעיד עליו שהוא ויכוח נגד הנצרות. ס' מגן אבות נדפס בבית דפוסם של השותפים ר' אברהם יצחק קאשטילו ור' אליעזר סערון בליוורנו תקמ"ה. המהדיר הוא ר' אברהם טובייאנה מאלג'יר, שבבואו לליוורנו מצא בה את כתב-היד וביקש להדפיסו. שלא כנהוג אין גם בספר זה הסכמה ורשות מלבד הקדמת המשתדל. דומה שספר זה לא נמסר לעיונם של החכמים ואף לא נזכרו שמותם בהקדמה. המהדיר ידע שלא יוכל להדפיס פרקד בלא להסתכן בהחרמת הספר ומשום כך בחר להוציאו בספר לעצמו בהעלמת כל פרטי הזהות. הוא כלל בו גם השמטות אחרות מס' מגן אבות, שאף הן מדברות כנגד הנצרות והיו נפסלות על-ידי החקירה, וכן ס' מלחמת מצוה לבנו, שכבר נדפס בשנת ת"ע בקושטא בס' מלחמת חובה, כיון שהוא מאותו עניין. נמצאת למד שס' קשת ומגן הובא לדפוס על-ידי ר' אברהם טובייאנה בדפוס קאשטילו וסערון בשנת תקמ"ה (מסגרת השער עשויה מאותו דגם).

1 כיוצא בו בויניציאה בס' חמדת ימים. ר' למעלה, עמ' 143.

קשת ומגן

מהנשר הגדול מורינו הרשב"ץ ז"ע
 ולהיה אשר נשמ"ט מספרו מגן אבות
 המפורסם בעולם ואחריו יאיר נהיב
 ספר מלחמת מצוה מכנו הנאון המפורסם
 מורינו הרשב"ץ ז"ע ולהיה שני
 נביאים נהנכחו בסגנון אחד בדבר
 המעמיר דת תורתנו שתתעלה

הקאטאוויירי

Ufficiali al Cattaver נתמנו לראשונה בשנת 1280. שנה לאחר-כך היו למוסד קבוע. תפקידם היה לפקח על רכוש המדינה ועל גביית מיסים. במשך הזמן נתרחבו סמכויותיהם ונתמנו מפקחים על יהודים המלווים בריבית. משנת 1516 פיקחו על ישיבת היהודים בעיר, שקודם לכן היה מסמכותה של מועצת העשרה, כן היו ממונים על זכויות המדינה ברכוש ללא יורשים¹.

משנתמנו הקאטאוויירי על כל ענייני היהודים, ברי שגם הוצאת ספרים עבריים היתה מסמכותם. שלבי הפיקוח והרשויות לא נתבטלו, אלא נוסף עליהם הצורך בקבלת רשות מהקאטאוויירי. הם גם הסכימו על תקנות של חברות יהודיות (סי' 40) ולא היו הרבנים רשאים להכריז חרם בלא הסכמתם. כיוון שהסכמת הרבנים עניינה הצהרה על זכות המחבר או המדפיס וניתנה בכוח החרם, לא יכלו הרבנים לכתוב הסכמתם בלא רשות הקאטאוויירי. כך אנו מוצאים כבר בהסכמות הראשונות. בש' שג"ה בסדר הנקור כותבים "עשרים השלישים טובי העיר" שהחרם שהחרימו "הגאונים", כלומר רבני העיר, הוא "ברשות רוממות השרים קטאוירי ירום הודם"²(2). אזכרת הרשות של הקאטאוויירי בהסכמות נגמרת בשנת ת"ח, אבל אין רוצה לומר שמכאן ואילך לא היו זקוקים להסכמתם.

ר' יהודה אריה ממודינה מספר על שאירע לו בהדפסת ספרו בית יהודה בבית דפוסו של יואני ויגדראמין ונשלם בתשרי שצ"ו. ההדפסה נמשכה זמן הרבה, מחודש אדר שצ"ד "והשתרגו עלו בו מונעים רבים... ומקודם אלול

1 Cecil Roth, Venice, Philadelphia 1930, p. 112 — 2 ועיין גם סי' 3, 8, 14. בס' המעמדות, שס"ו: "וגם ראו הרשות נתונה להם מאת משפט שרי הקאטאוויירי יר"ה שהביאו להם, שיוכלו לנדות ולהחרים כל אשר יעבור תקנת זאת"⁷(7). מס' השירים אשר לשלמה נראה שהם נתנו זכות הקופירייט: "אחרי ראינו הרשות על ככה מאת מעלת שרי הקטאויר יר"ה"¹³(13). וכן הוא בסי' 18, אבל אפשר שמדובר ברשות להכריז חרם.

DE ORDINE DEGL' ILL^{mi} ET ECC^{mi} SIG^{ri} CATTAVERJ

Si concede licenza a Iosef, e Iacob Padre, e Figliolo Sacerdoti deputati dalli Capi Generali dell' Vniuersità degl' Ebrei, di poter riueder la ristampa del Libro intitolato Compendio d' Orationi, o sia Macazor in due Tomi, con il Comento di Adrad Codes, concernente al rito Ebraico, permettendo pure alli medemi di far publicar Scomunica more Hebræorum, per che altri Ebrei non possino hauer alcuna ingerenza nel Libro sudetto di Macazor, ne anco con li comenti di Mangale Cedec, e la SeliKà, o in altra qual si sia forma Per Anni Dodeci, & i' presente debba esser stampato nel frontispicio del Libro per la sua intiera e pontuale essecuzione e così:

Data li 13 Marzo 1711

(Lorenzo Bolani Cattauer:
(Bernardin Gritti Cattauer.
(Tomaso Balbi Cattauer.

Gio: Maria Tomasini Nodaro,

חלק ראשון ב א ז חכמת

רשות הקאטאוויירי למחזור שער בת רבים, תע"א

שצ"ד הלשינו מפריצי עמנו נעלז דבר הדפוס אל הקאטויר וחתם בית הדפוס ועמד כמו ששה חדשים סגור חותם צר. אח"כ נפתח ושבנו למלאכתם ולהדפסת ספרי הנ"ל, אשר נעשה כמעט כלו ע"י נכדי יצחק מן הלויים יצ"ו... ויהי היום יום ד' כ"ח אייר השצ"ה באו פתאום השוטרים לבית הדפוס ויתפשו נכדי יצחק הנ"ל עם שני בחורים מריעיו... ואת בית הדפוס חתמו פעם אחרת¹. בקושי רב עלה בידו לשחרר את נכדו ממאסרו בכ"ח בתמוז. מה היתה ההלשנה לא פירש, ספק ענין שבתחום החקירה ספק עניני כספים. מכל מקום נראה שהקאטאוירי אונס היתה כרוייה לשמוע דברי דילטוריא והלשנה ועשו כראות עיניהם.

מפליא הדבר שרשות הקאטאוירי לא נדפסה עד שנת תע"א, ומשנה זו הם מחייבים להדפיס הרשות בראש הספר². הרשות ניתנה למביא הספר לדפוס ולמהדיר אבל גם למדפיס (35, 50)³. עניינה - רשות להדפיס הסכמת הרבנים הגוזרים בכוח החרם שלא להשיג גבול המדפיסים ומאשרים את תקופת הזמן (ר' הגוסס הראשון, סי' 13). ברשות השנייה, משנת תצ"ז (סי' 17), הם מטילים קנס על כל שיעבור וידפיס הספר תוך זמן האיסור בשיעור 100 דוקאטים או יותר⁴. הטלת קנסות שכיחה היא הן לגבי הוראות הצנזור⁵, והן לגבי עבודת יהודים בדפוס⁶.

בדיקת הספרים שבהם נדפסו תעודות הקאטאוירי והריפורמאטורי מלמדת, שהפנייה לקאטאוירי נעשתה אחרי הריפורמאטורי, ולפעמים עברו כשלוש שנים בין רשות לרשות⁷. בארבעה ספרים הרשות היא מזמן אחד (32, 35-37), ומכאן נראה שלא היה קשר בין רשות זו לרשות זו. ויש

1 חיי יהודה, עמ' 52. — סי' 13, 17, 20, 23-33, 35-49, 50. ברם, בסדר מאה ברכות (49-50) הרשות היא לפני הסוף. — 3 לפעמים ניתנה הרשות לכמה ספרים ביום אחד. ר' סי' 27-29. — 4 וכן בסי' 20, 23. — 5 ר' למעלה, עמ' 208. — 6 בראון, עמ' 106. — 7 ס' מעשה רוקח, רשות הריפורמאטורי 20 פברואר 1741 והקאטאוירי — 20 אוגוסט 1743. והרי טבלת הזמנים: סי' 9: רי' 29 יוני 1710, קאט' — 13 מארס 1711; סי' 17: ריפ' — מארס 1736, קאט' — דצמבר 1737; סי' 20: ריפ' — 20 נובמבר 1737, קאט' — דצמבר 1737; סי' 23: ריפ' — 10 ספטמבר 1740, קאט' — 2 יוני 1741; סי' 24: רי' — 3 דצמבר 1740, קאט' — 27 יולי 1741; סי' 27: רי' — 20 פברואר 1741, קאט' — 24 מאי 1747; סי' 28: ריפ' — 16 יולי 1741, קאט' — 24 מאי 1743. בס' 29-31, 33 רשות הריפורמאטורי קדמה במקצת.

ספר אחד שרשות הקאטאוירי ניתנה תשעה חודשים לפני הריפורמאטורי (26).

כל שיכולתי לברר לא עלה בידי למצוא אלא עשרים ספר שבהם נדפסה רשות הקאטאוירי, ובשני ספרים בלבד שלא בצמידות לרשות הריפורמאטורי (49-50). והלא היה חייב להדפיס הרשות? בכל מקום שנמצאת רשות זאת יש הסכמת רבני ויניציאה או מקומות אחרים לאסור השגת גבולו של המדפיס. מלבד משנה תקט"ז (33) וסדר מאה ברכות, תק"מ (49-50). לעומת זאת נדפסו בשנים אלו ספרים שיש בהם הסכמת הרבנים ולא נמצא בהן רשות הקאטאוירי². גם אין זה מובן מדוע בספרים מסוג אחד בכמה מהדורות יש רשות ובכמה אין.

משנת תקמ"א ואילך אין זכר לכך בספרים העבריים. שנים אחדות אחר-כך נפלה הריפובליקה.

1 ר' הע' 2 בעמ' 243. והיא נדפסה בכל כרך וכרך של הספר עצמו. ר' סי' 13, 26, 32. בסדר ברכות שנדפס בשנת תק"מ בשלוש מהדורות לפי שלושה המנהגים, נמצאת הרשות בנוסח איטליאני וספרדים אבל לא באשכנזי. — 2 ר' סי' 30-34, 37; מוסר מלכים, תק"ד; שושנים לדוד, תקי"ב; בירך יצחק, תקכ"ג; קהלת יעקב, תקמ"ד.

מקורות

הסכמת הרבנים

רשות ועד קטן

רשות הפרנסים בליזורנו

רשות מועצת העשרה

קאטאווידי וריפורמאטורי

א

הסכמת הרבנים

הסכמות הרבנים נוסחן ניתן בשלימות עד שנת ת"ל. מכאן ואילך פוחת הענין שבנוסח ומשום כך הובאו לשונות עיקריים, מלבד מחזור שער בת רבים (29) וס' רזא ד'חודא (30), שחשיבות ההסכמות בשלימותן, וכן הסכמת חברת חדשים לבקרים שבס' תפתה ערוך (31). הסכמות משולבות, כלומר רשות להדפסה ואיסור השגת גבול, לא נכללו כאן, אבל הובאה ההסכמה לספר הראשון שניתנה לו הסכמה משולבת (תע"ו, 33). מלבד ההסכמות נכללו בחלק זה נוסח השער בקיצור והקדמות, כל שיש בו ללמד על תולדות הספר העברי, ואף כאן עד שנת תס"ד.

של"ט

- 1 פירוש התורה מהחכם השלם דון יצחק אברבנאל זצ"ל... נדפס במצות השר זואן בראגדין... בויניציאה בשנת השל"ט...
בסופו, דף תכה, ב:
ותהי מודעת זאת לכל הארץ כי יש במגילת ספר כתוב וחתום מגאונים שלמים וכן רבים מגלילותינו בגזירת נח"ש בכל תוקף ששום אדם לא יוכל להדפיס או למכור באיטליא"ה חבור זה רק הנדפס"י במצות השר הבראגדין וזה במשך חמש עשרה שנים מתחילות ביום אחד עשר אייר השל"ט. לכן יזהרו הכל מגחלתן שלא יכוו חס ושלוש. והיה זה שלום.
מהדורה שנייה הענא ת"ע.

שנ"ה

- 2 סדר הנקור אשר חבר הר"ר יעקב סורזינה כ"צ יצ"ו... בויניציאה שנת וישישו בשמח"ה לפ"ק... על יד זואן דגארה הבקי במלאכה.

מקורות

בהקדמה, דף ב, ב: ...בק"ק קראקא יצ"ו בהיותי יוצק מים על ידי מורי ורבי הר"ר צבי יעקב הנקרא הר"ר הירשל בוכ'טנר ז"ל, הוא המאסף והמחבר אשר חבר ההגהות סביב השחיטות והבדיקות של מהרר"י וי"ל ז"ל... ועתה כבואי אל מקומות איטליא² יצ"ו וכאשר שמעתי ממקומות אחרים מגלילות תוגרמה כן ראיתי פה איטליא² מלאכה זו מסורה ביד אנשי רקים ונשים משלו בה...

דף ח, ב: ותהי השלמתו ראש חדש אב השנ"ח. ונראה שטעות דפוס היא. מעבר לשער (ר' צילום, עמ' 32):

טופס הפארטי³

טופס החרם שהחרימו הגאוני יצ"ו עם מעלת עשרים השליטים טובי העיר יצ"ו ברשות רוממות השרים קטאורי ירום הודם:

כמהר"ר ליב סראוול	הח"ר גרשין בר קולונימוס גרשיני
הח"ר דוד לוצאטו	כה"ר מרדכי שמשון צוידאל
כה"ר יהודה בר משה כהן	כה"ר קולונימוס בר שמחה
כה"ר אברהם בר שמחה	כה"ר יהושע בלדון
דון אליסיאו ריושאלטש	כה"ר ברוך בר שמחה
כה"ר יצחק בר משה ישי	כה"ר יצחק לוץ לוצאטו
כה"ר משה בר זליקמן גרשין	כה"ר קלמן בילגראד
כה"ר יצחק בר משה לוי	כה"ר אליקים בר משה כהן
כה"ר יוסף בר יוסף	כה"ר שמואל זבוק
כה"ר יואב ולינצין	כה"ר יוסף בר עקיבא גרשין

1 קראקא של"ז.

2 ר' יעקב סורזינה עסק גם בהגהת ספרים. בשנת שנ"ה הגיה ס' תנא דבי אליהו. שמו נזכר בדברי המדפיס שמעבר לשער: "אפריין נמטייה נמי למר המגיה ה"ה הנעלה מהר"ר יעקב יצ"ו בכמ"ר יוזיפ"א שורזינ' כ"צ ז"ל איש קשטילאץ, אשר נדבה רוחו לקרבה אל המלאכה". שנה שלאחריה הגיה ס' תפארת ישראל למהר"ל מפראג. בשער הספר כתוב: "והוגה ע"י האלוף הר"ר יעקב שורזינה כה"ץ איש קשטילאץ יצ"ו". שני ספרים אלה נדפסו על-ידי ר' יעקב ב"ר גרשון ב"ק. בסוף שו"ת הרא"ש, וינציאה שס"ז, הדפיס המגיה ר' יצחק גרשון "שני פסקים ממהר"ר סוראזינה כה"ץ. ואולי הוא המדפיס Giacomo Sarzina שבשנת שע"ב הדפיס ס' לב האריה (ר' להלן, רשות מועצת העשרה וכו', סי' 3) וס' גלות יהודה לר' יהודה אריה ממרדינה. — ³ הסכמה, החלטה באיטלקית.

יושם פארטי מצד מעלת פריסידינט¹ השבוע בהסכמת האלופים הח"מ ששום אדם בעולם הן איש הן אשה לא יוכל להדפיס הספר אשר חובר מן הר"ר יעקב שורזינה כ"צ איש קשטילאץ במלאכת הנקור, רק הוא או מי שיהיה לו רשות ממנו לברו, על זמן עשרי שנה הן במלכות ויניציאני² יר"ה הן באיזה מקו' שיהיה, בגזרת ח"ח³ וכל האלו' הכתובות בתורה. ואם באולי איזה אח' יעיז פניו נגד גזרה הזא' וידפיס הספר הנו', לא יוכל שום אדם בגזרה הנ"ל לקנות אותם כלל ועיקר. ונשארה⁴ על פי כלם.

שמואל יודא קצנאילנבוגן מסכים אל כל הנ"ל
יעקב בכמ"ר אברהם שלמה כהן מסכים אל כל הנ"ל
זעירא דמן חבריא אביגדור ציידאל מסכים אל כל הנ"ל
הקטן ברוך בן ברוך מסכים אל כל הנ"ל.
תורגם לשפת יהודית-אשכנזית. מהדורה ראשונה חמו"ד ושנייה קראקא ת"ד. פרידברג, בית עקד הספרים ס 155.

שנ"ט

3 אלה תולדות... כמהר"ר ברוך ן' ברוך יזי"א¹ בכמה"ר משה תנצב"ה... מבארים דברי הספר החתום קהלת... קהלת יעקב... ושם השני קרא קדש ישראל... והתחלנו בשם האל את המלאכה מלאכת ה' ביום סוף ניסן שנת גאול"י בא"ה לפ"ק. ויניציא במצות דניאל זאניטי ובביתו. בסוף הספר מפתחות ולוח הטעיות ובדף ניו, בז: ותהי השלמת המלאכה מלאכת ה' זכה וברכה ביום כ"ח לחדש ניסן שנת ששון ושמח"ה... בדף האחרון שבספר נדף יח, א:

את זה ראינו ונתן אל לבנו אשר הפליא לעשות במועצו ודעת החכם הכולל כמה"ר ברוך ן' ברוך נ"ר, און ותקן ספר גדול התועלת רב הכמות והאכו' והוא ביאור ספר קהלת, נחלק לדרושים עליוני', והם שני חבורים נאים. גם את זה לעומת זה עשה, האחד קרא שמו קהלת יעקב והשני קדש ישראל. ועבר עליו רוח נדיבה ונתנו אל הדפוס למען זכות בו את הרבים. ובהיות כי לא הדפיס הנהוג כי אם מעט מזער, עולה לו כל ספר וספר מהנדפסים לסך

1 חרם חמור. — 2 ההסכמה אושרה. — 3 יראה זרע יאריך ימים אמן.

מקורות

גדול ויקר כפלי כפלים מהנהוג. וירא שמא יעלה על לב שום אחד להדפיסו שנית וישאר הוא עם ההזק וההפסד הזה כי רב הוא. תחת אשר עבד את ה' אלהיו בכל נפשו ובכל מאדו. על כן מצוה עלינו לגדור גדר ולתקן תקנות להצילו מההפסד הזה שלא יגיע אליו.

לכן אנו ח"מ הסכמנו כלנו לדעת אחד וברשות השרים מאופיצ"יו של קאטאווי"ר אלו שטרישימי יר"ה. ואנו גוזרים בגזרת נח"ש שלא יורשה שום בר ישראל איש או אשה קטון או גדול להדפיס הספר הנזכר, לא שני הפירושי ולא אחד מהם, ולא כלו ולא מקצתו, לא על ידו ולא על יד אחר, ולא לסבב שום סבה, ולא להשיא שום עצה לשום אדם נברא להדפיסו ולא להחזיק בידו. לזמן שבע שנים רצופות מתחילים מהיום, אם לא ברשו' המחבר החכם הנזכר או באי כחו לא בויניציא ולא במקו' אחר. וכל אשר יעבור את גזרתנו זאת יחולו על ראשו כל הקללות הכתובות בספר תורת מרע"ה. ועלתה הסכמת"נו שיהיו דברינו אלו כתובות בעט ברזל ועופרת ויהיו נדפסים אחורי הספר הנזכר למען יעמדו ימים רבים. וכל העם ישמעו ויראו כי נכון הדבר ונא' לעשותו כדי להרחיק מעל המחבר הנזכר הפסד גדול. ולהיות לזכות ולראיה ביד המחבר הנזכר חתמנו שמותינו פה וינציא

ט"ו אדר השנ"ט וליצירה. והכל שריר וקים.

נאם אביגדור ציוידא"ל נאם גרשון בר קולונימוס מוידה ז"ל כמו²

פריסידינטי מהועד קטן³

נאם בן ציון צרפתי	הוישל בלדוז כמו פריסידינטי מהועד קטן
ונאם ליב סרוואל	יוסף בר יוסף ז"ל כמו פריסידינטי מהועד קטן
	יצחק לוצאטו כמו פריסידינטי מהועד קטן
אני אברהם שאק"י פרנס	אלישע ריבאשאל ט"ש פרנס מק"ק תלמוד
מק"ק ליואנטיני	תורה

1 ממשרד הקאטאווי"ר הנעלים. — 2 בתוקף תפקידו. — 3 באותה תקופה היו שבעה חברים בוועד קטן, שלושה אשכנזים, שלושה פורטוגיזים ואחד ליוואנטיני. בהסכמה זו התומים שמונה, ארבעה מהועד קטן, שני פרנסים מק"ק ליוואנטיני ושני פרנסים מק"ק תלמוד תורה. כל החתומים שמם נכלל עם עשרים טובי העיר שבהסכמה 2, מלבד שלמה סאגיש. מהם ששםם הובא כאן בצורתו העברית ושם בצורתו הלועזית ולהיפך.

שמואל קורקוס פרנס מק"ק שלמה סאגי"ש פרנס מק"ק תלמוד תורה
ליואנטייני
הספר לא נדפס שנית.

שס"א

*3 ספר תורת משה להמפרש הכולל... ר' משה אלשיך... נדפס פה ויניציאה
בשנת אלשיך... במצות החכם השלם ר' חיים נר"ו בן הרב המחבר זצ"ל
על יד זואן דגארה ובביתו.

בסוף המפתחות, דף שכד, א:

בהיות אמת שבא לפנינו החכם הנעלה כמוה"רחיים בן להרב הגאון מוהר"ר
משה אלשיך זצוק"ל ואמר לנו: אתם רבותי ואלופי ידעתם שהבאתי עמדי
כל ספרי מר אבא ז"ל להדפיסם בס"ד. וימן ה' אלי בארץ הזאת שרים
רבים ונכבדים אשר מאצילי בני ישראל המה, שנתנו אל לבם לעזור בידי
להוציאם לאורה, עליהם תבוא ברכה ויאמץ כחם להחל ולגמור מראש ועד
סוף אמן.

לכן על כל הכתוב, שאול שאל החכם הנז' ממנו ומאתנו לצאת לעזרתו
בגבורים לגדר גדרים במצודת נח"ש, לבל יערב לב איש או אשה קטן או
גדול להויק לו בהדפסת ספריו, לשוב להדפיסם עד עשר שנים, אם לא
ברשותו או ברשות שלוחו כמותו ולא ליעץ ולא להתפשר עם שום אדם יהיה
מי שיהיה, שידפיס' בערמ' ותחבולה לקנותם אחר כך ממנו.

ואנחנו ח"מ בראותינו כמה יגיעות יגע אדם הראשון לכל דבר שבקדושה
אבן הראשה אביו הרב המחבר זצ"ל. פעל ועשה משה מצא חן ושכל טוב
על כל דבר חכמת בינה לא במראה אשר יראה הרואה, ספרי ספיריו
ואמירי אמריו וחבוריו אשר השאיר אחריו ברכה, ערוכה, בכל ושמורה, על
התורה ועל הנביאים טובים וכתובים באצבע אלקים. וגם ראינו ונתן אל
לבנו כי החכם הנעלה כמה"ר חיים נר"ו בן הרב המחב', שם נפשו בכפו
מדי עוברו אורחות ימים מכנף הארץ צבי תוב"ב להוציא לאור משפט
הדפסת ספרי הרב אביו זצ"ל, מדאגה מדבר פן יזרע ואח' יאכל ולאשר

לא עמל בו יתגנו חלקו ולחם חקו, ובשצף קצף פן יוסיף המדפיס או זולתו
 יותר על הנדפסים ברשות כמה"ר חיים נר"ו ואת היותר החרמנו.
 וגזרנו בגזר' נח"ש ובסלוא דלא מבע דמא, שלא יוכל שום אדם או שום
 נברא בשום ערמה ומרמה שבעולם, להדפיס מהם לא בעיר הזאת ולא
 בעיר אחרת עד משך זמן עשרה שנים רצופים הבאי' עלינו לשלום. וכן שלא
 יוכל ליקח מן הנדפסים לא מיד בעל הדפוס ולא משום אחד מבני ביתו,
 בין איש או אשה או פועל או גוי אחר, זולתי המגיע לחוקרים. ואם ח"ו יעשה
 הדבר הרע הזה, או המצא ימצא איש עובר הסכמתנו זאת לעבור את פי ה',
 הלא כה דברו כאש, ארור מסיג גבול רעהו וכפטיש יפוצץ ויצא ח"ו זאת
 האלה פיהו מלא אל היורד לאומנות חברו, קרא אחרי מלא, וכלתו את
 עציו ואת אבניו ונפש בניו עד השמידו ועד האבידו זכרו מגי ארץ. ארור
 הוא ביום וארור הוא בלילה. ארור הוא בשכבו ארור הוא בקומו. לא יאבה
 ה' סלוח לו. ואנחנו עבדי וצאן ידיו אחרי ה' אלקינו נלך לשמור לעשות
 ולשית עצות בנפשנו לעשות רצונו בלבב שלם, כי נכון הדבר מעם האלהים
 לברך את עמו בשלום ודבר אלקינו יקום לעולם.
 על דבר אמת וצדק יקרא שמי נאם אביגדור ציידאל הבא על החתום היום
 יום הששי אמת יהגה חכ"י למב"י שס"א לפ"ק.
 כותב לזכרון ולפני ה' לרצון. יצחק גרשון
 ונאם בן ציון צרפתי ונאם ליב סרוואל ברוך בכמ"ר שמואל זלה"ה
 יוסף סאמיג'ה בנימין' דייסוס
 עזרא מפאנו איש מנובה יאודה מוטאל
 נדפס שנית פראג שע"ו.

שס"ב

4 ספר המקח והממכר לרבינו האי" גאון... המפואר כמה"ר משה לוי מינץ
 יצו בכמ"ר יצחק מנחם לוי מינץ ז"ל... הביאו אל הדפוס... והוגה בעין
 נמרץ ע"י מהרריב"ס³ מפאנו נר"ו. ותהי ראשית מלאכתו יום גל...

1 זכריה ה' ד. — 2 לח למנין בני ישראל — לעומר, כג אייר. — 3 ר' יהודה ב"ר משה.
 חתם עם חכמי ויניציאה בהסכמה שבספר זה ובספר בית מועד, סי' 6.

למב"י שנת שס"ב לפ"ק. על יד זואן דגארה ובביתו בויניציאה.
מאחורי השער: אמר המדפיס. חמדה גנוזה היתה באוצרות יחידי סגולה היא מוצאת תחלה מבית מדרשו של החכם הכולל כמהר"ר אבטלין ממודונה יצ"ו... אמרתי הנה באתי לזכות את הרבים שלא יהא כתרה של תורה מונחת בקרן זווית. זכות אבותי הקדושים היא סמכתני המה הרבנים האדירי" כמהר"ר יהודה לוי מינץ ובנו כמהר"ר אברהם אשר השאיר אחרינו ברכה בניו כשתלי זתים כמהר"ר יוסף וכמהר"ר משה זקני זצ"ל... נאם... משה בכמ"ר יצחק מנחם לוי מינץ זצ"ל

דף צו. א: אמר המדפיס משה מינץ יצ"ו
...האלוף הבקי בחדרי תורה כמהר"ר עבדיה ספורנו נר"ו בכמהר"ר ישראל זצ"ל... הגיה ההעתק בטרם ינתן אל הדפוס ולהשלימו בכמה גופי הלכות שנסתרו מעיני הסופר הראשון לפי רבות הימים ושנים שהיו ההעתקות הראשונות משושטשות... והוא ביושר עינו ורוב בקיאותו העמיד הספר הזה על מכוננו...

אמר הזיפרוני²... אפרין נמטייה למר אשר הגיה ההעתק. גם ברכות יעשה מורה העיר ממזרח צדק לשלחו אל הדפוס ואת אשר הזיל זהב מכיס להדפיסו... אשר נקבו בשמות... ותשלם כל המלאכה... יוס' י"ז תמוז השס"ב פרש' מה טובו אהליך יעקב משכנותך ישראל.

דף צו. ב: כאשר שמענו דברי אמת מזה הנעלה כמ"ר משה לוי מינץ יצ"ו. האיש אשר כמה יגיעות יגע וכמה הוצאות הוציא להביא פה הספר הנחמד הזה מרבינו הא"י גאון ז"ל להדפיסו. ויצא פרח הגהתו ויצץ ציץ להרים קרן סך הדמים לנייר ולרגל המלאכה אל בעל הדפוס. ויגמול שוקדים להוציא לאור שלמותו דבר דבור על אופניו כאשר היה באמנה את הגאון המחבר ז"ל כפי האפשר. והיה אם בא אל אש"ד נחלי בעלי סחורה או אנשים אחרים להדפיסו שנית ושחת ארצה קרנו וריחו. ומצינו בא לטהר ולזכות את הרבים יצא שכרו בהפסדו ונזקו ולהבל ותהו כלה טרחו ויגיעו כי לאשר לא עמל יתננו חלקו ולחם חקו.

כן ראינו חובה לעצמנו לישוב המיית רוחו ולעשות את בקשתו אשר בקש

1 למגין בני ישראל, לספירת העומר. — 2 ישראל הזיפרוני מגוואסטאלה.

ממנו לגזור בגזרת נח"ש שלא להדפיס ספר זה שום יהודי בעולם מכאן ולהבא עד סוף עשרה שנים. ועשינו לו כאשר עשינו לכמה מלכי רבנן ומצדיקי הרבים אחרים.

הן לזאת אנחנו חתומי מטה גוזרין בגזירת נח"ש ובסלוא דלא מבע דמא ובחרם חמור וגמור, שלא יוכל שום יהודי בעולם להדפיס ספר המקח והממכר מרבינו הא"י גאון ז"ל זה לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת בכל משך עשרה שנים רצופים המתחילים מהיום הזה ומשלימים כסדרן, וכן שלא יוכל ליקח מן הנדפסים לא מיד בעל הדפוס ולא משום אחד מבני ביתו יהיה מי שיהיה זולתי המגיע לחוקרים. ואשר ימדה את פינו, הלא כה דברנו כאשר תאכל בעצומיו חלכאים ישים דמים בביתו ודבצה בו כל האלה הכתובה בספר התורה. לא יאבה ה' סלוח לו. ושומע לנו ישכון בטח ושאנן, ובצל שדי יתלונן. ושלם שב לרבנן ולכל ישראל אמן. פה ויניציאה היום יום ב' י"ב ימים לירח תמוז השס"ב.

כותב זאת זכרון בספר עליון

ולפני ה' לרצון. יצחק גרשון

נאם בן ציון צרפתי

יודא סרוואל ברוך בכמ"ר שמואל זלה"ה

עזרא מפאנו איש מנשובה

יוסף סאמי"גה יהודה בכמ"ר משה מפאנו ז"ל

נדפס שנית עם פ"י זר זהב, וינה תק"ס.

שס"ג

5 ספר ערוגת הבשם בדקדוק למהר"ר שמואל ארקוולטי נר"ו... דרכי אותיות לשון הקדש... מסלות הנקדות... נתיבות הטעמים... ויגמול... במשקלי השירים... ותהי ראשית מלאכתו בחדש אלול שס"ב על יד זואן דגארה ובביתו בויניציאה.

דף קכא, א: ותהי ההשלמת הדפסתו פה ויניציאה בחדש כסלו שס"ג לפ"ק. דף קכ, א: למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם להזיק למי ששם נפשו ומאודו להועיל לרבים בחבור זה (אשר שמו נאה לו ערוגת הבשם בדקדוק) ולא חמל על צרור כספו להוציאו לאור בשלם שבפנים כפי יכולתו. נדרשנו לשואל כהוגן וגזרנו על כל אשר מעמנו הוא שלא ידפיסנו וגם לא יתן יד

הסכמת הרבנים

להטפל בהדפסתו בשום אופן בעד משך עשר שנים רצופות מתחילות מעתה.
אם לא ברצון המחבר או א' מבניו ר' אלחנן יעקב או ר' מנחם יוסף ארקוולטי
יצ"ו. והעובר על דברינו הנ"ל ישכנו נח"ש שאין לו לחש. והשומרם בלי ערמה
יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה' בידו יצלח. אכ"ר.
יום ג' י"א כסלו שס"ג לפ"ק

נאם בן ציון צרפתי	שואל כהוגן וחותם בסגנון
ליב סרוואל	ולפני ה' לרצון יצחק גרשון
עזרא מפאנו איש מגטובה	יוסף סאמיגה
ברוך בכמ"ר שמואל זלה"ה	נחמן חנין
יוסף פארדו	אברהם טובי
שמעון נ' חביב	
נדפס שנית, אמשטרדם ת"צ.	

שס"ה

6 ספר בית מועד חבור מחמשים דרושים... חברו... כמהר"ר מנחם רבא
זצוק"ל בכמה"ר משה רבא זלה"ה היה מתושבי פאדובא. הובא לדפוס על
ידי המשכיל בנו בכורו משואבי מימי תורתו אליה רבא ישר"ו. ותהי ראשית
מלאכתו ביום ו' י"ג חשון שס"ה... בויניציאה על יד זואן דגארה.
דף רלב, ב: כאשר שמענו דברי אמת מזה הנעלה המשכיל כמ"ר אליה רבא
יצ"ו בנו בכורו של הרב זצ"ל מחבר זה הספר הנקרא בית מועד, האיש אשר
כמה יגיעות יגע וכמה הוצאו' הוציא להדפיסו, ויוצא פרח הגהתו ויצץ ציץ
להרים קרן סך הדמים לגייר ולרגל המלאכה אל בעל הדפוס, ויגמול שוקדים
להוציא לאור שלמותו כאשר היה באמנה את הגאון אביו המחבר זצ"ל. והיה
אם בא אל אשד נחלי בעלי סחורה להדפיסו שנית ושחת ארצה קרנו וריוחו,
ומצינו בא לטהר ולזכות את הרבים יצא שכרו בהפסדו ונזקו כי לאשר לא
עמל יתננו חלקו ולחם חקו.

¹ רשימות משפחה של רבא נכתבו בחומש בולוניא רמ"ב. ר' מנחם נולד בפאדובה בראש-
חודש אדר שי"א ובנו אליהו בקארפי טו תמוז של"ב. עיין י' אדלר, Les Incunables
Heb. de la Bibliothèque Nationale, Paris 1962, pp. 9-11.

מקורות

כן ראינו חובה לעצמנו לעשות את בקשתו לגזור שלא ידפיס שום אחד ספר זה ומכאן ולהבא עד סוף עשרה שנים כאשר עשינו בספריהם לכמה מלכי רבנן ומצדיקי הרבים אחריו. הן לזאת אנחנו ח"מ גוזרין בגזירת נח"ש ובחרם חמור וגמור שלא יוכל שום יהודי בעולם להדפיס ספר ב"ת מוע"ד הנ"ל לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת בכל משך עשרה שנים רצופים המתחילים מהיום הזה ומשלימין כסדרן. בלי רשות בכתב ועדים מהמשכיל כמ"ר אליה רבא יצ"ו הנ"ל. וכן שלא יוכל ליקח מן הנדפסים לא מיד בעל הדפוס ולא משום אחד מבני ביתו או אחר בעדו יהיה מי שיהיה זולתי המגיע לחוקרים וההוגים. ואשר ימרה את פינו הלא כה דברנו כאש תאכל בעצומיו חלכאים ישים דמים בביתו ורבעה בו כל האלה הכתובה בספר התורה. ושומע לנו ישכון בטח ושאנן ובעל שדי יתלונן ושלם טב לרבנן ולכל ישראל אמן. פה ויניציאה היום יום ב' ב' ימים לירח ניסן השס"ה ל"א.

נאם בן ציון צרפתי	כותב זאת זכרון עליון
	ולפני ה' לרצון
	יצחק גרשון
יורא סרוואל	ברוך בכמ"ר שמואל זלה"ה
עזרא מפאנו איש מנשובה	יהודה בכמ"ר משה מפאנו ז"ל
יוסף סאמיג'ה	
ספר זה נדפס פעם אחת בלבד.	

שס"ו

7 סדר המעמדות מסודרות על ימי השבוע... כה"ר משה יצ"ו בכה"ר יוסף אריה זלה"ה מתושבי א"י... כה"ר מנחם יעקב יצ"ו בכה"ר אליעזר יהודה אשכנזי זלה"ה שהביאוהו אל הדפוס... בויניציאה בבית זואן דגארה שנת כי ב"ו ישמ"ח לבנו.
בסופו, דף קלו, ב:
הן היום הזה קרבו ובאו לפני תפארת הדרת מעלת הגאונים גר"ו מויניציאה

1 ליצירת אדם?

שני המפוארים, ה"ה הישיש כמ"ר משה אריה חזן ת"ת מק"ק ספרדיים יצ"ו והנעלה כמ"ר מנחם יעקב יצ"ו בכמ"ר אלעזר יוסף² זצ"ל, שניהם תושבי א"י תובב"א, והביאו בידם מגילת ספר, המעמדות עם הפירוש³ שהדפיסו עתה, ואמרו איך לא חסה עינם על מוצא הכסף שהוציאו ולהזיל הזהב מכיס' לצורך הדפוס יתר מהנהוג. וזה כדי להדפיסם באותיות גדולות ויפות ובטעמי הפסוקי' כלם כאחד. ובמיטב הנייר המצוי. והוגה ג"כ בעיון נמרץ. וכל זה עשו כדי שיצא הספר הלז מלובן ומזורז ולא יחסר כל בו עד המקום שידם מגעת, כי לזכות בו את הרבים נתכוונו. ולכן בקשו מאת מכ"ת יסכימו לעשות גדר וסייג לבל ידפיסו אותם אחרים ולבלתי תת רשות שיקנו אותם כל עדת בני ישראל מיד שום אדם בעולם בלי רשותם כי אם מהם, וזה כדי להרחיק מעליהם כל נזק ח"ו שיוכל לבא להם לסבות האלו. ואחרי ששמעו מכ"ת דבריהם אלו וראו היותם כנים ונכונים והאמת והצדק אהבו, וגם ראו הרשות נתונה להם מאת משפט שרי הקאטזירי"י יר"ה שהביאו להם, שיוכלו לנדות ולהחרים כל אשר יעבור תקנת' זאת ח"ו וב"מ⁴.

לכן הסכימו דעתם לגזור בגזירת הנח"ש, שלא יוכל שום בר ישראל להדפיס נוסח המעמדות האלו לא עם פירוש ולא בלתי פירוש במשך עשרה שני' הע"ל⁵ בלתי רשות השותפים הנ"ל, או עד שימכרו הם המעמדות האלו שהדפיסו. ועוד יובן בגזירת הנח"ש הנ"ל, שלא יוכל כל אשר בשם ישראל

1 בירושלים. בידי משפחה אריה היתה חזקת החזנות בק"ק תלמוד תורה. ר' יעקב נתן אריה, שנפטר בשנת תר"ד, היה "עובר לפני התיבה בק"ק ת"ת בירושלים". א"ל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ב, עמ' 106. בתעודה משנת תר"מ נזכר ח"ר משה אריה "העומד ומשרת בק"ק הנז"ל" (ירושלים, רבעון, שנה א, תש"ח, עמ' קפב). עתה נמצאנו למדים שדורות לפני כן היו בני משפחת אריה חזנים בקהל זה. אף הראשון מבני המשפחה בירושלים שהיה ידוע לנו, היה ר' יעקב אריה שבשנת תכ"ט עשה בשליחות ירושלים בחלב (מ' בניהו, פיוטים ותעודות על השבתאות בכתב-יד מפרס, ספונות, ספר ג"ד=ספר שזר, תש"כ, עמ' יב"ג). —
2 צ"ל יהודה. מבריסק, עלה לצפת והיה קונה ומוכר ספרים ונוסע לקהילות תורכיה. עיין J. Leveen, An Eye-Witness Account of the Expedition of the Florentines against Chios in 1599, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 12, 1948, pp. 542-554. א' יערי, מוכר ספרים בצפת במאה השש-עשרה, קרית ספר, כרך כה, תש"ט, עמ' 305-310. נכלל בספרו מחקרי ספר, ירושלים תשי"ח, עמ' 154-162. שניהם לא ידעו על ספר זה ועל ספרים אחרים שהוציא ר' מנחם יעקב אשכנזי. עיין על כך במחקר חכמי צפת מדפיסים, מגיהים ומוכרי ספרים בויניציאה (בכתב יד), ולהלן סי' 8. — 3 של ר' אברהם ב"ר יהודה ליב סרואל מחכמי ויניציאה. — 4 ובר מינן — 5 הבאות עלינו לטובה.

יכונה לקנות מהמעמדו' הללו מיד שום אדם הן יהודי או נכרי יהיה מי שיהי'. מלבד חמשים מעמדות שהדפס כמ"ר שאול בילגראדו זצ"ו נז' ברצון שני השותפים הנזכרים, שהגייר שלו הוא ניכר להיותו גדול מהגייר שלהם² שיוכל כמ"ר שאול הנ"ל לעשות מהם כטוב בעיניו. וזה בקשו כדי שאם המצא ימצא ביד איזה אדם יהיה מי שיהיה איזה סך מעמדות הן רב או מעט, שנדפסו בלתי ידיעת ורצון השותפים הנ"ל, שלא יוכלו למכור אותם בשום צד ואופן כלל. וכל מי שיעבור על גזירתם זאת ישכנו נח"ש שאין לו לחש לא יאבה ה' סלוח לו. וכל ישראל ישמעו ויראו. והשומע ישכון בטח ורענן ובצל שדי יתלונן והיה עליהו רענן אכ"ר. וזה יצא מאת הדרת מעלת תפארתם היו יום א' י"ז לחדש אדר שני שהוא כ' לחדש מרצו שנת חמשת אלפים שס"ו פה ויניציאה.

נאם בן ציון צרפתי נאם ליב סרוואל יצחק גרשון
יוסף סאמיגה הצעיר ברוך בכמ"ר שמואל ז"ל לה
היום יום ב' ג' ניסן השס"ו פרסמתי החרם הזה במצות האלופים הנ"ל בכל בתי כנסיות פה ק"ק ויניציאה.

נאם אליעזר לוי שמש הקק"י
מהדורה שנייה נדפסה בהוצאת ר' שאול בילגראדו, ויניציאה שע"ז, באותה מתכונת. ר' אברהם ב"ר יהודה ליב סרוואל הרחיב את פירושו¹ ולפיכך נדפס הפירוש באותיות רש"י ועירות ויש בה קנ דפים ובראשונה - קלו דפים. בילגראדו כותב שבמהדורתו תוקנו טעויות שנפלו בדפוסים הקודמים ויותר עז בביאור מלות זרות וכל דבר הקשה. ועוד נוסף עליהם מעתה דברים רבים חדשים מחדושים שונים". שתי המהדורות הוגהו בידי ר' יהודה אריה ממודינה.

8 ספר בדק הבית יסדו... כמוהר"ר יוסף בכמהר"ר אפרים קארו זצ"ל... אפריין נמשיי לכמ"ר מנחם יעקב בכמ"ר אליעזר יהודה אשכנזי זצ"ל

1 במהדורה השנייה שהדפס בשנת שע"ז הוא נקרא בשער "נבון ונעלה לשם ולתהלה זקן שקנה חכמה כהח"ר שאול גר"ו בן הח"ר יוסף בילגראדו זצ"ל". ובסוף הספר נזכר שהיה "מתושבי אודינה". הוא הגיה את ס' באר שבע לר' יששכר בער איילינבורג, ויניציאה שע"ד. ר' דבריו ב"התנצלות המגיה", דף קיח, ב. — 2 בודאי נזכר שמו בטפסים המיוחדים. לאמצאתי טופס ששמו של בילגראדו עליו. — 3 בהקדמה (דף ב"א) רומז לכך המחבר, בתוספת שבאותיות ועירות: "במהדורה בתרא דעבדית מה דלא הוה מקדמת דנא באותן שנדפסו כבר..."

אשר הדפיסו בכחו ואונו לזכות בו את הרבים... ויניציאה בבית זאניטו זאניטי
יום ו' כ"ב לחדש אדר הנהדר שנת שס"ו.

בסופו דף נע, אז: הסכמת הרבנים

בהיות אמת שבאלפנינו ח"מ החכם השלם כמהר"ר יצחק גרשון יצ"ו ושותפו
הנעלה כמר מנחם יעקב אשכנזי יצ"ו, ואמרו לנו שכמה יגיעות ותלאות
מצאתם, נוסף על כמה הוצאות גדולות שהוציאו ולא חסה עינם על מוצא
הכסף שהוציאו, כדי להוציא לאור בדפוס נאה וטובה עד מאד תעלומות
ספר יקר הערך לזכות בו את הרבים, נקרא בשמו ספר בודק הבית, חקרו
וגם תקנו החכם הכולל מופת הדור מרנא ורבנא כמהר"ר יוסף קארו זצ"ל.
ותשלם כל המלאכה מלאכת ה' בתכלית היופי והשלמות. ועתה כי יראו
לנפשם מדאגה מדבר פן יזרעו ואחר יאכל ויעשו מלאכתם לריק וכל
ההוצאות שהוציאו יעזבו' לאחר' חילם. בקשו ושאלו ממנו ח"מ להיות להם
מעיר לעזור להטיל חרם וחויא דרבנן כדי שלא יגיע להם שום נזק והפסד
משום אדם. וגם היה להם רשות משרי קטיוירי יר"ה. ולהיות שאלת' ובקשת'
ראויה להעשות.

ע"כ אנחנו ח"מ גוזרים בגזרת נדוי חרם שמתא ובגזרת כל האלות והקללות
הכתובות בספר התורה וכו' על כל בר ישראל אשר בשם ישראל יכונה איש
או אשה קטן או גדול יהיה מי שיהיה שלא יעלה על לבו להדפיס הספר הזה
או ליתן עזר וסיוע לשום אחד כדי להדפיסו לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת
במשך עשרה שנים הבע"ל אם לא ברשות ורצון מעלת השותפים הנ"ל.
ועוד יובן בגזרת נח"ש הנ"ל שלא יוכל שום בר ישראל לקנות מהספרים
הנ"ל מיד שום אדם יהודי או נצרי יהיה מי שיהיה תחת מין ערמה ומרמ'
ותחבולה שבעו' רק מיד הנעל' כמר מנחם יעקב אשכנזי יצ"ו הנ"ל כי כן
נתרצה מע' האלוף החכם השלם יצ"ו הנ"ל שכל הספרים הנ"ל יהיו נמכרים
ויוצאים מתחת יד כמר מנחם יעקב יצ"ו הנ"ל.

וכל מי שיעבור על גזרתינו זאת ישכנו נח"ש שאין לו לחש וראש פתנים
אכזר. לא יאבה ה' סלוח לו וכו'. והשומע ישכון בטח ושאנן כזית רענן ובצל
שדי יתלונן וכל אשר יעשה יצליח. גם ברכות יעטה מורה לעמו וצאן מרעיתו.
ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום אכ"ר.

נאם בן ציון צרפתי ונאם ליב סרוואל ברוך בכמ"ר שמואל היום יו' ה' י"ג ניסן הש"ס פרסמתי החרם הזה במצוה האלופים החתומים הנ"ל בכל בתי כנסיות פה ק"ק ויניציאה.

נאם אליעזר לוי שמש הק"ק

ספר זה נדפס בשנת שס"ה בשאלוניקי ושלישית בקראקא ש"ע?

9 ספר לחם משנה יסדו... כמהר"ר אברהם די בוטון... על ספר משנה תורה...

הוגה בעיון נמרץ על ידי החכם השלם כמהר"ר יצחק גרשון גר"ו > נדפס

פה ויניציאה בבית דניאל זאניטי שנת ונשוב"ה (שס"ד) <

דף ב.א: הקדמת החכם בן הרב המחבר גר"ו

אמר מאיר בן לא"א הרב המחבר... כמהר"ר אברהם זלה"ה בן... כמהר"ר

משה די בוטון ז"ל - - הספר המפואר הלו היה רובו כתוב בניירים בליים...

והדברים סתומים וחתומים ומטושטשים... לזאת היתה סבת העכוב ואחר עד

עתה להוציא ממסגר המבוכה את המלאכה ערוכה בכל מכל טעות לתקן

אשר עותו המעתיקולא יצאנו מידי חובה כדת וכהלכה... עתה במצות החכם

עדיף מגביא חוטר מגזע היחס... כמהר"ר יוסף די גובי"ש גר"ו... ושם לדרך

פעמיו... עיר ויניציאה להעלותו על מזבח הדפוס... אשרי... אשר יצאו

לקראתו להכין לו ולסעדו שרים רבים ונכבדים... והעלו עולות ונדבות על

מזבח הדפוס...

דף ג.א: הקדמת החכם כמהר"ר יוסף די גובי"ש

אמר ועירא דמן חברי"א יוסף בן לא"א הגביר נבון ונעלה כה"ר יהודה בן השר

וגביר כה"ר שמואל בן החכם הרופא המובהק כמהר"ר יוסף די גובי"ש זלה"ה.

יען וביען שלו הייתי בביתי... בעיר מולדתי עיר גדולה של חכמים ושל

סופרים מספרים כבוד אל כל היום בישיבה רבה בחבה רבה בין חכמים בין

מלכי קדם כל ימי גדלתי בין החכמים תמימים וישרי עוסקים בפקודי ה'

ישרים עיר ניקופ"ול. שמה ישבו כסאו למשפט מגאוני עול'. שם התחיל

לעשו ספרו בית יוסף ה"ה הרב המובהק מרנא ורבנ' מוהר"ר יוסף קארו

1 לפרט גדול, שכן בקולופון שבחלק ב נזכרה השנה שס"ו. - 2 בהקדמת המדפיס, שתובא להלן, נאמר שבהיותו בוויניציאה נתעורר להדפיס את הספר. בשנת שס"ה הדפיס ס' לחם אבירים לר' אברהם נ' עוזי המכונה בורגיל. ועיין בהקדמתו לספר זה.

זלה"ה ועתה בעלש' נצתה בלי יושבי...

אמרתי אני בלבי ויהי בלבי כאש בוערה כי אזכרה מקדם הימים הראשונים. זה לי עשרים שנה בהיותי בבית הגביר גבירי החכם המרומם מורי וחמי כמה"ר יהודה ן' בנבנשת זלה"ה הייתי בשכונ' הרב המחבר זלה"ה... והייתי בימי חרפי נכנס ויוצא תוך ביתו וחדרי משכיתו תוך היכלו כלו אומר כבוד, כבוד חכמים ינחלו. ועתה על משכבי בלילות זכרתי ימים מקדם שנות עולמי הימי הראשונים אשר היו טובים מאלה. כי המחבר זלה"ה היה עושה פירוש על הרב מורנו ורבינו משה בר מימון זלה"ה והמחבר זלה"ה נתבקש בישיבה של מעלה בחצי ימיו במעלה רמה... ירעתי כי הספר הלז היה כמוס וחתום באוצרותיו ונשכח כל השבע אשר היה בימיו.

ועתה כבואי את העיר רבתי עם רבתי בדעות העיר אשר המלך חפץ ביקרה השררה של ויניציאה יע"א. ראיתי בני עליה אחי ורעי כל אחד ואחד מוציאים לאור ספרי ספריהם על הדפוס. ולבשתי בגדי קנאה קנאת ה' צבאות קנאת סופרים תרבה חכמה רמה ונעלמה אמרתי למה נגרע מאחינו בני גאולתינו... אמרתי אעלה בתמר ושנסתי מתני וכתבתי אל מול פני המנורה הטהורה לכל עבר מאירה בן יכבד אב החכם המרומם כמה"ר מאיר בן המחבר זלה"ה הפעמים שלש. גם הוא יהיה מעיר לעזור להוציא לאור תעלומות חכמה כפלים לתושיה. יעשה חפוש מחפוש וחפוש מנרות ונרות מנר כי נר מצוה ותורה תלויה בצוארו... ועשה הגהה על הספר... ועשיתי השתדלות נמרץ בכחי ואוני בטרחי ועמלי עד אשר בא הספר הלז פה.

ועתה בראותי אשר ראו עיני זיוו והדרו אתן לאלי יומי ולילי שיר מהללי ואוחילה לאל אחלה פניו כחסד אשר עשה עמדי לדפוס זה הספר הנותן אמרי שפר. ה' יגמור בעדי. גם אני לא אחשך פי להללו לעשות עמי אות לטובה. אזכה להדפיס ספרי אשר אתי אשר טפחתי ורביתי. זה חלקי מכל עמלי. ה'

1 בראשית שנת שני"ו (1595) נפלה בידי וואלאכיה. בית הכנסת והספריות שבעיר נחרבו בימי המצור בספטמבר 1598. ר' דברי ר' יצחק בן משה ביג'ה בהקדמה לספרו בית נאמן, ויניציאה שפ"א. הוא מתרעם שלא נמצא בקהילה ספר לעיון. בית הכנסת, בית המדרש והקדש לעניים נבנו סמוך אחרי שנת ש"ס. דרושו של ר' יצחק ביג'ה לכבוד מאורע זה נכלל בספרו וחזר ונדפס בשם "כתר תורה" בס' "לאוהבי לשון עבר", פאריס שפ"ח. — 2 נולד בשנת ש"ה בערך. אביו ר' משה די בוטון, מתומכיו של ר' משה אלמושנינו, נפטר בשנת ש"ט. מאמץ כת, ויניציאה שפ"ח, דרוש י. — 3 ר' הע' 2 בעמ' הקודם.

אור לי. אף כי נע ונד הייתי שבח והודאה לאל כל ימי עסקתי בתורה כאשר יעידון יגידון אחי וריעי שומעי ורואי... הרב המחבר נתבקש בישיבה של מעלה והזמן בגד בו ולא הספיק לעשות הגהה על ספרו ולא עשה לו שם כשם הגדולים... ואני קראתי שמו לחם משנה... מי האיש החפץ חיים ישים צרור כספו בידו לקנות זה הספר הנותן אמרי שפר. זכרו את הברית אשר כרת אברהם והאלהי יהיה בעזרכי ויגן בעדכם מגן אברהם. הפעם הזאת אודה את ה' אשר העיר רוח חכמי רבני גאוני שרי צבאות ישר' העיר הלז, וגם העיר לב רודפי צדק מחזיק כל בדק. ישלם ה' פעלם ושכרם יהיה כפול מאת ה' מן השמי', כי מהונם ומאוד' חזקו ואמצו ידי נחלשי' להוציא מן הכח אל הפועל רוב דמי ההדפסה. גם עוד העיר לב נכבדי שוחרי שרי צבאות ישראל סוחרי הארץ הלז אשר סייעו בהלואת חן וחסד הלואת מעו', דבר תורה מעות קונות, במעלות רמות האנשים הנגשים אל ה' אשר לא נקבו בשמות תן להם כפעלם...

כה דברי האי נשבר ונדכה, מתאבק בעפר רגלי החכמים, החושק וכוסף לראות לנוד מרבץ

הצעיר יוסף די נובי"ש

בסוף חלק א, דף קסג ע"ב, שיר מר' משה טרפון בשבח הספר: אלה דברי פי חכם חן (דוידזון, אוצר השירה והפיוט, א, סי' 4280) ואחריו שיר לעורר את הקונים, מתלמיד המחבר. שמו לא הוזכר אבל האכרוסטיקון הוא עזריה לחאים: עורו צמאי בין (שם ע, סי' 251). והרי הקטעים לענין מכירת הספר: אם / יתנו כל הון / באהבתו / יקנו יקר ספרו...

מה תשקלו כסף בלי לחם / הון רב והמה מהבל יחד

חושו בזהב לקטו לחם / משנה שני העומד לאחד

חלק שני דף ב.א: הקדמת כמה"ר יוסף די נובי"ש

- - - בהתאסף ראשי עם, עם אלהי אברה', גאוני חכמי סוחרי שרי צבאו' ישר' גדיבי עמים... נדרו ושלמו... לחזק ידיים רפות בין בגופם בין בממונם בכחם ואונם... עוד יוסיפו מוספין כהלכתן לשמור ולעשו' תרומה הפרשה מממונם נדבה בחיבה רבה להדפיס תורה ולעשות ספרים עד אין קץ אמן. - - - אנשי לבב, אמת שלום ומשפט שפטו בשעריכם. בין דם לדם בין דין

לדין, אמת קנו וישלש אדם שנותיו במקרא במשנה ובגמרא, אל ימוש ספר התור' הזה מפיכם ויהגו בו יומם ולילה...

אנחנו צעירי הצאן המגיהים הספר הלז בראותינו כי רבו כמו רבו האנשי השלמי אשר מפני חמת המציק והמון שרדות הזמן ותלאותיו לא יוכלו להעמיק שכלם הזך ונקי רחב כפתחו של אולם במצולות מים אדירים מי הגמרא אשר מני ים רחבו גדותיו, להעלות מן הגמרא לימוד התורה ואופן שמירת מצותיה, אך המה יבחרו להם הספר הזה כי מציונו תצא תורה, תורה וגדולה במקום אחד, גמרא וסברא ופסק דין וכלל, כמעט כל מה שבא בדבריהם בענין מצות התורה ודינים בדרך קצרה ובלשון זך, באופן שכל הקורא בו ילך ולא יגע ירוץ ולא יכשל. הן כל אלה יעידון יגידון דבר גבורות מעלתו וכן ערכו אצל אנשי מדע. זאת חשבתי למשפט להעלותו על הדפוס להמציא הכנה יתירה אל הדורשים ממנו מדע והשכל, ומעתה לא ילאו האנשים בכובד משאו במוצאו ובמובאו ויהיה עמהם תמיד ויקראו בו יומם ולילה. מצורף כי בזה מועיל לרבים אשר קצר קצרה ידם ולא תשיג לקנות החבור הגדול מהרמב"ם ז"ל עם כל הפירושי מהגאונים אשר חרשו אחריו ברכה, יקנו להם לחם משנה ילקטו יום יום אוכל לנפשם, כי בזה הספר ימצאו הכל כשלחן ערוך דעות וסברות ראשונים ואחרונים בלי יגיעה.

לכן חשתי ולא התמהמהתי להוציא אל הפועל מחשבתי זאת והשתדלתי בכל כחי להגיעו אל התכלית המכוון באופן היותר שלם שיהיה באפשרות. ודרשתי וחקרתי מתוך ספרים רבים ועל פי רובם נשענתי במשענת חברת רוב חכמה ורוב מנין עם רב העיון והשגחה פרטית כיד ה' הטובה עלינו, שמנו העקוב למישור והחסרים על מלאה. עד הנה יגענו ומצאנו בהסכמת העזר העליון. ועתה אחלה פני כל יודעי דעת ומביני מדע ישגיח בעין חמלתו לראות הספר הזה אם המצא תמצא בו איזה שגיאה ידינו לכף זכות מכמה טעמי. ראשונה כי שגיאות מי יבין, זאת ועוד אחרת אוגרת סוגרת ומסוגרת, כי הספר הזה הורק מכלי אל כלי ובגולה הלך נע ונד מיד ליד ומהעתק להעתק ונפלו בו טעויות גדולות עד מאד כי רבו מספר, ואם באולי ימצא טעות האלהים יודע כי לא פשעינו ולא חטאתינו ולא עלינו תלונות בני ישר' כי אם על מקרה הזמן בלתי נאמן כי הלך בגולה, וגם נוסף להיות המלאכה רבה אי אפשר בלי

שום טעות ובפרט יום הכנסת כלה בחפזה רבה כי הלכתא רבתי בשבת ומוסיפין מחול על הקדש...¹

...החלק הראשון רוב העולם בקיאים בו להיותו דינים הנהוגות לנו בכל עמנו בין דם לדם בין דין לדין. חובת גברא כל אחד ואחד יורה יורה ידין ידין. אבל זה החלק השני הוא הלכתא למשיח' וכל העם מקצה מן הקצה אל הקצה. לכן אחינו אנשי לבב בבקשה מכם אתם גם אתם תרי"מו תרו"מה להקים ולקיים ספר משנה התורה הזה...²

דף ד.א: בהיות אמת שבא לפנינו החכם השלם הנעלה כמוהר"ר יוסף בן הגביר נבון נשא נעלה כמהר"ר יהודה די נוב"ש זצ"ל ואמר לנו: אתם רבותי ואלופי, כבר ידעתם שהבאתי פה העיר הגדולה ויניציאה ספר לחם משנה. פירוש על ספר מורנו ורבינו הרב הגדול רבינו משה בר מימון זצ"ל שעשה המחבר המאור הגדול סיני ועוקר הרים ריש מתיבתא כמהר"ר אברהם די בוטון זלה"ה. ואני הצעיר יוסף יצ"ו הבאתי פה להדפיסו בס"ד. וימן ד' אלי בארץ הזאת שרים רבים ונכבדים אשר מאצילי בני ישראל המדי. שנתנו אל לבם לעזור בידי להיו' מעיר לעזור: להוצי' לאור משפטינו קדוש. עליה' תבוא ברכה ויאמץ כחם להחל ולגמור מראש ועד סוף אמן. לכן. על כל הכתוב, שאול שאל החכם הנזכר ממנו לצאת לעזרתו לעזרת יי בגבורים. לגדר גדרים במצודות נח"ש לבל יערב לב איש או אשה קטן או גדול להזיק לו בהדפסת ספר הלז לשוב להדפיסו עד עשר שנים אם לא ברשותו או ברשות שלוחו כמותו, ולא ליעץ ולא להתפשר עם שום אדם יהיה מי שיהיה שידפיס בערמה ותחבולה לקנותם אחר כך ממנו.

ואנחנו חתומי מטה בראותינו, וגם שמענו מפי מגידי אמת, כי הרב המחבר ז"ל עסק בתורה כל ימיו ויגע ומצא חן ושכל טוב על כל דבר חכמת אדם, אשרי אדם מצא חכמה דעה בינה והשכל, זן ופרנס וכלכל כפי משא' ידו, וגם השאיר אחריו ברכה ערוכה בכל ושמור' יתומים ובנים קטנים, כלם תלמידי חכמים עוסקים בתורה יומם ולילה ה' עליהם יחיו. וגם ראינו ונתון

¹ המדפיסים הנוכרים הדפיסו הספרים בדרך כלל ביום השבת. ר' א' יערי, תלונות מגיהים על הדפסה בשבת על-ידי גויים, מחקרי ספר, עמ' 170-178. הקדמה זו לא הביאה יערי. ור' גם להלן, עמ' 292. — ² כלומר החלק השני הזה. — ³ בהלואת חן וחסד, שצריך היה להחזירה להם.

אל לבנו, שהחכם הר"ר יוסף הנזכר שם נפשו בכפו מדי עוברו ארחות ימים, סכנת דרכים בין בים בין ביבשה, ועתה נפשו יבשה אין כל בלתי לה' אלהינו עזרנו ומגיננו. בא מארץ צבי עיר גדולה של חכמים וסופרים שאלונו יקיי"ע"א להוציא לאור משפט הדפסת הספר הנותן אמרי שפר הלז, מדאגה מדבר פן יזרע ואחר יאכל ולאשר לא עמל בו יתגנו חלקו ולחם חקו ולחם היתומים ישרים ותמימים, ובשצף קצף יוסיף המדפי' או זולתו יותר על הנדפסי' ברשו' החכם הנו'.

לכן קמנו ונתעורר ואת היות' החרמנו, וגורנו בגזרת נח"ש ובסלוא דלא מבע דמא, שלא יוכל שום אדם ונברא בעולם בשום ערמה ומרמה שבעולם להדפיס מהם לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת עד משך זמן עשרה שנים רצופי' הבאים עלינו לשלום, וכן שלא יוכל ליקח מן הנדפסים לא מיד בעל הדפוס ולא משום אחד מבני ביתו בין איש או אשה או פועל או גוי אחר זולת המגיע לחוקרים. ואם חס ושלום יעשה הדבר הרע הזה או המצא ימצא איש עובר הסכמתנו לעבור את פי ה', הלא כה דברו כאש וכפטיש יפוצץ, ויצא ח"ו זאת האלה, פיהו מלא אל היורד לאומנות חברו, קרא אחרי מלא וכלתו את עציו ואת אבניו ונפש בניו עד השמידו ועד האבידו זכרו מן הארץ. ארור הוא ביום וארור הוא בלילה, ארור הוא בשכבו, ארור הוא בקומו. לא יאבה ה' סלוח לו. ואנו עבדיו וצאן ידיו אחרי ה' אלהינו נלך לשמור לעשות ולשית עצות בנפשנו לעשות רצונו בלבב שלם, כי נכון הדבר מעם האלהים לברך את עמו בשלום ודבר אלהינו יקום לעולם.

בן ציון צרפתי

ליב סרוואל

יצחק גרשון
הספר נדפס שנית כנספח למשנה תורה, אמשטרדם תס"ג-תע"ד ומכאן ואילך נדפס עם רוב הדפוסים של משנה תורה, מימין כסף משנה ומשמאל לחם משנה.

שס"ח

10 שאלות ותשובות מהרב המוסמך כמוהר"ר משה גלאנטי נר"ו ריש מתיבתא וריש מתא בצפת... נדפס... פה ויניציאה על יד זואן דגארה שנת השס"ח ליצירה.

בסוף הספר מפתח ולאחריו, דף ה'ב:

בהיות אמת שבא לפנינו החכם השלם כמוה"ר ידידיה גאלאנטי נר"ו בן הרב המוסמך כמוהר"ר משה גאלאנטי נר"ו ואמר לנו שרוצה להדפיס ספר אחד משאלות תשובות של הרב אביו ושיטות הר"ן על שבועות ושיטת הריטב"א על מציעא ושיטותיו על כמה מסכתות אחרות, אשר על כן שאל שאל החכם הנזכר מעמנו ומאתנו לצאת לעזרתו בגבורים, לגדוד גדרים במצודת נח"ש לבל יערב איש או אשה קטן או גדול להזיק לו בהדפסת ספריו לשוב להדפיסם עד עשר שנים, אם לא ברשותו או ברשות שלוחו כמותו ולא ליעץ ולא להתפשר עם שום אדם יהיה מי שיהיה שידפיסם בערמה ותחבולה לקנותם אחר כך ממנו.

ואנחנו ח"מ בראותנו שאלתו הגונה ובקשתו שלמה נעתרנו לבקשתו וגורנו בגזרת נח"ש ובסלוא דלא מבע דמא, שלא יוכל שום נברא בשום ערמה ומרמה שבעולם להדפיס מהם לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת עד משך זמן עשרה שנים רצופים הבאים עלינו לשלום. וכן שלא יוכלו ליקח מהנדפסים לא מיד בעל הדפוס ולא משום אחד מבני ביתו בין איש או אשה או פועל או גוי אחר זולתי המגיע לחוקרים. ואם ח"ו יעשה הדבר הרע הזה, או המצא ימצא איש עובר הסכמתנו זאת לעבור את פ' ה', הלא כה דברינו כאש, ארור משיג גבול רעהו וכפטיש יפוצץ ויצא ח"ו זאת האלה פיהו מלא אל היורד לאומנות חברו קרא אחריו מלא, וכלתו את עציו ואת אבניו ונפש בניו עד השמדו ועד האבדו זכרו מני ארץ, ארור הוא ביום ארור הוא בלילה, ארור הוא בשכבו ארור הוא בקומו, לא יאבה ה' סלוח לו ואנחנו עבדיו וצאן ידיו אחרי ה' אלקינו נלך לשמור לעשות ולשית עצות בנפשנו לעשות רצונו בלבב שלם, כי נכון הדבר מעם האלקים לברך את עמו בשלום ודבר אלקינו יקום לעולם.

פה ויניציאה ביום ג' ט"ו באב השס"ח ליצירה.

נבלי חתימות

ס' חדושי גלאנטי, השיטות בלא התשובות, נדפס וילהרמשדורף תע"ו.
חלק התשובות נדפס ירושלים תש"כ.

11 ספר תולדות יעקב... הדרושים... לשבתו' ולמועדו' ולימים ושנים... חברים... כמהר"ר יעקב די אלבה נר"ו... נדפס בויניציאה בבית יואני די גארה שנת שס"ט לפ"ק.

דף ב, א: הקדמה... למי כל... יסורין בזמננו זה כמוני היום אשר כל יקר ראתה עיני בבני חיי ומזוני כמפורסם לכל בקושטנטינה רבתי. ועוד מעט ההפך עלי בלהות ותהפוכות הזמן... כי נהייתי נחלתי ונדכתי בגוף וממון ובנים, ובחמלת ה' צנוף צנפני טלטלני לפלורניציא"ה... קבלוני בסבר פנים יפות, נתאכסנתי אצלם ימים או עשור. ומדי דברם עמי בחרוני ושימוני למרביץ תורה ביניהם ולדרוש בכל יום בישיבת ת"ת אשר שם... נעשית תולדה ובריה חדשה. כי זה כמו ו' שני' אשר שבח לאל זיווגנו עלה יפה ברכות התורה... אמרתי גמרתי להדפיס הדרושי' אשר דרשתי בישיבת הת"ת של פלורניציא"ה לזכות בהם את הרבים... פי המדבר בפומא וליבא

יעקב די אלבה

בסופו דף קטז, ב:

בהיות אמת שבא לפנינו החכם השלם כמוהר"ר יעקב די אלבא ואמר לנו שרוצה להדפיס ספר א' מחדושי אשר חדש בק"ק פיורינצה השר' ע"כ שאול שאל החכם הנז' מעמנו ומאתנו לצאת לעזרתו בגבורים לגדור גדרים במצודת נח"ש. ואנחנו ח"מ בראותינו שאלתו הגונה ובקשתו שלמה, נעתרנו לבקשתו וגזרנו בגזרת נח"ש שלא יוכל שום אדם או שם נברא בשום ערמה ומרמה שבעולם להדפיס מהם, לא בעיר הזאת ולא בעיר אחרת עד משך עשר שנים רצופים הבאים עלינו לשלום, וכן שלא יוכל ליקח מהנדפסים לא מיד בעל הדפוס ולא משום פועל או יהודי או עכו"ם אחר זולתי המגיע לחוקרים. ואם ח"ו יעשה הדבר הרע הזה, או המצא ימצא איש עובר הסכמתנו לעבור את פי ה', הלא כה דברינו כאש, ארור מסיג גבול רעהו וכלתו את עציו ואת אבניו, ארור הוא ביו' ארור הוא בלילה, ארור הוא בשכבו. לא יאבה ה' סלוח לו ואנחנו עבדיו וצאן ידיו אחרי ה' אלהינו נלך לשמור לעשות ודבר אלהינו יקום לעולם לברך את עמו בשלום.

1 כנראה הגיע בשנת שס"ג. ר' להלן. - 2 צ"ל אשר.

מקורות

פה ויניציאה כ"ד לחדש אלול השס"ח.

ן' ציון צרפתי ליב סרוואל יצחק גרשון יוסף סאמיג'ה
יוסף פארדו נחמן חנין אבשלום אלמושנינו שמעון חביב
נדפס שנית לבוב תרנ"ג.

שפ"א

12 ספר לבוש הבוץ וארגמן טור אבן העזר... שחבר הגאון מוהר"ר מרדכי
נקרא יפה זצ"ל... בויניציאה שנת שפ לפק במצות... פייטרו ולורינצו
בראגאדיני בבית יואני קאיון.

בסופו דף פז, א: ותשלם המלאכה בערב שבת פרשת והנה מלאכי אלהים
עולים שנת שפ"א לפ"ק.

בסוף המפתחות, דף פז, ב:

אחרי ראינו כי הקציני אנשי שם אשר הדפיסו בהוצאה רבה הספר הלז
לזכות את הרבים לא חמלו על ההוצאה לעשותו יפה תאר ויפה מראה כנגלה
לעין הרואה, ולא ישר בעיני האלהי כי יבא זולתם להזיק להם בהדפסה
אחרת. לכן אנחנו ח"מ גוזרים בגזרת נח"ש הנושך על כל בר ישראל שלא
ירד לגבולם ולא ידפיס הספר הזה לא כדמותו ולא כצלמו בזמן עשרה
שנים רצופות שלימות הבאו. והשומע ישכן בטח ושאנן ובא לעיון גואל אמן.

יצחק גרשון	שמחה לוצאטו	אברהם לומברוז
משה כהן פורט	משה מררי	שמואל מסעוד
יהודה אריה ממורינא	נחמיה סראול	ליב לוניגו

הספר חזר ונדפס בפראג שפ"ג-שפ"ד.

שפ"ג

13 קאנטו השירים אשר לשלמה. מזמורים ושירות ותשבחות אשר הביא בחכמת
הנגון והמוסיק"ה לשלשה ד' ה' ו' ז' ח' קולות כמ"ר שלמה מהאדומים יצ"ו
מרדי ק"ק מאנטובה... פה ויניציאה שפ"ג במצות השרים פייטרו ולורינצו
בראגאדיני בבית יואני קאליאנוני.

1 פרשת ויצא, ט כסלו.

דף ו, ב: נדרשנו לאשר שאל מאתנו כהוגן וכשור' המעולה כמ"ה שלמה מהאדומים יצ"ו איש מנטובה, אשר כמה יגיעו יגע והיה אדם הראשון להדפיס מוסיקה עברית והוציא הוצא' בלתי מסודר', ואינו מן הראוי יקום איש להזיקו להדפיס כאלה או לקנות מהם מיד אחר. לכן אחרי ראינו הרשות על ככה מאת מעלת שרי הקטאוי"ר יר"ה, אנחנו ח"מ גוזרי' בגזרת עירין ומימר קדישין בנח"ש הנושך על כל בר ישראל אנה שיהיה, שלא ידפיס בשום אופן לא כלם ולא קצת' מהדברי' אשר בחבור זה במוסיקה הזאת שלא ברשו' המחבר הנ"ל או יורשיו בזמן ט"ו שנים מהיום. ולא יוכל בגזרה זו גם כן שום יהודי לקנות מחבורים אלה מיד שום אדם או מבני עמנו או אחרים שלא ברשות המחבר הנ"ל שיעשה בהם איזה רושם לסימן שנתרצה שימכרו ע"י אחר. וכל ישראל ישמעו ויראו מלהלכך ברשת האלה והקללה הזאת. והשומע ישכן בטח ושאנן ובצל שדי יתלונן בברכ' אמן.

ויניציא' חשון שפ"ג.

יצחק גרשון

משה כהן פורט

יהודה אריה ממודינא

שמחה לוצאטו

ספר זה יצא בשמונה חלקים, שרק הראשון בהם היה ידוע. בכל חלק נדפסו ששה הדפים הראשונים שבחלק הראשון ובכללם הסכמת הרבנים. טופס שלם יחיד בעולם נמצא בספרייה הלאומית בפאריס, Dep. de la Musique, Rés. Vmc. 4 (1), ר' תיאורו של ישראל אדלר, Les Incunables hébraïques de la Bibliothèque Nationale, Paris-Jerusalem, 1962, pp. 47-49. ועיין ש' סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, חלק ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' 490-493. מהדורה שנייה של החלק הראשון נדפסה בפאריס תרל"ז; צילום דפוס ויניציאה יצא לאור בפרנקפורט דמיין תרפ"ה. הסכמה זו חזרה ונדפסה בס' זקני יהודה לר' יהודה אריה ממודינה, מהדורת ש' סימונסון, ירושלים תשט"ז, עמ' כ-כא.

שפ"ה

14 ספר הישר והוא ספר כולל כמה ספורים ומדרשי רז"ל על חמשי חומשי תורה וקצת ספר יהושע ושופטים בלשון צח וערב מושך לבות בני האדם להכיר נפלאות ה' וחסדיו פה ויניציאה הבירה בבית יואני קאליוני שנת השפ"ה.

דף ב, א: הקדמת המדפיס

אמר הצעיר תולעת ולא איש יוסף בן לאדו' אבי הנבון המעול' בישראל גדול שמואל הקטן זלה"ה. אם האלהים בשמי השמי' העליונים רוכב בערבות ביה שמו גדול ה' ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר... בספר כתונת יוסף אשר לי עוד לאלוה מילין באלו הכתובים דבר דבור על אפניו ושם הארכתני בהם... כבר ידענו מחכמת הגורלות הנקראת בערבי כ'אט אזנאטי'. וכן ראיתי אני הצעיר חבור להראב"ע ז"ל על זה, גם ראיתי כי כמה פעמים כי אם ירצה הנשאל לדעת מחשבת שאלת השואל ומה יהיה משפט שאלתו לטוב או למוטב, בלי שהשואל יאמר לנשאל שאלתו, הנה הנשאל יתן הקולמוס צבועה בדיו לשואל ואז יפרד השואל מעם הנשאל למקום אחד ושם ידבר שאלתו על הקולמוס והדיו, בענין שהנשאל לא ישמע שום דבר כלל. ויש סגולה נפלאה בחכמה ההיא, כי מיד יטיל הנשאל הגורל י"ו שורות של נקודות נקודות ומשם יוציא ד' צורות של נקודות ומהם יוציא עד תשלום ט"ו שורות. סוף דבר כי מיד יודיענו הנשאל מה היתה שאלתו ומה משפטה כמ"ש, רק כי יצטרך להוציא השואל ראשון' מפיו הדברים לאויר העולם, כי מיד מתרשם באויר ויהיה נודע על פי גורל החכמה ההיא - - - נג, א ואני הצעיר כבן י"ג שנה הייתי כששמעתי ממרי ורבי החכם השלם כמוהר"ר ישעיה בקי"ש זלה"ה, שהיה מפרש המאמר הזה בשם רבו החכ' השלם כמוהר"ר

1 לא נדפס. דרשות על פסוקי המקרא ודרשות שדרש בקהל. ר' דבריו להלן. הוא מזכיר גם בהערותיו לספר בדפים קכב, א; קמה, א. — 2 הנח (הפל) גורל, אזנאטי, שם שבט בירברי גדול שישב בלב האטלאס (מפי ד"ר יששכר בן-עמי). — 3 בסוף ההקדמה, דף ד, ב נמצאת הערה זאת: "גם נסיתיו, טעות הוא וצ"ל גם ראיתי". והדברים הפוכים. כנראה שתחילה כתב ניסיתיו וחשש שמא ייחשד במעשה כשפים ותיקן זאת ואח"כ חזר ותיקן בדפוס. — 4 מקובל מפאס, תלמידו של ר' יהודה עוזיאל. עיין ר' יוסף נ' נאיים, מלכי רבנן, ירושלים תרצ"א, דף עט, ב.

יצחק אבזאמילי זלה"ה כי מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. אמנ' אינני זכור כל הדברים על בורין אות באות מלה במלה - - - נדאז אמר הצעיר עדי בשמים וסהדי במרומים אל אלהי' ה' אל אלהים הוא יודע וישראל הוא ידע כמה יגיעות יגעתני כמה טרחתי עד הוציאי לאור תעלומת הספר הזה. כי מיום גלותי מעל אדמתי עיר ואם בישראל עיר גדולה של חכמים ושל סופרים העיר המהוללה פא"ס יע"א וטלטלני השם בעונותי הרבים טלטלה גבר מדחי אל דחי, ענה בדרך כחי ברזל באה נפשי עד עת בואי למחוז איטאליא לעיר ליורנה יע"ה אשר היא תחת ממשלת אדוננו איל סיריניסימו גראן דוקי² רוז פירדינאנדו די מידיצי הב' יר"ה ותמ"א³. וכל היום וכל הלילה תמיד לא אחשה, זכור אזכור ותשוה עלי נפשי ותידד שנתי מעיני בהעלותי על לבבי כמה וכמה השתדל השתדלות נמרץ א"א ועטרת ראשי זלה"ה בגופו בממונו והונו להעתיק הספר הזה כמשפטו כל הימים. לאהוב התורה ולומדי' ולבזבז ממון וחיל קרן וחומש לקנות ולהעתיק לי לעצמי ספרי' אין קץ. לדעת חכמ' ומוסר להבין אמרי בינה, כאשר יעידון יגידון כל שער עמי. זכרהו אלהי לטובה למנוחה לכבוד ולתפארת עם הצדיקים אשר בגן עדן אכ"ר. כי שלי שלו היא ובפרט מן הפרט בהעתקת הספר הזה קודש הלולים הוא לה', כי מעולם לא נרא' ולא נמצא רק אחד שהעתיק החכם השלם הסופ' האלהי כמה"ר יעקב בן עטייה זלה"ה העתיקו מספר כתיבת יד ישן נושן אותיותיו מטושטשו', ולולי בקיאות הרב הנז' זלה"ה לא היה אפשר לזולתו להבין האותיות ההם ולהעתיקן מרוב הזמן והטשטוש. ואדוני אבי זלה"ה מצא חן בעיניו להשאלנו אליו כדי לתת להעתיקו גם הוא ע"י סופ' אחר.

ובשנ' גע"ש לפ"ק בעונותי הרבים יצאתי ממחיצתי ממולדתי ומבית אבי מפני זלעפות רעב דבר וחרב. מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימת דבר ורעב מפני המלחמו' והקטטות שהיו בין בני המלך הזקן מלך מרואיקוש שמת,

1 ר' יצחק אבזאמילי זה לא ידוע. זמן רב אחריו חי במצרים מקובל בשם זה, ואולי היה מצאצאיו. מ' בניהו, תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 345. — Serenissimo 2, מעלת הדוכס הגדול. — 3 ותגשא מלכותו אמן. — 4 אחמד אל ד'הבי מת בשנת 1603 וממלכתו בחלקה בין שני בניו. מוחמד אל שיק שלט בפאס ובמערב הפנימי וזיידאן במראכיש ובמערב החיצון. בשנת שצ"א נלחמו זיידאן ועבדאלה בנו של מוחמד. עבדאלה ניצח והאשים את היהודים שהיו עם זיידאן. על הצרות הצרורות שעברו אז על היהודים נשתמרו עדויות

כי כל אחד מתנש' לאמר אני אמלוך ואכלו את ישראל בכל פה עד כי נשארו מעט מהרב' מעשר מן המעשר, וכמה משפחו' כמה בתי אבות נכחדו ונאבדו והיו כלא היו. כמה וכמה ספרים מינים ממינים שונים חדשים גם ישנים מהם מדפוס מהם מכתובת יד חדשים מקרוב באו רובא דרובא נשרפו נקרעו ונגנזו תחת המפולת ויהיו שם עם בעליה' עד היו' הזה. אוי לעינים שכך ראו. על טוב ועל רע יהי שם ה' מבורך. ומידאתי פן יהי' הספ' הזה גם הוא כאח' מהם כל יום ויום הייתי משתדל בכל עוז ותעצומי לשלוח כתבי' ליחידי סגולה בעיר ארגיל יע"ה ולעיר טישואן יע"ה ולעיר פאס יע"ה אל היחידיים שנשארו. מתנפל ומתחנן לפניה' לדרוש ולחקור איה מקום כבור הספר הזה. ויבוקש וימצא כי היה טמון גנוז ביד איש מיחידי הקהל הנבון המעולה הכ"ר משה חסן נר"ו. ואפריין נמטיא כי בהרגישו טוב כונתי, כי להדפיסו ולחלקו בכל גלילות ישראל, לא אחר האיש לשלחו, כי רצה לקחת חלקו במצוה זאת, וישלחנו אלי מנחה שלוחה. ישא ברכ' מאת ה' ותהי משכורתו שלימ' אכי"ר.

ועם היות כי אני הצעי' בעניי הכינותי ס' כתונת יוסף בב' חלקי' הא' פי' קצת מקומי מהפרשיות שפירשתי אני הצעיר ב"ה כיד ה' הטובה עלי. והב' נ' דרושים שדרשתי בקהל רב, ועוד יש קונטרסים אחרון והוא פי' קצת פסוקי ומרז"ל שבאו אנב גרדא לידי ופירשתיים לפע"ד. והנני היום במהדורא בתר' כדי להביאו אל הדפוס אם יגזור הש"י בחי"י. אבל עכ"ז אמרתי אני אל לבי איך תולעי' ולא איש קא צווח קר' עת נד, בז לעשות לה' הפרו תורתך, כי הנה הדפסת ספר הישר הזה נוגע לכבוד והדר ה' כי בו יתישרו לבות בני אדם להתדבק בו ית' יען ממנו יבינו נפלאות השם וטובותיו עם אבותינו מימי קדם ואיך בחר בנו מכל האומות, וכמו שתראה בארוכה בהקדמתו כי הרבה לספר שלשה עשר תועליות שיש מזה הספר המביאים אל האדם לבטוח בו ית' ולהדבק בו עיין שם. גם אני הצעיר מצאתי ממנו תועלת אח' והוא כי כמה וכמה דברים שבאו בחמשה חומשי תורה קשי ההבנ' והמפ' ז"ל נלאו למצוא דרך סלול' לישב הקושי ההוא, ולפי דברי הספר הזה הוא מובן על נכון יען

מפורטות מידיו של ר' שאול סירירו, שעתידות להתפרסם בס' דברי הימים של פאס. ועיין ח"ו הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, חלק ב', ירושלים תשכ"ה, עמ' 216-219.

סיפר והאריך במקו' שקצר בתורה סיפור דברים כהוייתן. ועל כן תמצאני עומד בחוץ בגליון מניף יד ואומ' אמ' הצעיר בזה מובן מש"ה וסו"י דוק ותשכח. וכן הובא בספר הזה כמה דברים שרז"ל הביאום במדרשיהם בקצרה ובספר הזה הביאם יותר בארוכה. באופן כי עת לעשו' ולחוס לכבוד שמו ית'. ואחר שכן ראוי להפך ולבטל כעת הזאת הדפס' חבורי שזכרתי. עד כי ראשונה אוציא לאור תעלומת הספר הזה ולגלותו בעולם. ומובטח אני כי בע"ה ישישו יגילו וישמחו בו כל ישראל. ועל כן בה' שמתי מחסי ומבטחי יזכרני לטובה לזכותני כהיום הזה לשנה הבאה בעזרתו וגזרתו להדפיס גם כן חבורי הנז'...

דף קנט, ב: אודה ה' מאד בפי ובתוך רבים אהללנו כעל כל אשר גמלני ה'... ראיתי להזכיר לפני הקורא בספר הזה כי עם היו' שלא הבאתי בהגהות כל העניינים המובני' מפסוקי התורה לפי דברי הספר הזה רק מעט מזער אחד מני אלף, כאשר עיניך תחזינה משרי', כי גם אתה תגיל ותשמח כי תמצא ותבין גם כן כמה וכמה עניינים על א' כמה וכמה. אבל אם בע"ה אזכה עוד ובימי יצטרך להדפיסו שנית, אם מעט הם, אזי בע"ה אוסיפה לך כהנה וכהנה טובה כפולה ומכופלת...

יוסף קטן

השער וההקדמות נדפסו שתי פעמים בשינויים גדולים, שלא כאן המקום לעמוד עליהם. המהדורה שבידינו היא המקוצרת והמאוחרת. טופס נדיר מן המהדורה הראשונה ראיתי בגנזי ד"ר ישראל מהלמן בירושלים.

דף קס, א: הסכמת הרבנים יצ"ו

בא לפנינו ח"מ החכם השלם כמה"ר יוסף קטן נר"ו ואמר לנו אלהים הוא יודע וישראל הוא ידע כמה טרחות טרחתי וכמה הוצאות הוצאתי עד שהגיע לידי הספר המפואר הלזה בעיר ליורנו יע"ה מקום מושבי, אשר שלחוני גאוני עולם אנשי שם, כאשר ספרתי בארוכה בהקדמ' הספר הנז'. ובכל זאת לא שקטתי ולא נחתי עד שהבאתיו פה ויניציאה יע"ה אל בית הדפוס בטלשולא דגברא ובהוצאה רבה. ולא מן השם שיבא אחר ויכנס במחיצתי

¹ מה שאמר הכתוב, וסופו.

להסיג גבולי להדפיסו פעם אחרת שלא ברשותי או ברשות בני במשך עשרה שנים.

ובראותינו כמה יגיעות יגע אדם הראשון החכם הנשגב הנ"ל עד שהביאו לאויר הדפוס לזכות את הרבים, לכן ברשות מעלת השרים, אנו גוזרים נח"ש על כל בר ישראל אשר ידפיס הספר הלזה הנק' ספר הישר בשם זה או בשם אחר, בלשון זה או בלשון אחר, כולו או מקצתו או שיטפל בהדפסתו באיזה אופן שבועולם, בעיר הזאת או בעיר אחרת, במשך זמן עשרה שנים רצופות מתחילת מיום התחלת הדפסתו פה ויניציאה, אם לא ברשות החכם הנ"ל או ברשות איזה מבניו ושומע לנו ישכון בטח ושאנו, והיה עלהו רענו, וכל אשר יעשה יצליח.

יצא מאתנו פה ויניציאה יע"ה י"ב לתמוז שנת השפ"ה ליצירה.
טוב ונכון לעשות ככתוב עליון. גם אני מסכים לכל הכתוב כי נכון והנני מסכי' לזכרון ולפני ה' לרצון הדבר בעיני אלהים ואדם נאם יצחק גרשון הצעיר יוסף סאמי"גה
ככה יעשה לאיש. נאם נעצב וצעיר גם אני מסכי' בגזירת הרבני' יצ"ו יהוד' אריה ממודינה שמעיה בכמוה"ר משה די' מידינה זלה"ה

מסכים כנ"ל שמחה לוצאטו שמואל מסעוד
מסכים כנ"ל משה מררי ליב לוניגו
ותהי השלמתו יום ה' י"א לחדש אב וס' כי ח"ג ה' לנו, שנת שפ"ה ברורה לפ"ק.
נדפס שנית קראקא שפ"ח.

שפ"ו

15 תורת אמת משאלות ותשובות... כמוהר"ר אהרן ששון זצוק"ל. נדפס בוניציאה הבירה שנת השפ"ו במצות השרים פייטרו אלויסי ולורינצו בראגאדיני בבית יואני קאליאנוני המדפיס.

1 רשות מועצת העשרה, שנדפסה מעבר לדה, ניתנה בשנים-עשר ביולי 1615. והרישום הוא משמונה-עשר ביולי 1625. אם לא נפלה טעות וגם הרשות ניתנה בשנת 1625, הרי הבקשה להדפיס את הספר הוגשה עשר שנים לפני הדפסתו.

דף ב, א: הקדמת מעלת בן הרב המחבר

אמר הקטן והוא הצעיר יוסף בן לא"א אבי רכב ישראל ופרשיו. ישמח ישראל בעושי בראותו מעשה ידי ר"ב לו הרב המובה' המחבר הוא הרא"ש זלה"ה. זה לי ימים ושנים אשר שלח אלי ובא לידי פה ויניציא חלקת מחוקק צפון. שם שם לו חק ומשפט איבעית אימא גמ' סוגיות ודבורים... ולא כל אשר כי רבים אשר היו אתו משפט כתוב חדשים גם ישנים... ונוסף עליהם דברים רבים כהנה וכהנה חבור על הרמב"ם ז"ל, אף על הטור ז"ל בשלישי¹ וברביעי² עיני ראו ולא זר זה לי כמה שנים בעיר קושט' המהולל' רבתי בדעות יע"א, ובכל יום ובכל לילה היה מתגב' והולך וחיילי יגבר. וכונתו ודעתו היה להדפיס אלה ראשונה ולהשיב ידו שנית, כאשר יראה עין הקורא הקדמתו ז"ל. ובעונותי הרבים לא זכיתי להביא ולקרבה אל המלאכה בחיים חייתו. ובעת נסיעתו והעלותו אל מרום מקדשו ממנו ויהי בנסוע אהרן, אבי צוה לפני מותו לאמ' כה תאמרון ליוסף, אנא לשון בקשה, עשה ואל תאחר, כתוב זאת זכרון בספר יוחק בעט ברזל ועפר...³

ממרום שלח אש בעיר המהוללה קושט' יע"א ותאכל בקצה המחנה לבע"ד הקדש מן הבית, בית אהרן המלא' לה אמיר גורת ספיר אמרות אדוני אמרו' שהורות, איבעית אימא קרא דורש רשומות⁴ בכתב אמת, בחדריו סתום יגלה, מגלה עמוקות, יפרו' כנפיו לתימן גדולים מעשיו בדת ודין⁵ רבים חקרי לב אשר אתו כתובי' באמונ' מי מנה. גם לי להטה אש מטה⁶, אכלה ומחת' בית יוסף להבה חדושים על מסכת יבמות וב"ב כמעט קט בשלמות וסגיות אחרו' נפרדות אשר כתבתי בימי חרפי מקדמוני, בימי הראשוני' היו טובי' מאלה, בלמדי מפי משולי ערימת עצמת חכמת תמת ישרים עדרי בעלי אסופות מאריות גברו בסוד קדושים המגביהי' לשבת בישיב' של מעלה רא"ש השלישי' הרב המחבר אבא מרי זלה"ה חביריו וריעיו גם תלמידיו, בעיר גדולה של חכמי' ושל סופרי' אשלי רברבי רבי המלך קריה נאמנה, הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי החכמה והשלמו' לפנים בישראל עיר שאלוניקי יע"א, כל המון שלי ביה מימי קדם קדמת'. הן עתה

¹ דיבורי תוספות. — ² אבן העזר וחושן משפט. — ³ בחודש אדר שע"ח. עיין ש' רוזאניס, קורות היהודים בתורקיה, חלק ב, סופיה תרצ"ח, עמ' 152-153. — ⁴ ספר דרשות שחיבר ונשרף. — ⁵ שאלות ותשובות. — ⁶ על-דרך: ואש מטה לי להטה, בקינה שאי קינה במגינה לט"ב שבסדר תפילות הספרדים (אוצר השירה והפיוט, סי' 65).

כי חתה בעונותינו הרבים לא רבים יחכמו, כמו כל העם מקצהו איש לדרכו פנו כי נס"ו גם נעו היתה למס, ונשארו בה בני עליה והנם מועטים הגם כי לגבי שאר ארצות ה"ה ארץ חפץ עיר גדולה לאלהי... כל ימי היותי בשלונקי יע"א, אף חכמתי עמדה לי, תורי שלמדתי באף מאב היא שעמד לי, הלא מצע' היא לקוצר המשיג, פליאה דעת ממני ותחי נפשי. זה לי עשרים ושבע שנה והותר אשר גרשוני עוני מהסתפח בנחלת עבדי ה', מארצי ומארץ מולדתי, ואף גם זאת בהיותי נע ונד בארץ לא להם לא סרתי גם לא משתי מתוך האהל. אם ארא' אור כי יהל, לאור באו' נר מצוה ותורה בחברת חכמי' שלמי' וכן רבים בני עליה, שקלא וטרי' משנה שנויה וגמ' ערוכה דבר יום ביומו, עולת תמיד העשויה. הגם כי טרדות הזמן בלתי נאמן לא יתנוני השב רוחי בשובה ונחת, טוב מלא כף נחת כאש' עם לבבי, אמרתי אני בלבי אעשה גם אנכי שם ושאר' יוסף לי לשמי תרומה הפרשה, אלקטנא בשבולים באמ"רים הכתובי' אצלי מאש' מצאה ידי' כהה בחרושי הגמ' בהויו' אבי' ורבא, גם בדבר המשפט שאלוני משפטי צדק אשיב להם בשלום ובמישו' על הדין ועל האמת. עת הזמיר הגיע להעלות על ספר, אעשה אות' סניף וענף על אלה דברי הברית... קראתי אותו שפת אמת... ולא יכול יוסף, לא עת האסף, מפני חמת אימת המציק, הזמן בלתי נאמן לא יתנני השב רוחי, כחי ועוצם ידי, כשל כח הסבל לקרבה אל המלאכה והיא לא נדפסה. ואף גם זאת, זאת לא זאת, מעשה אבות זאת התורה אשר שם לו בהויות אבי' ורבא ובדברי התוס' דבר דבור על אופניו כי רבה היא לא זכיתי כעת לקרבה אל המלאכה¹, כי ההוצאה מרובה. והן עתה אלה המשפטים אשר שמתי בעט ברזל ועופרת. ואם ה' יגזור בחיים ויגמור בעדי אשיב שנית ידי משמא דגמר"א מהרה חושה להוציא לאור הנהו שמעתתי...

דף ג, א: הסכמת רבני העיר

להיות אמת אמונה אומן, שמעלת החכם השלם כמוה"ר יוסף ששון נר"ו בן הרב המובהק המחבר כמוהר"ר אהרן ששון זלה"ה, הפליא עצה הגדיל

1 כנראה שיצא משאלונקי בשנת שני"ח. שנים רבות היה בויניציאה וחתם עם חכמי העיר. —
2 ספר זה לא נדפס ולא ידוע אם נשאר בכתב-יד. — 3 נמצא בכתב-יד במוזיאון הבריטי, Add. 26965. קטלוג מרגליות, סי' 438. ועיין עליו ח' בנטוב, שיטות לימוד התלמוד בישיבות שאלונקי ותורכיה, ספונות, ספר יא (בדפוס).

תושיה, הוסיף אומץ להוציא לאור ולקרבה אל המלאכה מלאכת הדפוס ספר שאלות ותשובות מהגאון אביו זלה"ה, מעשה אבות הנקרא תורת אמת, והשתדל בגופו ובממונו בכל כח ואון למען זכות בו את הרבים. וה' אנה לידנו בעירנו זה עיר ויניציאה יע"א חלקת מחוקק. וירא לעתיד, שאם המצא תמצא ביד איש או אשה מאיזה עם שיהיה להזיק לו להדפיסו שנית שיהיה ההפסד גדול. אשר על כן אנחנו הבאים על החתום כלנו נחנו לדעת א', גדרנו גדר בגזירת נח"ש, שלא יוכל ולא יורשה שום אדם נברא בעולם, לא איש ולא אשה מאיזה מקום שיהיה להדפיס הספר הלזה לא כלו ולא מקצתו לא על ידו ולא על ידי זולתו לא מבני עמנו ולא מבני עם אחר מאיזה עם שיהיה, ולא לסבב שום סבה מהסבות שיעלו על לב איש מעולם לא להדפיסו ולא להחזיק בידו, אם לא ברשות מעלת בן הרב המחבר הנז' או שלוחו לא פה ויניציאה ולא במקו' אחר עד משך זמן עשר שנים רצופו, מתחילות מהיום. וכל אשר יתן כתף סודרת לבלתי שמוע הסכמתנו זאת עליו ועל ראשו יחולו כל האלות הכתובות בספר תורת מרע"ה וכל אלות הברית, וכלתו את עציו ואת אבניו ובניו ובני בני עד השמידו ועד האבדו. ארור הוא ביום ארור הוא בלילה, ארור הוא בשכבו ארור הוא בקומו, ורבעה בו כל האלה. לא יאבה ה' סלוח לו כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההו'. ואנחנו עמו וצאן מרעיתו שמע נשמע בשם ה' אלדינו ליראה אותו ולדבקה בו וללכת בדרכיו לעשו' רצונו ולעבדו בלבב שלם אמן. ולהיות לזכות ולראיה ביד מעלת בן הרב המחבר זלה"ה הנז' והבאים אחריו חתמנו שמותינו פה ויניציאה ביום ה' לחדש שבט השפ"ו ליצירה.

דבר ראוי ונאה ומתקבל הוא, ותועלת וזכות לרבים הוא. גם כן למען ירוצו כל העוסקים בתורה ומחברי ספרים להזכות הרבים. לכן חתמתי אני יוסף סאמיג'ה

כל זר לא יקרב אל ההדפסה הנ"ל בגזירת עירין ככתוב לעיל בלי רשות חכם ירא וש"ר נר"ו. נעצב וצעיר יאודה אריה ממודינא

גם אני מסכים על כל הנ"ל הצעיר יעקב לבית הלוי

גם אני מסכים כנ"ל הצעיר שמחה לוצאטו

מי האיש החפץ לקרבה אל המלאכה שלא כדת וכהלכה, במקום גדולים

להם משפט הגאולה. ורבעה בו כל האלה הכתובה. בספר הזה בגזרת הרבנים נאמנה. הקטן וצעיר שמעיה בכמהר"ר משה די מדינה זלה"ה גם אני מסכים אל כל הנ"ל. קטן שבקטנים נחמיה בכמהר"ר ליב סראואל מן הראוי להחזיק ידי לומדי התורה ועוסקי בה לשמה יומם ולילה כותיה דמר. בן יכבד אב. החכם השלם סיני ועוקר הרים אלוף התור' נר"ו. אשר הוציא את ממונו להוציא לאור מילי דאבות הרב הגדול זלה"ה. כל שכן שלא להזיקו נזק מורגש להדפיס אחרים אחריו. והעובר על דברי חכמים החתומי לעיל ילכד בקנס נח"ש וליטרקיה חיויא דלית ביה אסותא. והמקיים דברי חכמים תבא עליו ברכת טוב. וגם אני הדל מסכי' בהסכמה זו.

הצעיר אליעזר בכמהר"ר מנחם הירא את דבר ה' ישמע לקול המורים כהלכה. הצעיר שמואל מסעוד הספר נדפס פעם אחת בלבד.

שפ"ז

16 כנף רננים... לשחר פני שוכן מעוני' בלילה לראש אשמורות בשיר שבח וזמירות. חברו... כמהר"ר יוסף ידידיה יצ"ו בן האלוף כמה' בנימן יקותיאל קרמי יצ"ו, שנת שפז. בויניציאה הבירה בבית יואני קאליוני'. דף קטז. ב: נדרשנו לשואל כהוגן מעלת מחבר הספ' הלז כנף רננים אשר הזיל זהב מכיס להדפיסו לזכות בו את הרבים. וכי יקום איש לעשות כמוהו באיזה דפוס יזקנו בהוגו וכן לא יעשה. ע"כ אנחנו ח"מ גזורי' בגזרת עירין ונח"ש הנושך על כל בר ישראל שלא ידפיס החבור הזה בשום מקום במשך ט"ו שנה הע"ל בלי רשו' המחבר הנ"ל או בניו אחריו. וכל ישראל ישמעו וייראו והשומע ישכון בנוח ושאנן ובצל שדי יתלונן אמן. ויניציאה הל"א אלהים יחקר זאת למב"י השפ"ז.

יהודה אריה ממודינא שמחה לוצאטו נחמיה בן הגאון כמהר"ר ליב סארוואל

ספר זה לא נדפס שנית.

1 ר' צילום השער בעמ' 101. — 2 שלושים וששה למנין בני ישראל, לספירת העומר.

שפ"ט

- 17 חבור חות יאיר חברו... כמהר"ר אברהם בכמהר"ר יחיאל כהן פורט ז"ל וכלם פרפראות... בויניציאה בבית יואני קאליוני שנת שפ"ח לפ"ק.
- דף ג, א: נדרשנו לשואל כהוגן מעלת המחבר הספר הלז חות יאיר אשר הזיל זהב מכיס לזכות בו את הרבים וכי יקום איש לעשות כמוהו באיזה דפוס יזיקנו בהונו וכן לא יעשה. ע"כ אנחנו גוזרים בגזרת עירין ונח"ש הנושך על כל בר ישראל שלא ידפיס הספר הזה בשום מקום במשך ט"ו שנה הבע"ל בלי רשות המחבר הנ"ל או יורשיו אחריו. וכל ישראל ישמעו ויראו והשומע ישכון בטח ושאנן ובצל שדי יתלונן אמן.
- ויניציאה י"ב תשרי שנת השפ"ט
- יהודה אריה ממודינה שמחה לוצאטו נחמיה בן הגאון כמוהר"ר ליב סארוואל
- זוהי המהדורה היחידה של הספר.

ת"ח

- 18 סדר קריאת ותיקון לילי חג שבועות והושענא רבה... בויניציאה שנת תח לפ"ק במצות הקומיסריא' וינדראמינ' בבית האומן פראנציסקו ויצירי.
- דף נב, א: הקדמה (ר' צילום, עמ' 47):
- מנהגן של ישראל קדושים לעמוד בליל שבועות והושענא רבא לקרות בתורה נביאים וכתובים משנה וגמרא אגדה וספרי קבלה... ואף כי הרבה מנהגים יש בדבר, הגם כי לפי הנראה רובם ככולם ממקום קדוש הם יונקים, ומשני המאורות הגדולים הרבנים הקדושים אשר בארץ המה מאירים כמוהר"ם קורדוורו זלה"ה וכמור"י לוריא זלה"ה... אלא שיש מוסיפין באמצע אלה

1 סדר התיקון נדפס ראשונה בסוף "תיקוני שבת", קראקא חש"ד. המביא לדפוס, ר' יהודה בן ר' דוד הכהן מבודון, כותב שהמנהג ריוח "בכל גלילות ארץ ישמעאל ובפרט... ארץ הקדושה ע"פ הרב הגדול כמהר"ר יצחק לוריא ז"ל" (דף יט, ב). ולהלן (דף כ"א) הוא כותב: "וכן קיבלתי בשלונקי יע"א, וכן היו נוהגים שם גם כן סדר של הרב מהר"ר משה קורדיברי ז"ל...". סדר קריאה היא המהדורה הראשונה של התיקון בספר לעצמו. בסוף ס' טוב הארץ לר' נתן שפירא, ויניציאה תט"ו, נדפס סדר התיקון ובהקדמה אנו שומעים אותם הדברים שנכתבו במהדורה הראשונה: "כי כל הרואה והשומע ישח"ק להמון

פה ואלה פה... ולפי שסדר זה גורם להפוך בספר ולהפוך בו מדף אל דף בתכיפות ובתמידות וכמה פעמים מביא לידי עכבה והפסקה בדיבור שלא כראוי... אנחנו צעירי הצאן העוסקי בתורתו הקדושה בבית המדרש של עיר וירון"נה יע"א. אמרנו כי כשר הדבר לאסוף כל הפסוקים זה אחר זה והיו לאחדים ביד הקורא...

אחרי התיקון ולפני המשניות והמדרש, שנדפסו בלי סימני הדפים, בא דף מיוחד נלח, אז ובו ההסכמה:

נדרשנו לאשר שאלו ממנו החברים מזילי זהב מכיסם להדפיס הסדר הלו אשר כמה הוצאות הוציאו לזכות בו את הרבים ואינו מהראוי שיכנס אחר ברשותם להזיק להם בהדפסה אחרת. ולכן אחרי רואנו הרשות על ככה מאת מעל' שרי קאטור"י יר"ה, אנחנו גוזרים בגזירת עירין ומאמר קדישין בנח"ש הנושך על כל בר ישראל מי ואנה שיהיה שלא ידפיס הסדר הלו ולא כתבניתו בשום שני וערמה בשום מקום ולא יתן עצה ולא יחזיק יד אשר לא מבני ישראל הוא להדפיסו במשך חמשה שנים הבא עלינו לשלום. וכל ישראל ישמעו וייראו מלהלכך ברשת האלה והקללה הזאת. והשומע ומזיל כסף מכיסו לקנות מהם מיד בעליו ישא ברכה מאת ה' ישכון בטח ושאנן. וחפץ ה' בידו יצלח אכי"ר.

קריא"ה אשר סודרה בכמה ספרים איש הישר בעיניו, לכן אמרתי להעלות על ספר הדרך הטוב והישר" (דף עד, ג). י"ד וילהלם סבר, שדברים אלה ר' נתן שפירא כתבם (סדרי תיקונים, עלי עי"ן, מנחת דברים לשלמה זלמן שוקן, ירושלים תשי"ב, עמ' 143, ועיין גם עמ' 130). ברם הלשון שם "כאשר כתב הרב הזכ"אי שקבל מרבו", מעיד שזו תוספת שנעשתה על-פי מגיה הספר ר' משה זכות. ואכן, במהדורה השנייה של סדר התיקון הנקראת לראשונה "שפר התיקונים" (מליצה זו נמצאת כבר בהקדמה לתיקון שבס' טוב הארץ), שנדפסה בויניציאה תי"ח, מוצאים אנו כתוב מעבר לשער: "והריני תוהה על הראשונים בשובי להדפיס בעת הזאת הסדר הנכון בלי פקפוק, כאשר מצאתי הון לי בספר טוב הארץ ישרתי"ו אף עשיתיו בבית דפוס, חברו החכם... הר"ן שפירא נר"ו. כי אותו ראיתי מצטער וגם הוכיחני על תיקון הראשון אשר העתקתי, ונוסף גם הוא כי הואיל לתמוך בימיני... כמוהר"ר משה זכות נר"ו... נאם המחוקק הצעיר וינטורין בכ"ר דוד". אחרי הקדמת ר' משה זכות לס' טוב הארץ נמצאת חתימה זו באותה צורה. במהדורת תי"ח בא, איפוא, לתקן מה שעיוות, אחרי שר' נתן שפירא הוכיח אותו שהתיקון לא היה כסדר האר"י ומנהג צפת. דפוס זה הוא, איפוא, המהדורה הראשונה של סדר התיקון שהונהג על-ידי מקובלי צפת והיא יקרה מאד במציאות. ראיתה בגנזי הבודליאנה באוכספורד וצילומה במכון בן-צבי. היא חשובה גם משום שיש בה דברים של הרמ"ז שאינם במהדורות האחרות.

וינציאה ר"ח טבת ת"ח

נעצב וצעיר יהודה אריה ממודינא

הצעיר שמחה לוצאטו

הצעיר נחמיה סראול

הצעיר שמעיה דמדינה

הסדר נדפס בשנת תש"ו בסוף ס' טוב הארץ וכספר לעצמו בשם "שפר
התקונים", וינציאה ת"ח.

ת"ו

19 ספר יפה תאר... מוהר"ר שמואל יפה אשכנזי זצ"ל אשר היה פאר הדור
והדרו בעיר העדינה קושטנטניה... באורו לרבות... בוינציאה המהוללה
בשנת ז"ת רענן יפה פרי תואר. והוגה כפי כח האפשר בחריצות ועיון החכם
השלם כמהר"ר משה בכמ"ר מרדכי זכות ז"ל. נוינדראמיץ.
דף נב, א: הקדמת בן בנו של הרב המחבר זצוק"ל על ספר יפה תאר
לשמות רבה.

...כתבתי בספר ויקרא רבה אשר הדפסתי בעי' ואם בישראל קושטנדינה
יע"א... כמה הרפתקי דעודו עלי למן היום אשר יצאתי מבית אבי ומארץ
מולדתי עד אשר באתי ותראינה עיני ארץ כארצי, ארץ ממנה יצא לחם

1 בשנת ת"ח. — 2 בשנת שצ"א הדפיס על-ידי ר' יהודה אריה ממודינה ספרו של זקנו יפה
עינים והקדמתו נכתבה בשנת שפ"ה. ולא נזכר אם הוא נסע לוינציאה וכנראה שלח את כתב-
היד. מההקדמה ליפה תאר על ויקרא רבה נראה שרק אחר-כך נסע להדפיס יתר הספרים.
דבריו מלאי ענין וראוי להביאם כאן: "עזבתי את ביתי... ואשים לדרך פעמי לדרך ליגורני שם
אניות יהלכון עם בני יחידי ואחרות מריצי ועמי שאר ספרי היפה תאר וספר יפה ענף על חמש
מגילות אדעתא להדפיסם מהוני ואוני, כי עד הנה עזרני ה'... נפלתי בידי אדונים קשים
שודדים ובזוזים בזוזי בתר בזוזי, כי פגעו בנו בים צרה גיז' איירליש [אלג'יריים, שודדי-ים]
הצוררים ואויבים וישללו אותנו אכלונו הממונו והורידונו לים רודש ואחרי אשר הגענו שם
עייפים ונרדפים... והוציאנו ערומים כמבטן אל בית השרפה ולבלענו חיים כפשע בינינו
ובין המוות. ולולי ה' עזרתה לנו כמעט שכנה דומה נפשנו... והספרים הנ"ל... ויהיו לנו
והצלחים... אחרי שיצאתי משעבוד לגאולה ובאתי פה קושטנדינה... הכסף אזל... אחזתי...
להתחיל אל הדפוס מהארבעה ספרים ספר ויקרא רבה להיותו היותר קטן... אולי יחונני
האל והייתי לחן ולחסד ולרחמים לפני שרים רבים ונכבדים מאלה... לעזרני באיזה הלואה
כסף... להתחיל ולהשלים הדפסת אלו הארבעה ספרים, ותקרא המלוה על שמם כאשר כה
עשו... בהדפסת ספר בראשית... אשמור להעלות זכרון המסייעים למצוה זו בסוף הספר
חרות בעט ברזל ועופרת למען על טוב יזכר שמם... ואם ההלואה מנדיבי העם אשר יעיר ה'

צבי היא לכל הארצות ויושביה כמו כן אנשים חכמים וידועים ונאספו שמה נדיבי העם... ויהי כהיום הזה אשר נגע אלהים בלב הרבנים והשרים והסגנים ויתנו אלי מכספם בתבונם ארבע מאות שקל כסף... ואקום ואעשה את מלאכת המלך מלך של עולם על ידי איש יודע בטיב הדפוס. ויהי כי החל האדם לעשות מעשהו זר מעשהו, ולא הגיע לשליש ולרביע וארא והנה המלאכה נמבזה ונמס, אותיות פורחות באויר ואין להם על מה שיסמוכו, והכתב מטושטש ולא יוכל הרואה לראות את הענין... בסבת התישן האותיות בשכבר היו מימים רבים². ולא עצרתי כח לעשות אותיות חדשות, כי יחיד ועני אני, ומלאכת הדפוס מלאכה רבה לא יוכל לעשותה כל איש אשר לבו ידבנו... ויער ה' את רוח האחים... הגבורים בני הישיש גביר מאד נעלה כמהר"ר דוד בן וילייסיד זלה"ה המריקים מעליהם הזהב: ויתנוהו על ידי עושי

את רוחם תהיה מנה ראויה ורצויה להתכבד באופן שיוסיפו ויגדילו כח בגבורים שלי לסעדני שאוכל לעשות המלאכה הזאת מאותיות חדשות יהיו ביתר שאת מדפוס פראנקיא"ה, כי אז יצא כלי למעשה נאה ומתקבל באותיות יפות וצרופות... והקדן יהיה צבור ומונה ע"מ להחזירו לבעליו המלוים במכירת הספרים בע"ה. ואכן בהקדמת המחבר לבראשית (ויניציאה שנו"ז—שס"ו) הוא כותב: "ובסוף חומש הזה יעלה ויבא זכרון האנשים האלה שלמים המתנדבים בעם איש איש אשר ידבנו לבו להיות מעיר לעזור בהדפסתו" (ור' גם דבריהם של רבני קושטא). בסופו דף תקמ"א דברי המגיה אברהם ב"ר שבתי צלה, ובהם נזכרו ר' יוסף פארדו מויניציאה ור' תם נ' יחייא ששניהם תרמו כאלף פרחים, מחיר הדפסת הספר. דומה שזו התכנית הראשונה בספרותנו לפרסם שמות התורמים להדפסת ספר. התנאי שההלואה תוחזר מן המכר למלוים, כבר נמצאת בתכנית להדפסת התלמוד של בת שבע משאלוניקי. ר' החוזר של ר' יהודה אריה ממודינה בשם חכמי ויניציאה, כתבי הרב ר' יהודה אריה ממודינא, מהדורת י' בלוי, בודאפשט תרס"ו, סי' קע, עמ' 158.

1 נראה שרומז הוא למדפיס אברהם פראנקו שבבית דפוסו הדפיס את הפי' לויקרא רבה. —
2 הוא שרמז בדבריו שהובאו לעיל בהע' 2, שרצונו להדפיס הספר בפראנקיה, כלומר איטליה, באותיות יפות. פרט זה חשוב ביותר לתולדות הדפוס בקושטא, שספרים שנדפסו בתקופה זו נעלמו והידועים לנו הם מעטים ביותר ויקרים. חסר זה ניכר מאד בספרו של א' יערי, הדפוס העברי בקושטא, ירושלים תשכ"ז, עמ' 35. וגם ברשימת הספר (עמ' 151) לא הזכיר דבר על כך. לשון זו על ליקויי הדפוס מצוייה בדברי המדפיסים עצמם, יורשי שלמה פראנקו, בנו אברהם וחתנו יעקב גבאי, בדברי ההתנצלות שכתבו בשו"ת ר' יוסף מטראני, קושטא ת"א: "התיבות נמחקות ונמחות ואותיות פורחות וכל המלאכה נמבזה". דף [ו, ב]. הספר נדפס, איפוא, תחילה באותיות הישנות והגרועות עד כדי רביע וההדפסה לא ישרה בעיני ר' מנחם יפה וחזר והדפיסם. מהמהדורה הראשונה לא נשתמר כנראה אפילו טופס אחד. —
3 הגבירים בני ר' דוד וילייסיד הסכימו לשלם כל ההוצאות הכרוכות ביציקת אותיות חדשות לצורך הדפסת ספר זה, ודומה שיעצו למנחם יפה להקים בית דפוס. אלא שבשל הטירדה המרובה הכרוכה בכך נמסר הדבר לאברהם פראנקו. מכאן אפשר להבין סיבת העלם שמו של הגיס בספרים שנדפסו החל בשנת ת"ח. האחים לבית וילייסיד הם שתמכו בידי המדפיסים בקושטא לפני כן, והם שהדפיסו אצלם בשנת ת"ד את המשנה המנוקדת

המלאכה מלאכת השמים, כי כבודה מאד מכל המעשים אשר ראינו ואשר שמענו באוננו. הם הם הרהבונ' ויחזיקו בידי בעט ברזל ועופרת לעשות האותיות והכסף יענה את הכל, איש כמתנת ידו. ותשלם כל המלאכה, יפה כלבנה בנייר, ברה כחמה באותיות, איומה כנדגלות בדיו, בעזרת הבורא... לבי יחיל בקרבי כי אפס כסף... ואחשבה לדעת אלכה לי אל הגדולים ואדברה אותם. שבתי וראה אשר כבר היו לי מעיר לעזור עזר גדול ורבו, כמה שנאמר בהדפיסי ספר ויקרא רבה, ואשרוחי צבורא כ"כ למה לי. ומה גם כהיום הזה אשר בזבוז יותר מחומש בקרן למצוה רבה פדיון שבויים...² וישם ה' דבר בלב נבון, איש חיל רב פעלים, פלפלא חריפא, מרגניתא דלית בה שימי, הן גביר כה"ר יוסף ישורון ה"י כי שם ביתו בית ועד לחכמים ללמוד וללמד ספר מדרש רבה. ויהי בראותו כי אזלת יד ההבנה מס' שמות ואילך, לבלתי היות שם פירוש הרב זלה"ה. וכשמעו את דברי מגידי אמת לאמר כי הלא הוא כמוס עמדי, שמח שמחה גדולה על דברי הספר הנמצא... וכה אמר: בטח בה' ועשה טוב כל מחסורך עלי. ועתה בא ואשלחה ספר אל אחי הגבירים אשר בויניציא³ יע"א, המה יהיו מעיר לעזור להדפיס הספרים האלה והמה יחזיקו ידי עושי המלאכה לכל אשר יצא על הספרים להדפיסם מכיסי ומכיסם... גם אתם בני ישראל... קחו לכם בכסף מלא... אולי אוכל להוציא לאור שאר ספרי הרב מר זקני זלה"ה ספר במדבר וספר דברים

הראשונה עם פי' כף נחת. ר' "דברי המחוקקים" בראש הספר. אף בשער המשנה נזכרו לשבח "הגבירים הנשאים אחים ולא יתפרדו הגביר נבון ונעלה כה"ר נסים והחכ' הנעלה כמה"ר מנחם והחכם הנעלה כה"ר יוסף והנבון ונעלה כה"ר יצחק בר"ו בני הישיש איש אמונים זקן וגשוא פנים הגביר נבון ונעלה כה"ר דוד ק' וילייסיד ז"ל". משפחה זו היתה משפחה עשירה וכניה תלמידי חכמים שבביתם היתה ישיבה מלאה ספרים וסייעו להדפסת ספרים. עי' מ' בניהו, תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, עמ' 22.

1 ואכן הדפסת יפה תאר היא יפה מן הספרים שנדפסו לפני כן. — 2 של גזירות ת"ח. יהודי קושטא אירגנו את פעולות העזרה. עיין י' היילפרין, שבייה ופדות בגזירות אוקריינה וליטא שמשנת ת"ח ועד שנת ת"ך, ציון, שנה כה, תש"כ, בייחוד עמ' 38—50. — 3 יוסף ובנימין היו בקושטא ושלושה אחים בויניציאה. ר' הסכמת רבני קושטא להלן. הרמ"ז, שהגיה את הספר, כותב עליהם בהקדמתו: "השרים הנכבדים ורוזנים נוסדו יחד בכסף סלעם לימינהו הלא המה... בני המשפחה היקרה והחשובה... כמ"ר משה וכמ"ר אהרן וכמ"ר שלמה והנבון ומשכיל כהר"ר יוסף שבטי ישורון שבט אחים נעימים". — 4 בשנת תנ"ו הודיע שד"ר צפת ר' שמעון בר יעקב שכתב-היד נמצאים בידי ומבקש היה להדפיסם, ר' הערה הבאה.

וסי' יפה ענף פירוש חמש מגילות וספרים אחרים אשר חבר הרב זלה"ה
ה"ה כמוסים עמדי לעת מצוא הכסף לתת לעושי המלאכה...

הצעיר מנחם בכמהר"ר יצחק ובכמהר"ר שמואל יפה זלה"ה
דף נד, א: הסכמת הרבנים המובהקים חכמי קושטאנדינה על הדפסת
הספר הנכבד הלזה וחומרת גזרתם לבלתי יקרב איש אחר להדפיסו עד זמן
עשרים שנה.

יפת אלקים ליפת... כמוהר"ר שמואל יפה אשכנזי זלה"ה... ועלינו לשבח
לגבירים גבונים ומעולים כה"ר יוסף ובנימן ישורון יצ"ו אשר גדבה רוחם
לתת יד להביא אל הדפוס ספר שמות רבה של המחבר ז"ל, למלא את ידם
עם החכם כמה"ר מנחם יפה ה' נכדו של הרב המחבר ז"ל אשר עמל וטרח
זה רבות בשנים להעלות אל הדפוס הספר הלז ולא עלה בידו... ועתה כי
העיר ה' את רוח שני צנתרות הזהב הגבירים ה"י לקרבה אל המלאכה על
יד האצילים הגבירים משפחות ישורון יצ"ו שבויניציאה יע"א, ה"ה ה"ר משה
ואהרן ושלמה יצ"ו להביא אל הדפוס על ידם ולהספיק המצטרך לתת
למחוקקים ולעושים במלאכה... ולמען לא יקרב איש וישים לאל פעולת
גבורי החיל אנשי חסד הגבירים ה"י, ולא יהיה ח"ו השגת גבול המחבר ז"ל,
הנה אנו הבאים על החתום... גזרנו... אשר לא יקרב איש לא גדול ולא קטן
להוסיף בהדפסה זה ספר יפה תאר מספר שמות רבה על מספר מפקד
נתקדמו להדפיסו שהוא שש מאות וחמשים ספרים, מיום השלמת הדפסתם
עד מלאת עשרים שנה, לא שמות רבה עם פירוש המחבר ז"ל ולא פירוש

1 גרסא על-ידי שד"ר צפת ר' שמעון בר יעקב בפרנקפורט דאודר תנ"ו, על רות, אסתר
ואיכה. הוא התעתד להדפיס אחר-כך הפירוש על קהלת, משלא יכול היה לכוללו בספר
מחמת רוב ההוצאה. בקולופון הוא כותב שלא הדפיס הפירוש על מגילת שיר השירים שכבר
"הודפסה זה שנים". לא ידוע לנו כל טרפס מספר זה, אף לא נזכר בספרי הביבליוגראפיה.
המהדורה הראשונה הידועה לנו היא זו שגדפסה בשם יפה קול, איזמיר תצ"ט. המביא לדפוס,
ר' חיים אבואלעפייא כותב בהקדמה: "שתים המה נפלאו ולא יצא טבעם עד אשר עד כה
האלהים אנה לידי מגילת שיר השירים ומגילת קהלת הלא המה כמוסים ביד מחותני...
כמה"ר חיים בירב זלה"ה, אמרתי... להעלותן על מזבח הדפוס". גם הוא לא הדפיס הפי'
לקהלת בגלל כמותו הגדולה של הספר וחשב להדפיסו לחוד, אלא שלא עלה בידו הדבר.
דומה משום שאותה שעה עסוק היה ר' חיים אבואלעפייא בהכנות לחידוש יישובה של טבריה
ובשנה שלאחריה עזב את איזמיר. — 2 בהקדמה לס' יפה עינים כותב מנחם יפה שרצונו
להעתיק ספרי זקנו "ספר ב"ד יפה וספר יפה תאר וספר יפה ענף וספר יפה קול ועוד ספרים
נמצאים בידי מהרב זלה"ה".

הסכמת הרבנים

המחבר ז"ל לחוד... לא ע"י יש' ולא ע"י בני נכר... היה דברנו זה ביום ח'
לאדר שנת חמשת אלפים וארבע מאות ושש עשרה ליצירה בקושטאנדינה.
והיה מעשינו זה שלום.

מאיר יצחקי	אליה אביי	ברוך'ן חיים	אליעזר'ן שושן
אברהם היכני	דוד ענבי	מטראני זלה"ה	ישעיה בכמהר"י
	יהושע רפאל בנבנשתי		יוסף קצבי
	חיים אלגאזי	משה בנבנשתי	נסים אגוזי
	משה'ן שאנגי	שמואל זלה"ה	כלב בכמ"ר
		יקר זלה"ה	יום טוב בכמהר"ר חנניה'ן

הסכמת מעלת רבני ויניציא נר"ו

בראותינו הסכמת בית הכנסת הגדולה מעלת רבני קושטאנדינה על הדין
ועל האמת, אשר לא יקרב איש זר להשיג גבול רעהו בהדפסת הספר הנכבד
הלזה. הננו כי אתאנו גם אנחנו להטפל לדבר המצוה ולעשות חיווק
לדבריהם, ובפה אחד וסגנון אחד אנו מסכימים ומרבים גזרה לגזרתם, כולא
חדא גזירה, לקיים את מאמרם בכל תוקף, בהשמר פן ואל יהרוס אנוש
להרו"ס את יסוד דבריהם הנאמרים באמת וצדק.

ויניציאה יום א' יד לאלול סדר אלה דברי הברית שנת התי"ו.

שמחה בכמהר"ר יצחק לוצאטו ז"ל

יעקב בכמ"ר משה הלוי זלה"ה

עזרא בכה"ר שלמה אלחדב ז"ל

משה בן הישיש הח"ר יעקב טריוס זצ"ל

משה בכה"ר מרדכי זכות זלה"ה

נדפס שנית, פראג תמ"ט.

1 מחמשה עשר חכמי קושטא החותמים כאן חתמו רק שמונה בשנת ת"ד בהסכמה למשנה
ומספר החותמים שם הוא שמונה עשר. שמות שמונה החותמים על אגרת השליחות של ר'
יעקב בנבנשתי, שנשלח לצורך פדיון השבויים, נמצאים כולם בהסכמה לס' יפה תאר. עיין
י' היילפרין, ציון, שם, עמ' 49-50. — 2 כתב הקדמה ושיר לספר זה ובסוף חלק
ויקרא, דף כ, ב.

ת"ל

20 כונת שלמה על סוד התפלות... כמנהג ק"ק איטליא... כמהר"ר שלמה רוקקה... בויניציאה כי לתמוז שנת נפש. ובראגאדין.

דף ב. א: נדרשנו לאשר שאל השואל כהוגן מע' הרב המחבר הספר הלז כונת שלמה אשר הזיל כ"כ זהב מכיסו לזכות את הרבים בדפוס הספר הנ"ל, וכי יקום איש עליו לעשות כמוהו ולהדפיסו באיזה דפוס יזקנו בהונו ממה שביזבו וכן לא יעשה. על כן אנחנו גוזרים בגזרת עירין ונח"ש הנושך על כל בר ישראל שלא ידפיס הספר הזה בשום מקום ובשום דפוס במשך עשרה שנים הע"ל בלי נטילת רשות מהרב המחבר הנ"ל או מבאי כחו. וכל ישראל ישמעו ויראו. והשומע ישמע וישכון בטח ושאנן ובצל שדי יתלונן בחסד אל כל היום.

יום ה' שמנה לחדש תמוז הת"ל לב"ע פה ויניציאה
אני יעקב בכמ"ר משה הלוי זלה"ה גוזר כנ"ל
שלמה חי בן לא"א הגאון כמוהר"ר נחמיה סארוואל גוזר כנ"ל
משה בן הישיש הח"ר יעקב טריויס זלה"ה גוזר כנ"ל
משה בכה"ר מרדכי זכות זלה"ה גוזר כנ"ל
הספר לא נדפס שנית.

ת"ס

21 כבוד חכמים... פעל ועשה הרב המופלג החסיד זקן ונשוא פנים ומוכיח במישור כמוהר"ר יהודה ליב בכמוהר"ר יוסף זצ"ל מק"ק פינסק... בויניציאה שנת רגלי מבשר משמ"ע שלום. ובראגאדין.

מעבר לשער: הסכמת הרבנים הגדולים דד"א פולוניה יע"א וגזירה לעשר שנים

הסכמת מעלת הרבנים היושבים בישיבה של מעלת ישיבה הכללית כלילת יופי ק"ק ויניציאה יע"א

אנחנו אלה פה ח"מ היום ראינו אשלי רברבי רבני וגאוני פולוניה... שלא יבאו לידי הדפסה פעם שנית עד אשר יעבור מהדפס' הראשון' משך עשר שנים

רצופות. צדיק זה בא לבית מלוננו כי נכספה גם כלתה נפשו לילך לא"י ובידו כבוד חכמים חיבור שלו, ליקוט וקיצור מספריו הראשונים... אתאנו בהתראת ודאי לכל אשר בשם ישראל יכונה, שאל ידפיס ואל יצוה להדפיס ספר כבוד חכמים הג"ל עד עבור זמן עשר שנים... כ"ד החותמים פה ויניציאה יום שלישי ר"ח אייר שנת ית"ן לך כלבבך לפ"ק.

שלמה במוהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה משה בכמ"ר יעקב לוי מויא זצ"ל
דוד בכמ"ר שלמה אלטאראס זצ"ל משה בכמ"ר דניאל מאגורו זצ"ל
מהדורה יחידה.

תס"ג

22 אור קדמון... לקדושים... כמוהר"ר דוד נ' אבי זמרה? והרבנים הסמוכים לו... אשר בצחות לשונם צח ומצוחצח סדרו בקשות המסולאות הללו שעד עצם היום הזה היו כמוסות... העיר ה' את... משה בכמוהר"ר יעקב חאגיז... להודיעם לרבים... וניציאה חדש אלול שנת כל תחנ"ה לפ"ק בדפוס וינדראמין.

דף נב, ב: הסכמת מע' רבני ויניציאה ה"י

דרש דרש משה... מאתנו בני הישיב' הכללית... נדבה רוחו אותו להדפיס... אור קדמון... ושלמהדפיסו מפזר נותן לאומנים בשכרם וששורת הדין נותנת שהמועיל לא יוזק... והננו אתאנו להזהיר בהשמר פן ואל לכל איש אשר בשם ישראל יכונה בין איש בין אשה בין קטן בין גדול יהיה מי שיהיה שלמשך זמן עשר שנים רצופות מתחילות מיום הדפסת ספר אור קדמון הלזה, לא ידפיסנו ולא יצוה להדפיסו הכל בלי שום ערמה ומרמה ח"ו. זאת ועוד אחרת אזהרה

1 עיין מ' בניהו, החברה קדושה' של רבי יהודה חסיד, ספונות, ספר ג-ד (= ספר שזר) תש"כ, עמ' קלד. — 2 בהקדמה כותב ר' משה חאגיז על רצונו להדפיס הלכות קטנות לאביו וחיבור של זקנו ר' משה גאלנטי הוא קרבן חגיגה, שנדפסו בוויניציאה בשנת תס"ד. ר' להלן, סי' 25. הוא מתלונן שלא סייעו בידו: "חזרתי על כל הצדדים ולא מצאתי עזר כי אם הזמן בוגד... ובזכותא דרבים נטפלתי כעת במלאכה האמורה... דהעליתי עמי מארץ מולדתי ציון היא תוב"ב... ומי יתן איפה ויכול הייתי להבי' לאור הדפ' הד' חלקים משו"ת אשר יש אתי בבתי ובחומותי בעה"ק ת"ו מהגאון הנז' שהם יתר מאלפים בת יכיל כתובי' מזה ומזה באצבע אלהים...". מכאן נראה שכתב"היד שהיה בידו היה כתוב בידי הרדב"ז עצמו. נדפס בשנת תק"ט. ר' להלן, סי' 37.

כנ"ל לנטפלים במלאכת הדפוס הנ"ל שאל יעדיפו ויוסיפו בהדפסה על
המנין אשר גמר אמר מע' הרב מוהר"ר משה חאגיז הנ"ל נר"ו הידוע
אצלם... פה ויניציאה יום הששי שנים עשר לחדש אלול תס"ג לפ"ק.

שלמה בכמוהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה
דוד בכמ"ר שלמה אלטאראס זלה"ה
משה בכמ"ר יעקב הלוי מויא זלה"ה
משה בכמ"ר דניאל מאג'ורו זלה"ה.

ספר זה לא חזר ונדפס. ברם כתר מלכות להרדב"ז נדפס פעמים אחדות
במחוזרים כמנהג ספרד ובספרי תפילות. ר' דוידזון, אוצר השירה והפיוט,
א 8783.

23 סדר תפלות מכל השנה כמנהג ק"ק ספרדים יצ"ו והוספנו... שיר השירים
עם תקון שבת מלכתא... הוגה בעיון נמרץ ונדפס בוניציאה שנת... תנוב"ה
לפ"ק. נבראגאדין.

דף ב, א: "הקדמת מעלת המדפיס נר"ו", הוא ר' ישראל איסרל ב"ר
אליקים געץ, ברכות למיטיביו בהזכרת שמותם.

דף ג, א: הוינא כד הוינא כשהייתי רב ומורה צדק בשטראס"בורג
והמדינה... וחברתי חיבור הפלא ופלא פירוש על המשניות, ובכל פעם
שהקשה תי"ט אהרדי, תרצתי בטוב טעם ודעת... עמדו עלי רשעים בני
עמנו... מהארורים הרשעים ברחתי ובאתי לקהילה קדושה החשובה עיר
ויניציאה המהוללה שיש להם רבנים חסידים מאורות הגולה. וה' נתן לי חן
וחסד בעיני הגבירים החשובים ללמוד הלכה בישיבה ברבים, להיות כא'
מן חברי. רבני ישיבה ק"ק אשכנזים קבלו אותי ונתנו לי כדי ספוקי לזון
ולכלכל את בני ביתי וישבתי כאן יותר משנה. הטובה שעשו לי הגבירים אי
אפשר לספר ולכתוב ולמנות, וביותר כנגד כולם הטיב עמי החרף והשנון
ובקי החכם השלם המופלג כמהר"ר מנחם אשכנזי² יצ"ו שבחו מי ימנה.

1 עיין עליו מ' בניהו, החברה קדושה של רבי יהודה חסיד, ספונות, שם, עמ' קעט—קפ,
והמקורות המצויינים בהע' 53; דבריו של מ' קטן (שנדפסו אחר-כך), עוד על ישראל
איסרל בן אליקים געץ, קרית ספר, כרך לד, תשי"ט, עמ' 524—525. קיצרתי דברי ההקדמה
בראשה, כיוון שכבר הדפיסם י' זגה במאמרו מקום גדולתו של ר' ישראל איסרל
משטראסבורג, ציון, שנה כב, תשי"ז, עמ' 243. — 2 ר' הקדמתו למשנה, להלן סי' 24,
עמ' 291.

ואחר זאת הלכתי עם אשתי ובני ביתי לירושלים אך מהמגפה הגדולה בעו"ה שהיתה בירושלים פזרנו את רגלנו ועל אלה אני בוכיה שלא זכיתי לדור בעיר שדרו בה אבותינו.

ותקעתי אהלי של תורה בעיר הגדולה רבתי עם רבתי בדיעות קהל קדוש ארם צובא היא סורי"א. פרוור שבירושלים. עיר שכולה חכמים חסידים אנשי אמת שונאי בצע ודרשתי בקהל רב. ולסעודה שלישית זימן אותי ראש המדברים המפורסם שתדלן הגדול חסיד ועניו כהר"ר שלמה רדשוא"ן יצ"ו. ומצאתי בביתו חכמי העיר ובתוכם היה אחד מיוחד שבעדו נהגו. החכם השלם חריף ובקי, תני ומתני, מדייני העיר. שלשלת הייחוש כמהר"ר שמואל פינטו יצ"ו. ופלפלתי עמו בחכמה איזה חידושים מפירוש על המשניות ממה שחברתי והיו ערבים לו. ונתן לי עצה טובה להוציא חיבורי לאורה ואמר זו תורה וזו שכרה. והלכתי וחזרתי לק"ק ויניציאה להוציא את חבורי לדפוס. רק מגודל הוצאות הדפוס אי אפשר. כי בצל הכסף בצל החכמה, אף שלא יש שכל ובינה. וגמרתי להדפיס תפלות שיהיו לי לעזר ולהועיל. והתפלות יביאו מחשבותי לפועל. ולמיעוט חילי ומאורי הוכרחתי למשוך את ידי עד כירחיבה לי את גבולי ללמוד וללמד מנת חלקי וגורלי.

ר"ח אדר לחדשינו ק'ר"ב ק"ץ משיחנו במהרה בימינו אמן.
כ"ד הצעיר שבאלפי ישראל איסרל בן הגאון מקובל אלהי כמהר"ר אליקים גע"ץ יצ"ו, מיחוסי הרם

מעבר לשער: הסכמת מעי רבני ויניציאה גר"ו

לגבר חכם בעוז... בקי בחדרי משנה ובגרסא דינקותא קוראה על פה... מוהר"ר ישראל איסרל גר"ו בן אב"ד מוהר"ר אליקים גע"ץ, אשר ישנו פה עמנו עומד היום אורח נטה ללון. נדבה רוחו אותו... לחצוב בעט ברזל ועופרת התפלה הזאת בתוספת מרובה על העיקר... ולהוציאה לאור פזר נתן כספו לאומנים בשכרן נייר ודיו וכל הדברים הנלוים במלאכת הדפוס. שורת הדין נותנת שהמועיל והמטיב לא יוזק. אשר על כן אנחנו ח"מ הגנו אתאנו להזהיר

1 המגיפה הגדולה בירושלים היתה באדר תס"ב. ר' מאמרי הנ"ל, עמ' קנו-קנו. ור' להלן עמ' 291 והע' 3. — 2 רגזואן. ר' הקדמתו למשנה להלן, עמ' 291 והע' 4. — 3 בנו של ר' דניאל ב"ר יאשיהו פינטו שחיבר הפירוש "אור עינים" על עין יעקב. ור' עמ' 291 והע' 5. — 4 468 לפרט גדול, היא תס"ג.

מקורות

על כל אשר בשם ישראל יכונה... שלמשך זמן שלש שנים רצופות מתחילות
מיום השלמת תפלה זאת לא ידפיס ולא יצוה להדפיס את התפלה הזאת.
והשומע בקולנו יהיה ה' עמו... פה ויניציאה.
שלמה בכמהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה
דוד בכמ"ר שלמה אלטאראס זלה"ה
משה בכ"ר יעקב לוי מויא זלה"ה
סדר תפלות כזה נדפס בויניציאה בשנת תצ"ח. ר' להלן, ריפורמאטורי,
סי' 19.

תס"ד

24 משניות עם נקודות ופירוש המלות זרות... הובא לדפוס ע"י חד מבני של
קדושים... שהיה מלפנים אב"ד ומורה צדק בשטראסברג... כמהר"ר ישראל
איסרל בן מעלת הגאון כמהר"ר אליקים געץ נר"ו... בויניציאה שנת וכתב
לו... לפ"ק. נבראגאדיץ.

דף ג, ב: הקדמה

משמים השמיע דין לאומתו... בזכות למוד המשנ' הקב"ה יציל מיד כל
עלינו קמים. וכל מי שלומד המשנה נקרא שמוש תלמידי חכמים. לכן יגעת
ומצאתי תאמין, שזכיתי ולמדתי שיתא סדרי משנה בעל פה עם הפירוש רבינו
משה בר מימון ובתוספת יום ט"ב כד שלימת עבדנא לרבנן. ורבינו הקדוש
כתב בבחינה יותר מן הגמר' הוי רץ למשנה. אשרי עין ראתה כל אלה בק"ק
ויניציאה המפוארת, מחכמי היא עטירה, רובם ככולם מחכמי העיר הנ"ל
יודעים שיתא סדרי משנה בע"פ ולומדים בתדירה, ובפרטות ת"ח האחים
החשובים, מפורסמים בשער בת רבים, רבנים מובהקים בעלי תריסין, בני
של החסיד הגאון הרב הכולל כמהר"ר שמואל אבואב זצוק"ל, שידעים
שיתא סדרי משנה בע"פ מרישא ועד גמירא. ובכל יום יש ישיבה קבועה
בביתם חכמים מחוכמי משיבי מלחמה שערה מלבד ישיבו הכלליות. חרבם
פיפיות. גולת עליות גולת תחתיות. ובתוכם המפורסם מצותיו ותורותיו נודף
ממרחקים כבושם, החרף והבקי משנתו קב ונקי מופלה בחכמתו וצעיר

1 יעקב ודוד אבהב. ר' להלן, עמ' 296 והע' 1.

בשנתו רך בשנים ואב בחכמי' חד מן רבנן רבני' ישיבה הכללית קהל קדוש
אשכנזים המופלג כמוהר"ר מנחם בן הגביר אחד מרוזני קציני פרנסי שבעה
טובי העיר כהר"ר יאקב אשכנזי יצ"ו חתן הקצין הגביר המהולל, שבחו מי
ימלל, שלשלת הייחוס כמוהר"ר חיים פרידלנד מקריה נאמנה עיר הצדק
יפה נוף משוש כל הארץ המפואר' והעדינה קהל קדוש פראג משם תצא
תורה. וכל חכמי ויניציאה יודעים ש"ס משנה בהבטת מילים מבחינת
בחלוקת הפעלי' להי"מין ולהשמ"אל הרפ"א והר"גש קוראים ושונים בכל
חודש וחודש.

אמרתי אני בלבי עת לעשות לה', לפתוח פתח לתלמודים הקוראים, ואעשה
על כל שית' סדרי משנה עקוד"יים נקו"דים וברו"רים, אף שכבר נדפסו
ראשונים¹, מלאטעיות הם כרמוני', וישן מפני חדש תוציאו וגם הם לא נמצאו
בשוקי' וברחובי', ואם נמצאו דגין אותם בתשלומי כפל ולפעמי' בהרבה
וחמשה. ואנכי הרועה באתי להדפסת המשנה הזאת בהסכימי עלות לציון
ברננה, ואחז אחזני השבץ וחיתת לבבי ממצוקי המגיפה בעו"ה שהיתה
בירושלים² באותו זמן והוכרחתי להעמד אהלי של תור' במקו' נאמן ק"ק
ארם צובא היא סוריא, ועשוה כא"י לעבדי ה', בית יעקב עיר ואם בישראל,
יותר מארבע אלפים בעלי בתי', ורובם גאוני ארץ אנשי אמת שונאי בצע.
ודרשתי בקהל רב. והייתי בבית של הגביר החסיד ראש המדברים שתדלן
הגדול כמוהר"ר שלמה רג"וואן יצ"ו. ומאצתיני! בביתו חכמי העיר
ובתוכם היה המאור הגדול שלשלת הייחוס המופלג חד מן דייגי העיר הנ"ל
כמוהר"ר שמואל פינטו³ נר"ו. ואמר לי שעל אפיקיהם סביבותם למחנות'
תושבי בבל פרס ומדי אור כשדים⁴ בקשו להביא אליה' משניות עם נקודות,
כי עד עתה לא הציב רגל אצלם אפילו אחד מהמשניות עם נקודות, רק משמו
השוב נודע בשערים.

וחזרתי והלכתי לק"ק ויניציאה לתור ולבקש איש אשר רוח אלהים בו לעשות
טוב וישר בעיני אלהים ואדם להפריז סך רב להדפיס משניות עם נקודות.

1 ר' הקדמתו לסדר תפלות, למעלה סי' 23, עמ' 288. — 2 על הדפסת המשנה בניקוד ופירוש
המילים הזרות, ר' במאמר העתקת מרכז הדפוס מויניציאה לאמשטרדם, שיופיע במקום אחר.
3 ר' עמ' 289 והע' 1. — 4 הזכירו בהקדמה לסדר תפלות. ר' למעלה, עמ' 289 והע' 2. —
5 אף הוא נזכר בהקדמה הנ"ל. ר' למעלה עמ' 289 והע' 4. — 6 אורפה. ועיין על כך
במאמר הנז' בהע' 2.

וחפשתי בחיפש וניירות ומצאתי אדם אחד מאלף, הוא נבון ומשכיל בתור' הגביר הקצין כהר"ר משה דוד יצ"ו בן הקצין איש ירא אלהים פרנס ומנהיג רודף צדקה וחסד הגביר המהולל כה"ר זלמן בהר"ר ישראל אשכנזי יצ"ו, והפריז הכל מה שצורך לדפוס המשניות הנ"ל לזכות את הרבים. משה זכה וזיכה את הרבים שהוציא סך מסוים לדפוס בכרך קטן. לשיהיה כל אחד נושא בחיקו בלכתו בדרך לעוסקיו בין פונדתו לחלוקו.

ומה לי לספר השבח והפאר של המשניות זו ויופיו בלי שום טעות כלל. כל מי שיש לו עינים לראותו יראה ההפרש בינו לבין זולתו, וסימן לדבר פסק הלכה עיגול אחד כזה \circ על התנא שהלכה כמותו¹. ואחת היא שאלתי מאת המעיין במשניות הנכבד הזה, שאם ימצא איזה שגיאה לא יחשוב עצמו רואה וחווה, ולאמר בי העין תולה. כי אומר הסיבה ואזניכם אגלה, כאשר ידוע ומפורסם שבעלי דפוס לא מבני ישראל המה אשר מתורתנו ילמדו, וביום השבת יעריכוהו², שאי אפשר לתקן את אשר עוותהו, כי מי יבא אחרי שכבר עשוהו. ואם ימצא אחד מאלף איזה שגיאה, יתבונן טרם יעשה מחק או גדר, אם לא על פי בקיאים נאמנים, כי לאו כל האדם בקי בנביאים ראשונים ובנביאים אחרונים. שראיתי כמה מופלגים שהמה סיני ועוקרים הרים, מחכמת הדיקדוק המה זרים. והכל צריכין למרי חיטיא, וראשון ו' סדרי משנה זהו תור' שבעל פה נתן הקב"ה למשה בארבעים ימים, ולנו ציוה להגות בו לילות וימים, להיות בפינו שנונים ולא לכתבם בשום ספר וגוילים, כי על פי הדברים האלה כרת אתנו ברית נאמנים. וכל מי שיודע ו' סדרי משנה בעל פה יזכה לישב בעולם הבא אצל נביא וצופה. והשם יזכני גם אותי מהיות מכת היושב' בעטר' פני עושה אורה. וזכות הרבים יעמוד למשה. וימים על ימיו תוסיף בעושר ובבנים לגדלם לת"ח.

לסדר ולפרט כי הואיל משה ב'א'ר א"ת מ'שנה' התורה הזאת לפ"ק. כ"ד הצעיר שבאלפי ישראל איסרל בן הגאון מקובל אלהי בכמהר"ר אליקים געץ יצ"ו מיחושי ר"ם

מעבר לדרך: הסכמת מ' רבני וינציאה נר"ו

1 דברי תודה לנדיבים כתב גם לפני ההקדמה ובסוף הכרך. — 2 דבר זה אין הוא מחידושו וכבר נמצא במהדורות שנדפסו לפניו. ר' המאמר הנז' לעיל הע' 2. — 3 ר' עמ' 264. — 4 פרשת דברים, כלומר ג—ח באב תס"ד.

נכספה וגם כלת' נפשו של הבקי במשנה... העומד כהיו"ם הזה פה ויניציאה לחצוב בעט ברזל ועופרת המשניות עם נקודות הכסף מנוקדות כדין וכהלכ'... ויען וביען להוציאם לאורה ההוצא' יתרה. ודין הוא שהמתחיל לא יוסג בהשגת גבול, גמר אמר לבקש מלפנינו ח"מ לעשות סייג וגדר בדבר הזה. להנאתו ולטובתו לא יכלנו להתאפק מלהפיק רצונו... להזהיר ולהתרות לכל איש אשר בשם ישראל יכונה בין איש בין אשה יהיה מי שיהיה לא ידפיס ולא יצוה להדפיס ספר משניות הלזה כדמותו כצלמו... חמש שנים רצופות... ויניציאה כ"ב אדר שנת אשגבהו כ"י יד"ע שמ"י לפ"ק.

שלמה בכמוהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה
דוד בכמ"ר שלמה אלטאראס זלה"ה
משה בכמ"ר יעקב לוי מויא זלה"ה
משה בכמ"ר דניאל מאגורו זלה"ה.

משנה זו כצורתה חזרה ונדפסה בויניציאה בשנת תצ"ז. ר' להלן.
ריפורמטורי, סי' 17. אבל משנה מנוקדת נדפסה באמשטרדם בשנת תע"ו.
ספר הלכות קטנות... משאלות ותשובות... כמוהר"ר יעקב בכמוהר"ר 25
שמואל חאגיז זלה"ה. הובא אל בית הדפוס על יד בנו... משה בכמוהר"ר
חאגיז נר"ו. פה ויניציאה יע"א שנת כי קד"ש הג"ה לפ"ק. נבראגאדין.
דף נד, א] הסכמות רבני ליורנו ור' דוד אופנהיים ובסופה איסור להדפיס
שנית את הספר במשך טו שנים.

דף נד, ב]: הסכמת מעלת חכמי רבני ק"ק ויניציאה יע"א
היום הזה ראינו בן יכבד אב... מעלת החכם השלם המני"ח נר"ו בשיתו
שומו... שו"ת הלכות קטנות... ספר קרבן חגיגה² ממעלת אבי אמו...
כמוהר"ר משה גאלנטי ז"ל... הכתוב השלישי והכריע ביניהם ספר לקט
הקמח³... מעשה ידי... כמוהר"ר משה חאגיז... הניח מעותיו על קר"ן וזוהר
הצב"י ישראל כדי להוציאם לאורה... ויחל משה מאתנו ח"מ להגביל את
העם שישמרו מנגוע בהדפסת כרך הלזה לא כלו ולא מקצתו... הננו אתנו
בלאו הניתן לאזהרת בית דין בהשמר פן ואל... להעלות שלשה הספרים

1 כך הוא בטופס שבגנזי מו"א הראשון לציון יצ"ו. ברם, בטופס שבמכון בן-צבי כתוב
"משה חאגיז". — 2 נדפס בזמן אחד עם שו"ת הלכות קטנות ובאותה צורה. —
3 החלקים על אורח חיים ויורה דעה נדפסו באמשטרדם תס"ז; אבן-העזר, המבורג תע"א.

הנז"ל על מזבח הדפוס לא שלשתן יחד ולא כל א' בפני עצמו לא באתרא
הדין ולא בכל אתר ואתר למשך ט"ו שנה... פה ויניציאה יום חמישי כ"ג
לחדש אדר ראשון שנת תחת אבתי"ך יהי"ו בניך וגו' לפ"ק.

שלמה בכמהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה

דוד בכמ"ר שלמה אלטראס זלה"ה

משה בכ"ר יעקב לוי מוי"א זלה"ה

משה בכמ"ר דניאל מאג'ורו זלה"ה

הסכמת הרב הכולל בנן של קדושים כמוהר"ר חנניה קזיס נר"ו... ויפה
גזר מעלת הגאון הנז' ה"י ורבני ויניציאה יע"א לגדור גדר ולעשות סייג וזהריני
נעשה סניף אליהם... פה פיורניציא מתא תס"ד לפ"ק.

ס' הלכות קטנות לא חזר ונדפס בשלימותו. התשובות שבחלק א נדפסו עם
פ' הלכה רווחת לר' בן-ציון אלקלעי, ירושלים תרנ"ה; התשובות בלבד
שבשני החלקים עם הערות ר' מיכאל ור' משה אלעזר הורביץ. קראקא
תרנ"ז.

תס"ה

26 ספר מעיל שמואל והוא קיצור ומפתח ספר שני לוחות הברית... יסדו... הרב
השלם החסיד העניו... כמוהר"ר שמואל דוד אוטולינגוי נר"ו בכמהר"ר
יחיאל... ויניציאה שנת בחכמה בתבוג"ה ובדעת לפ"ק. נבראגאדיץ.

דף ד, ב: הסכמת מעלת רבני ויניציאה

נעתרנו לשואל כהוגן הוא הרב המחבר נר"ו להזהיר בכל תוקף לכל מי
שיהיה נלבול¹ יכנס בתחום שאינו שלו ולהדפיס הספר הזה הנק' מעיל שמואל
במשך ה' שנים² בלי רשות המחבר...

ויניציאה יום ד' כ"ב אדר התס"ה ליצירה.

שלמה בכמהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה

דוד בכמ"ר שלמה אלטראס

משה בכ"ר יעקב לוי מוי"א זלה"ה

¹ ספר אחר שלו, ר' להלן סי' 32. ר' ישראל איסר געץ הנ"ל (סי' 23, 24), עודדו להדפיס
את הספר. ר' הקדמת המחבר, דף ד, ב. — ² בהסכמת ר' נתנאל ב"ר שלמה זלמן
שליט — שש שנים. ר' דף ב, ב.

משה בכמ"ר דניאל מאג'ורו זלה"ה
נדפס שנית, וילנה תקפ"ז.

תס"ח

27 מעשה טוביה... צעיר החכמים וקטן הרופאים טוביה מק"ק מיץ שבארץ
צרפת יע"א בשנת מעש"ה טובי"ה כ"ץ לפ"ק. נכתב באדרינופול.
נבראגאדין.

דף נג. ב: הסכמת מעלת רבני ויניציאה עיר ואם בישראל יע"א
היום הזה ראינו אנו ח"מ כמה הלכתא רברבתא איכא למשמע מהדין
ספרא... אחלינו יכוננו... אל יהרסו לעלות לחצוב בעט ברזל ועופרת ולהרפס
חבור המפואר הלזה עד מלאת עשר שנים רצופות... נאם בני הישיבה
הכללית אשר פה ויניציאה יום חמישי שמנה ימים לחדש ניסן שנת... ותס"ב
תנחמני לפ"ק.

שלמה בכמוהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה
דוד בכמ"ר שלמה אלטאראס זלה"ה
משה בכמ"ר דניאל מאג'ורו זלה"ה
מהדורה שניה, יעסניץ תפ"א. הסכמת רבני ויניציאה חזרה ונדפסה גם
במהדורה זו.

ת"ע

28 ספר דברי יוסף. מדרשות נאים... חברו... כמהר"ר יוסף בכמהר"ר מרדכי
הכהן גר"ו מתלמידי מדרש בית יעקב שבעיר הקדש ירושלם תוב"ב
בויניציאה יע"א טו"ב כסליו שנת... עתה... נבראגאדין.
מעבר לשער: הסכמת מעלת חכמי רבני גאוני ויניציאה יצ"ו
אשרי מי שבא לכאן... אותה נפשו להעלותו אל בית הדפוס... וחושש פן
יקומו אחרים הן יחיד הן רבים ויבוזו יגיעו... דרש מאתנו ח"מ להסכים עם
מעלת הרב הגדול מוהר"ר אופנהיים ה"י... לבלתי ידפיס שום בר ישראל
ספר הנז"ל... משך זמן שש שנים...
בויניציאה יע"א בסדר ויהי ה' את יוסף שנת עתה... לפ"ג.

שלמה בכמהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה
דוד בכמהר"ר שלמה אלטארס זלה"ה
רפאל בכ"ר שלמה די סילוזה ז"ל
לא נדפס שנית.

תע"א

29 שער בת רבים. מחזור חלק ראשון עם פירוש הדרת קדש כמנהג קהל קדוש
אשכנזים. נדפס לתשוקת קהלות קדושות יצ"ו שבמדינות איטלייאה, ואלו
הן ק"ק ויניציאה אשכנזים וק"ק ספרדים וק"ק איטאלייאני וק"ק פאדובה
וק"ק רוויגו וק"ק וירונה וק"ק מאנטובה וק"ק קסאל מונפיראט וק"ק
גוריצאה וכל גלילותיהם. פה ויניציאה... שנת התהלל"ו בשם קדשו לפ"ג.
לעמוד ולשרת את כל הקק"י אב ובנו יוסף ועקב חי הכהנים המחוקקים ה"י.
נבראגאדין.

דף ג, א: דברי המחוקקים. פרטים חשובים על הרצון להחיות הדפוס
בויניציאה. פירוש כל העוזרים מן הקהילות. המגיה היה ר' יצחק פאציפיקו.
דף ב, ב: הסכמת מעלת רבני גאונ"ק ויניציאה נר"ו ברשות מעלת שבעה
עינים עיני העדה הועד קטן נר"ו מנהיגי הקהלות הקדושות השם ישמרם

בקלא דפסיק ובלב נשבר ונדכה אתו קדמנא ח"מ אב ובנו נצמדים, היו
לאחדים, אשר על מלאכת הדפוס שניהם עומדים, עניים מרודים ונכבדים.
ולפנינו שפכו שיחם ותפלתם תחנתם ודמעתם על לחים, שלמען קדוש ישראל

1 ר' הקדמת המחוקקים, דף ג, ב: "קול השירים... לשבעה... הגדולים... האדם הגדול
בענקים החכם שבחכמים וטוב שברופאים כמהח"ר שלמה בכמהח"ר יוסף קוניאן זלה"ה.
ונצר הקדש היקר ונעלה כמ"ר דוד בכמהח"ר שמואל אבוהב זצוק"ל. ואביר הרועים
העולה למעלה ראש על הארץ רבה כמ"ר משולם הלוי משולמים זלה"ה. והגביר הנעלה
לשם ולתהלה כמ"ר יוסף בכמהח"ר שמואל סאמי זלה"ה. והנכבד ונשוא פנים כמ"ר
שמשון בכמהח"ר יעקב גראסיני זלה"ה. ונדיב נדיבות יעץ כמ"ר עמנואל בכמהח"ר יעקב
בליליוש זלה"ה. ואיש זרוע לו הארץ כמ"ר גבריאל בכמהח"ר משה ברוך קארוואלינו זלה"ה.
הן אלה שבעה אנשים מרואי פני המלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא היושבים
ראשונה במלכות עם ה' אלה, הסכימו גם המה עם מעלת הרבנים נר"ו לבלתי היות
איש שיכנס בגבולם... והמתאבק בעפר רגליהם נאמן ביתם ומשרתם אשר קסת הסופר
במתניו כמ"ר יעקב בכמהח"ר משה לוי מוייא זצוק"ל."

תהיינה אונינו קשובות אל שאלתם ובקשתם. באמרם שכדי להדפיס מחזור קהל קדוש אשכנזים עם פירוש הדרת קדש לזכות את ישראל, כמה כרוזין כרכרו וכמה טרחות טרחו בגופם ובממונם באלה מסעי בנסעם מעיר לעיר בקהלות איטליא כדי שיתנדבו הגבירים אשר בכל עיר ועיר לסייע בהדפסת מחזור הנ"ל בחתימת ידם. כאשר עשו גבירי קהלנו פה ויניציאה כנראה בפנקס אשר בידם. ולא זו אף זו בממונם שבזבוז להוצאת הדרך. ועל כל יתגדל ההוצאה גדולה שכבר נעשית ביציקת האותיות חדשות ברזל ועופרת לצורך הדפסת מחזור הנ"ל כי רבה היא. ובקשו מאתנו בנא לשון בקשה שנגזור גזרה על כל בר ישראל שלמשך זמן יב שנה לא ידפיס ולא יצוה להדפיס לא מחזור הנ"ל ולא סליחות. להנאתם ולטובתם נכמרו רחמינו עליהם למלאות שאלתם ובקשתם מתרתי לטיבותא. חדא דבני אברהם רחמנים בני רחמנים, ותנינא עיקר שהכל תלוי בו לפי שכן ראוי לעשות ושורת הדין נותנת.

אשר על כן כלנו באגודה אחת גוזרים בגזרת חרם חמור על כל אשר בשם ישראל יכונה בין איש בין אשה קטן וגדול יהיה מי שיהיה. שלא ידפיס ושלא יצוה להדפיס מחזור וסליחות כמנהג קקא"י עם פירוש הדרת קדש ולא עם פירוש מעגלי צדק. לא המחזור וסליחות הנ"ל שניהם יחד ולא כל אחד בפני עצמו. לא באמירה ולא ברמיזה ולא בשום ערמה ומרמה עד כלות יב שנה מתחילת מיום הזה והלאה. והעובר ח"ו יהיה נלכד ברשות החומרא הנ"ל. והשומע עליו תבוא ברכת טוב ישא ברכה מאת ה' וצדקה וקדוש יאמר לו.

פה ויניציאה יום ראשון שלשה ימים לחדש אדר שנת והיית"ם לי קדושים לפ"ק.

שלמה בכמהר"ר ישעיה גיצה זלה"ה

דוד בכמ"ר שלמה אלטאראס זלה"ה

רפאל בכ"ר שלמה די סילוה זלה"ה

המחזור עם הפירושים הנ"ל ובמתכונת זאת, לא חזר ונדפס.

1 קהל קדוש אשכנזים יצ"ו. — 2 מהדורה זו נדפסה על-פי דפוס ויניציאה שנ"ט-ש"ס, ואחר-כך חזרה ונדפסה כמה פעמים אבל לא בוויניציאה.

30 ספר רזא דיחודא. והוא אוצר כל חמדה... ליחד שם נורא ואיום פעמי' ביום בעת קריא' שמ'... והקרוב אליו כתר עליון... יסדו הכינו וגם חקרו מעל' החכם השלם והכולל המקובל האלהי כמוהר"ר נחמיה חייא חייין נר"ו... בשנת ונפשי תגל ביהוה. ויניציאה. והוגה בעין טוב של החכם המרומם כמה"ר יהודה בכמ"ר פרץ² יצ"ו. נבראגאדין³.

מעבר לשער: הסכמת רבני גאונ' ק"ק ויניציאה יע"א הדור אתם ראו ספר רז"א דיחוד"א על כוונת ק"ש אשר חבר מעלת החכם השלם והכולל המקובל האלהי כמוהר"ר נחמיה חייא חייין נר"ו מתושבי עיר הקד' גליל העליון צפת תב"ב, וס' כת"ר עליון ע"ד הסוד על יחודו יתברך. ובעינינו ראינו את יקר תפארתם מעלתם וקדושתם, גדולים מעשה חייא. ואיותה נפשו להעלותם אל בית הדפוס כדי לזכות בהם את הרבים וחושש פן יבוזו זרים יגיעו וירצו להדפיסו פעם אחרת בלי רשותו ויגרמו לו נזק. אשר על כן למען לא יקרב איש זר להסיג גבולו, הסכמנו להזהיר בכח התור' שלא יוכל שום בר ישראל לפרוץ גדר ההסכמות הנהוגות בישראל ולהדפיס הספר הנז"ל לא עד ידו ולא על יד אחרי' בין מב"ב⁴ בין שלא מב"ב מיום השלמת הדפסתם עד משך עשר שנים. ושומע לנו ישכון בטח ושאנן ובצל שדי יתלונן ועליו תבוא ברכת טוב.

כ"ד החותמים פה ויניציאה יע"א ביום ד' תשעה ימים לחדש טבת שנת התע"א ליצירה.

שלמה בכמוהר"ר ישעיה גיצה זלה"ה
דוד בכמ"ר שלמה אלטאראס זלה"ה
רפאל בכ"ר שלמה די שילוח זלה"ה.
נדפס פעם אחת בלבד.

1 על-פי אזהרות ר' שלמה אבן גבירול: ליחד אל איום שתי פעמים ביום. — 2 הוא הגיה וסייע גם לספריו של ר' יוסף הכהן מירושלים: דברי יוסף, ר' סי' 28 וס' תפילות שערי ירושלים, תס"ז. ר' דף מ, א והקדמת פרץ בס' קריאי מועד, שם, דף מב, א. כאן הוא כותב שמוצאו מראגוזה. אף הוא הדפיס ס' תפילות שערי רחמים, שם ת"ע. — 3 ר' צילום השער בעמ' 109. — 4 לא היה תושב צפת וזאת בדה מליבו כדי שיתקבלו דברי הקבלה שלו, שבהם הבליע תורות שבתאיות. — 5 מבני ברית.

תע"ה

31 תפתה ערוך... הכינו... כמהר"ר משה זכות וצוק"ל. נדפס פה ויניציאה שנת

תפת"ה' ע'רוך לפ"ק, בדפוס בראגאדין.

דף ב, ב: אלה הם דברי החכמים השלמי' מרביצי תורה ברבים ראשי החברה הקדושה חדשים לבקרים יע"א

בהתאסף ראשי עם קדש חברת חדשים לבקרים יע"א הקדישו מראש את מעות החברה ההיא להרביץ תורה ברבים ולצדקה. ויהי היום כמו אנשי אמת יראי אלקים הן המה מע' ממוגי החבורה הקדושה ויסכימו להדפיס ממעות החבורה הזאת ספר תפתה ערוך אשר חבר המקובל האלקי כמהר"ר משה זכות וצוק"ל לזכות את הרבים. לכן אנו ח"מ מתרים ומזהירים כל איש אשר בשם ישראל יכונה שישמר מאד בנפשו לבלתי הדפיס הספר הזה בעד משך עשר שנים הבאות, למען ח"ו לא יארע נזק להקדש החבורה הזאת, כי ארור מסיג גבול רעהו כתיב, ובנ"ד כ"ש הקדש, כי אם יחטא איש לאיש ופללו אלקים ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו. השומע ישמע וחדול יחדל מלקרבה אל המלאכה ועליו תבא ברכת טוב.

רפאל בכמהר"ר חנניה מודיליאני וצ"ל הרופא

יצחק בן המנוח כמ"ר מרדכי מרייו זלה"ה

נדפס שנית עם פ"י בשנת תק"ג. ר' להלן רשות ועד קטן, סי' 9.

32 ספר קריאה נאמנה והוא תמצית ותרומת ספר מעבר יבק אשר קצרת'...

שמואל דוד אוטולינגני בכה"ר יחיאל ז"ל... ובקצת מקומות הוספת'... הוגה

בעיון נמרץ... ע"י הרב המחבר נר"ו ונדפס בוניציאה בשנת ע"ר הצד"ק

קרי"ה נאמנ"ה לפ"ק.

בדף ב, ב אחרי הקדמת המחבר: הסכמת מעלת רבני ויניציאה

נעתרנו לשואל כהוגן הוא הרב המחבר נר"ו להזהיר בכל תוקף לכל מי

שיהיה, לבל יכנס בתחום שאינו שלו ולהדפיס הספר הזה הנק' קריאה נאמנה,

לא הוא ולא אחרים בעדו במשך עשר שנים בלי רשות המחבר, ולשומע ינעם

ועליו תבא ברכת טוב.

מקורות

ויניציא יום ד' ב"ך למנחם התע"ה ליצירה.
שלמה בכמוהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה
רפאל בכ"ר שלמה די סילוה זלה"ה
ספר זה לא נדפס שנית.

תע"ו

33 מעשה חושב על מלאכת המשכן שחברתי אני הצעיר עמנואל חי בלא"א ב' אברהם ריקי ג"ע בשנת ה'י"בל הזא"ת הבא"הו בין פסח לעצרת... מהדורא בתרא ונדפס בויניציאה בשנת ותחל כל עבד"ת משכן אהל מועד לפ"ק. נבראגאדין.

דף ב, א: הסכמת מעלת... הזקן משיבת ויניציאה... נמנו וגמרו שאמרו תו אמרות טהורות ושמיליו יכתבון בספר ויוחקו... ובהסכמתי ובהסכמת אלופי מעלת רבני ישיבה דכללות גר"ו אשר פה ק"ק ויניציאה יע"א בגזור גזירה... על כל אשר בשם ישראל יכונה... שלמשך עשר שנים רצופות... אל ידפיס ספרא הדין...

י"ב יום לחדש מנחם בשנת וכלי משכן לפ"ק...
שלמה בכמוהר"ר ישעיה ניצה זלה"ה

נמצאת בספר גם הסכמה אחרת והקדמת המחבר. ובדף ג, ב: הסכמת מעלת הרב המופלג חסיד ועניו כמוהר"ר שד"א² יצ"ו עיני ראו... ספר מעשה חושב... יאי ויא' לחקקו בעט ברזל... והמסיג גבולו להדפיסו בלי רשותו במשך אשר גבלו הראשונים הזמן ליקום בארור... צעיר מצעירי הצאן שמואל דוד אוטולינגי בכה"ר יחיאל ז"ל, כותב ד"ך אלול בסדר ושנת ויהי ככלו"ת משה... נדפס שנית, פרעמישלא תרמ"ד.

תע"ט

34 כהנת אברהם והוא פירוש חרוזי לחמשה ספרי תהילים... אברהם הכהן... נדפס בויניציאה... בשנת הלא תט"ע... נבראגאדין.

¹ שנת תע"ד. — ² ר' שמואל דוד אוטולינגי.

דף ז, א: הסכמת מע' רבני ויניציאה

קול רנה... שירים על מזמורי נעים זמירתנו ויקרא שם הספר ברכת אברהם הוא בשם מעלת הרב המחבר... כמוהר"ר אברהם הכהן גר"ו בעיר זאנטי... ויתן לכסף מוצא לבא עד תכונתו. ועתה אשר הגיע הדבר אל תכליתו מחוז חפצנו ירא ירא פן יבא איש הדמיון כי חזק הוא ממנו להשיג גבולו לחזור ולהדפיס. הנה יצאנו בהזרה... שלא להדפיס ספר זה בין הוא בין על ידי אחרים למשך עשר שנים... נאם החותם בהסכמת רבני הישיבה ה"י

הצעיר משה בכמוהר"ר מיכאל הכהן ולה"ה

בסוף החלק החמישי, דף סד, ב:

הן זה תוספת עיקר לכל הניתן להזהרת הניתנה מתורתנו הקדושה בכתב לא תסיג גבול רעך. לכן יחוש כל איש ישראל יהיה מי שיהיה שלא להדפיס ספר זה בין הוא בין על ידי אחרים למשך עשר שנים מיום השלמת הדפוס זה הנעשה בעירנו, שהוא היום יום טו"ב לחדש טבת שנת חמשת אלפים ושמונים ושש לבריאת העולם, כי אם ברשות מעלת הרב המחבר והשומע לעצתנו ישכון בטח...

הזקן שבהם החותם בהסכמת מ' רבני הישיבה ה"י

הצעיר משה בכמוהר"ר מיכאל הכהן ולה"ה

ספר זה לא נדפס שנית.

תצ"ח

35 עין ישראל... חברו החכם ר' יעקב נ' חביב זצ"ל. והוספנו כל המאמרים שהביאם הרב ר' יהודה אריה ממורדינה ז"ל בספר בית יהודה²... ועוד בסוף כל חלק וחלק ימצאו דבורי התוספות שנשמטו מכל הדפוסים שנדפסו עד עתה רק נמצאו בדפוס וירונה³... בויניציאה. נדפס לתשוקת התלמיד הנעים... גר בן הרופא המובהק כמ"ר יצחק פואה יצ"ו שנת יפתח⁴... נבראגאדין.

דף ב, א: הסכמת מ' רבני ק"ק ויניציאה מקוימת ממעלת הועד קטן

1 זמן השלמת הספר, אבל גם בשער של החלק החמישי, האחרון, פרט השנה הוא תע"ט. —
2 ויניציאה שצ"ה. — 3 שנת ת"י. — 4 בידי טופס מיוחד שהשער נדפס גם בצבע אדום ויש בו שינויים קלים, שהקיצורים באחד אינם נמצאים בשני. והרבה ספרים שנדפסו על-ידי פואה יש בשעריהם שינויים. ור' להלן, עמ' 305, הע' 2; עמ' 351, הע' 1.

בהיות כי עיני ישראל כבדו מזוקן לא יוכל לראות הרואה אותם כי אם שנים שלש גרגרים מאותם שנדפסו בעיר הזאת... והיושב באפס דמים מחמת חסרון כיס די לו בעין ישראל כאשר נדפס מקדם בדורי דורים. לכן להפיק רצון השואלים והמעוררים נדבה רוח איש חיל רב פעלים... הרופא המובהק כמ"ר יצחק פואה נר"ו... לחזור ולהדפיס ספר עין ישראל לחם סדרים עם כל התיקונים והייפויים שהיו בעין ישראל הנדפס מקדם... ועוד נוסף עליהם... מאמרים שגשמו בספר עין ישראל והובאו בס' בית יהודה לתועל' המלמדים ותלמידים... ולמען לא יכשל כח הסבל בנשואם בחיקם ישישים ובחורים עשאו בכרך קטן הכמות ורב האיכות... ולבלתי יכנסו בגבולו עריצים זרים לחזור ולהדפיסו אפי' על ידי אחרים דרש דרש ממעלת רבני ישיבתנו לעשות סייגים וגדרים להרחיק האדם מן העבירות והאיסורים. ולכן הננו מסכימים וגוזרים בגזירת נח"ש דרבנן לכל איש אשר בשם ישראל יכונה זקנים עם נערים שלא יזיר להדפיס ספר עין ישראל בלתי רשותו לא בגלוי ולא בחדרי חדרים למשך שש שנים רצופות מיום השלמת הדפסת הספר... ולשומעים ינעם... נאם ועירא דמן חברי'א החותם פה ויניציאה בשם מע' רבני הישיבה הכללית יר"ה בס' אשר יאמר היום בהר ה' יראה שנת יפת"ח ה' לך את אוצרו הטוב לפ"ק.

/ יצחק בכ"ר אשר פאציפיקו ולה"ה

ואלה שמות מעלת הועד קטן המסכימים את דבריהם

/ אליעזר לוצאטו

גבריאל יהושע לוניל קאפון

/ יצחק ח"י בכמוהר"ר שמואל פאס

/ דניאל עוזיאל

יעקב בר יוסף אשכנזי

עין ישראל במתכונת זאת חזר ונדפס על-ידי פואה בשנת תקל"ו. ר' להלן,

ריפורמאטורי סי' 47.

36 משניות... עם נקודות הכוס"ף. כזה ראה וחדש כל הגרסאות... כמוהר"ר

1 יצחק פואה ובניו יוזכרו להלן פעמים אחדות. עיין א' יערי, המדפיסים בני פואה, מחקרי ספר, ירושלים תשי"ח, 376-419. 2 פרשת וירא, ט-יד חשון תצ"ח.

דוד אלטארס וצוק"ל... נדפס לתשוקת התלמיד הנעים גד בן הרופא המובהק כמ"ר יצחק פואה יצ"ו בויניציאה שנת ה'נצנ"ס נרא"ו בארץ לפ"ק. נבראגאדין.

דף נב, ב: הסכמת מ' רבני ק"ק ויניציאה מקוימת ממעלת הועד קטן יען כי מנויה וגמורה בסוד חכמי תורה לעולם הוי רץ למשנה יותר מן הגמ'... עלה על לב איש דעת מאמץ כח, ארי שבחבורה, רופא חולי כל בשר ומפליא לעשות לעתות בצרה, מעלת הרופא המובהק כמה"ר יצחק פואה... לחזור להעלו' ספר המשובח הזה... על מזבח הדפוס... במהדורא בתרא ועוד נוסף בו... נוסחאות וגירסאות וחסורי מחסרא תקונים ופויים... נעשו ממדובה המשרה זקן ונשוא פנים מראשי השורה הרב המובהק כמהר"ר דוד אלטארס² וצ"ל... ולהיות כי כמה יגיעות יגע להשיג הרשות ממעלת השררה... שאל שאל האיש ממעלת רבני ישיבתנו יר"ה לגזור אומר שאל ישיג איש את גבולו להדפיס ספר המשניות בדמותו כצלמו בחומר וצורה למשך שש שנים רצופות מיום השלמת ההדפסה... החותם פה ויניציאה בשם מעלת רבני הישיבה הכללית יר"ה בס' ושמרו דרך ה'... שנת... מנח"ת יהודה לפ"ק.

יצחק בכ"ר אשר פאציפיקו זלה"ה

ואלה שמות מעלת הועד קטן המסכימים את דבריהם

/ אליעזר לוצאשו

/ גבריאל יהושע לוניל קאפון

/ יצחק ח"י בכמוהר"ר שמואל פאס

/ דניאל עוזיאל

/ יעקב בר יוסף אשכנזי

המשנה המנוקדת חזרה ונדפסה בויניציאה בשנת תקט"ז. ר' להלן, קאטאוירי ס' 33.

1 בבא מציעא לג, א. — 2 מרבני הישיבה הכללית בויניציאה. חתם על הסכמות הרבנים משנת ת"ס (ס' 21) ועד שנת תע"א (ס' 30). — 3 פרשת וירא, ט"ז חשון תצ"ח.

תק"ט

37 ספר שאלות ותשובות חלק ראשון מהגאון... מהר"ר דוד נ' זמרא... הובאו ממערים יע"א ע"י החכם השלם דיין המצויין חיים הכהן². והובאו לבית הדפוס על יד... כמהר"ר דוד אשכנזי³ גר"ו בן... בעל אשל אברהם⁴ פירוש על הזוהר זלה"ה... בדפוס... הגביר הנעלה כמ"ר מאיר דא זארא יצ"ו פה ויניציאה בשנת ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. נוינדראמין.

דף נב, א: הסכמת רבני הישיבה הכללית יע"א שבוניציאה האי ספרא דבא לן מארעא קדישתא דישראל... שלחוהו מתם להכא על יד אמצעי שלם החכם כמוהר"ר דוד אשכנזי גר"ו... אשר עלה בדעתו להקריבו על מזבח הדפוס. ועל זה שינס את מתניו ושם לדרך פעמיו וכמה טרחות טרח וכמה יגיעות יגע... מחזיקים על ידו להוציאם אל הפועל. והנה כיום הזה שואל מאתנו כהוגן להסכים בכל מכל כל לאשר הסכימו רבנן

1 ר' למעלה, עמ' 287, הע' 2 ולהלן, עמ' 323. מן הרשות מתברר שבכתב-היד היו תשובות הרבה שרק מקצתן נדפסו. שני חלקים של שו"ת הרדב"ז שהיו בהם קפ סימנים היו בידי ר' מלאכי הכהן בליורגו ור' דוד מילדולה מאמשטרדם ביקש רשותו להדפיסם ולא עלתה בידו. ר' דבריו בשו"ת הרשב"ש, ליורגו תק"ב, דף [ד, א]. — 2 לא ידעתי מיהו. ר' חיים הכהן ב"ר שמואל פייבש בעל הספר לקט שמואל, יצא מפולין לארץ-ישראל בשנת תק"ח, אבל בשנת תק"י היה בקושטא, לפני שהתיישב בחברון, ולא נראה שהיה במצרים וחזר לקושטא. ע"ע מ' בניהו, רבי חיים יוסף דוד אזולאי, ספר ב' ירושלים תשי"ט, עמ' שנו. 3 בנו של ר' מרדכי אשכנזי מזולקווא, המגיד השבתאי בבית מדרשו של ר' אברהם רוויגו במודינה. בנו דוד נולד בזולקווא ואביו הביאו עם אמו למודינה בכסליו תנ"ז (עי' ג' שלום, חלומותיו של השבתאי ר' מרדכי אשכנזי, תל-אביב תרצ"ה, עמ' ח, ט). ר' מרדכי די-לאטיש ממודינה, שנסע עם ר' אברהם רוויגו ור' מרדכי אשכנזי לירושלים בשנת תס"ב, כתב באגרתו שר' מרדכי אשכנזי עלה עם אשתו שני בניו ובתו. הוא ואשתו ובתו גיספו סמוך לבואם במגיפה בחודש אדר "וב' בניו היו חולים ג"כ" (י' מאן, התישבות המקובל ר' אברהם רוויגו וחבורתו בירושלים בשנת תס"ב, ציון, מאסף, ספר ו' תרצ"ד, עמ' עא, פב). ואכן לא ידענו כלל מה עלה בגורלו של ר' דוד אשכנזי זה (יש לתקן, איפוא, דברי בספונות ספר ג-ד, עמ' קנז, קפא שגם בניו של ר' מרדכי אשכנזי מתו במגיפה). מעתה יכולים אנו לצרף כמה ידיעות עליו. דומה שהוא ר' דוד אשכנזי שבשנת תצ"ז מינהו פקידי ירושלים בקושטא לשליח לערי פרס. בשנת תק"א היה בבגדאד והתעתד לנסוע לארם-צובא ולדמשק ובראשית תק"ב נמצא בסוריה (א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 385). כנראה שבאותה שנה חזר לירושלים. לא יושב בה זמן הרבה וחזר לחוץ לארץ. בשנת תק"ו היה בוניציאה והדפיס ס' קורא הדורות לר' דוד קונפורטי. בשער צויין: "הביאו לבית הדפוס החכם השלם והכולל כמהר"ר דוד אשכנזי איש ירושלים". בוניציאה עשה גם בשנת תק"ט ואולי גם לאחריה וחזר לירושלים. בשנת תקי"ח נמנה עם חכמי ישיבת "גוה שלום" בירושלים (ר' שלמה חזן, המעלות לשלמה, אלכסנדריה תרנ"ד, דף קב, ב). — 4 פיורדא תס"א.

קשישי וגאוני עיר הקדש החותמים לעילא מינן למען לא יעמדו זרים לבו
את יגיעו להסיג את גבולו לטחון קמחא טחינא להדפיס שנית הספר הזה...
עד מלאה י' שנים רצופים. איש ואיש יהיה מי שיהיה אל יערב לבו לגשת
אל המלאכה לדפוס או להדפיס הספר החשוב הזה...
ויניציאה, בישיבתנו הכללית יר"ה, היום ראשון בשבת כ"ט לחדש סיון שנת
התק"ט ליצירה.

הצעיר שלמה מונטאנינא

הצעיר שלמה בכמ"ר משה הלוי מינץ זלה"ה

הצעיר משה מנחם מררי

הצעיר יעקב חי בכמהח"ר יהושע ברוך לוי

הצעיר יעקב בכמ"ר עמנואל בליליוש נ"ע

הצעיר שמחה בלא"א אברהם קאלימאני

הצעיר יעקב בכמהח"ר שמחה יהודה סארוואל ז"ל

נדפס שנית, סדילקוב תקצ"ו.

38 סדר תפלות כל השנה כפי מנהג ק"ק אשכנזים יצ"ו... נדפס לתשוקת הבחור
הנחמד גר בן הגביר המרומם כמ"ר שמואל פואה יצ"ו בויניציאה שנת
ת'פ'ל'ה לא"ל ח"י"י לפ"ק. נבראגאדין.
בטופס אחר: נדפס לתשוקת הנער הנעים ישראל שבתי אלחנן בן הגביר
כמ"ר שלמה אשכנזי יצ"ו.²

1 כנראה בנו של מהדיר ס' המקח והממכר. ר' סי' 4.

2 שני הטפסים בגנזי מכון בן-צבי. בראשון נוספו בסופו "פרשיות" וניירו עב מאד. בשני
ספר תהלים עם שער, פרקי אבות, פרשיות ותקוני שבת. לכל ספר פאגינאציה לעצמה. א'
יערי רושם רק הטופס השני ולא הנילוה אליהם (המדפיסים בני פואה, מחקרי ספר, עמ'
393). בדרך [שיח, ב] מצוייה רשימת הספרים שהדפיסו "ומצויים למכור אצלם. ויש אתם גם
ספרים אחרים חדשים גם ישנים" (יערי חזר והדפיסה, שם, עמ' 377-378). רשימה כזו
הדפיסו גם במחזור לימים נוראים כמנהג ק"ק ספרדים, שנת תם ויש"ר יצרוני (אף היא
נדפסה על-ידי יערי, שם, עמ' 379). יערי סבר שכל הספרים, בייחוד אלה שברשימה השנייה
שייחסה לשנת תקט"ז, נדפסו בבית פואה. על-פי זה מצא שהיו כמה מהדורות של ספרי
תיקונים שעל-פי חמדת ימים שנדפסו על-ידי בני פואה לפני שנת תקט"ז ולא הגיעו לידינו
ולא נרשמו כלל: אוצר נחמד, מהדורה ג' (ספרי תיקונים ותפילות לפי ספר "חמדת ימים",
קרית ספר, שנה לח, תשכ"ג, עמ' 105), פרי עץ הדר, מהדורה ראשונה (שם, עמ' 251),
שכיות החמדה, מהדורה ד' (שם, עמ' 382). ברם, ברשימה השנייה נמצא גם ס' חמדת ימים
עצמו ולפי זה היה צריך להסיק שאף הוא נדפס לפני שנת תקט"ז. ולא נתן דעתו שברשימה
נמצא גם "ראשית חכמה דפ' קוסטאנטניא", וברשימה של שנת תק"ט בא אחרי ספר זה
"שלחן ערוך ד' הנ"ל". ופלא שלא העיר שהמחזור לא יכול להיות שנדפס בשנת תקט"ז (וכן

דף נשיח. א: הסכמת ישיבתנו הכללית שבויניציאה יר"ה
 הן היום הקריב לפנינו העולה על רוחו הגביר המרומם מע' הרופא כמ"ר
 יצחק פואה יצ"ו להעלות על מזבח הדפוס סדר תפלות כל השנה כפי מנהג
 האשכנזים יצ"ו. ובו כלולים דברים רבים נוספים כאשר מורה הלוח אשר
 סדר לפנינו והוא בסוף הספר הזה. וכזה לא נעשה עד היום. ושאל שאל
 מאתנו כהוגן לעשות לו סייג וגדר פן יהרסו אחרים להשיג את גבולו ולהיות
 לו גרמא בגזיקין ויפק רצון מאתנו. והרי אנו מסכימים להדפסת סדר הנאה
 ומתקבל הזה. ובאנו בלאו הנתן לאזהרת ב"ד שלמשך ארבעה שנים מיום
 כלות ההדפסה הזאת לא יוכל כל איש ואשה יהיה מי שיהיה להדפיס סדור
 הזה הן ע"י עצמו הן ע"י אמצעי לא כולם ולא מקצתם מהדברים הנוספים
 הנ"ל רק מה שנהגו עד עתה להדפיס בתפלות. והעובר על דברנו זה יהיה
 נח"ש כרוך עליו. והשומע ינוחו עליו כל הברכות אמן.
 נאם החותמים פה ויניציאה בישיבתנו הכללית יר"ה היום ד' בשבת מ"א
 למבי"י שנת התק"ט ליציאה.

שלמה בכמ"ר ברוך מונטאניאנה זלה"ה
 שלמה בכ"ר משה הלוי מינץ זלה"ה
 משה מנחם מררי
 יעקב חי בכמהח"ר יהושע ברוך לוי ז"ל
 יעקב בכמ"ר עמנואל בליליוס זלה"ה
 שמחה בלא"א אברהם קאלימאני
 יעקב בכמהח"ר שמחה יהודה סארוואל זצ"ל

גם בספרי תיקונים, עמ' 91). הרי נזכרו ברשימה שבו "משכיל לדוד" ו"שאלות ותשובות
 הרמ"ז", שהוא עצמו העתיק השערים שלהם וכתב נכונה שנדפסו בשנת תקכ"א (מחקרי
 ספר, עמ' 399). דון מכאן: א) ברשימה נמצאים מלבד דפוסי פואה בויניציאה גם דפוסי
 קושטא; ב) מחזור לימים נוראים נדפס בשנת תקכ"ב ויש לכלול בהשבון אות ו' שבמילה
 יצרונ; ג) שלושה ספרי התיקונים לא היו ולא נבראו. לעומת זאת על "בסוכות", שהוא בלי
 ספק דף מצוייר לתלות בסוכה, ועל שולחן ערוך שנדפס בקושטא לא כתב דבר. והנה
 בידי "שולחן ערוך" שנדפס בקושטא בשנת תצ"ו, באותה שנה שנדפס ראשית חכמה
 וספר זה הביאו לדפוס הרופא יוסף פואה (בספרו הדפוס העברי בקושטא, עמ' 187, הוא
 מזכיר ספר זה על פי "טופס יחיד בעולם" שבידי ד"ר י' מהלמן ולא על-פי הרשימה.
 על-פי הטופס שבידי, שהוא היחיד בעולם שלם, אפשר להוסיף שמנין הדפים הוא תג).

1 כר אייר.

ותשלם המלאכה היום ה' בשבת ראש חדש אלול שנת התק"ט ליצירה.
סדר תפלות חזר ונדפס בויניציאה תקל"ד, בשם בית תפלה, אבל יש בו רק
תפילות חול ושבת.

תק"כ

39 ספר שאלות ותשובות הרמ"ז... הובאו לדפוס לתשוקת הבחור... גד בן
הישיש... שמואל פואה יצ"ו. המדפיס בשני בתי הדפוס בראגאדינא
ווינדראמינא בויניציאה בשנת כאש"ר צוה משה לפ"ק.

דף נג, א: הסכמת מעלת רבני הישיבה הכללית שבוניציאה יע"א
ברוך מגלה עמוקות... שאלות ותשובות לגדול מרבנן שמו... משה בכה"ר
מרדכי זכות וצוק"ל. והנה יום בא כי נתגלגל זכות על ידי זכאי זה הוא הבחור
הנחמד נבון ומשכיל כה"ר גד בן הישיש ונשוא פנים הגביר הנעלה כה"ר
שמואל פואה יצ"ו, כי בבא כתיבות האלו לידיו העיר ה' את רוחו להביאם
לבית הדפוס... ראינו שאלתו ששאל כהוגן להסכים על הדפסת ספר הנכבד
והיקר הזה למען לא יקרב איש זר איהו או גירי דיליה להכנס בגבולו ולהיות
גרמא בניזקין על דבר הכסף אשר הוציא במלאכת שמים הזו... שלא יוכל
שום בר ישראל הן ע"י עצמו הן על ידי אחרים לחזור ולהדפיס ספר הזה לא
כולו ולא מקצתו למשך עשר שנים מיום גמר הדפסתו לבל היות נבנה מיגיעו
שלא כדין...

החותם פה ויניציאה בשם מעלת רבני הישיבה הכללית יר"ה היום ד' בשבת
ח"י תמוז שנת התק"ך ליצירה.

זעירא דמן חברייא שמחה בכה"ר אברהם קאלימאני ז"ל

דף נג, ב: הסכמת מעלת הרבנים בעיר קושטאנדינא יע"א

- - - באחד מגבירי תושבי המקום למשה ג"ד בביתו ובחומותיו... כה"ר
גד פואה יצ"ו... נתן בלבו להדפיס... והויל זהב מכיס והדפיס תמימים...
חילה את פני הרבנים המובהקים אשר שם... שיתנו לו הרמנא והסכמה ושגם
אנחנו בחתימתנו נקיים את כל תוקף ההסכמה... קושטאנדינא... בשנת אשר
יש להם שכ"ר...

1 המגיה ר' שמחה קאלימאני כותב בהקדמתו על פואה, "בית גנזיו של הרב וצוק"ל...
צוה לי לחפש במ... אם יש בהם להביאם לבית הדפוס". דף [ד, א].

אברהם בכה"ר יהודא מיוחס
שלמה אלפאנדארי
אלעזר בכ"ר משה הכהן
ספר זה לא נדפס שנית.

תקכ"ב

40 שיטה מקובצת והיא חידושי מסכת בבא קמא אשר קבעם הרב המוסמך הגאון
כמוהר"ר בעלאל אשכנזי ז"ל מספרי כתיבת יד אשר היה אדון ומושל בכל
ארץ מצרים... וקראו בשם אסיפת זקנים... היא מוצאת מגנזי המשכיל ונבון
עשה חסד לכל עמו כה"ר רפאל אשכנזי ז"ל ונצד משרשיו יפרה בנו היקר
והנעלה כמ"ר בעלאל אשכנזי נר"ו אשר הוציאה מחיקו ומסרה לי הצעיר
יצחק בכ"ר יעקב נונים ואיס נר"ו להביאה אל בית הדפוס... והובאה לדפוס
על יד... גר בן... שמואל פואה יצ"ו המדפיס בשני בתי הדפוס בראגאדינא
ווינדראמינא. נדפס בויניציאה שנת כי טוב' כל' אר"ץ מצר"י'ס לכם הוא
לפ"ק.

דף ב, א: הסכמת מע' רבני הישיבה הכללית יע"א שבוניציאה
חכמות בחוץ תרנה... כי היום בא וזכה בה גבר חכם בעוז איש דעת מאמץ
כח צדיק וישר וירא אלהים מרבים, ה"ה החכם השלם אשר ידו בכל בנסתר
ובנגלה כמהח"ר יצחק בה"ר יעקב נונים ואיס נר"ו, אשר חכמתו זורחת בעיר
ליורנו יע"א. והעיר ה' את רוחו הטהור להעלותה לדפוס... בראותינו כי לא
נאה ולא יאה כי החכם הזה נר"ו אשר יגע ומצא וכמה טרחות טרה, ייגע ח"ו
לריק... גזרנו אומר... ששום איש ואשה יהיה מי שיהיה לא יערב לבו לגשת
להביא ספר הזה אל הדפוס הן על ידי עצמו הן על ידי אחרים, בין שהוא בן
ברית בין שאינו בן ברית, למשך עשר שנים... נאם החותם בשם מעלת הישיבה
הכללית יר"ה

פה ויניציאה היום ער"ח אדר שנת התקכ"ב ליצירה.
זעירא דמן חברייא שמחה בכה"ר אברהם קאלימאני ז"ל
דף קפז, ב: ותשלם המלאכה... חמשה לחדש אלול שנת התקכ"ב ליצירה.
נדפס שנית, זולקווא תקע"א.

הסכמת הרבנים רומא קושטא שאלוניקי ואיזמיר

רומא

1 ספר בחור לר' אליהו בחור, רומא רע"ט¹. אחרי ההקדמה ו"סימני הספר",
דף 61א-ב]

נוסח כתב הדת אשר נתן ברומי הבירה מרבניה וחכמיה אשר גזרו והחרימו
על כל איש השולח ידו במלאכת רעהו והקורא הכתב ידעהו.
הנה שולח לכם אליהו הלוי², אשר און וחקר אמרי נועם אשר בכל הארץ
יצא קום ובקצה תבל מליהם³, את שני ספריו אשר חבר בדקדוק לשון הקדש,
ספר ההרכנבזה אשר יכלול באור כל מלה זרה ומורכבה על פי הדקדוק, והשני
ספר הבחור אשר כולל כללי הדקדוק ועקריו, ורובו דברים אשר לא קדמהו
אדם בהם, כי מקום הניחו לו להתגדר בו. עוד הואיל וחבר לוח בדקדוק
הפעלים והבנינים לתת לנער דעת ודרך מבוא הדקדוק בקצור, כמו שאמרו
חכמים לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה⁴. ויען כי ידענו האיש הזה
ואת שיחו כי פי שנים ברוחו בדקדוק ובמסורת, וחבר החבורים הנזכרים
בשורח ובעמל ובאבוד זמנו ימים רבים, זולת ההוצאה המרובה אשר נעשה
על ככה על יד האחים הנעימים יצחק ויום טוב ויעקב בני כמ"ר אביגדור
הלוי יצ"ו, אשר נדבו רכושם וגופם לבא עד תכלית המלאכה הזאת והלדפים
את שלש אלה הנזכרים.

ובאולי יש שורש פורה ראש ולעני⁵ אשר ימלא לבו להדפיס גם הוא החבורים
הנזכרים או כולם או אחת מהן בדפוס יותר נאה מזה, ונמצא זה הר' אליהו
והאחים הנזכרים זריזים ונפסדי⁶. לכן חצנינו נערנו להיות כנגד המשחיתים

1 ר' פרק א, עמ' 19-20. — 2 על-פי מלאכי ג, כג. — 3 על-פי תהלים יט, ה. —
4 פסחים ג, ב. — 5 דברים כט, יז. — 6 פסחים ג, ב.

כדאיתא בקדושין פרק האומ' עני המהפך בחררה ובא אחר ונוטלה הימנו נקרא רשנה¹, ואמרי פרק לא יחפור מרחיקין מן הדג כמלא ריצת הדג² משום דיורד לאומנות חברה ואפילו לרבי מאיר דמיירי בדג מת והדגים מתאספים וכולי, אם היה (היה) חברו פורש היה כאלו גוזל. אם כן זה שטרח ועמל, מי שיורד לאומנתו הרי זה גוזל ממש. ואיתא בסנהדרין ואל אשת רעהו לא קרב זה שירד לאומנות חברו³. ובהיות שספרי דפוס נעים מים אלים לא שמנו גבול אלא גזרנו בסתם כל מי שידע הן שראה או שמע גזרותינו שלא ידפס הספרים האלו, וכל המדפיס אותם או הוא או שלוחו יהא בכלל פורץ גדר וישכנו נח"ש, והקונה ממנו בידיעה והכרה אחרי שמעו גזרותינו יהא באלה ובשמתא. וכל ישראל יהיו ברוכים. וזה יהיה עד זמן עשר שנים, דהיינו עד שנת רפ"ט, אם לא שיקבל רשות מכמר אליה הנזכר או האחים הנזכרים ויהיה הרשות בכתוב. והשומע לדברינו יתברך באלדים אמן. והקונה מאלו אשר נדפסו פה רומי על יד הר' אליה הנזכר והאחים הנזכרים יגל וישמח ויזכה במקחו ועליו תבא ברכת טוב אמן.

נכתב ונחתם יום ו' תשרי רע"ט

נאם הטרוד הנשלל אשר לבו בקרבו חלל זער חבריא ישראל בן הר"ר יחיאל זלה"ה

זערא דמן חבריא שבתי בר מרדכי זל

נאם הקטן יוסף הגרי בן אברהם זל

קושטא

משנה, קושטא ת"ד-ת"ה בראש חלק א וחלק ב: 2

נדרשנו לאשר שאלונו המחוקקים⁴ יצ"ו באמור, עיר ואם בישראל של חכמים ושל סופרי' למה יגרע מהיות בתוכם מושכים בעט ברזל ועופרת. הלא אבינו ראש המחוקקים כמה יגיעות יגע וכמה כרכורים כרכר להוציא לאור מלאכת ה', והביא הדפוס בעבור ימצאו כל אנשי חיל ידיהם מחזקים בעז התורה. ונפשם ירעה להם לבל יהיה תורת כל אחד בידו וישלח ידו

¹ קידושין נט, א. — ² בבא בתרא כא, ב. — ³ צ"ל לא טמא. יחזקאל יח, ו; סנהדרין פא, א. — ⁴ אברהם ב"ר שלמה פראנקו וגיסו יעקב גבאי.

במלאכת רעהו את אשר כבר עשהו בכמה יגיעות. ועתה עיננו ראו את קשי
 טרח ההדפסה ואת הוצאותיה ואת לחצה ואת עמלה להעמידה על תלה.
 אשר על כן אנחנו החתומים בשולי היריעה גורנו אומר לבל יוכל כל איש
 אשר בשם ישראל יכנה להדפיס המשנה הזאת פה מהיום ועד תשלום עשר
 שנים רצופות נמנות מאחד בניסן הבא עלינו לשלום. ואם באולי נדפסו
 במדינה אחרת קודם העשר שנים או אם יודפסו בתוך העשר שנים בנקודות,
 לא יוכלו סוחרי העיר הזאת לקנות מהם עד אשר ימכרו כל הנדפסים הנה.
 וכל העובר גזרתנו זאת מלבד שהוא עובר ענוש יענש. ושומ' לנו ישכון בטח.
 והיה זה ביום ה' י"ט לאד' משנת הת"ה ליצירה בקושטנדינה יע"א

יום טוב	אהרן	אליעז'ן	ישעיא	דוד	משה
ן' יעיש	קופינו	שושאן	בכמ"ר יוסף מטרנני	זל	אגוזי
ברוך ן'	המר ונאנח		אב המון		
חיים	אברהם שרביט הזהב		בכמ"ר יוסף המון זלה"ה		
יאודה	מאיר חיים משה	יצחק	יום טוב	משה	כלב בכמ"ר
אף נעים	יצחקי ן' שגני	אלנקוה ברבינייא	בגבנשת	שמואל זלה"ה	
	ברוך	אליא			
	אשכנזי	אביי			

שאלוניקי

3 שאלות ותשובות השייכות לטור אבן העזר מהרב... חיים שבתי, שאלוניקי
 תי"א, דף 22:

הסכמת רבני העיר

להיות אמת אמונה אומן שמעלת החכם השלם כמהר"ר משה נר"ו בן הרב
 הגדול המחבר כמהר"ר חיים שבתי זלה"ה הפליא עצה הגדיל תושיה הוסיף
 אומץ, להוציא לאור ולקרבה אל המלאכה מלאכת הדפוס ספר שאלות
 ותשובות השייכות לטור אבן העזר מהגאון אביו זלה"ה. השתדל בגופו ובממונו
 בכל כח ואון למען זכות בו את הרבים. וה' אנה לידינו בעירנו זה עיר

שאלוניקי יע"א חלקת מחוקקי, וירא לעתיד שאם המצא תמצא ביד איש או אשה מאיזה עם שיהיה להזיק לו להדפיסו שנית שיהיה ההפסד גדול. אשר על כן אנחנו הבאים על החתום כלנו נחנו לדעת א', גדרנו גדר בגזירת נח"ש, שלא יוכל ולא יורשה שום נברא בעולם לא איש ולא אשה מאיזה מקום שיהיה להדפיס הספר הזה, לא כלו ולא מקצתו, לא על ידו ולא ע"י זולתו, לא מבני עמנו ולא מבני עם אחר מאיזה עם שיהיה, ולא לסבב שום סבה מהסבות שיעלו על לב איש מעולם. לא להדפיסו ולא להחזיק בידו אם לא ברשות מעלת בן הרב המחבר הנז' או שלוחו, לא פה שאלוניקי ולא במקום אחר, עד משך זמן עשר שנים רצופות מתחילות מהיום. וכל אשר יתן כתף סודרת לבלתי שמוע הסכמתנו זאת עליו ועל ראשו יחולו כל האלות הכתובות בספר תורת מרע"ה וכל אלות הברית. ואנחנו עמו וצאן מרעיתו שמע נשמע בשם ה' אלהינו ליראה אותו ולדבקה בו וללכת בדרכיו לעשות רצונו ולעבדו בלבב שלם אמון. ולהיות לזכות ולראיה ביד מעלת בן הרב המחבר הנז' ולה"ה והבאים אחרינו חתמנו שמותנו פה שאלוניקי ביום ג' לחדש אדר שנת חמשת אלפים ותי"א ליצירה

הנשמר והנזהר ישכון	הנשמר והנזהר ישא	השומע ישמע אל
בטח ושאנן מפחד רעה	ברכה מאת ה' וצדק'	ויענהו ויבור' מפי
ויביא עליו ברכה ולא	מאלהי ישעו. מנחם	עליון וברכ' הדיוט.
קללה ח"ו. נאם אברהם	שולם	דניאל אישטרושה

מוטאל

אשרי איש ירא את ה'	אשרי אדם מפחד ושומע
ושומע לקול מורים	לקול מורים ועליו תבא
ומברכת ה' יבורך אמון.	ברכת טוב. ברוך אנג"ל
חיים אברהם הכהן	
אשרי איש הירא את דבר	הירא את דבר ה' ישמע בקול מורים
ה' ושומע לקול מורים ויבור'	דלא לטרק' חיויא דרבנן. ושמע ישכן
מפי עליון. שמואל גאון	בטח ושאנן. יעקב בכמהר"ר אברהם
	די בוטון ולה"ה

שו"ת ר' שלמה לבית הלוי, תי"ב, מעבר לשער: הסכמת רבני העיר נכספה וגם כלתה נפש אחת מגשי בני הנביאים לקרבה אל המלאכה מלאכ' שמי', אשר עשה הפליא עצה הגדיל תושיה סגן לוייה נודע בשערי בעלה מעטה תהלה. הודיע לבני האדם גבורותיו משפטיו לישראל. ובתחלה ירא', כי אמרה אולי המצא ימצא איזה אדם אשר יניף עליהם ברזל פעם ויגרום לה הפסד בממונו'. ובראותנו כי חגרה בעז ההשתדלות בכל כח ואון למען זכות את הרבים, וה' אנה לידינו בעירנו זאת שאלוניקי יע"א חלקת מחוקק ומצאה מקום להדפיס זה ספר שאלות ותשו' הש"יכות לארבע טורי'. ע"כ קמנו ונתעורר כלנו אנחנו לדעת אחד, גדרנו גדר בגזר' נח"ש שלא יוכל ולא יורשה שום נברא בעול' לא איש ולא אשה מאיזה מקום שיהי', להדפיס הספר הזה לא כלו ולא מקצתו. לא על ידו ולא ע"י זולתו, ולא מבני עמנו ולא מבני עם אחר מאיז' עם שיהיה, ולא לסבב שום סבה מהסבו' שיעלו על לב איש מעולם. לא להדפיס ולא להחזיק בידו אם לא ברשות הגברת אלמנת הרב הכולל המחבר זלה"ה או בנה או שלוחה, לא פה שאלוניקי ולא במקו' אחר עד משך זמן חמש' עשר שנים רצופות מתחילות מהיום. וכל אשר יתן כתף סודרת לבלתי שמוע הסכמתנו זאת עליו ועל ראשו יחולו כל האלות הכתובו' בספר תורת מרע"ה וכל האלו' הברי'. ואנחנו עמו וצאן מרעיתו שמע נשמע בשם ה' אלד"ינו לירא' אותו ולדבקה בו וללכת בדרכיו ולעשות רצונו בלבב שלם אמן. ולהיות לזכות ולראיה ביד הגברת מרת רחל אלמנת הרב המחבר זלה"ה והבאים מכחה חתמנו שמותינו פה שאלוניקי ביום ל' לניסן משנת ויבן שלמה הבי"ת ויכלהו. ושריר ובריר וקיים.

השומע בקול	כל אי' אשר יעבו'	פורץ גדר
דברי פרשת	הסכמה זאת	הסכמתנו
האגרת ישא	יעשן אף ה'	ישכנו נחש והמקיימ'
ברכ' מאת ה'	וקנאתו באיש	ישא ברכה
וצדקה מאלהי	ההוא והמקיימה	מאת ה'. דניאל
ישעו. נאם	תבא עליו ברכת	איסטרושה
אברהם מוטאל	שוב. מנחם שולם	

1 רחל אלמנת המחבר. שמה נזכר בסוף ההסכמה.

מקורות

אשרי אדם	הירא את דבר ה'	אשרי איש ירא
מפחד ושומע	ישמע בקול מורים	את ה' ושומע
לקול מורים	דלא לטרקי חיויא	לקול מורים אמן
עליו תבא	דרבנן ושמע ישכן	ומברכת ה' יבורך.
ברכת טוב. ברוך	בטח ושאנן. יעקב	חיים אברהם הכהן
אנג"ל	בכמהר"ר אברהם	
	די בוטון זלה"ה	

הירא את דבר ה'	אשרי אדם הירא את דבר
ישמע לקול המורי'	ה' ושומע לקול מורים
וכל זר לא יקרב	ויבורך מפי עליון.
אל ההדפסה	שמואל גאון
ככתוב לעיל.	
משה בכמהר"ר חיים שבתי זלה"ה	

איזמיר

5 כנסת הגדולה לר' חיים בנבנשת, חלק חושן משפט, אוזמיר ת"כ, מעבר לשער:

הסכמה

עינינו הרואות את אשר עשה לנו, האדם הגדול בענקים רוח חיים באפינו, רב ועצום הרב המחבר, חיילים יגבר, כמהר"ר חיים בנבנשת נר"ו. האיר עינינו במאור תורה, ליהודים היתה אורה, ישמח לב מבקשי ה', כי ידרשו מעל ספר ה' את החוקים ואת התורות אשר הרחיב בהם הבאור. וילך טובב טובב לקבץ ולחבר ולכנס כנסת הגדולה, כל הני הלכתא גברבתא קריאתם זו הללם².

ומדאגה מדבר אם איש יבא להשיג גבול הרב הנז' נר"ו, כלנו ח"מ בהסכמת הרב המחבר שיחיה, חקה חקקנו גזרה גזרנו במאמר קדישין ובגזרת עירין

1 דברים כט, יט. — 2 מגילה יד, א.

אשר לא יקרב איש לא גדול ולא קטון להוסיף בהדפסת גזרת הספיר הלז על מספר מפקד הספרים הנדפסים במצות הרב המחבר נר"ו, לא בזמן הדפסה זו ולא אחרי כן, עד תום עשרים שנה רצופות נמנות מיום השלמת הדפסה זו, אלא ברשיון קדש הרב המחבר נר"ו. ושמע לנו ישכון בטח ושאנן ושלום על ישראל ועל רבנן. פה אומי"ר בסדר כן ירבה וכן יפרוץ ושלום.

נכון הדבר בכח הנז' שלא יודפס זה	לאפושי גברא קאתינא	בנימין מלמד
הספר עד זמן הנז' לעיל.	שלמה אלגאזי	
הקטון והזעיר מצעירי הצאן	אברהם בכמה"ר	זרחיה
יוסף אישקאפה	אהרן די בוטון	מיליריאה
משה בכמהר"ר חיים עובדיה		

6 הליכות אלי לר' שלמה אלגאזי, איזמיר ת"ח², בסופו, לפני המפתחות דף עט, א:

היום הזה ראינו כי עשה אלהים את האדם ישר³ לעשות מעשהו מכתב אלהים, יש בו מדעת קונו ובאוננו ומתק לשונו שרה להחזיק מעט את המרובה, ואם קטן הכמות הוא בעיניך אל תבטאל שפל קומתו כי הוא רב האיכות בתלי תלים של הלכות. לכן כל אדם חזו בו ישר יחזו, כי מלבד הכללים אשר במאזני העיון שקולים, עוד ישוב יראה קרוב למאה דבורי התוספות בפלפול רב ועצום, כאשר נודע בשערים המצויינים בהלכה גדולת מעלת חכמת הרב הכולל המחבר נר"ו, לא מראש בסתר דבר ופוק חזי מאי עמא דב"ר מספירי ספריו אשר נדפסו וזה עלה על כלם.

לכן אנחנו הבאים על החתום קמנו ונתעודד לכבוד הרב המחבר המלך שלמה נר"ו לבל ישיגו את גבולו ונחרים כל איש אשר ידפיס זה הספר לא על ידו ולא על ידי זולתו עד משך עשר שנים מיום גמר ההדפסה זו בלתי רשות הרב המחבר נר"ו. ושומע לנו ישכון בטח ושאנן. ושלום על ישראל ועל רבנן אמן כן יהי רצון.

1 שמות א', יב. טו—כ טבת תי"ז. ור' למעלה, עמ' 56. — 2 ר' למעלה, עמ' 65, הע' 1. — 3 קהלת ז', כט.

מקורות

יוסף איסקאפא בנימין מלמד שלמה אברהם הכהן
יהודה בכמהר"ר יצחק אפומאדו ז"ל משה בכמהר"ר חיים עובדיה ז"ל
חיים כלב קאלקי משה ציון
שלמה בכמהר"ר משה נ' עזרה ז"ל שם טוב פילו

רשות ועד קטן

1 מגיני שלמה לר' יהושע מקראקא, תק"א. הביאו לדפוס יעקב לונדין מליסא בדפוס יצחק פואה - בראגאדין.

אחרי רשות הביקורת וההסכמות, דף נב, ב: לפנינו ראשונים ומנהיגי המדינה בא החכם כמהר"ר יעקב לונדין מליסא וספר מגיני שלמה בידו, נדפס כבר בעיר אמשטרדם, והפיל תחינתו שתנתן לו רשות להביאו על מזבח הדפוס. ובראותנו שאלתו הגונה הסכמנו וגזרנו כפי הסדר שלנו, שתהי' הרשות נתונה להדפיס הספר הנ"ל בעיר הזאת בלי שום תוסף כי אם בצלם ובדמות הספר אשר הראנו. ולראיית האמת כתבנו וחתמנו ביום ב' י"ד לחדש א'ני ל'דודי ו'דודי ל'י שנת הת"ק לפ"ג, סדר לתהלה ולשם ולתפארת².

יעקב במ' לוצאטו	א' מהועק"
מאיר בורדולאן	א' מהועק"
יצחק פואה	א' מהועק"
יעקב נ' יקר	א' מהועק"
יעקב בליליוש	א' מהועק"

והמתאבק בעפר רגליהם

שמואל חי לוי מו"א סופר הקק"י

2 תודת שלמים, חידושי הר"ן למסכת נדה וכו' ושו"ת לחמי תודה לר' ישעיהו ב"ר ישראל חזקיהו באסאן, תק"א. בדפוס יצחק פואה - בראגאדין.

אחרי רשות הביקורת ולפני ההקדמה וההסכמה, דף נג, א: ור' צילום בעמ' 134:

נתועדדו³ יחד מע' אנשי הועק"י ולפניהם בא כמ"ר אברהם חיים בכמוהר"ר

¹ שנת תע"ה. — ² פרשת כי תבוא. — ³ צ"ל נתועדדו.

מנחם קרקוביאה זצוק"ל ובידו אגרת שלומים מאת כמוהר"ר ישראל בנימין באסאן נר"ו מריגיו ובתוכה ג"כ תחינה למעלתם למען יותן רשות להדפיס ספר תורת שלמים בשנים חלקים, שם האחד זבחי תודה, חבור קדמון מהגאונים זצ"ל, והחלק השני בשם לחמי תודה אשר חבר הגאון אב"ד דק"ק ריגיו כמהר"ר ישעיהו בסאן אביו זצוק"ל והוא משאלות ותשובות ובתוכם יש ויש מכמהר"ר ישראל בנימין בנו הג"ל נר"ו.

על כן אנחנו ראשי ומנהיגי המדינה כולנו בהסכמה אחת, כפי הסדר שלנו, נעתרנו אל השואל כהוגן בכל מכל כל. ונוסף לזה יחויבו המדפיסים לשים דברינו אלה ונכתב בספר.

החותמים פה ויניציאה ליל הנ"ל סדר איש צדיק תמים היה בדורותיו².

שמות החותמים כנ"ל בסי' 1.

3 ארחות חיים, הוא אור החיים לר' חיים ן' עטר, תק"ב. דק בחלק א. בדפוס מאיר דא זארא - וינדראמן.

אחרי רשות החקירה, ההסכמות וההקדמה, דף נג, ב:

לפנינו ראשי ומנהיגי המדינה בא בעל הדפוס היקר כבוד רבי מאיר בכ"ר חיים משה זארא יצ"ו ובידו ספר מחדש הנקרא אור החיים, הלא הוא פ"י על התורה שחיבר מעלת מורינו הרב הכולל רבי חיים אבן עטר נר"ו מתושבי מערב היושב עתה בעיר ליורנו. והפיל תחינתו להנתן לו רשות להביאו על הדפוס. ובראותנו שאלתו הגונה הסכמנו וגזרנו כפי הסדר שלנו שתהיה הרשות נתונה. ולראיית האמת כתבנו וחתמנו ביום עשרים לחדש חשון שנת קרוב ה' לכל קראיו לכל אש"ר יקראהו באמת לפ"ק.

שמות החותמים, כנ"ל סי' 1.

4 לוית חן ואור יקרות לר' אריה יהודה ליב ב"ר שמואל גרשון איש ירושלים ובנו ר' יוסף בנימין זאב וואלף, תק"ב. הביאו לדפוס ר' שמואל ב"ר שניאור איש ליפשיץ מלבוב בדפוס מאיר דא זארא - וינדראמן.

בסוף ההקדמה, דף נד, ב:

לפני מעלת אנשי הוק"י הפיל תחינתו הגביר כמ"ר מאיר דא זארה על דבר הספר לוית חן ואור יקרות, נדפס לשעבר בעיר צאלקווי בשנת התצ"ב לפ"ג.

1 ר' למעלה, עמ' 144 והע' 1. — 2 פרשת נח, כה-כט תשרי תק"א.

חיבור קדמון מרבני פולין, כדי שיתן לו רשיון להדפיסו בצלם ובדמות הספר אשר קרב לפנינו.

לכן נעתרנו לקול המתחנן למלא את בקשתו ובחייב לשים דברינו אלו בספר טרם הדפסת הספר הנ"ל, הכל כפי סדרינו.

החותמים פה ויניציאה יום א' ו' לחדש תמוז התק"ב בסדר וממתנה נחליאל ומנחליאל במותי.

יעקב חי לוי²

יצחק חי די פאס

יצחק פואה

יצחק לוי משולמים

אהרן ב"י כהן³

והמתאבק בעפר רגליהם

שמואל חי לוי מויא סופר הקק"י

פרשת דרכים לר' יהודה רוזאניס, תק"ג. הביאווהו לדפוס ר' נתן נטע ב"ר יחיאל מיכל מיאמפלה ור' שמואל ב"ר שניאור ויסקינד איש ליפשיץ מלבוב בדפוס וינדראמין.

בסוף הספר, אחרי המפתחות, דף עו, ב:

בהתאסף מעלת ראשי ומנהיגי המדינה יצ"ו, בא לפנייהם הגביר כמ"ר שמואל פואה ושאל מאתנו שנתן לו רשות להעלות על מזבח הדפוס הספר פרשת דרכים אשר בשנת התפ"ח לפ"ג נדפס בעיר קוסטאנטינה יע"א מהמחבר הרב המובהק יהודה רוזאניס זלה"ה.

ואחרי ההתבוננות הנאותה ממעלת רבני ישיבתנו יר"ה, הסכמנו כפי נמוסינו שהגביר הנ"ל תהיה הרשות בידו להדפיס הספר הנ"ל בא' מדפוס העיר כפי אות נפשו, ועליו תהיה המשא להדפיס בעט ברזל ועופרת דברינו אלה נכללים בספר.

החותמים פה ויניציאה יום א' ו' לחדש תמוז התק"ב, בסדר וממתנה נחליאל ומנחליאל במות.

שמות החותמים, כנ"ל, סי' 4.

1 פרשת חקת. — 2 חברי הועד התחלפו ורק יצחק פואה נשאר מן הקודמים. — 3 בר יעקב. וכך חותם אחיו בסי' 11. בסי' 6/5 שנכתבו באותו יום, הוסיף ליד חתמיתו "נכנס" ופי' ממלא מקום. — 4 ע"ע יערי, מחקרי ספר, עמ' 377. ועיין להלן סי' 9/8, 6.

6 זית רענן לר' אברהם אבלי מקאליש. תק"ג. הביאו לדפוס יצחק פואה בדפוס בראגאדין.

מאחורי השער ולפני ההסכמות:

ביום ההוא בא שנית לפנינו ראשי ומנהיגי המדינה יצ"ו הגביר כמ"ר שמואל פואה יצ"ו. והפיל תחינתו בשאלתו אשר שאל להדפיס הספר היקר זית רענן פ"י על הילקוט, חיבור נאה ונפלא עם איזה דרשות הנקראים בשם שמן ששון נדפס בק"ק דעס"ויא בשנת תס"ד לפ"ק, אשר חברו המנוח המפורסם מהר"ר אברהם אבלי מעיר קאליטנא בכמהר"ר חיים ז"ל. ובשמענו שאלתו הגונה לא השבנו פניו ריקם והרשות נתונה לו להדפיסו בדפוס בראגאדין יד"ה, ובלבד שיעשה כמשפט לכתוב הסכמתינו זאת בספר.

החותמים פה ויניציאה יום אחד ו' לחדש תמוז התק"ב, סדר וממתנה נחליאל ומגחליאל במות.

שמות החותמים כנ"ל, סי' 4.

7 שו"ת שמש צדקה לר' שמשון מורפורגו, תק"ג. הביאו לדפוס בנו ר' משה חיים מורפורגו בדפוס מאיר דא זארא – וינדראמין.

אחרי רשות הביקורת ולפני ההסכמות וההקדמה, דף נב, בז:

הרשות נתונה ממעלת ראשי ומנהיגי המדינה דק"ק ויניציאה הנקראים בשם ועד קטן יצו

בהתאסף מעלת ראשי ומנהיגי המדינה יצ"ו, בא לפניהם הגביר כמ"ר מאיר דא זארא, בהראותו את מעלת רבני ישיבתנו הכללית יר"ה ספר כ"י בשם שמש צדקה הכינו וחקרו הרב הרופא מובהק כמוהר"ר שמשון מורפורגו זלה"ה, ובתוכם ישיש ממעלת הרב החכם השלם כמוהר"ר משה חיים שבתי בן הרב המחבר נר"ו ומרבנים אחרים. זה יצא ראשונה כי ראה ראינו חלק אורח חיים וקצת מחלק יורה דעה דפים מ"ו. לכן נעתרנו לקול המתחנן והרשות בידו להדפיסו עם תנאי זה שיביא מידי פעם בפעם אשר יגיע אליו מעיר אנקונה יע"א המכתבים מהחלקים הנותרים אל מול פני הדרת מעלת רבני ישיבתנו יר"ה ואלינו בלי איחור ועיכוב. וזה בחומר האלות הכתובות

1 עליו ועל הדפסת ספר זה והפצתו, עיין מ' בניהו, אגרות רבי משה חיים מורפורגו בעניינות ספרים, ארשת, א, תשי"ט, עמ' 223–253.

בתקנת ראשי ומנהיגי המדינה שנת שס"ח לפ"ק, ובחייב גם כן להדפיס הרשות וההרמנא זאת זכרון בספר. החותמים פה ויניציאה יום א' ו' לחדש תמוז התק"ב בסדר וממתנה נחליאל ומנחליאל במות.

שמות החותמים, כנ"ל סי' 4.

8 עינות מים, שלושה ספרים מחכמי איטליה שר' ישראל בנימין בסאן ביקש להדפיסם וגשארן בכתב-יד¹.

בהתאסף ראשי עם מע' אנשי הועק"י בא לפניהם כמוהר"ר ישראל בנימין בסאן נר"ו בכמוהר"ר ישעי' זצוק"ל והקריב לפניהם ג' ספרים כ"י בשם עינות מים, נפרד לשלושה חלקים. שם האחד נחל קדומים, והוא הלכות נדרים ובכורות לתשלום הלכות רבינו הגדול² ז"ל. ושם השני גשמי ברכה שו"ת שונים ממע' רבני איטליאה. ושם השלישי אגלי דל ג"כ משאלות ותשובות הכינים וחקרם כמהר"ר אביו זצוק"ל. ובקש מאתם הרשות להדפיסם כולם כאחד, אחר העיון והשיקול שנעשה מרבני ישיבתנו הכללית יר"ה. לכן כולנו בלב ושפה אחת הסכמנו כפי סדרינו שתהי' הרשות נתונה לו בכל מכל כל אשר שאל ובחייב להדפיס רשיונינו זה בספר.

החותמים פה ויניציאה ליל ביאת יום הששי ח' אלול התק"ב

יעקב חי לוי

יצחק חי די פאס

יצחק פואה

יצחק לוי משולמים

יעקב בליליש

והמתאבק בעפר רגליהם שמואל חי לוי מו"א סופר הק"ק

משלושה החיבורים נדפס רק השני, הוא שו"ת הרב"ך, הו"ל מו"א הראשון

לציון הרב הראשי לישראל יצחק נסים יצ"ו, ירושלים תש"ל.

9 תפתה ערוך לר' משה זכות עם עדן ערוך לר' יעקב דניאל אולמו מפירארה.

תק"ג. בדפוס בראגאדין.

¹ בגנזי בית-המדרש לרבנים בני-ירוק, סי' 11472. — ² הלכות רב אלפס.

אחרי רשות הביקורת, מתחת לרשות הקאטאוירי ולפני הסכמת רבני ויניציאה, דף ב, א:

נתועדו יחד מעלת ראשי ומנהיגי המדינה יצ"ו ולפניהם בא היקר כמ"ר שמואל פואה יצ"ו והקריב שני ספרים הא' נדפס כבר בעיר הזאת שנת תע"ה לפ"ק בשם תפתה ערוך, הכינו וגם חקרו המקובל האלהי כמהר"ר משה זכות וצוק"ל. והשני כ"י בשם עדן ערוך חברו הרב כמהר"ר יעקב דניאל אולמו נר"ו מפירארה, ובקש מאתם הרשות להעלותו על הדפוס בכרך אחד.

לכן גמרנו להפקת רצונו שידפיסם, אך בזאת נאותה אליו והרשות נתונה לו אם יביא ספר כ"י הנ"ל תחת שבט מוסר מעלת רבני ישיבתנו הכללית יר"ה למען יחקרוהו וישקלוהו במאזני צדקם ואז יודפסו הספרים ברשיונינו זאת ותכתב בספר.

החותמים פה ויניציאה יום ד' י"ג לחדש אלול התק"ב לפ"ג.
שמות החותמים כנ"ל, סי' 8.

10 מפתחות הזהר לר' שמואל ולר' ישראל ברכיה פונטאנילה מריג'יו, תק"ד.
הביאו לדפוס פונטאנילה בדפוס בראגאדין.
מאחורי השער, לפני ההסכמות:

בהתאסף ראשי עם מע' אנשי הועק"י, בא לפניהם הגביר כמ"ר שמואל פואה ובקש מאתם הרשות להדפיס ספר כ"י מדפיס קס"ו נקרא בשם מפתחות הזהר חלק א' וב'. החלק הראשון הכינו וחקרו גדול קדמון א' מקובל שמואל ושם משפחתו הוא פלאי. ואחריו החזיק החלק השני החכם השלם כמוהר"ר ישראל ברכיה פונטאנילה נר"ו מריג'יו, והוא מורה מקום מהפסוקים שבאו מפוזרים בזהר הקדוש.
לכן נעתרנו לקולו אנחנו ח"מ שיעלהו על מזבח הדפוס עם דברינו אלה בספר.

החותמים פה ויניציאה ליל ביאת יום ד' כה לחדש חשון שנת לדע"ת חכמה ומוסר לפ"ק.
יעקב חי לוי

יצחק די פאס

יצחק פואה

יעקב בליליזש

המתאבק בעפר רגליהם

שמואל חי לוי מויא סופר הקק"י

משה בר רפאל חי מררי נכנס

מוסר מלכים לר' ישעיה ב"ר יוסף רומאנין, תק"ד. בדפוס מאיר דא

זארא - וינדראמין.

אחרי הסכמת רבני ויניציאה, דף ב, ב:

נעתרנו לשואל כהוגן כמ"ר מאיר דא זארא, בבקשו ממנו רשות להדפיס

ספר כ"י בשם מוסר מלכים חברו וחקרו כמהר"ר ישעיה רומאנין נר"ו

מפדובה על השמונה עשרה ברכות.

לכן הרשות נתונה לו להדפיסו בדפוס וינדראמין יר"ה עם רשיונינו זה

בספר ובהסיר ממנו מה שמע' רבני ישיבתנו הכללית יר"ה גזרו אומר

בתקנותם.

החותמים פה ויניציאה ליל ביאת יום ב' י"ג לחדש שבט שנת התק"ד לפ"ג.

שמות החותמים, כנ"ל סי' 8.

שו"ת הרדב"ז חלק ראשון וחלק שני, תק"ט. בדפוס מאיר דא זארא -

וינדראמין.

אחרי ההסכמות, דף נב, ב:

נעתרנו לשואל כהוגן כמ"ר מאיר דא זארא בבקשו ממנו להוציא לאור

העולם קצת מספר כ"י בדפוס שר וינדראמין יר"ה משאלות ותשובות

מהרדב"ז ז"ל שעדיין לא באו לדפוס.

אכן באו מעלתם לתת לו רשיון זה יען שכבר הורו מע' המורים משיבתנו

הכללית יר"ה.

החותמים פה ויניציאה יום א' ערב ר"ח תמוז שנת תק"ט לפ"ק.

משה מנחם מררי א' מהוק"י

יוסף מרקריאה א' מהוק"י

יעקב נ' דגן א' מהוק"י

עבד נרצע לעבודתם

משה בר מרדכי מאלטה א' מהוק"י

שמואל חי לוי סופר חקק"י

חיים בר יעקב הכהן נכנס

¹ שער ספר זה נדפס בשתי צורות. ר' במאמר הנז' בעמ' 291, הע' 2.

12 פחד יצחק לר' יצחק לאמפרונטי, חלק ראשון וחלק שני, תק"י, תקי"ג.
בדפוס יצחק פואה ושלמה ב"ר משה דוד אשכנזי - בראגאדין.

אחרי רשות הביקורת, דף נב, בז:

רשות נתונה מאת מעלת הוק"י של ויניציאה יע"א

בבא לפנינו הגביר כמ"ר שמואל פואה יצ"ו בשם כמוהר"ר הרופא
המובהק יצחק לאמפרונטי נר"ו מ"ץ בק"ק פירארה יע"א, הקריב ספר כ"י
בשבעה כרכים, הנקרא בשמו פחד יצחק, אשר חבר הרופא המובהק
כמהר"ר הנ"ל, ושאל מאתנו שנתן לו רשות להדפיסו בששה כרכים בדפוס
שרי בראגאדין יר"ה.

ואנחנו אחרי שמענו מפי מע' רבני ישיבתנו הכללית יר"ה כי הספר הנ"ל
הגון וראוי להדפסה נעתרנו לקולו כפי נמוסי הקק"י להעלותו על מזבח
הדפוס ולשים דברינו אלה בספר בכל כרך וכרך כנהוג.¹
החותמים פה ויניציאה ביום א' כ"ג לחדש אדר ראשון בסדר ושנת ולהורות
נת"ן ב' לב' י' נתק"י

יעקב חי לוי א' מהוע"קי

יצחק פואה א' מהוע"קי

יעקב נ' יקר א' מהוע"קי

אברהם חיים בלא"א מוהר"ר מנחם קרקוביאה ז"ל א' מהוע"קי

יעקב עוזיאל א' מהוע"קי עבד נרצע לעבודתם

שמואל חי לוי מויא סופר הקק"י

חלק ב, דף נג, אז:

לעמת מעלת הוק"י של ויניציאה מעלת המחבר אלה הדברים מדבר.
קולי אל בני אדם הגדולים בענקים... מעלת הוק"י דק"ק ויניציאה יע"א...
כבוד מעלתם הנותנים יד לפושטים ידיהם ביד כותבת על הנייר ועל
הדפתרא, דברי תורה ודברי סופרים, אשר כל ישעם וכל חפצם לזכות את
הרבים להוציא לאור משפטם על מזבח הדפוס כשהגיעו לפרק נגמר הדין.²

¹ בחלק שני, שנדפס בשנת תקי"ג, נדפסה הרשות, מה שאין כן בחלק ג, שנדפס בשנת תקנ"ו
וחלק ד, בשנת תקנ"ח. כנראה שוב לא היה צורך ברשות. — ² מליצה על-פי שם הפרק
השישי של מס' סנהדרין.

וזו היא סיב"ה, זוהי ביאה¹ שבאתי בגבולם גבול עוליים² שמה, להדפיס חבורי הגדול פחד יצחק בהורמנותכם וברשותיכם וברשות מעלת הרבנים הרמים והנישאים גאוני עולם היושבים עמכם, ולמשמרת עלי ועליכם. ובחסדכם הגדול עלי נתתם לי בבתיכם ובחומותיכם יד ושם טוב לעשות מלאכתי מלאכת שמים, ולגמור בעדי לכל המלאכה לעשות אותה במת"ן דמי"ם³, דמי שיווי של ספר, עליכם סדר"י מתנות שהן הר"בה⁴. הן רבוי אחר רבוי מנחת אומ"ר⁵ לגולגולת אקרפתא דגברי מונח, הנחה עושה מצוה⁶. ואילו פי מלא שירה כים ולשוני רנה כהמון גליו אין אני מספיק להודות להלל ולשבח למעלתכם ולמעלת הרבנים המעולים אשר בישיבתכם. וכל עוד שאומר להוסיף הייתי גורע... ולסימנא טבא בעלמא דסימנא מילתא היא, על טוב יזכר שמכם שמא רבה על חיבורי זה, אשר בצילכם צילא דמהימנותא הוא מתכסה למסתור ולמחסה, להשמר מזרם וממטר ומריב לשונות של לוחשי לחישות נחש שרף ועקרב, הדוברים רע אם ידברו רע עליו. אתם מורי ואלופי כצנה רצון תעטרוהו, סמכוהו ועזרוהו מדבת רבים ומקול מחצצים, חצי גבור שנונים בין מסא"בים⁷...

13 כן דבר אסיא דמגן שויא⁸ הצעיר יצחק בכמה"ר שמואל לאמפרונטי זלה"ה שושנים לדוד לר' דוד פארדו, חלק ראשון, תקי"ב. הביאו לדפוס מאיר דא זארא - וינדראמין.

בסוף הספר, דף מיוחד נרמז בהתאסף ראשי עם מעלת הועד קטן יצ"ו בא לפנייהם כמ"ר מאיר דא זארא וספר כתוב יד בידו בשם שושנים לדוד פירוש על המשניות, הכינו וגם חקרו כמוהר"ר דוד פארדו נר"ו לעת עתה מ"ץ בק"ק אישפלטרו יע"א, ובקש מאתם הרשות להקריבו על מזבח הדפוס. מעלתם באגודה אחת מסכימים שמעלת המדפיס הנזכר לעיל יוציא לאור הדפוס הספר הנזכר לעיל עם רשיונינו זה כתוב בספר, יען כי כן הורו מעלת רבני ישיבתינו הכללית יר"ה.

1 על-פי: זוהי שיבה זוהי ביאה. עירובין נא, א. — 2 שעולים אליהם. על-דרך גבול עולם. משלי כב, כח; כג, י. — 3 על-פי חתן דמים. שמות ד, כה-כו. — 4 על-פי ארבע. — 5 על-פי העומר. — 6 לגבי תפילין. — 7 על-פי שופטים ה, יא. — 8 עיין בבא קמא פה, א.

החותמים פה ויניציאה יום ה' ח' לחדש תמוז שנת התק"א לפ"ג
יצחק פואה

יעקב נ' יקר

אברהם חיים בלא"א כמוהר"ר מנחם קרקוביאה ז"ל
משה בר רפאל חי מרדכי נכנס

עבד נרצע למעלתם שמואל חי לוי מו"א סופר הקק"י

14 משכיל לדוד לר' דוד פארוו, תקכ"א. במצות גד בן שמואל פואה -
בראגאדין.

מעבר לשער, לפני הסכמת רבני ויניציאה, דף נב, א:

רשות נתונה מאת מעלת הוק"י של ויניציאה יע"א

נעתרנו לשואלים כהוגן, ה"ה המפוארים השותפים המדפיסים פואה ואשכנזי
ה"י, בבקשם רשות להדפיס ספר כ"י בשם משכיל לדוד, פירוש על רש"י
ז"ל על התורה, חברו כמוהר"ר דוד פארוו נר"ו מורה צדק בק"ק
איספאלטרו יע"א. ולראיית האמת חתמנו שמנו ביום הששי כ"ד לחדש אלול
התק"ך לפ"ג.

יעקב נ' יקר א' מהוע"קי

משה בכ"ר רפאל חי מרדכי א' מהוע"קי

יעקב עזיאל א' מהוע"קי

יהושע ברוך לוי א' מהוע"קי

גד בכ"ר יצחק פואה א' מהוע"קי

שמואל חי בלא"א הרופא המובהק יהודה לוי מו"א סופר הקק"י

15 שאלות ותשובות הרמ"ז, תקכ"א. לתשוקת גד בן שמואל פואה, בדפוס
בראגאדין.

אחרי רשות הביקורת ולפני הסכמת הרבנים, דף נב, ב:

רשות נתונה מאת מעלת הוק"י של ויניציאה יע"א

נעתרנו לשואלים כהוגן, ה"ה השותפים המדפיסים פואה ואשכנזי ה"י, אשר
בקשו מאתנו הורמנא להביא על מזבח הדפוס ספר כ"י משאלות ותשובות
הרב הכולל המקובל האלהי הדיין המצויין כמוהר"ר משה בכה"ר מרדכי
זכות זצוק"ל, אשר הרביץ תורה בעיר הזאת, על ידי אנשי אמונים ראשי

ומנהגי קהלתנו אשר הם בארצות החיים נצחיים. ובתוכם שאלות ותשובות חכמי דורו אשר שקלו ותרזו על הענינים אשר השיב הרב הנ"ל ז"ל. על כן הסכמנו באגודה אחת שיוחקו מיליו, יפוצו מעיינותיו חוצה באר מים חיים ונוזלים. ולהיות דבריו כתובים חיים וקיימים לדורות, ואולי בזכות"ו נזכה לעלות ציון וירושלים ולראות פני משה כפני חמה ב"ב אכ"ר. החותמים פה ויניציאה ביום הששי כ"ד לחדש אלול בסדר ושנת ויכתב משה את השיר"ה לפ"ק.

שמות החותמים, כנ"ל סי' 14.

16 שיטה מקובצת, בבא קמא לר' בצלאל אשכנזי, תקכ"ב. הביאו לדפוס גד בן שמואל פואה בדפוס בראגאדין.

אחרי רשות הביקורת, דף ב, א:

רשות נתונה מאת מעלת הוק"י של ויניציאה יע"א

בהתאסף ראשי עם יחד מע' הוע"קי באו לפניהם הגבירים השותפים בעלי הדפוס פואה ואשכנזי וספר כ"י בידם, בשם אסיפת זקנים, והוא חידושי מסכ' בבא קמא אשר קבצם הרב המוסמך הגאון כמוהר"ר בצלאל אשכנזי זצוק"ל, נודע בשערים שמו. וקראו בשם שיטה מקובצת, והיא מקובלת מכמה גאוני ורבני עולם זצוק"ל, ובקשו מהם רשות להעלות הספר הנחמד הזה על מזבח הדפוס.

מעלתם יחד באגודה הסכימו לבקשתם ההגונה ובאו על דבר האמת והצדק על החתום.

החותמים פה ויניציאה בליל ביאת יום ה' ח"י לחדש שבט שנת חידושי מסכ"תי בבא קמא לפ"ק.

שמות החותמים, כנ"ל סי' 13.

17 בירך יצחק לר' יצחק ברכה, תקכ"ג. במצות גד בן שמואל פואה, דפוס בראגאדין.

אחורי השער, לפני הסכמת רבני ויניציאה, דף ב, א:

רשות נתונה מאת מעלת הוק"י של ויניציאה יע"א

בהתאסף ראשי עם יחד אנשי הוע"קי, באו לפניהם הגבירים פואה ואשכנזי

1 בשנת תקכ"ב נפל יח שבט ביום ג וצ"ל תקכ"ג.

בעלי הדפוס שרי בראגדין ושרי וינדראמין יר"ה וספר כ"י בידם, מדרושים
מיוסדים על אדני הש"ס הכינים וגם חקרים כמוהר"ר יצחק בר יעקב ברכה
מארים צובה, בשם ברך יצחק, למען יותן להם רשות להדפיסם.
מעלתם כולם באגודה אחת הסכימו הדפסת ספר הנ"ל כאשר שאלו מעלת
המדפיסים הנ"ל עם רשיונם זה נכתב בספר.
והחותמים פה ויגציאה בליל ביאת יום הששי ג' לחדש א'ני לידודי וידודי
ל"י שנת התק"כג לפ"ג.

יעקב נ' יקר	א' מהועק"י
משה בר רפאל חי מרדי	א' מהועק"י
יעקב עזיאל	א' מהועק"י
משה בן אהרן כהן	א' מהועק"י
גד בכ"ר יצחק פואה	א' מהועק"י

עבד נרצע למעלתם

שמואל חי לוי מו"א סופר הקס"י

18 קהלת יעקב לר' יעקב פארדו, תקמ"ד. בדפוס משולם אשכנזי פינצי -
בראגאדין.

מעבר לשער, לפני ההסכמות דף נב, א:

בהתאסף ראשי עם קהל עדת ישורון מע' הועק"י, בא לפנייהם החכם השלם
כמוהר"ר יעקב פארדו נר"ו וספר כ"י בידו בשם קהלת יעקב, חברו וגם חקרו
כמוהר"ר הנ"ל נר"ו פירוש חדש על הנביאים הראשונים ובקש רשות
ממעלתם להעלותו על מזבח הדפוס מהשר בראגאדין יר"ה כפי נמוסי הקס"י.
מעלתם יחד באגודה, כפי סדרי הקס"י וגם ע"פ עצת מע' הרבנים נר"ו,
הסכימו לבקשת מע' המחבר נר"ו להוציא לאור העולם הספר הנ"ל, ונכתב
בספר. ולראיית האמת באו על החתום.

החותמים פה בויגציאה הבירה ביום ה' ש"ו לחדש תמוז שנת ולירושלים
מבש"ר אתן לפ"ק.

1 הסכמת הרבנים היא מראש חודש תמוז תקמ"ג. בדיקת הלוח מלמדת שזמן כתיבת הרשות,
אכן היא שנת תקמ"ב. ואולי טעות נפלה בגימטריא בישראל שבהסכמת הרבנים וצ"ל בלי
א, כלומר תקמ"ב?

רשות ועד קטן

א' מהועק"י	יקותיאל בר שמואל חיים כהן פורטו
א' מהועק"י	גרשון מאודיני
א' מהועק"י	אברהם בכ"ר מנחם קוריאל
א' מהועק"י	יצחק בליליושז"ל
א' מהועק"י	יעקב חיים ויואניטי

עבד נרצע למעלתם

שמואל חי לוי מוי"א סופר הקק"י

רשות הפרנסים בליורנו*

1 מחזור ספרדים לימים נוראים, פירנצי תצ"ה.

ליורנו, 9 ביוני 1735

האדונים פרנסי הזמן הנעלים

בראותינו הכתב והערות של האדונים החכמים להסכמה שנתבקשה מהם.
ולכן וכו' ותוכנה וכו'.

בראותינו את ההסכמה הנמשכת מן הכתב הנ"ל עשויה כהוגן על-ידי
האדונים החכמים החתומים עליה לפי אותו וכו', איזה וכו'.
בראותינו כל אשר היה עלינו לראות ובהתבוננו בכל אשר היה עלינו להתבונן
וכו', אנו מקיימים את ההסכמה הנ"ל כמות שהיא, ולפיה יורשה להדפיס
את הספרים הנזכרים בסדרם² וכו', בצירוף לקיום זה של האדונים הנעלים
וכו', וכל וכו' ובכל וכו'.

אברהם בן יעקב דא קושטא

משה וורמס

אברהם די מורא

רפאל ריקאנאטי

יעקב פארדו רוקיש

דוד נוגיס, סופר

2 ספר הרשב"ש, שו"ת לר' שלמה ב"ר שמעון דוראן, ליורנו תק"ב³.

נא. נוסח הפנייה כפי שנרשמה בפנקס הקהל⁴

האדונים הפרנסים הנעלים

הופיע בפנינו האדון אברהם בן רפאל מילדולה, הן כבעל בית הדפוס

* כל הרשויות כתובות פורטוגזית. תודתי אמורה לגב' י' בן-עמי שסייעתני בתרגומן
ולעלמות מיכל וקסמן ממכון בן-צבי ואילנה רומירו ממאדריד על עזרתן בתרגום. —
1 ברשויות באו נוסחאות ידועות של חזוקי-שטרות בקיצור. — 2 מכאן שבדעתו היה
להדפיס כל חלקי המחזור. החלקים האחרים נדפסו בליורנו, ר' עמ' 67. — 3 ר' צילום
הרשויות בעמ' 149. — 4 גביית-עדות זאת כתובה ספרדית.

לספרים עבריים והן כבעל פריוויליגיה אשר נתן לו לבדו מעלת אדונינו נהדוכסו, ובכל תואר ושם שיכול הוא להופיע בו ושיהא כחוק וכצדק. התייצב בפני מעלתכם כמי שידוע לו על החיבור החשוב הנקרא שאלות ותשובות של החכם השלם שלמה בן הלמדת הגדול החכם השלם שמעון צמח, מחברו של תשב"ץ ואחריו חידושים של התשב"ץ הנ"ל, והואיל שהחיבורים האלה יש בהם אור רב לחכמה העברית ולספרות של מורי מנהגי הקדושים, לכן האיש הנ"ל שהופיע בפנינו נטל על עצמו להדפיס את החיבורים הנ"ל למען יודעו לכל ויהללו את תורתנו הקדושה. לכן הוא מבקש מכב' מעלתכם הרשות כנהוג ולאחר מכן ההסכמה הנהוגה מידי האדונים החכמים השלמים, לאסור בכל החומרות המקובלות, שלא יוכל שום אחד להדפיסו בשום מקום במשך עשר שנים, ולא זו בלבד, אלא שלא תרשו להפיצם לא בשם זה ולא בשם אחר וכו'.

על-פי האמור מבקש ממעלתכם לתת את ההסכמה כנצרך ותהא ברכת ה' עליכם.

נב. החלטת הפרנסים

31 אוגוסט 1741

האדונים פרנסי הזמן

בראותנו הבקשה הנ"ל ותוכנה וכו' ולאחר העיון כנצרך וכו', החלטנו להטיל על האדונים החכמים השלמים של הישיבה הכללית בדיקת תוכן הבקשה הנ"ל וכל מה שקשור עמה ויחוו עליה את דעתם וכן על מה שימצאו לנכון ולתועלת הכלל ועל ההסכמה המבוקשת כראוי, כדי שהמאגיסטראת של מעלתם יעשוה, ועוד על ההצהרות שימצאו לנכון וכו'.

רפאל בן אהרן בוקאדה, ראש הפרנסים

שאול בונפיל

יצחק בן אליעזר ריקאנאטי

יעקב בן בנימין זאקושו

יצחק בן דוד עטיאש

גבריאל פיריירא די-ליאון, סופר

נג. הסכמת רבני הישיבה הכללית]

מעלת האדונים הפרנסים

מכוח התפקיד הנ"ל שניתן לנו מכב' מעלתכם, בדקנו את החיבורים שהאדון אברהם בן רפאל מילדולה מבקש זכות הדפסתם, לפי בקשתו וכו'. במוצאינו את החיבורים הנ"ל בעלי חשיבות רמה, שנחוצים הם מאד להבנה שלימה של דינינו הקדושים וכיוון שמובאים בהם דברי חכמינו היותר מפורסמים ומוסמכים, לכן אנחנו מוצאים זאת לתועלת שספרים אלה ידפסו לצורך הכלל ש... והכל וכו'.

של מעלתכם, משרתיכם

הישיבה הכללית, 5 בספטמבר 1741

דניאל וואלינשין

דוד בן אברהם מילדולה

יעקב לוסינה

נד. רשות הפרנסים]

5 ספטמבר 1741

האדונים פרנסי הזמן

בראותינו את הכתב הנ"ל ממעלת החכמים השלמים דניאל וואלינשין, דוד מילדולה ויעקב לוסינה ותוכנו וכו', ולאחר העיון כראוי וכו'. החלטנו לקבל את הכתב הנ"ל וליתן זכות לאדון אברהם בן רפאל מילדולה להדפיס את החיבורים הנ"ל ומטילים על האדונים החכמים השלמים לעשות את ההסכמה כנהוג וכמקובל וכו' והתהלה לאל.

רפאל בוקארה, ראש הפרנסים

שאול בונפיל

יצחק בן אליעזר ריקאנאטי

יעקב בן בנימין זאקושו

יצחק בן דוד עטיאש

גבריאל פיריירא די-ליאון, סופר

3 שער יוסף לר' חיים יוסף דוד אזולאי, תקי"ז.

הפרנסים הנכבדים

בפקודת הפרנסים הנכבדים, כפי שהוחלט בשמונה באוגוסט דנא, הוטל עלינו לעיין בחיבורו של החכם הנכבד חכם יוסף דוד אזולאי, שליח ק"ק חברון הסמוכה לעיה"ק ירושלים. אחרי שקראנוהו בעיון ובדקנוהו, הרינו מוסמכים להודיע לפרנסים הנכבדים שהספר הזה, הכולל הערות שונות וידיעות ועיונים על מס' הוריות, מועיל מאד לממלכת הספרות העברית בעד הלמדנות המצויינת והמיוחדת כנימוקים לדבר הצריך הוכחה, וגם כמה דעות ומסקנות של החכם הנזכר. לא מצאנו בו דבר המונע מלהיעתר לבקשת החכם השלם השליח.

לדעתנו ודאי שראוי להיענות לבקשתו, בעיקר משום שאנו סוברים שספר זה יהיה מקובל על החכמים והשוקדים על לימוד התורה שבכל העולם וכו'...

ניתן בישיבה הכללית, 23 באוגוסט 1756

משרתיכם הנאמנים...

יעקב חי לוסיגה

יוסף פירנאנדיס אפריקאנוש

בנימין איספינוזה

פרנסי הזמן הנעלים מאד

בראותנו כתב האדונים הנכבדים חכמי הישיבה הכללית מהק"ק הזה שבו חלקו שבחים לספר ששמו שער יוסף שחיברו החכם השלם האדון יוסף דוד אזולאי השוכן בעיה"ק ירושלים ושליח ק"ק חברון. ולכן וכו'.

אחר העיונים הנצרכים וההתבוננות, תינתן רשות לחכם יוסף דוד אזולאי הנ"ל להדפיס ולהפיץ את ספרו שער יוסף הנז' וכן להשיל על האדונים החכמים לתת הסכמה כבקשת החכם השלם הנ"ל מחבר הספר, והוא חייב לשלוח טופס אחד לתלמוד תורה שלנו, וכך וכו' בכל וכו'.

ד"ר מיכאל פריירא די-ליאון, ראש הפרנסים

שלמה עגיב

רפאל בן משה אירגאס

יצחק בן דוד עטיאש

יצחק פארדו רוקיש

מקורות

ליוורנו, 24 אוגוסט 1756

צו זה נקרא ופורסם על-ידי אני הסופר החתום מטה ובנוכחות האדונים

עמנואל נונים

עדים

ומשה חיים מאראג'י

דוד נונים, סופר

4 בני יהודה לר' יהודה עייאש, תקי"ח.

בראותינו בקשת האדון החכם יהודה חייט נז"ל אשר מבקש שחכמי הק"ק יתנו הסכמה הנצרכת לספרו ששמו בני יהודה, ולפי מה שיש בבקשתו. ניתן ביום 22 בפברואר 1757 אשר וכו'.

בראותינו צו המאגיסטראדו שלנו לשלוח נהספרז לחכמים כדי שיבדקוהו ויעמדו על תוכנו ויחוו דעתם על כל מה שיש בו.

בראותינו כתב החכמים ר' מלאכי בן יעקב הכהן, יוסף פירגאדיס אפריקאנו, בנימין אספינוזה, ברוך בונדי ואברהם יצחק קאשטילו, ביום 5 במארס דגא, עם כל מה שבו וכו'.

אחרי העיונים הנצרכים ובהתבוננויות, פקוד פקדנו לצוות על החכמים הנזכרים... לתת הסכמה שביקשה החכם יהודה עייאש לספר, כלומר לחיבור של הנ"ל המכונה בני יהודה, כחפצו, והוא חייב לשלוח שופס אחד לתלמוד תורה שלנו לפי הנהוג. וכך, בכל.

גבריא'ל רקח, ראש הפרנסים

אברהם בן יעקב דא קושטא

יצחק ריקאנאשי

שלום נטף

משה בן שלמה עגיב

ליוורנו, 10 במארס 1758

צו זה נקרא וכו'.

ההעתק הנ"ל הושווה אל המקור הנמצא במזכירות האומה העברית בליוורנו של הזמן ורשומה בפנקס ההחלטות מס' 252. ולאחר שעשיתי השוואה זאת מצאתי שהיא זהה בכל. והיה זה ביום 12 במארס 1758.

דוד נוניש, סופר

¹ כך נקרא ועד הפרנסים בליוורנו.

5 בני שמואל לר' משה ב"ר שמואל עדאוי מתונים. תקי"ט.

ליוורנו 3 ביולי 1759

אני מאשר בידיעה ברורה לכל מאן דבעי וצריך שבפנקס ההחלטות שבמזכירות האומה העברית בליוורנו במס' 293, נמצאת בקשת האדון יוסף נטף להדפיס את הספר ששמו בני שמואל ולרגליה ההחלטה, וזה לשונה: אחרי שהוטל על האדונים החכמים מהשיבה הכללית לעיין ולבדוק את הספר הנ"ל, ולא מצאו בו דבר נגד הדת הקאתולית ולא נגד העקרונות והמוסר הטוב וגם לא נגד דתנו. ניתנת רשות לעשות ההסכמה הנהוגה לספרו כדי שיצא לאור (?) ובחייב לתת טופס אחד לתלמוד תורה שלנו אחרי שיודפס, כמנהג. וכך וכו', בכל וכו'.

יעקב חי בן שמואל אירגאס, ראש הפרנסים

שאל בונפיל

שלמה עגיב

יעקב פארדו רוקיש

ליוורנו 4 ביולי 1759

נקרא וכו'.

6 תועפות ראם לר' מרדכי ברוך קאראבליי מתונים. תקכ"א.

בראותינו בקשת (פיסקה ראשונה כמו בס' 4) ... 20 ביאנואר ... אחרי העיונים הנצרכים ובהתבוננויות, הטלנו על האדונים החכמים השלמים של הישיבה הכללית של הק"ק הזה, ואחר שבדקו ועיינו בחיבורו של האדון החכם קאראבליי תושב העיר תונים ואשר בבקשה וכו' של האדון מילדולה הנ"ל, כיון שלא נמצא בו דבר נגד תורתנו הקדושה והצווים האלהיים וגם לא נגד המוסר הטוב והעקרונות, אנו נותנים ההסכמה הנדרשת ורשות להדפיס ומחייבים את האדון מילדולה הנ"ל לשלוח לנו טופס אחד לתלמוד תורה הקדוש שלנו כמנהג. וכך וכו' בכל וכו'.

משה בן שלמה עגיב, ראש הפרנסים

יעקב פארדו רוקיש

רפאל בן שבתאי לוי

יעקב חי בן שמואל אירגאס

שלמה נונים די פאס

ליורנו, 24 ביאנואר 1760

צו זה וכו'.

7 תולדות יצחק לר' יצחק חדאד מג'רבה, תקכ"ב.

האדונים פרנסי הזמן

בראותינו כתבו של אדון יעקב בן כבוד החכם השלם יצחק חדאד, שבו
הוא מבקש להסמיך את האדונים החכמים של הק"ק הזה ליתן לו הסכמה
להדפיס את הספר המכונה תולדות יצחק שהוא משתדל להדפיס... ניתן
ביום 15 דצמבר דנא... וכו'

אחרי העיונים הנצרכים וההתבוננויות. פקוד פקדנו והטלנו על האדונים
חכמי הישיבה הכללית של הק"ק הזה נ...? החכמים השלמים של איסור
והיתר, ואחרי שראו ובדקו את הספר המכונה תולדות יצחק ולא מצאו בו
דבר נגד הדת הקאתולית ולא נגד העקרונות והמוסר השוב וכו', שיתנו לו
ההסכמה הנהוגה. וכך וכו' והכל וכו' ובכל וכו'.

עמנואל עטיאש, ראש

יוסף בן משה פראנקו

ליאון טידסקי

אליעזר חיים ריקאנאטי

ליורנו, 28 בדצמבר 1761.

נקרא וכו'.

9-8 איוב... בלה"ק ובלשון לעז, מהדורת ר' יעקב ב"ר דוד מילדולה, תקל"ח.

נמהדורה באותיות עבריות ומהדורה באותיות לאטיניות¹

ליורנו, 23 במאי 1778

בראותינו כתב האדון יעקב חי בן החכם דוד מילדולה שהוגשה ב 8 במאי
...1778

בראותינו ההסכמה העשויה ומקובלת על-ידי האדונים החכמים החתומים
בה לפי פקודת החוקה של האדונים הפרנסים מ 17 במארס החולף...
בראותינו זאת והואיל ואנחנו מקבלים ההסכמה כמות שהיא, לפיכך יורשה

1 ר' צילום הרשות בעמ' 151.

להדפיס את הספרים שמדובר עליהם עם הרשות הזאת של האדונים
הפרנסים החתומים. וכו' והכל וכו' ציווה (?) וכו'.

יעקב בן שמואל אירגאס, ראש הפרנסים

יצחק פונסיקה סילוה

שמואל רימיני

אברהם בן יעקב פארדו רוקיש

יוסף אבודרהם

נקרא והוכרז על-ידי אני הסופר הח"מ ובנוכחות האדונים

ראובן ישורון לופיס

עדים

מרדכי מאראגי

עמנואל נוגיס הסופר

10 אגרות הרמ"ז, תק"מ.

כנ"ל. הבקשה הוגשה ב 3 ביולי 1760 והרשות ניתנה ב 16 בו.

11 שו"ת ארח לצדיק לר' אברהם חיים דודריגיז, תק"מ.

כנ"ל ממש.

12 שו"ת הרי"ף, תקמ"א.

כנ"ל. הבקשה הוגשה ב 10 בדצמבר 1780 והרשות ניתנה ב 15 בו.

13 לשון חכמים, שיטות ראשונים על מסכתות, תקמ"א.

כנ"ל. הבקשה הוגשה ב 21 במאי 1781 והרשות ניתנה ב 25 בו.

14 שו"ת יכן ובעז לר' צמח ולר' שמעון בני הרשב"ש, תקמ"ב.

כנ"ל. הבקשה הוגשה ב 11 בדצמבר 1781 והרשות ניתנה ב 16 בו.

15 עץ החיים לר' יהודה בן חנין ואשל אברהם לר' אברהם טובי"אנה מאלג'יר,

תקמ"ג.

כנ"ל ממש.

16 מאמר מרדכי לר' מרדכי צ'רמון מאלג'יריה, תקמ"ז.

- - -

האדונים שלמה ויהודה צ'רמון בשמם ובכל וכו', הואיל ונמצא ברשות

האדונים הכותבים הספר הנקרא מאמר מרדכי מחיבורו של האדון הנכבד

ר' מרדכי צ'רמון אביהם, ברצותם לפרסמו בדפוס לרבים למען תופק ממנו תועלת לציבור.

לכן התייצבו לדין עם בקשה זאת והתחננו ומבקשים מהאדונים החכמים של הישיבה הכללית שיעיינו ויבדקו החיבור הנ"ל, ואם לא ימצא בו דבר שלא כשורה יתנו את ההסכמה הנהוגה על-ידי אמירה הראוייה לכך וצו. והכל לא רק וכו' אך בכל וכו'.

הוצג וכו' ביום 22 אוגוסט 1787

האדונים המאסארים האלה וכו' ראו הבקשה הנוכחית עם מה וכו' ציוו וכו' ובציוויים הורו לאדונים החכמים של איסור והיתר שיעיינו ויבדקו את הספר הנ"ל ואם לא ימצא בו דבר שאינו כראוי יתנו את ההסכמה הראוייה לפי הבקשה וכל וכו' Mand. וכו'.

שמואל רימיני

לאודאדיין באסאנו

דניאל בן דוד די מדינה

ליוורנו, 23 באוגוסט 1787

נקרא והוכרז על-ידי הסופר החתום מטה בנוכחות האדונים

ראובן ישורון לופיס

עדים

מרדכי מאראגי

עמנואל בן אברהם נונים, סופר

17 מקור ברוך לר' ברוך פאייתוסי מתונים, תק"נ.

הנוסח הנ"ל, ניתן 10 באוגוסט 1790.

רשות מועצת העשרה

1 משנה תורה היא היד החזקה להרמבם... ועם כסף משנה... חלק ראשון ושני
ושלישי... במצות השר מיסיר אלוויסו בראגאדין... שנת של"ד לפ"ק. חלק ד.

של"ו. בסוף המפתחות בחלק ד: Con Licentia de li Superiori
Registrata in officio Sanctissimae Inquisitionis Mantuae, die
Jovis ultimo mensis novembris 1589 /

Noi Frate Gio. Batta de Milano, Inquisitor di Mantua,
concediammo licentia che Mirra de / Crescino... da Padua e
Compagni che possano stampare e far stampare e vendere il
libro / hebraico de leggi, composto per l'eccellente Rabi Moise
di Egitto et comentato da Rabi Josephus Caro, il qual libro
si chiamo *Jad lerambam*, con doi espositori e con postillj /
osseruando per il modo della corretione et espurgatione,
apprrobata in Roma, già / fatta da Monsignor Jacomo Giraldini
senese, comissario di Sua Santità et in fede habbiam / fatta la
prarjte e sotoscritto di propria mano e sigillata con il nostro
sigillo / picciolo. Data in Mantua nella Camera della nostra
solita Residentia, 10 Aprile 1572 /

Inquisitor Mantuanus /

Ego Fr. Thomas de Crema Notarius Sancti Officii Scripsi
vidi proprium originale / et copia Ecc. de verbo ad verbum
cum eodem concordat in omnis / rei fidem propriam manus
sigillus Sancti Officii apposui.

נתרגום*

גרשם במשרד האינקוויזיציה הקדושה ביותר במנטובה, ביום חמישי, סוף חודש נובמבר 1589.

אני האח ג'ו' בטא¹ ממילאנו, אינקוויזיטור של מנטובה, נותן רשות שמירא די קריסינו... מפאדובה² וחביריו יוכלו להדפיס ולהביא לדפוס ולמכור ספר חוקים עברי, חיבורו של כבוד הרב משה ממצרים, עם פירושו של רבי יוסף קארו, ספר אשר נקרא יד להרמב"ם, עם שני מפרשים ועם תוספות וכתבאין שתישמר דרך התיקון והזיקוק, שאושרו מכבר ברומא, שעשאה האדון יאקומו ג'יראלדיני, איש סיינה, קומיסאר של הוד קדושתו. אנחנו ערכנו באמונה את ההחלטה ורשמנו את חתימתנו במו ידינו וחתמנו בחותמת הקטנה שלנו. ניתן במנטובה במקום מושבינו הקבוע בעשרה באפריל 1572.

אני האינקוויזיטור של העיר מנטובה
אני האח תומאס מקרימה (Crema) נוטריון המשרד הקדוש, ראיתי את המקור עצמו והעתק ממנו והוא זהה מילה במילה בכל דבר, חתמתי באמונה בחותמת של המשרד הקדוש במו ידי.

2 [נא אליה מזרחי... נדפס במצוות משיר אלוויזא בראגדין פה ויניציא.
<שנת של"ד לפ"ק>.

[נב] רבינו בחיי, ביאור על התורה... (נדפס בבית מיסיר זורוז די קבאלי
בשנת שכ"ו לפ"ק)⁴.

[ג] זהו ספר... (?)⁵.

[ד] כסף משנה (ר' סי')⁶.

Registrata in officio Sanctissimae Inquisitionis Mantuae, die
Jovis ultimo mensis novembris 1589 / / Noi infrascritti
Eccellentissimi Signori Capi dell' Ill.mo Cons. o di X Avuta

* תעודה זו ושלאחריה שמורות בארכיון הקהילה במנטובה וצילמן פרופ' ש' סימונסון לצורך הארכיון הכללי לתולדות ישראל (סי' 203 HM). ידידי ד"ר יוסף ברוך סרמוניטה וד"ר דניאל קארפי טרחו בהעתקת כתב-היד הקשה ובתרגומו. לכולם אמורה תודה. —
1 ג'יובאני באטיסטה. — 2 מאיר בן אפרים מפאדובה. — 3 עיין ש' סימונסון, תולדות היהודים בדוכסות מנטובה, חלק ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' 502. — 4 אין ספק שהכוונה לרבינו בחיי. ר' למעלה, עמ' 226. — 5 ר' שם. — 6 ר' צילום התעודה בראש פרק ד.

רשות מועצת העשרה

fede, dallj Ecc. mi Sig.ri / Reformatori del Studio di Padua, per
relatione dellj tre a questo deputatj, com / nel libro hebraico,
intitolato *Mizrachi* et in quello che è intitolato *Rabenu*, / pur
hebraico, et nel comento che comincia *zeu sefer* altre volte
stampato in / questa Città, Item nel Comento detto *Chesef*
Misne, Corretti come stanno / non vi è cosa alcuna contraria
alle leggi, Concedeno licentia che possano / esser stampatj in
questa Città. Datj Die 4 Ianuarij 1574 /

D. Marco Grimani

D. Zuan Corner

Capi dell'Ill. mo Cons. o di X

Ell.mi. mi Cons iglieri ac Secretarus (?)

Do. Franciscus Marino

Hieronimus Paulus Duct. no. ...

ab auctentico exemplarit.

Ego Frater Thomas de Crema Notarius sancti Officii
Scripsi vidi proprium originale / et copia Ecc.mi de verbo
ad verbum cum eodem concordat in omnis / rei fidem manus
propriam sigillumque Sancti Officii apposui.

תרגום

נרשם במשרד האינקוויזיציה הקדושה של מנטובה ביום חמישי, סוף חודש
נובמבר 1589.

אנו החתומים מטה, האדונים המכובדים, ראשי מועצת העשרה המכובדת,
אחרי שקיבלנו חוות-דעת מן האדונים המכובדים ה"ריפורמאטורים" של
אוניברסיטת פאדובה, באמצעות הדו"ח של אותם השלושה שמונו לצורך זה.
נמודיעים, היות שהספר העברי הנקרא מזרחי והספר הנקרא רבינו, גם הוא
עברי, והפירוש המתחיל 'זהו ספר' שכבר נדפס פעמים אחדות בעיר זו, וכן

הפירוש המכונה כסף משנה, מתוקנים כפי שהם, ואין בהם כל דבר המנוגד לחוקים, נותנים היתר שיודפסו בעיר זו.

ניתן בארבעה ביאנואר 1574.

(אישור שהתעודה זהה למקור, כמו בתעודה א).

3 לב האריה לר' יהודה אריה ממודינה, בדפוס יקומו סרזינה (Giacomo Sarzina)¹, שע"ב.

בסופו, דף כג, ב, רשות מועצת העשרה להדפיס את הספר בויניציאה, 5 במאי 1612 (ר' תצלום הנוסח במקורו בעמ' 230).

4 ראש מר דרור לר' מרדכי ב"ר יצחק הכהן אשכנזי, בדפוס ג'ואני קאיון, שע"ח.

בסופו, אחרי המפתחות, למטה: "בהסכמת השררה (הממונים), ניתן על-ידי הנעלים האדונים ראשי מועצת העשרה הנעלה ביום 4 בפברואר 1614. ורשום בריגיסטראטו שאין נבספרז דבר נגד הדת והמוסר (?)".

5 ספר הישר², בדפוס הנ"ל, שפ"ה.

דף קס, ב: רשות מועצת העשרה, 12 יולי 1615.

6 עין ישראל, הוא עין יעקב חלק ראשון, עם הוספות מר' יהודה אריה ממודינה, בדפוס הנ"ל, שפ"ה.

דף ב, א: כנ"ל, 12 יולי 1615.

7 תורת אמת³ לר' אהרן ששון, בדפוס הנ"ל שפ"ו.

בסוף התשובות, דף רז, ב: כנ"ל, 30 דצמבר 1614.

8 כנף רננים⁴ לר' יוסף ידידיה קרמי, בדפוס ג'ואני קאליוני, שפ"ו.

בסופו, אחרי לוח הטעיות: כנ"ל, 5 פברואר 1626.

9 Tesoro de Preceptos, Ishac Atias, Appresso Gioanne Caleoni, 5387.

דף ב, א: כנ"ל, 27 אפריל 1627.

נדפס שנית בדפוס מנשה בן-ישראל באמשטרדם בשנת ת"ט.

¹ ר' הסכמת הרבנים, עמ' 248, סי' 2 והע' 2. — ² ר' הסכמת הרבנים, סי' 14, עמ' 270. — ³ ר' שם, סי' 15, עמ' 274. — ⁴ ר' שם, סי' 16, עמ' 278.

- 10 ספר מרגליות טובות לר' יעקב ב"ר יצחק צהלון, במצות אנדריאה מוריסני
Appre. Domeni Vedela, תכ"ה.
בסופו דף סד, ב: ריפורמאטורי (ר' צילום בעמ' 234):
אנחנו הריפורמאטורי של האוניברסיטה בפאדובה, בהסתמך על האח
האינקוויזטור, ואחרי שבדקנו את הספר העברי הנקרא מרגליות טובות,
שפירושו מרגליות יקרות, נמודיעים שאין בו שום דבר נגד האמונה
הקאתולית הקדושה. כמו כן, בהסתמך על איש מוסמך נחילוני מודיעים
שאינן בו דבר נגד העקרונות נשל המדינה והנימוסים הטובים ונותנים
רשות להביאו לדפוס, על-פי ההוראות וכו'.
ניתן בשבעה עשר באוגוסט 1665.
- 10* אסף המזכיר לר' זכריה פורטו, בדפוס בראגאדין, תל"ה.
דף נה, א: ריפורמאטורי, 11 מארס 1675, כנ"ל.
- 11 ברכת אברהם לר' אברהם ברודו, בדפוס בראגאדין, תנ"ו.
דף נה, א: ריפורמאטורי, 14 אוקטובר 1696. חייב למסור שופס לספריות
הציבוריות בויניציאה ובפאדובה.
- 12 מעשה טוביה, טוביה הרופא, דפוס בראגאדין, תס"ז.
בסוף הספר, דף קנת, ב: כנ"ל, 17 יוני 1708. חייב טפסים. הרשות ניתנה
למדפיס Francesco Moro.

CATTAVERI REFORMATORI

13 שער בת רביס, מחזור חלק א וחלק ב, תע"א-תע"ב. Nella Stamparia
Bragadina... Appresso Gioanni de Paoli

מעבר לשער ר' הנוסח במקורו בעמ' 235, 242:

אנחנו הריפורמאטורים של אוניברסיטת פאדובה נותנים רשות לג'וואני
די פאולי, מדפיס, שיוכל להדפיס שנית הספר הנקרא מחזור לכל השנה
כרך ראשון ושני בשפה העברית על-פי המהדורה שנדפסה בשנת 1600
בעיר הזאת.

29 ביוני 1710.

קאטאוירי

בפקודת האדונים הנעלים הקאטאוירי המכובדים, הננו נותנים רשות ליוסף
וליעקב אב ובן כהנים, ממונים מטעם ראשי הקהילה היהודית, שיוכלו
לבדוק שוב את ההדפסה השניה של הספר הקרוי מחזור, בשני כרכים, עם
פירוש הדרת קודש, שעניינו תפילות היהודים. כן נתונה הרשות לאדונים
הנ"ל להדפיס את החרם כמנהג היהודים, כדי שיהודים אחרים לא יהא להם
חלק בספר המחזור הנז' וגם לא בפיי מעגלי צדק והסליחה או בצורה אחרת
כלשהי למשך שתים-עשרה שנה. וזה הפקודה הזאת יש להדפיסה בשער
הספר לצורך קיומה בשלימות ובקפדנות. וכך יהיה.

ניתן ב13 במארס 1711.

*13 שיר כתר תורה למנצח על השמינית להצעיר שמשון כהן מודון, דפוס
בראגאדין, נתפ"א.

1 ר' שם, סי' 29, עמ' 296. — 2 מהדורה ראשונה נדפסה בוויניציאה שנ"ח-ש"ס.

- דף ב, א: ריפורמאטורי, 14 מארס 1721. חייוב טפסים. ניתנה למדפיס פיירו ז'ורז'י.
- 14 שער ציון לר' נתן נטע הנובר, לתשוקת גד בן יצחק פואה, תצ"ו. בסופו, דף מיוחד נקסח: ריפורמאטורי, 3 נובמבר 1724. חייוב טפסים. ניתנה לבראגאדין. בקולופון: על יד הנצב על המלאכה בנימין בכ"ל נבכ"ר אהרן פולאקו יצ"ו.
- 15 חמשה חומשי תורה, לתשוקת גד בן יצחק פואה, דפוס בראגאדין, תצ"ו. מעבר לשער: ריפורמאטורי, 6 מארס 1736. חייוב לתת טופס לספריות הנ"ל. ניתנה לבנימין בן אהרן פולאקו. בסופו, דף קער, ב: על יד הנצב על המלאכה בנימין בכ"ר אהרן פולאקו.
- 16 חמשה חומשי תורה, לתשוקת גד בן יצחק פואה, דפוס בראגאדין, תצ"ו; חמש מגילות והפטרות עם שער ופאגיאנאציה מיוחדים. בסופו, דף קח, ב: ריפורמאטורי, 6 מארס 1736. חייוב טפסים. ניתנה לבנימין בן אהרן פולאקו. שמו נזכר בסוף ההפטרות, דף קז, ב.
- 17 משניות, עם נקודות הכו"ס, בהגהת ר' דוד אלטאראס, דפוס בראגאדין, תצ"ו. מעבר לשער: ריפורמאטורי, 17 מארס 1736. לא נזכר החייוב לתת טופס. ניתנה לפולאקו. שמו לא נזכר במקום אחר בספר זה.
- דף נב, א: קאטאוויירי, 9 דצמבר 1737. ניתנה לפולאקו. מטילים קנס על כל שידפיס הספר במשך שש שנים, סך 100 דוקאטים או יותר, והחלטה זאת יש להדפיסה בספר.
- 18 סדר תקוני שבת, לתשוקת גד בן יצחק פואה, דפוס בראגאדין, תצ"ו. בעמ' האחרון, דף קלד, ב: ריפורמאטורי, 20 נובמבר 1737. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו. שמו נזכר בדף קלג, א.
- 19 סדר תפלות כל השנה כמנהג ק"ק ספרדים, דפוס בראגאדין, תצ"ח. מעבר לשער: ריפורמאטורי, 6 מארס 1736. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו.
- 20 עין ישראל² עם הוספות ר' יהודה אריה ממודינה, דפוס בראגאדין, תצ"ח.
- 1 ר' הסכמת הרבנים, סי' 36, עמ' 303, ולהלן סי' 33. — 2 ר' שם, עמ' 301, סי' 35, ולהלן סי' 47.

מעבר לשער חלק א: ריפורמאטורי, 20 נובמבר 1737. חייוב טפסים.
ניתנה לפולאקו. שמו נזכר בחלק ב, דף תתנו, ב.

שם: קאטאוירי, 6 דצמבר 1737. ניתנה לפולאקו. מטילים קנס 100
דוקאטים או יותר לכל מי שידפיס הספר במשך שש שנים, והחלטה זו יש
להדפיסה בספר.

21 מדע אהבה זמנים ומאכלות אסורות ושחיטות מסדר קדושה מהיד החזקה
להרמב"ם, דפוס בראגאדין, ת"ק.

בסוף הספר, דף קנב, ב: ריפורמאטורי, 20 אוגוסט 1740. חייוב טפסים.
ניתנה לפולאקו. שמו נזכר בסוף לוח ההלכות, דף קנב, א.

22 חמשה חומשי תורה... ובגליון יבא פירוש המילות בלשון איטאליאני, נדפס
לתשוקת... גד בן... יצחק פואה, דפוס בראגאדין, תק"א.

מעבר לשער: ריפורמאטורי, 6 מארס 1736. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו.
שמו נזכר בסוף ההפטרות, דף ר, ב.

23 מגיני שלמה² נמהדורה בז' לר' יהושע בן יוסף מקראקא, בדפוס הרופא
יצחק פואה - בראגאדין, תק"א.

מעבר לשער: ריפורמאטורי, 10 ספטמבר 1740. חייוב טפסים. ניתנה
לפולאקו. שמו נזכר בדף קמו, ב.

שם: קאטאוירי, 2 יוני 1741. ניתנה למהדיר יעקב לונדון. קנס כנ"ל למי
שידפיס הספר במשך עשר שנים (ר' דף נב, א) וחייוב הדפסת התעודה
בספר.

24 תודת שלמים³, חידושי הר"ן וכו' ושוי"ת לחמי תודה לר' ישעיהו ב"ר ישראל
חזקיהו באסאן, בדפוס הרופא יצחק פואה - בראגאדין, תק"א.

דף נב, א: ריפורמאטורי, 3 דצמבר 1740. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו.
שמו נזכר בדף קח, ב.

שם, עמוד ב: קאטאוירי, 27 יולי 1741. ניתנה לפולאקו. חייוב להדפיס
התעודה.

1 באותה שנה נדפסה גם מהדורה עם פי' המילות בספרדית. במכון בן-צבי טופס חסר
שער והדעת נותנת שהרשות נדפסה גם בו. — 2 ר' רשות הועד קטן, סי' 1, עמ' 317. —
3 ר' שם, סי' 2.

- 25 מעשה רוקת, חלקא לר' מסעוד חי ב"ר אהרן רקח, בדפוס מאיר דא זארא - וינדראמין, תק"ב.
בסופו, דף מיוחד הנמצא רק בטופס שבספריית מור אבי הראשון לציון הרב הראשי לישראל הרב יצחק נסים יצ"ו: ריפורמאטורי, 20 פברואר 1741. חייוב טפסים. ניתנה למדפיס Mazo da Zara העובר בדפוס וינדראמין.
- 26 שם: קאטאוויירי, 20 אוגוסט 1743. חייוב להדפיס הטופס. ניתנה להנ"ל. ארחות חיים, נאור החיים לר' חיים נ' עטר, בדפוס מאיר בן משה חיים דא זארה - וינדראמין, תק"ב.
בחלק א ובחלק ב, בדף שלאחרי השער: ריפורמאטורי, 13 נובמבר 1741. חייוב טפסים. ניתנה לדא זארה.
- 27 שם: קאטאוויירי, 18 יאנואר 1741. חייוב להדפיס את הטופס. ניתנה להנ"ל. שמש צדקה לר' שמשון מורפורגו, דפוס וינדראמין, תק"ג.
דף נב, א: ריפורמאטורי, 20 פברואר 1741. חייוב טפסים. ניתנה לדא זארה.
- 28 שם: קאטאוויירי, 24 מאי 1743. חייוב להדפיס את הטופס. ניתנה להנ"ל. זית רענן³ נמהדורה ב, פירוש על הילקוט לר' אברהם אבלי ב"ר חיים מקאליש מחבר מגן אברהם, הוצאת יצחק פואה, דפוס בראגאדין, תק"ג.
בסוף הספר דף צו, ב: ריפורמאטורי, 16 יולי 1741. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו. שמו נזכר בדף צו, א.
- 29 שם: קאטאוויירי, 24 מאי 1743. ניתנה להנ"ל. איסור להדפיס את הספר במשך עשר שנים וחייוב להדפיס את התעודה.
תפתה ערוך⁴ לר' משה זכות ועדן ערוך לר' יעקב דניאל אולמו מפירארה, דפוס בראגאדין, תק"ג.
מעבר לשער: ריפורמאטורי, 28 ספטמבר 1742. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו. שמו נזכר בסוף עדן ערוך, דף כה, ב.
שם: דף נב, ב: קאטאוויירי, 24 מאי 1743. ניתנה להנ"ל. איסור להדפיס את הספר במשך עשר שנים וחייוב להדפיס את התעודה.

1 ר' שם, סי' 3. — 2 שם, סי' 7. — 3 שם, סי' 6. — 4 שם, סי' 8.

- 30 מפתחות הזוהרי לר' שמואל, הביאו לדפוס ישראל ברכיה פונטאנילה מריג'יי, דפוס בראגאדין, תק"ד.
- בסוף חלק ב, דף ג, ב: ריפורמאטורי, 5 ינואר 1743. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו. שמו נזכר בחלק ב, דף ג, ב.
- שם: קאטאוירי, 10 מארס 1744. ניתנה להנ"ל. חייוב להדפיס את התעודה.
- 31 סדר תפלות כל השנה כפי מנהג ק"ק אשכנזים², דפוס בראגאדין, תק"ט. דף שטז, א: ריפורמאטורי, 11 ינואר 1749. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו. נזכר בסוף המפתח, דף שטז, ב.
- דף שטז, ב: קאטאוירי, 17 יוני 1749. ניתנה להנ"ל. חייוב להדפיס את התעודה.
- 32 פחד יצחק³ לר' יצחק לאמפרונטי, דפוס יצחק פואה ושלמה בן משה דוד אשכנזי - בראגאדין, חלק א, תק"י; חלק ב, תקי"ג.
- דף נב, א: ריפורמאטורי, 16 יוני 1749. חייוב טפסים. ניתנה לפולאקו. שמו לא נזכר במקום אחר בספר. בסוף חלק ב (אות ח), דף קי, ב: על ידי הנצב במלאכת הקדש יוסף בכ"ר יעקב מאיסטרו יצ"ו.
- דף נב, א: קאטאוירי, 17 יוני 1749. ניתנה להנ"ל. חייוב להדפיס את התעודה.
- 33 משניות עם נקודות הכו"ס, בהגהת ר' דוד אלטארס, לתשוקת גר בן שמואל פואה, דפוס בראגאדין, תקט"ז.
- דף ב, א: ריפורמאטורי, 13 ספטמבר 1755. חייוב טפסים. ניתנה אל המדפיס Domenico Nato. בסוף החלק השישי, דף תרלו, ב: על ידי הנצבים על המלאכה מנחם בכ"ר אהרן פולאקו השם ישמרהו ומרדכי בכ"ר שלמה צייטה השם ישמרהו.
- שם, דף ב, ב: קאטאוירי, 5 דצמבר 1755. ניתנה להנ"ל. חייוב להדפיס את התעודה.
- 34 חמשה חומשי תורה עם תרגום ופירש"י, לתשוקת גר בן שמואל פואה, דפוס וינדראמין, תק"כ.

1 שם, סי' 9. — 2 הסכמת הרבנים, סי' 38. — 3 רשות ועד קטן, סי' 12. — 4 ר' סי' 17.

- דף אחרי השער (לא במנין), עמ' א: ריפורמאטורי, 24 נובמבר 1759. חייוב טפסים. ניתנה אל Marco Civita.
- בסוף הספר, דף שסד, ב: על ידי הניצבים על המלאכה מנחם בכ"ר אהרן פולאקו יצ"ו ומרדכי בכ"ר שלמה ציוטה יצ"ו.
- משכיל לדודי לר' דוד פאדו, במצות גר בן שמואל פואה, דפוס בראגאדין, תקכ"א. 35
- בסופו, לפני המפתח, בין דף קסח לדף קסט, דף מיוחד שלא במנין: ריפורמאטורי, 7 ספטמבר 1759. חייוב טפסים. ניתנה למדפיס בנימין פולאקו.
- שם: קאטאוויירי, 15 ספטמבר 1759. חייוב להדפיס את הטופס. ניתנה למדפיס בראגאדין.
- בדף קסח ב: על ידי הנצבים על המלאכה הצעיר מנחם בכ"ר אהרן פולאקו השם ישמרם והצעיר מרדכי בכ"ר שלמה ציוטה השם ישמרם.
- שאלות ותשובות הרמ"ז, לתשוקת גר בן שמואל פואה - בראגאדין, תקכ"א. 36
- דף נב, א: ריפורמאטורי, 6 אוגוסט 1760. חייוב טפסים. ניתנה למארקו ציוטה המדפיס בדפוס בראגאדין. בסוף המפתחות דף נח, ב: על ידי הנצבים על המלאכה מנחם בכ"ר אהרן פולאקו יצ"ו ומרדכי בכ"ר שלמה ציוטה יצ"ו.
- שם: קאטאוויירי, 13 אוגוסט 1760. ניתנה להנ"ל. חייוב להדפסת התעודה.
- שיטה מקובצת, בבא קמא, לר' בעלאל אשכנזי, הביאה לדפוס גר בן שמואל פואה, דפוס בראגאדין, תקכ"ב. 37
- מעבר לשער: ריפורמאטורי, 11 פברואר 1761. חייוב טפסים. ניתנה למדפיס בראגאדין.
- שם: קאטאוויירי, 27 פברואר 1761. ניתנה להנ"ל. חייוב להדפיס את התעודה.
- בסופו, דף קפז, ב: הנצב על הדפוס הצעיר מרדכי בכ"ר שלמה ציוטה.
- פרי עץ הדר, הביאו לבית הדפוס בנימין איספינוזא לזכות הילד יצחק בן גר פואה, דפוס בראגאדין ווינדראמין, תקכ"ב. 38

1 רשות ועד קטן, סי' 13. — 2 ר' הסכמת הרבנים, סי' 39. — 3 שם, סי' 40.

- מאחורי השער: ריפורמאטורי, 21 אוגוסט 1762. חייוב טפסים. ניתנה לבראגאדין.
- 39 שכיות החמדה. הביאו לבית הדפוס בנימין איספינווא. לזכות הילד יצחק פואה. דפוס הנ"ל, תקכ"ב.
- מאחורי השער: ריפורמאטורי, 21 אוגוסט 1762. חייוב טפסים. הרשות ניתנה לדפוס בראגאדין.
- 40 *Regolazione del Sovegno* עזרת אחים ק"ק ת"ת. *Sive Ajustar Frotelli* שנת כ"י שם צו"ה ה' א"ת הברכה חיים עד עולם נתקל"א.
- עמ' 92: קאטאוירי, 9 אוקטובר 1771. הסכמה על התקנות.
- 41 חמד אלהים. במצות המדפיסים בני פואה. דפוס בראגאדין ווינדראמין. תקל"ב.
- מעבר לשער: ריפורמאטורי, 19 אוגוסט 1772. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים ווינדראמין ובראגאדין.
- 42 נסדר תפלות ומחזור כמנהג קהל קדוש ספרדים. חמשה חלקים. דפוס בראגאדין, תקל"ב (?).
- בסוף כל חלק (ובמחזור ליום כיפור-בראש): ריפורמאטורי, 26 מאי 1772. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים בראגאדין ווינדראמין. בסוף חלק חמישי סדר תעניות, דף קנו, א: על ידי הנצב על המלאכה מרדכי בכ"ר שלמה ציויטה.
- 43 סדר תפלות כל השנה כמנהג קהל קדוש איטאליאני. דפוס בראגאדין, תקל"ב.
- מעבר לשער: ריפורמאטורי, 26 מאי 1772. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים בראגאדין ווינדראמין.
- 44 מחזור של כל השנה כפי מנהג ק"ק איטאליאני. דפוס בראגאדין. חלק א. תקל"ב.
- מאחורי השער: ריפורמאטורי, 26 מאי 1772. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים הנ"ל.
- 45 שכיות החמדה. במצות בני פואה. דפוס בראגאדין ווינדראמין, תקל"ב.

- מעבר לשער: ריפורמאטורי, 19 אוגוסט 1727. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים הנ"ל.
- 45* מחזור לשלש רגלים כמנהג ק"ק ספרדים, במצות הגבירים המדפיסים בני פואה, דפוס בראגאדין, תקל"ד.
- מעבר לשער: ריפורמאטורי, 16 יוני 1774. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים הנ"ל.
- 46 חמשה חומשי תורה עם תרגום ופיר"שי, לתשוקת גד בן שמואל פואה, דפוס בראגאדין, תקל"ו.
- מעבר לשער: ריפורמאטורי, 4 פברואר 1775. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים הנ"ל.
- 47 עין ישראל עם הוספות ר' יהודה אריה ממודינה, לתשוקת גד בן שמואל פואה, דפוס בראגאדין, תקל"ו.
- מעבר לשער חלק א: ריפורמאטורי, 4 פברואר 1775. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים הנ"ל.
- 48 חק לישראל, הוצאת גד בן שמואל פואה, דפוס בראגאדין ווינדראמין, תקל"ז.
- מעבר לשער: ריפורמאטורי, 8 יוני 1775. חייוב טפסים. ניתנה למדפיסים הנ"ל.

1 ר' סי' 20. כבר נאמר למעלה (הסכמת הרבנים, עמ' 301 והע' 4), שכמה ספרים שהדפיסו בני פואה יש בהם שינויים בשערים. הוא הדין למהדורה זו. בטופס שבמכון בן-צבי מסגרת השער שונה והאותיות דומות לשל ליוורנו. אף חסר בשער משפט זה: "ואחר כל פרק ופרק שמנו במקומו מאמרי ירושלמי עם פירושם". רשות הריפורמאטורי לא בדפסה בו, ולא הקדמת המחבר ודברי ר' שמחה קאלימאני המגיה (דפים ב-ד). במקום ארבעה הדפים הראשונים של הטכסט (ה-ח) באו ארבעה דפים אחרים בלי פאגינאציה. גם גל' י (דפים עג-פ) האותיות שונות, בלי פאגינאציה ובלי מספר הגיליון; גל' יז (קכט-קלו) רק מחציתו הראשונה בפאגינאציה. בין המחצית הראשונה לשנייה חסרות חמש שורות והדף החמישי מתחיל ממש כמו בדפוס ויניציאה. במקום גל' כ (קנג-קס), נדפסו רק ששה דפים ונתקצרו בהם דברי הכותב, הוא ר' יהודה אריה ממודינה; גל' לט-מג (שה-שמד), רק הדף האחרון מסומן; גל' מז (שסט-שעו); גל' מט (שפה-שצב), במקומו נדפסו עשרה דפים. התוספת של דיבורי התוספות שבסוף הספר תיא-תכ אינה בטופס שבמכון בן-צבי, אף-על-פי שהזכרה בשער. ברור שאין כאן תשלובת של שני דפוסים, אלא שנים-עשר קונטריסים נתקלקלו או אבדו במשך הזמן בכמה וכמה טפסים והשלימים כנראה בליוורנו. הקונטרס האחרון, שלא ניכר חסרונו, לא חזר ונדפס או שחזר בטופס שהגיע לידינו.

- 49 סדר מאה ברכות כמנהג ק"ק ספרדים, לזכות התלמיד יוסף יעקב בן משולם אשכנזי פינצי, דפוס בראגאדין, תק"מ.
- בסוף חלק הברכות ולפני סדר הגדה של פסח, דף נד, ב: קאטאוירי, 25 אוגוסט 1779. חייב להדפיס את התעודה.
- 50 סדר ברכות כמנהג ק"ק איטאליאני, לתשוקת המדפיס משולם אשכנזי פינצי, דפוס בראגאדין, תק"מ.
- בסוף חלק הברכות ולפני סדר הגדה של פסח, דף נו, ב: קאטאוירי, 25 אוגוסט 1779. חייב להדפיס את הטופס. הרשות ניתנה לדפוס בראגאדין למדפיס Consiglio Cuzzi. בסוף ההגדה של פסח, דף עב, ב: על ידי הנצב על המלאכה יקותיאל בכמ"ר יצחק קוציר ז"ל.
- 51 קהלת יעקבי לר' יעקב פארדו, בדפוס משולם אשכנזי פינצי - בראגאדין, תקמ"ד.
- דף נה, ב: ריפורמאטורי, 28 דצמבר 1782. חייב טפסים. ניתנה למדפיס בראגאדין. בסוף המפתחות, דף כו, ב: על ידי הנצב על המלאכה יקותיאל בכ"ר יצחק קוציר ז"ל.
- 52 סעודת מצוה לר' דניאל ב"ר משה טירני מאנקונה, דפוס בראגאדין, תקנ"א. מעבר לשער: ריפורמאטורי, 3 נובמבר 1790. חייב טפסים. ניתנה למדפיס מארקו צייטה המדפיס בדפוס בראגאדין. שמו נזכר בדף עו, א.
- 53 תקוני שבת, דפוס בראגאדין, תקנ"ב.
- בסופו, דף צג, ב: ריפורמאטורי, 1 יוני 1791. חייב טפסים. ניתנה אל מארקו צייטה המדפיס בדפוס בראגאדין. חייב הדפסת התעודה.
- 54 תקוני שבת, למלאכת רצון יושבי קושטאנטינה, תקנ"ב.
- בסופו, דף צז, ב: ריפורמאטורי, 1 יוני 1791, כנ"ל. בקולופון: על ידי הנצב על המלאכה מרדכי ב"ר שלמה צייטה הי"י (על-פי ח' ליברמן, ספר תקוני שבת, קרית ספר, כרך לה, תשכ"ג, עמ' 413).
- 55 מחזור לימים נוראים כמנהג ק"ק ספרדים, לזכות הבחור שלמה בן מרדכי פואה היושב בקושטאנטינה, דפוס בראגאדין, תקנ"ב.
- בסופו, דף מיוחד (קמו, א): ריפורמאטורי, 31 מארס 1792. חייב טפסים.

¹ רשות ועד קטן, סי' 17.

ניתנה אל המדפיס Marco Civita. בדף קמה, ב: על ידי הנצב על המלאכה
יוסף בכ"ר יעקב מאיסטרו יצ"ו.

56 הגדה של פסח כמנהג ק"ק איטאליאני, דפוס בראגאדין, תקנ"ב.
בסופה, דף מ, ב: ריפורמאטורי, 31 מארס 1792. חייב טפסים. ניתנה
להנ"ל. שמו נזכר בדף לט, ב "ועל ידי אחיו הבחור המעתיק והעוסק
במלאכת הקודש מנחם בכ"ר יעקב מאיסטרו יצ"ו".

57 הגדה של פסח כמנהג ק"ק אשכנזים, דפוס בראגאדין, תקנ"ב.
בסופה, דף מ, א: ריפורמאטורי, כנ"ל.

האישורים והאיסור להדפסת ס' קול יעקב לר' יעקב צהלון

נתרגום¹

אני הח"מ ראיתי הספר מחיבורו של ר' יעקב צהלון רומאנו, פילוסוף ופרופ' לרפואה, והוא מפתח העניינים בסדר א"ב לנמצא בס' שנקרא ילקוט ושהם מפורטים בו במקומות שונים.

רומא 15 אפריל 1675.

אני ד. יוליוס בארטולוקיוס

ספר עברי זה ששמו זכרון יעקב, כלומר זכרון של יעקב, שחיברו הרב יעקב צהלון, ראיתי וקראתי בשלימות מראשו ועד סופו (פרלגי). והוא מפתח הנושאים למאמרי רבנים קדמונים שבחיבור ילקוט. שאכן הוא ילקוט, פירוש גדול לכל כתבי הקודש. והיות שראיתי שאין בו שום דבר שהוא נגד האמונה הקאתולית, לכן אני סבור שהוא יכול להידפס אם הדבר יראה לאב, האינקויזיטור המכובד בפירארה.

היום 30 בינואר 1693.

ואליריוס בוטיצ'ינוס מן המסדר הקדוש, קריין של ספרים עבריים

היום 10 בנובמבר 1694

ניתנה הוראה שספר זה לא יודפס בשום אופן ולא יוחזר לתובע, אלא יוחזק בקאנצילריה (מזכירות בית-הדין) של המשרד הקדוש.

1745

מהמשרד הקדוש

ר' יעקב צהלון רומאנוס רופא, מפתח בסדר א"ב של כל הדברים הנמצאים בילקוט.

חיבור בכתב-ידו של המחבר, שלא פורסם, עם חוות דעת בכ"י של הקינסורים (הקריינים) והחלטה של בית המשפט העליון הקדוש, והוא מפתח לכל הילקוט, שכולל כל כתבי הקודש העבריים.

¹ ר' צילום התעודות במקורן בראש פרק ד.

רשימת הספרים

זכרון יעקב לר' יעקב צהלון כ"י	אגרות הרמ"ז ג 10
354	אור החיים - ר' ארחות חיים
חות יאיר לר' אברהם כהן פורט	אור קדמון א 22
א 17	איוב בלשון הקודש ובלשון לעז
חמד אלהים ה 41	ג 8-9
חמשה חומשי תורה, תצ"ו ה 15	אליה מזרחי ד 2
תצ"ז ה 16	אסף המזכיר ד 10*
תק"א ה 22	ארח לצדיק ג 11
תק"כ ה 34	ארחות חיים לר' חיים נ' עטר ב 3
תקל"ו ה 46	ה 36
חק לישראל, תקל"ז ה 48	אשל אברהם לר' אברהם טובייאנה
יכין ובעז ג 14	ג 15
ילקוט שמעוני - ר' קול יעקב	בדק הבית א 8
יפה תאר לשמות רבה א 19	ספר בחור, רומא רע"ט א 1 (309)
ספר הישר א 14 ד 5	בירך יצחק ב 17
כבוד חכמים א 21	בית מועד לר' מנחם רבא א 6
כהנת אברהם א 34	בני יהודה לר' יהודה עייאש ג 4
כונת שלמה א 20	בני שמואל לר' משה עדאוי ג 5
כנסת הגדולה, חלק חושן משפט	ברכת אברהם ד 11
א 5 (314)	דברי יוסף לר' יוסף הכהן א 28
כנף רננים א 16 ד 8	הגדה של פסח כמנהג איטאליאני,
כסף משנה ד 1-2	תקנ"ב ה 56
לב האריה ד 3	הגדה של פסח כמנהג ק"ק
לבוש הבוץ וארגמן א 12	אשכנזים, תקנ"ב ה 57
לוית חן ואור יקרות ב 4	הליכות אלי א 6 (315)
לחם משנה א 9	זית רענן ב 6 ה 28

משניות, קושטא ת"ד-ת"ה א 2 (310)	לשון חכמים ג 13
משניות עם נקודות, תס"ד א 24	מאמר מרדכי לר' מרדכי צ'דמון
תצ"ח א 36 ה 17	ג 16
תקט"ז ה 33	מגיני שלמה ב 1 ה 23
סדר ברכות כמנהג איטאליאני,	מדע אהבה זמנים ה 21
תק"מ ה 50	מוסר מלכים ב 10
סדר מאה ברכות כמנהג ספרדים,	מחזור כמנהג ספרדים, תקל"ב ה 42
תק"מ ה 49	מחזור לימים נוראים כמנהג ספרדים,
סדר המעמדות, שס"ו א 7	תקנ"ב ה 55
סדר הנקוד א 2	מחזור לשלש רגלים כמנהג ספרדים,
סדר קריאת ותיקון לילי חג	תקל"ד ה 45
שבעות והושענא רבא א 18	מחזור ספרדים לימים נוראים,
סעודת מצוה ה 52	פירעצי תצ"ה ג 1
עזרת אחים ק"ק ת"ת ה 40	מחזור של כל השנה כפי מנהג
עין ישראל, שפ"ה ד 6	איטאליאני, תקל"ב ה 44
תצ"ח א 35 ה 20	מחזור שער בת רבים א 29 ה 13
תקל"ו ה 47	מעיל שמואל לר' שמואל דוד
עינות מים כ"י ב 8	אוטולינגי א 26
עץ החיים לר' יהודה בן חנין ג 15	מעמדות - ר' סדר המעמדות
ערוגת הבשם לר' שמואל ארקוולטי א 5	מעשה חושב א 33
פחד יצחק ב 12 ה 32	מעשה טוביה א 27 ד 12
פירוש התורה לדון יצחק	מעשה רוקח ה 25
אברבנאל א 1	מפתחות הזהר ב 10 ה 30
פרי עץ הדר ה 38	מקור ברוך לר' ברוך פאייתוסי ג 17
פרשת דרכים ב 5	המקח והממכר א 4
קדש ישראל לר' ברוך נ' ברוך א 3	מרגליות טובות ד 10
קהלת יעקב לר' ברוך נ' ברוך א 3	משכיל לדוד ב 14 ה 35
קהלת יעקב לר' יעקב פארדו	משנה תורה - ר' כסף משנה, מדע
ב 18 ה 51	אהבה זמנים

שערי ציון ה 14	קול יעקב לר' יעקב צהלון כ"י
תודת שלמים ב 2 ה 24	354
תולדות יעקב לר' יעקב די אלבה	קריאה נאמנה א 32
א 11	ראש מר דרור ד 4
תולדות יצחק לר' יצחק חדאד	רבינו בחיי ד 2
ג 7	רזא דיהודא א 30
תועפות ראם לר' מרדכי ברוך	שאלות ותשובות ר' דוד ן' זמרא
קאראבלייז ג 6	א 37 ב 11
תורת אמת לר' אהרן ששון א 15	שאלות ותשובות מהרב... משה
ד 7	גלאנטי א 10
תורת משה לר' משה אלשיך א 3	שאלות ותשובות הרי"ף ג 12
תיקון ליל שבועות - ר' סדר	שאלות ותשובות הרמ"ז א 39
קריאת ותיקון	ב 15 ה 36
תפלות כל השנה כמנהג	שאלות ותשובות הרשב"ש ג 2
איטאליאני, תקל"ב ה 43	שאלות ותשובות ר' שלמה לבית
תפלות כל השנה כפי מנהג ק"ק	הלוי א 4 (313)
אשכנזים, תק"ט א 38 ה 31	שאלות ותשובות אבן העזר לר'
תפלות כמנהג ק"ק ספרדים,	חיים שבתי א 3 (311)
תקל"ב ה 42	שושנים לדוד ב 13
תפלות מכל השנה כמנהג ק"ק	שיטה מקובצת בבא קמא א 40
ספרדים, תס"ג א 23	ב 16 ה 37
תצ"ח ה 19	שיר כתר תורה ה 13
תפתה ערוך א 31 ב 9 ה 29	השירים אשר לשלמה א 13
תקוני שבת, תצ"ז ה 18	שכיות החמדה, תקכ"ב ה 39
תקנ"ב ה 53 54	תקל"ב ה 45
Regolazione del Sovegno ה 40	שמש צדקה ב 7 ה 27
Tesoro de Preceptos ד 9	שער יוסף ג 3

מפתחות

רשימת כתבי-היד

מפתח שמות האנשים

מפתח שמות המקומות

מפתח שמות הספרים

מפתח השירים והפיוטים

מפתח העניינים

מפתח הלעות

רשימת כתבי-היד

בית המדרש דק"ק אשכנזים בלונדון

סידור ר' שבתי הסופר 59

בית המדרש לרבנים בניו-יורק

מערבינחל, שו"ת ר' יחיאל טרבוט, סי' 61455 תמונה שלפני השער 79-81-92

מתנות באדם סי' RAB 1355 98

עינות מים, סי' 11472 139

קובץ תשובות ופסקים לר' שלמה יצחקי משאלוניקי, סי' 34290 217

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים

שו"ת ר' עזריאל דאינה 4° 195 81

פנקס וירונה, סי' 4° 554 99

אוסף גינצבורג במוסקבה

הסכמות פירארה, סי' 579 80 91

ספריית הואתיקאן

אהלי יעקב לר' יעקב צהלון, סי' 466 212

כ"י יאיר נתיב, הלכות שחיטה ובדיקה, סי' 5 BORG. EBR. 219

המוזיאון הבריטי

חידושי גמרא ותוספות לר' אהרן ששון, סי' 438 276

ספריית מונטיפיורי בלונדון

פנקס קרימונה, סי' 80 94 85

סימני כל השמנה בניינים, סי' 479 219

מכון בן-צבי

כ"י דקדוק שנכתב באיטליה במאה הי"ז, סי' 1075 219

הסכמות שאלוניקי, כ"י אמארייליו, סי' 1776 72 73

שו"ת ר' יחיאל טרבוט, כ"י זנה, סי' 4047 98

השמטות במחזור אשכנז, נשלמו בכ"י מתחילת המאה הי"ט 177

רשימת כתבי-היד

ארכיון הקהילה במנטובה

אישורים להדפסת כסף משנה ליד עמ' 152 339-342

ספריית קאזאנטינצה

אור הדרשנים לר' יעקב צהלון, סי' 217 212

ספריית שטרסבורג

סימני כל השמנה בנינים, סי' 48 219

מפתחות

ספר זה עיקר עניינו הוא הספר. משום כך סודר מפתח מיוחד לשמות הספרים שדובר בהם, נוסף על רשימת הספרים, שאינה כוללת אלא שמות הספרים שההסכמות והרשות שלהם הובאו בחלק המקורות. במפתח הובאו אלה ואלה. במפתח העניינים הובאו גם לשונות מיוחדים לעניין הצנזורה, שמות גנאי וכינויים נסתרים וכל הקשור במלאכת הדפוס והפצת הספר. השמות לא הובאו על-פי הקידומת אבן, בן, ד"ר אלא לפי שם המשפחה ממש.

מפתח שמות האנשים

אבריהם אבלי ב"ר חיים מקאליש 347 320	אאלייון, שלמה 61 62 113 122
אברהם בר שמחה 248	אבאיוב, שמעון ב"ר דוד 108
אגוזי, דוד 311	אבואלעפייא, חיים 284
אגוזי, נסים 285	אבואלעפייא, יעקב 101
אגידיו מויטירבו, חשמן 19	אבודרהם, יוסף 337
די-אגילאר, רפאל 122	אבוהב, משפחה 99
אדיל קינד, דניאל 96	אבוהב, דוד ב"ר שמואל 133 290 296
אדיל קינד, קוריןאליו ישראל 27 163	אבוהב, יעקב 102 103 109-112 116
אהרן ברכיה ממדינה 105 120	290
אוגוסטיניאניים, אחים 17	אבוהב, יצחק 122 124
אוטולינגי, יוסף 84 198 199	אבוהב, שמואל 99 100 109 116 132
אוטולינגי, שמואל דוד בן יחיאל 116	290
300 299 294	אבולאפיו, חזקיה דוד מטריאסטי 238
די-אוליוירה, שלמה 61	אבזאמיל, יצחק 271
אולמו, יעקב דניאל 52 114 321 322 347	אבטליון ממודונה 253
אופנהיים, דוד 39 102 103 293 295	אביגדורש, מנחם מנדל ב"ר יצחק 125
אורביו די-קאשטרו - ר' די-קאשטרו	128
האזובי, יוסף 21	אביי, אליה 285 311
אזולאי, אברהם 101	אברבנאל, יצחק 21 22 31 199
אזולאי, חיים יוסף דוד (חיד"א) 151	אברהם הגר 55
333 211	אברהם מבראד 238
אחמד אל ד'הבי 271	אברהם בכ"ר אורי זצ"ל שמש ק"ק
איספינוזה, בנימין 333 334 349 350	ויניציאה 40
ר' איסרלין 162	אברהם בן אשר 207

מפתח שמות האנשים

אריה, משה ב"ר יוסף מירושלים 256 50
257
אריסטו 90
ארקוולטי, אלחנן יעקב 255
ארקוולטי, מנחם יוסף 255
ארקוולטי, שמואל ב"ר אלחנן יעקב 28
254 199 191
אשכנזי, אברהם ב"ר יהודה 62
אשכנזי, אליעזר 228 227
אשכנזי, בצלאל 349 327 308
אשכנזי, בצלאל ב"ר רפאל 308
אשכנזי, ברוך 311
אשכנזי, דוד 304
אשכנזי, זלמן ב"ר ישראל 292
אשכנזי, יהודה בן יצחק — ר' הלוי
אשכנזי
אשכנזי, יהוסף 88
אשכנזי, יוסף 113
אשכנזי, יונה 55
אשכנזי, יעקב בר יוסף 303 302
אשכנזי, מנחם יעקב ב"ר אליעזר יהודה
259—256 50 40
אשכנזי, מנחם בן יאקב 291 288
אשכנזי, מרדכי מזולקווא 304
אשכנזי, מרדכי ב"ר יצחק הכהן 342
אשכנזי, משה דוד בן זלמן 292
אשכנזי, צבי החכם 109 102
אשכנזי, רפאל 308
אשכנזי, שבתי אלחנן בן שלמה 305
אשכנזי, שלמה יצחק ב"ר זעקל ירושלמי
88
אשכנזי, שלמה ב"ר משה דוד 326 324
348 327
אשכנזי, שמואל יפה — ר' יפה
אשתורי הפרחי 164
באזילה, אביעד שר שלום 137 107 106
באטיסטא, ג'ובאני אינקוויזיטור מנטובה
340 225
באלדוויניטי, אנטוניו נציג הויקארייו
הכללי בליורנו 238
באסאן, ישעיה ב"ר ישראל חזקיהו
346 321 318 317 138—136
באסאן, ישראל בנימין 321 318 145 144
באסאן, משה 311

איסרלש, משה מקראקא (הרמ"א) 26
אירגאס, יעקב חי בן שמואל 337 335
אירגאס, רפאל בן משה 333
אי"ש ג"ר — ר' גראצייאנו
אישטרושה, דניאל 313 312
אישקאפה, יוסף 316 315 65
די-אלבה, יעקב 267
די-אלבה, יצחק 33
אלבו, יוסף 162
אלבוכיר המכונה חלץ, שמואל 73
אלבילדה, משה 228 193
אלגאזי, חיים 285 213
אלגאזי, יעקב 143
אלגאזי, שלמה 315 210 65 57
אלחדב, עזרא בן שלמה 285
אלטאראס, דוד ב"ר שלמה 287 110 35
288 290 293—298 303 345 348
אלטאראס, משה 222
אליהו ב"ר עזריאל מווילנא 128
אלייאנו, ויטוריו 202 199 198 191 167
206 203
אליעזר מנחם 278
אליעזר ב"ר שמואל החסיד אב"ד דאפטא
124
אלמושנינו, אבשלום 268
אלמושנינו, משה 261
אלנקוה, יצחק 311
אלפאנדרי, שלמה 308
אלפארין, משה 132
אלקבץ, שלמה הלוי ן' 229
אלקלעי, בן ציון 294
אלשיך, חיים 251 43 41
אלשיך, משה 251 229 99 41
אלשקר, משה 23
אנגיל, ברוך 314 312
אסא, אברהם 55
אסינארי, צנזור 192
אף נעים, יהודה 311
אפומאדו, יהודה בן יצחק 316
אפריקאנו, ר' פירנאנדיס-אפריקאנו
אקסילדר, בנדיט 78
די-ארודונו, בנימין 220
אריה יהודה ליב ב"ר שמואל גרשון 318
אריה, יעקב 257
אריה, יעקב נתן 257

מפתח שמות האנשים

בבבנשתי, יהושע רפאל 285	באסאנו, לאודאדיו 338
בביונטו, עמנואל איש 199 90 88 82 73	באסולה, אברהם ב"ר אברהם איש
בנימין בן מתתיה המכונה בנימין זאב	פאבריאנו 98 97 95
מארטה 77-79	באסולה, משה 80 82 85 86 90-96
ב"ק, יעקב ב"ר גרשון 248	113 97
בקיש, ישעיה 270	בארטולוקיוס, יוליוס מרומא ליד 152
בראגאדין, אלוויסו - ר' גם בית דפוס	354 212
340 339	די-באריוס, דניאל הלוי 122
בראגאדין, זואן - ר' גם בית דפוס 23-	די-בוטון, אברהם 44 57 260 264
29	די-בוטון, אברהם בן אהרן 315
בראגאדיני, לוריצו 274 268	די-בוטון, יעקב בן אברהם 312 314
בראגאדיני, פייטרו אלוויסו - ר' גם בית	די-בוטון, מאיר בן אברהם 260 261
דפוס 274 268	די-בוטון, משה 260 261
ברביניא, יום טוב 311	בוטיצ'ינוס, ואליריוס ליד 152 212 354
ברודא, אברהם 119	בוכ'טנר, צבי יעקב הנקרא הירשל 248
ברודו, אברהם 102 343	בומברג, דניאל - ר' גם בית דפוסו של
ברוך ב"ר משה בן ברוך 193 249	בומברג 17 19 20-22 24 163 181
ברוך ב"ר שמואל 252 254-256 258	200 214-216
260	בונדי, אדם רפאל 237
ברוך בר שמחה 248	בונדי, ברוך 334
ברוצילו, פראנציסקו 20	בונדי, ד"ר יעקב 237-239
בריא, יהודה 108	בונפיל, שאול 331 332 335
די-בריטו, יצחק חיים ׳ דנא 123	בונפירטה, צנזור 192
ברכה, יצחק בר יעקב 327 328	בוקארה, רפאל בן אהרן 331 332
בת שבע, מדפיס בשאלוניקי 282	בורגיל, אברהם ׳ עוזו המכונה 260
	בורדולאן, מאיר 317
	בחור, אליהו 19 20 22 26 108 199 309
	310
גאון, שמואל 312 314	ביבאנו, אברהם 74
גאליקו, אלישע 228	ביג'ה, יצחק בן משה 261
גאלנטי, ידידיה 36 37 266	בילגראד, קלמן 248
גאלנטי, משה 266 287 293	בילגראדו, שאול בן יוסף 52 258
דא-גארא, זואן - ר' גם בית דפוס 24	בירב, חיים 284
256-253 251 247 227 208 28	בכרך, נפתלי ב"ר יעקב אלחנן 61 123
267 265	בלדון, הוישל - ר' יהושע
גבאי, אברהם ב"ר ידידיה 56 64 65	בלדון, יהושע 248 250
גבאי, ידידיה 56 64 65	בליליוש, יעקב בן עמנואל 137 147 148
גבאי, יעקב 282 310	305 306 317 321 323
גבאי, יצחק 64	בליליוש, יצחק 329
גבירול, שלמה אבן 62	בליליוש, עמנואל יעקב 133 296
גבריאל, אח מפירארה 194	בבבנשת, חיים 65 314
גדליה, אברהם 64	בבבנשת, יהודה ׳ 261
גדליה, דון יהודה 73 222	בבבנשת, יהושע 106
גיאת, יצחק בן 177 179	בבבנשת, יעקב 285
גיבורי, קארולוס 66	בבבנשת, משה 106 285 311
גיראלדיני, יאקומו 195 207 225 340	
גירונדי, יונה 89	

מפתח שמות האנשים

- גליטי, דון שלמה 163
 געץ, ישראל איסרל ב"ר אליקים 45
 288-290 292 294
 גראסיני, שמשון ב"ר יעקב 133 296
 גראציאני, אברהם יוסף שלמה המכונה
 אי"ש ג"ר 81 92-94 97 99
 גרדאני, מיסר אליסנדרה 29
 גריפו, זואן - ר' גם בית דפוס 28 29
 גרסיט, אשר 79
 גרשון מאודיני 329
 גרשון בר קלוגימוס מו"רה 250
 גרשון, יצחק 34 50 79 248 252 254-
 256 258-260 265 268 269 274
 גרשין, יוסף בר עקיבא 248
 גרשין, משה בר זיליקמן 248
 גרשין בר קלוגימוס גרשיני 248
 דאטו, וירטואוזה אשת ר' מרדכי 220
 דאטו, מרדכי 220
 דאיינה, עזריאל 77-79 84 215
 דוראן, צמח בן שלמה 337
 דוראן, שלמה בן שמעון צמח (רשב"ש)
 330 331 339
 דוראן, שמעון בן צמח (רשב"ץ) 62
 150 239
 דוראן, שמעון בן שלמה 337
 דייסוס, בנימין נ' 252
 דייסוס, שמואל נ' 50
 דילמדיגו, יוסף שלמה 54 80 88 96
 107 121 197
 דמיליאב, יוסף ב"ר משה מוסקאט 238
 דמיליאב, משה ב"ר מיכאל 238
 הדני, נתנאל ב"ר שבתאי מאליסנדריה
 95 98 196
 דנן, יעקב נ' 323
 האני גאון 47 252 254
 הגרי, יוסף בן אברהם 310
 הורביץ, מיכאל 294
 הורביץ, משה אלעזר 294
 הורוביץ, ישעיה ב"ר יעקב הלוי 102
 הורוביץ, ישעיה הלוי 101
 היילפרון, יעקב ב"ר אלחנן 101 220
 היילפרון, מאיר ב"ר משה 27
 היפוליטוס מפירארה, מומר 194 195
 הלר, יום טוב ליפמן 124
 המון, אב המון בן יוסף 311
 המון, עובדיה מברטנורה 229
 הנובר, נתן בטע 345
 ואלניטין, דניאל 332
 וולטירה, יעקב 132
 ווליד, דון שלמה בן יהודה 162 163
 וורמס, משה 330
 ויואניטי, יעקב חיים 329
 וילייסיד, דוד בן 282 283
 וילייסיד, יוסף בן 283
 וילייסיד, יצחק בן 283
 וילייסיד, מנחם בן 283
 וילייסיד, נסים בן 283
 וינדראמין - ר' גם בית דפוס 279 281
 287 304 318-320 323 325 328
 347-351
 וינטורין בכ"ר דוד 280
 ויסטורני, צנזור 193
 ויצירי, פראנציסקו 279
 ולינצין, יואב 248
 זאניטי, דניאל - ר' בית דפוס
 זאניטי, זאניטו - ר' בית דפוס
 זאקוטו, יעקב בן בנימין 331 332
 דא-זארא, מאיר ב"ר חיים משה 144
 145 236 304 318 320 323 325
 347
 זבוק, שמואל 248
 זורזי, פיירו 345
 הזיפרוני, ישראל מגוואסטאלה 253
 זכות, משה ב"ר מרדכי (הרמ"ז) 106
 120 211 212 280 281 283 285
 286 299 307 321 326 337 347 349
 זמרה, דוד נ' (הרדב"ז) 287 288 304
 זנה, ישעיה 10 11 25 36 81 82 190-
 198 200 201
 חאגיו, יעקב בן שמואל 39 293
 חאגיו, משה בן יעקב 45 49 108 109
 111 135 136 287 293
 חביב, יעקב נ' 301
 חביב, שמעון נ' 255 268
 חדאד, יעקב בן יצחק 336

מפתח שמות האנשים

- יונה, יעקב 103
 יוסטיניאן - ר' יושטיניאן
 יוסף מארלי 196
 יוסף בר יוסף 248 250
 יוסף בן יעקב מפאדובה 199
 יוסף ב"ר משה מקרעמניץ 100
 יוסף יששכר ב"ר אלחנן מקרמזיר 103
 יושטיניאן, מארקו אנטוניו - ר' גם בית
 דפוס 21-27 54 189
 יחייא, תם נ' 288
 היכני, אברהם 285
 יעבץ, יוסף בן יצחק 222
 יעבץ, יצחק ב"ר יוסף 222
 יעבץ, שלמה בן יצחק 222 223
 יעיש, יוסף נ' 311
 יעקב בעל הטורים 164
 יעקב בן הקדוש ר' יצחק מצויזמיר 124
 יעקב בן נפתלי סופר מדינה איש גניזן 124
 יעקב יהודה המכונה ליאנוני היבריאי -
 ר' ליאון
 יפה, יצחק ב"ר שמואל אשכנזי 284
 יפה, מנחם 282 284
 יפה, מרדכי 268
 יפה, שמואל אשכנזי 37 38 60 281 284
 יצחק מארלי 192 196
 יצחק מחאנטשין 124
 יצחק בן מרדכי מרייו 299
 יצחק בן ראובן 62
 יצחקי, מאיר חיים 285 311
 יצחקי, שלמה 217
 יקר, יום טוב ב"ר חנניה נ' 285
 יקר, יעקב נ' 148 317 324 326 328
 רבינו ירוחם - ר' ספר אדם וחוה
 ירושלמי, אברהם ב"ר יום טוב 215-217
 ירושלמי, דומיניקו, מומר 191-193 195
 202 208
 ירושלמי, יום טוב 215 216
 ישו 159 161 163 173 194 195
 209 213 217
 ישועה בן יוסף 210
 ישורון, אהרן 283 284
 ישורון, בנימין 283 284
 ישורון, יוסף 283 284
 ישורון, משה 283 284
 ישורון, שלמה 283 284
- חדאד, יצחק 336
 חזק, אברהם לבית 73
 חזקוני, אברהם 105
 חזקיהו ב"ר יצחק מפאנו 29
 חזקיהו, ברוך עזיאל 89 90 91 94
 חיוג, יהודה המדקדק 22
 חיון, נחמיה חייא 15 43 53 108-114
 116 135 138 139 143 298
 חייא מאיר ב"ר דוד 78
 חיים, אהרן נ' 35
 חיים, ברוך נ' 285 311
 חלפן, אליהו מנחם הרופא 82 83 199
 חלץ - ר' אלבוכיר
 חמו, יחיא ב"ר אברהם נ' 199 201
 חמיץ, יוסף 211
 חנין, יהודה בן 337
 חנין, נחמן 255 268
 חננאל, מומר 26
 חסן, משה 272
 חפץ, גרשון 146
- טאיטאצאק, יוסף ב"ר שלמה 73 74
 טובי, אברהם 255
 טוביה הרופא 39 55 343
 טובינאנה, אברהם 239 337
 טוך פירר, צבי ב"ר שמשון מקראקא 102
 טידסקי, ליאון 336
 טירני, דניאל ב"ר משה 352
 טרבוט יחיאל ב"ר עזריאל מאסקולי 79
 92-94 96-98
 טרבוט, נתנאל ב"ר בנימין 79 105
 טריוויס, משה בן יעקב 285 286
 טריוויש, אברהם צרפתי 75 215
 טריוויש, יוחנן ב"ר יוסף 97
 טריוויש, רפאל יוסף 94 97 98
 טריוויש, נפתלי 181
 טרינקי, משה 45
 טרפון, משה 262
- יאיר, מאיר לבית מאיר נ' 219
 יהודה ב"ר משה מפאנו 252 254 256
 יהודה בן יוסף פרץ מראגוזה 111 298
 יהושע בן יוסף מקראקא 346
 יהודה אריה ממדינה - ר' מדינה
 יוליוס השלישי 27 165 194 195

מפתח שמות האנשים

הכהן רפא — ר' רפא
 כלב בכמ"ר שמואל 311 285
 כ"ץ, יעקב 128
 כ"ץ, יעקב סורינה — ר' סורינה
 כ"ץ, משה ב"ר זכריה מקורפו 201
 כ"ץ, צבי הירש ב"ר יוסף מהמבורג 67
 כ"ץ, שמואל פיוויש ב"ר יוזפא 39
 כרמי, מרדכי מקארפינטראץ 238
 לאטיש, יצחק ב"ר עמנואל 217 73
 די-לאטיש, מרדכי ממודינה 304
 לאמפרונטי, יצחק ב"ר שמואל 91
 348 325 324 133 131 119 116 114
 די-לארה, חייא הכהן 123
 לב, יוסף נ' 74
 לוזיטאנו — ר' די-פיזא, שמואל
 הלוי, אליהו ב"ר בנימין מקושטא 78
 216—213
 לוי, אליעזר שמש קהילת ויניציאה 40
 260 258
 הלוי, בנימין 112 107 105
 הלוי, יהודה ב"ר יצחק לבית אשכנזי 21
 23
 לוי, יהושע ברוך 326 148
 הלוי, יעקב לבית 276 121
 לוי, יעקב חי בן יהושע ברוך 305 148
 324 322 321 318 306
 הלוי יעקב ב"ר משה 286 285
 לוי, יצחק בר משה 248
 הלוי, יצחק ברוך מפירארה 81 80
 הלוי, משה ב"ר שלמה מפרנקפורט 125
 הלוי, רחל אלמנת שלמה לבית 313 56
 לוי, רפאל בן שבתאי 335
 הלוי, שלמה לבית 313 229 209 56
 לוי, שלמה חי 132
 הלוי, שמואל ב"ר דוד בומברג 124
 לוי מויא — ר' מויא
 לוי מינץ — ר' מינץ
 הלוי קצב — ר' קצב
 לומברוזו, אברהם 268
 לונדון, יעקב 346 317
 די-לונזאנו, מנחם 128 111 44
 לוביגו, ליב 274 268
 לוסינה, יעקב חי 333 332
 לופיס, ראובן ישורון 338 337

ישי, יצחק בר משה 248
 יש"ר מקנדיאה — ר' דילמדיגו
 ישראל מרוויגו 90
 ישראל ב"ר יחיאל 310
 יששכר בער 126 125
 הכהן, אברהם 301 300
 כהן פורט, אברהם ב"ר יחיאל — ר' פורט
 כהן, אהרן בר יעקב 319 147
 כהן, אלחנן חי מריגיינו 121
 כהן, אליקים בר משה 248
 הכהן, אלעזר בן משה 308
 הכהן, בנימין מריגיינו 120 108
 הכהן, חיים 304
 הכהן, חיים בר יעקב 323
 הכהן, חיים ב"ר שמואל פייבש 304
 הכהן, חיים אברהם 314 312
 הכהן, יהודה ב"ר דוד מבודון 279
 כהן, יהודה בר משה 248
 הכהן, יוסף מדפיס 344 44
 הכהן, יוסף בן יהושע 27
 הכהן, יוסף ב"ר מרדכי 298 295 111 39
 הכהן, יחיאל ב"ר משה מאנוסקריני 220
 כהן, יעקב בן אברהם שלמה 249 34
 הכהן, יעקב חי 344 296 44
 כהן, יצחק מהחזנים — ר' מהחזנים
 כהן, יקותיאל בר שמואל חיים פורטו — ר' פורטו
 הכהן, מלאכי בן יעקב 334 304
 כהן, מנחם פורטו — ר' פורטו
 כהן, משה בר אהרן 328 148
 הכהן, משה בן מיכאל 301 111
 הכהן, משה גוראל 55 39
 כהן, משה פורט — ר' פורט
 הכהן, נחמיה ב"ר ברוך 139 119 117 116
 הכהן, נפתלי 108
 הכהן, צבי 102
 הכהן, קלוגימוס מפאוייא 147
 הכהן, שלמה 179
 הכהן שלמה אברהם 316 65
 כהן, שמשון מודון — ר' מודון
 הכהן די-לארה, ר' די-לארה
 הכהן די-פיזא — ר' די-פיזא
 כהן פימינטל — ר' פימינטל

מפתח שמות האנשים

מדינה, יהודה אריה 33-38 40 105 107	לוצאטו, אליעזר 302 303
269 268 258 241 230 210 209 121	לוצאטו, דוד 248
342 301 282 281 279 278 276 274	לוצאטו, יעקב ב"מ 317
351 345	לוצאטו, יצחק לוי 248 250
מוחמד אל שיך 271	לוצאטו, משה חיים 35 112 135-140
מוטאל, אברהם 312 313	143
מוטאל, יאודה 252	לוצאטו, שמחה 99 107 121 268 269
מוטוט, שמואל 28	285 281 279 278 276 274
מויא, יעקב ב"ר משה לוי 132 133 296	לוריא, יצחק (האר"י) 105 279
מויא, משה ב"ר יעקב לוי 132 287 288	לחאים, עזריה 262
294 293 290	ליאו העשירי, אפיפיור 17-20 156 139
מויא, שמואל חי לוי 132 148 317 319	די-ליאון - ר' פריירא די-ליאון
329 328 326 324 323 321	ליאון, יעקב יהודה 60 122
מולכו, שלמה 73 74 211	די-ליאון, יצחק 229
מונטאנינה, שלמה בן ברוך 305 306	ליאוני היבראי - ר' ליאון, יעקב יהודה
מוסקאט - ר' דמיליב	ליורא מפראג 248
מוסקאטו, יהודה ב"ר יוסף 197 208	ליפשיץ, גדליה ב"ר שלמה איש 101
מועטי, משה 62	ליפשיץ, ר' שמואל ב"ר שניאור זיסקינד
מוקאטו, שמואל 132	איש 318 319
די-מורא, אברהם 330	לירמה, יהודה 28 91
מורו, יוסף מומר 26	לנד סופר, יונה 114
מורטירה, שאול 125	לנדא, יעקב ב"ר יהודה 71
מורסיני, אנדריאה 343	
מורפורגו, משה חיים 145 320	מאגורו, משה ב"ר דניאל 287 288
מורפורגו, שמשון 49 107 108 111 320	293-295
347	מאיסטרו, יוסף ב"ר יעקב 348 353
רבי מזהיר 180	מאיסטרו, מנחם ב"ר יעקב 353
מורחי, אליהו 216 340	מאיר מפאדובה (מהר"ם) 23-26 79
מטראני, ישעיה בן יוסף 285 311	200-198 189 188 182 94 90 84-82
מטראני, משה 99	מאיר בן אפרים מפאדובה 225 226 340
מידיצי, רוז פירדינאנדו די 271	מאיר בן אשר (הרא"ש) 199 202 203
מיוחס, אברהם בן יהודה 308	206
מילדולה, אברהם 65 67 151 335	מאלטה, משה בר מרדכי 323
מילדולה, אברהם ב"ר רפאל 66 68 150	מאסיוס, אנדריאס 27
332 330	מאראגי, מרדכי 337 338
מילדולה, דוד 62 63 66 304	מאראגי, משה חיים 334 337
מילדולה, דוד ב"ר אברהם, חזן מליורנו	מארינו, דון מארקו מברצ'יא, צנזור
332 66	227
מילדולה, יעקב ב"ר דוד 336	די-מדינה, דניאל בן דוד 338
מילדולה, רפאל 63	די-מדינה, שמואל 218
מילדולה, רפאל בן חזקיהו 238	די-מדינה, שמעיה בן משה 274 278 281
מיליריאה, זרחיה 315	מהאדומים, שלמה 15 43 50 268 269
מינדיז - ר' דא-סילווה מינדיז	מהחזנים, יצחק חיים כהן 103 122
מינץ, אברהם לוי 23 77	מהטוב, אליעזר דוד 193
מינץ, אברהם אשר לוי 253	מודון, שמשון כהן 344

מפתח שמות האנשים

גורצי, רפאל בן גבריאל 227
 נחמו, שבתי מומר 232
 נחמן, אברהם ׳ 50
 נטף מתונים 119
 נטף, יוסף 335
 נטף, שלום 334
 ניצה, ישעיה ב״ר אליעזר חיים 105
 ניצה, שלמה ב״ר ישעיה 116 110 102
 287 288 290 293—298 300
 נתן נטע ב״ר יחיאל מיכל מיאמפלה 319
 נתנאל בן ר׳ לוי איש ירושלים 71
 סאגיש, שלמה 251 250
 סאמי, יוסף בן שמואל 133 296
 סאמיגה, יוסף 44 252 254—256 258
 268 274 276
 סארוואל, אברהם ב״ר יהודה ליב 257
 258
 סארוואל, ברוך 102
 סארוואל, יהודה ליב 248 250 252 254
 255 258 260 265 268
 סארוואל, יעקב 34
 סארוואל, יעקב בן שמחה יהודה 306 305
 סארוואל, נחמיה בן ליב 121 268 278
 279 281
 סאראוול, ליב — ר׳ סארוואל יהודה
 סארוואל, שלמה חי בן נחמיה 102 286
 סארפי, פאולו 35
 סבע, אברהם 207
 סג״ל, ליווא 77
 סורזיגה, יעקב ב״ר יוזפא כ״ץ איש
 קשטילאץ 32 247—249
 סטיקי, באטיסטה מדפיס בפירינצי 67
 סילוח — ר׳ גם פונסיקה סילוח
 די-סילוח, רפאל ב״ר שלמה 110 116
 296—298 300
 דא-סילוח מינדיו, יעקב 63
 סירירו, שאול 272
 סעדון, אליעזר 239
 ספורנו, עבדיה ב״ר ישראל 253
 סרוק, חיים ׳ 199
 עבדאלה בן מוחמד 271
 עגיב, משה בן שלמה 334 335
 עגיב, שלמה 333 335

מינץ, יהודה 80
 מינץ, יהודה לוי 253
 מינץ, יוסף בן יהודה לוי 253
 מינץ, יצחק מנחם לוי 252
 מינץ, משה בן יהודה לוי 253
 מינץ, משה בן יצחק מנחם לוי 252 253
 מינץ, שלמה בן משה הלוי 305 306
 מלמד, בנימין 315 316
 מן האדומים, עזריהו 89 197 226 227
 מן החזנים — ר׳ מהחזנים
 מן הלויים, יצחק 243
 מנחם עזריה מפאנו 29 111 125
 מנשה בן ישראל 121 124
 מסיר ליאון, דוד 71
 מסיר ליאון, יהודה ב״ר יחיאל 71
 מסעוד, שמואל 274 278
 מעובדיה, מצליח יחיאל 45
 מקרופולי, עמנואל ב״ר גבריאל 89
 מרקריאה, יוסף 323
 מרקריאה, יעקב 84 199
 מרגליות, זליג ב״ר יצחק אייזיק מקאליש
 119
 מרגלית, יעקב קאפיל 95 229
 מרגלית, משה 119
 מררי, משה בר רפאל חי 148 268 274
 323 326 328
 מררי, משה מנחם 137 305 306 323
 משה מקאסטילאצו 20
 משה זאב ב״ר יעקב שלוח פדיון שבויים
 ממזריטש 116
 משולמים, יצחק לוי 148 319 321
 משולמים, מנחם ב״ר משולם הלוי 133
 משולמים, משולם הלוי 296
 משער אריה, אברהם 201
 נהר, יצחק 122
 די-גוביש, יהודה בן שמואל 260
 די-גוביש, יוסף הראשון 260
 די-גוביש, יוסף בן יהודה 44 45 260
 262 264 265
 גונים, דוד 330 334
 גונים, עמנואל בן אברהם 334 338
 גונים ואיס, יצחק ב״ר יעקב 308
 גורצי, יצחק 114
 גורצי, עמנואל רפאל מפירארה 77

מפתח שמות האנשים

- פארדו רוקיש, יצחק 333
די-פארי, זואני - ר' בית דפוס 20
פואה, מדפיסים 141-144 146 236
פואה, אליעזר נחמן 105
פואה, גד בן יצחק 148 301 303 326
328 345 346
פואה, גד בן שמואל 305 307 308 326
327 348 349 351
פואה, טוביה 27
פואה, יוסף 306
פואה, יצחק 148 302 303 306 317
319-321 323 324 326 346-348
350
פואה, יצחק בן גד 349
פואה, שלמה בן מרדכי 352
פואה, שמואל 144 319 320 322 324
פוחויצר, יהודה ליב ב"ר יוסף מפינסק
103 286
פוייטי, יהודה אריה 105
פולאק, בנימין בן אהרן 236 345-349
פולאק, מנחם ב"ר אהרן 348 349
פולידו, רפאל ב"ר אברהם 64
די-פוליניו, מומר 26
פונטאנילה, ישראל ברכיה 322 348
פונטיקה סילוה, יצחק 337
פורט, אברהם ב"ר יחיאל כהן 279
פורט, משה כהן 268 269
פורטו, יקותיאל בר שמואל חיים כהן 329
פורטו, זכריה 343
פורטו, מנחם כהן 198 199 201
פורנה, יעקב ׳ 213 214 217
פיאטילי, אברהם 10
פיאמיטה, יוסף 110-112
פיג'ו, משה ב"ר יוסף 30
פיגינס, קארדינאל 27
פידיריקו לבית אסטי, מרקיו 20
פיהם, שמואל 27 198-200
די-פיזא, שמואל הכהן לוזיטאנו 99
פינדרי מפלאנדריה 163
פילר, שם טוב 316
פימינטל, אברהם כהן 122
די-פינה, יעקב 122
פינטו, דניאל ב"ר יאשיהו 289
פינטו, יאשיהו 101
פינטו, שמואל 289 291
- עדאוי, משה ב"ר שמואל 335
עובדיה, יצחק 50
עובדיה, משה בן חיים 315 316
עוזיאל, ברוך חזק - ר' חזקיו
עוזיאל, דניאל 302 303
עוזיאל, יהודה 270
עוזיאל, יעקב 148 324 326 328
עונקינירא, יצחק 99
עונקינירא, משה 99
עזרא מפאנו 252 254-256
עזרא, אברהם אבן 28 270
עזרא, שלמה בן משה ׳ 316
עטיאש, אברהם בן חזקיהו 62
עטיאש, יצחק 231 342
עטיאש, יצחק בן דוד 331-333
עטיאש, משה מליורנו 141
עטיאש, עמנואל 336
עטיה, יעקב בן 271
עטר, חיים ׳ 318 347
עייאש, יהודה 334
עליס, יצחק ב"ר משה 120
עמנואל איש בניונטו - ר' בניונטו
עמנואל מקורופולי - ר' מקורופולי
ענבי, דוד 285
ענו, פנחס חי 116
עשקעלעש, גבריאל 110 111
עתיה, שלמה 86 87
- פאגיוש, פאולוס 21
פאדובני, גבריאל 137
פאוולו השלישי, אפיפיור 156
פאוולו הרביעי, אפיפיור 82 165
פאיתוס, ברוך 152 338
די-פאס, יצחק ב"ר משה 67
די-פאס, יצחק ח"י בן שמואל 302 303
319 321 323
די-פאס, שלמה נוניס 336
פאציפיקו, יצחק ב"ר אשר 138 296
302 303
פארדו, דוד 120 124 326 349
פארדו, יהושע 124
פארדו, יוסף 255 268 282
פארדו, יעקב 121 144 146 328 352
פארדו רוקיש, אברהם בן יעקב 337
פארדו רוקיש, יעקב 330 335

מפתח שמות האנשים

צרפתי, אלישיב ונתנאל 63
 צרפתי, בן ציון 258 256-254 252 250
 268 265 260
 צרפתי, יעקב 73
 די-קאבאלי, זורזי - ר' בית דפוס
 קאבאלייר, שלמה 73
 קאליוני, יואני - ר' בית דפוס
 קאלימאני, שמחה בן אברהם 137 305-
 351 308
 קאלקי, חיים כלב 316
 קאפון, גבריאל יהושע לוניל 303 302
 קאצינלבונין, יהודה שמואל 24 198 200
 249
 קאצינלבונין, מאיר - ר' מאיר מפאדובה
 קאראבליי - ר' גם קארוואליי
 קאראבליי, מרדכי ברוך 335
 קאראפה, גיובאני פייטרו, חשמן 165
 קארו, יוסף ב"ר אפרים 29 30 77 83
 101 199 209 210 225 258-260
 340
 קארוואליי, גבריאל בן משה ברוך
 133 296
 קאריליו, משה ב"ר משה 65
 קאשטילו, אברהם יצחק 239 334
 די-קאשטרו, יצחק אורביו 122
 קולון, יוסף 79 216
 קוניאן, שלמה ב"ר שמואל יוסף 103
 133 296
 קונפורטי, דוד 121 304
 קוסי, שמואל 132
 קופינו, אהרן 311
 קוציר, יקותיאל ב"ר יצחק 352
 קורדוויירו, משה 106 279
 קוריאל, אברהם בן מנחם 329
 קורקוס, מרדכי מויניציאה 107 212
 קורקוס, שמואל 251
 דא-קושטא, אברהם בן יעקב 330 334
 קזיס, חנניה ב"ר מנחם 68 294
 קטן, יוסף בן שמואל מפאס 44 231 270
 273
 קילי, גיירולאמו נציג הויקארייו הכללי
 בליורנו 238
 קלוימוס בר שמחה 248
 קלימינס השביעי 165

פינייא, יוסף 65
 פינטו, יוסף 122
 פינצי, אברהם רפאל 77
 פינצי, דוד 136 137
 פינצי, יוסף יעקב בן משולם אשכנזי 352
 פינצי, ישראל יעקב ב"ר רפאל מפיסארו
 82 220
 פינצי, משולם אשכנזי 328 352
 פיריירא די-ליאון, גבריאל 331 332
 פיריירא די-ליאון, מיכאל 333
 פירנאנדו השני דוכס טוסקאנה 64
 פירנאנדיס-אפריקאנו, יוסף 333 334
 פישקארול, שמואל זאנוויל 26 197
 דא-פראטו, פיליצי 17 156 179
 פראנגוילוס, צנזור 196
 פראנסיש, יעקב 106 107
 פראנציסקו מווקי, מדפיס בפירינצי 66
 פראנקו, אברהם ב"ר שלמה 282 310
 פראנקו, יוסף ב"ר דוד 220
 פראנקו, יוסף בן משה 336
 פראנקו, שלמה 282
 פרווינצאלי, אברהם 191 192 194-196
 200
 פרווינצאלי, דוד 191 196 198 200 201
 פרווינצאלי, משה 79 196 226 227
 פרופס, מדפיס באמשטרדם 62 63
 פרידלנד, חיים 291
 פרינצו, מאיר 28 198-201
 פרץ, יהודה - ר' יהודה
 צהלון, יום טוב 99
 צהלון, יעקב ב"ר יצחק ליד 152 212
 234 343 354
 צהלון, מרדכי 113 116 119
 ציידאל, אביגדור 3' 249 250 252
 ציידאל, מרדכי שמשון 248
 ציידאל, רפאל 79
 ציויטה, מרדכי בן שלמה 236 348-350
 352 353
 ציון, משה 316
 צלח, אברהם ב"ר שבתי 282
 צ'רמון, יהודה 337
 צ'רמון, מרדכי 152 337 338
 צ'רמון, שלמה 337
 צרפתי - ר' גם טריוויש

מפתח שמות האנשים

ריקאנאטי, יצחק בן אליעזר 334 332 331	קלימינס השמיני 166
ריקאנאטי, רפאל 330	קלמו יוני 163
ריקי, עמנואל חי בן אברהם 120 68 65	קמחי, דוד 161
300	קפמן, משלם ב"ר שמעיה 199 197 191
רפא, יחיאל ב"ר יקותיאל הכהן 21	206
רפאל בן חנניה 299	קפסאלי, משה 216
רקח, גבריאל 334	קצב, אביגדור הלוי מפאדובה 309 20
רקח, מסעוד חי ב"ר אהרן 247 121	קצב, יום טוב בן אביגדור הלוי 309 20
	קצב, יעקב בן אביגדור הלוי 309 20
שאטין, שמואל הכהן 108	קצב, יצחק בן אביגדור הלוי 309 20
שאמי, יוסף 132	קצבי, יוסף 285
שאנג'י, משה ׳ן 311 285	קצנילבוגן, יחזקאל 138
שאקי, אברהם 250	די-קריטינו, מירא-ר' מאיר בן אפרים
שבתי הסופר 59	מפאדובה
שבתי בר מרדכי 310	קרמי, יוסף ידידיה ב"ר בנימין יקותיאל
שבתי רפאל 106	342 278 103
שבתי צבי 138 126	קרקוביאה, אברהם חיים ב"ר מנחם 148
שבתי, חיים 311 56	326 324 317
שבתי, משה ב"ר חיים 314 311 56	קרקוביאה, יעקב בר אליעזר 132
שולם, מנחם 313 312	קרשקש, מאיר 67
שולם, שמואל 30	
שונצינו, מדפיסים 181 162 159	ראובן בכ"ר אברהם 238
שונצינו, גרשם 217 181 163 162 73 16	הראובני, דוד 20
שונצינו, משה 73	רבא, משפחה 255
שושן, אליעזר ׳ן 311 285	רבא, אליה ב"ר מנחם 256 255 51
שטינברג, נתן 105	רבא, מנחם 255
שיפיונה, אליסאנדרו מומר 195	רבא, משה 255
שלום בן כ"ל חוזה 137	רג'וואן, שלמה 291 289
שליט, נתנאל ב"ר שלמה זלמן 294	רודריגו, אברהם חיים 337
שלם, שלמה 63	רוויגו, אברהם 304 90
שם טוב ׳ן שם טוב 90 73	רוזאניס, יהודה 319
שמואל עלום-שם 348 322	רומאנו, שלמה מומר 26
שמעון בר יעקב 284 283	רומאנין, ישעיה ב"ר יוסף 140 135
השמעוני, אליעזר 73	די-רוסי - ר' מהאדומים, מן האדומים
שפירא, נתן 280 279 106	רופא, חייא 102
טפרוט, שם טוב ׳ן 88	רוקיש - ר' פארדו רוקיש
שרביט הזהב, אברהם 311	רוקה, שלמה 286 106
ששון, אהרן 342 276-274 45	ריבאשאלטיש, אלישע 250 248
ששון, יוסף ב"ר אהרן 275 231 45 35	ריושאלטש, איליסאו - ר' ריבאשאלטיש
276	רימיגי, שמואל 338 337
ששפורטש, יעקב 124	ריצי, מדפיס בליורנו 67
	ריצי, איגנאציו מדפיס בפירינצי 67
תומאס מקרימה 340	ריקאנאטי, אליעזר חיים 336

מפתח שמות המקומות

127 125 123 109 103 102 61	אשכנז	295 222	אדריאנופולי
189 181 138		102	אובן
		258	אודינה
125	באזל	182 181	אויגשבורג
63	באיונה	291	אור כשדים
181	בארקו	291	אורפה
291 176	בבל	284 210 143 65 64 57-54	איזמיר
304	בגדאד	315 314 309	
279	בודון	162 161 21	איזנה
91 80 77 54	בולוניה	59 57 54 52 49 46 45 40 39	איטליה
124	בומברג	97 95 92 89 84 83 80-78 74 67	
102	בילגראדו	116 114 112 111 108 106-104	
	בלגיה - ר' פלאנדריה	141-139 137-135 128-125 120	
83	בניונטו - ר' גם בניונטו, עמנואל	181 177 161 159 151 146 145	
122	בריסל	222-218 197 194 193 190 182	
257	בריסק	297 296 248	
138 111 60	ברלין	326 325	אישפילטרו
		272	אלג'יר
253	גוואסטאלה	337 239 152	אלג'יריה
296	גוריציאה	138	אלטונה
124	גניזן	196 98	אליסנדריה
336	ג'רבה	67-60 59 53 52 49 45	אמשטרדם
125 124 102	גרמניה	317 304 139 137-135 124-121	
		220	אנגליה
59	דיהרנפורט	23 21 17	אנווירשה
304 176	דמשק	220	אנוסקריוי
236	דרום צרפת		אנטורפן - ר' אנווירשה
		112 110 108 107 100 49 45	אנקונה
181	הדרנהיים	352 320 223 139	
61 60	הולנד	92	אסקולי
138 125 124 102 99 67	המבורג	124	אפטא
138	ואנדזבק		ארג'יל - ר' אלג'יר
261	וואלאכיה	328 304 291 289 257	ארם-צובא
100	וואלין	78	ארטה
220	ויליטרי	304 257 256 101	ארץ-ישראל

מפתח שמות המקומות

מזרח	295	ירונה	229 147 105 100 99 54 50
מטובה	105 91 90 80 71 54 33 27 20		301 296 280
מזרח	165 148 136 131 112 108 107	זאנטי	301
מזרח	225 211 206 201-194 191 167	זולקווא	318 304 141 125
מזרח	269 268 256-254 252 229 226	זילאנדיה	61 60
מזרח	341 340 296		
מערב	318	חברון	333 304 102 64
מערב החיצון	271	חלב - ר' ארם-צובה	
מערב הפנימי	271	חלים	39
מצרים	308 304 98		
מראכיש	271	טבריה	284
		טוסקאנה	66 64
נאפולי	158	טיטואן	272
ניקופול	261 260	טריאסטי	238
		טריין	20
סאלאמנקה	220	טרינטו	195
סבויה	195		
סביניטה	97 91 90 88 84 77 54 27	יאמפלה	319
	219 206 167 164	יוון	77
סופיה	102	יסניץ	52
סוריה	304 176	יעריסלב	58
סיינה	340	ירושלים	111 102 101 88 71 50 39 23
פאבריאנו	98		304 298 295 291 289 287 257
פאדובה	135 122 101 91 54 39 28 27		333 318
	200 167 159 157 147 140 136	כורדיסטאן	176
	343 340 323 296 255 232 225		
פאנו	181 162	לאריסה	102
פאס	272-270 201 199 44	לבוב	319 318 39
פאריס	220 217 210	לובלין	223 126 105 79 58 57 53
פוזן	125 124 39	לונדון	59
פולין	116 105 103-100 95 61 59-57	ליורנו	141 108 68-64 56 54 40 39
	318 304 286 127-124		273 271 240-236 151 148 143
פורטוגאל	148		338-330 318 308 304 293 281
פיזארו	54		351
פינאלי	79	ליטא	126
פינטשוב	124	ליטא	317
פינסק	286	ליסבון	159
פיס - ר' פאס			
פיסארו	181 97 96 82	מארוקו	123
פירארה תמונה שלפני השער	54 20 11	מודינה	304 195 105 80
	-113 101 98-96 94-89 83-80 77	מזריטש	116
	196 195 193 167 164 131 116	מידילבורג	61 60
	354 347 324 322 321 218 212 198	מילאנו	340
פירינצי	294 267 148 68-66 64		

מפתח שמות המקומות

206 202 199 198 194 193 190	פ'לאנדיש - ר' פלאנדריה
229 225	פלאנדריה 220 163
קרימזיר 103	פלורניציאה - ר' פירינצי
	פראג 128 119 114 102 100 59 58 52
	291
298 111 ראגוזה	פרנקפורט דאודר 125 59
281 רודוס	פרנקפורט דמיין 108 100 61-59 23 21
124 רוטרדם	128 125
80 54 51 50 49 42 41 27 20 19 רומא	פרס 304 291 176
192 179 167 165 163 152 ליד 108 92	
340 310 309 232 212 210 202 193	ציזמיר 124
126 רוסיה	צפת 207 119 96 88 79 77 50 40 9
21 ריאלטי בויניציאה	298 285-283 280 265 257 224
296 144 136 121 120 80 39 ריג'יו	צרפת 295 217 210
348 322 318	
167 91 84 54 די-טרינטו ריווא	קאליש 347 320 119
163 162 71 54 רימיני	קאטאלי 296 98
	קארפי 255
85 74-72 56 55 53 48 44 שאלוניקי	קארפינטראץ 236
223 222 219-217 209 177 125	קורופולי - ר' קורופולי, עמנואל
309 282 279 276 275 265 231	קושטא 78 77 55 54 49 39-37 30 23
313-311	223 222 216-213 177 143 102 99
שאם - ר' דמשק	307 305 304 285-281 267 239
181 162 23 שונצינו	352 319 311-309
290 288 שטרסבורג	קנדיאה 80
	קראקא 248 126 102 60-57 53 39 26
תוגרמה - ר' תורכיה	346
338 335 152 119 תוניס	קרימה 340
220 214 213 99 86 78 73 תורכיה	קרימונה 167 98 92 91 85 84 80 54 27
257 248	
176 תימן	

מפתח שמות הספרים

אישפז'יו די לאש מוז'ייריש 219	אבודרהם 23 159
אלון בכות 120	אבות העולם לר' בנימין הכהן מריג'יו
אליה מזרחי 340	120
ספר האמונות לר' שם טוב ׳ שם טוב 90	אבן העזר לראב"ן, פראג ש"ע 58
אסיפת זקנים — ר' שיטה מקובצת	אגור 71
אסירי התקוה 122	אגלי דל שו"ת לר' ישעיה באסאן, כ"י
אסף המזכיר 343	321 145
אפי זוטרי 121 146	אגרות הרמב"ם, ויניציאה ש"ד 192
ארבע חרשים 125	אגרות הרמ"ז 337
ארבע תעניות, ליוורנו תק"ג 67	אגרת שמים לרום — ר' בחינת עולם
ארבע תעניות, תקט"ז 143	אדם וחוה לרבינו ירוחם 28
ארח לצדיק 337	אדרת אליהו 67 68
ארחות חיים — ר' אור החיים	אהלי יעקב לר' יעקב צהלון 212
אשל אברהם 337	אוינגליון — ר' גם עון גיליון 217
אשמורת הבקר 120	אוצר החיים לר' יעקב צהלון 212
אשרי הגוי בחר לו יה" לר' יעקב	אוצר החכמות לר' יעקב צהלון 212
פראנסיש 106	אוצר נחמד 305
	אוצרות יוסף 238
בדק הבית 15 29 41 48 50 53 59 209	אור הדרשנים לר' יעקב צהלון 212
258—260	אור החיים 120 145 318 347
ס' בחור 15 19 31 41 42 108 309	אור נגה 211
310	אור עינים, קרימונה שי"ז 193 194
בחינת עולם 107 196	אור עמים, בולוניה רצ"ז 190
ביאור על ספר מצות גדול לר' יוסף	אור קדמון 287 288
ב"ר משה מקרעמניץ 100 101	אור השכל 207
ביאור על התורה לרבינו בחיי 23 158	אורח חיים לר' רפאל מנורצי 227
226 341 נאפולי רנ"ב 158 ויניציאה	אזהרות ר' שלמה אבן גבירול 298
ש"ה 192 ש"ו 207 שכ"ו 191 206—	אזהרות ר' יצחק בן ראובן עם פי' ר'
208 340	משה מועטי ואזהרות ר' שלמה אבן
ביאור ריקאנאטי על התורה 22 73	גבירול עם פי' רשב"ץ, אמשטרדם
ביאור התורה להרמב"ן 22	תצ"ו 62
בירך יצחק 120 145 244 327 328	ספר איוב בלה"ק ובלשון לעז 151 336
בית דין יפה 284	337
בית הלוי לר' ישעיה ב"ר יעקב הלוי	אילם לר' יוסף שלמה דילמדיגו 121
הורוביץ 102	איסור והיתר לר' יונה גירונדי, פירארה
בית הלל, דיהרנפורט תנ"א 59	שט"ו 89

מפתח שמות הספרים

בית יהודה לר' יהודה אריה ממדינה 302 301 241	דבר המלך לר' אברהם מבראד, תקס"ה 238
בית יוסף 25 28 29 54 77 83 260 בית יוסף, אבן העזר, שי"ג 206	דברי יוסף לר' יוסף הכהן 39 111 295 298 296
בית יוסף, אבן העזר, שכ"ה 199 202 206	דברי מרדכי לר' מרדכי כרמי 238 דברי שלמה, שני"ו 209 דופי הזמן 50 דקדוקים, ש"ו 22 דרושים 267 272 דרושים לר' אהרן ששון 275 דרך אמונה, פאדובה שכ"ג 167 דרך אמת 212 דרך ישרה לר' ראובן בכ"ר אברהם, תקמ"ח 238 דרך תבונות 139 דרשות 86 88 דרשות ר' שלמה מולכו, שאלוניקי רפ"ט 211 74 73 דרשות התורה לר' שם טוב נ' שם טוב 73
בית יוסף, אורח חיים, ש"י 77 בית יוסף, אורח חיים, שכ"ד 198 בית יוסף, אורח חיים, שכ"ו 191 199 206	הגדה של פסח, תק"מ 352 הגדה של פסח לפי מנהג איטליאני תקנ"ב 232 353 הגדה של פסח לפי מנהג אשכנזים, תקנ"ב 353 232 הגדה של פסח לפי מנהג ספרדים, תקנ"ב 232 הגדות התלמוד 159 הדרת זקנים ומאירת עינים 67 הדרת קודש 344 הליכות אלי 57 65 315 316 הליכות עולם 210 הלכות גדולות, ש"ח 22 הלכות נדרים ובכורות לתשלום הלכות הרי"ף 321 הלכות קטנות לר' יעקב חאגיז 39 45 294 293 287 103 53 52 הלכות רב אלפס 21 24 27 79 84 206 321 הפטרות כמנהג רומאניה, שאלוניקי ר"פ בערך 214 ס' ההרכבה 20 309 השגות שהשיג החכם ר' משה אלאשקר 90
בית יוסף, חושן משפט, שכ"ז 203 בית יוסף, יורה דעה, שי"א 199 203 204 בית יוסף, יורה דעה, שכ"ד 199 200 205 בית יוסף, יורה דעה, של"ד 191 199 201 בית ישראל — ר' גם עין יעקב 206 בית מועד 51 255 256 בית יעקב, דיהרנפורט תנ"ו 59 בית קודש הקודשים 110 בית התפלה, אמשטרדם ת"ק 63 בית תפלה, תפילות חול ושבח, ויניציאה תקל"ד 307 בכורי קציר 114 115 119 בן זקונים לר' חזקיה דוד אבולאפיו מטריאסטי 238 בן המלך והגזיר מנטובה, שי"ז 190 בן פרת יוסף לדון יוסף נשיא 99 101 בני יהודה 334 בני שמואל 151 335 "בסוכות", דף מצוייר לתלות בסוכה 306 בעל הטורים 23 בראשית רבה 38 בראשית רבה עם פי' אור השכל 207 ברית שלום, פרנקפורט דמיין תע"ח 59 ברכת אברהם לר' אברהם ברודו 102 343 233 ברכת אברהם לר' אברהם טריוויש 75— 215 77 ברכת טוב 39 55 103 בת מלך 108 112 גלות יהודה 230 248 גשמי ברכה 321	

מפתח שמות הספרים

חומש, עם תרגום לאדינו, קושטא תצ"ט	זאת חקת התירה 112 105
55	זבחי תודה, חבור קדמון מהגאונים 318
חומש, פירוש המילות בלשון איטאליאני,	זה ינחמנו 74
תק"א 346	זהו ספר 341 226
חומש, פי' המילות בספרדית, תק"א(?)	ספר הזהר 211 192 167 138 137 112
346	220 217 212
חומש, תק"כ 348	ס' הזהר, מנטובה 227 192
חומש, תקל"ו 351	זהרי חמה 101
חופת חתנים לר' רפאל בן חזקיהו	זית רענן 347 320 144 121 39
מילדולה, תקנ"ז 238	ס' הזכרון לר' יוסף קמחי 22
חוקר ומקובל 136	זכרון יעקב לר' יעקב צהלון 354 212
חות יאיר 279	זכרון משה, לובלין שע"א 58
חזה ציון 68 67	זכרון פורים 64
ס' חזון 71	זכרון תורת משה, פיג'ו 30
חיבור נגד הקבלה 212	זקנת שלמה 65
חיבור על הטור לר' אהרן ששון 275	
חכמת נשים, ספר דינים לנשים באיטלקית	חבור על הרמב"ם 275
220	חבורי לקוטים 119
חמד אלהים 350	חבצלת השרון לר' משה אלשיך, שנ"ב
חמדת ימים 140-143 239 305	229
חמשה חומשי תורה - ר' חומש	חדושי גאלנטי 266
חנוכת הארון, מזמורים ושיר ליום הקמת	חדושי גמרא לר' יוסף ששון 276 275
ארון הקודש בבית כנסת הספרדים	חדושי גמרא ותוספות לר' אהרן ששון
בפאדובה, ויניציאה תפ"ט 136	276
חק לישראל 351 146	חדושי מרדכי 23
	חדושי הר"ן 346 317
טוב הארץ 106 279-281	חדושי הרשב"ץ 151
טור - ר' בית יוסף 29 25	חדושים על מסכת יבמות וב"ב לר' יוסף
	ששון 275
יבין שמועה, אלגאזי, שצ"ט 210	חובת הלבבות בלאדינו 103
יבין שמועה לרשב"ץ, תק"ד 151	חומש 214
יד חרוזים לר' גרשון חפץ 146	חומש, הפטרות כמנהג רומאניה, קושטא
יד כל בו, פרנקפורט דמיין תפ"ז 60	רס"ה 214
יד מלאכי 151	חומש, שאלוניקי ר"פ 214
יודעי בינה 211	חומש, הפטרות כמנהג רומאניה, קושטא
ס' יוחסין 49 30	רפ"ב 214
יוסיפון 23	חומש, הפטרות כמנהג רומאניה, ויניציאה
יין המשומר 106	רפ"ד 215
יכין ובוטז 337	חומש, הפטרות כמנהג רומאניה, בומברג
ילקוט מנביאים וכתובים, שכ"ו 199	רפ"ז 215
ילקוט עם פי' ברית אברהם 64	חומש, בומברג רצ"ג 216
ילקוט שמעוני ליד 152 212 213 347	חומש עם פירוש מלוקט, ויניציאה ש"ו
354	21
ימי תמימים 146	חומש, תצ"ו 345
יפה מראה לר' שמואל יפה אשכנזי 60	חומש, תצ"ז 345

מפתח שמות הספרים

- לחם משנה 42—45 53 59 260—265
לחם רב 57
לחם שלמה לר' שלמה לבית הלוי 229
לחמי תודה 145 317 318 346
ליקוטי הפרדס 162
לקט הקמח 45 49 293
לקט שמואל 39
לשון חכמים 337
- מאור עינים לר' עזריהו מן האדומים 89
229 227 226 97 96
מאירת עינים — ר' הדרת זקנים
מאמר הוכוח לרמח"ל 136 137
מאמר החמשי והששי מספר עשרה
מאמרות 125
מאמר מרדכי 152 337
מאמר מרדכי, תקמ"ד 237 238
מגיד מישרים 101 105
מגילת אסתר לר' יצחק די ליאון, שנ"ב
229
מגילת סתרים 28
מגיני שלמה 59 120 141 144 145 317
346
מגן אבות להרשב"ץ 239
מדע אהבה זמנים ממשנה תורה, ויניציאה
תכ"ה 23
מדע אהבה זמנים, ת"ק 346
מדרש רבה, שכ"ו 207
מדרש רבות עם פי' ר' נפתלי הירש
מווינא, תנ"ג 59
מדרש הרבות על חמש מגלות 55
מדרש שמות רבה 47
מדרש שמואל, אוזידה, של"ט 227
מדרש שמואל, אוזידה, שמ"ה 229
מדרש תנחומא, וירונה שנ"ד 229
מהימנותא דכלא 110 111
מהרי"ל 91
מוסר מלכים 120 140 145 244
מורה נבוכים 88
מזבח יעקב לר' יעקב קאפיל מרגלית 95
229
ספר המזרחי 226 341
מחזור אויגשבורג 182
מחזור אראגון 168
- יפה עינים, לר' שמואל יפה אשכנזי 281
284
יפה ענף על חמש מגילות 281 284
יפה קול 284
יפה תואר 55 284 285
יפה תואר לר' שמואל יפה אשכנזי על
בראשית רבה 37 38 44 54
יפה תואר על שמות רבה 38 52
ספר הירחי 22
ישע יה, שצ"ז 105
ס' הישר 43 44 46 47 53 231 270—
342 274
- כבוד חכמים, תס"ג 59 103 286 287
כהנת אברהם 41 53 120 135 300 301
הכוזרי, ש"ו 208 209
ס' הכוזרי עם פירוש קול יהודה, שנ"ד
208
ס' הכונות 45 105
כונת שלמה 106 286
כלבו, שכ"ז תמונה שלפני השער 22
206 208
כללי הגמרא לר' יוסף קארו 210
כללי התלמוד 238
כנסת הגדולה, אורח חיים, תי"ח 64
כנסת הגדולה, חושן המשפט, ת"כ 65
314 315
כנף רננים 42 53 103 112 278 342
כסף משנה 29 ליד 152 226 227 339
340 342
כסף נבחר לר' יאשיהו פינטו 101
כף נחת 64 283
כפתור ופרח 164
כתונת יוסף כ"י 44 270 272
כתונת פסים, לובלין תנ"א 59
כתר מלכות להרדב"ז 288
כתר עליון 298
כתר תורה — ר' שיר כתר תורה
- לב האריה 230 248 342
לבוש הבוץ וארגמן 38 48 53 231 268
לרית חן 140 144
לרית חן ואור יקרות 134 318 319
לחם אבירים 260
לחם יהודה לר' יהודה לירמה 28 90

מפתח שמות הספרים

- מטה משה לר' משה דמיליאב, תקמ"ו 238
 "מיזה די איל אלמה" 218
 מלות ההגיון 96
 מלחמת חובה, קושטא ת"ע 239
 מלחמת מצוה 239
 מליץ ישר על סליחת תא שמע, ת"צ 135
 מליצה למשכיל 163
 מנות הלוי לר' שלמה הלוי ן' אלקבץ, שמ"ה 229
 מנחה בלולה, וירונה שג"ה 229
 מנחת אהרן 146 121
 מנחת יהודה, שפ"ז 105
 מסורת המסורת 19
 מסילת ישרים 139
 מעבר יבק 299 120
 מעגלי צדק 344 297
 מעיל שמואל 295 294 52 51 39
 מעירי שחר 120
 מעמדות 52—50 47
 מעמדות, שס"ו 258—256 241
 סדר מעמדות, שע"ז 258
 מערכת האלקות 90 83
 מעשה חושב 300 120 52
 מעשה חייא 102
 מעשה טוביה לר' טוביה הרופא 52 39
 343 295 233 103
 מעשה טוביה, תס"ח 236
 מעשה רקח 347 243 146 145 121 120
 מעשי ה' לר' אליעזר אשכנזי 227
 מפתחות הזהר 348 323 322 145 39
 ספר מצות גדול 100 28 25 22
 מצות נשים מלמדה 220
 מצות שמורים 106
 מציץ ומליץ 143 118—116 114 113
 מקור ברוך לר' ברוך פייטוסי 338 152
 המקח והממכר 254—252 53 47 39
 מקראות גדולות — ר' גם תנ"ך 21—17
 162 161
 מקראית גדולות, רע"ז 159
 מראות הצובאות, לחזנים של הנשים 19
 מרגליות טובות, תכ"ה 343 234 232
 מרכבת המשנה, סביוניטה שי"א 208
 מרפא לנפש 227
 משכיל לדור 349 326 306 145 120
- מחזור אשכנזים עם פי' הדרת קדש 48
 297 296
 מחזור אשכנזים, פאנו רס"ה 177
 מחזור אשכנזים, שאלוניקי ש"ח—ש"ט
 197 177 170 159
 מחזור אשכנזים, סביוניטה—קרימונה
 שי"ז—שי"כ 197 176 170 164
 מחזור אשכנזים, ויניציאה שכ"ח 170
 מחזור אשכנזים, ויניציאה שנ"ט—ש"ס
 297
 מחזור אשכנזים, שער בת רבים, תע"א
 344 297 247 242 235 133
 מחזור אשכנזים, תע"ה 48
 מחזור חלב — ר' גם סידור 176
 מחזור ספרדים — ר' תמונות תחנות
 מחזור ספרדים, ת"ב 174
 מחזור ספרדים, תס"ג 174 45
 מחזור ספרדים, שע"ד 175 174
 מחזור ספרדים, ליורנו תק"א 150 67
 מחזור ספרדים, ימים נוראים, כנראה
 קרימונה שכ"ו 174
 מחזור ספרדים לימים נוראים עם פי'
 הרמ"ק, שמ"ד 174 170
 מחזור ספרדים לימים נוראים, פירינצי
 תצ"ה 330 148
 מחזור ספרדים לימים נוראים, תקט"ז
 305 143
 מחזור ספרדים לימים נוראים, תקנ"ב
 352
 מחזור ספרדים לשלש רגלים, תקל"ד 351
 מחזור קאטאלוגיה 168
 מחזור רומא, רימיני רפ"א 172—170
 174
 מחזור רומא, ויניציאה רפ"ו 174
 מחזור רומא, בולוניא רצ"ז 174 170
 מחזור רומא, בולוניא ש"א 174 171
 מחזור רומא, מנטובה שי"ז 176 174 170
 192
 מחזור רומא, מנטובה שי"ט 172 170
 176 174
 מחזור רומא, מנטובה, ש"מ 170 174
 176
 מחזור רומא, שס"ו 50
 מחזור רומא, תקל"ב 350
 מחזור רומאניה 176—174

מפתח שמות הספרים

סידור ר' שבתי הסופר 59
 סליחות אשכנזים 168
 סליחות אשכנזים, שונצינו חש"ד 181
 סליחות אשכנזים, בארקו רנ"ז 181
 סליחות אשכנזים, פאנו רס"ו 181 183—
 189 187
 סליחות אשכנזים, אוגשבורג רצ"ז 181—
 189 187
 סליחות אשכנזים, הדרנהיים ש"ן 181—
 200 189
 סליחות אשכנזים, ויניציאה ש"ח 181
 188—185 182
 סליחות ספרדים 168
 סליחות ופזמונים לר' אליעזר אשכנזי,
 לובלין 58
 סליחות ותקון שובבים, ליורנו ת"ק 67
 סמ"ג — ר' מצות גדול
 סעודת מצוה 352
 ספר הזיקוק 155 191
 ספר הזכרונות 100

 עדן ערוך 321 322 347
 עוז לאלהים 108—111
 עומר השכחה 151
 עזרת אחים 350
 עון גיליון — אוינגליון 209 237
 עיבור שנים — ר' תקון יששכר
 עיטור בכורי קציר 114
 עין יעקב — ר' גם עין ישראל 59 86
 120 133 146 342
 עין יעקב, ש"ן 22
 עין ישראל — ר' גם בית ישראל 133
 206 231 301 302 342 345 351
 עין ישראל, שכ"ז 191 206
 עין ישראל, תצ"ח 47
 עינות מים 145 321
 עמק המלך 61 123
 עץ הדעת, ויניציאה תס"ד 107
 עץ החיים 337
 עץ שחול, פי' ס' העקרים 101
 עקדת יצחק 28
 עקדת יצחק, ש"ז 190 202
 עקדת יצחק, שכ"ה 200 202
 עקדת יצחק, של"ג 202
 העקרים 162 163

משמרת כהונה 123
 משנה, סדר קדשים וטהרות, ש"ן 22
 משנה, קושטא ת"ד—ת"ה 55 282 285
 310 311
 משנה, תס"ד 52 290—293
 משנה, תצ"ח 47 120 302 303 345 348
 משנה תורה 26 ליד 152 225 260 264
 339 346
 משנה תורה, ש"י 23 24 53
 משנה תורה, מנטובה 225
 משנה תורה, אמשטרדם תס"ג—תע"ד 265
 משפט אמת, תקמ"ז 238

 נחלת אבות 22
 נחלת יעקב, היילפרון 101
 נחלת יעקב, מליצות לר' יעקב בן נפתלי
 סופר מדינה איש גנין 124
 נחלת צבי לר' צבי הכהן 102
 נחלת צבי לר' צבי ב"ר שמשון טוך
 פירר מקראקא 102
 נחלת שבעה 124
 נפת צופים 71

 סאה סלת 227
 סדר ברכות כמנהג ק"ק איטאליאני,
 תק"מ 352
 סדר מאה ברכות כמנהג ק"ק ספרדים,
 תק"מ 244 245 352
 סדר הנקור לר' יעקב טרוזינה 32 52
 131 241 247—249
 סדר נשים, חיבור בלאדינו 219
 סדר עבודה לר' מנחם די-לונזאנו 111
 סדר ההערכה של מנטובה 147
 סדר קריאת ותיקון ללילי חג שבועות
 והושענא רבא 47 50 52 279—281
 סדר תפלות — ר' סידור, תפלות
 סידור אשכנזי, ש"ט 174
 סידור אשכנזי, סביוניטה שכ"ז 170 176
 197
 סידור אשכנזי, טרין רפ"ה 170 174 176
 סידור חלב — ר' סידור תפילות 27
 סידור ספרדים, שמ"ד 174 175
 סידור תפילות כפי מנהג ק"ק של ארם
 צובה רפ"ז, ש"כ 27 174—178 180
 סידור כמנהג רומא, מנטובה של"א 197

מפתח שמות הספרים

קב הישר 146	העקרים, ויניציאה ש"ד 208
קדש הלולים לר' יעקב יהודה ליאון 122	ערוגת הבשם 255 254 52
קדש ישראל 251-249	הערוך 28
ספר קהלת 42	הערוך, שי"ג 199 191
קהלת יעקב לר' ברוך נ' ברוך 31 39 42	עשרה מאמרות 125
251-249 193 53 46 43	עשרים וארבעה 21
קהלת יעקב לר' דוד פארדו 120 144-	עשרים וארבע הגדול 24
352 329 328 244 146	עת קץ 122
קול יהודה 209 208	
קול יעקב, תי"ח 95	פחד יצחק 146 144 140 134 133 120
קול יעקב לר' יעקב צהלון 354 212	348 325 324 233
קורא הדורות לר' דוד קונפורטי 304 121	פירוש החכם רבי אברהם אבן עזרא לר'
קיצור מרדכי וסימניו, קרימונה שי"ז 83	שמואל מוטוט 28
קנאת ה' צבאות לרמח"ל 136	פירוש ר' איסרלין על רש"י 162
קנאת סופרים 68	פירוש רד"ק לתהלים 162 161
קערת כסף 21	פירוש רש"י על התורה ועל חמש מגילות,
קצור אברבנאל, שס"ד 58	בומברג רצ"ה 23
קרבת חגיגה 293 287	פירוש רש"י על התורה 326
קריאי מועד 298	פירוש מגילת רות, מקראי קדש, לר'
קריאה באמנה 300 299 120	עובדיה המון מברטנורה 229
קשת ומגן לר' שמעון בן צמח דוראן 240	פירוש שיר השירים לר' אלישע גאליקו
	228
ראש אמנה 21	פירוש תהלים לר' שלמה עתיה 87 86
ראש יוסף 65	פירוש התורה לדון יצחק אברבנאל 31
ראש מר דרור 342 231	247 208 52
ראשי עם קדש, ויניציאה תנ"ד 132	פירוש התורה לרבי יעקב ז"ל בעל
ראשית דעת לר' משה אלבילדה 228	הטורים 164
ראשית חכמה, של"ט 227	פירוש על המסורה 124
רב אלפס - ר' הלכות רב אלפס	פסקי הגאון מהר"ר ליווא סג"ל י"ץ
רבינו בחיי - ר' ביאור על התורה	ומהר"ר אברהם מינץ י"ץ 77
רזא דיחודא 15 43 53 108-112 247	פרדס רמונים על הגדות החכמים 88
298	פרי עץ הדר 349 305
	פרי צדיק 151
שאלות 22	פרקי דרבי אליעזר 23 61 164 190 209
שו"ת הרא"ש 28	229
שו"ת הרא"ש, שס"ז 248	פרשת דרכים 139 141 144 319
שו"ת בנימין זאב 78 79	
שו"ת הרב"ך 321	צדה לדרך 164
שו"ת הרדב"ז 39 47 52 134 139 145	צדוק הדין, ליוורנו תק"ד 67
323 305 304 287	צוואה והשכבה של המן 64
שו"ת לטור אבן העזר מהרב חיים שבתי	ציוני, קרימונה 208
312 311 56	צור המור, רפ"ג 207
שו"ת ר' יוסף מטראני, קושטא ת"א 282	צור המור, ש"ו 207
שו"ת ר' יוסף נ' לב 74 222	צרי לנפש ומרפא לעצם 37 38
שו"ת ר' יעקב בירב, תכ"ג 229	

מפתח שמות הספרים

שערי ציון, תצ"ו 234 345	שורת הרי"ף 337
שערי רחמים 298	שורת ר' משה גאלנטי 266 265 53
שפר התיקונים, תי"ח 280 281	שורת הרמ"ז 39 53 121 134 306-308
שפת אמת, שורת לר' יוסף ששון 45 276	326 327 349
השרשים לרד"ק 22	שורת ר' שלמה לבית הלוי 313 314
תבנית היכל לר' יעקב המכונה ליאוני	שורת הרשב"ש 65 68 148 149 151
היבריא 60	330-332
תהילים 300	שורת התשב"ץ 67
תהילים, בומברג רצ"ז 216	שבלי הלקט 22
תורת שלמים 134 144 317 318 346	שבעה עינים 151
תולדות יעקב 52 267 268	שושנים לדוד 120 145 146 244 325
תולדות יצחק 336	326
תולדות יצחק, פרנקפורט דאדר תנ"א 59	השחיטות והבדיקות של מהר"ר ויי"ל 248
תוספת בכורי קציר 116 117	שיטה מקובצת, תקכ"ב 47 52 121 134
תועפות ראם 335 336	349 327 308 140
תורה - ר' חומש	שיטה על הש"ס לר' אהרן ששון 275
תורת אמת 44 45 53 201 231 274-278	שיטת הריטב"א על מציעא 266
342	שיטת הר"ן על שבועות 266
תורת משה לר' משה אלשיך, שס"א 41	שיר כתר תורה 344-345
252 251 52	השירים אשר לשלמה 15 43 53 231
תורת משה על ס' בראשית 54	241 268-269
תיקון - ר' סדר קריאת ותיקון, שפר	שכיות החמדה 305 350
התיקונים	שלח הפנים 103 218 219 221-223
תיקון שבת, תס"ג 288	שלח הפנים, שאלוניקי 220
תיקוני שבת 345	שלח ערוך 25 29 54 203 223
תיקוני שבת, קראקא חש"ד 279	שלח ערוך, קושטא תצ"ו 306
תיקוני שבת, תק"ט 305	שלח ערוך אורח חיים, ויניציאה תקנ"ח
תיקוני שבת, תקנ"ב 229 233 352	146
תכלאל 176	שלח ערוך עם באר הגולה, אמשטרדם
תלמוד בבלי - ר' מפתח העניינים	תכ"א-תכ"ד 60 61
תלמוד, מהדורה ראשונה ר"פ-רפ"ב	שלח ערוך חושן משפט עם פי' מאירת
163	עינים 58
תלמוד בבלי, פרופס אמשטרדם 21	שלשה שריגים 103
תלמוד בלאטינית שנדפס באנגליה 220	שלשלת הקבלה, שמ"ז 229
תמונות תחינות תפלות ספרד, רע"ט 216	שמע שלמה 65
תמונות תחנונות תפלות ספרד, רפ"ד 169	שמש צדקה 100 120 139 145 234 320
216 174-172	321 347
תמונות תחנונות, ש"ד 174 175	שני לוחות הברית 294
תמונות תחנונות, שמ"א 170 174 175	שער יוסף 151 333-334
תנא דבי אליהו, שנ"ח 229 248	שערי דורא, ש"ח 206
תנ"ך - ר' גם מקראות גדולות 19 21	שערי דורא, שכ"ד 191 192 199 206
214 194 166 159 138	שערי דמעה לר' משה אלבילדה 193
תנ"ך באידיש, אמשטרדם 59 62	שערי ירושלים, תפלות לימי השבוע 111
תנ"ך בלא פירושים, רע"ט 19	298
	שערי לשון הקדש 121

מפתח שמות הספרים

סדר תפלות, מנהג רומא, מנטובה שי"ח 176 174 170	תנ"ך קטן בלא פירושים, שנת ש"ז 21
תפלות כל השנה כמנהג איטאליאני, תקל"ב 350	תנ"ך הראשון שנדפס עם פירושים, רע"ז 18 17
תפלות השנה כמנהג רומאניה, קושטא ר"ע 214	תעלומות ומקורות החכמה 106
תפלות השנה מנהג רומאניה, ויניציאה רצ"ה-רצ"ו 170-172 177 215-	תעניות - ר' ארבע תעניות
217	תפארת ישראל למהר"ל מפראג 248
תפלת ישרים 62 63	תפוחי זהב, ויניציאה תס"ה 229
סדר תפלות לחולים 37	תפלות מכל השנה כמנהג האשכנזים, טרין רפ"ה 20
תפתה ערוך 52 120 145 247 299 321	תפלות כל השנה כמנהג האשכנזים, תק"ט 48 120 305-307 348
347 322	תפלות כמנהג ספרדים, תס"ג 48 52
תקון יששכר, של"ט 227	288-290
תקוני זבח, פראג שס"ד 58	תפלות לחדשים ולמועדים, פירינצי תצ"ו 67
תשב"ץ 333	תפלות כל השנה כמנהג ספרדים, תצ"ח 345
"תשובה" של ר' משה מרגלית בענין ירושת גטף מתונים, ליורנו תקל"א 119	תפלות ומחזור כמנהג ספרדים, תקל"ב 350
התשובות שעשה רד"ק לנוצרים 160 161	תפלות כמנהג ספרדים בלשון עברי ובלשון ספרדי, אמשטרדם תקל"ב 63

מפתח השירים והפיוטים

באשמורת הבוקר קראתיך 187	ה' אלהי רבת צררוני מנעורי 183 184
ביום כפור פשעים 180	אודה עלי פשעי 185 187
בליל צאת המועד 177	אזון שלש עשרה מדות 181
גדול עוני ולחטוא הוספתי 181 187	אזן תהן והסכת עתירה 184
ובכן, מי לא יראך מלך הגוים 177	איככה אפצה פה ואיך ארים עין 183
חי בכל ממשלתו מקדם קדמונית 178	אל ימעט לפניך כל התלאה 185
ידיכם קודש תשא 179 180	אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה 186
ישראל עמך תחנה עורכים 177 183	אלהים אל דמי לדמי 183
כתר מלכות (להרדב"ז) 288	אלהים בישראל גדול נודעת 183 185
לך ה' הצדקה 187 188	אליך האל עיני כל יציר תלויות 183
עורו צמאי בין 262	185
עלינו לשבח 173 174	אליך אקרא איום ונורא 183
צועקה מים חטא 181	אליך צורי 186
רועה ישראל האזינה לקול צאנך 181	אם אמרי אשכחה מרי שיחי 186
שינה אזורר ואפקח עיני 179	אנחנו החומר ואתה יוצרנו 183
שערי שמים כלולי אש ומים 188	אני יום אירא אליך אקרא 183
	אני עבדך בן אמתך 183 186
	אקרא בשמך להחזיק בך אתעורר 183
	ארכו הימים ודבר כל חזון 185
	אשמרה אליך עזי 187
	אשרי הגוי בחר לו יה 106
	את הקול קול יעקב נוהם 183
	אתה מקדם אלהינו אדונינו 183

מפתח העניינים

211 208—209 203 195 194 168	209 207 202 194 193 178 177 אדום
341 239 230 225 219	אווגדור 40
אינקויזיציה בליורנו 236	האומה העברית (ועד הפרנסים בליורנו)
איסור להדפיס ספר 28 108 ליד 152	335 334
איסור להדפיס ספרים עבריים 24 27	אומות העולם 193
איסור על הדפסת ספרי קבלה 137 138	אומן יהודי 20
איסור על התלמוד 28	אומנים 17 43 217 287 289
איסור לקנות ספר שנדפס שלא ברשות	און 191 198 199
94 49	אוניברסיטה במנטובה 201
האישי המטהר 200	אוניברסיטה של פאדובה 157 164 232
אלילים 193 203 206	234 236 237 341 343 344
אמונה קאתולית 165 212 234 343 354	אוסטיאה 209
אמונת הנוצרים 16 17 159 163 168 238	אות קלון 17
אמנות הדפוס 224	אותיות — ר' גם חקיקת אותיות 11 22
אנוסי פורטוגאל 148	28 44 141 143 181 215 224 257
אנוסים 206	282 283 297
אנוסים שבעיר פ'לאנדיש 220	אותיות מרובעות 29 65
אפיפיור 17 26 27 72 81 128 156 159	אותיות רש"י 29 65 258
162 163 165 166 192 194 195	אזנאתי, שבט ברברי 170
234 225 223 198	אחרוני הפוסקים 25
אפיפיוריות 210	אטלאס 270
ארץ הקדושה 279	אידיהם של גוים 203 209
ארצות הנוצרים — ר' גם מלכויות	אידיש — ר' יהודית-אשכנזית
הנוצרים 31 168	אימפרימאטור 127 155—158 167 170
	207 227 230
באלוטציוני (הצבעה) 40	אינדקס לספרים העבריים 165 166 194
בולה של יוליוס השלישי 27	195 197 198 202 234
ביאור מלות זרות 258	אינדקס, כתב-יד פירארה 1672 194
ביבליוגרפיה העברית 10—12	אינדקס של ר' דוד פרוינצאלי 200
בית הדין של האינקויזיציה 157 163 166	אינדקס של קלימנס משנת 1595 158
207	166
בית הדין בליורנו 68 148 150 152 237	אינקויזיטור 98 ליד 152 156—159 166
בית דפוס — ר' גם הדפסה, השבתה	167 195 196 206 212 225 226
מלאכת הדפוס, גזירה על הדפוס,	234 340 343 354
חידוש הדפוס	אינקויזיטור של מנטובה 340
בית הדפוס באיזמיר 64	אינקויזיציה בויניציאה 9 158 165 166

מפתח העניינים

- בית הדפוס באיטליה 126
 בית הדפוס באמשטרדם 121
 בית דפוס בומברג — ר' גם בומברג,
 דניאל 169 162 159 156
 בית דפוס בראגאדין — ר' גם בראגאדין
 236 226 200 198 143—141 49 31
 308—298 296—293 290 286 247
 —343 328—326 324 322—320 317
 353
 בית דפוס וינדראמין 279 241 236 144
 281
 בית דפוס פראנציסקו ויצירי 279
 בית הדפוס בוירונה 100
 בית דפוס זורזי די קאבאלי 340 29
 בית דפוס זאניטי 260 259 249
 בית דפוס יושטיניאן — ר' גם יושטיניאן
 מארקו אנטוניו 189 54
 בית הדפוס בליוורנו 236 67 64
 בית הדפוס בליסבון 159
 בית הדפוס בסביניטה — ר' בית דפוס
 פואה
 בית דפוס יקומו סרזינה 342
 בית הדפוס בפאדובה 101
 בית הדפוס בפאנו 181
 בית דפוס טוביה פואה 27
 בית הדפוס בפיזארו 163
 בית דפוס ג'וראני די פאולי 344
 בית דפוס משולם אשכנזי פינצי 352 328
 בית הדפוס בפירינצי 67
 בית דפוס זואן די-פארי 23 20
 בית דפוס פרופס 49
 בית דפוס יואני קאליוני 274 270 268
 342 279 278
 בית הדפוס בקושטא 217 214 190 31 23
 306 282 223
 בית הדפוס בקרימונה 227 164
 בית דפוס רופינילי במנטובה 226
 בית הדפוס בשאלוניקי 73 218 222
 בית דפוס שונצינו — ר' שונצינו
 בית כנסת — ר' גם בתי כנסיות
 בית כנסת הספרדים בפאדובה 136
 בית המדרש בוירונה 280 50
 בית המדרש בית יעקב בירושלים 295
 בית מדרשו של ר' יוסף אוטולינגי
 בקרימונה 198
 בית הסוהר 48
 בנקירים 85
 בעל ההוצאה 63
 בעלי הלכה 107 88
 בערני הפסולת מתוך האוכל 199
 ברכת הכהנים 116
 ברכת המינים 172 170 164
 בררנו האוכל 201
 בתי כנסיות בק"ק ויניציאה 260 258 40
 גאולה 222 82
 גזירה על הדפוס העברי בליוורנו 65
 גזירה על התלמוד — ר' גם שריפת
 התלמוד 165 80 27 24
 גזירות 202 88
 גזירות פולין 95
 גזירות ת"ח 283
 גזירת האפיפיור 30
 גזירת היישוב 92
 גט תמרי-וינטורוצו 203 201 98
 גיטו 40
 גיטו ויניציאה — ר' גם הצרות היהודים
 139
 גירוש ספרד 208 176
 גירות 26
 גלחים 159
 גלל את האו"ן 199 198
 גמרא — ר' גם תלמוד 263 211 138
 גרצייה, הסכמת האפיפיור 20
 דבר בפאס 271
 דוג'ה 195 159
 דוכס טוסקאנה 66
 דוכס פירינצי 67
 דייו 289 283 143 141
 דפוס — ר' בית דפוס
 דפוסי הערישה 19
 דקדוק 309 292 254 19
 דרשני איטליה 201
 דרשנים בקהלים בוניציאה 35
 דת הנוצרית 207
 דת הקאתולית 336 335 237
 דת השילוש 159
 הברחת טפסים 49

מפתח העניינים

הסכמת הצחוק 37 34	הגבלת זמן האיטור להדפסה 53 51
הסכמת הקהל 9	הגדיל עצה 201 200
הפצת הספר 128 45 12	הגהות — הגהת ספרים 100 99 29 23 22
הקדשות שבספרים 11	248 203 197 191
הרבה תושיה 201 200	הגמון 116
השבתת מלאכת הדפוס בויניציאה 27 23	הדפסת הספר 11
167 54	הדפסת ספר בחיי המחבר 25
השגת גבול — ר' גם קופירייט 17 16	הדפסת ספרים בשבת 292 264
101 68 64 57 54 41 39 31 30 19	הדפסת התלמוד 195 126 90 84 81 27
128 124 121—119 109 108 103	282
285 284 247 244 156 155 152	הדפסת התלמוד בלובלין 224 223
293	הדפסת התלמוד בקושטא 224 223
השתבחות המהדירים 28	הדפסת התלמוד בשאלוניקי 224 223
התחרות המדפיסים 29 25 23 22 16 12	הדפסת התלמוד, תכנית משנת ש"נ 190
224 223 126 57 30	הוגים (רימפורמאטורי) — ר' גם
התקנת הספר 100 99	ריפורמאטורי 256 236 49
ואתיקאן 212	הוזלת הספרים 26 24
ויג'ל הארץ 199	הוספות 30
ויכוח נגד הנצרות 239	הוצאה מכתבי-יד — ר' ספרים שנדפסו
ויכוחים 80	מכתבי-יד
הויקאריי הכללי בליוורנו 239 238	החרמת בית הדפוס 48
ועד איטור והיתר בליוורנו 336 237 148	החרמת ספרים 239 48
338	הידור הדפוס 22
ועד ארבע ארצות 103 61 60 59 57 38	הכרזת ההסכמה בויניציאה 139 40
286 145 126	הכרזת ההסכמה בליוורנו 150
ועד גדול במנטובה 147	הכרזת שמש הקהל 31
הוועד הכללי בפירארה 131 93	הלוואה בריבית 83
ועד קטן בויניציאה — ר' גם שבעה טובי	הלוואות להדפסת ספרים 262 54 44—
העיר; מנהיגי המדינה 41 38—34	282 281 264
301 296 250 152—131 110 100	הלצות 77 76
303	הלשנה — ר' מלשינות
ועד קטן במנטובה 148 147	המלצה על הספר 39
ועדת הקארדינאלים שמינה האפיפיור	המלצה לקנות הספר 58 57
לדון על התלמוד 27	המרת דת — ר' גם מומר, משומד 26 23
זוקק — ר' זיקוק	202 185 184 81
זיידאן, שבט 271	הנהלת בתי הדפוס של מדינת ויניציאה
זיוף הסכמה 111 110	158
ז'יקוק' — ר' גם מזוקק 160 155 98 82	הסכמה בענין החזקות 40
206 203—190 187 177 167—165	הסכמה מהספרים, פירארה תמונה
340 227 225 213	שלפני השער 125 96 92 91 80 11
זכות המדפיס 59	הסכמה משולבת 146 145 68
חברות 84	הסכמה שלא להדפיס ספרי קבלה 92 83
	הסכמות ועד ארבע ארצות 57
	הסכמות פירארה בענין החזקות 91
	הסכמת פירארה — ר' הסכמה מהספרים

מפתח העניינים

טובי העיר 34 35 37 131 241 248 250	חברות באיטליה 40
טופס 231	חברות יהודיות 241
טיט היין 201	חברת גמילות חסדים ק"ק אשכנזים
טעמים 197 254 257	בויניציאה 37
טפסים גנובים 49 50	חברת 'חדשים לבקרים' בויניציאה 120
טפסים מהודרים 52	247 299
טעיות 198—202. ר' גם: שגיאות	חברת שומרים לבוקר 103
תיקוני טעיות	"חומרה" (גזירה) 84
לבער קוצי הכרם	חוקר (מהאינקוויזיציה) 49 210 236 252
לברר אוכל מתוך הפסולת	254 256 265 267
גללנו אוכל מתוך הפסולת	חזן 257
להגות סיגים מכסף	חזן, ליורנו 66
להסיר מבוכת הסופר	חזנים של הנשים 219
ויגל את האון	חזקות 40
חרולי הטעיות	חיבורי ראשונים — ר' ספרי ראשונים
טיט היוון	חיבורים מכתב-יד — ר' ספרים שנדפסו
כלה קוצים מן הכרם	מכתב-יד
כלו קמשונים	חידוש הדפוס העברי בויניציאה 91 92
לכלות קוצי הטעיות	198 202 207
המלאכה נמבזה ונמס החרמנו	חידוש הדפוס העברי בליורנו 65
הנוצות והפסולת	חכמי ארץ-ישראל 38
נקי מכל סיג	חכמי פולין 38
סקל המסילה	חכמה יוונית 123
כלו קמשונים	חכמת הגורלות 270
לתקן אשר עותו	חכמת הנגון 268
טפסי מתנה 49	חכמת הצירוף 106
טפסים שנועדו לנוצרים 19 20	חלוקת הפרקים והפסוקים במקרא 19
	חצרות היהודים בויניציאה — ר' גם גיטו
	139
יהודים בדפוס ויניציאה 243	חקיקת אותיות — ר' גם אותיות 17
יהודית-אשכנזית 249	חקירה (של האינקוויזיציה) 81 137 165
ייקור הספרים 24	191 209—211 239 243
יריד יעריסלב 58	חרולי הטעיות 199
ישיבה הכללית בויניציאה 33—35 41 99	חרם 26 30 33—40 43 48 52 53 58 59
100 132 133 135—140 143 148	63 90 108 112 124 125 128 131
286 287 295 300 302 304—308	138 139 147 241 248 260
320—325	חרם האפיפיור 128 156
ישיבה הכללית בליורנו 66 67 150 237	חרם האפיפיור ליאו העשירי 19 20
331 332 333 335 336 338	חרם הכנסייה 19
ישיבת ק"ק אשכנזים בויניציאה 288 291	חרם על נמל אנקונה 223
ישיבת "נוה שלום" בירושלים 304	חתומים על הספר 145
ישיבת עץ חיים באמשטרדם 66 123	'חתימה', חתימות 9 76 77 97 99 102
ישיבת ת"ת בפירינצי 267	103 121 215
ישמעאל 193 207 209	חתימת המחבר בספר 50
כ"אט אזנאתי 270	

מפתח העניינים

164 162 155 127 19 9	מדינת הכנסייה	203	כהני האליל
230 222 166		298	כוונת ק"ש
30	מדפיסים נוצרים	203 202	כומרים
25	מדרשים	214 172	כופרים
143	מהדורה חדשה		כיגוס פירארה - ר' מורשי הקהילות
84	מהדירי ספרים		כלה קוצים מן הכרם 83 191 199
257 50 40	מוכר ספרים		כלו קמשונים 199
27 23 18 17	מומר - ר' גם משומדים	127 99 91 83 81 72 35 33	כנסייה 33
203 202 192 191 167 163 159		177 168 166-162 160-155 137	
237 232 213 208 207		200 198 196-194 191 190 183	
20	מונפול	222 218 213-211 207 206 201	
34	מוסד הרבנות	239 237 234 227-225 223	
269 268 46 43	מוסיקה		כסא האפוסטולי 27
342 336 335 237 225	מוסר		כפירה 203 194
156	מוסר ההדפסה		כרך גדול 63 62
17	מועצת העיר ויניציאה		כרך קטן 302 292 63 62 29
225 207 158-155 17	מועצת העשרה		כשפים 270
274 241 232 230			כתב-העת העברי הראשון 119
46 12	מוציא לאור		כתבי-יד 132 47 46
175	מורדים		כתבי קודש 99
200	מורה מקום		
36	מורי תורה		לאדינו 219 218 122
85	מורשי הקהילות באיטליה (פירארה)		לבער קוצי הכרם 199
198 195 164 131 98 94-92			לברר אוכל מתוך הפסולת 199
197 193-190	מזוקק - ר' גם זיקוק		להגות סיגים מכסף 199
209 207 202			להסיר מבוכת הסופר 199
198 197 191 190 28	מזוקק שבעתיים		לוח הטעויות 116 41
200			לוח של ספרים אסורים - ר' אינדכס
206 200 198 196-194 192	מזקק		לותראנים 165
190	מזקקים יהודים		לימוד המשנה - ר' גם משנה 291 290
189-168 164 66 63-61 46	מחזור		לכלות קוצי הטעויות 199 198
288 168	מחזור ספרד		לתקן את אשר עותו 199
176	מחזור פרס		
176	מחזור תימן		מאסארי (פרנסי ליוורנו) 152 150 68 67
143	מחזורים דפוסי פואה		338 237
140 136 119 78 77	מחלוקת		מאסר 48
182	"המטהרים"		מביא לדפוס 128 100 83
201	מטוהר		מגורשי צרפת 220
209 208 172 170 164 159 97 88	מין		המגיה הציבורי בויניציאה 158
217 214			מגיהים 99 79 65 63 30 29 21 20 17
165 160 95	מינות		196 190 189 143 128 106 100
162 17	מיסיון		248 210 208 206 201 200 198
147	מיסים		296 282 263 258 253
282 53 50 49	מכירת הספרים		מגיפה בירושלים, תס"ב 291 289
201	מכשלה, מכשול		304

מפתח העניינים

- המלאכה נמבזה ונמס החרמנו 199
 מלאכת ההדפסה 29
 מלאכת המשכן 300
 מלאכת שמים 197 101 190
 מלווים בריבית 241
 מלות כללות לגנאי על עכורים 192
 מלכויות הנוצרים — ר' גם ארצות
 הנוצרים 209
 מלכות אדום 183
 מלכות העליזה 176
 מלכות רומי 195 164
 מלכות הרשעה 176 164 159
 מלשינות, מלשינים 243 33 27
 ממונים 37 36
 ממשלת זרין 175
 מנדאטו 40
 מנהג איטליה 286
 מנהג צפת 280
 מנהגים 279 23
 מנהיגי המדינה דק"ק ויניציאה הנקראים
 בשם ועד קטן — ר' גם ועד קטן 144
 מנויים 297
 מס הקהל בוויציאה 147
 מסגרת 22
 מסדרים 63
 מסורות 172
 מסורת 19
 מסיתים 137 81
 מסכת ברכות, יושטיניאן ש"י 206 199
 מסכת סופרים, יושטיניאן ש"י 164
 מספר הטפסים 288 284 68 56 55 49
 מעויין 191
 מעמד 36
 מעמד הקהילה הפורטוגיזית באמשטרדם
 122 121
 מעמד הרבנים 37 34
 מפרשים 138
 מפתחות 201 200 41 22 11
 מפתחות לילקוט 212
 מצורף 202 191 190
 מצרף 206
 מקובלי צפת 280
 מקוה רוויגו 36
 מקום חלק בספר 206 203 185 159 158
 208
- מראי מקומות 200 22
 מרביצי תורה 267 85 74 73
 מרגלים 22
 משומדים — ר' גם מומר 164 159 27
 218 217 214 206 196 173 172 170
 משיח 202 164
 משיח הנוצרי 202
 משכיל 117
 משנה — ר' גם לימוד המשנה 133 51 45
 325 288 280 197 146 138
 המשנה בניגון 197
 משנה בעל פה 292 290
 משנה מנוקדת 282 120 103 55 47 45
 311 310 285
 משניות בכ"י עם הנגידות 197
 משקלי השירים 254
 מתוקן 196 192
- הנוצות והפסולות והקליפות העבירו
 עליהם קולמוס 201
 נוצרים 193 192 184 173 162 161 28
 237 232 214 213 210 209 207 196
 נזיר 207
 נזיר פראנציסקאני 26
 ניגון 116
 נידוי 73 36 33
 נייר 257 253 224 143 141 44 24 22
 289 283 258
 ניירים (דפים כפולים) 223
 "נכנס" (ממלא מקום) 319 148 147
 326 323
 נצב על המלאכה 143
 נצרות 194 191 185 158 137 81 17
 239 225 206 201 198 197
 נקי מכל סיג 199
 נשיא ארץ-ישראל 39
- סגולות 270 238
 סופר 271
 סופר דמתא 58
 סופר הקהל בוויציאה 317 296 148 132
 329 328 326 324 323 321 319
 סופר הקהל בליוורנו —330 151 150
 338 337 334 332
 סופרים 217

מפתח העניינים

ספרייה 283	סטודיו של פאדובה - ר' אוניברסיטה
ספריית סאן מארקו 236 158	סיגים 199 190
ספרים אסורים 108	סידור ספרדי 169
ספרים בלועזית 220	סידורים - ר' תפילות 61-63 214 215
ספרים חדשים 25 79 82 84 91 93-96	סינוע להדפסת ספרים 39
121 128 138 146 157 197	סיוע למחברים 145
ספרים חיצוניים 89	סימני הדפוס 11
ספרים מוחרמים 213	סינאט ויניציאה 15-17 22-24 51 155
ספרים טוטים 137	234 158 156
ספרים שנדפסו מכתבי-יד 23 25 120	סיניוריא 17
121 128 133 143 144	סיפורי המקרא 20
סקל המטילה מאבן ומכשלה 199	סיפורים 270
סתם יינם 123	סליחות 46
	סמיכה לרבנות 84 119
עבודה זרה 192-194 202 209 214	ספר תורה 214 217
217 218	ספרות חז"ל 21 46 120 135
עבודת אלילים 203	ספרות לותראנית 165
עובדי אלילים 193	ספרות עממית 126
עובדי עבודה זרה 202 206	ספרי דקדוק 22 166
עובדי פסילים 174	ספרי דרוש 126
עון גיליון - ר' אוינגליון ברשימת	ספרי הדרשנים 54
הספרים	ספרי הלכה 74 75 79 83 86 89 91 97
עונש 48	114
עונש חרם - ר' גם חרם 35	ספרי חול 88
עיגול, סימן לפסק הלכה 292	ספרי לימוד 121
עירית ויניציאה 158	ספרי מוסר 126
עכרים 192 193 211	ספרי מינים 82 97
עלינו לשבח 173 174	ספרי המירס 110 113
עריכה 99 100	ספרי מנהגים 25
ערלים 164 174 202	ספרי פוסקים 25 26 84
עשר הספירות 108	ספרי פילוסופיה 82 86 88 89 90 96
עשרים השליטים 132 241 248	112-114 97
	ספרי קבלה 73 74 81-84 88 90 91 96
פארטי 34 40 248 249	103 105 106 108 112-114 125-
פדיון שבויים 116 283 285	127 136-138 140 166 211 220
פולמוס 24 77-79 81 82 91 108 112	238 279
119 123	ספרי קדמונים 95 96
פולמוס הגט של תמרי-וינטורוצו - ר'	ספרי קודש שנדפסו על-ידי נוצרים
גט	ומומרים - ר' פולמוס על ספרים
פולמוס נגד הקבלה 107 137	ספרי קיצורים 25
פולמוס על הדפסת ספר הזוהר 82 137	ספרי ראשונים 21 25 151
פולמוס על הדפסת ספרי קבלה 81	ספרי שירה ותפילות 53
פולמוס על כתבי רמח"ל 135-139	ספרי תיקונים 62 146
פולמוס על ספרים שלא יהודים הדפיסום	ספרי תפילה 47 48 51 61 62 99 120
213-218	133 135 146 168 189

מפתח העניינים

195 191 190 183—181 177 170	פולמוס על העיסוק בפילוסופיה 137 74
213 211 207 203—200 198 197	פוסקים 138
232 223 222	הפועל במלאכת הקודש 143
צנזורה יהודית 206 195	פועלי הדפוס 267 49
צנזורה מטעמי צניעות 206	פטריארך של ויניציאה 159 33
צנזורה הנוצרית 82	פילוסופיה — ר' גם פולמוס; ספרי
צנזורה פנימית על בתי הדפוס העבריים	פילוסופיה 201
167 81	פילפול 80
	פיקוח על הספר העברי 57
קאטאוירי 250 248 244—241 227 33	פירוש המלות 62
353—344 280 269 259 257	פירוש מלות זרות 291 290 188
קארדינאל של מנטובה 167	פנקס המעמד באמשטרדם 62
קבלה 138 137 125 120 112 108—106	פנקס הקהילה בוויניציאה 144 131 10
166	פנקס הקהילה בוירונה 99
קבלה מעשית 106	פנקס הקהילה בליוורנו 334 330 150
קבלת האר"י 138 106 105	פנקס הקהילה במנטובה 91
קבלת הרמ"ק 106	פנקס הקהל 89 40 34
קהל גדול בוויניציאה 147	פנקס מקרימונה שבאוסף מונטיפיורי,
ק"ק איטאליאני בוויניציאה 296	סי' 80 94
ק"ק אשכנזים בוויניציאה 37	פסילים 185
ק"ק ליוואנטיני בוויניציאה 250 37 36	פסקים 86 85 80 79 77
251	פעולת הקולמוס 270
ק"ק ספרדים באמשטרדם 123	פקידי ירושלים בקושטא 304
ק"ק ספרדים בוויניציאה 296	פרובילייט 20
ק"ק רומאניה בקושטא 216—214	פרוספקט 41
ק"ק תלמוד תורה בוויניציאה 251 250 35	פריוויליגיה 60 51 48 30 29 25—16
350	331 155 128 67 66 64 61
ק"ק תלמוד תורה הספרדי בוויניציאה 34	פרנסי איטליה 131
35	פרנסי אמשטרדם 122
ק"ק תלמוד תורה בירושלים 257	פרנסי ויניציאה 147 140
קהלים בוויניציאה 147 40 37—35	פרנסי ליוורנו 338—330 151 150 66
קונציל טרינטו 195 166 165	פרנסי פירארה 94
קופיא 231 230	פרנסי תלמוד תורה בוויניציאה 132
קופירייט — ר' גם השגת גבול 17—15	פרנסיס 136 110 90 83 77 38—35 15
60 58 56 54 52 51 31 29 22 21	פרפראות 279
145 131 125 108 106 103 63 61	
241 158 146	צדקה 122
קופירייט מטעם המדינה 30	צורף 206
קופת צדקה 81	צורת האותיות 20
קופת הקהל 57	צורת ההדפסה 48 24 22
קיבוץ ראשי הקהילות בפאדובה 147	ציורים 201 200 191 28
קידוש ה' 26	צלמים 202
קינה 132	צנזור 11 10 158—156 161 167 190—
קינות על גזירות ושמדות 168	243 213 208—206 203—201 196
קישוטים 22	צנזורה 168 164 163 159 156 155 90 9

מפתח העניינים

שבתאות 106 108-112 126 127 135	קלאסיקונים 25
304 298 136	קניית ספרים 92
שגיאות - ר' גם טעיות 198 199 201	קנס 48 60 61 81 83 156 197 208
211	346 345 243
שודדי ים 281	קץ 207
שוטר העיר 60	קצב ההדפסה 145
שוטרים 243	
שוק מונטאגנדי ברומא 20	ראשי הקהילה 33
שותפים 50	ראשי ומנהיגי המדינה 147
שיטות ראשונים על מסכתות 337	רב ראשי 34
שיעבוד ישראל באומות 184	רב רשמי 82 85 86
שירים בשבח הספר - ר' גם בשבח	רבנות כוללת 34
הספר 99 103 106 135	רבני ויניציאה 38
שליח ארץ-ישראל 105 112 304	רבני הקהלים 34
שליח חברון 333	רבנים נודדים 82 85 86
שליחות ירושלים 257	רבנים סמוכים 131
שם המפורש 213	רהוטות 177
שמדות 168	ריגיסטראטו במשרד המשטרה בויניציאה
שמש הקהל 31 40	231 234
שער נדפס בצבע אדום 301	ריגיסטראטו הנהוג בספרים 223
שערי הספרים 12	ריטוריקה 71
שערים 11	ריפורמאטורי 157 158 225-227 232-
שריפה בקושטא, שע"ח 275	237 243 244 341 353-343
שריפת יהודים באנקונה 223	ריפורמה קאתולית 82
שריפת ספרים 28	רעב 271
שריפת הספרים בקרימונה 167	רשויות 11 12
שריפת התלמוד - ר' גם גזירה על	רשויות שנדפסו בראש הספרים 12
התלמוד 26 28 81 88 91 167 203	רשות דתית 35
213 218 223	רשות ועד קטן 38 232 233 317-329
שררה 23 33 35 41 43 54 66 67	רשות חילונית 35
שתדלנות 81	רשות הכנסייה 236
	רשות מועצת העשרה 339-343
תורמים להדפסת הספר 282	רשות הפרנסים 38 40
תחינות 125	רשות הקאטאוירי 33 34
תחרות המדפיסים - ר' התחרות	ב'רשיון השררה' 12 21 207 225-229
תיקוני טעיות 11 29 41 71	רשימת הנדיבים 44
תיקונים 30 51	רשימת ספרים של המדפיס פואה 305
תיקונים על-פי חמדת ימים 146	
תלוי 213 214	שאלות ותשובות 83
תלמוד בבלי-ר' גם גמרא, הדפסת התלמוד,	שאלת השואל 270
שריפת התלמוד, הגזירה על התלמוד	שבויים - ר' גם פדיון שבויים 281
17 21 24 26 28 83 126 165 194	בשבח הספר - ר' גם שירים 57 58 68
211 218	שבח 126 201
תלמוד תורה - ר' ק"ק תלמוד תורה	שבעה טובי העיר בויניציאה - ר' גם
תלמוד תורה בליוורנו 152 333 335	ועד קטן 132 133 291

מפתח העניינים

תקנות שלוחי קהילות איטליה בפירארה—	תלמוד תורה בפירארה 115 134
ר' גם מורשי הקהילות 80	התנא מצפת 88
תקנת ראשי ומנהיגי המדינה בויניציאה	תנ"ך שנדפס על-ידי גויים 217
שס"ח 321 100	תעמולה לקניית הספר 262 71 45
תקנת החזקות, קרימונה שמ"ב 85	תפילות 120 62
תקנת פירארה, שי"ד 82 89 92 93 95	תפילות בקבלה 111
192 98	תקנה 34
תרגום ספרי קודש בלועזית 220—218	תקנה בענייני הדפסת הספר העברי 80
222	תקנות למניעת התחרות בין המדפיסים 57
תשובה 120	תקנות בעסק הדפסת וקניית ספרים
	חדשים 125

מפתח הלעזות

Maria, F. Luigi 232	Anto, Domenico 348
Mocenigo, Marco Antonio 157	Caleoni, Gioanne 342
Moro, Francesco 343	Chansas del Ingenio 122
de-Pennis, Jacobus 159	Coro de los Musas 122
Pierallini, G. 238	Cum Hebraeorum Malitia 166
Pratensis, Felix 18	da-Durallano, Girolamo 192
Regolazione del Sovegno 350	Ferretti D'ancona, Francesco Maria
Tesoro de Preceptos 342	232
Vedela, Domeni 343	Flor de Apollo 122
	Historia de Riti Ebraici 210